

E U S K E R A

Euskaltzaindiaren lan eta agiriak
Trabajos y actos de la Real Academia de la Lengua Vasca
Travaux et actes de l'Académie de la Langue Basque

EUSKALTZAINDIA

REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA
ACADÉMIE DE LA LANGUE BASQUE

1996, 3
41. liburukia (2. aldia)
BILBO

EUSKALTZAINDIA

Plaza Barria, 15. 48005 Bilbo

Argitalpen batzordea / Comisión de Publicaciones:

Burua:	Jean Haritschelhar
Kideak:	Endrike Knörr Patxi Goenaga J. A. Arana Martija Miren Azkarate Beñat Oihartzabal Patxi Altuna Juan Luis Goikoetxea
Eragile eta idazkaria:	Ricardo Badiola Uriarte

© Euskaltzaindia

ISSN. 0210-1564

Euskera

ISBN. 85479

Legezko Gordailua BI-1.244-58

Fotokonposaketa: Rali. Particular de Costa, 8-10, 48010 Bilbo

Elkar, E. Koop. grafikagintza. Autonomia, 71, 48012 Bilbo

Aldizkari hau beste agerkariekin trukutzen da. Otoi, idatz Zuzendariari.
Esta **Revista** admite el intercambio con otras publicaciones. Se ruega dirigirse al Director.

AURKIBIDEA

JOSE ARIZTIMUÑO 'AITZOL'-EN MENDEURRENA

Antxon Gonzalez Monfort, herriko alkateordea, <i>Aitzolen mendeurrena. Aitzolen jarduera akademikoa</i>	447
Jean Haritschelhar, euskaltzainburua, <i>Jose Ariztimuño 'Aitzol'-en mendeurrena</i>	449
Martin Ugalde, <i>Aitzol eta bere garaia</i>	451
Xabier Iratzeder, <i>Hiru aldiz ikusi dut Aitzol</i>	455
Xabier Altzibar, <i>Aitzolen kazetaritza</i>	467
Lurdes Otaegi Imaz, <i>Aitzol eta Euskaltzaleak</i>	499

II. JAGON JARDUNALDIAK

Beñat Oihartzabal, <i>Euskara batua eta euskalkiak</i>	511
Juan Luis Goikoetxea Arrieta, <i>Euskara batua eta bizkaiera ikasgelan</i>	517
Juan Martin Elexpuru, <i>Herri-euskararen eremua</i>	523
Jean-Louis Davant, <i>Euskalkien eta euskara batuaren arteko harremana nolakoa den Iparraldean</i>	531
Jojo Bidart, <i>Euskara batua / euskalkien erabilera Iparraldeko hiru euskal irratietan</i>	541
Igone Etxebarria, <i>Euskalkiak EITBn: Orain arteko jokabidea eta ondorioak</i>	547
Miren Azkarate, <i>Euskaltzaindiaren araugintza</i>	557
Xabier Mendiguren Bereziartu, <i>Euskararen hizkuntz ereduaz eta kalitateaz zenbait gogoeta</i>	583

HERRI LITERATURAREN IV. JARDUNALDIAK: PAREMIOLOGIAZ

Pilar Ardanza, herriko alkate anderea, <i>Herri Literaturaren IV. Jardunaldiak: Paremiologiaz</i>	607
---	-----

Jean Haritschelhar, <i>IV. Herri Literatura Jardunaldiak: Paremiologiaz</i>	609
Xabier Kaltzakorta, <i>Euskal Atsotitz-bildumak</i>	611
Julia Sevilla Muñoz, <i>Sobre la paremiología española</i>	641
Gotzon Garate Goihartzun, <i>Ohiturak eta folklorea euskal atsotitzetan</i>	673
Alfonso Irigoyen, <i>Gnomica Biscaiensis: Refranes y Sentencias de 1596</i>	689
Károly Morvay, <i>Harri batez bi kolpe. Cuestiones de fraseología comparada</i>	719
Txomin Peillen, <i>Jakes Belakoaren erran zaharrak eta filosofia</i>	769
Juan Mari Lekuona, <i>Refranes y Sentencias: Zenbait baliabide mnemotekniko</i>	791
Patxi Juaristi, <i>Esaera zaharren azterketa soziologiaren ikuspegitik</i>	799
Louis Combet, <i>Los refranes en la literatura</i>	821
Juan Manuel Etxebarria Ayesta, <i>Esaerak etnografia ikuspuntutik</i>	841
Anjel Lertxundi, <i>Tradizioa, idazlearen kale kantoitik</i>	861
IV. Herri Literatura Jardunaldiak: <i>Ondorioak</i>	875

EUSKALTZAINDIAREN ERABAKIAK

EUSKALTZAINDIAREN ARAUAK

64. Hiztegi batua: <i>epai - erretratu</i>	881
65. Hiztegi batua: <i>erretreta - esplotazio</i>	891

BATZAR AGIRIAK

Euskaltzaindiaren Batzar Agiriak (1996-IX, X, XI eta XII)	899
Jose Luis Lizundia, <i>1997. urterako Euskaltzaindiaren batzar egutegia</i>	915
Sailburu eta ordezkariak	919

JASOTAKO TXOSTENAK

ONOMASTIKA

Mikel Gorrotxategi Nieto, <i>Grumeran edo Triano mendikatearen okerrreko izenaz</i>	925
---	-----

LEXIKOGRAFIA

Orreaga Ibarra Murillo, <i>Erroibarko lexikoaren gainean</i>	929
Michel Morvan, <i>Commentaire critique sur les "materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca"</i> págs. 281-340	975
Michel Morvan, <i>Commentaire critique sur les "materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca"</i> págs. 645-694	983
Michel Morvan, <i>Commentaire critique sur les "materiales para un diccionario etimológico de la lengua vasca"</i> págs. 825-914	991

LITERATURA

José Garmendia Arruebarrena, <i>Los restos de la biblioteca de Francisco Ignacio de Lardizabal</i>	1001
José Garmendia Arruebarrena, <i>Iztueta y el euskera</i>	1007
José Garmendia Arruebarrena, <i>Aspectos de la personalidad de Iztueta</i>	1013

BERRIAK

Ayuntamiento de Vitoria / Gasteiz-R.A.L.V. / Euskaltzaindia: <i>Hitzarrena / Convenio</i>	1025
Palabras de Jean Haritschelhar, Presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia, con ocasión de la audiencia concedida por la Excma. Señora Dña. Esperanza Aguirre, Ministra de Educación y Cultura a la Junta Rectora de la Institución el día 30 de octubre de 1996	1029

AURKEZPENAK

Juan Mateo Zabala: *Sermoiak (I)*

Ricardo Badiola Uriarte, <i>Aurkezpena</i>	1037
Jean Haritschelhar, <i>Aita Juan Mateo Zabala</i>	1039
Luis Villasante, <i>Aita Zabalaren Euskal sermoien argitalpena</i> (1. liburukia)	1041
Tomas Uribeetxebarria, <i>Juan Mateo Zabala: Sermoiak (I)</i>	1045

AURTEN BAI FUNDAZIOA-EUSKALTZAINDIA

Euskaltzaindia eta <i>Aurten Bai Fundazioaren artean Euskera</i> agerkaria informatizatzeke <i>Hitzarmena</i>	1049
---	------

BILBAO BIZKAIA KUTXA- -EUSKALTZAINDIA: LITERATURA SARIAK

Jean Haritschelhar, <i>Bilbao Bizkaia Kutxa-R.A.L.V./Euskaltzaindia: Literatura sariak</i> , 1996	1053
Jon Mancisidor, <i>Bilbao Bizkaia Kutxa-Euskaltzaindia: Literatura sariak</i> , 1996	1055
Euskaltzaindiaren aurkitegia eta organigrama	1059
Aurkibidea, 1996	1089

**JOSE ARIZTIMUÑO 'AITZOL'-EN
MENDEURRENA**

Tolosa, 1996-X-17

**AITZOLEN MENDEURRENA.
AITZOLEN JARDUERA AKADEMIKOA**

Tolosa, 1996-X-17

*Antxon Gonzalez Monfort,
herriko alkateordea*

Euskaltzainburu jauna,
Euskaltzain jaunak,
Jaun-Andreok,

Arratsalde on gutztoi eta ongi etorri alkateordea naizen aldetik.

Dakizuenez, gaurko egun batez, urriak 17, fusilatu zuten Jose Ariztimuño Olaso 'Aitzol', duela 60 urte.

Garai hartako prentsak, prentsa frankistak jakina, modu tragikoan hil zela esan zuen, autoistripua edo beste ezbeharren bat izan balitz bezala. Ez, fusilatu egin zuten, haren 'errua' euskaldun eta euskaltzale izatea izan zen. Barkatu egin behar dira gertakizun latzak, baina ez zait iruditzen ahaztu behar ditugunik nolanhari behintzat.

Beraz, poz handia da gaur Tolosan, gerra aurreko euskal kulturaren buruzagiari omen eta gorazarrea eskaintzea, aurtengo ospakizunetan Lizardiren alboan egon behar izanak, agian, merezitako lekua kendu baitio.

Bukatzeko nire eskerrik beroenak eman nahi nizkioke Euskaltzaindiari, Aitzolez gogoratu eta beharrezkoa duen tokian jartzen ahalegintzeagatik, saiatzeagatik, egia aitortu behar da Aitzol ilun xamarra geratu da eta, orain arte.

Besterik gabe, hitza Euskaltzainburuak du, Jean Haritschelharrek.

JOSE ARIZTIMUÑO 'AITZOL'-EN MENDEURRENA

Tolosa, 1996-X-17

*Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua*

Tolosako alkate-orde jaun agurgarria,
Euskaltzainkideak,
Jaun-Andereak, agur.

Aurten Euskaltzaindiak nahi ditu ohoratu bi euskaldun idazle beren jaiotzeko mendeurrenean. Lizardi olerkariaz mintzatu dira Euskaltzaindiko Literatura Ikerketa batzordeko kide batzuk, mende honetako olerkari bikaina gorai patuz Zarauzko Udaletxean, joan den apirilean. Gaur, hemen gaude, Aitzol dugula gogoan, oroitarazi nahiz nor izan den, zer egin duen bizia labur izana gatik, zer eragin haundia ukan duen euskal letretan.

Hil dute Aitzol, hil dute euskaltzalea, hil dute abertzalea eta hil dute apaiza. Garai nahasi haietan bizia merke "kruzada" famatuko soldadoentzat, "fedearen" izenean hiltzen zituztelarik apaiz euskaldunak. Hamazazpi apaiz tirokatu dituzte, haien artean Aitzol eta ere Martin Lekuona, on Manuel Lekuona euskaltzainburu zenaren anaia, Juan Mari Lekuona oraiko euskaltzainburu ordearen osaba. Gogoan ditugu denak.

Gaur bilduak gara Tolosan, urriaren 17-a hautaturik, 1936-eko urriaren 17-an hil baitzuten Aitzol. Hirurogei urte iragan dira baina bizi da oraindik Aitzol, ez baitaiteke ahantz holako gizona, ez baitira ahanzkorrak euskaldunak. Ez naiz Aitzol-ez mintzatuko. Literatura Ikerketa batzordeko kide batzuei uzten diet lan hori.

Mintzaldiak entzun baino lehen, nahi dizkizut, Alkate-orde jauna, ene eskerrik beroenak eskaini, Tolosako Udalak egiten digun harrera ona gatik. Ongi etorri anaikorrena egin diozue Euskaltzaindiari. Esker mila, beraz, bihotzaren zolatik.

AITZOL ETA BERE GARAIA

Tolosa, 1996-X-17

Martin Ugalde

Jose Ariztimuño Tolosan jaio zen orain ehun urte. Eta bere garaikideen testigantza bila joan nintzenean, don Manuel Lekuona, don Antonio María Labayen eta don Pío Montoyarena, Tolosa berak izan duen eraginaz mintzatu zitzaizkidan aho batez: Aitzolek zerbaiti zor ba dio bere sorterriari zor dio, Tolosako giro euskaldunari. Hor zegoen aspaldiko urtetan Andoaindik etorritako don Patrizio Orkaiztegi, dio Lekuonak, idazle joria, *Euskal Erriko* laguntzaile, eta batez ere honek Tolosan bertan argitaratu zuen euskaraz nola idatzi erakusten zuen eskuliburu baten egilea, eta bere inguruan euskal kulturako talde bat biltzen zuena ere bai. Aitzolek berak aipatu zuen don Patrizio idazlan batean Mendibururen editore bezala. Tolosaren beste aberastasuna, inprimategiak: Gorosabelena izana, López Mendizabal kultur gizon handiarena; Probintziakoa aldi batean bertan egon zen, eta Tolosan argitaratu zen euskal astekari errepublikarra zen *Euskal-Egia* (1894), eta baita, Aitzol beraren denboran (1915-1930), erderazko beste batzuk ere. Gipuzkoako politikan izan zuen Tolosak eragina, bestalde, eta honetaz Pío Montoyak, Aitzolen lagun min eta apezki-deak, hitz egin zidan: Tolosarrak ziren Emeterio Arrese, aipatutako López Mendizábal, Joan Andoni Irazusta (*Joañixio* eta *Bizia garratza da* eleberrien egilea), Antonio Maria Labayen, “Lizardi” handia, Pepe Eizagirre, diputatua (*Ekaitzpean* eleberriaren egilea), hauek denak EAJ/PNV barruko politikan lanean aritutakoak; Doroteo Ziaurritz, bere idazkari nagusia, ahaztu gabe! Baina ez ziren Alderdikideak bakarrik izan tolosarrak, baita sozialistak ere, De Francisco kasu, eta anarkistak, Viteri, eta karlistak Caballerotarrak, Elosegi.

Behar bada Donostiak zuen marko liberala politikan, baina politikako zuzendariak Tolosan zeuden.

Comillas eta Gasteizko Seminarioa

Comillaseko Unibertsitatean sartu zuten Aitzol izenaz ezagutua izango zena hamairu urte zituela, 1909an, eta eliteko ikastetxe honetan “Orixe”kin egin zuen topo, hau maisu zela; urte batzuk gero Gasteizko Seminarioa pasa zutenean, berriz, don Manuel Lekuonarekin aurkitu zen euskal kulturalo bide

aberatsean, zorte hau ere izan zuen. Hemen apezten da 1922an, hogeita sei urtez, Eijo y Garay gotzain zela, eta laster ematen du bere bideko urrats garrantzitsu bat: Misioetako buru egiten dute (1923), hemen sortzen du *Gure Misionaria / Nuestro Misionero* (1924-1929), elebiduna, eta bertan erakusten du lehen aldiz tolosarrak zuen eratzaillearen sen harrigarria, zeren eta bost urte gero Espainia osoko Misioetako Idazkari Nagusia da sona handia duen Bartzelonako Primer Congreso Nacional de Misiones delakoan: 1929.go irailak 22-29.

Ahalegin handi honen ondoren gaisotu egiten da, hau dela eta suertatzen da aldaketa: Gipuzkoako Garin herrixkako apez bezala erretiratzen da.

El Día egunkaria

Lehenengo zenbakia 1930.go ekainaren 1.^oan irten zen.

Seminarioan eratzaille bezala erakutsi zuen ahalmenaren doainaz gain, kazetaritza beste bat erakutsi zuen: bere erizpide orekatua, independentea. Ego-ki da, nik uste, bere garaiko giroaz ari garenez, orduko prentsaz zerbait esatea. Donostian garai hartan goizeko hiru egunkari argitaratzen ziren: *La Constancia* eskuin muturrekoa, *El pueblo vasco*, Pikabea eta Urkola bi luma ezagunak buru zituela, moderatua, eta *La Voz de Guipúzcoa*, ezkerrekoa, ongi egina. Bazen arratsaldeko bat, errotoplanaz tirada laburra botatzen zuen *El País Vasco*. Falta zena, euskaltzale izan zitekeen bat, eta hauxe sortu zuten arratsaldekoa erosi eta Rikardo Leizaolak (Jesus Mariaren anaiak) okasioko makina azkarragoa Alemaniatik ekarri, dirua don Pio Montoyak jarri, eta honen erakundea Aitzol lagunari proposatu zionean. Lanean hasi zirenerako inguratu zitzaizkien bere lagun naturalak, EAJtarrak, bai Tolosakoak eta baita Donostiako Barriolatarrak eta beste ere, noski, zeren eta Alderdiak Bilbon egiten zuten *Euzkadi* iristen zen Donostiara, baina Errepublikaren zain zeuden abertzaleak Donostia indartu nahi zuten... Hemen bi apezek tinko eutsi zien erasoari, egunkari euskaltzalea, eta abertzalea ere, nahi zuten, baina politikaren gorabeheretatik kanpora.

Eta hala jokatu ere egin zuten gero, hilabete batzuk barru, Errepublika 1931.go apirilaren 14ean etorri zenean.

Euskaltzaleak

“Euskaltzaleak” elkargoa ez zen, askotan usten den bezala, Aitzolek sortua izan. Arrasaten jaio zen, herri honen tradizioan, euskararen defentsan, 1927an, Aitzol berak bere idazlan batean esaten digun bezala, eta gero herriz herri Zumarragan (1929) eta Andoainen, Salinas de Leniz, Zaldibia, Gasteiz, Donostian (1930), Erreterria, Segura, Irunen (1931), Azpeitian eta beste, herriz herri, baztarrekin eta Aitzolen buru argi eta lanek sendotuta. Ez da erakunde “politi-

koa”, honek behin eta berriz dionez; apez bezala arerioek asmo iraultzaile eta gaizto hau aurpegiratzen badiote ere; “nazionalismo politikoak ere euskal kultura indartu nahi du”, hau hala da, aitortzen du, baina hor mugatzen da apezaren “politika”.

Dagoeneko apuntatzen dute, bai, maltzurrek!

Bestalde, euskara maite du, baina hemen ere ez da hizkuntzalari, teknikari, bezala, bere herriaren hizkuntza oso eta bete bezala baizik.

Eta alor honetan hizkuntzak berez dituen kultur-mailen fenomenoarekin aurkitzen da. Bertsolaritza eta poesia idatzia bi mundu dira, don Manuel Lekuonagandik ikasten duen bezala. “Aitzol” eta “Lizardi” konturatzen dira ongi hizkuntza batu baten beharraz, aurretik Azkue, Arana, Campi3n eta Broussain konturatu ziren bezala, eta biak eskatzen dute egunkari euskaldun bat ere! Kulturaren bideak, bide landuak, arazoak sortzen datoz, noski, baina soluzioak bilatzen dizkie.

Hala antolatzen ditu Aitzolek, bertsolarien lehiaketekin batera, “Eusko Olerti Egunak”.

Belaunaldiak

Jokin Zaitegi izan zen Aitzolek prestatutako Olerti Eguretako bat irabazi zuena, eta badu zer esanik belunaldiaren gai honetaz. Egindako azterketa batean bere buruari galdetzen dio: “Ba ote da ‘Aitzolen belaunaldia’ izenda genezakeenik?”

Eta euskal literaturako belaunaldien zerrenda baliotsu bat egiten du. Berak 1950tan egin zuen lehen aleko *Euzko-Gogorako*: Aitzolen belunaldiko bezala joango lirateke Aitzolek berak sortutako Olerti Egunean irabazi zutenek: Lauaxeta (1930), Lizardi (1931), Loramendi (1932), Patxi Etxeberría (1933), Zaitegi (1934), Jauregi (1935), eta Otamendi (1936); hauekin batera: Orixe, Lekuona anaiak, Tapia-Perurena, Iakakortsaxarena, Loidi, Erkiaga, Gaztelu, Onaindia, Enbeita, Zugasti, Arozena, Labaien, Pagadizabal, Urkidi, Ametzaga, Barren-soro, Arrizubieta eta beste; eta aipatzen ditu beste izen batzu beste maila batean, eta erdaraz idazten zutenak ere aipatzen, adina kontun hartuz, nonbait. Gero aipatzen ditu, hurrengo belaunaldi euskalduneko bezala: Monzon, Ibiñagabeitia, Aurre-Apráiz.

Hemen, giroko zerbait aipatzearren: Izan zituzten Orixe eta Aitzolen artean, diferentzia batzuk. Hark erantzun izan zion, noizpait, bera saritu ezaren erantzutea, egiatan hala gertatu ez bazen ere, argitu izan den bezala.

Aitzol eta gizartezkoa

Hernandorenak hitz egin zidan gai honetaz. Kezkatzen zuen, bai, Aitzol arazo sozialak, eta parte hartu zuen Donostian Errepublika garaian Alberto Onaindiarekin batera hitzaldi publikoetan. Idatzita geratu dira bere kazetaritzako lanetan ardura hauek. Eskuindarrek, *La Constancia* egunkariak bereziki, asmo guztiak bere nahikarietara moldau zizkien, noski.

Oso labur esateko, puntu hauek adierazten dute nolabait Aitzolen garaia.

HIRU ALDIZ IKUSI DUT AITZOL

Tolosa, 1996-X-17

Xabier Iratzeder

I.—Lehen aldia hogoi-ta hamalauan ziteken; Espainiako gerla has aintzin, bi urte lehenago.

Aitzol, Ariztimuño apeza ikusi nuen *Donibane*-ko karrika-nausian iraganki, xuri-gorri-ferde xingolez apaindu Gipuzkoar gazte andana batek inguratua.

Ez nituen orduan hamalau urte baizik; eta banago ez ote nuen hori izan: ene bihotzeko euskal-ametsen goizargi zirrinta.

Etxeko leihotik beha nindagokioten; eta gero, karrikaraino jauntsirik, heien ondotik joan nintzen, “Gure Etxea” deitu antzerki-tokirat.

Han *Aitzol*-ek izan zuen lehen hitza, hitz sarkor eta beroa: “Lapurdiko, Benabarreko ta Ziberoko euskal-anaieri bihotz-bihotzetik agur!”.

Paristarrez, Inglesez eta nork-daki-nungotarrez itoa zen, uda egun hoitan, *Donibane*. Egina nuen ordukotz ene bizi-bidearen hautua: Euskal-Herria salbatu behar-eta, ez nintzen gerla-gizonen artean sartuko, ez eta politikari-eleketarien artean ere. Joanen nintzen apezterat, geroko euskal-anaien argiratzaille.

— Ez zuen *Aitzol*-ek lehen aldia *Hendaia*-ko zubitik hunat iragaiten zela.

Mila bederatzi ehun eta hogoi-ta hamekan apez bakar bat izan zuen *Segura Toledo*-ko Kardinaleak, muga iragaiten, lagun; eta, apez hura: *Aitzol* (*).

Nunbeitik jakina zuen, Gobernamentuak ohildurik, Gipuzkoan barna zela ihesi joatekoa. Ez zuen nahi izan Eliza Sainduko Kardinale bat euskal-lurrean iragan zadin, gehiagoko jauspenean eta maltasunik gabe.

Ezaguna zuen jadanik Segura jaun apezpikua; ikusia zuen *Barzelona*-ko Misione-biltzar handian. Ez zituzten denetan *Aitzol*-ek eta harek ikus-molde berak; bainan Espainiatik ohildu hori gaizki-erabili Eliza Saindua bera baitzitzaion, ez zuen nahi hola denek utzia urrundu zadin. Zubiaren iragaiteko, joan zitzaion laguntzaile; eta biharamun goizean berak zuen Meza emaiten lagundu.

(*) Ikus: Oharra I, p. 413.

Hendaiatik norapeit joan behar eta, *Beloke*-ko fraideri zioten Kardinaliak aterbe eskatu. Ez zuen orduan, *Ariztimuño* apezak asmatuko: bera ere, bortz urteen buruan, ihes-leku bereratz zela joan beharra.

II.—Hogoi-ta hamabortzeko irailaren 22-an, bigarren aldikotz nuen *Ariztimuño* ikusi eta entzun.

Atharratze-n bilduak ziren zazpi Euskal-Herrietako Euskaltzaleak. Hamabortz urte nituen eta gogo bihotzetan egon zaizkit egun hartan ikusiak, ikasiak, entzunak.

Bazkaltiarren esku-zartek xuti-arazi zuten *Aitzol*. Urrian agertu “Aintzina”-k aipatu zituen erdaraz haren erranak; huna, gure euskalkirat itzulirik, nolatsukoak izan ziren:

“Euskal-aniak doi bat zarrapaturik ere, nahi dut argi eta garbi mintzatu, gauzak diren bezala aipatuz; ez naiz-eta gezurka aitzeko *Atharratze*-rat etorria.

Hogoi-ta hamabortz urte bada Euskaltzaleak biltzen direla. Zertarat heldu izan dira? Euskarak bizirik irauten du, bai edo ez? Zabaldu ote da ala galdu, hogoi-ta hamabortz urte huntan? Norat goazi, frantses-espainol uholdearen aurka, ez badugu urteko bazkari handi hau baizik ezartzen?

Ez da harat-hunatik; hola ibiliz, hurbiltzen ari gitzaio hau entzungo den egunari: “Kantabria-ko itsas-bazterrean bazen aspaldian gizalde bat, Euskaldunen gizaldea deitua; bainan irauten jakin ez duena.” Hortaratu nahi ote dugu? Segur ezetz; haatik, ohartuz ala ez, bagoazi leize zilorat.

Zuk aipatu “odolaren mintzoa” entzuten dugu, *Oxobi* maitea; eta *Eizagirre*-k erran bezala, gure Herria maite dugu, bainan bihotzeko mintzoa ez aski: aipatu behar da egun guzitako bizia, egunean eguneko ogia. Ogi hori Erdaldunen ganik behar balin badugu eskuratu, gure geroko bizia kanpotarren ganik igurikatzen balin badugu, nolaz ote ez da gure euskalgora, gure euskal-gogoa urtuko, izaite gabeko amets hat bezala. Euskalzaletasuna salbatzeko, behar da Euskal-Herria salbatu; ez hitzaldi ederrekin, bainan bai gure Euskal-Herrian lan-bideak hobekituz eta bizi-ahalak zabalagotuz.

Eskuinekoak eta ezkerrekoak lot ditela denak salba-bide horri, bi eskuak Euskal-Herriko anai-eskuak bezale josiak.

Politika guziak baino gorago, hasiko direnean Euskaldun guziak elgarri hurbilago, elgarri josiago bizitzen, -eta auzoko erdal-jenderi ezinbertzez hain menpetuak gaketuak izanen ez direnean, errexago izanen da orduan euskal-odolaren mintzoa entzutea bai-eta mintzaira ta ohidurak salbatzea.”

Bururatzean, *Aitzol*-ek dei bat egiten diote gazteeri eta barkatu galdetzen, euskara bizi-arazteko bideak, berak bezala ikusten ez luzketeneri.

— Atharratzeko Euskalzaleen Biltzar hortan ikusi eta entzunak, enetzat ezin ahantzizkoak; pertsutan ere aipatu gabe ezin utziak:

Dena begi zagon mutiko bat nintzen...
 Orroit naiz eguerdi batez, Atharratzen,
 Gizon horiek ikusirik, aditurik, miretsirik:
 Zer gizonak!...
 Argi zabaltzerik ez da hain argi eta su,
 Ez itsaso uhainik hain tiraintsu,
 Ez eta euskal-mendirik hain gorarik,
 Nola baitziren gizon horiek... gizon!
 Ikusten ditut oraino xutitzen,
 Mintzatzen, kantatzen
 Aitzol, Eizagirre eta Monzon.

Ikusten ditut heien behakoak,
 Aditzen heien mintzoak, heien kantu beroak.
Aitzol! barneko suak jana,
 Euskal-arimari osoki emana.
Aitzol eta *Eizagirre*,
 Besoak zabal ta bihotzak zenbategi zabalagoak,
 Mendiz hunaindikojendeari
 Oihuz eta kantuz ari.

III.—Hirugarren eta azken aldian *Aitzol* ikusi dutalarik, *Beloke*-ko haizondoan itzalean izan da; eta, ordukotz, hamasei urte nituen.

Fraidetu osaba-apezaren ikusterat etorria nintzen eta ereman ninduen, eleketa ariz, gazteen pilota-plazaraino. Bazen hor galtza beltzez eta atorra xuriz jauntzi gizon bat, pirripitan ibiltzen ikasten iduri zuena. Gizon hori: *Aitzol* apezaz.

Ez nuen harekin solasik egin. *Donibane*-ko karrikan iragaiten eta *Atharratze*-ko Biltzarrean mintzatzen urrundik ikusirik ere ez nuen, egia erran, kasik ezagutzen.

Geroztik dut jakin, sortzez Tolosarra zela eta hamabi haurridetarik hamekagarrena. *Comillas*-eko apezgaitegirat joan zen hamahiru urtetan eta, mila bederatzi ehun ta hemeretziari, *Gasteiz*-ekorat. Apezte-eta, hogoi-ta bitik bederatziraino su eta kar aitu zen Misionen alde, bai idazten, bai biltzarreak antolatzen.

Bularretarik odola emaiteraino eriturik, bere apez bizimodua aldatu behar izan zuen. Orduan zuen *Pio Montoya*-rekin "El Día" egunkaria sor-arazi eta euskarazko lanak sustatu; orduan ere zen hasi euskal gazteak biltzen, argitzen, sugartzen.

— Horiek hola, horra bet-betan Espainiako gerla. Uztailaren 27-an *Requete*-ak *Beasain*-en eta *Oiarzun*-en sartzen dire; 28-an *Donostia*-n nausitzen.

Aboztuaren 2-an Frantzia alderat doa *Benegas*-ekin *Aitzol*, 14-an *Hendaia*-tik *Echalar*-rerat, *Sara*-ko auzapezarekin egin-ahalak egin nahiz tirokatzeak eta elgar-hiltzeak geldi ditezten. Etsaiaren aztparretarat erortzer izan ondoan, *Benegas*-ekin *Beloque*-ko aterberat joanen da eta, irailaren 9-tik urriaren 13-raino, hango bakean biziko bertze Gipuzkoar iheslari zenbeiten artean.

Orduko argazki batean ikusten ahal dire, aita Abadearen eskuinean, urrunagotik hurbilenerat:

- Jose-Maria *Benegas*, abogadoa,
- Jose *Ariztimuño-Aitzol*,
- Juan-Migel *Sansinenea*;

aita Abade Jean-Gabriel *Hondet* Hendaiairen ezkerrean:

- Antonio *Labayen* (haren gibeledko biak?),
- Jose-Maria *Barandiaran*,
- Benito *Begiriztain* (orduan *Beloque*-n bizi zena),
- D. Ramon *Laborda*.

— Hilabete oso batez eta lau egunez egona da *Aitzol* fraiden aterbe hortan.

Huna hemen, euskararat itzulirik, handik *Pio Montoya*-ri idatzi diozkan bi azken eskutitzetarik zenbeit lerro:

“Etorri berria naiz bake-leku huntarat, zenbeit egun iragan-eta gure aberzale iheslarientzat laguntza aurkitu ta antolatu beharrez. Ipar-aldeko Euskal-Herri hunek ez du euskal-anaitasunik.

Karlisten eta Abertzaleen artean elgartzeko solasak zertan ote diren jakiten baduzu, eskertuko nitzazuke bi hitz igortzea.

... Orai da heien artean bakea egiteko ordua ...

Hitz hau idazten hasterakoan, etorri zaiku ametsetako gure *Laborda* ... Errana dio aita Abadeak egon ahalko dela apur bat *Beloque*-n...

Erraiten du *Laborda*-k ez dela berritz *Donostiarat* itzuliko, *Mola* ikusten ez dueno “*Poxpolin*”-en aintzindari.

Ea etorriko ote zaren egun batez ikusterat eta gurekin mintzatzerat.”

Aitzol

(36-eko irailaren 11-an)

Bi egunen buruan:

Gare et Postes : Urt
Télégr. | Labastide-Clairence
Téléph.

1736 ng-x garin-6 an

Lafitte up an jaman
Mstanken.

A gur adiskide;

Ornen darumustikju pake sam
duan gure egnak porantez pis-
ka bat ik'asi naink.

Aruntiki. Cuskaldunen coraonak
egnetik; egnora ari dira itxur-
ken eta beltzago arpezia orakuy-
ten.-

Barba zaidaru Mstanken nui
katutakoa gorruaten.- i Tlatzi
al-dion? aita Dionos Vaudhori
Pauj'orat? - Ezin baigora sekun-
du guzian unen, Belloc'en egon,
eta zor baitetan p'usatn bear de-
gu un'orantzeru begiratuaz.-
L'euengor ekeini zizkidarun

mozak aiske nora dijoskit eta
al-bazenuke beste batzuk erin-
teko-al eskaten ditut.-

i Ezeren berinik bai-al-dion?
Einen berinonen. g'ozak goruak k'oma
gaur on gutxi dir g'ozak gu, oraingor
beintat.-

Barba ezartzen diskidunlan la-
nengatik.-

Esker auzi -
Zel' bantun

Christiano fufria

“Agur:

Eskerrak dauzkitzut, bakeratzeko solasen berri emanik. Nik ere zuk bezala daukat: apezpikuekin gezurka ari direla militarrek, eta ez dezakegu heien ganik deusik igurika.

Badakit ez dezakegula azkatasun ondar ttipienik ere igurika. Bainan eka-
rria banintzen ni militarleri hautsi-mautsi zerbeit eskatzerat, hori zen beldur
bainintzen eta beldur bainaiz euskal-gudarietan sartu ziren gure gazteentzat.

(...) *Toulouse*-ko irratiak jakin-arazi dauku: *Donostia* militarren eskuetarat
erori dela goizeko oren batean. Harritzen gaituena, haatik: ihardokitzerik gabe
erori dela etsaien eskuetarat.

(...) Idazten dit *Lafitte*-k egin-ahalak egin dituela ihesi etorri abertzaleen
alde; eta iduri du ondorio onik ekarriko dutela (Baiona-ko) Apezpikuaren eta
Ybarnegaray-en urratsek.

Begiraleak ere, hemengo “Euskalerrizale“ taldeko emaztekiak hasi dira ere
mugitzen eta gureak laguntzen.

Agur, bihotzez bat.

(34-eko irailaren 11-an)

Hirugarren eskutitza, urriaren 6-ekoa:

Lafitte apaiz jaunari
Ustaritzen

Agur, adizkide:

Emen daramazkigu pake sainduan gure egunak, prantzez pizka bat ikasi
nairik.

Aruntzko Euskaldunen arazoak egunetik egunera ari dira itxusitzen eta bel-
tzago arpegia erakusten.

Barka zaidazu Ustaritzen mintzatutakoa gogoraztea.—Idatzi al-diozu aita
Piarres Lhande-ri *Parise*-rat?—Ezin baigera sekula guzian emen *Belloc*-en
egon; eta zerbaitetan pentsatu bear degu, aurrerantzera begiraturaz.

Lenengoz eskeñi zizkidazun mezak azkenera dijoazkit: eta, al bazinu, nik
beste batzuek erraitekoak eskatzen dizut.

Ezer-en berririk bai al dezu? Emen berri onen goseak gera; baña gauz gutxi
dagerkigu, oraingoaz beintzat.

Barka ezartzen dizkizudan lanen gatik.

Esker anitz

Jel baitan.

Ariztimuño

IV.-Ordukoa ditake *Lafitte* eta *Aitzol* apezek *Uztaritze*-n izan zuten azken elgar-hizketa. Ene “Orroitzapen purruketan“ aipatua dutan bezala, *Lafitte*-k berak kondatua daut, hirurogoi-ta hemeretzi-ko aboztuaren 25-an:

“Beloketik, egun batez, etorri zen *Ariztimuño* nerekin mintzatzerat. Erran zautan: “*Horra, Espainiarat noa. Ez ditut gazte hoik guziak hola utzi nahi; uste dut harat itzultzea dela nere eginbidea... Harat noa.*”

Erran nion, orduan: “Zuk ikus! Agian zerbeit onik egin ahalko duzula! Badakizu zer duzun irriskatzen.“ Hori bazakien: *Banoa, gau huntan, «Galerna» untzian... Otoitz eginen duzu neretzat?*” - “*Bai otoitz eginen dut zuretzat. Ez da, egia erran, lehen aldia izanen...*” “*Ederki, bainan egiten duzu zinez otoitz?*” - “*Bai, otoitz egiten dut*”. “*Eta zer diozu Jainkoari galdegiten?*” - “*Hau diot beti: egin bedi zure nahia*”. “*Hau gizona! Ez duzu, beraz, deusik galdatzen!*” *Eta irriz hasi zen.*

Nik orduan berriz: “*Eta zuk zer diozu, otoitz egitean?*” *Ariztimuño*-k neri: “*Nik Santa Teresa-k bezala dut otoitz egiten*”. - “*Zer egiten zuen ba Santa Teresa-k?*” “*Hau erraiten zuen: Bai, Jauna, zure nahia egin bedi; bainan zurea nerea izan dadila*”. Berriz ere irriz.

“*Ederki, egin zion Lafitte-k aintzinat, antola zaite zure gisan; bainan... iduri zait ez litakela hain gaizki, Haren nahia egina balitz*”. *Aitzol*-en azken hitza: “*Gauden hortan: zure otoitza nahikoa zait; aski duzu hola egitea*”.

Horiek hola, elgarri “ikus arte” erran dugu; eta joan da... ().*

— *Aitzol*-en azken eskutitza urriaren 15-ekoa da (itsasoz joan aintzin, bi egun; *Pio Montoya*-ri idatzia):

“*Enehun Beloke-rat itzultzean, erran didate etorri zinela igandean ene ikusterat.*

... Ez naiz gehiago Beloke-rat itzuliko.

... Dudarik gabe, gure herritarreri egon-toki aurkitzeko egiten ditudan indar-gutiko egin-ahalak eta harat-hunatak, badazkite militarrek beren salata-rieri esker. Badauzkate heiek politika-urratsak direla.

... Zenbeit egunez (Baiona-ko) hotel batean nago; bainan ez hitzik igor, laster naiz hemendik airatuko. Ez dakit oraino norat. Beharba Bilbo-ra, zer-berrietako on balin banaiz...”

Goizean Meza *Ziburu*-ko elizan emanik, eta azken eskutitz hau igorririk, *Baiona*-rat joan zen “*Galerna*” itsas untzirat, *Pasai* aldean hartua zen eta, 17-18-ko gau beltzean, *Hernani*-ko hil-harrietan tirokatua.

(*) Ikus: Oharra II, pp. 14-15.

* * *

Eta, bururatzeko, huna orduko ene pertsu bat:

... Ikusi dut *Aitzol* fraiden artean ameska... Eta joan da, bere gazteen azken hil-deiak entzunik; Joan da eta hil... heien odolean bere odola emanik, Euskal-errautsean bertzen amodioz auhenkatuz: *Barka!*

OHARRA I

“El 16 de junio de 1931, en la tarde, Aitzol sale para la frontera de Irún; supo por Aldasoro, Gobernador de Guipúzcoa, que el Cardenal Primado, Sr. Segura, salía exilado por orden del Gobierno, y llegaría a Irún al atardecer. Ariztimuño había conocido al Cardenal Segura en el Congreso Nacional de Misiones en Barcelona, quiso acompañarlo en aquel trance. Después de una larguísima espera, ya de madrugada, llega el auto policial, y tras los guardias que lo custodian aparece la aceitunada y destroncada figura del cardenal... Sus cansinos ojos miran aturridos y se cruzan con los de Aitzol. Ambos avanzan al encuentro. Primera sonrisa en la fláccida faz del Sr. Cardenal trenzada con sus primeras palabras... —¿Cómo Ud., don José, aquí?... —Sí, mi cardenal, le estaba esperando para ayudarlo en lo que pueda en estos momentos de dura prueba... En Hendaya tengo en el convento de las Siervas una hermana, y es allí donde pensaba conducirle para que repose—. En el convento, el Cardenal desea celebrar la misa, que es ayudado por Aitzol, y tras la misa, el adiós definitivo. No se volverán a ver más en la vida”.

Este era el *saeerdote* Ariztimuño, quien dio más de una prueba de su vocación y de su entrega a la labor sacerdotal.

(AITZOL-en idazlan guziak I, p. 44)

OHARRA II

Hogoi-ta hamaseian

Lafit apezak, uztailleko lehen egunetan, *Jakes Mestelan*-ekin, sor-arazi zuen “*Menditarrak*” deitu mutiko-taldea Horien helburua: euskal-mendien ezagutzea eta euskal-dungoan aintzinatzea.

Zortzi lagun bildu ginen orotarar. Gure oihal-etxolak *Eihalarre*-n finkatu ginituen, hortik *Arnegi* alderat bai eta *Artxilondoraino* ibil-aldiak egiteko. Laruzko untzi bat liburuz betea ekarri zuen lehen egunean, eta ez zuen azken egunean, liburu bakar bat ere irakurri ahal izan.

Han ginelarik hasi zen Espainiako gerla; eta ginauden tokiraino etorri zitzaizkon egun batez bi jaun: *Aizpun* Naparroakoa eta *Louis Inchauspe* Garazikoa.

Euskal-mendietarik Uztaritzeko zelaierat jautsi orduko, izan zuen zer egin eta zertaz kezka.

Napartarren eta Gipuzko-Bizkaitarren arteko har-emanen sustatzerat bermatu da.

Ariztimuño, *Aitzol* famatua, etorri zitzaion ere lagun zonbeitekin mintzatzerat: haizu ote zitzaioten Espainiaren aurka, Euskal-Herriaren eskubideen zaintzea?

Erran zioten ez zela errex ihardestea; irakurri zioten, haatik, liburu batean noiz eta nola zitaken gerla bat zuzen, bai eta zer zion hortaz *San Tomas* Akinakoak.

Aitortu zioten ez zuela berak arrunt argi ikusten; baina hek joan ziren haren gelatik, erranez: orai argituak zirela, bazakitela orai zer egin, *San Tomaseri* jarraikiko zitzaioleta: gorriekin joanen zirela, ez gorri zirelakotz, baina, tokian tokiko, helburu berak zaintzen zituztelakotz.

Handik laster, Belokerat etorri da *Aitzol* ihesi. Zenbeit ilabete egon zen hemen, mendiz bertzaldeko berrien entzunka. Azkenean joan zitzaion berriz *Lafit*-i, erranez: berak berotu zituela gazte abertzaleak, eta ez zagokela hemen, hek gerlako hil-irriskuetan zabiltzalarik.

Huna bien arteko azken solas-aldia, *Lafit*-ek berak neri, erdaraz, kondatua (28/8/79).

“Abiatzean, erran zautan: «Otoitz egiten duzu enetzat?» - «Bai, otoitz egiten dut zuretzat. Ez da, funtsean, lehen aldia izanen: otoitz egiten dut maiz zuretzat.» *Aitzol*-ek orduan: «Otoitz egiten duzu, baina zinez eta egiazki?» «Bai, bai, otoitz egiten dut.» *Aitzol*-ek berriz: «Eta zer galdatzen diozu Jainkoari?» - «Nik erraiten diot beti: egin bedi zure nahia.» «Ai! gaizo abila! ez duzu beraz deusik galdatzen... (biek irri).»

Lafit apezak: «Eta zuk nola egiten duzu, otoitzean ari zarelarik?» «Oi! nik, ihardetsi zion bertzeak, otoitz egiten dut *Santa Teresa* handiak bezala.» - «Zer egiten zuen *Santa Teresa*-k?» «Erraiten zuen: bai, Jauna, egin bedi zure nahia, baina zure nahia nerea izan bedi (berriz ere bieki irri).»

Horiek hola, *Lafit*-ek: «Ederki, antola zaite; baina nik pentsatzen dut ez dugula Jainkoaren nahia ahanzten ahal. Ez dakigu baduenez gure otoitzaren halako beharrik. Nik ez dut bertze deusik galdatzen, Jainkoari mintzo naizelarik-Uste dut ez litakela hain gaizki haren nahia egina balitz. Guk dugu haren nahi hori tratatzen: erran daukularik zer ginuen egitekoa, eman dauku-eta, on-

dikotz, nahi dugunaren egiteko ahala, ahal harrigarria...» «Ondo, ondo: zure otoitza nahikoa izanen dut: otoitz egizu horrela.»»

Hortan joan zen **Aitzol** eta «**Galerna**» itsas-untzian sartu. Hartua izan zen eta, **Hernani**-ko hil-harrietan, titokatua.

1985-eko *Otoitzlari*-116etik

OHARRA III

BARKA

España hortan izan da segur asko bitxikeri:

Horra nun zaikun etorri

Euskadirat Galtxagorri

Jainkoaren amodioz jazartzerat apezeri.

Berriki apez suhar bat hil beharrez zeramaten;

Hil-harrietan tiroka odolez estali zuten.

Ifernuan zer irriak orduan egin dituzten.

Apez gaixoak begiak, suharrik, zerurat dauzka,

Gizon bat doa lasterka

Bularrak zilatzen diozka:

Jaunak bezala hiltzean dio: "Jainkoa, oi, barka!"

Apez haren kar sailduak lurak ikusi balitu

Bai eta zer gizon gaitzaz mundua zuten gabetu,

Lurak berak hiltzaileak, segur, zituzken suntsitu.

Nor zen? Zer egin ote du? maitatu herri zaharra

Eta langilez leherra

Itzularazi ongira.

Nor zen? Apez suharrena: Aitzol, Aitzol kartsu hura.

Garrak ezeztatu nahiz bihotza dute zilatu;

Bainan gure bihotzerat gar hek zaizkigu airatu.

Zure heriotzak, Aitzol, fruituak emanen ditu.

"Biziaren olerkia" p. 25

OHARRA IV

ZORIGAITZEZKO EUSKADI

(airea: Ara nun diran...)

Euskal-Herriko zeru ez-tian, hedoi beltzak bildu dira;

Haitzen artetik izigarriko sistutan ari da herra;

Odol berozko iturburu bat doa menditik behera...

Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
Zorigaitzezko Euskadi!...

Lanerat goizik gizon gaztea abiatu da kantari;
Bainan anaia, ustegabeen, tiroka zaio jazarri:
Oihu samin bat botatuz kolpez zauriturik da erori.

Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
Zorigaitzezko Euskadi!...

Bere haurñoa salbatu nahiz, ihesi joan da joan ama;
Laster mendiez alde huntarat besoetan baderama:
Zori oinazen artetik doa. Gaixo amaren marruma!

Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
Zorigaitzezko Euskadi!...

Zelaian bada harri meta bat, erditik kea dario...
Jabe zaharrak, hurbil jarririk, nigarrez behatzen dio.
Zenbatek dute aiten egoitzer tristerik erran adio!

Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
Zorigaitzezko Euskadi!...

Amodiozko Jainkoarentzat hori egin omen dute.
Jainkoarentzat bazterrak erre eta apezak hil ote?...
Zu, otoi, Jauna, gure herriaz zerutik urrikal zite.

Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
Zorigaitzezko Euskadi!...

Berritz ohiko irrintzin hura badoala mendiz mendi.
Gure herrian burrunba tzarra ez dadin geiago adi:
Ezin hilezko gure Euskadi berritz ere atzar bedi;

Jainkoa lagun, bai berpitz hadi,
Arbaso gaitzen Euskadi!

Larresoron, ...-3-3-37.

“Biziaren olerkia” p. 26

AITZOLEN KAZETARITZA

Tolosa, 1996-X-18

Xabier Altzibar

Aitzolek bere pentsabide, asmo eta ekintzak kazetalanen bidez agertarazi eta zabaldu zituen, batez ere *El Día* eta *Euzkadi* egunkarietan. Lan honetan kazetalan horiek aztertuko ditut, orokorki, batez ere euskal kultura eta gizarte-ari buruzko Aitzolen pentsaera, gai nagusiak, iritziak, gidari eta eragile moduan erakutsitako jokoera, eta, azkenik, haren kazetari idazkera.

Aitzolen artikuluak batuta daude *Obras Completas-Idazlan Guztiak* bildumako liburukietan (Erein, 1987), bereziki 5 eta 6.etan, hots, *Impulsor del Renacimiento Cultural Vasco y Social Cristiano-Euskal Kultura Pizkundearen eta Kristau Gizartegintzaren Eragile* (I) eta (II). Aitzolen idazlan ustez guztien berrargitalpen hau, orain ia hamar urte talde batek burutua, lan txalogarria eta eskertzekoa da, haren obraren azterketa erretzen baitu. Aitzolen artikuluen aipamena (izenburua, egunkaria, data) parentesi artean jarriko dut, liburuki horietatik hartuta.

Aipatu beharrekoak dira zenbait ikerlan: M. Ugaldereen biografia (“Biografía de Aitzol”, *Obras Completas-Idazlan Guztiak*, I. lib.); “Aitzol” en su tiempo (J. Insausti, X. Azurmendi, J. Kortazar, L. Otaegi, J. R. Scheifler-en artikulua), Fundación Sabino Arana, 1990; L. Otaegiren *Lizardiren poetika* (Erein, 1994), 94-121. or. Argitaraberria da I. Aranbarri-K. Izagirrerren *Gerraurreko literatur kritika* (Labayru Ikastegia-Amorebieta-Etxanoko Udala, 1996), Tolosako hitzaldiko testua berridazten ari naizen une honetan.

Pizkundera, Aitzol eta Euskaltzaleak

Jose Ariztimuño Olaso “Aitzol” (Tolosa, 1896-Hernani, 1936) *Pizkundera* deritzon mugimendu zabalaren erpinean kokatzen da. *Pizkundera*z mintzatzean euskara, euskal literatura eta kulturaren zuzpertzeari abertzaletasunarekin batera-ari gara. Pizkundera aspalditik zetorren bidean: 1876an foruak galdu ondoren, “Zazpiak Bat” eta “Ama Euskara”-ren aldeko sugarra piztu zenetik Euskal Besta edo Lore Jokoen zuzia Iparraldetik Hegoaldera igaro zen. Hots, alde batetik, Asociación Euskara de Navarra eta *Revista Euskararen*, hau da, Kan-

pion eta abarren eskuetara; bestetik, Donostiara, Manterolarenetara. Honek Lore Jokoei segida eman eta *Cancionero Basco* literatur bilduma eta *Euskal-Erria* aldizkaria sortu zituen, 38 urtez pizkundearen suari isiotuta iraunaraziz. Bizkaia, Araba, Nafarroa eta Iparraldean hainbat elkarte, aldizkari eta langile bilduko zituen pizkundeak: Iparraldean *Eskualduna* astekaria, *Gure Herria* eta Eskualzaleen Biltzarra; Nafarroan Euskararen Adiskideak. *Euskal-Erria* aldizkariaren ondoren *Euskal Esnalea* (1908-1911, 1911-1931) eta *Euskal Erriaren Alde* (1911-1931) etorriko dira.

Bestalde, Sabin Aranaren abertzaletasunak euskara eta euskal literaturari bultzada handia eman zion: *Euzkadi* egunkarian euskarazko kazetalaran ager-tarazi zituzten Kirikiñok-eta, euskararen aldeko kanpainak egin, kultur aldizkariak (*Euzko-Deia*, *Hermes*, *Euzkerea*) eta euskal teatroa bultzatu. Euskal-tzaindia bera pizkundetik sortutako adarretariko bat izan zen, Eusko Ikaskuntza eta beste kultur elkarte batzuekin batera, eta haren zuzendaria, R. M. Azkue, erraldoi handia, hizkuntzaren arloan bereziki, nahiz ez hor bakarrik.

Euskal pizkundearen arbola frututsua adar eta aldaska ugariduna da, beraz, Euskal Herriko zazpi probintzietan hedatua, hazaldiak bata bestearen ondoren elikatuko dituena. Hona bultzagile erraldoi batzuk, eta euskal kultura nahiz li-teraturako aldizkari oso garrantzitsuak. Horra euskara eta "Zazpiak Bat" goi-buru nagusi legez jarrita eta euskal literatura kulturaren esparruan lan ixilean. Hara belaunaldi desberdinak eta tarteko katenbegiak: zaharragoen artean Arre-se Beitia, poeta omendua (El Día, 1930-XI-21); tartean Kirikiño, G. Mujika, Zamarripa...

Hortik sortuko da Euskaltzaleak taldea 1927an, Primo de Riveraren dik-tadurapean, Lizardi duela zuzendari. Hortik sortuko da Errepublika garaiko *Pizkundera* edo "Aitzolen Belaunaldia". Olertian Lizardi, Orixe, Lauaxeta; an-tzertian A. M. Labaien; kazetaritzan *Argia* astekaria eta *Euzkadi*, *El Día* eta *La Voz de Navarra* euskarazko artikuluak; kultur aldizkariaren artean *Yakintza*, Aitzolen eraginpean sorturikoa; ikerketan Barandiaran eta Eusko Folklore tal-dea, eta, herri-literaturarenean, M. Lekuona bere *Literatura Oral Euskérica* li-buruarekin (1935). (Aitzolek Barandiaran eta Lekuona Gasteizko seminarioan ezagutu zituen).

IBILBIDE LUZEA DAGO, BERAZ, AITZOL BAINO LEHEN. Baina diktaduraren ondoren, Errepublika garaian, giroa euskararen alde lan egiteko egokia bihurtzen ari zen, gazte askok eta jakintsu, irakasle eta idazle askok ekin zitoten euskal kulturaren aldeko lanari, aurreko urte latzagoetan ereindako haziaren fruituak bilduz. 1936ko gerrak Aitzol hil zuen eta Aitzolekin batera euskara eta euskaldunta-suna ere ia-ia.

Aitzol baino lehen, hor ziharduen Euskaltzaleak taldeak, Lizardirekin, ar-tean Aitzol misioak antolatze eta bultzatze lanetan zebilela. Gazteak ziren eta Kirikiñoren ikasleak: "Son los discípulos de Kirikiño, son los denodados "idaz-les"", honela aurkeztu zituen zuen Aitzolek (El Día, 1930-II-19). Diktadura-

pean Euskeraren Eguna antolatu zuten Arrasaten, arrakasta handiz: hori izan zen mugimenduaren abiapuntua. 1927ko Arrasateko ospakizun horretan Eusko Ikaskuntzak, Euskaltzaindiak eta aldizkari eta egunkarietako ordezkariak parte hartu zuten. 1929an Zumarragan ospatuko da Euskeraren Eguna. Gero Euskal Umearen Eguna etorriko da, haurrak euskalduntzeko, euskararen munduan sartzeko -haurtzaindegien beharra aldarrikatuz-, eta Euskaltzaleak-en kanpaina, haurrengana hurreratzeko asmoz antolatua eta Seguran ospatua 1930-VI-24an, Txuntxungilloa edo euskal giñola erakutsiz (Euzkadi, 1932-XII-8). Ondoren Emakumearen Omenaldia Euskerari (Euzkadi, 1930-VIII-6) eta abar.

Altzeta, Mendi-Lauta, Aberri, Atarrene, Otarra, Udalamendi, Luzear, Labaien...horiek ziren hasierako Euskaltzaleak taldekoak. Hizlariak, kazetariak eta publizistak ziren. Errepublikaren etorrerak aukera hobea ekarri zuen. Eusko Ikaskuntza kultur erakundearen babestu ziren, egoitza Gipuzkoako Aldundian zutela. Euskararen aldeko ekintzak antolatzen zituzten, propaganda egiten, arlo askotan, baita proselitismoa ere, gurasoak-eta elkartera biltzeko deia zabalduz (Euzkadi, 1931-I-28).

Halako batean Lizardik Aitzolengana jo zuen, Euskaltzaleak eraberritu nahiz: "Ezin genezakek abertzale bidetik jo. Euskeltzaleasunara (sic) jo dezagun" hots egin omen zuen Lizardik (Aitzol, El Día, 1933-III-14). Aitzol bera 1931an agertzen da Euskaltzaleak-en buruzagitzan, dinamika berri bati ekinez, eta, dirudenez, Lizardik markatutako bidetik. Aurrerantzean agintariak gutxiago agertuko dira eta erakundea Donostiatik irten eta zabaltzen da. Aitzolekin Euzko Olerti Eguna ospatzen hasiko da, Euzko Antzerti Eguna (1934), Bertsolari Eguna, Eleberri Eguna (1935), Euskal Idazleen Kongresua, Kirikiño Saria, euskal literatura ikastaroak, umeentzako lehiaketa eta sariketak Santo Tomas egunean etab. Orain ikastolen aldeko ekintzak bezala, orduan euskara eta euskal poesiaren aldeko jaialdiak eta lehiaketak antolatzen eta ospatzen zituzten. Ekintza hauek *Yakintza* aldizkariak bere azken sailean jasotzen zituen. Urteen puruz, Euskaltzaleak bazkun herrikoia izatera iritsi zen, 2000 bazkiderekin. Honen guztiak Aitzol eta Euskaltzaleak euskal kulturaren azpiegitura antolatzen ari izan zirela darakusa.

Bi arlotan, batez ere, egin zuten lan: literaturan eta euskara eskoletan sartzan, hots, elebitasuna ezartzen, umeen liburuak ateratzen, eskolak eraikitzeko dirua biltzen, esate baterako Tolosan (Euzkadi, 1931-II-20). Eusko Ikaskuntzarekin batera jardun zuten antolatzaile lanetan (Euzkadi, 1930-2-19). 1930tik aurrera Euskaltzaleak-ek euskal poesiari lehentasuna emango dio, euskara idatzi edo literarioaren berme gisa (Euzkadi, 1935-VI-2). Bazkunak ez du erakundearen laguntzarik jasotzen, eta horretaz kezkatzen dira, erakunde edo agintariok herriaren ordezkari ez direla erakusten baitie. Urteak aurrera joan ahala arrakasta ezak samintasuna dakarkie (ibid.). Bestalde, Iparraldeko Pizkunde zantzuei gero eta erneago, harremanak estutzen dituzte Euskaltzaleen Biltzarra eta Iparraldeko idazleekin. Aitzolek adiskide min izan zituen Elissalde eta Oxobi (Euzkadi, 1936-VII-11).

Euskaltzaleak taldeak liburu sorta bat argitaratu zuen, “Zabalkundea” bilduma: hor atera ziren Lizardiren *Umezurtz Olerkiak* (1934) eta *Itz-lauz*, A. Kanpionen bi liburu, Altadill-en gazteluei buruzkoa (Euzkadi, 1934-XII-26) eta Thalamas Labandibar-en *Aspectos de la vida profesional vasca* (El Día, 1935-X-9). Proiektu berriak egin zituzten: pastoralak argitaratzekoa (Euzkadi, 1936-IV-19), baita I., II., III. Antzerti Eguneko antzerkiak ere (El Día, 1936-V-15).

Aitzol eta Euskaltzaleak-en ekintza hauetan guztietan helburua euskararen berpizkundea eta berreuskalduntzea zen batez ere: alde batetik literatura bultzatuz; bestetik, irakaskuntzan euskara sartuz. Azken arlo honetan, adibidez, euskararen aldeko maisuak biltzen dituzte elebitasuna bultzatzeko asmoz. Eta badirudi Aitzol bera bizkorregi ez joatearen aldekoa zela eta euskara gogoko gaiak irakasteko nahi zuela (erlijioa, Euskal Herriko Historia eta Geografia) eta gaztelera, aldiz, irakasgai zientifikoetarako.

Aitzol eta Euskaltzaleak-en bidea ez zen politikoa, kulturala baizik. Euskara da Aitzolen kezka nagusia, haren liburu, liburuska eta hainbat eta hainbat kazetalanetan agertzen denez. 1930 inguruan euskararen heriotzaren beldur da:

“A partir del año 1839 comenzó la guerra contra el idioma, cuando precisamente se depusieron las armas de fuego. El plan estratégico para ahogar el euskera se promulgó con la ley del año 1857. Hoy nuestros pasos son graduales, pero acelerados, hacia la tumba del euskera” (Euzkadi, 1930-IX-4).

Aitzol eta Euskaltzaleak-ek kultura maila gorakoan artean egin zuten lan eta bereziki gazte intelektualen artean. Euzko Pizkundea elkarteak sortu zuten: hor ari izan ziren Lojendio, Barriola anaiak, Mikel Urreta, Jesus M. Leizaola, Karlos Santamaria eta beste. Aitzol garaiko gazte intelektualen aitzindaria, liderra izan zen. T. Hernandorenak dioenez, Aitzolek bertsolari txapelketak sortzera bultzatu omen zuen bera; eta San Sebastian Irratian astero euskaraz ordu erdiko saioa lortzera ere —garaipen handia garai hartan—. Aitzolek berak ere bere kazetalanak elite batentzat idatzi zituela aitortzen du behin edo behin.

Aitzol eta Euskaltzaleak taldeak *Yakintza* kultur aldizkari elebiduna sortu eta argitaratu zuten (1933-1936, 21 ale). *Yakintza* garrantzitsua izan zen: literatura nagusi zen hor, olertia batez ere, baita saio eta artikuluak olertiaz nahiz beste gai batzuek. Teatroa ere bazen (itzulpenak, Labaienien saiakerak etab.). Eta euskal kultur gaiak: pedagogia, euskararekin lotuta (Landeta, Olano de Alzo, B. Echegaray, Aitzolen *Lucha de idiomas en Euzkadi y en el mundo* 1934); historia (M. Anguizar, F. Arozena, A. Zabala, J. K. Guerra); legedia (B. Etxegarai, Leizaola, Azurza, Aniceto Olano eta Miguel Olano); soziologia (J. Aspiazu, Thalamas); etnografia eta Folklore (Aranzadi, Eguren, Barandiaran, M. Lekuona, A. Irigarai); artea (J. Eizagirre, P. Garmendia, J. Artetxe); musika (A. Donostia, A. Olazarán de Estella); eta azkenik, “Euskaltzaleak’en Ekintza” delako saila.

Kultur pizkundea bai, baina euskararena zen garrantzitsuena, Aitzolen iritziz. Errealitatea, ordea, latza zen: euskal liburu gutxi argitaratu zen garai hartan

—1930an eta hortik aurrera—, eta ale gutxiko argitalpenak ziren; are gutxiago irakurtzen zen, eta, zer esanik ez, olertia. Euskaraz irakurtzera bultzatu nahi zen. Lizardik-eta atera nahi zuten euskal egunkariak izandako porrota errealtate latz horren beste erakusburu bat baino ez da.

Aitzol, kazetari

Aitzolek intuizioa eta gauzak antolatzeko buru argia eta dohainak zituen, denek aitortzen ziotenez. Ekintzailea zen, eratzailea, bultzagilea eta zabaltzailea edo propagandista, lehenik apaiz gisa misioen arloan (kongresuak, aldizkariak) eta gero euskal kultura munduan eta euskal gizartean. Bere eta Euskaltzaleak taldearen egitasmo eta ekintzen alde hizlari ibili zen eta kazetari gisa jardun zuen azken 6 urte t'erdiz. Politikan, ordea, ez zuen sartu nahi izan, 1931an Estatutoa Madrilan defendatzeko EBBko buruzagiak proposatua izan arren. Aitzolek kazetari gisa lan egitea hautatu zuen, euskal berpizkundearen gidari eta eragile, eta orobat euskal gizarte kristauaren eragile gisa jarduteko.

Kazetari legez misio aldizkarietan hasi zen: *Nuestro misionero-Gure mihiolaria* aldizkari elebidunean (1924-29), non editorialak idatzi baitzituen, eta bere zuzendaritzapeko *Illuminare* (1927) delakoan. Hor trebatu ondoren *Euzkadin* eta batez ere *El Día*n kazetari artikulista izan zen, iritzi artikulatu garrantzitsuak idazten zituzten horietakoa. *El Día* donostiar egunkariaren sorreratik idatzi zuen (1930) eta gainera erredakzio kontseilukoa izan zen, editoriala erabakitzen zen bilkurara etortzen zen egunero, buruetarik bat zen eta antolatzaile lanetan jardun zuen.

El Día, Pio Montoyak bultzatu eta diruz hornituak, gerra hasi arte iraun zuen. Montoya hori Aitzolen ikaskide eta adiskidea zen eta Gipuzkoarako egunkari bat nahi zuen ongi informatu eta euskal edo euzko nortasuna erakutsiko zuena, kristaua, noski, Jainko eta foruen defendatzailea, nahiz ez EAJ-PNVren agindupekoa (kontu honetan gorabeherak izan zituzten, Irazusta eta Ziaurrirek egunkaria alderdiaren diziplinapekoa izan zedila nahi baitzuten) eta euskal edo euzko kulturari bultz egingo ziona. Hauteskunde-kanpaina giroan oso garrantzitsua izan bide zen Donostian *El Día*ren agerpena, eta honen adierazgarri, erantzun gisa *El Diario Vasco* sortu zela aipatzen da. *El Día*k 10.000 ale ateratzen omen zituen. Aitzolek antolatu zuen *El Día* eta berak ekarri zuen zuzendaria, J. Landaburu, eta gero, hau diputatu izendatzean, Jose Lekaroz, *Euzkaditik*. Harreman estuak zituzten egunkari jeltzale honekin (P. Olano, Kizkitza), EAJ-PNV alderdiko Irazusta eta J. Eizagirre tolosarrekin eta besterekin....(Ik. M. de Ugalde, "Biografía de Aitzol", *Obras Completas-Idazlan Guztiak*, 1).

Aitzolek beraz sei urte t'erdiz idatzi zuen, *Euzkadi* eta *El Día*n batez ere. Guztira, bostehun artikulutik gora gutxienez, bere ohiko izen eta ezizenez si-

natuak eta *Obras Completas-Idazlan Guztiak*-en bilduak soilki kontutan hartuta. Beste zenbait ere idatzi omen zituen, batzuk beste goitizen batzuez izenpetuak, aipatutako liburukietan bildu gabeak. Garai hartako egunkari eta aldizkarietan horien azterrenak bilatzea komeniko litzateke.

El Dían astean behin guttinez idazten zuen Aitzolek. Haren artikulua, gehienetan, lehen orrialdean agertzen ziren, are orrialdeburuan: edo editorialak ziren, edo eguneko albisteei buruzko egunkariaren zeresana zekarren “El Día al día” sailekoak, edo “gizarte orrialdea” zeritzanekoak (beste egunkari batzuek ez zutena eta, aldiz, *Euzkadi* eta *El Díak* bai, kristau joerakoak izan arren). *El Díako* “gizarte orrialdean” idazten zuen, adibidez, J. M. Benegasek, Txiki Benegas-en aitak, “solidario” edo orduko ELAkoen pentsalarietarik bat zena.

Aitzolen kazetalan gehien-gehienak gaztelaniaz idatziak dira, baita haren liburuak. Euskaraz gaztelararen aldean gutxi idatzi zuen: *Eusko Olerti* liburuen hitzaurreak —hamaika— eta kazeta artikulua batzuk —dozena bat gutxienez—. Zergatik gaztelaraz? Alde batetik, irakurle gutxi omen zegoen, euskaraz irakurriko zukeenik. Baina bestalde, badirudi Aitzolek ez ziola euskal kazetaritzari Lizardik —euskal eguneroko sortu nahian baitzebilen— ematen zion garrantzia aitortzen, nahiz berak euskaraz ere ongi idazten zekien. Eragingarriagoa bide zeritzon egunkarian euskal gaiak —gai garrantzitsuak— erabiltzeari, toki onean jarriz, noski, eta are gaztelaraz erabiltzeari. Hortaz, Aitzolek euskal literatura eta euskara egunkariko toki onera eraman zituen franko aldiz, *El Díako* lehen orrialdera, editorial artikuluen tokira, *Euzkadin* Kirikiñok egin bezalatsu. K. Mitxelenak behin idatzi zuen *El Día* izan bide zela, Aitzolen eraginez, euskara ghetotik atera zuena, barrualdeko orrialde eta bigarren mailako gaien artetik, alegia (“Las lenguas españolas y el periodismo escrito”, *Len-guaje en periodismo escrito*, Fundación March, 1977). Egia ote?

Aitzolek kazetari kontzientzia zuen. Harentzat prentsa mitin baten modukoa zen, egunero milaka pertsonen aurrean emana. Eta premiazkoa eritzi zion informazio-agentzia zentral abertzale bat izateari, baita ere beharrezkoa artxibo, biblioteca eta Euskal Herriko kazetaritza eskola —erderaz eta euskaraz— sortzeari (“El día de la prensa patriótica”, *Euzkadi*, 1936-VI-7).

Euskal kultura pizkundearen eta kristau gizartegintzaren eragile: horiek dira Aitzolen kazetaritzaren bi alderdi nagusiak, haren kazetalanak biltzen dituzten bi liburukien izenburuek argi eta garbi jasotzen dutenez. Bere kazetari lanean Aitzol ez bide zen bakarrik sentitzen. Kultura-gauzetan Euskaltzaleak erakundea zuen atzetik. Eta gizarte arazoetan Policarpo Larrañaga, Alberto Onaindia —propagandistak eta ideologoak zirenak— eta besterekin jardun zuen hizlari. Bereziki Euskaltzaleak-en ekintzak harrotzean, erakunde horren eledun gisa ari izan zela ohargarria da.

Kazetari katoliko eta abertzale legez jardun zuen (*Euzkadi*, 1932-IX-11), apaiz gisa jardun zuela ez esatearren. Ez kazetari politiko gisa. Ez zen eguneko arazo politikoak aztertzen eta jokabide politikoak markatzen zuten horietakoa.

Eguneko politika konturik ez da ia batere agertzen haren artikuluetan. Izatekotan ere, ideologo gisa jardun zuen. Baina euskarari eta euskal literaturari zegozkion kontuetan, horietan bai agertu zuela argi eta garbi zer jokabide hartu behar zen, baita abertzaletasun eta gizarte arazoetan (greba, sindikazioa atab.), ideologikoki behintzat. Aitzol batez ere idea eta ekimen zabaltzailea, propagandista izan zen.

Aitzolen pentsaera

Aitzol kristautasun eta katolikotasunetik abiatzen da bere pentsaera eta ekintzetan. Hor oinarritzen du bai abertzaletasuna eta bai gizarte ekintza (El Día, 1932-XI-26). Eta lotu egiten ditu beti politika eta gizarte arazoak. Dena elkarrekin lotuta dago Aitzolen pentsaeran: abertzaletasuna katolikotasunarekin, euskaltzaletasuna abertzaletasun eta katolikotasunarekin, katolikotasuna gizarte arazoan konponketarako ekintzarekin, gauza materialak izpiritukoekin. Koherentzia handia erakusten du, gainera, lotura hauek defendatzerakoan.

Jeltzale agertzen zaigu ideologiaz, aranatar, eta erlijio aldetik bere konfessionaltasuna erakusten du. Are gehiago, “euzkotarrak Euzkadirentzako; Euzkadi Jaungoikuarentzako” S. Aranaren leloa beretzakotu zuen Aitzolek, bere Maisuaren balio-hierarkia hau onartuz, abertzaletasuna Jainkoaren maitasunean oinarritzen baitzuen (“Mi patriotismo se funda en el amor a Dios” izenburudun artikulua, El Día, 1933-IV-5).

Demokrazia, nazionalismo, internazionalismo, euskal abertzaletasun eta hauekin lotutako gaietan Aitzol ideologotzat hartua izan dela dirudi, kazetalan ez gain *La democracia en Euzkadi* liburua idatzi baitzuen (*Obras Completas-Idazlan Guztiak*, 2. lib.). Nolanahi ere, kazetalanetan agertzen denez, behintzat, Aitzolen abertzaletasunean kultura alderdiak du pisu handiena, eta hau haren ezaugarrietarik bat da. Haren iritziz, kulturarik gabe ez dago pizkunderik; areago, kultura da pizkunde mugimenduen balio garrantzitsua (El Día, 1932-VIII-8). Uste handia zuen kulturari eta harentzat kultura herriak tradizioz jasotako guztia zen, —eta ez bakarrik euskara—, artea eta erlijioa barru. Beharbada ideologizatu nahi zuen kultura, hein batez —hortik Barojarekiko polemikak—: adibidez, teatroan erlijioa eta abertzaletasun edukinak sartu behar zirela pixkat, esaten zuen (Euzkadi, 1932-XII-25).

Ekonomia eta politika alderdi materialei dagozkien kontuak izaki, euskara da Euskal Herriaren izpiritua edo arima, Aitzolen arabera. Eta euskara pizteko literatura omen biderik eragingarriena, eta literatura barruan herri-poesia artistikoki lantzea. Horregatik, Aitzolek bere eginkizuntzat hartu zuen literatur kritika egitea eta bidea erakustea. Eta horregatik aberriaren pentsamendu artistikoa lantzen ari zirenei zuzentzen zaie, elite bati (ik. haren azken artikulua, “Revasquización del pensamiento literario”, Euzkadi, 1936-VII-18). Bestalde,

euskararen pizkunde mugimenduaren barruan une berezi batean eta euskal gizartea erlijio krisian bizi zelako kontzientzia zuen.

Zertako idazten zuen

Euskal pizkundearen urrats, aztarna eta zantzuen lekukotasuna jaso, figura, egile eta obra esanguratsuenen berri eman eta jendaurrean agertarazi, hedatu, zabaldu, zuzpertz, bereziki Euskaltzaleak-en ekimenak. Hori nahi eta egin zuen. Horregatik jardunaldi, omenaldi, ospakizun eta jaietara joaten zen, horietan ikusi edo ohartutakoa bere artikulua idazteko aitzakiatzat hartuz. Balio artistiko berrien lekukotasuna jasotzea zen, harentzat, atsegirik handiena (“Arte, religión y patriotismo”, Euzkadi, 1936-IV-9). Hor agertzen zaizkigu, beraz, Aitzolen kazetalanetan, euskal kulturarekin, abertzaletasun edo gizarte arazoezin lotutako garaiko gertakari, egintza, ekimen, figura ereduagarriak. Baina baita, mendeurrenak kari, aldi igaroetako gertaera hautatuak ere.

Eta ez bakarrik Hegoaldeko pizkundeari dagozkionak, Iparraldekoari ere bai. Ezta ere Euskal Herriko pizkundeari dagozkionak huts-hutsik, Espainia eta Frantziako Estatuetakoa beste herrietakoak ere bai, bereziki Kataluniakoak. Are gehiago, Europa eta munduko herri txiki eta zapalduen pizkundearen berriak etxean, gure artean, ezagutarazi zituen, Euskal Herriko pizkundera sendotzen lagunduko zutelakoan. Horregatik datuak bil eta aztertzen zituen herri horietako gauza batzuk Euskal pizkunderentzat jarraigarriak izan zitezkeelakoan, batez ere hizkuntza, literatura, elebitasun eta abertzaletasun gaudetan.

Gertaera haien esanahia epaitu eta horrela irakurleak bere iritzian sendotu eta armatu nahi zituen. Hala irakurleen buruan eta bihotzean etengabeko lana egin bide zuen. Alta, helburu praktikoak bilatzen zituen: hizkuntzari dagokionez, egoera gaintu, euskara ofizial bihurtu, elebitasuna ezarri eskoletan. Azken xedetzat Euskal Herriaren berreuskalduntzea zeukan (“Por la redención del idioma nacional”, Euzkadi, 1931-VII-29). Baina ongi zekien helmuga hori oso urruti zegoela. Errealitatetik abiatzen baitzekien, bat-batean egintza handien premia aldarrikatu beharrean urrats apalak eman behar zirela uste zuen (adibidez, euskal teatro nazionalerako bidean herri-teatro apaletik abiatu). Kristau gizartegintzari dagokionez, langileen elkartasuna bultzatzea eta horren kristau zentzua erakustea, Ebanjelioan oinarriturik, zen Aitzolen helburua: “Infiltrar en esas masas proletarias, el profundo sentido cristiano-social de la sindicación fraterna: consolidar los conocimientos de las nacionalidades en los principios del Evangelio, es la labor más sabia y prudente para el porvenir” (“Las rojas linternas del peligro...”, El Día, 1932-XI-26).

Aitzolen kazetalanetan kristautasunaren krisia nabarmen agertzen da, langile gazte, emakume eta hainbat jende Eliza Katolikotik aldentzen, eta hala ere, bertan behera utziak direla ikustean. Badirudi Elizak herri zapalduen eta lan-

gileen alde lan egin behar duela eta egiten duela erakutsi nahi zuela Aitzolek. Elizgizonei ere zuzentzen zaie argi eta garbi esanez, odol-, hizkuntz- eta nazionalitate-eskubideak defendatzea ere badela haien eginkizuna, Jainkoagandik datozelako (“La Iglesia frente al fascismo”, Euzkadi, 1932-XII-31).

Gaiak, ideiak eta iritziak

Aitzolen artikulu asko lehen orrialdeko editorial eta antzeko artikuluak direla kontutan hartuz, eta, gainera, erredakzio-kontseiluak hautatuak eta eza-riak, ondoren gai nagusiak aipatuko ditugu, orokorki:

Euskara eta eskola, eta elebitasuna, batez ere eskolan. Literatura —haren arlo kutunena eta jorienetarikoa—. Artea eta euskal kultura, euskal pizkundearen erakusgarri guztiekin: folklorea, txistua, dantzak....Euskal historia eta politika. Abertzaletasuna Euskal Herrian eta munduan, hots, garai hartan munduan borrokatzen ari ziren herri zapalduen abertzaletasuna, herrioren pizkundearekin lotuta, bereziki literaturan.

Gizarte gaiak: euskal gizarte kristau eta zuzenbidezkoa eta euskal sindikalgiaren premia. Ohartarazi behar da euskal abertzaletasun eta gizarte arazoak Aitzolek ideologikoki tratatzen dituela; ez direla eguneko politika zehatz markatzekoak, ez ongi izate materialarekin zerikusia dutenak —ekonomia etab.—, izpirituarekin baizik.

Ondoren, gai-sailotan agertzen diren ikuspuntu eta iritziak zehatzago eta labur enuntziatuta aipatuko ditugu, sei urte t’erdiko artikulutza gaingiroki eta ia osotasunez begiratuta. Iritzi horien bilakaerak, gertaeren arabera, beste azterketa bat eskatuko luke. Esaterako, badirudi literaturak gero eta garrantzi handiagoa hartzen duela, hasieran euskararekin parekatu badabil ere.

Pizkundera eta euskara

Pizkundera delako kontzeptua eta hitza (gazt. *renacimiento*), bai euskara eta euskal literaturari, bai politika abertzaleari dagokionez, bere garaiaz ari zela erabiltzen zuen Aitzolek. Baina, zentzu zabalean, baita aurreko garaiez ari zelarik: Abbadie, adibidez, *renacentista* deitzen du, eta Fr. J. Mateo Zabala alegilaria pizkundearen aitzindari (Euzkadi, 1934-VI-8). Pizkundera, Aitzolentzat, Euskal Herriarena nahiz edozein herri txiki edo zapalduena da, edozein alderdi eta arlotakoa. Hitz honen erabilera eta adiera zehatzago aztertu beharko litza-teke, hala ere.

Euskara eta eskolaz Aitzolek zituen iritziak labur ditzagun. Euskara egoera larrian dago, nahiz esperantza baden (“La agonía del euskera y la resurrección del finlandés”, Euzkadi, 1931-7-24); itotzen ari da (“Abertzaleak eta euskera”,

El Día, 1935-VI-16). Hizkuntz burruka dago eskolan euskara eta gazteleraren artean. Oso gutxi aurreratu da elebitasun arazoan: Eskola Normalik ez, testuliburuak egin gabe, testik ez... (“El Magisterio oficial, por el bilingüismo”, Euzkadi, 1936-VI-4). Udalek bultzatu behar dute euskara eskoletan; udalek diruz lagundutako kolegioak ezin dira ukatu euskal irakaskuntza ematera. Eta badira adibide eredugarriak ere: Lekaroz eta Tolosako bi kolegio (“La enseñanza euskeldun y los municipios vascos”, El Día, 1931-XI-12). Eskola “libreak” (hau da, pribatuak) dira euskararen irakaskuntza segurtatzen dutenak, diktadurapean egin zuten bezala, eta ez udal-eskolak edo auzune-eskolak —hots, “Escuelas de Barriada” direlakoak—.

Atzerrian jendeak eta herriek beren hizkuntzaren eskubideak sutuki defendatzen dituzte. Adibide eta ereduak: Suiza, Eskozia, Belgika —non flamenkoak eredugarri baitira—, Holanda, Frantzia Britainia eta Languedoc; Gales-en kasu argigarria (Euzkadi, 1935-III-6). Elebitasunaz hona hemen Aitzolen galdera interesgarri bat: “Badaukagu euskaldunok, euskaraz dakigunok, benetan geure hizkuntzat hartzen dugunik?” (“El niño, víctima del conflicto de los idiomas”, Euzkadi, 1930-XII-10).

Estatutuak itxaropen handiak sortarazten ditu: hari esker euskara bizkortuko eta justizian ere erabiliko da (“El estatuto es el mejor camino (Hacia la euskerización del País Vasco)”, El Día, 1932-VI-15). Euskara irakaskuntzan ez ezik Estatuaren ordezkartzan ere erabili behar da: Euskal Estatuarekin Euskal Estatuko kargu ofizialdunek euskara erabili beharko dute (“El Estatuto Vasco y el euskera por el desarrollo del Renacimiento euskerista”, El Día, 1932-VI-12). Euskarak justiziako eta epaitegietako hizkuntza izan behar du (“El euskera en los tribunales de justicia”, Euzkadi, 1934-IX-21). Eredua Katalunia da (“Euskal Gurasoen Alkartasuna”, Euzkadi, 1936-IV-29).

Bereziki abertzaletasunak euskara gehiago bultzatu eta erabakitzeko kemen handiagoz jokatu behar du (Euzkadi, 1935-III-6). Euskara itotzen ari da eta abertzaletasunak lagundu behar dio, eta EAJ-PNVk ere bai: “Eusko Alderdi Jeltzalea, goitik beraño, esnatu dadila erabaki sendoa artzeko. Abertzale banaka batzuk lanean aritzeak bakarrik gauza utsa da. Eusko Alderdi guzía lanari lotu bear zaió euskera gaizkatzeko” (“Abertzaleak eta euskera”, El Día, 1935-VI-16).

Ildo honetatik, Abandoko Uri Buru Batzarreko lehendakariak eginiko urratsari jarraigarria deritzo: “El presidente de Abando’ko Uri buru Batzarra, doctor Yankee, pronunció breves y sentidas palabras, en euskera, encareciendo la importancia que tiene el expresar nuestros pensamientos en lengua vernácula y haciendo patente su confianza de que, merced al entusiasmo que por nuestra causa sienten los afiliados, será posible en plazo no muy lejano celebrar todas nuestras asambleas en el idioma de nuestros mayores” (ibid., *Euzkaditik* jasoa). Aipatu artikuluan dioenez, EAJren batzar orokorraren aurrean, abertzale euskaltzaleek “nai gendukena auxe da: Batzar Nagusi orretan euskeraz egitea, gu-

txienaz erderaren neurri: euskerari buruz erabaki sendoak artzea. Adibidez, ara nolakoak: batzoki guzietan, negu aroan, euskera ez dakiten alderdiratutako guziak biartuak izan ditezela euskera ikastera, gazteak diranak, batez ere; izparringietan nagusi, noizik beinka, euskera agertu dedila...” (ibid.).

Eta euskara udalaren babespeko eskoletan ez ezik, herriko-etxeetan (udal-letan) ere nagusi ezartea da alkate eta zinegotzi abertzaleen zeregina, batzarretan mara-mara erabiliz, eta udalaren dirulaguntza jasotzen duten ikastoletan euskaraz irakatsi dezatela eta herriko-etxeetan funtzionarioei euskera jakin dezatela eskatuz (“Euskera erriko-etxetara”, El Día, 1936-IV-3). Euskara beste arazoan gainetik dago: “Euskerari eustea bedi errikoetxe abertzaleen lenengo elburu eta egin bearra” (ibid., hauteskunde garaian esana).

Gazteria euskaltzaletu: horra hor zeregina. Honetan Iparraldean Eskualzaleen Biltzarra egiten ari zen lana —idaz-lehiaketak haur, gaztetxo, apaizgaien artean— eredugarria omen da, ia 2000 pertsonak parte hartu baitute. Hau ikusita, Euskaltzaleak-ek ere holako idazketa-lehiaketak antolatzeari ekin omen zion unibertsitarioen, gaztetxoen eta haurren artean. Eta Eskualzaleen Biltzarrak, ordainez, bere urteroko bileran bertsolarien txapelketa antolatzea erabaki, gero, irabazleek Euzkadiko Txapelketan parte har zezaten. Ekimen hau hiru tolosarrek proposatu omen zuten: Eizagirre, Lopez Mendizabal eta Aitzolek berak (“La euskerización de los jóvenes (La juventud de Euskadi continental)”, Euzkadi, 1936-VII-11). Hona hemen beraz Euskaltzaleak eta Eskualzaleen Biltzarra harreman estuan eta elkarren eragile.

Euskerari buruz, kazetalan mordoxka batez gainera, bi saiakera idatzi zuten Aitzolek. Bata, *Lucha de idiomas en Euzkadi (Yakintza, 1934)*, *Lucha de idiomas en Euzkadi y en Europa* izenburupean A. Olano, B. Etxegarai eta E. Landetaren idazlanekin batera Euskaltzaleak-ek argitaratua (Donostia, 1935. Ik. *Obras Completas-Idazlan Guztiak*, 2. lib.). Bestea, *La muerte del euskera. Los intelectuales vascos o los profetas de mal agüero* liburuskua, Donostian R. Leizaolaren inprimategian argitaratua eta kazetalan sorta batek osatua (El Día, 1931ko azaroan agertaraziak).

Pizkundera literaturan: olertiaren egitekoa

Aitzolek uste handia zuen ezarria literaturan, batez ere olerti edo poesian. Euskal Herriak literatura ederra izan zezakeen, haren iritziz, legegintza aldetik —irakaskuntza publikoarenetik, adibidez— ahul bazegoen ere. Pizkundera eta poesia, abertzaletasuna eta poesia elkarrekin lotuta daudela uste du Aitzolek. Pizkundera lehenik poesia agertzen omen da.

Poesiaren egitekoa pizkundearen eragile izatea da, herriaren iratzarle, herriari sentiarazi behar dio, emozioz bete; horretarako herri-euskara erabili behar da, nahiz garbitua, baina beti herriak darabilen mardultasun eta freskotasuna-

rekin (“Los poetas del destierro”, Euzkadi, 1935-V-22). Kultur espresioen artean literatura da garrantzitsuena, literaturaren adierazkera definituagoa eta konkretuagoa delako, adibidez, musikarena baino, eta herriari bere izpiritua eraikitzen bultzatzeko ahalmen handiago duelako (Euzkadi, 1934-VI-1). Herri poesian herriaren historia dago; euskaldunen izaera erakusten du (Euzkadi, 1934-IX-9). Eta poeta Euskal Herrian herri-gogoaren eleduna izan da (“El VII Día de la Poesía Euskaldun”, Euzkadi, 1936-V-13).

Beste alde batetik, olertia hizkuntzaren eta literaturaren indargarri edo sendogarri da (““El poema “Kalevala” y la resurrección nacional de Finlandia (La fuerza del idioma)”, Euzkadi, 1933-X-5). Baita edergarri ere, hizkuntzari edertasuna eman behar baitio (“Los poetas del destierro”, Euzkadi, 1935-V-22).

Herriaren esnatze eta pizkundean literatura aurrelari ibili ohi da, maiz poetak izanik herri-pizkundearen lehen somaketa. Poetak, herri-pizkundearekin batera edo aurretik doaz: “El renacimiento patriótico va siempre acompañado, y por regla general precedido, por el renacer de la poesía indígena” (“Del renacimiento catalán al Estatuto (Renacimiento y poesía vasca)”, Euzkadi, 1932-VI-9).

Honetan atzerriko eredu nagusiak Finlandia, Proventza eta Katalunia dira. Finlandia, autonomia politikoarekin konformatu gabe kulturaren eta hizkuntzaren alde lan egin zuelako. *Kalevala* poema da Finlandiako pizkundearen emaitzarik bikain eta eredugarriena (Euzkadi, 1933-X-5), haren sortzearen mendeurrena ospatu zelarik 1935an (Euzkadi, 1935-X-26). Erromantizismo garaian finlandiar gazteriak folklorea eta kultura bultzatu zituen. Suomiera edo finlandiera landugabea zen, baina 1902an koofizialtasuna jadesi eta Aitzolen garaian nagusitu zitzaion suedierari irakaskuntzan. Suomiera berpiztua zenean, euskal abertzaletasunak urte gutxi zeramatzan oraindik, eta euskararen aldeko kanpainak are gutxiago. Iraunkortasunean ere eredugarri omen dira finlandiarrak.

Herri-poesiaren bilketan ere jarraigarria da Finlandia, artxibo nazionala sortu baitzuten, bertan milioi erdi herri-poesia gordez. Orobat Letonia, herrialde honek ere bere herri-poesia, ipuin, alegiak bildu baitzituen (“La poesía popular letona en el renacimiento nacional (El abandono de la poesía popular en Euzkadi)”, Euzkadi, 1933-VI-25). Izan ere, Finlandia eta Letoniako herri-literaturaren bilketaren eredu jarraitu nahi dute Aitzol eta Euskaltzaleak-ek, eta horregatik institutu bat beharrezkoa dela diote, Kataluniako Patxot Institutua bezalakoa, eta hori ezean Euskaltzaleak-ek herri-poesiaren bilketa bultzatzeko duela, sariketa eratuz, Urretxun ospatzeko den IV Oleriti Egunerako (ibid.).

Proventzako pizkundera eta Mirèio eredugarri iruditzen zaizkio, Mistrali eginiko omenaldia kari (Euzkadi, 1930-IV-13, 16, 22; El Día, 1931-I-25). Halaber Katalunia: mende bateko pizkunde literario eta politikoaren ondoren Katalunia bere askapenetik oso hurbil dagoke (“1833-1933: Centenario del renacimiento catalán”, Euzkadi, 1933-VI-16; ik. ere Euzkadi, 1933-VI-4).

Beste adibide batzuk, non poesia pizkundearen aitzindari ari baita: Flandria (“El movimiento flamenquista y la poesía (Día de la poesía en honor de Iparragirre)”, Euzkadi, 1933-V-21). Letonia (Euzkadi, 1933-VI-25). Filipinak, Rizal eta Palma poetekin (Euzkadi, 1932-IV-24). Polonia (“Los poetas del desierto”, Euzkadi, 1935-V-22).

Izan ere, poetak baitira, ez politikoak, herri zapalduen sentiberatasuna jasotzen duten lehenak. Gainera, poesia eta kantua loturik doaz: jendeak kantatu egiten du herri-pizkunde garaian (“Del renacimiento catalán al Estatuto”, Euzkadi, 1932-VI-9). Ukrainan ere poeta bat bihurtu da aberriaren sinbolo (“Desde la desgraciada Ucrania a la aldea de Bedoña (Rutas de la poesía patriótica)”, Euzkadi, 1935-V-15).

Beraz munduko herri zapalduen abertzaletasunaren eta poesiaren arteko lotura erakusten digu Aitzolek. Zerbait berria, ausaz. Eusko Oleriti Egunaren bidez hark eta Euskaltzaleak-ek poesiaren eta abertzaletasunaren arteko lotura gero eta sendoagoa nahi zuten. Orogen buru, literatura landua eta ugaria nazio jausitua iratzartzeko bitarteko hoberenatarik bat da, haren iritziz (Euzkadi, 1931-IV-1).

Aitzolek herri-poesia edo kantu eta bertso zaharren bilketa-lana beharrezkotzat jo ez ezik biziki maite zuen. Badakigu Eusko Folklore taldean ibili zela Barandiarenekin. Eta, bere kazetalanetan irakurrita, herri-poesiak bildu zituela, barbarako iruleen ziklokoak (Euzkadi, 1934-VIII-21). Eta garaiko egile hil berrien poesiak jaso ere bai: Mendiage (Euzkadi, 1934-XII-11); J. K. Zapirain (Euzkadi, 1934-IX-29); Uranga (“Un renacentista de primera hora (Juan Ignacio de Uranga)”, Euzkadi, 1934-XII-29). Kantu zaharrak biltzeko deia egin zien gazteei (“Gipuzkoa Mendizale Batzako gazteei”, El Día, 1936-V-6). Haren *Colamus carmina nostra* delako kantu bildumaren berri jakiteko irrikitan gaude.

Literaturkritikari eta gidari poesian

Aintzat hartu beharreko kritikaria da Aitzol, garaikide zituen olerkari go-renekin batera (Orixe, Lauaxeta, Lizardi). 1934an euskal estetika literarioari edo, haren hitzez esateko, “eusko elerti-kera berezia”ri buruzko saio bat idazteko asmoaren berri ematen digu (“Estética peculiar de la poesía vasca” artikulua, Euzkadi, 1934-IV-21). Gai horren mamia euskarazko lan batean garatua zuela diosku bere azken artikuluan (Euzkadi, 1936-VII-18). “Eusko elerti-kera berezia” izenekoa dela dirudi (*IV Eusko Olerkiak* liburukoa, 1933; Yakintza, uztail-dagonila, 1934, 10. zenbak.). Bestalde, 1936rako inprentaratzeko prest omen zeukan idazlan teoriko bat, *La poesía popular en el renacimiento de los pueblos* delakoa, Elorza eta Labaien arabera, agertu gabea (ik. M. Ugalde, “Biografía de Aitzol”, *Obras Completas-Idazlan Guztiak*, I., 14. or.).

Eusko Olerti Egunak, eta ondoren Euskaltzaleak-ek argitaratzen zituen *Eusko-Olerkiak* liburuak iturri garrantzitsuak dira Aitzolen irizpideak ezagutzeko. Hots, 1930koa Errenderian —Lauaxetak irabazia—, 1931koa Tolosan —Lizardik—, 1932koa Hernanin —Loramendik—, 1933koa Urretxun —F. Etxeberriak—, 1934koa Zarautzen —J. Zaitetik—, 1935koa Bedoñan —Jautarkol eta Orixek— eta 1936koa Lekeitioan, azken hau Otamendi eta Sukiak irabazia (ik. Euzkadi, 1936-V-13). Baina Aitzolen kazeta-artikuluek ere informazio handia eskaintzen dute, eta, izan ere, literaturkritikazkoek haren alderidirik kutunena, agian, erakusten dute. Hainbat idazle plazaratu eta obraren berri eman eta kritika egin baitzuen, bera baino lehenagokoen eta batez ere garai-kideen epaile moduan jardunetz.

Adibidez, Aitzolen arabera, S. Aranaren poesia kantatzeko da, aberriaren emozioa agertzen baitu (“La emoción de la patria en el canto y la poesía (La intuición de S. Arana)”, 1932-III-3). Lauaxeta maitasunaren poeta da (“El poeta del amor”, Euzkadi, 1932-II-3; “Por la senda de la poesía erótica”, Euzkadi, 1932-II-6). Hain zuzen, maitasunaren gaia zela-eta Aitzolek Orixerekin eztabaida izan zuen (ik. M. Ugalde, “Biografía de Aitzol”, *Obras Completas-Idazlan Guztiak*, I. lib.). Aitzolek *Arrats Beran* goraipatzen du, herri-poesiari hurbildu zaiolako, nahiz oraindik hizkera argiagoa bilatu behar duen (“El heraldo de la poesía vizcaína (Poesía impresionista)”, *El Día*, 1936-VI-26).

Orixe, “El cantor de la vida vasca” legez kalifikatu zuen artikulu baten izenburuan (Euzkadi, 1930-X-12), eta euskal olerti jatorraren sortzaile, “Itzai zekena” olerkian erakutsi omen zuenez (“La genuina poesía vasca”, Euzkadi, 1930-X-16). *Barne Muinetan*-en balioak goraipatzen eta kritika batzuk egiten dizkio: adimen-poesia sendimenduari gehiegi nagusitzen zaiola, eta, batzuetan, ulertu ahal izateko erderara jo beharra dagoela (“Balance literario euskeldun de 1934”, Euzkadi, 1935-I-6); ik. ere Euzkadi, 1935-VI-2).

Lizardi, “hizkuntzaren iraultzailea”, zaila eta euskal mitologia berria sortzerakoan orijinala omen da (“Urte-giroak. Paisaje de las estaciones”, Euzkadi, 1932-VI-15). Euskaltzale ekintzailea (Yakintza, 1933, maiatza-ekaina) eta euskal olerkari gorena omen da, gero eta ezagutuagoa izango dena (“Homenaje a “Javier de Lizardi”, Euzkadi, 1934-VI-10). *Umezurtz Olerkiak* -en hitzaurreaz gain (Euskaltzaleak, 1934), kritika egin zion (Euzkadi, 1934-V-8).

Beste olerkari eta bertsolari batzuei buruzkoak: Jautarkol —Aitzolen lan-kide hainbat ekimenetan, *Biozkadak* (1929) argitaratu ondoren I Olerti Egunean Erreterian omendua— olertia folkloregaiekin aberastea erabaki omen duena (Euzkadi, 1930-VII-10). Loramendi, behin eta berriz goraipatua (ik., adib. *El Día*, 1933-III-25; Yakintza, 1933, uztaila-abuztua; “El IV Día de la poesía vasca (El homenaje al poeta “Loramendi)””, Euzkadi, 1935-VI-1). Zubimendi, olerkari eta kazetaria, *Aberri Oyuak* (1932) —zeinen 5000 aleak agortu omen ziren— eta “Zumalakarregi-Poematxoa”ren egilea— eta R. Renteria (“Poesías vascas (Nuevas floraciones)”, Euzkadi, 1935-IX-29). Eta Olerti Egunetan ager-

tutako beste poeta gazte mordoxka bat (F. Etxeberria, J. Zaitegi, Jakakortarena, Loidi, Tapia-Perurena, Gaztelu, Erkiaga, Onaindia, Otamendi, Sukia...).

Zaharragoen artean P. M. Otaño bertsolaria eta poeta ("Pampero y poeta vasco", El Día, 1931-I-17). Xenpelar (Euzkadi, 1930-XII-9). Arrese-Beitia ("Imaginerio y poeta", El Día, 1930-IX-21; "El poeta de las ferrerías", Euzkadi, 1930-IX-24). Zamarripa ("Un infatigable euskaltzale", El Día, 1930-IX-4; "¿Un poeta malogrado?", 1930-XI-29). J. M. Zabala alegilaria ("El iniciador del renacimiento (El fabulista bizkaino)", Euzkadi, 1934-VI-8). Euskal emigratioaren poetak: Egiategi, Zelhabe, Zaldubi, Elizanburu —hauek biak bigabeki guttietsiak omen direnak—, Mendiage ("La emigración vasca y la poesía euskaldun (Venero de inspiración)", Euzkadi, 1934-XII-11). J. I. Uranga (Euzkadi, 1934-XII-29), etab.

Aitzolek iritzi finkoa zuen euskal literatur-estetikari buruz, liburu hitzau-reetan eta kazetalan frankotan erakusten duenez. Hauen artean aipagarriene-takoa da haren azkena, gerra hasi zen eguneko, "Revasquización del pensa-miento literario" izenburuduna (Euzkadi, 1936-VI-18). Artikulu honetan garbi adierazten du estetikari buruz zuen irizpidea: euskal herri-poesia berezia eta ederraren adierazkera, euskal arimaren edo euskal estiloaren arabera, kopla za-harren teknikak erakusten du, honek alde bi baititu: irudia edo metafora —eus-kal izaditik jaso— eta ideia edo kontzeptua —maitasun, ardo-kanta, kondai-ra...arlokoa—. Olerkari berriak —adibidez Otamendi edo Sukia, Eusko Oler-tiaren VII. Egunean agertuak—, teknika honi atxiki zaizkiola-eta, pozik agertzen da. Eta herriak, azkenean, pentsamendu artistiko nazionala bilatzen dutenen bideari jarraituko diola itxaroten du.

Aitzol hasiera-hasieratik eta beti irizpide berekoa izan zela dirudi, nahiz irizpide hori garatzen joango den. Haren iritzi, badago euskal estetika berezi bat eta euskal poesiak euskal izaerakoa izan behar du, herri-poesian edan behar du, euskal folklolean edo tradizioan ("Nuevo género poético", Euzkadi, 1930-7-10). Eta "Eusko elerti-kerak berezia" idazlanean ere irizpide bera buruan sartu nahi die olerkariei (*Eusko Olerkiak*, 1934). Orobatsu "Estética peculiar de la poesía vasca" artikuluan, non F. Etxeberria olerkaria gorai patzen baitu estetika horren erabileragatik (Euzkadi, 1934-IV-21).

Eusko Folkloren eginiko ikerketek zerikusi handia izan bide zuten Aitzo-len pentsabidean. Hasiera-hasieratik, edo bestela geroxeago, euskal herri-poe-siari nagusitasuna aitortu zion, lirika "unibertsalista"ren —hola deitzen du— aurrean, nahiz dela lirika klasikoa (Orixerena, esaterako), nahiz dela lirika erro-mantikoa edo modernista (Lizardi eta Lauaxetarena, adibidez). Batez ere azken honetatik urrunduz joan zen. Aitzolen joera hau ulertzeko —edota bilakaera, halakorik egon baldin bazen— komeniko litzateke, alde batetik, Comillasko haren literatura-ikasketak —autore klasikoak eta beste—, eta, bestetik, ahozko-literatura, herri-folklore, abertzaletasun eta *Mirèio*, *Kalevala* eta abarren era-gina zehatzago aztertzea.

Aitzolek epaile moduan jardun zuen, norabidea markatzen. Eta olerkarien bide berriek zekartzaten ondorioak onak ez zirelako, haren ustez, kritika egiten die gorengo mailako batzuei: Lizardi, Lauaxeta, eta, batzuetan, Orixeri ere bai.

Kazetalanetan euskal literaturaren krisiaz behin eta berriz mintzaten da, urte bukaerako balantzeak egiterakoan. Irakurle gutxi dagoela, liburu gutxi saltzen dela: adibidez, olerti sariketakoak 300 ale bakarrik. Honen errua, hein batez, idazleek berek omen dute, frankok behintzat, euskara subjektibista eta literatura artifiziala egiteagatik, aukerak inoiz baino hobeak, idazle onak eta euskararen jakintza handiagoa izan arren. 1934ko urtea aurrekoarekin alderatzean, kalitatean ez dela aurreratu, dio. Bestalde, dirulaguntzarik eta Mecenasik eza, sari apalak etab. aipatzen ditu. Literatura ez dela gar politiko eta elektorala bezainbat piztu eta balantzea beldurgarria dela. Kritika egiten die olerkarietara eta zer egin behar duten aditzera eman (“Por la literatura euskaldun (Concursos literarios)”, Euzkadi, 1934-XII-18; “Balance literario euskeldun de 1934”, Euzkadi, 35-I-6).

Bereziki Lizardi eta Lauaxetaren olerkiei ulerkaiztasuna egozten die —garbizalekeriagatik, honek ondorioz herritik urruntzea ekarritz— eta orobat kontzeptualismoa edo kontzeptuosismoa, hots, kontzeptu ilunak erabiltzea, esate baterako *Umezurtz Olerkiak*-eko “Arrats gorri”n. Idealista hutsak bezala jotzen dutela, alegia. Bertso eta idazlan eta artikulo zailak nazkatu dituztela irakurleak (“Antziñako oituren piztutzea”, *El Día*, 1933-II-5). Orixe ere kritikatzeko du, nahiz askoz gutxiago. Adibidez, Eusko Olerti Egunetako liburuko olerkiez ari dela, hauxe dio:

“Fáltales lo esencial: la frescura, la naturalidad de un euskera fluido, fácil, inteligible. Están escritos con fórmulas lingüísticas la mayor parte de las poesías y artículos y nótase en ellos la ausencia del sentimiento de lo sencillo y natural, propio de un idioma vivo y palpitante. Hay en estas poesías y escritos gran caudal de estudio, de trabajo, de decisión y hasta de ingenio; pero en ellos domina el artificio sobre el arte, lo rebuscado sobre lo natural, lo retorcido sobre lo espontáneo. Y es ya hora de que lo advirtamos” (Euzkadi, 1935-I-6, ja aip.).

Eta, aldiz, beste olerkari apalago batzuk goraiatzeko ditu: F. Etxeberría, Jauregi, Zubimendi, Loidi, Loramendi, Jakakortarena, Otamendi, Sukia... uler-garriagoak eta herri-ahogozotik hurbilago daudelako.

Jada 1932an lirikaren joerarekin guztiz pozik ez eta “eusko kutsuko poematxo errikoiak” saritzeko deia egin zuen, deiar Jakakortarena eta Tapia-Peurenak erantzunez. Irakurleak idazleengandik urrutiratzea olerkarietara beraiei egozten die, hein batez:

“Ellos (idazleak) lo han alejado (publikoa) con un euskera subjetivista, personalmente arbitrario, con un valor en las palabras, imágenes y frases totalmente personal, que el lector no puede ni interpretar ni adivinar sino tras

grandes esfuerzos. Por eso gran parte de nuestra literatura es artificiosa, carece de naturalidad, de espontaneidad en la expresión, de viveza y lozanía.

Es imprescindible que, dando un viraje pronunciado, enfilemos la producción literaria hacia los senderos de lo natural, de lo espontáneo, de lo sencillo, huyendo de lo artificioso, amanerado, y de la expresión dura de un lenguaje fabricado en laboratorio. Es ésta una condición sin la cual no llegaremos jamás a tener una literatura vasca” (“Por la literatura euskaldun (Concursos literarios)”, Euzkadi, 1934-XII-18, ja aip.).

Geroxeago, 1936an, olerkari batzuen azken joera begi hobez ikusi zuen, Lauaxetaren *Arrats Beranekoa*, esaterako, herri-poesiatik hurbilago omen zegoena. Nolanahi ere, olerkari landuek ezin zezaketen, haren iritziz, bertsolarien eragina izan; olerkari landuoi jendeak ihes egin omen die, bai jendearen indiferentzia, ezjakintasun, irakurtze ezagatik, baita olerkariaren erruz, hein batez, estilo artifizial bati atxikitzen zaizkiolako, irizpide subjektibistegiaz, horrek zailtzen duela haien irakurketa (“El VII Día de la Poesía Euskaldun”, Euzkadi, 1936-V-13). Euskal idazleek literatura unibertsalaren iturritik edatea ona den arren, etxean dagoen altxorra ezagutu egin behar dela dio Aitzolek. Adibidez, herri-alegiak edo abereen arteko ipuinak arte-bitxi preziagarriak direla dio, berak ere Eusko Folklorean bildu zituela, horien arteko bat hitz neurtuzkoa, eta, tamalez, euskal idazleek ez zituztela ezagutzen, haien izenak bederen (Axarko, Otsoko, Beleko...).

Euskal izaerako lirika edo tradizioan oinarritua bultzatu zuen arren, Aitzol poema epikoen alde zegoen: 1932tik aurrera gero eta garbiago agertzen da epikaren alde, sariketa berriak eta diruz ordainduak antolatuz:

“Mientras con el premio de “Honor” se pretendía elevar la categoría de la poesía vasca en sí, con el destinado a los poemas se intentaba encauzar la inspiración de nuestros poetas hacia el pueblo, para hacerle sentir, mediante la belleza poética, la emoción de los hechos legendarios o históricos de la patria vasca. Y así ha resultado “Len Euzkotarra” (Jakakortarenarena), en el que el joven poeta, recurriendo a los resortes de folklore vasco, se ha imaginado la vida del euskaldun primitivo (...). Si tras las dos finalidades indicadas no se hubiera propuesto Euskaltzaleak desenterrar la poesía popular, su empeño hubiera sido manco, imperfecto. He aquí por qué estableció otros cuatro premios para las mejores colecciones de poesías populares. El éxito ha sido, también, rotundo. Han llegado casi al millar las estrofas populares presentadas (...). De los cuatro coleccionistas premiados, tres son también sacerdotes” (“Una página renacentista (El clero euskaldun y la poesía vasca)”, Euzkadi, 1932-VIII-13).

Azken Eusko Olerti Egunean (Lekeitio, 1936) Aitzolek eta Euskaltzaleak-eko antolatzaileek hiru sail eta hiru sari mota bereizi zituzten: bata ohorezkoa, olerkientzat, zilarrezko haritz-abarraz sarizatua; bigarrena, epikarentzat; hirugarrena herri-olerki sortarentzat (herriak erabiliak nahiz bertso-berriak). Poema

epikoa da, noski, garrantzitsuena, 500ptaz ordaindua, gainera. Hauxe dio Euskaltzaleak-ek sinaturiko deialdi-orriak:

“Epika deritzan ariko poema bat. Gaia, naiz edestizkoa, naiz alegiazkoa; edo-ta eusko seme ospetsu baten egintzak eta yoan etorriak. Gai ori zenbat eta erriarentzako ezagunago ta deigarriago, obe. Erri xecaren berezko edermena ta elerti-sena geiagotu-asmoz yarria baita sail au. Beraz, poema orrek erritar-antzean taiutua bear du, naiz bertsolariena baiño yantzixeago izan; ta, berok oi duten craz, abesgarria, kantagarria. Ez bedi izan luzeegia; baiña bai, abestuz, ogei bat miñutu bete alakoa”. (Eta sari-sail guztien bukaeran, azpimarratuta, eta honek olerki edo lirikarako balio du, “Aditzeko errez ez dan olerkaririk ez da saritua izango”).

Aitzolek herriaren bizitza poemetan jaso zedila nahi zuten: “Prestar a nuestro idioma el encanto del arte y de la poesía, crear veneros de belleza indígena tallandola con los rasgos vigorosos del euskera en versos y poemas; immortalizar en composiciones poéticas la vida actual de nuestro pueblo, sus ansias, sus aspiraciones, sus inquietudes y tristezas, es cooperar de la manera más eficaz al renacimiento del patrimonio de Euzkadi” (“El movimiento flamenquista y la poesía (“Día de la poesía en honor de Iparagirre”)), Euzkadi, 1933-V-21). Horrela herriak bere hizkuntza maiteko omen du. Herri-poetengandik datoz gainera poeta landuak (ibid.). Horregatik guztiagatik eman zioten Orixeri *Euskaldunak* poema egiteko mandatua, antolatua eta are ordaindua izan bide zena.

Eusko Olerti Egunen bidez poesiaren maila jaso zuten, euskal literatura eta artea duinduz (El Día, 1932-VIII-4), ia musika eta pinturarekin parekatzeraino (“¿Existe una cultura vasca?”, El Día, 1932-VII-8). Emaitza bikainak lortu ziren: olerkari multzo bat sortarazi zuten Olerti Egun horiek, benetako artistak eta poeta izena merezi dutenak (Euzkadi, 1935-V-22). Hain zuzen, poetak eta olerti egunetan parte hartu zutenak nagusi dira “Aitzolenen Belaunaldia” deritzonean: Lizardi, Lauaxeta, Orixe, Loramendi, P. Etxeberría, Zaitegi, Otamendi, Lekuona anaiak, Tapia-Perurena, Iakakortarena, Loidi, Erkiaga, Gaztelu, Onaindia, Enbeita, Zugasti, Arozena, Labaien, Ametzaga, Barrenso, Iraizoz, Monzon, Aurre-Apráiz. Badira beste idazle batzuk ere: Irazusta, Eizagirre, Ibiñagabeitia, Markiegi anaiak, Larrakoetxea, Manterola, Otxolua, Arruza, Ibartutxi, Oñatibia, Uzturre, N. Etxaniz, G. Jauregi...Aipatu poeten arteko batzuk ospatuak izan ziren garai hartan, baita orduan oraindik bizi ziren zaharragoak eta aspaldiko idazle zaharrak ere (Iturriaga...).

Aitzolek euskarak literaturarik ez zuelako edo landugabea zelako topikoa —Unamunok-eta indartua— deuseztu nahi zuten eta horregatik Eusko Olerti Eguneko olerki saritua gaztelerazko itzulpenaz agertu ohi zen, eta hori euskal olertia kanpoan ere balioets zezaten nahita egin zuten (“Propaganda literaria”, Euzkadi, 1931-IV-I).

Bertsolaritza bultzatzen

Aitzolek bere kazetalanen bidez bertsolaritzak dituen balioak ezagutarazi nahi izan zituen: haren iritziz, bertsolariak eta haien bertsoak euskal historiaren lekuko eta eraikitzaile dira, karlistatekoak adibidez. Bertsolaria kronista da (Euzkadi, 1935-IX-29). Horregatik haien bertsoak bildu beharra dago (“El bertsolari (Su significación histórica y social)”, Euzkadi, 1930-IV-5). Eta hau esan eta egin zuen Aitzolek bertsoak bil eta argitaratzean, geroztik Auspoak-eta jarraitu zuten bidea irekiz.

Aitzolek bertsolari ezagun eta ezezagun, zaharrago edo gazteago batzuen berri eman edo ezagutarazi zituen. Berbarako, 1802ko bertso-gudua (“Una famosa contienda del 1802 (El Día del Bertsolari)”, Euzkadi, 1935-I-12); Zapirain, zeinen bertsoek kristautasuna adierazten baitute (Euzkadi, 1934-XI-29); “Zakarra” (El Día, 1936-I-17); Matxin lapurtarra eta bere izpiritu abertzalea I. Mundu Gerran (Euzkadi, 1936-I-24).

Euskal Bestetako bertsolaritzaren eta Lore Jokoetako bertsolaritzaren arteko diferentziak aztertu zituen (“Concursos de bertsolaris”, Euzkadi, 1931-I-7). Eta bertsolariak eta herri poetak elkarrengandik bereizi (Euzkadi, 1935-IX-29)

Eta, batez ere, garaiko bertsolarien ospea eta maila jaso nahi zuen, bertsolari txapelketen bidez, Bertsolari Guduak edo Egunak antolatuz aretoetan (honetan J. Zubimendik-eta lagundu zioten). Bertsolari Egunen propaganda egiterakoan, zertako antolatu ziren azaltzen du: bertso-guduen tradizioari jarraituz, bertsolariak bultzatzeko eta duintzeko, euskara galdu ahala bertsolaritza ere galduz baitoa (“Una nueva institución (Cantores del pueblo)”, Euzkadi, 1935-I-10). Aski ezagunak dira txapelketen emaitzak: 1935ean, Donostiako Kursaal-en, Basarri txapeldun; 1936an, Victoria Eugenia, Txirrita txapeldun, eta Uztapide bigarren. *Bertsolari-Guduak 1935-1936* liburuan biltzen dira, Aitzolen hitzaurrearekin (Euskaltzaleak, Donostia, 1936; ik. Aitzolen hitzaurrea in *Obras Completas-Idazlan Guztiak*, 3. lib., *Literaturaren inguruan*, 105-114).

Ja 1930ean bertsolari gazteak bultzatzeko elkarte bat sortu nahi duela aditzera ematen du (“¿Desaparecerá el bertsolari? (Una inquietud...)”, Euzkadi, 1930-V-6). Aitzolen arabera, bertsolaritza eraberritzen ari da, bertsolariak jakintsuagoak eta landuagoak dira (Euzkadi, 1931-I-10). P. M. Otaño goraiatzten du behin eta berriz (El Día, 1931-I-17), eredugarritzat hartuz, bertsolari ez ezik herri-poeta izan zelako. Gainera, haren liburuaren hitzaurrea egin zuen (*Alkar*, Donostia, 1930; in *Obras Completas--Idazlan Guztiak*, 3, *Literaturaren Inguruan*; ik. ere “Una dinastía de bertsolaris (A T. de Hernandezorena, el enamorado del bertsolari euskaldun)”, Euzkadi, 1935-I-19). Mendiage ere gogoko du Aitzolek, honen bertsoak bildu baitzituen argitaratzeko asmoz (“¿Qué es el bertsolari?”, Euzkadi, 1935-I-20). Ez, ordea, Iparragirre, tradizioa hautsi eta kantatu

arrotzak ekarri zituelako (Euzkadi, 1934-XII-11). Bertsolaritzaren gora jasotze honetan badirudi Aitzolek M. Lekuonaren eragina izan zezakeela.

Kritikari eta eragile antzertian

Aitzolek bere irizpideak zituen euskal teatroari buruz ere eta, gainera, literatur-kritikari izan zen, alde batetik, eta eragile bestetik. Haren iritziz, antzertiak bere tokia du euskal pizkundean (Euzkadi, 1933-III-19). Jenero zailena da jendea irabazteko ("El arte dramático en el renacimiento vasco", El Día, 1931-XII-20). Antzertiaren bidez, poesiarenez bezala, euskaldunek bere historiako parte baten emozioa sentitzen dute ("Teatro patriótico", El Día, 1933-III-19). Antzertia, herrien bizitzaren agerpen eta, batez ere, kultura, abertzaletasun, bertute eta are fedearen eskola da ("Hacia el resurgir del teatro nacional (I Día del Teatro Euskaldun)", Euzkadi, 1934-III-10).

Kanpoko ereduak ditu gogoan: txekiar teatroa ("El despertar nacional y el teatro checo", Euzkadi, 1934-III-27); Nizako herri-teatroaren berpizkundea, langue d'oc hizkuntzarenarekin batera ("En Niza renace la lengua del Oc (El teatro popular)", Euzkadi, 1935-XI-26). Estonia, Euskal Herria baino herri txikiagoa eta pobregoa baina antzerkilan anitz bildu duena, itzulpenak barne ("Por el teatro nacional euskaldun (Hoy, el II Eusko Antzerti Eguna)", El Día, 1935-IV-28).

Zuberoako pastoralak euskal teatro berezitatat jo eta ezagutarazten lagundu zuen. Pastorala herri-teatro jatorra eta balio artistikoduna da, zinemaren garaian ("Antziñako euskal-teatro Zuberoan (Datorren igandean pastoralak ditugu)", Euzkadi, 1936-IV-18; ik ere Euzkadi, 1936-IV-19; El Día, IV-21). Badirudi gero eta gehiago balioetsi zuela pastorala, hasieran gai arrotz eta izpiritu exotikoagatik kritikatu bazuen ere (Euzkadi, 1934-III-10). Bestalde, pastoralen antzespenez datu ugari ezagutarazten ditu ("Carlomagno y su victoria en Euzkadi (?) (Palpitaciones del teatro medieval)", Euzkadi, 1936-V-1).

Literatur kritikari gisa Aitzolen jokaera prestua izan zen; argi ta garbi mintzatu zen, behintzat. Harentzat obra onena *Eun Dukat* da, Lekuona anaiena; psikologikoki euskalduna, gainera ("Teatro euskeldun", Euzkadi, 1935-III-14). Hona hemen beste antzerki batzuen kritikak: *Gogo-oiñazeak*, Tene Muxikarena ("Por el teatro nacional euskaldun (Gogo-oiñazeak)", Euzkadi, 1935-V-9); *Seme ondatzallea*, Felix Markiegirena (Euzkadi, 1936-IV-9); *Garó usaia*, K. Olarrarena (El Día, 1936-V-15). Euskal teatroari buruzko iritzia, labur adieraziaz, han-hor-hemen sakabanatuta aurki daitezke haren klazetalanetan: adibidez, Euskal-Iztundearen lanaz eta Elizegi anderearen *Garbiñe* antzerkiaz (Euzkadi, 1935-XII-26). Estilo kontuetan zuzentzaile ere izan zen (*Etxe-Aldaketa*, Euzkadi, 1934-V-15).

Aitzol eragilea izan zen teatroan ere. Antzerkilaria ugariren premia ikusi zuen (“El teatro euskeldun y patriótico”, Euzkadi, 1932-XII-25). Horregatik lehenik antzerkilarian lehiaketak (500 pta) eta gero antzestaldean lehiaketak antolatatu zituzten Aitzol eta Euskaltzaleak-ek, hainbat taldek batzoki eta Euskaltzale Bazkunako tokietan parte hartuz, eta gero finala Eusko Antzerti Egunean ospatuz (1934tik aurrera maiatzaren lehen igandean). Antzerkilaria xumeagoen lehiaketak ere eratu zituzten: bakarriketa, haur-jolas eta lantxoak (75 ptako saria).

Gainera, antzerki sorta bat argitaratu zuen Euskaltzaleak-ek formato es-tandarrean. Garaiko teatro-aldizkari garrantzitsuena *Antzerti* zen, Labaienek zuzendua, antzerkiak argitaratzen zituen, “Izarra” liburu bildumatik sortua, hots, G. Mujikak argitaratutako obren bildumatik (Euzkadi, 1932-XII-25). *Antzerti* hasi eta bi urtera Euskaltzaleak-en sartu zen (Euzkadi, 1934-III-10). Halaber, *Saski-Naski* aldizkaria atera zuten.

Teatro lirikoak ere bultzatu zuten, opera batzuen berremaldiak nahiz opera berrien sortzea, maila apalagokoak izan arren (*Maitena, Anboto*). Musika, dantza eta kulturarekin loturiko antzekizunak goraiatu zituen Aitzolek, esaterako Oldargi eta M. Sotarenak (“Latido de un pueblo a través del arte”, Euzkadi, 1930-IX-3). Orobat Alzaga, Labaien, Lizardiren lana (“El arte dramático en el renacimiento vasco”, El Día, 1931-XII-20). Baita teatro abertzalearen bidean eginiko urratsak: *Txanton Piperrri* (“Teatro patriótico”, El Día, 1933-III-19), *Libe* (“Resurgimiento del teatro nacional (Estreno de “Libe”)”, El Día, 1934-III-6). Aitzol eta Euskaltzaleak-en beste ekintza batzuk teatrogile zaharrei eginiko omenaldiak izan ziren: Alzagari, esaterako, Euskaltzaleak-ek antolatua (El Día, 1931-XII-20).

Teatroaz landa, eleberri eta kontalariez ere jardun zuen Aitzolen lumak. Anabitarte eta haren *Donostiaz*, esaterako (“Donostia”. El novelista euskeldun”, El Día, 1934-III). Edo Kanpion (Euzkadi, 1935-VI-19), Tx. Agirre, Urruzuno (Euzkadi, 1931-III-13) eta beste. Euskal arima ikertu nahi izan duten frantses eleberrigileak ahanzi gabe (Loti, F. Jammes, Lichtenberger), horiek Lhanderen eleberrietan baitute eredu bikaina (Euzkadi, 1935-VII-9 eta 11).

Literatura eta kazetaritzaz

Badu zeresanik Aitzolek kazetaritza eta literaturaren arteko loturez. Harentzat kazetaritza, euskeraz irakurtzen eta idazten ikasteko eskola izan da. Adibidez, *Argia* asterokoak kazetaritza eta literatura elkartu eta giroa sortu zuen literatur aldizkariak (*Euskal-Esnalea*) elikarazteko eta are Euskaltzaleak taldea bera sortzeko (“Argia-Luz (Escuela de euskerismo)”, El Día, 1932-IV-26).

Euskal literaturgile franko kazetari izan baitira, Aitzolentzat poesia ez da alferreko denbora galtzea; aitzitik, gizon landuentzat idazten da, eta kazetaritzaren eta lanaren osagarria da, bere aberriagatik lanean ari denaren ordainsaria, honetan Lauaxeta eredugarri izanik, *Arrats Beraneko* aberri eta gizarte kutsuko olerkiek erakusten dutenez (“Poeta, entre luchas y crisis (¿Perder el tiempo?)”, *El Día*, 1936-VI-16).

Kazetaritzaren bidez (*Euzkadi, El Día*) euskal literatura bultzatu nahi zuten, herri-poesiaren joera lagunduz (“La poesía popular y el alma de la raza”, *Euzkadi*, 1932-VIII-24). Aipatu egunkari, astekari eta aldizkarietan garaiko euskal idazleen berri ematen da eta Aitzolek berak hainbat eta hainbat ezaugarazi zituen: Lauaxeta, Orixe, Lizardi eta Labaien horien artean.

Euskal literaturak kazetaritzarekin lotura estua izan du beti, literaturako kontuak eta literaturlanak (ipuinak, poesiak) egunkari eta aldizkarietan agertarazi baitira (*Eskualduna, Euzkadi, El Día, Eguna ...*), eta bide honi eutsi beharko litzaioke, gure iritziz.

Aitzolen arabera, euskara prestatu beharra dago kazetaritzarako, “kazetaritza delako literaturarik eragingarriena, frutukorra euskara sendotzeko. Euskal egunerokoa litzateke euskararen eustaga, katedra eragingarriena eta hedabide dinamikoena” (“La expansión vasca en el Norte (“Elgar”-“Aintzina”)”, *Euzkadi*, 1935-I-16). Euskarazko kazetaritzaren eredugarritzat Iparraldeko *Aintzina* jartzen du, *Eskualerrizale* deiturikoen kazeta, bertan euskara ohorezko tokietan agertzen baitzen, editorial nahiz kultura-, ekonomia-, gizarte-, politikagai nagusietan (ibid.).

Literatur-euskara

Aitzolek ongi zekien arazo nagusietarik bat euskara egokia erabiltzean zetzala. Haren iritziz, poesian ere herri-euskara erabili behar zen, nahiz garbitua: “Si la poesía tiene alguna misión, esa es la de provocar el sentimiento del pueblo y la de hacer crujir las fibras del sentimiento racial. Sólo lo lograrán, sin embargo, utilizando el euzkera del pueblo, aun cuando purificado; pero con la lozanía y la frescura con que el pueblo lo usa” (*Euzkadi*, 1935-V-22).

Euskara egokiaren kontu hau kazetariak jarria zuten jada, herri-euskaratik hurbilekoa eta denek ulertzeko modukoa eta behar baitzuten, eta aldi berean landua. Kirikiñoren irtenbidea, adibidez, *Euzkadi* egunerokoan, bi euskara modu ezberdin erabiltzea izan zen: bata, aranatarra, idazle abertzaleen human zebilena baina jendearen ahotik urrun; eta bestea, jende arruntaren ahotik hurrekoa, *Abarrak* liburuan erabilia. Bigarren bide honek arrakasta izan zuen; besteak, ez. Helburua euskaraz irakurtzera bultzatzea bazen, garai hartako euskara aranatar eta garbizaleak, orohar, hori lortu zuenik ez dugu uste. Altuberren kritikek ere hori adierazten dute, eta ildo beretik Aitzolonek, ikusi dugunez.

Aitzol euskararen batasunaren aldekoa izan zen, Lizardi eta Jautarkol bezala. J. Garatek hitzaldi batean agertutako joerari, hots, euskalkien aniztasuna zela eta euskal kulturaren adierazpide gisa gaztelera erabiltzekoari, honela erantzuten dio: “Batzuek, itsu-itsuan, bultzatu egiten dute aniztasun hau. Hauen jo-kaera Unamunorena baino kaltegarriagoa da. Euskara ezin izango da bizi literatur- eta irakaskuntz-batasunik gabe. Besterik sinestea, denbora alferrik galtzea da” (“¿Existe una cultura vasca?”, El Día, 1932-VII-8). VI Uda-Ikastaroetan Lizardik proposamenak egin zituen idazleek batasun literarioaren alde egiteko; batasun grafikoa ia jadesia zela-eta, batasun fonetikoari premia larrikoa zeritzon Aitzolek, Jautarkolek bezala.

Aitzol eta Euskaltzaleak-ek literatur batasunaren alde egin zuten, teorian bederen, Euskaltzaindiarekin bat etorritz, eta honen bidetik, hau da, garai hartan Azkuek bultzaturiko *Gipuzkera Oso*tuaren bidetik (Yakintza, III, 473); El Día, 1936-VI-28; ik. ere Euzkadi, 1935-XII-26). Aitzolek Azkue, pizkundearen figura erraldoiak, euskara trebatzeko hiztegitintza, literatura, kazetaritza eta beste arlo askotan eginiko lana goraiatzeko du, Azkue aita-semeen omenez Euskaltzaleak-ek antolatutako omenaldia kari (“El coloso del renacimiento euskaldun (Resurrección María de Azkue)”, El Día, 1936-VI-28).

Pizkundera arte eta beste kultur arlo batzuetan

Aitzolek euskal arteak nondik nora jo behar duen jakitera ematen du, gaingiroki. Haren arabera, euskal artea euskal arimatik sortzen da (“¿Por dónde debe ir la pintura?”, El Día, 1935-IX-4). Artea eta folklorea lotuta daudela-eta, errito eta eske-kanta, Olentzaro, Erregen eta beste festa-egunen inguruan, lotura horiek erakutsi nahi ditu (“Una tradición vasca de Año Viejo”, Euzkadi, 1935-I-9; “Los Reyes Magos a través de la poesía popular euskaldun”, El Día, 1936-I-5). Guztiz goresgarritzat jotzen du Azkueren *Euskal*erriaren *Yakintza*, erraldoi bakarti baten lana (El Día, 1935-IV-21) eta Euzko-Folklore bazkunarena (Barandiaranen zuzendaritzapean). Eta bazkun honek Mendizale Batzako gazteei kanta zahar, esaera, edesti, dantza eta gaineko jakingaien bilketan lagun diezaiekeela iradokitzen du, galderak nola egin, zer jaso etab. erakutsiz (“Gipuzkoa Mendizale Batzako gazteei”, El Día, 1936-V-6).

Aitzolen arabera, euskal artistek folkloregaiak artistikoki lantzen dituzte. Euskal musikarieren artean Aita Donostia eredu-garri da: ez du, xoil, biltzen, herriaren arima ikertzen eta herriaren arima artistikoa ere eraikitzen du (“Artista e investigador (La poesía y la música popular vasca y el niño)”, El Día, 1933-X-3). Pinturan Flores Kaperotxipik euskal arima jasotzen duen bezala. Arte moten arteko loturak, musika eta poesiaren artean, esaterako, aipatuak dira Aitzolen artikuluetan (“Escuela de arte patrio (El canto popular)”, Euzkadi, 1934-VI-1). Garai hartan musika eta pintura goi zebiltzan, jakina denez.

Euzkadiren kultur eraikuntza, hori zen, Aitzolen iritziz, abertzaletasunarentzat arazo larrienetarik bat (Euzkadi, 1936-III-20). Kultura gabe abertzaletasunak ezin du bururik jaso: “Para mí una nacionalidad sin cultura patria no es sino un cadáver” (El Día, 1933-IV-26). Poesia kultoan goi omen gabiltza, eta etnologian eta ikerkuntza historikoetan hobetu da (ibid.). Antropologian eta arkeologian hasi gara, Barandiaranen *Lehen euskal gizona* liburuak erakusten duenez (Euzkadi, 1934-VII-26). Pentsalariak eta filosofoak ere badira (“Nuevos rumbos de nuestro renacimiento (Influencia del pensamiento vasco en la cultura)”, El Día, 1934-III-28). Eta euskal soziologian hor dago Thalamas Labandibarren liburu, Zabaikundeak argitaratua (El Día, 1935-X-9). Nolanahi ere, euskal kulturaren euskal elizgizonek esku handia izan dute (“La cultura del clero vasco (Homenaje)”, Euzkadi, 1935-VIII-25).

Abertzaletasuna eta pizkundea

Aitzolek artikulu ugari idatzi zuen abertzaletasunaren inguruko gaiez, horietako asko guztiz ideologikoak; beste asko, hein batez ideologikoak izan arren, Euskal Herriko gertaeren aurrean abertzale eta kristau bidea erakutsi nahi dutenak dira. Beste artikulu batzuek, ordea, organizatzeraz bultz egin nahi dute.

1. Artikulu ideologikoak, solasgaien arabera, honela multzoka ditzakegu:

1.1. Karlismoa, nazionalismoa, nazionalismo ematua, errejionalismoa. Abertzaletasunaren aitzindariak: Xaho (El Día, 1933-VI-8); Kanpion, nazioaren idearena (“Los predecesores de la idea nacional (Precursor y Maestro)”, Euzkadi, 1935-VI-19); S. Arana, Maisua: haren biografia, Jemeinen arabera (“Monumento al Maestro”, Euzkadi, 1935-XII-20); Kanpion eta Arana batera dabiltza “vascoiberismoa” ez bultzatzean (“Sabino de Arana y Campión coinciden (Los nuevos cruzados del vascoiberismo)”, Euzkadi, 1935-XII-22); foruzaleatasunaren zuzia Aranak jaso zuen (“Filosofía del movimiento foral”, Euzkadi, 1936-V-16).

Euskal historiako gertaerak erakusle (“También antaño hubo alcaldes valientes (Los municipios vascos de ayer)”, Euzkadi, 1934-IX-13); Historiaren Akademiaren beharra (“Progresos de la historia vasca”, Euzkadi, 1934-XII-26); gure historia ezagutu beharra, eta horren zailtasuna (“La muerte de la independencia en la Euzkadi continental”, Euzkadi, 1935-VIII-4).

1.2. Abertzaletasun mota desberdinak. Aitzolek bikoteka sailkatzen ditu mota horiek, bitara errendatzen ditu, elkarren kontra jarriz: alde batetik herri zapalduen abertzaletasuna (“nacionalismo renacentista de los países oprimidos”), abertzaletasun zilegizkoa Eliza Katolikoaren dotrinaren arabera, edo abertzaletasun “kristaua”, eta, bestetik, abertzaletasun “esajeratua” (esaterako, Italiako faszismoa, Tirol eta esloveniarrak zapaltzen dituen edo Alemaniako abertzaletasun “paganoa”, atea (ik. Euzkadi, 1932-IX-11, 13, 18, 28 egune-

takoak). Edo bestela, alde batetik abertzaletasun “arrazoizkoa” eta, bestetik, internazionalismo “materialista” eta “ateoa”. Edo abertzaletasun “benetakoa” eta “sasi-abertzaletasuna” (Euzkadi, 1935-II-26). Komunistek nazionalitate zapalduekin erabili taktika ere salatzen du (“Euzkadi, 1933-IV-6); horiek ez dute euskara beren kazetetan zaintzen (El Día, 1936-VI-4).

1.3. Mundura begira, beste herrialdeetako nazio arazoak aztertzen dituzten artikulu asko idatzi zituen Aitzolek. Esaterako, euskaldunentzat eredugarri diren abertzaletasun, egintza eta figurei buruz: Irlanda eta bertako heroiak, hots, De Valera, Pearse... (Euzkadi, 1933-II-21; El Día, 1933-IV-33; El Día, 1935-IV-27). Bereziki Katalunia, bere nortasun politikoa ezagutua eta bere hizkuntza ofizial bihurtua izatea Euskal Herriak baino aurretik lortu duena (El Día, 1932-IX-15); herri honekiko elkar laguntasuna komenigarria da (Euzkadi, 1934-VI-22). Galiza (1936-VII-8). Filipinak, India, Serbia-Kroazia (Euzkadi, 1935-V-17, 21) eta hango heroiak. Gutxiengo nazionalak, euren eratze kongresu etab.: Eslovenia, Tirol, Baltikoko Estatuak; Home Rule Irlandakoa eta euskal estatutua... Abertzaletasunak Txinako nazionalisten alde jokatzeko du eta japoniar imperialismoaren eta komunismoaren aurka (El Día, 1935-XII-29).

Komunismoaren peko herrien abertzaletasuna: Ukraina, garaiko tragedia handiena omen denaz maiz idazten du 1933-1934-1935 urteetan. Aitzolek Ukrainako Tokari enbaxadorea, Donibanen zegoena, bere aberri esklabotuaren propagandari lotua eta euskaldunen laguna ezagutu baitzuen (Euzkadi, 1935-IX-20).

Euskal Herriko kontuez aritzean, munduko eta Estatuko beste herri zapalduak begira eta eredu bilaketan ziharduen, kanpotik zer gauza on ikas zitekeen aztertzen. Bereziki Kataluniari begira, herri honen eta besten pizkundeak Euskal Herrikoari lagunduko ziolakoan, eta elkartasun eske. Katalunia eta Galizako kontuez landa, Peninsulako beste eskualdeetarako ez da agertzen.

Euzkadi Nazioen Elkarte delako erakundean nola ikusten zuten eta gutxiengo eskubideez zenbait artikulu idatzi zituen. Horietako batzuek euskarak epaitegietan jasaiten duen tratua salatzen dute. “A un pueblo se le debe administrar justicia en su propia lengua” artikuluko azken hitzak hauek dira: “Ante la Sociedad de las Naciones, Euzkadi es una minoría racial y lingüística” (El Día, 1933-III-2). Europakoei onartzen zaiena zergatik ez Euzkadiri?, galdetzen du beste artikulu batean (“Lo que en la Europa culta se hace. A cada pueblo se le juzga en su lengua propia (Mirando a Ginebra)”, El Día, 1933-III-5 eta El Día, 1933-III-9). Euzkadi Nazionalitateen kongresuetan, 1930tik aitzina; Euzkadiren lagun bat: Ammende estoniarra (El Día, 1933-IV-23)...

Nazionalismoa eta internazionalismoa gai garrantzitsua da Aitzolentzat: Aita Vitoriaren arabera, nazionalitateen anaitasun armonikoa defendatzen du, zuzenbide naturalaren argitan. Honetan Aitzolek ideologo gisa eztabaidatzen du (Euzkadi, 1935-II-23). Munduan ezagutarazi behar da euskal abertzaletasuna, Pariseko erakusketa aprobetxatuz (Euzkadi, 1935-VI-7). Nazioarteko

gaiak Aita Vitoriaren arabera: gerra norberaren burua defendatzeko da bakarrik zilegi (El Día, 1935-IX-22; Euzkadi, 1935-X-11).

1.4. Euskal demokrazia politiko eta sozialaren inguruko artikulu-saila (Euzkadi, 1935-III-20, 23, 26, 28, 30, 31; 1935-IV-3, 5, 7, 10, 12, 16, 17, 20, 29); Larramendi eta demokrazia (El Día, 1935-VII-6, 9, 11). Artikulu hauek interesa sortarazi omen (El Día, 1935-VIII-18). Esan beharrik ez dago, Aitzolek —eta garaiko jeltzaleek— euskal kristau demokrazia dute xedetzat.

2. Euskal Herriko gertaerei atxikiagoak, jokabidea erakusten dutenak:

2.1. Euskal Herriaren batasuna eta euskal anaitasuna, bereziki Nafarroaren arazoa: Gipuzkoa eta Nafarroaren arteko harremanak; iraganeko anai-arteko gerren ordean anaitasuna eta zorraren pagamendua (El Día, 1935-VI-9; Euzkadi, id.).

Iparraldearen Pizkundera: Zazpiak bat (El Día, 1932, IX-14). P. Lotiren idazlanetako Euskal Herriaren irudi geldoa; Iparraldeko pizkundera kultur mugimenduan nabari da (Blazi, Elissalde...). Eskualerrizaleak: lotura orokorra, abertzaletasuna, katolikotasuna, gizarte ekintza (Euzkadi, 1933-I-13). Aitzolek Eskualerrizaleak taldea goraiatzen du, haien idearioa eta jokabide zuhurra. Ibarregarainen jarrera agerian uzten du: haren “Eskualdun ona, bethi prantses on” Aitzolek “Eskualdun ona bethi eskualdun huts” bihurtzen du. Lapurdi, Nafarroa Beherea, Zuberoako historiak ere artikulu franko idatzi zuen (Euzkadi, 1934-VIII-7, 12; Euzkadi, 1935-VIII-24, 28; IX-6, 10, 13, 15, 20, 24, 27; X-20, 24). Herriaren arima piztuz joan ahala, euskara hiltzen ari omen da (Euzkadi, 1934-VIII-21). Artikulu hauetan Aitzol, Eizagirre eta bestek Iparraldean kultur ekintzetan parte hartzen dutela garbi ikusten da (ik. 1935eko irailkoak).

2.2. Komunismoaren aurka, abertzaletasuna. Katolikoak eta abertzaleak jende behartsu eta ezeukiari lagundu behar dio, ezinbestez, katoliko eta abertzale baldin bada (El Día, 1936-VI-21). Erljio-krisia: katolikotasunaren ahultzea eta komunismoaren indartzea gurean; honen kausak eta nola irabaz ihesi doazen langile gazteak, emakumeak, haurrak; komunisten pedagogia haurren arimaz jabetzeko (El Día, 1936-IV-4; artikulu honetan Aitzol nahikoa etsita agertzen da). Komunismoa edo faszismoa dilema gisa jartzea sinplekeria omen da, hirugarren indar bat ere badagoelako: abertzaletasuna, alegia.

Ezkerra eta abertzaletasuna. Sozialisten jokabidearen kritika: “sozial-fasizistak” (!) deitzen ditu, Estatuari eusten diotelako. Komunistak utopikoak eta sukursalistak dira, ez dira benetako abertzaleak. Euskal Herriko alderdi ezkertar batzuetan (EAE-ANV), ordea, abertzaletasuna ermetzen pozik ikusten du. Abertzaletasunaz —gai trszendentala berau— eztabaidatzera gonbidatzen du EAE-ANV (El Día, 1933-IV-22).

2.3. Estatutuaz —Lizarrakoaz nahiz 1936an onartzekoa zenaz— baditu artikulu batzuk. Euskara ez doa garapen politikoaren parean (ik. El Día, 1931-VII-14; El Día, 1936-V-29)

3. Azkenik, organizatzaera bultz egiten dutenak:

Gazteriarri antola eta era dadin —arlotu guztietan eta erakunde abertzaleen pean— dei egiten dio, hortik sortuko bailitzateke euskal herriaren elitea: “No debiera haber en el País Vasco un solo aspecto, ni matiz de actividad o afición juvenil, ni cultural ni deportiva, ni profesional, que no estuviera encauzado y controlado por una organización patriótica. Esta labor, además de su gran rendimiento proselitista, tiene la ventaja notable de ir interesando y formando en la misión directiva a una multitud de jóvenes que serán en el mañana la élite del pueblo euskeldun, los jefes de la patria” (“Juventud y organización”, Euzkadi, 1932-II-25). Honen eredia Kataluniako Palestra omen da, kataluniar gazteriarren katalaneratze osoaren aldeko lanean ari dena. Unibertsitate-ikasleak antolatu behar dira pizkunde giroa sustatzeko eta euskal unibertsitatearen alde egiteko. Palestrako gazte horiek kultura bidetik ari dira, obra klasikoak katalanera itzultzen etab. (El Día, 1932-VIII-8).

Emakumeek politikarekin duten ikustekoaz ere idatzi zituen artikulu batzuk, euskal emakumeak historian erakutsi duen jokoera abertzaleaz, esaterako (Euzkadi, 1935-VII-13, 16, 19). Hala ere, Aitzoleren arabera, emakumearen zeregina ez da politikagintza, abertzaletasunean, proselitismoan, gizarte-laguntzan lan egitea baizik. “Augusta Larralde” *Aintzinako* idazlea eta Atarratzeko Begiraleak aitzindari omen Iparraldeko euskal emakume abertzaleen ekintza eta antolaketan (Euzkadi, 1935-IX-24).

Euskal gizarte kristau eta justiziazkoa

El Día gizarte gaiak erabiltzen eta kanpaina egiten hasi zen 1931ren bukaeraruntz, kazetako sail horiek gero eta interes handiagoa sortarazten zutela (El Día, 1931-7-19). Aitzolek gizarte-kontzientzia zorrotza erakusten du eta langile gazteen edo gazteria langilearen egoeraren kezka bizia, bazter utziak baitaude (El Día, 1932-I-24). Langileen arazoengatik inguruko artikuluak nagusi dira, baina euskal gizarteko gainerako sektoreenak ez ditu ahazten.

JOCVA eta euskal sindikalismoaren (hau da, SOV edo STV-ELAren) premia aldarrikatzen du, gazteak batez ere izanik gogoan. Sozialismoaren aurka agertzen da, kontzientzia nazionala desegiten duelako. Euskal sindikalismoaren bideen artean greba aintzat hartzen du, baina ekonomiari minik egin gabe (El Día, 1932-XII-4). Euskal sindikalismoak tradizioan oinarritu behar luke (El Día, 1932-XII-18). Aitzolek solidarioen gidari moduan dihardu sindikatoan intelektualen egitekoa zein den iradokiz, edo profesio liberaletako propagandisten beharra ohartaraziz (El Día, 1933-I-25, 26). STV-ren II Kongresua (El Día, 1933-V-5). Acción Católica STVri laguntzen ari da itsas gizonak kristautzen (El Día, 1935-V-7). “Papelera”ko langileak STVn sartzen dira (El Día, 1935-V-23). STV-ELA elkartasunean eredugarri da, baina lagundu egin behar zaio,

dirua emanez gutxienez (“Eusko Langille” y “Euzkadi Roja” (¿Qué hace usted para detener el comunismo?”), *El Día*, 1936-VI-21). Azken artikulua honetako zatitxo bat ezarriko dugu, Aitzolen abertzaletasuna langilezaletasunari lotua zela erakusteko:

“La triple fuerza que ha de salvarnos es la del obrerismo, el patriotismo y el catolicismo (...). El que no seas obrerista, ni el que te tengan por tal, nada te importa. ¡Ah! pero eres excelente patriota vasco. Un cristiano sincero.

Mira, amigo: te equivocas. Si no eres decidido propulsor de la masa obrera, de la multitud de los desheredados, de los que bregan en trabajos más duros que el tuyo, no presumas ni de católico, ni de patriota”.

Euskal Herrian langileentzako Gizarte-Unibertsitatea (Universidad Social Obrera Vasca) martxan jarri beharko litzateke, Ingalterra, Alemania eta Belgikan bezala (*El Día*, 1933-II-19). Kapitalismoaren kritika, S. Aranagan oinarrituz (Euzkadi, 1934-XII-21). Erlijioaren krisia aitortzen du, izkutatu gabe (*El Día*, 1935-V-10); horregatik langileak, arrantzaleak, laguntzarik ezaz...komunistengana ihesi doaz.

Nekazarien sindikazioaren premia, haien egoera duintzeko; Euzko Nekazarien Batzak 3000tik gora lagun, 5000tik gora ordaintzaile (Euzkadi, 1935-II-28). Arrantzakeen sindikazio premiaz (“El arrantzale y la miseria. ¿Hacia el comunismo?”, *El Día*, 1931-XII-6; *El Día*, 1935-V-10).

Inmigrazioaz eta behinolako emigrazioaz —Euskal Herriko arazo garrantzitsuak— artikulua saila idatzi zuen (ik., adib., Euzkadi, 1934-XI-16, 18). Ikasle euskaldun eta katolikoek elkarteak bultzatzeaz ere zenbait.

Eliza Euskal Herrian. Erlijio-ordena batzuen lan eredugarria euskal kulturari: Lekarozko kaputxinoak (A. Donostia, Olazarán de Estella, A. Alzo). Elizgizonen kezken lekuko: erlijio-ordeen jazarpena (*El Día*, 1931-VIII-14). Familiaren krisia eta erremedioa: errosarioa (Euzkadi, 1934-X-13).

Aitzolen pentsabidean euskaldun eta katolikoa izatea batera doaz (gogora bedi garai hartan abertzaletasun akonfesionalaren aldekoak ere bazeudela, EAE-ANV adibidez). Eliza katolikoa eta misioen ingurukoak: katolikoa ekimen-gizakia da; misioak eta abertzaletasuna ez doaz elkarren kontra (Euzkadi, 1935-I-4). Misiolari ospetsuen mendeurrenak; Lavigerie (*El Día*, 1935-X-20). Eliza katolikoak herri zapalduen alde lan egin duela, eta gizarte arazoetan ere bai, erakutsi nahi du, etxekoak eta kanpoko adibideak ekarriz (Eslovenia). Eliza katolikoak herri-hizkuntzak babesten ditu (Kroazian, Eslovenian).

Katolikotasunaren eta euskaltzaletasunaren aldeko burrukan irakaskuntza pribatuaren aldeko “gurutzada” aipagarria da, batez ere 1932tik aurrera; *El Día* kanpainari ekingo omen dio (*El Día*, 1932-X-4). Euskal Gurasoen Alkartasuna, gurasoak bere seme-alaben eskubideen alde (Euzkadi, 1936-IV-29).

Andremariaren ingurukoak: Aita Lizarralderen idazlanak (El Día, 1935-VIII-8). Sortzez Garbia eta Etxepare; Gipuzkoan eta Euskal Herrian Andre-maria zer den (Euzkadi, 1935-XII-8; El Día, id.). Kristau izpiritua Euskal Herrian (El Día, 1936-V-10).

Aitzolen kazetagitza eta idazkera

Aitzolek egunkari abertzale eta katolikoetan idatzi zuen batez ere. Gainera, prentsa katolikoa egin nahi zuen (*El Día*), kazetari katoliko eta euzkotar gisa jardunez, eta ikuspegi bikoitz hau aplikatzen du beti. Kazeta horien irakurleak, gehienak abertzaleak eta katolikoak izango ziren; eta orduan, orain baino gehiago, bakoitzak bere egunkaria irakurri ohi zuen.

Aitzolek, gehienetan, edo gertaerak printzipio eta ideia nagusi batzuen araberaren epaitzen ditu, mezua garbi adieraziz, nola jokatu behar den erakutsi nahiz; edo bestela ideioek zabaldu nahi ditu eguneko gertaera nahiz ospakizun, egintza edo ekintzak aipatuz, propagandista legez jardunez, eta, batzuetan eztabaidatuz ere bai, polemista gisa (kasu honetan gaiak orokorragoak dira: nazionalismoa edo abertzaletasuna, euskal historia, kristau izpiritua Euskal Herrian...). Tonua serioa da beti, eta batzuetan garratz samarra.

Artikulu ideolojikoetan batez ere, franko aldiz, pasaizu batetik abiatzen da eta gai bat baino gehiagoz mintzaten, egilearen aipatu ikuspegi ideologiko eta bikoitza ardatz dela, haren inguruan lotzen baititu gaiok: folklorea, kirola, euskara, bertsolaritza, gai aberkoiak...ikuspegi orokor baina aldi berean abertzalea emanez. Adibidez, Emakume Abertzale Batza eta eske-bertsoak (El Día, 1935-XII-24); edo pelota, euskara eta abar. Eta beti Euzkadiren batasunera joz, espresuki dioenez (El Día, 1936-VI-13).

Polemikoa da batzuetan, Barojarekin, esaterako, honen antiklerikalismoa-gatik (“Los clericales y Don Pío”, El Día, 1932-IX-8). Gai sozialetan ere bai, adibidez solidarioen alde eta sozialisten edo komunisten aurka (El Día, 1932-XII-4).

Aitzolen artikuluek egitura oso garbia dute: izenburu labur eta indartsua, mezua adierazten duena —eta horretan maisua zen— + azpiizenburua, zertaz den zehatzago azaltzen duena —hau ere garrantzitsua—. Artikuluaren hasieran printzipioak edo gertaerak nahiz egitateak azaltzen ditu. Artikuluaren gorpuztean printzipioen aplikazioa egiten du, edo bestela gertaeren analisisa. Bukacarran epaia, oso argi emana (“behar da”), edo mezua garbi adierazita, askotan proposamen berri eta zehatzak eginez.

Hil-ondokoak eta kronika antzekoak ere idatzi zituen. Hil-ondokoak askotan poeta eta idazle zenduei buruzkoak dira, adib. Lizardi (El Día, 1933-III-14), Loramendi (El Día, 1933-III-25), Uranga (Euzkadi, 1934-XII-29), Matxin (Euzkadi, 1935-IV-26).

Kazetari-idaztanceraz den bezainbatean, esaldi laburrak eta irakurleari el-karrizketa estiloan zuzentzen daki. Pertsonaia eta paisaien deskripzioak maite ditu; irudiak, metaforak —pentsamenduaren muina era ederrean adierazten du-tenak—. Adibidez, Siberiako hartz zuria bere besoak zabaltzen bitimak besar-katzeko, hots, komunistek katolikoei buruz duten zabaltasuna irudikatzen (El Día, 1936-VI-7). Eta konparazioak, euskal tradiziokoak, noski. Batzuetan, are ixurpen lirikoak.

Aitzolen estiloa atsegina da, arina. Esaterako, askotan bertsolarien eta poe-ten pasaizu eta estrofa tartekatuz lortzen du atsegintasun eta bizkortasun hori. Aitzol eta Orixe ez bide zetozen bat kazeta artikuluak idazteko moldeaz, La-baienen arabera, eta eztabaida sutsuak izan omen zituzten. Orixerenak astunak, pisuak ziren (gainera Aitzolek zakarrontzira bota zituen Orixeren batzuk eta honek ez bide zion barkatu). Dena dela, eta Aitzolenak artikulu oso ontzat di-tudan arren, kontutan har bedi, idazteko moduak ere aldatu egiten direla eta Aitzolen estiloa ere, konposizio estilo klasikoa dela, gero eta garrantzi handia-goko kontuak egituratzeko modua, eta egun kazetari estiloa idazketa estilo “eraikitzaile” honezaz bestelakoa dela, kontagaien garrantziaren arabera gara-zen dena eta bizkorragoa.

Ideiak azaldu edo defendatzerakoan iturriak eta autoritateak (enziklikak, garaiko liburuak, batzuetan kanpoko egunkariak; zuzenbide eta demokrazia kontuetan Aita Vitoria) franko erabiltzen ditu, nahiz gehienetan katolikoak eta joera berekoak. Esparru honetan jakintza nahiko handia erakusten du. Autori-tateak katolikoak dira, *El Díakoek* prentsa katolikoak egin nahi baitzuten. Egi-tate eta egien kausak bilatzen ditu, eta egiak aitortzeko beldurrik ez du. Azal-penak ematen ditu. Mamitsua da, edukina duena, informazioa eta batez ere iritzia. Iritzia ematerakoan kalifikatibo finko eta eztabaidaezinak, eta sailkapen tipikoak egiten ditu, esan dugunez, pentsamentua gehiegi eskematizatuz, nahiz gauzak azaltzen dakien. Beste askotan ospakizun eta gertaeren propaganda da.

Hala ere, Aitzolen artikuluak informazio iturri interesgarriak dira askotan, nahiz dela euskal literatura eta idazleez, adierazi dugunez (ik., adib., El Día, 1933-VI-16 edo Euzkadi, 1934-XI-29), nahiz dela gizarte gaiez (ik., adib., STVren afiliazio-kopuruaz El Día, 1932-XI-13). Egilearen beraren bizitza eza-gutzeko ere iturri oparoa dira: esate baterako, hark irakurritako liburu, bidaia, harremanen eta abarren berri ugari bil daiteke.

Euskara pixka bat sartzen du gaztelerazko artikuluetan, izenburua euskaraz jarriz edo estrofa batzuk edo zerbait. Horrek esan nahi du irakurle askok uler-zen zutela euskara.

Eta euskaraz?

Eusko Olerkiak liburuetako hitzaurreak alde bat utzita, eta orobat misioei buruzkoak (ik. *Obras Completas-Idazlan Guztiak*, 4. lib.), Aitzolen euskarazko artikuluak gutxi dira: dozena bat, gutxi gora behera. Ia guztiak azken urtee-takoak, batez ere 1936koak. Hau Aitzolek, gero eta gehiago, hizkuntzarekiko

zuen kezka adierazgarri da. Zein orrialde eta tokitan jarriak dauden —hau garrantzitsua baita kazetaritzan— zehatzago miatu beharko litzateke. Tamalez, *Obras Completas-Idazlan Guztiak* delako edizioan euskarazko artikulua hutesz beterik datoz.

Gaiei dagokionez, gehienak euskararekin lotuak dira: euskara alderdi berruan (“Abertzaleak eta euskera”, El Día, 1935-VI-16); euskara hauteskunde garaian (“Euskera Erriko-Etxetara”, El Día, 1936-IV-3). Erdal izenburudun baina euskaraz idatzitako artikulua batean *El Día*n euskarak duen erabileraz dihardu: euskaraz irakurle gutxi dagoela, irakurleek ez dutela euskarazko artikulurik eskatzen, horregatik ezin dela gehiago idatz, irakurle gehienak ez direla benetako euskaltzaleak, horregatik ito zela Lizardiren proiektua —irakurleen laguntza faltaz— eta errealitatea garratza dela (“¿El Día” euskaldun?”, El Día, 1936-VI-23). Beste artikulua batean pelota txapelketako berriak euskaraz idazteak kirolzale batzuk euskaltzaletu dituela dio; gazteria jolascan euskotartu eta euskaltzaletu daitekeela, pelota jokoa onuragarria dela Euzkadirentzat, Elisalde adiskide min eta pelotazaleari entzun zionez (“Euzkadiko Pelota Txapelketa”, El Día, 1936-VI-13).

Euskal literaturazko gehienak herri-literaturaz ari dira (kantu, bertso eta pastoral): “Zakarra” bertsolaria (El Día, 1936-I-17); Gipuzkoa Mendizale Batzako gazteei baserri-izenak, herri-jakintza gaiak eta kantuak biltzeko deia (“Gipuzkoa Mendizale Batzako gazteei”, gutun bati erantzunez egina, El Día, 1936-V-6); pastorala (“Antziñako euskel teatroa Zuberoan (Datorren igandean pastoralak ditugu)”, Euzkadi, 1936-IV-18). Garaiko olerkari eta idazle gehienak euskara ulerkaitza garrakzi gaitzesten duen artikulua ospetsua ere hor dago (“Antziñako oitura zarren piztutzea”, El Día, 1933-II-5). Euskaltzaletasun, eusko gogo eta arrozkeriaz ari da beste batean, VII. Euskal Astea kari (“Euskel Astea, bidezkoa ote da?”, El Día, 1933-X-1)

Politika eta erlijio-gaiez ere badu pare bat. Estatutoari buruzkoan, aurki onartuko den ustea adierazten du, Estatutoak denok uztartuko gaituela eta: “Gu nagusi, gurea errua. Zenbat eta eskubide geiago gureganatu, areago lanera, zintzotasunera eta garbitasunera lotuagoak” (“Lanera lotu gaiten”, El Día, 1936-V-29). Eliz ospakizunak direla eta idatziak: Erramu Igandea (El Día, 1935-IV-14); S. Inazio (“Loyola”tar Iñaki Deuna ta euskera”, El Día, 1935-VII-31); Luistarren erromes eta ohiturak (“Kristau-euskeldun gaztedi kementsua”, El Día, 1930-X-14).

Idaztankerari dagokionez, erderazko artikuluetan bezala esaldi laburrak, el-karrizketa estiloa eta ahozkotik hurreko euskara darabil, zerbait apainduta. Konparazioak euskal izadi eta tradizioetik hartuak dira. Eta bere esanak esaera zaharrez zirtatzen ditu. Jendearen ahoko euskararen hurrekoan mintzatu zitzaion irakurleari, zentzu handiz jokatzuz (honetan behintzat ez zen arantarra). Artikulu gutxitxo idatzi zituen arren, apur horiek ongi eginak dira: tori, erasburuztat, “Euskera erriko-etxetara” aipatua (El Día, 1936-IV-3).

AITZOL ETA EUSKALTZALEAK

Tolosan 1996-X-17an

Lurdes Otaegi Imaz

Gaurko egunez Aitzol zenaren jaioteguna gogoratzeko bildu garelarik, haren lan eta emaitzen bitarteko izan zen *euskaltzaleak* elkartearen inguruko azalpen batzuk eman nahi nizkizueke, sarritan aipatu arren, irudi lainotsu xamarrak estaltzen baititu elkarte honen zeregin, ezaugarriak eta bilakaera. Aitzolen aktibitate zabalean kultur arloari soilik lotuko natzaio ni, beraz, kultur eragile gisa, edo oraindik zehazkiago, literatur eragile gisa eginiko lan handiari.

Ondoren azaltzen saiatuko naizenez, 1927-1930 bitartean Jose Maria Agirre "Lizardi" k diseinatu zituen *euskaltzaleaken* egitura, antolaketa eta aktibitateak. 1930etik aurrera, aldiz, Errepublikaren etorrerarekin batean, Aitzolek hartu zuen taldearen gidaritzza eta apurka-apurka eratuz eta finkatuz joan zen, Pizkundearen azpiegitura kultural eta literarioaren oinarria bilakatu arte.

Olerkariak plazaratzea, ezagutzera ematea eta liburuak argitaratzen eta saltzen laguntzea izan zen *euskaltzaleaken* asmo nagusienetako bat, zalantzarik gabe. Halere, *euskaltzaleaken* aktibitateen ingurura bildu ziren idazleak lehendik ere ezagunak ziren, garaiko aldizkari eta egunkarien bidez ematen zituzten euren lanak ezagutzera, ezizenez sinatuak. Halere zalantza gabekoa da *euskaltzaleak* taldeak eskaini zien azpiegiturak elkartu zituela, eta beren artean aski ezberdinak baziren ere, denak xede euskaltzale, kulturzale eta literario anbi-zietsuetara bideratzea lortu zela.

Euskaltzaleak taldearen proiektio horretan bi norabide eta bi epe ere defini daitezke garbi: 1927an Arrasaten sortu zenetik 1930 artekoa, Lizardik egituratu eta gidatu zuen epea dugu lehenengo hau. Bigarren epea, ezagunena, 1930tik 1936 artekoa da, eta Aitzol izan zuen eragile eta gidari. Lizardiren garaia sortze eta eratze epea izan zen, Aitzolena finkatzeko garaia.

Lehen epeari buruz Lizardiren eta Aitzolen artikuluen bidez ezagutzen ditugu zenbait zehaztasun. Aitzolek, garai horretan Bartzelonan ziharduen elizagintariak misiolaritza arloan emaniko zereginetan, baina ongi ezagutzen zituen hemengo aktibitate guztiak, Lizardi adiskidearen bidez. Honela kontatzen ditu Aitzolek Lizardi hil ondoko artikulua batean taldearen sorrera eta lanei buruzko gorabeherak:

“El mes de octubre de 1928 inició (Lizardi) una campaña de prensa en euskera y en erdera sobre acción euskerísta, que explanó en diez artículos. Surgió la polémica. Y Lizardi concibió la actividad al servicio de esta iniciativa. Hizo estudios detallados sobre el nuevo diario, editó un número espécimen; escribió artículos y conferencias para crear ambiente; proyectó presupuestos; ideó una encuesta; recabó colaboraciones y, por fin, en el Cursillo de Verano de la Sociedad de Estudios Vascos pronunció dos conferencias sobre el tema.() Convertido ya en cerebro y alma del movimiento renacentista organizó las recordadas fiestas literarias euskaldunes de Andoain en honor a Laramendi y fue uno de los más eficaces colaboradores del Día de la Poesía Vasca de Rentería, así como del Niño Euskeldun de Segura, del del Euskera en Ber-gara...” (“El poeta J.M. Agirre “Xabier Lizardi” 1933, Yakintza)

Lizardik *Euskaltzaleak* emaniko egitura eta xedeak azaltzen dituzten zen-bait idatzi eta artikulu baditugu lekukotzat, baina horietan adierazgarrienak Zumaia eta Arrasateko bilereterako prestatu zituen hitzaldietan aurki ditzakegu. 1930ko bi hitzaldi horietan Lizardik aurreko urteetan eginiko lanak jaso eta ebaluatu ondoren, Zumaiakoan xede eta egitura berriak zedarritu zizkion. Gutxi gora-behera honela labur daiteke Lizardik esaten zuena: Euskaltzaleak 1927an sortu zela Arrasaten “lagunarte euskaltzale bat”en gisan, eta handik aurrera talde hori hazitzea eta ugaltzea izan zela asmo nagusia.

Lizardiren hitzetan esateko, Euskaltzaleak taldeko partaideei ez zaie “eguneroko xentimoa eskaintzea” besterik eskatzen, urteko kuota 3,6 pezetakoa izaten zen eta, horrenbestez, ez zitzaion euskaltzaleari ideario jakin bati atxikitzea eskatzen. Euskaltzalea izatea zen baldintza bakarra, Lizardik “abertzaletasun pittinena” esanez formulatzen zuen aportazio xumea besterik ez zen behar. Gainerakoan, bakoitzak bere ideia izan zezakeen:

“Zer egin nai degu “Euskaltzaleak” bazkun hontaz?... Lagun-arte ugaria egin nai denduke. Euskera ta euskotasunaren aldeko eguneko xentimoa dalarik sari laburrena, bazkide asko ta asko bildu nai genituzke. Euskal-Erria osoan gure egoen itzala zabaldu. Biotz oneko euskaldun oro, bildu gure lantegian, zein politikakoak diren begiratu gabe(...) Guk ez, guk eztiogu inori osoko gizakia izatea eskatzen. Guretzako naikoa da abertzaletasun pittiniena, eguneko xentimoz neurtu ditekenez abertzaletasun pixka aski degu. “(Zumaiako itzaldia. 1930-III-9, *Kazetari-Lanak*”, Erein 1988, 252 orr.)

Ordurarte antolatutako ekintzak euskararen aldeko aktibitateak ziren bati-pat: haurrak eta helduak euskaltzaletzera bideraturiko jaialdiak eta ospakizunak, baina kultur arloko bestelako ekintzetara ere heldu nahi izan zuen elkar-teak Lizardiren proiektuari jarraituz: Egunkaria sortu nahi zuen, argitalpenak egitea eta ezagutzera ematea liburu ferien bidez, egunkarietako kritika eta iruzkinen bidez. Orokorrean euskal kulturaren adierazpen modu guztiei erraztasunak ematea zuen helburu: liburu feriak, jaialdi euskaltzaleak eta literarioak, antzerki saioak, irratisaioak...

Antolaketari zegokionez, berriz, Lizardik euskal idazleak elkarrekin harremanetan jartzea izan zuen asmo nagusietako bat. Elkar ezagutzeko eta elkarrekin lankidetzan aritzeko bideak urratzea. *Euskaltzaleak*en bidez euren izen eta ezizenen zerrenda lortu eta Euskal Idazle Batza eratzea lortu zuen: la “Federación de Escritores Euskéricos” eta aldika-aldika bilduarazten zituen, Egunkariaren proiekturako kolaborazioak lortzeko. Sortze lanak bipiltzeko asmoz sortu ziren sariketa edo jaialdiak lehenengo Andoainen Larramendiren omenez, eta aurreraxeago, Jautarkolen omenezko 1930eko Lehen Olerti Egun ospetsua.

Santo Tomás egun batez, Donostiako Parte Zaharreko “cenáculo” batean, hots, elkarte gastronomiko-kultural horietako batean sortu zen asmo hori, ziu-rrenik, Donostiako giro kulturalako pintore, arkitektu, eskultore eta idazle batzuek osatzen zuten GU taldekoak bildu ohi ziren elkarte gastronomiko-kultural batetik ez urruti. Gudaurreko Donostiako Parte Zaharreko elkarteak kultur el-kargune garrantzitsuak izan ziren, bistan denez.

Eta, nire ustez, arira dator honetaz ere hitz egitea, izan ere sarritan ger-tatzen da gudaurreko garai honi buruzko idea xelege xamarrek topatzea: bat-zuek idealizazio eta nostalgia handiz begiratzen diote, gerraurreko garaiei epi-ka gisako batek kutsaturiko ikusmira dute; beste batzuek aldiz, beren abarkei begira bizi izandako jeltzide mordo bat izan balira bezala gaitzetsiko dituzte aisa. Baina bi ikuspegiak dira gezurrezko eta kaltegarri. Garai hartako espe-rientziatik guri ongi etorriko litzaizkigukeen irakatsiak alferrik galtzeko arris-kutan jartzen gaituzte eta.

Lizardi, Labaien, Aitzol, Lauaxeta, Aita Estefania, Orixe Zaitegi eta beste asko hezur-mamizko pertsonak izan ziren, beren garaiko arazoei eta munduari begiak irekita begiratzen zietenak, eta garaiko korronte ideologiko eta artisti-koen berri bazutenak. Joera handia nabaritzen dut gerraurrekoak patroï baten neurrira ebakiak zirela pentsatzekoa: “euskaldun fededun eta kitto” lemaren az-piko paradigmán sartzen dira sarri, erreparu handirik gabe.

Baina, izatez, oso ezberdinak ziren elkarren artean eta joera ezberdinak zituzten hainbat puntutan: formazioz alde handiak zeuden, norberaren talantea ezberdina zen, zaletasun literarioak ere bai, hautatzen zituzten eredu lingusi-tikoak ezberdinak ziren... Garaiko giro politikoarekin zuten harreman hestuak ere irudi topiko zenbait sortu izan ditu, baina, denak abertzale ez baziren ere, gehienak nazio baten kultura propioa berreskuratzen ari zirelako kontzientziáz ziharduten.

Halere, debate irekian ziharduten bestelako idearioak eta joerak zeuzkan jendearekin. Froga gisa, ikus Aitzoloren 1934ko artikuluan olerkarietako batzuk Olasagasti pintorearekin eta Cabanas-Erauskinekin izandako eztabaiden berri ematen digunean:

“Va ya para los cuatro años. Era el mismo Donosti “zarra”. El día ferial de Santo Tomás. Día memorable por tanta iniciativa renacentista. Departían los

poetas euskaldunes “Lizardi”, “Jauregi” y “Orixe” y el comediógrafo Labayen, con los pintores Kabanas-Erauskin y Olasagasti. Dialogaban sobre arte. Estos últimos, más apegados al “universalismo”, al ecumenismo del arte. Aquellos con una concepción más racial, más particularista de la emoción artística. Sostenían los liberales que el verdadero arte es el que nace de los véneros inagotables del alma popular, de tan enorme poder creativo, que sin su colaboración apenas se haya creado una obra grandiosa por ningún poeta ni escritor. Y surgían las citas de Homero, Virgilio., Petrarca, Dante, Milton, Shakespeare...en cuyas obras iban citando los elementos folklóricos indiscutibles con los cuales edificaron sus ingentes producciones. La mejor manera por tanto, de cooperar a la cultura artística universal es hacerlo a través del alma popular, en cuyas entrañas nos movemos y nos hemos amamantado. No lo rechazaban del todo nuestros pintores, () pero estaban sometidos a una fuerte corriente universalista, que en más que en ningún género en las artes plástica y pictórica había influido la postguerra. No más fronteras, y menos en la del arte...” (AITZOL:Idazlan guztiak. VI. alea, Los pintores en el Renacimiento Vasco. 1934, 10-11 orr.)

Euskaltzaleaken bilakaerarekin jarraituz, Aitzolek 1930ean zuzendaritza hartu zueneko garairaino joango gara. Lizardiren eskutik talde antolatu bat heredatu zuela esan daiteke bi mila inguruko bazkide multzo zabala zuena eta herri guztietara hedatzen zen egitura eraikia zuena Lizardiren gestio garaietatik. Idazleek ere *Euskaltzaleaken* bidez elkarrekiko harremanak eginak zituzten, esana dugunez...

Bestalde, bazkide sistemaren bidez, gutxienezko eskuartekoak ere bazituzten beren aktibitatearako eta irakurlego potentzialaren zerrenda ere egina zuten.

Aitzolek *Euskaltzaleaken* sareari etekin berria atera ahal izan zion 1930etik aurrera, Primo de Riveraren diktadura amaitua zelarik, erakundeen diru-laguntzak jasotzen hasi zirelako eta Errepublika garaian argitaratzen hasi ziren egunkari eta aldizkari berrien bidez promozionatu ahal izan zituelako taldearen aktibitateak. Zehazkiago hitz eginez gero, esango genuke Aitzolek *El Día* egunkaria bilakatu zuela *Euskaltzaleaken* aktibitateen bozgoragailu ozena eta 1933an ateratzen hasi zen *Yakintza* aldizkaria izan zela taldearen emaitza kulturalen hedabide nagusia.

Aitzolek 1930ko lehen artikuluetan isladatzen duen giroak zerbait berria du Lizardiren artikuluen aldean, zentsura politikoak Lizardi jartzen zion bozala kenduta hitz egiten du Aitzolek, honen aipamenak askoz esplizitoagoak dira, aktibitateak askeagoak eta ugariagoak.

Argitaratu zuen lehen artikuluetako bat “Optimismo y actividad” izenekoak izenburuan bertan ematen du ezagutzera zein zen giroa, aski adierazgarria gertatzen da: lanerako amorru biziz dabil bera eta bere inguruan dabilzanei eragiten die bizkor. Horieta batak oso ezagunak dira, aipatuak ditugu da-goeneko, beste batak, aldiz, ez dute urteen ahanzturaren muga gainditu: Al-

tzeta, Aberri, Mendi-Lauta, Atarrene, Otarra eta Udalamendi, Luzear eta Ayanbe, eta hauekin batera aipatzen du Aitzolek Lizardiren izena “juntamente con Lizardi que modela su alma y dirige su acción”.

Urte horietan idazleak ugaritu, gogo-berotu eta laguntzeko ahaleginean jarraitzen zuten euskaltzaleek, eta horretarako antolatzen ziren jaialdi, sariketa, liburu-feria eta abarretan ahalegintzen ziren, literaturak berpizkunde kulturaleetan indar berezia zuela sinesten baitzuten. Berez, Aitzolek lehen urte hauetan garatu zuen aktibitateak lehendik Lizardik zedarrituriko proiektuaren espuru berean ihardun zuten.

Izan ere, Lizardik eta Aitzolek egoeraren ikuspegi objektibo bera edo oso antzekoa baitzuten: beren ustez, modernitateak eta progresoak hil ala biziko auzia jarria zion euskal kulturari eta nortasunari, eta kinka larri horretatik ateratzeko aurrera egin beharra zegoen. Nola? Euskal kulturari hazteko baliabideak eta tresnak emanez, eta bereziki literaturgileei erraztasunak emanez, zeren, beren ustez, literaturak indar berezia baitzuen jendearengan eragina izateko eta hizkuntzaren berpizkundera motorraren funtzioa izateko.

Helburu horretarako Lizardi eta Aitzolek osatu zituzten proiektuek plano kulturalan ziharduten biek baina ezberdintasunak nabari daitezke bien artean: Lizardik ongi ezagutzen zuen literaturaren bilakaerari buruzko ikuspuntu autonomoagoa eduki zuen beti. Sinesten zuen literaturak kultur banguardía izateko funtzioa bete zezakeela, giro kulturala bizkortu eta berpizteko funtzioa izan zezakeela, baina nolabaiteko indar hori ez zela berehalakoan sumatzeko modukoa izango pentsatzen zuen, beharrezkoa izango zela legamia jartzea noizbait ogia altxatzeko, hazia erein behar zela aurrenik noizbait landarea erne eta zuhaitz bihurtzeko.

Baina Lizardiren ustez berpizkunde kulturalak belaunaldiak behar zituen, eta estrategiarik arrakastatsuenak ere ez zezakeen berezko bilakaera hori aldatu. Lizardirentzat literaturak bere bideak ditu eta ezin dira bihurriak diren bide-zihorrak zuzen bihurtu...

Aitzolek aldiz, literaturak eta hizkuntz berpizkundeek elkarrekin omen duten harreman hestuan sinesten du; bere ustez, beharrezkoa da euskal literatura bizkortzea eta herriarengan eragina izango duen literatura egitea, herriaren bizitza kulturala indartu dedin. Aitzolek Probenzako Mistralen efektua bilatzen du, edo oraindik hobea litzatekeena, Finlandian Lonrot poetak bere herriaren arima eta nortasun kulturala bilbatuz idatziriko “Kalebala” obraren eragin handia. Hango fenomeno nazional hura euskal herrian errepikatzea nahi zuen. Euskal Herrian ere posible zela sinesten zuen literatur obra hark Finlandian pizturiko kontzientzia nazionala indartzeko fenomenoak gertatzea.

Lizardik belaunaldiak beharko zirela ikusten zuen, Aitzolek aldiz, berehalako fruituak lor zitezkeela epe laburrean.

1930ko artikuluetan jadanik guztiz mamiturik zegoen literaturaren zereginari buruz Aitzolek zuen ideia, eta zein-nolako tokia ematen zion literaturari kultur proiektu orokorrean. Urte horietan Europako hizkuntza minoritarioen bilakaerari buruz ezagutzen zenak (Beljika, Txekia, Finlandia, Irlanda...) eta berak euskal kasuaren inguruan eginiko hausnarketek eraman zuten *Euskaltzaleaken* bidez gauzatzzen saiatu zen proiektua moldatzera, euskal herriko bizkude kulturala bizkortzeko.

Proiektu heldua eta zoritua zen 1930ean artikulua argitaratzen hasi zenerako *El Día* eta *Euzkadi* egunkarietan.

Halere, 1930-36 bitarteko denboran zehar Aitzolen ikuspuntua aldatuz joan zen pixkanaka, batez ere garaiko irakurle eta ikusleek, hots, garaiko euskaldunek berak eragin nahi zuen mugimenduari emaniko erantzun epelaz ohartu ahala. Liburu salmentak motelak omen ziren, euskal egunkaria atera ahal izateko harpidetza zabaltzeko saioek porrot egiten zuten, erakundeak ere gero eta mukerrako agertzen omen ziren dirulaguntzak ematerakoan, euskal eskoletako matrikulazioa oso geldoa...

Aitzolek 1933rarteko epean argi eta garbi promozionatu zituen literatura arloan Europako literaturaren bidetik jotzen zuten olerkari berrizaleen lanak. Abangoardiako lana egiten zutenen alde, bideak urratzen ziharduten Lizardi, Loramendi eta Lauaxetaren lanen promozio sutsua egin zuen, *Euskaltzaleaken* sustatze gaitasun guztiaz baliatuz: kritikak eta iruzkinak eginarazi eta argitaratu, liburuen propaganda egin, hitzaldiak eta abar antolatu, sari literarioak eman... Apostu garbia egin zuen literaturaren berrikuntzaren alde, euskal literatura aberastu egiten zutela sinesten zuen, nahiz eta aldi berean gure "Kalebala" egingo zuen euskal idazlea bilatzen ziharduen eta Orixe zeukan horretarako aukeratua. Euskal herriaren kantua sortzeko gaitasuna zeukan idazle doioia zela sinesten zuen...

Laister nabaritu zuen Aitzolek idazle berrizaleen lanek ez zutela irakurlegoan eta euskaldunen artean berak nahi eta espero bezalako erantzunik sortzen; bere ustez, arazoa idazlan horien maila jasoegian zegoen, berrizaleen hizkera zail eta bihurria zen zabalkunde motel horren errudun nagusia.

"Neroni naiz erruduna" esanez adierazi zuen Aitzolek 1933an joera berrizaleekiko etsia. Berak apoiatu izan zuen bide abangoardiazaleari okerra irizten hasi zen, bere ustez, idazle berriak "liluratu eta desbideratu" egiten zituen, eta irakurlegoari errazago gertatuko zitzaizkiokeen litertatur fruiturik gabe geratzen omen zen euskal literatura.

Aitzolek dioenez, idazleek "euskal estetika" sortu behar dute tradizioan oinarriturik, bere ustez, euskal herriak bai baitu "edergaietan bere kera berezia" eta horixe da euskal estetika berriaren oinarritzat hartu behar dutena artistek.

Herri olerkigintzaren ekarriari oharturik eginiko Aitzolen proposamen honek arrazoi hirukoitza izan zuela pentsa genezake. Alde batetik, euskal kultu-

raren erroen berreskurapenean saiatzen ari ziren mende hasierako euskal kulturaren sortzaileen kezka berak ikutua zegoen Aitzol, Barandiaran, Lekuona, Kizkitza etabar bezala. Kasu honetan Aitzolek euskal estetika berezkoa eza-gutzera emateaz gain, sortzaile berriei hartan inspiratzeko proposamena egiten zien.

Izan ere, eta hau izan daiteke bigarren arrazoa, olerkigintza herrikoia- ren iturrietatik edateko joera indarrean zebilen garai hartan Europa aldean. Espainian nahiz Frantzian sinbolismoaren eta surrealismoaren garaikide izan zen beste joera hau ere, herri olerkigintzaren iruditeria eta zenbait teknika berreskuratu eta berrerabiltzeko ezaugarri berezia zuen joera literarioa, alegia.

Aitzolen kasuan European garaiko literatur joera izatearen arrazoiari euskal nortasun bereziaren taxua berreskuratzeko gogoia ere erantsiko zitzaion beraz. Baina bada oraindik beste arrazoirik Aitzolek joera hau hobesteko, arrazoi pragmatikoa, alegia: olerkigintza herrikoia- ren ekarriaz baliatzen den mogimendu honek sorturiko literatura ulterterrezagoa zaio irakurle arruntari.

“Antziñako oituren piztutzea” izeneko artikuluan olerkigintza mota herri- koi honek zuen adieraztasuna eta erakargarritasuna azpimarratu zituen, zalantzarik gabe, bere ustez, entzulegoa adiago egongo zen tankera honetako lite- ratura jaso eta estimatzeko.

Beraz, Aitzolek herri literaturaren estimazio bolada honetaz baliatu nahi zuen helburu pragmatikoak lortzeko, arrazoi praktikoak zituen olerkari “yakin- tsu”en taxua eta joerak alde batera uzteko.

Nolanahi ere, herri literaturara joaz gainditu nahi izan zuen Aitzolek bere ustez garaiko idazle-irakurleek bizi zuen kontraesana edo krisia. Baina, urteak aurrera egin ahala krisi horrek konponbide txarra zuela nabaritzu joan zen.

Irakurleak erakartzeko ahaleginaren porrota nabarmena zen bere ustez, antolatzen ziren aktibitateetan izaten zen partaidetza gero eta motelagoa zen, euskal irakaskuntza hautatzen zuten gurasoak gutxiegi ikastolak irekita mantendu ahal izateko, egunkarietako euskal artikulua- k hautatzen zituzten irakurleak bakanak...

1935-36 aldera giro politiko abertzalea guztiz sukartsu eta iskanbilatsua bazen ere, Aitzoli iruditzen zitzaion eferbeszentzia horrek ez zuela isladapenik euskal bizitza kulturalcan, eta euskaraz eginiko produkzioak ez zuela nazioaren be- zpizkundean zegokion tokirik eskuratzen, erdaraz garatzen ari zela erabat...

Errealitateak zapuztu egiten zituen Aitzolen proiektuak. Gaurko begie- z ikusirik proportziorik ez da ikusten egoera guzti honetan: euskal gizarte euskaldunaren maila eta kontzientzia eskasa dugu alde batetik, edonoren gogorik beroena izozteko moduko paisaia zen, Lizardik berak aitortu zuenez; baina bes- tetik, *Euskaltzaleak* garaturiko aktibitateak bere horretan eman zitza- keen

fruituei buruz eta eragin zezakeen mogimenduari buruz Aitzolek prospektiba anbiziotsuegiak zituela ere nabaritzen da.

Errealitate hori ezagutuz, Aitzolek azken urteetan lagun artean nahiz publikoki adierazi zuen ikuspegi etsituaren errudun nagusiak bere proiektuaren gehiegizko anbizioa eta mekanizismoa dira. Berak espero zituen epe laburre-rako fruitu haiek ez ziren inondik ageri, berehalako efikazioa horrek huts egin zion, nahiz eta berez euskal pizkunde mogimendu kulturala bera edo bere emaitza konkretuetako batzuk balioarriak izan, geroak frogatu duenez. Zeren euskal literaturaren eta kulturaren perspektiban ikusirik, Aitzolen Pizkunde garaia euskal literaturaren urrezko aroa izan zen, Euskaltzatzek taldearen inguruan bildu zen belaunaldi literarioa gure lirikaren gailurra.

Dudarik ez izan bihotz osoz aritzen zen Aitzol harritu egingo lukeela Lizardi, Lauaxeta eta Orixereren liburuak euskal literaturaren pespektiban merezi izan duten balorazioak eta estimazio handiak. Gudaondorengo agorraldiaren paisaian balio berezia hartu zutelako alde batetik, baina baita idazle eta kritikoei haiei lanen berezko kalitatearen aitoparen ondorio. Ikusiko luke neurri handi batean Aitzolek berak eragin eta bultzatu zuen Pizkunde mugimenduaren errealizazioei buruz azken urteetan hartu zuen etsimendu handia ez dela oraingo balorazioetan isladatzen.

Beharbada giltza zerean dago, Aitzolek gehiegi espero zuela kultur mogimendu horretatik, bete ezin zuen funtzioa erantsi nahi ziola literaturari euskal gizartearen eta kulturaren bilakaeran, eta honi inposatu nahi izan zion erritmoa ez zezakeela literatura bezalako aktibitate artistiko independientek onartu.

Aitzolen proiektua efikaziaren irizpideari lotuegi zegoen, berehalako eragina hartzen zuen helburutzat, baina literatura eta kultur mogimenduak ez izaki hain erraz gidatzekoak nonbait... Lizardik esan zion moduan, ezinezkoa zen literaturgile guztiak orkestra bateko interpreteak bezala "txotx" baten agindutara makurraraztea. Literatura artea zen eta idazleei beren "eskuera" behartzeko eskatzea ezinezkoa. Idazle asko, saio asko eta belaunaldiak behar ziren, antza, fruituak ikusi ahal izateko.

Literaturaren bilakabideari eta funtzioari buruzko usteetan urrunegi joana bazen ere, Aitzol eragile aparta izan zen, gainerakoan sakabanatuegia, indargabetuegia eta noragabetuegia hazten ari zen euskal literaturaren bide erratuiei zentzu bat eman zien; betebeharrak anbiziotsua eman zien eta batez ere, ahal izan zuen neurrian, azpiegitura literarioa eskaini zien, gero berak espero ez zuen aldetik jo bazuten ere.

Izan ere, Aitzolek bilatzen eta lortzen baitzituen inork baino trebeago *Euskaltzaleak*en aktibitateetarako laguntzak patrika publiko nahiz pribatuetan, berak antolatzen baitzituen liburu eta aldizkariak argitaratzeko harpidetzak eta banaketa sistemak, liburu feriak eta argitalpenetarako diruak... Berak bihurtu zuen *El Día Euskaltzaleak*en aktibitateen bozeramaile eta hedatzaile...

Luzea litzateke Aitzolek eragindako aktibitate guztiek osatzen zuten azpiegituraren sarea osoki azaltzea baina, laburki esanez, bera izan zen euskal literaturaren urrezko literatur aroari azpiegitura literarioa ehio zion pertsona, halere, tamalez, berak ezin izan zuen behar bezala nabarmendu gudaurreko urte zalapartatsu haietako giroan azpiegitura horren babesean sorturiko emaitzarik ederrenen balio intrinsekoa.

Berak literaturaz haruntzagoko beste zerbaiti oharturik ziharduen, sortze lan horiek gizartean izango zuten eraginari begira alegia, eta euskal kulturaren berpizkundeak kezkatzen zuenez, ez zitzaion iruditu lan berrizaleak euskal gizartea eta kultura pizteko gai zirenik. Bere ustez, euskal gizartean giro abertzale sukartsua bizi bazen ere, euskal gizartea irakiten zegoela bazirudien ere, euskarak ez zuen euskal gizarte eta kultura berrian izan beharreko tokia eskuratu. Horrek susmarazten zion euskal nortasunak eta berezko kulturak arrisku handian jarraitzen zuela.

II. JAGON JARDUNALDIAK

Tolosa, 1996-X-18/19

EUSKARA BATUA ETA EUSKALKIAK

Aitzolen mendeurrena eta II. Jagon Jardunaldiak

Tolosa, 1996-XII-17/19

Beñat Oihartzabal

Euskara batua eta euskalkiak

Jagon sailak antolatzen dituen II. jardunaldi hauen irekitzeko, galdegina izan zait zenbait hitzen erraitea euskalkien eta euskara batuaren arteko harremanez, Euskaltzaindiak horri buruz orain artino zer adierazi izan duen gogoratuz bereziki.

Gibelera urrunegi itzuli gabe, erran daiteke Bergarako biltzarrean onartu zen adierazpenean finkatzen dela Euskaltzaindiaren printzipiozko jarrera euskalkiei buruz.

Hona hitzez hitz zer zioen Bergarako biltzarreko adierazpen hartako 5. puntuak:

Euskalkiak eta tokian tokiko hizkerak aztertu eta landu behar direla uste du Euskaltzaindiak, ortografia eta hizkuntzaren azpiegitura zainduz.

Geroztik Euskaltzaindiak behin eta berriz berretsi du jarrera hau, argi eta garbi jakinaraziz, hor gaindi kurritzen zuten ustekeriak gezurtatzen zituela, ez zela harentzat euskara batua euskalkien aurka eginikako zerbait, baina aitzitik. euskararen grafia eta egitura errespetatuz geroz, batak eta besteek beren tokia bazutela, eta behar zutela, euskararen eremuan.

Bi dokumentutan bereziki azaldu zuen bere jokabidea Euskaltzaindiak:

1979ko martxoaren 30ean onartu zen agiri batean lehenik: Aita Villasantek prestatu zuen agiri hau, K. Mitxelenaren eta beste zenbait euskaltzainen iritzia jaso ondoan, Bergarako adierazpenaren argitzeko eta zehazteko.

1979ko irailaren 28an onetsitako beste agiri batean gero, honen tituluak zer gai zerabilen argiki erakusten baitu: *Euskara batua eta euskalkiak irakaskuntzan.*

Argi da dokumentu horien arabera, zein den, euskalkien lantzerakoan, Euskaltzaindiak gomendatzen duen bidea: hitzak eta morfologia funtzionala eus-

kalkiaren arabera hautaturik edo moldaturik ere, ortografia eta euskararen oinarrizko erregela morfosintaktikoen errespetatzea. Adibide gisa, deklinabide mugagabea aipa dezakegu. Dakigun bezala, puntu hori ez zaigu euskalki guzietan berdin agertzen egungo egunean; ordean, ez hain aspaldiko garai batean gertatu aldakuntzengatik azaldu zaizkigu oraingo diferentziak, anitzetan erabilera bikoitzak gelditurik, gutiago edo gehiago, mudantza egin duten euskalkietan. Manera horretan, beren euskalkiari bizkarra emanarazi gabe ere galda dakieke zenbait baxenabartar lapurtarri, *anitz gizoni* izkiria dezaten beren euskalkiaren erabilera zainduan, aspaldi honetan nagusitzen ari den *anitz gizoneri* bazterrean utzirik.

Egia erran, Bergarako adierazpena onetsiz geroztik euskalkiei buruz egin diren urratsak edo finkatu diren jokabideak bizkaieraren kasua gogoan izanik egin dira bereziki.

Ez da harritzekoa gauzak horrela gertatu badira: alabaina ertzetako euskalkia da hangoa, eta literatura tradizio aski berria du, arras finkatu gabekoa, bestalde, oztopo bihurtu baitzaizkio horretarako mende hatsarreko zenbait gehiegikeria. Hargatik, zenbait bizkaitarrek batasunaren bideak urrun antzean uzten zituelako irudipena izan badute batzuetan, nola ahantz, bestalde, bizkaitarrak izan direla euskara batuaren bultzatzaile sutsuenak, inork baino hobeki ikusten baitzuten haren beharra.

Gaur egun, badirudi, euskara batuaren inguruko adostasuna aski zabala dela. eta iritzi desberdinak agertzen badira zenbaitetan haren erabideaz, edo ezaugarriez, inork gutik zalantzan jartzen du haren beharra, eta, orokorki behintzat. haren eraikitzeo hartua izan den bidea.

Euskalki hitza bere usaiako adieran hartzen badugu, erran nahi baitu euskararen dialekto nagusien izendatzeko, eta Azkueren sailkapenari jarraikitzen bagatzaizkio, erran dezakegu egun sei euskalki baditugula: bizkaiera, gipuzkera, goi-nafarrera, lapurtera, behe-nafarrera, zuberera. Literatura dialekto gutiago dugu, ordean, ezen behe-nafarrera eta lapurtera batera dabilta aspaldian tradizio idatzian, bai eta halaber mugaz honaindian, goi-nafarrera eta gipuzkera. Nola, bada, agertzen zaigu literatura euskalki horien egoera euskara batuaren aurrean?

Ez da ene ustez erantzun bakar batez erantzuterik galdera horri. Hizkuntzaren alderdi desberdinak alde batetik, eta euskalkien berezitasunak ere, beste aldetik, kontuan hartu behar baitira.

Hiztegiaren aldetik, argi eta garbi erran du Euskaltzaindiak, hitz guziak, euskalki guzietakoak, onartzen dituela, euskal altxorrekoak diren ber, inongo hitzik baztertu gabe. Horrek ez du erran nahi, halere, hitzen forma batuaren finkatzerakoan, ez dituela seinalatu behar batzuetan, zein diren literatura tradizioan eta egungo erabileran zabalduenik daudenak, edo zein diren hitz horiek izan dituzten erabil-eremu nagusiak. *Etorri* aditza *jin* aditza baino zabalduago

dela, eta *hitz* izena ere *berba* baino hedatuago, jakitea eta euskaldun guziei mintzarerakoan kontuan hartzea komeni da. Ez dira horregatik erabil eremu mugatuagoa duten hitz horiek inola ere euskara batutik baztertzekoak eta oker legoke Euskaltzaindiak horrelakorik dioela uste izan lezakeena. Hitz berrietan kontua bestelakoa da, noski. Ezen, maiz eta maiz muga ez da agertzen orduan euskalkien artean, baina estatuen arteko mugan, nork ondoan dugun erdaratik abiaturik moldatu baititugu hitz berriak. Horrela sortu zaizkigu hainbeste bikoizketa, egia erran ez denak berri-berriak: *kaier / kuaderno, ezantza / gasolina; denda / magasin; boligrafo / bika* etab... Euskalkien gainetik iragaten dira orduan bereizkuntzak, gustatu ala ez ezin gutiets ditzakegunak, baina ene iduriko denborarekin berez itzaliko direnak. Oraingotz, ez litzateke gaizki indar eman bageneza horrelako bikoizketa berririk ez gehiago sortzeko, edo behintzat ahal bezain guti.

Muga mota bera edo bertsua kausitzen dugu askotan estilistikako kontuetan ere. Honetaz deusik ez du erran oraingoz Euskaltzaindiak, ez behar ere, zeren euskararen joskera errespetatzen den puntutik, nork bere esku baititu osoki adierazpideak eta espresamoldeak. Kaltegarri litzateke oso, ene ustez, batasunaren araugintza hizkuntzaren alderdi honetaraino heda ledi, eta dakidanaz segurik, inork ez du horrelako xederik erakutsi. Elkarren berri izanez, eta literatura euskal irakurleria guziari begira egitean, gaundituko, edo eztituko dira, piskanaka, maila horretako diferentzia dialektalak, anitzetan mendebalde-ekialde zatiketaren arabera egiten direnak, eta maiz aski handiak izaten direnak.

Grafia eta morfologiako kontuei buruz itzultzen bagara, haatik, gauzak bestelakoak dira, ezen kontu hauetan batasunak nekez onartzen du poliformismo dialektala: ergatibo plurala nola egin (-ak ala -ek) erabaki behar zen, halaber datibo pluralarentzat (-ei, -eri, -er, ala -ai) eta beste anitz punturentzat. Ez da harritzekoa elementu hauetarik abiatu baldin bada euskara batua, eta erran daiteke orain oinarritzeko elementu hauetan ez dela gibelera itzultzerik.

Ondoriorz euskalkientzat hemen agertzen zaizkigu arazo larrienak. Zenbatetaraino literatura euskalkiek beretu behar dituzte elementu hauek?

Iduritzen zait, euskalkien egoera franko desberdina dela kasu honetan eta beste sailkapen bat egin beharra dugula. Alde batetik, erdialdeko euskalkiak baititugu (nafar-gipuzkera, eta lapurtar behenafarrera), eta bestetik bi muturretako euskalkiak, erran nahi baitu bizkaiera eta zuberera.

Arazo guti agertu da erdialdeko euskalkietan, aski errazki iragan baitira euskara batuaren moldera beren funtsezko izaera galdu gabe. Nafar gipuzkerraren kasuan ulertzekoa da, hango moldeak izan baitira euskara batuaren oinarrian, eta beraz bide guti egiteko baitzuten harainotzeko. Iparraldean ere iduritzen zait morfologiako egokitzapenak eginik hango tradizio idatzia, zerbait kanbiatu bada ere, ez dela hautsi batasuneko bidean sartu ondoan. Hango idazle gehienek lanak edo *Herria* astekaria bera, euskara batuari jarraikitzen zaizkion parteetan, horren lekuko garbiak dira, ene ustez...

Haatik gauzak bestela gertatu dira Zuberoan. Ez naiz gai horretan barnegi sartuko hemen, zeren ene ondotik mintzatuko diren hizlariek jorratuko baitute, aurkitutako zailtasunak agerian emanez. Erran dezadan halere, bizkaierarentzat erabaki batzuk aski goiz hartuak izan baitziren, ez direla sortu harekin, zubererarekin agertu nahasketa izigarriak, oraindik ere, dakidala, konpondu gabe dirautenak. Ezen ez da grafia kontu horietan makur makurragorik, erabakirik eza edo elkar ez aditzea baino. Ez du zentzurik euskara batuaren eta zuberera batuaren printzipioa onartzen duten jendeen artean, tradizio idatzi aski luzea izan duen euskalki horrek, hiru molde desberdin balia ditzan *buruaren gainean* sintagma idazterakoan. Bizkaitarrak zuhurkiago jokatu dira horretan bizkaiera batu baten formen gainean ados emanez morfologian.

Euskalkien arabera aldatzen bada egoera, erabilguneak ere kontuan hartzeko dira.

Alabaina, lehen literatura euskalkiak aipatu baititugu, ikusi behar da noiz erabiltzeko diren hauek, bai eta haietarik desberdin diren herrietako hizkerak ere.

Euskara batuari dagokion berezko eremua euskalkien mugen gainetik dagoena da; euskalkiei eta tokiko hizkerari dagokiena, berriz, herriaren edo herrialdearen mailako eremuari dagokiona. Baina, eremu geografikoarekin batean, eremu soziala ere aipatzekoa da, bestea bezain garrantzitsua, garrantzitsuago gisa batez.

Euskara batua, berez, maila gorako erregistroari dagokio. Baina aberasgarri da, are gehiago beharrezkoa da, izan daitezen, bestalde, etxeari, lagunarteari, herri mailako ekitaldiei dagozkien mintzamoldeak. Eta nahitaez hauek euskalkien eragina molde berezian nabaritutako dute.

Ezen euskara herrikoia ez da euskara txarra, erregistro herrikoia dagoz-kion egoeretan erabiltzen denean. Alderantziz, orduan goi mailako erregistro euskara gerta daiteke tokiz kanpokoia eta, neurri batean behintzat, herritarren artean desegokia.

Horiek horrela, maila horretan ere joera bateratzaileak beharrezkoak ditugu literaturako arlo batzuetan.

Alabaina gaur, nobeletan, telefikzioetan, eta filma bikoiztuetan ere, zailtasunak handiak izanagatik, nabarmen dira horretarako egiten diren indarrak. Egungo egunean euskaraz idazten dena edo ikusten dena ez da baitezpada euskal lurrari edo euskal jendeari lotua, nola baitzen lehenago erlijioaz kanpoko gaietan. Erregistro herrikoia doakie maiz horrelako lanci, ez, ordean, baitezpada hemengo edo horko euskalkia. Sortu behar da, orduan, dialektalki markatuegi ez den mintzamolde herrikoia, aski irekia ahal bezain euskaldun gutik izan dezan bazterrean uzten delako iduripena. Uste dut, hikako adizkera alokutiboen paradigmatik baturik Euskaltzaindiak lagundu dituela egileak maila horretako mintzamoldeak ere batasunerantz bideratzen.

Euskalkiei, eta tokiko hizkerari beren lekua aitorturik, Euskaltzaindiak ez du inola ere aditzera eman nahi onerako direla euskalkikeriak eta xokokeriak, denbora batez hainbeste kalte egin diotenak euskarari. Denok gogoan ditugu jokabide hertsia, deitoragarri haiek noiz ere iduri baitzuen hitz bat edo forma bat ezezagunago, bitxiago, eta zokokoago izan, eta jasoago eta erabili beharrekoago zela. Hitzen aradotasuna balore handia izan daiteke literaturan, eta izan dugu azken urteetan liburu bat edo beste arrakasta politik izan duenik euskararen hiztegi aberastasuna (bai eta zenbait euskalkiren berezitasuna ere) molde egokian baliaturik. Nornahik ikusi du, ordean, baliabide hori euskara batuak eskaintzen zuen kontrasteari esker sortzen zela, hitz batez, haren kontra bermaturik, eta ez haren aurka joanik.

Euskalkiak ez dira euskara batuaren etsai, ez eta hau haiena ere, eta ez luke itxurarik gaur egun elkarren aberasgarri eta osagarri diren mintzamolde horiek elkarren aurka jartzea, euskalkiak ororen euskarari eskua eman orde bizkarra emaiten baliote bezala.

Funtsean jokabidearen ardatza Euskaltzaindiak finkatu zuen aski argiki lehen aipatu agiritan, eta haietarik hartu hitz batzuk irakurririk bururatuko dut sarrerako ene mintzaldi hau:

Azken helburu nagusi eta bakarra euskara biziaraztea, sendotzea eta hedatzea delarik, inola ere ezin pentsa daiteke tokian tokiko euskara eta euskara batua elkarren aurkako gerta litezkeenik. (...) Hau honela delarik ere, tokian tokiko euskarak dituen desberdintasun eta ñabardurak ugari direla gogoan edukirik, lehen aipaturiko adierazpenean zioena bera berresaten du Euskaltzaindiak, alegia, tokian tokiko euskara eta eskalkia aintzakotzat hartzean eta lantzean, hizkuntzaren oinarri batuari leialtasuna gorde behar zaiola, euskalkiak indartzearen aitzakiaz joera zatikatzaille batetan gal ez gaitzean (1979ko irailaren 28ko agiria).

EUSKARA BATUA ETA BIZKAIERA IKASGELAN

Lekuan lekuko euskara, euskalki literarioa eta euskara batua, ikasgela barruan, guztiz konpatibleak eta interaktiboak dira

Tolosa, 1996-X-18

*Juan Luis Goikoetxea Arrieta,
euskaltzain urgazlea eta Txorierrri
Batxilergo Institutuko irakasle katedraduna*

Oinarri teorikoa: “Ikasketan eraginik inportanteena duen faktorea, ikasleak jadanik badaukan ezagutza da”. Aprestuzia adierazkor edo signifikatiboaz, Ausubelek (1993, 1).

Printzipioa: Umeak etxetik dakarren euskara mota —lekuan lekukoa—, Euskal Herriko ikastetxe orotan landu behar da, eta euskalki literarioa hala erabakitzen den tokietan.

Helburua: Euskalkiak irakastearen helbururik azpimarragarriena, hezkuntzaren kalitatea jasotzea.

Mauleko ikastolara joan naizenean nahiz Bermeoko Eleizaldera edo Bergarako Aranzadira, bizi-bizi aurkitu izan dut euskalkiaren presentzia. Kanboko Lizeoan, Askartza Ikastetxean zein Kirikiño Ikastolan inkestak egin ditudanean, frogatu dut euskalkian eta batuan, bietan idazten dakitela, biak erabiltzen.

Itziar Idiazabalengandik hasi eta Xabier Amurizarenganainokoei itaundu diedanean, erabat agertu dira bizkaiera irakastearen alde.

Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Saileko txostenean ere irakurtzen dugu: “Irakasleak indartu egin behar du haurrak etxetik ondo dakarrena, oker dakarrena zuzendu eta hutsuneak osotuz joan; ohartu egin behar du, umearen ezaguera gaitasunetatik urrun dagoen eredurik ezartzen saiatzeak berekin duen arriskuaz, etxetiko euskararen eta euskara batuaren zilborrestea etetearenaz” (1982).

Nolabait laburtzeko, baieztatu daiteke XX. mendearen goienean euskalkiek bizirik dirautela ikasten jarduteko adinean diren gazteengan ere. Alegia, euskara batuak berarekin bizi dituela euskalkiak ere.

Frogak eskuratzeko, ez daukazu magnetofonoa eskuan ikasgelaren batera hurreratzea baino, neuk Bermeokora bezala:

- Tentela zara?
- Ikustenzu zelakue dan nire irakaslie!
- Sartun barrure!
- Barrabasa! Atarakotzutez eztizenak atara be!
- Ama txarrixen umie!
- Beti zeu izen bizara!
- Ez ikutu botoi bapez eh!
- Ene bada, ze inzu ba?
- Urteten zuniko ikuskozu!
- Hónek umiek burutik atrapakostie!
- Trankil egon, urtengo zu ta!
- Eta zer esantzuie?

Izan ere, nik baino arterago idatzi du Hualdek nahiz eta ez Bermeokoaz aritu: "The basque dialect of Lekeitio" liburuan: "To conclude, Lekeitio Basque does not appear to be in imminent danger of extinction. It certainly does not seem that it will be replaced in its functions by Standard Basque in the near future". (J.I. Hualde 1994:5).

Hala ere, irakaskuntzako arduradunek ez diote gaiari behar den neurrian oratu. Oraindainokoa, zenbait ikastola eta ikastetxe pribaturen batek erantzun dio euskalkiak ikasgelaratzearen arazoari. Irakaskuntza publikoa —salbuespenak salbuespen—, uzkur agertu da errealitate honen aurrean, zoritxarrez. Abian daukagun Hezkuntzaren Erreformatik ez du euskalkiekiko ibilbidea ez erosotu, ezta seinalatu ere. UBIko kurtsioan bertan, euskalkien gainean lantzen zen arlo interesgarria desagertu egin da selektibitateko hautaprobek berregituratzearen aurrean.

Hala dira ulertzen, oraindik orain, deskribatuko ditudan tankerako gertae-rak:

- 1995.eko martxoa. Bilbo inguruko eskola:
- Maisu, guk etxean siesta esateko bixagoa erabilten dogu!
 - Eta hori nola idazten den badakizu edo nondik datorren?
 - Ez, nik ez!

Inguruko begirada zorrozpean, ixildu egin da ikasle hamar urtekoa eta irakaslea bereari jarraiki zaio.

1996.eko irailaren 26an, batxillerreko lehen mailako ikasleak besteen aurrean beren buruaren aurkezpena egiten dihardute:

“... eta gero arrastien, bueno arrastien ez, arratsaldean...” jarraitzen du. Etxetik dakarren “arrasti” berba hori zuzendu egin behar duela jaso du irakas-kuntzatik

Guzti horrek horrelatsu darraielako jakinik, adierazteko moduan gara, irakaskuntzan euskara batu idatziaren nagusigoa onetsi dela ahozkoaren gutxies-tearekin batera, “Verba volant, scripta manent” sinestuko bagenu bezala jokatuta. Jokabide honek bi problema, behintzat, planteatzen dizkigu: bata soziolinguistika arlokoa; didaktikari lotua, bestea.

Soziolinguistika arloko problema dator, idatzia gramatikako kriterio normatibo bakartzat hartzetik. Jarrera normatibo hau, hizkuntzaren eredu unitario eta aski selektiboan oinarritzen da, eta ez du aintzat hartzen aurrez ezarritako eredu honetatik inolako digresio eta saihesterik, direnak direla komunitatearen bizitza linguistikoko baldintza objetiboak. Hor, hizkuntza literarioa aukeratu da eredutzat, hala espresamoldeetan nola aplikatzen den area geografikoan. Ondorioz, beste estrato edo hizkuntza mailak gainerako modifikazio dialektalak —inguru geografikoak inposatuak—, mespresatu egiten dira.

Problema hau are da larriagoa alboetako euskalkien kasuetan, zeinetan eredu unitario eta selektibo hori oso urrun geratzen den. Euskalkietako ikasle edo irakaslea, bere espresioeko forma naturalak zuzentzen saiatzen da.

Hemendixe dator arestian aipatu dugun didaktikari lotutako bigarren arazoa. Irakaslea, oro har, eredu idatzi horrekin identifikatzen da, inguru geografiko zein soziolinguistikotik abstrakzio eginda, eta berbeta normalizatu eta ikasgelakoa identifikatuz.

Hori horrela, ikaslea ikasgelako teoria eta bizi duen praktikaren artean nahasita, noraezean aurkitzen da; batez ere, irakasleren batengandik edo telebis-tatik izan ezik, beste inon belarriraturako ez zaizkion arauak ikasi behar ditue-nean.

Nik txosten honetan aipatu nahi dudana da, ezen eskolaren barruan hizkuntza honenbeste faktore estralinguistikoren menpe dagoela, zeinak pedagogiak kontuen hartu behar dituen.

Esandakoak esanik, gaia egoki bideratzeko, ahozkoaren garrantzia zorrotzago aztertu beharra dago. Gramatikaren kontzeptzio berrietan, ahozko formak azpimarratzen dira. Ideia hau berez, Saussure-engandik datorkigu, linguistikaren objektua berba dela onartu zuenean. Gramatika tradizionalen forma idatzitako literarioa izan zen behinena, baina gramatika estrukturalen, esate baterako, ahozkoak hartzen du inportantzia. Ildo honetan, oso egoki dator D. Girardiren lekukotasuna: “Ahozkoa idatzizkotik banatzeak aprendizaiaren prozesua erraztea dakar”. (Paris 1972:17). Batez ere, ahozko hizkeratik abiatuta eraiki daitekeen

hizkuntzaren irakaskuntza, subjektuaren esperientzia linguistikoan finkaturik egiten delako.

Garbi dagoela dirudi, oinarritzko eskolak berbete erabiltzen irakatsi behar duela. Beraz, eskolako helburu linguistikoaren formulazioak hizkuntzaren funtzioak kontsideratzetik abiatu behar duela. Hau da, berarekin burutzen diren erabilerak zein premiari erantzuten dion kontuan hartzetik. Erabilera eta komunikazio egoera desberdinak bere baitan daukan ideia da, ez dela hitz egin edo idazteko modu bakar bat eta zuzena, eta beste batzuk ez zuzenak eta okerrak, baizik eta gauzak esateko forma egokiak eta desegokiak daudela, egoera aldagarrien arabera, solaskide edo xedearen arabera. Lagun bategaz berba egiterakoan hizkera formala, desegokia izan daitekeen era berean dela desegoki hizkera kolokiala pertsona ezezagunari mesedea eskatzerakoan.

Esperientziak irakatsitakotik suposa dezaket, Mendebaldeko pertsona eskolarizatuaren gaitasuna altuagoa izango dela aspektu batzutan euskalkian eta beste batzutan batuan. Eta ahozko/idatziari loturik, posible dela pertsona bat gaituago agertzea ahozko erabileretarako euskalkian eta idatzietarako batuan edo bizkaiera literarioan. Baita, bere lexiko usuala eta afektiboa euskalkian aberatsagoa izatea eta zientifiko teknikoetan batua.

Irakaskuntzako praktikan, ikasgelako mintzatze denboratik %80a irakasleak hartzen du eta, ondorioz, ikasle bakoitzari hitz egiteko lagatzen zaion denbora %1 inguru da. Halako egoeran, jarioz berba egiten ikastea gatxa da oso. Edo atzekoz aurrera esanda, euskara jarioz erabiltzeko gai den neska edo mutila, etxetik dakiena da ia gehienetan —nahiz eta kalifikazioetan bikaina den ikaslea honetan ere bikaina izan—, eta, logikaz, dialektoan. Giro honelakoan, hezkuntzako arduradunen jokabidea euskalkien arazoan “Laissez faire, laissez passer” bada, etxetiko berbete dakitenen inguruan antolatzen ez bada mintzamenaren, mintzamen horren %1a baizik erabiltzen ez duen multzoa da euskaraz doi-doi arituko dena, etxetikoak multzo horretan edolkuratuz. Edozeinek luza dezakeen objektzioa da, ahozko berbetan indar eginez gero, hizkuntza idatziaren erabilerarako aukerak murriztu egingo lirakekeela. Baina, gaurkoz, antipodetan dihardugun bitartean, ez dago horren arriskurik; oharturik gaudenean, gainera, hala irakurketak nola idazketak ahoz topa ez ditzakeen lexiko eta egituretara eramane dezaketela ikaslea.

Bestalde, ahozkoaren garrantzia seinalatzerakoan, non geratzen da gramatikaren zeregina eskolan? Esku artean darabilgun gaian, ez litzateke egokiena izango gramatika estrukturalaz edo generatiboaz elestatzea, gramatika eskolarraz baizik.

Ahalegin didaktiko guztia zuzendu behar da, ikasleak jadanik badaukan hizkera (aspektu soziolinguistikoa) eta aprendizaiarako eskaintzen zaizkion nozio gramatikalak egokitzea.

Umearen berbetako faktore subjektiboei jartzen zaien arreta maila (aspektu sikologikoa) izango da erabakiorra kontzeptu gramatikalen jabekuntzan.

Orain artean aipatutakoaren ondorioz, teknologiaren garai honetan, ahoz-kotasun berri baten nagusigoak inguratzen gaituenean, eskolak ahozkoa indartu behar badu eta ahozko hori Euskal Herri zabaleko ikasle askorentzat euskalkikoa bada, euskalkiak eskolan lantzea eskatuko du, ezen Anna Camps-ek dioskunez, “... no es suficiente el uso de la lengua sin una reflexión sobre ésta” (1990).

EGOERAK BENETAKO ALDAKETA ESKATZEN DU

Ez da errraz ulertzen behar diren aldaketak gauza daitezen zeren zain dauden Hezkuntzako arduradunak, ezen errealitatean, bizkaieraz irakatsi gura dutenak material gabezia gorrian bizi baitira. Hainbestean non DBH-tik aurrera bizkaieraz argitaratzen diharduen Ibaizabalek ere euskara eta erlijioa baino ez dituen argitaratuko.

EUSKALTZAINDIAREN ZEREGINA

Euskalkiek irakaskuntzan behar hinhateko bermea izan dezaten, Euskaltzaindiari legokioke normalizazio bidea finkatzea, argi utzirik zein lirakeen formarik egokienak euskalkiek batutik hurbilen funtziona dezaten, ezen Leioan hiru urte eta erdiz ari garen Mendebalde taldekook premia bizia nabarmendu baitugu. Zerbaitegatik dio Aita Villasantek “Euskararen Auziaz” liburuan: “Euskalkiak eta tokian tokiko hizkerak aztertu eta landu behar direla uste du Euskaltzaindiak, ortografia eta hizkuntzaren azpiegitura zainduz” (1988).

Azken finean, Txillardegik dioen “Geure endoglosia antolatu behar dugu euskararen barruan” (1990) baliozkotzat harturik, baina batua kontzeptu absolutu moduan gainjarrita baino hiltunen adostasuna eta bihotzak irabaziz.

HERRI-EUSKARAREN EREMUA

Tolosa, 1996-X-18

Juan Martin Elexpuru

Euskalzale gehientsuek diote euskalkiei eutsi egin behar zaiela, indartu eta erabili egin behar direla, baina egin, gauza gutxi egiten da. Jende gutxi da gai honetaz arduratzen dena, eta arduratzen garen apurrok, askotan, sermoia desertuan agiten ari garen sentimentua dugu. Normalean begi onez ikusten dira gure asmoak, baina inor gutxi dago zezenari adarretatik heltzeko prest. Eta aurrez esan beharra dago gipuzkeraren eremutik etorri ohi dela oztopo gehien, beste lurraldeetan harrera hobea duela gai honek.

Herri-euskara, adineko jendearen ahotan oraindik indartsu badago ere, gainbehera dator, eta ez gatz eta ez berakatz duen hizketa hibrido bat, ez batua ez euskalkia, nagusitzen ari da eskualde askotan, belaunaldi berrien artean.

Gure ustez, herri-euskarari eutsiz euskarari berari eusten diogu, herriko euskararen aberastasunak euskara batua ere aberasten baitu, iturriak erreka bezalaxe. Gainera herri-euskara ondo dakienak oso erraz ematen du baturako saltoa.

Aho-hizkuntza biziari eustea da helburua, aho-hizkuntza prestijiatzea, aho-hizkuntza oso erreferentzia inportantea (ez bakarra) dela sartzea jendearen buruan. Bere berbetaz harro sentiaraztea, eta ez konplejuz blai, askotan gertatzen den bezala.

Gainera berbeta ez da komunitateko bakarrik. Berbetan gozatu ere egin behar da, jolas egin, bakoitza “etxean bezala” sentitu bere jardunean. Eta hori hitza barru-barrutik irteten zaigunean gertatzen da; orduan arnasa bezalakoa da, berezkoa, naturala. Eta hori, batik bat, txikitatik geureganatuta daukagun berbetan dihardugunean gertatzen da; eta “hika” ari garenean oraindik gehiago.

1. HERRI-EUSKARAREN ERABILERA EREMUA

Herri mailako ihardueretan presentzia inportantea euki behar luke herri-euskarak. Komunikabideetan eta eskolan, bereziki.

Komunikabideak: gure herri eta eskualdeetan aldizkariak, irratia eta telebistak sortu zaizkigun une honetan aukera aparta dugu herri-euskara mintzatu zein idatzia erabiltzeko. Honek ez du esan nahi dena herri-euskararen egin behar denik. Nire ustez, %20-40 inguru eman behar zaio herrikoari, eta gaitikoa batuari.

Herriko euskara egiten duen pertsona bat elkarrizketatzen denean, herrikoan egin behar da, elkarrizketatua hala mintzatzen bada, behintzat. Elkarrizketa idatzia bada, zilegi izango da, eta beharrezkoa ere bai askotan, elkarrizketatuaren euskara apur bat ikutzea, herriko euskara normalizatura hurbiltzeko.

Elkarrizketa, umoreko gauza, eta horrelakoetan erabiliko da, gehienbat, baina ez bakarrik; gauza “serioago”etan ere bai. Sarri batuko lexikora jo beharra izaten da, baina hau ez da problema.

Eskola. Eskualde askotan, batetik urrun dagoen hizketa bakarrik dakitela hasten dira haurrak eskolan. Ez du inongo logikarik haur horrekin batu hutsean jarduteak. Eskualde horietan herri-euskara erabili beharko litzateke, gehienbat, lehenengo urteetan; eta geroago ere presentzia on bat ziurtatu.

Beharrezkoa da, jakina, irakasleak herri-euskararen trebatzea eta haur eta gurasoen artean herri-euskara hau prestijiatzea. Materialak ere sortuz joan beharko dira. Atzeko eraskinean dator Bergarako ikastolarako prestatutako txosten-txo bat non herri-euskara eskolaratzeko zenbait orientabide ematen den.

Hirugarren eremu bat aipatzearren, lehen **alfabetatzea** deitzen zitzaiena. Gaur egun EGAK esparru hori jana du erabat, eta ez da erraza ganorazko ezer egitea. Dena dela, **hika** ikasteko (eta gaizki ikasitakoa berrikasteko) eskabide eta behar handia dago, zenbait eskualdetan, behinik behin. Herriko hika, jakina; ikastaro horiek aprobetxatu behar dira herri-euskara potentziazteko; izan ere ez du zentzu gehiegi hikako aditza ikasten saiatzeak, zukakoarekin eta beste hainbat alderdirekin gauza bera egiten ez bada.

2. HERRI-EUSKARAREN NORMATIBIZAZIO PROZESUA

Gaur, orain 15-20 urte ez bezala, euskara batuak ez du agiriko etsairik, ez dago gatazkarik batuzaleen eta euskalkizaleen artean. Euskaltzaindiaren bidetik eginez doan batua guztiz onartua dago. Euskaltzaindiak ez du inolako arazorik herri-euskeraren problematikari arreta gehiago jartzeko.

Euskaldunen parte on bat bi erregistrotan mintzatzeko gauza da: batuan eta herri-euskeran. Idatziari dagokionez, batua normatibizatu den bezala, herri-euskarak ere gauza bera egin beharko du. Baina herri-euskara asko dagoenez, eta normatibizazio prozesu honetan aniztasun honekin kontatu beharra dagoenez, goazen arazoari bere zabalean begiratuzera

a) **Berbeta-eskualdea**

Deba-arrotik begiratu dut (eta neure ikuspegitik, jakina, han ere denek ez gatozelako bat). Nortasun handiko herriak ditugu gure eskualdean, euskara aldetik diferentzia nabarmenak dituztenak. Ez dugu Deba-arroko euskara baturik nahi; herri (edo *berbeta-eskualde*) bakoitzak bere euskara mantentzea litzateke helburua. Baina beti ere amankomuna denari indar gehiago emanez, bereizten gaituenari baino.

Gure euskalkia bizkaiera izan arren, bizkaiera batuak ez digu askotarik balio. Gure eskualdeak harreman gutxi izan du bizkaiera ofizialarekin, lehen gipuzkera eta orain batua direlako gure erreferentzia kultoak.

Berbeta-eskualdea har daiteke agian unitatetzat. Diskutigarria izan daitekeen arren, gurean hauek ikusten ditut: **Leintz** (Arrasate, Aretxabaleta, Eskoriatza. Agian Aramaio), **Oñati**, **Bergara** (Antzuola barne), **Eibar** (agian Sorraluze eta Ermua barne), eta **Elgoibar**. Kontu izan denak euskal hiztun askokoak direla (Leintz-ek 20.000tik gora, eta beste gehienak 10.000tik gora).

Ez dakit hau extrapolatu daitekeen Euskal Herriko beste lekuetara, baina agian, Txorierri, Goiherri, Malda-erreka, Baztan... izan daitezke berbeta-eskualde...

Garbi gera bedi euskalki batua aski balitz eta funtzionatuko balu (agian Zuberoan edo Bizkaian?) prozesu honek ez lukeela joan behar oztopo egitera.

b) **Normatibizaziorako pausuak**

1. **Korpusa jaso.** Herri edo berbeta-eskualde bakoitzak bere korpusa jaso beharra du: aditza, deklinabidea, fonetika, sintaxia, lexikoa ahal den heinean, etab. Hau Deba-arroan neurri handi batean egin dago.

2. **Aukeratu.** Aldaerak —aditzean, deklinabidean, etab.— asko izaten direnez, aditz eta deklinabide tabla “batu” bat aukeratu behar da, beti ere formarik borobilena eta “zentzuzkoena” onetsiz. Lan hau tokian tokiko aditu taldetxo batek egin beharko du. Besteak beste, honek, luzera, aho hizkuntzari ere mesede egingo lioke, aldaera basoaren erdian bat, forma ofiziala, nagusituko litzatekeelako.

3. **Idatz-arau amankomunak ezarri.** Hau proposatzera ausartuko nintzateke:

Euskara batua izango da erreferentzia nagusia: H, S-Z, TS-TZ, etab., euskara estandarrean bezalatsu erabiliko dira. Euskaltzaindiaren arau eta gomen-dioei jarraituko zaie, kontrako motiborik ez dagoenetan, behintzat.

Dena dela, ozen esan beharra dago gauza bat dela transkribaketa fonetiko zehatza egitea —dialektologiako lanetan egiten den bezala— eta beste bat, oso ezberdina, herri-euskara normalizatuan idaztea. Baina, edozein modutan ere, herri-euskara idatziak mintzatutik hurbil egon behar du. Adibidez, nire ustez:

Ez + b, d, g = ez + p, t, k: *ezpadiator, eztau, ezkoiaz.*

Ez + j = etx (gure eskualdean): *etxat, etxuat, etxoiak*

Ez + z = etz: *etzeukan, etzeban, etzekixen.*

Ez + l, n = el, en: *eleuke, elitzake, eneuke, enintzake.*

In, il = iñ, ill: *iñun, iñor, mailla, makilla.*

Hitzari artikulua eransterakoan sortzen direnak:

a + a = -ia, -ie: *gauzia, alabia, alabie.*

e + a = -ia, -ie: *etxia, etxie.*

o + a = -ua, -ue: *astua, astue.*

i + a = -ixa, -ixe: *astixa, ogixa.*

Jakina, fonetika arau hauek betetzen ez diren eskualdeetan, ez lirateke erabiliko. Tokian tokikoak, alegia.

Oharra: Bideak nahikoa urratuta daude gure eskualdean. Deba-arroko aldizkari gehienetan (*Eta kitto, Elgoibarren, Kontzejupetik, Berrigara...*) goiko eredu honi jarraitzen zaio, gutxi gora behera. Toribio Etxebarria, Juan San Martin, etab. ere, ez zebiltzan oso urruti beren herri-euskarazko lanetan.

4. Beste zenbait irizpide.

— Ahalik eta kontrazio gutxien egitera joko litzateke, adib.: “gehixei” esan arren, *gehixegi* idatziko da. Txiste, elkarrizketa eta horrelakoak idazterakoan “libreago” ibil daiteke.

— Herrian hitz “formal”ik topatzen ez dugunean batuko lexikora joko da erreparurik gabe.

— Ez da estuegia izan behar ezartzen ditugun arauekin, bestela atzeratu egin dezakegu idazteko prest dagoen jendea. Zuzendu bai, baina neurrian eta zabaltasunez.

— Kasuistika oso zabala, eta ezin da pretenditu lehenengo egunetik denok berdin idaztea. Ibiliaz egiten da bidea.

3. EUSKALTZAINDIAREN ZEREGINA

Jende askok Euskaltzaindia euskara batuarekin identifikatzen du. Badaki honi euskalkiak interesatzen zaizkiola, baina aztergai filologiko gisa, edo ba-

tuaren hornitzaile moduan, bakarrik. Euskalkian edo herri-euskeran idazten duena ortodoxiatik apur bat desbideratua dabileneko ustea oso zabalduta dago.

Egia esan, nik dakidala behintzat, Euskaltzaindiak ez du ahalegin handirik egin ez herri-euskara normatibizatzeke, ez erabilera bultzatzeke. Beste lehen-tasun batzuk izan ditu.

Ordua du, nire ustez, honi ere arreta puxka bat jartzeko. Lehenengo eta behin “babes politikoa” emanez, jakina; eta bigarrenik normatibizazioa bultzatuz. Euskaltzaindiak ezingo du eskualde bakoitzaren kasuistikara heldu, baina bai irizpide orokorrak ematen, lan-taldeak bultzatzen, jardunaldiak antolatzen, etab. lagundu. Ez legoke gaizki, ezta, literaturan zein beste alor batzuetan sariketak antolatuko balitu, hauen argitalpena bideratuko balu, etab.

(Eranskina)

BERGARAKO EUSKERA ESKOLAN

1994-X

Aranzadi ikastolarako txostena

Juan Martin Elexpuru

1. ZERGATIK

Eztago esan biharrik. Uste dot argi daukazuela. Hor dago nere artikulua be nahi dabenak irakurri.

2. BATUA-BERGARAKUA

Eztago burrukarik, ezta gauza diferente moduan planteau bihar. Euskeria ikasi eta sakontzeko modua da herrikua ikastia. Hemengo lexikoa, modismuak, esaera zaharrak, sintasia, hori be batua da, beste edozein euskeran maillakua da. Euskeraren mamina da hori, berdintsua euskera guztietan. Aldatzen dana azala da: fonetika eta aditz laguntzaillia, gehixenbat.

Horregatik ikasi eta sakondu bihar dana ezta azala bakarrik, diferentia dana, aditza, mamiña be bai.

3. ZELA PLANTEAU

Hau gauza serixua da, planteamentu serixua eskatzen dau, prixa barik egin bihar da, baiña espontaneismuan jausteke.

— Irakasliak gertau egin bihar die, talde bat sortu bihar da irakasliei klasiak, materiala eta orientabidia emongo dotsena. Zerutik ezta jausten jakindu-

rixia, eta euskera batua ikasten orduak emon badittugu, ba ezta gaizki etorriko ordu batzuk herrikuai emotia. Herriko beste ikastetxiekin be kontau bihar litzake. Pentsatzen dot Cia de Mariakuak eta Publikokuak behintzat interesauta egongo diela.

— Arduradun bat komeniko da, lanez arindua, hontara dedikau dadin. Materiala sortu biharko da. Lan dezente dago egiña. Egokittu egin bihar.

— Presupostutxo bat izendatu biharko da.

4. ZELA PRESENTAU

Gauza biharrezko eta atsegin baten moduan presentau bihar jakue irakasle eta ikasleei., ez inposiziño modua. Irakasleei be denporia emon bihar jakue eta batzuk kontra samar badare be, ez gehixegi presionau eta hasi konbentziduta darenekin. Materiala eta girua sartu ahala animauko die. Klasiak antolatzen badie, jakiña, danak joan biharra izango dabe.

— Ikasleei be gauza gustagarri baten moduan azaldu, erei egitten jakuen konzeziño baten moduan, ixa jolas moduan.

— Gurasuak be hezi biharko dittugu. Esplikau, beren euskera prestijiau, aitta-jauna-amandrien euskeria balorau.

Azken batian prestijiau egin bihar da edadekuen euskeria. Horrek hizkuntza aldeko bentajez gain beste gauza batzuk be hobetuko littuzke: belaualdixen arteko komunikaziñua, esate baterako.

5. LEHEN PAUSUAK

— Haurren akats nabarmenenak. Amaia, Gotzon, Justinak... hasittako lana. Lan horri heldu, problemak ikusi.

— Ortografia eta fonetika. Zela idatzi. Bada nik egindako txostentxo bat.

— Deklinabidian eztago problema haundirik. Batuan bezelatsu.

— Aditza. Ikusi zeintzuk diren erabillienak Ondo aukeratu. Ikasi, baiña matxakau barik. Beste aditzen notizia bakarrik emon 7. edo 8. mailan. Jakiña, irakasliak gehitxuago jakin bihar dau.

— Esaera zaharrak, txisteak, kantuak, ipuiñak.

— Lan polita: haurrak beren guraso edo amandria edo tiari grabau, norberak gioi bat emonda: kontaizu ipuiñak, gaztetako kontuak, erromeixak, jolasak, gerratia. Gero entzun, zati batzuk transkribidu.

— Hika. 7. eta 8. mailatik aurrera. Ahozko ariketak egin, neska eta mutil.

6. NOIZ, NOLA

Eztakit. Euskerazko klasian behintzat bai. Gizarte edo Izadin be igual. Uste dot euskerako programaziñua goittik behera aldatu biharra dagola. Azaleko gauzei inportantzia gehixegi emoten jakue eta mamifiñai ez. Ipuinak, poesiak, erredakziñuak idazten ikasi bihar dabe, liburuak irakurri eta gozatzen. Beste guztiak gutxi balio dau.

Ahozkuai emon bihar jako inportantzia baiña idazten be ikasi bihar da.

— Zer da Bergarakua eta zer batua? batuko hitz teknikuak erabili leizke bergarakuan; beti ikuspegi positibua emon, ez sortu tentsiñoik huskerixengatik; gauza naturala izan bihar da.

7. MATERIALA

Zerbait badago:

“Bergarako euskera”: deklinabidia, aditza, lexiko puxkat, kantuak, aho-ko-rapilloak...

Hiztegia. Erdi makinaratua. Datu basera pasatzea komeni.

Txistiak: Berrigaran eta Arrasate Press-en agertutakuak.

— Material hau moldatu eta berrixa sortu biharko da.

8. LAN-TALDEAK

Proposamen bat: Lau arlo sortu:

1. Kantuak.
2. jolasak eta berba-jolasak.
3. Esaera zahar, modismo, txiste.
4. Lexikoa

Pertsona bat arduratu arlo bakoitzaz. Bakarrik edo bere lan taldea sortuaz lan egin. Besteei materiala ornitzea bere helburua.

Ortografia, deklinabidea eta aditza koordinatzailearen ardura litzake.

EUSKALKIEN ETA EUSKARA BATUAREN ARTEKO HARREMANA NOLAKOA DEN IPARRALDEAN

Tolosa, 1996-X-18

Jean-Louis Davant

Oso zabala da gaia eta frango azaletik ibili beharko dut 20 minutu laburrez. Badakigu iparraldean lau euskalkietatik biga direla publikoan erabili: zuberera eta lapurtera. Idatziz bederen, ez dute hanbateko tokirik ukan ekialdeko behe-nafarrerak eta mendebalekoak.

Ordainez lapurterak mendebaleko behe-nafarrera horren eragina jasan du XX. mendean eta bereziki bigarren partean. Aita Lafitte zenari bota zaio lapurteraren baxe-nabartarte horren errua, baina alderantzizkoa halaber erran daitaie: behe-nafarrera lapurtartu duela. Bilakaera bat ikusirik euskal munduan soziologiari lotua, hori kudeatu du, behe-nafarrera hein batean mugatuz, eta horrela itxasaldeko euskara mehatxatuaren bizia salbatuz, beso bat galdurik baldin bada ere. Hor dugu beraz Lafitteren nafarro-lapurtera, hamarretatik zortzia lapurteratik ene ustez.

Iparraldeko bi euskalki nagusiak kontutan harturik, azter dezagun bakoi-tzak Euskara Batuarekin duen harremana alor hauetan: liturgian, erakaskuntzan, prentsa idatzian, irratigintzan, telebistan, literaturan eta kantu-bertsogintzan.

I. ZUBERERA ETA EUSKARA BATUA

1. **Liturgian.** Liturgia osoa zubereraz dugu, frantsesez ez delarik bistan dena. Baina bi atal berezi behar ditugu.

a) Mezaren bizkar-hezurra Batutik hartua da hitzez-hitz, Zuberoako aditzari eta fonetikari egokituz. Hiztegi batua du, adibidez “Sinesten dut” eta “Gure aita” otoitzetan. Esaldiak ere Batutik, ez beti egokiak zubereraz: hala nola “egin beharrak” esaldia “Kofesatzen nitzaio” edo “Confiteor otoitzean”, “beharren egite horrek zubereraz adierazten baitu komunera joaitea...

b) Mezako “Canon” hortarik kanpokoa, ohiko zuberera klasikoan emaiten da. Aita Junes Casenavek gure euskalkira egokitu ditu “Egun oroetako ira-

kurgeiak” liburu mardul batean: aita Hiriart-Urruty zenak eman zion Baionako Elizaren on-iritzia, nire aburua hartu ondoren, baina Zuberoako apaizek bazter uzten dute, baizik eta puristegia dela, ulergaitza. Beraz nafarro-lapurterazko idazkiak zubereraz egokitzen dituzte jin arau.

c) Kateximarik ez da gehiago euskaraz egiten Zuberoan. Orokorki, gero eta gutiago euskaraz egiten da elizan. Zuberera hiltzen du frantsesak, ez Batuak.

d) Grafia xaharra atxikitzen du Zuberoako elizak: ez da hain xaharra ere, duela berrogei bat urte moïdatu baitzuten gure aintzineko Guillaume Eppherre eta Lafont euskaltzainek.

2. Erakaskuntzan, zubereraz egiten da euskara derabilten eskoletan, hots nagusiki Seaskan, Ikasbin eta A.E.K.an.

a) Seaskaren mende daude bi ikastola: Basaburuko ama-eskola, Mauleko ama-eskola eta lehen maila. Batuko grafia erabiltzen dute, hitz berriak Batutik hartzen dituzte. Azken bi urteetan, ikasleak Batuari buruz idekitzen dituzte irakurgaien bitartez, hegoaldeetik baitituzte liburuak. Horrela Kanboko 2. mailean sartzera prestatzen dituzte.

b) Ikasbi sare publikoak halaber bi eskola ditu: bat Barkoxen, bestea Maulen. Hor ere Batuko grafia eta hitz berriak. Bestalde ordu batzuk egiten dituzte hantxe-hortxe errient ibilkariek.

c) Mauleko Saint-François kolejio-lizeo katolikoan, ez dago sail elebidunik: batxilergorako aukera bati buruz prestakuntza ttiki bat egiten du garaztar apaiz betek, literaturako testu batzuk aurkeztuz ikasle zuberotar eta baxe-nabartarrei.

d) A.E.K.-ak dituen taldeetan, grafia eta hitz berriak Batutik (Gaurko bizi modua adierazten dutenak, alfabetatu gabeek erdaretatik hartzen dituztenak).

e) Unibertsitatean hein bat mugatua da zubererak har dezakeen tokia, orokorki, idazle batzuen testuetan edeitan eta kokatzen baita, edo zuberotar xahar zenbaitz egiten diren grabaketetan. Baina bere tokia badu dialektologian eta antzerkian, pastoralari esker.

3. **Prentsa idatzian:** zuberera guti, gehiena Batuko grafian eta hitz berriekin.

a) *Egunkarian* Junes Casenaveren zutabe batzuk, Batuko grafia eta hitz berriekin.

b) *Herria* astekarian, Zuberoako berriak zubereraz, grafia eta hiztegi berriekin, Panpella Etchebarne-ren lumatik (Allande Sokarroz-en segida hartu du). Bestalde Jean Hiriart-Urruty zenak ideki zuen “Jainkoa Bizia, Gizona” sailean, noiztenka nire artikulu bat zubereraz. Elizaren konduko denaz, elizako

grafian idazten dut, kontsonanteen ondoko H gehienak ezabatuz berriki. Hitz berriak ahal bezain urri, heren adineko irakurlea baitu Zuberoan sail horrek.

c) *Autour du clocher - Zeinützülian*, Zuberoako parropien hilabetekarian, artikulua bakar bat euskaraz, enea: elizako zuberera klasikoan ahalaz eta haren grafian hau ere.

d) “Le Miroir de la Soule” da hamabostetik frantsesez agertzen den kazeta bat. Elkarrizketa batzuk dakartza Pettarreko zuberera mintzatuan, ahoskatzen diren bezala hartuak, ortografia guzietatik ate.

Bestalde kazetetan, hala nola *Egunkarian*, maiz idazten dugu Batuan Peillen, Sokarroz eta nik.

4. **Irratietan.** Bi irrati libre daude Maulen: “Xiberoko Botza” eta “Mendi-Lilia”. Azken hau frantsesez ari da kasik beti, bestela Pettarreko zuberera arruntean; gutiz gehienetan euskaraz lehena, zuberera nahiko landuan, hizlari batzuegan bederen. hitz berriak Batutik hartuz. Horrela batzuk eguneroko zubereran sartzen ari dira, belaunaldi gazteetan bederen: hala nola “talde” hitza.

5. **Telebistan.** Oso toki guti du zubererak, bai hegoaldean, bai iparraldean, eta ulertzekoa da urritasun hori: elkarrizketa bakan batzuk, emankizun berezi zenbait, pastoral batzuen errepikapena. Hor ez dut ulertzen zertako testua Batuan agertzen den, edo hobeki erranik gipuzkera osatuan. Gauza bat zubereraz entzun eta beste euskalki batean irakurtzeak ez dut uste publikoa laguntzen duenik, alderantziz, gainera neurtitza buruz-behera jartzen delarik, edo zinez aldatuak, gutiz gehienetan behar gabe, ez baita Batutik hain urruti gelditzen zuberera klasiko bat...

6. **Literaturan.** Hiru idazle gara nagusiki liburuak idazten ditugunak: Peillen, Casenave eta ni.

a) Peillen, aspaldiko idazlea dugu zubereraz eta gipuzkeraz, orain zubereraz eta Batuan. Elaberri andana bat idatzi du gipuzkeraz eta Batuan. Beste lan batzuk, bereziki azterketakoak, zubereraz ontzen ditu, grafia eta hitz berriak Batutik hartuz. Ordainez, zuberotar hitz batzuk sartzen ditu Batuan.

b) Casenave, pastoralean ari da gehienik, zubereraz. Hamabi baditu idatziak, sei taularatuak. Mail gorako zuberera derabil, garbizalea, batetik hitz xahar galduekin, besteetik hitz berri berak asmatuekin. Baina gaur Batutik hartzen ditu. Batuan ere saiatzen da, zuberera eta amikuztarra gipuzkerarekin ezkonduz, hala nola *San Mixel Garikoitz* pastoralean. Baina elgarretatik hurrin daude bi euskara mota horiek. Uste dut Batura joaiteko, ezin garelako lapurteraren gainetik pasa.

c) Nik zubereraz idazten ditut pastoralak, olerki herrikoiak eta artikulua batzuk; Batuan aldiz beste lanak: entsaio, elaberri, olerki jasoagoak. Olerkirako oso egokia zait Batua, hiztegia zabaltzen baitu eta maila gorago bat erretzen.

Zuberoako poeta kultoek ez dute zubereraz idatzi, edo hain guti: Mirandek olerki bakar batzuk, Oihenartek batere ez.

Bestalde saiatzen naiz zuberera klasiko batean idaztera, Belapeyrenen ondotik elizak eman digun zuberera batu, "igantenean". Idazki pertsonaletan, Batuaren grafia erabiltzen dut, U letrari bi ahoskera emanaz (u eta ü), ez hiru beste berrizaleek bezala (u, ü eta i).

Bestalde Baturantz noa lapurteratik, hiztegia zabalduz hegoalderuntz eta bistan dena, Euskaltzaindiaren erabakiak eta gomendioak betez ahal oroz, beziki aditzen. Ez ditut nahastekatzen Batua eta zuberera.

d) Aipatzekoak dira gainera beste lau pastoral idazleak: Allande Aguergaray, Jean-Michel Bedaxagar, Pier-Pol Berçaits eta Roger Idiart. Grafia xaharra atxiki dute Aguergaray, Bedaxagar eta Idiartek. Azken honek, bestalde, lapurteraz eta batuan idazten du. Halaber Berçaits-ek, baina grafia berria erabiliz euskalkian ere.

e) Grafien arazo bat badugu zubereraz, noizbait Euskaltzaindian aztertu beharko duguna nire ustez. Berriki arte denek atxiki dute grafia xaharra, nik ezik, Baiona eta Arantzazuko legeak hastetik aplikatu bainizkion euskalkiari ere. Gero bat-batean, Batukoa hartu dute gutiz-gehienek. Ni aldiz beldurtzen hasi naiz grafiaren eragina entzunez ahoskeran, irratiatan, antzerki eta kantuan, idatzia den bezala ahoskatzen baitute batzuek, zubererak duen fonetika berezia zaurituz.

7. **Kantua eta bertsolaritza.** Bertsolaririk ez da gaur Zuberoan. Kantuan, hitz berriak Batutik hartzen dira eta ez, bi Etzahunek bezala, biarnesetik edo frantsesetik. Noiztenka nahastekatzen dira zuberera eta Batua edo beste euskalkiak.

Orokorki: Batuaren eragin nabarmena du gaurko zubererak hiztegian eta grafian, belaunaldi nahiko berrietan bederen.

Bestalde iduri zait iparraldean Baturantz gehienik entsaiatzen garenak zuberotar batzuk garela, zehazki Peillen, Sokarroz eta ni, bestalde Itxaro Borda amikuztarra, zuberotartzen ari dena.

II. NAFARRO-LAPURTERA ETA BATUA

1. Lehenago, eta berriki arte, lapurtera klasikoa zen Elizako hizkuntza Lapurdi eta Nafarroa Behere guzian, "gare" bezalako aditza formekin.

a) Mezaren bizkar-hezurra Batutik hartua da, baina "zira" bezalako aditza forma ekialdetar batzuekin.

b) Gaineratekoa nafarro-lapurteraz, hiztegi batua beti kontutan hartu gabe. Grafia berria ere ez da beti errespetatzen: adibidez idazten da “Onhartu”, “konbertitzerat”, “bortz”, “bertze”...

Beraz nagusiki nafarro-lapurteraz egiten da elizan, agian lapurteraren lehenetasun batekin.

2. Erakaskuntzan:

A) **Seaskako ikatoletan**, egoera desberdina da toki batetik bestera, gu-raso, ikasle eta erakasleen arabera.

a) Euskal Herri barnean, tokiko euskaratik abiatzen dira; gero hura puska bat lapurtartzen dute eta Baturantz idekitzen 1. maila bukatzean, hegoaldeko liburuak erabiliz.

b) Kostaldean, ikasle batzuk badaude E.H. barnetik, erakasle batzuk hegoaldeetik, eta egoera nahiko nahasia da. Bi toki nagusi aipatuko ditut: Baiona eta Hendaia. Baionan erakasleak badira E.H. barnetik ere, beraz nafarro-lapurteratik abiatzen dira nagusiki. Hendaian aldiz hegoaldeko ikasleak daude gehienik eta gipuzkeran oinarritzen da ikastolako euskara.

c) Bigarren mailan Euskara Batuaz baliatzen dira. Hargatik iparraldeko idazleak ere aztertu nahi dituzte. Antologia tiki bat abiatua du Charrittonek.

d) Duela urte zenbait, eztatidak baziren erakasleen artean: batzuk Batuaren alde, besteek euskalkia ere behar zela, hegoaldeko euskarak toki gehiegi hartzen zuela eta abar... Orain iduriz gairidituta dago giro hori. Euskararen politikaz arduratzen dena Seaskan, hego aldeetik etorria da duela urte asko, eta ederki menderatzen du horko euskara mota nagusia. Iparraldeko estandarta bi-latzen du, aditza batuari txertatua. Beraz Seaskako joera orokorra da euskalkitik abiatuz horren zabaltzea Batuari buruz.

B) **“Ikasbi” sare publikoan**. Goiko agintarietatik, tokiko euskararen mintzatzeko manua dute hezkuntza nazionaleko erakasleek. Baina erakasleen joera da idazkeran Batura pasatzekoa.

a) Erakasle batzuk euskaldun berriak dira eta ez dute euskalkirik menderatzen. Aditza lapurteran baino errezagoa da Batuan. Ikasle askok ez daki euskaraz. Beraz oztoporik ez dago Batuan artzeko, Kosta partean eta hirian bederen.

b) Barneko aldean, kontutan hartu behar dute ikasleen euskalkia eta guziz gurasoen nahia. Baina horretan ere zabala izan behar da, zeren ez dute denek ber hizkuntza mota. Hazpainen ikasten dutenek adibidez, hiru euskara mota dituzte: Aiherrakoa, Hazparnekkoa eta Beskoitzekoa. Beraz nafarro-lapurtera za-baldu batean hitz egiten die erakasleak eta idazterakoan Batura pasatzen da aditzan, hilabeteen izenetan eta abar...

c) Orokorki beraz erakasleen joera da Batura igaitekoa idatzian.

C) **Eskola katolikoan** (Euskal Heziak). Euskararen arduradunak xaz formakuntza bat antolatu du Batuaz erakasleentzat.

a) Lehen mailcan, lapurteraz egiten da, erran didanaz (agian nahiko lapurteratua den behe-nafarrera horretan). Emeki-emeki Baturantz idekitzen has-ten dira.

b) Batuan ikasten dute gehienik bigarren mailcan.

D) Beraz hiru eskola sareetan ber joera nabaritzen dugu: tokiko euskara mintzatutik, edo hobeki, normalizatutik abiatuz, Baturantz joatea. Baturantzko joera hori, Seaskako ikastoletan azkarrenik dakusat, eta eskola publikoan iduriz ahulenik. Azken horretan, ez dago horretarako goienetik datorren gomendiorik. Erakasleen nahitik dator, bai eta euskalkien ahuleziatik, bereziki itsasaldeko hirian.

E) **A.E.K.an:**

a) Gomendatzen dute lehenik tokiko euskaratik ahal bezain hurbil artzea, familian eta inguruko jendearekin laster euskaraz egiteko.

b) Baina liburuak Batuan dira: idatziz Batuan egiten dute, edo Baturantz ibiliz, Euskaltzaindiak eman bideetatik. Aitortzen dute lan zaila dela bien el-garri egokitzea, zeren batzutan protestak entzuten dituzte: "etxean ez dugu ho-rrrela erraiten..."

F) **Unibertsitatean:**

a) Peillen gehienetan Batuan, baina iparraldeko etsamenetara prestatzeko, lapurteraz ere ari da. Beste erakasle gehixenak berdintsu.

b) Orpustan nafarro-lapurteraz, lapurterari leku ederra emanez eta hitz berriak Batutik hartuz.

3. **Kazetetan:**

a) "Herria" astekarian, euskara desberdinak badaude: zubereraz jada erran guti haiek, Mariano Izeta baztandarraren lapurtera gozoa, Dirassarren Hazparneko behe-nafarrera mendebaltarra... eta nagusiki nafarro-lapurtera. Emile Larre eta Jean Haritschelhar euskaltzainek Baturantz bideratzen dute adiz-tzan, erakusleetan eta ahal bait hiztegian ere. Denetan euskara ona du Herriak eta euskaraz idatzi nahi duten guzientzat irakurri beharra dela iduri zait.

b) "Ekaitza" eta "Enbata" abertzale astekariek eta "Har Hitz" 15-ekoak arras euskara guti dute. Baturantz idatzitako editorial edo berri laburrak dakartzate, baxe-nabartar kutsu gehiagorekin Ekaitzak, lapurtera gehiagorekin Enbatak eta H.H. ak.

c) Nafarro-lapurterazko editorial bat dakar iparraldeko Berdeen hilabe-tekari xumeak, hiztegi nahiko zabalarekin.

d) “Maiatz” literatura aldizkaria, belaunaldi berrien adierazgarri dugu. Olerkiaren eremua da gehienik. Baturanzko ildotik doa nagusiko. Hor aurkitzen ditugu bestalde nahiko ezagunak diren izenak, hala nola Eñaut Etxamendi, Itxaro Borda, Aurelia Arcocha, Jakes Ahamedaburu, Henriette Aire (Xalbador zenaren alaba), Lucien Etcheçaharréta...

4. Irratietan:

a) Irulegiko Irratian (gaur Donibane-Garazitik), mendebaleko behe-nafarreraz egiten dute, hitz berriak Batutik hartuz.

b) Gure Irratian (Baionatik), nafarro-lapurteraz egiten dute hiru mintzalarari nagusiek, “euskara batu(a) kotsiarekin artetan, edo hala hautaturik edo ohartu gabe ere” (Arbelbide). Animatzaileak euskara batuan edo baturantz, euskaldun berriak baitira edo Ikastolatik jinak. Herrietako berriketariak, beren euskararen: Elçhamendy garaztar osatuan, Olhagaray nafarro-lapurteraz. Elkarrizketak, bakoitzak bere euskararen.

c) Euskadi Irratian, Baionatik, Agostin Errotabehere Batuan ari da, edo gutienez baturantz doan euskara zabalean.

d) Radio France Pays Basque delakoan, egunean minuta zenbaitez ari da Marie-France Hégu, nafarro-lapurteraz, hitz berriak Batutik hartuz.

5. Telebistan, Baionatik:

a) Euskal Telebistan, Guillaume Irigoyen ari da nafarro-lapurteraz, Batutik hartuz hitz berriak (iparraldean ez ditugularik), ez hargatik aditza eta erakusleak. Haren laguntzaile den anderea, Tolosakoa, bermatzen da bere jatorrizko euskararen iparraldekotzera hiztegiaren aldeetik.

b) Akitaniako berrietan FR3 frantses 3. Kateak, arratsetan bizpahiru minuta ditu euskaraz, Allande Boutin-en ahotik. Parisko zuberotar baten semea, euskaldun berria, Batuan ari da, gipuzkeran oinarrituz gehien bat.

6. **Literaturan.** Idazle guziek, edo guti eskas, Batuko grafia derabilagu eta hitz berriak Batutik hartzen ditugu. Hortik at, diferentziarik badago gutartean Batuari begira.

Joeren aztertzeo, 33 idazle (1) begistatu ditut Nafarroa Beherean eta Lapurdin: heren bat ekialdekoa, beste bat mendebalekoa, azkena Lapurdikoa, baina 3 idazle baizik ez dut lapurteraren eremutik. Multzo gutiztik, 11 dira (beraz heren bat) euskalki batean idazten dutenak:

(1) 1994.eko martxoko “Maiatz” aldizkarian (n.º 21) Lucien Etcheçaharretak 50 idazle kondatzen ditu Iparraldean, Charrittonek 60, libururik idatzi ez duten kazetari batzuk hartuz. Nik bazter utzi ditut gazte batzuk, ez ditudalako aski ezagutzen idazle bezala, bai eta libururik ondu ez duten luma on batzuk, hala nola Mixel Itçaina, Mixel Lecuona eta Jean Hiriart. 40 gelditzen zaizkit beraz (33 + 7 zuberotarrak).

— Bi gizon garaztarrez: Dunipétre olerkian (Piarres Héguitoa), Etchamendy narratiban.

— Biga lapurteraz, olerkian: aita Iratzeder eta Agostin Zamora senpertia.

— Hazpandar bat (beraz lapurtarra), Dirassar, horko behe-nafarrera berezian ari da, narratiban.

— 6 baxe-nabartar, dela ekialdeko, dela mendebaleko, nafarro-lapurteraz ari dira, gehien bat narratiban, hitz berriak Batutik hartuz iparraldeak ez dituenan, hargatik beren aditza eta erakusleak atxikiz: Xan Irigaray, G. Irigoyen, Echarren, Orpustan, J.M. Malharrin eta M.J. Minaberry andereak.

Beste bi herenak Baturantz doatzi, nafarro-lapurterari erantsiz aditza eta erakusle batuak, hilabeteen izenak eta hitz berri batzuk, hala nola “talde, elkarte, irrati, antzerki, antzoki, elaberri, opor, egunero, ulertu, erantzun”, eta abar... Baina hor ere arterik badago idazleen artean. Adibidez G. Lantzirik itzulpenetan gipuzkera hartzen du oinarritzat, beste batzuk aldiz behe-nafarretatik oso hurbil egoiten dira Euskaltzaindiaren arauak bete ondoren. Hor gora heldu zait galdera bat: zein dira Batutik hurbilenak, azken horiek ala, Etcharren bezala, nafar aditza eta erakusleak atxikiz, oso hiztegi zabala dutenak?

7. Bertsokak eta kantua:

a) Bertsolari munduan egoera nahasia ikusten dut euskararen aldeetik, bereziki Euskara Batuari begira. Mattin eta Xalbadorren denboran, Batuari buruz urrats eta pauso handiak egin zituzten elgarri buruz joanez ipar eta hegoaldekoek. Orain iduri zait konbergentzia horretatik urruntzen ari garela, gipuzkera mota hertsu bat Euskara Batutzat hartuz: adibidez entzuten da “det” hara eta “det” honara, iparraldekoek horretan amor emanez, eta “det” hori ez da etsenplu bat baizik beste askoren arteetik. Ez dut erran nahi gaurko bertsolariak atzokoak baino ahulagoak direnik, ez gutiago ere, baina euskararen batasunaz dugu solasa.

b) Kantarien mundua orokorki Baturantz ibilki dut ikusten Iparraldean, hinki-hanka, maiz olerkiarekin eskuz-esku, hargatik zehaztasun eta zorroztasunik gabe. Baina akats hori, anarkia hori ez ote da orokorra, ez ote da euskarak iparraldean bizi duen bilakaera guziarena?

III. IKUSPEGI OROKORRA

Hegoaldean iduri zait euskararen mundu hau adi-adi dagola, Euskaltzaindiak zer erranen duen zain, haren arauen berehala betetzeko. Iparraldean ez da horrelakorik. Horko ereduak, “Académie Française” famatua da: jaun zahar batzuen arteko “club” ohoragarri bat, errana baita lauren lana egiten dutela, baina

berrogei direla. Praktikan inork ez daki zertako diren, zer debru ari diren. Beraz ez dugu, ohoreaz kanpo, helgoaldean bezalako itzalik.

Baina Euskara Batua abertzaleen ideologian dago eta hortarantz doa ba-koitza bere bidexkatik. Gainera jende askoren muinetan sartua da, aldekoen ala aurkakoen artean, gipuzkera dela Euskara Batua. Beraz gazteen artean badago gipuzkerara xuxenka joaiteko joera, gaizki menderatuz eta beren herri euskaldunetik urrunduz. Badago ere kasu bakar batzuetan ekialdeko euskalkietatik abiatzeko joera, gipuzkera pozi bat haietan txertatuz, gaztelaniatik ere hitz batzuk hartuz, hala nola “espektakulo”, badugularik “ikuskitun” edo “ikusgarri”. Ez da hor koherentziarik, orekarik ez egiazko batasunik.

Orokorkiago, lapurtera gehiegi bazter uzten dugu iparraldekoek ere, gure literaturaren ardatza delarik, huts handia baita baturako bidean eta batuaren mian, gipuzkerak bezainbat leku behar duelarik hor lapurterak.

EUSKARA BATUA / EUSKALKIEN ERABILERA IPARRALDEKO HIRU EUSKAL IRRATIETAN

Tolosa, 96-X-18

Jojo Bidart

Lehen-lehenik, erran behar dizuet ez dugula gaia funtsez aztertu eta ez dugula beraz politika finkaturik Iparraldeko hiru euskal irratietan (Gure Irratia, Xiberoko Botza eta Irulegiko Irratia) baina eguneroko egin molde bat dugu eta hori dut aipatuko.

1. Irulegiko Irratia sortu delarik gure helburu nagusiak argi genituen:

1.1. Euskara komunikabideetan baliatua izatea etxetik kanpo. Eguneroko komunikazio funtzioa bete dezan euskarak, normaltasun osoz, gaurko tresnak (teknikak) baliatuz, 1981ean, irradi libreak onartu zituen lege berriak emaiten zigun eskubidea baliatuz.

1.2. Irratia tokiko komunikazio tresna bat izatea:

— Jendeetarik hurbil, eremu hurbileko gauzetaz ari.

— Jendeek baliatzen ahal dutena.

Komunikazioa ez baita norantza (sentsu) bakar batekoa izan behar. Komunikazioa hartua eta emana izan behar da. Entzuleak mintzalariak ere dira; entzuleek badituzte gauzak erraiteko eta jakinarazteko. Irratia entzuten da, irratia mintzatzeko ere da. Komunikazio interaktibo tresna izaten ahal da eta hala nahi genuke izan dadin.

Ipar Euskal Herri barnekaldean jende gehienek euskara badakite eta portzio handi batek du euskara ulertzen. Horregatik ez da sekulan arazorik izan (hizkuntzaren aldetik), nahiz eta Irulegiko Irratia irradi bakarra izan Baxe-Nafarroan, gure emankizunak % 90ean euskaraz egiteagatik.

2. Tokiko irratia - tokiko hizkuntza:

Entzuleek irratia heien tresna dela sendi dezaten nahi dugu. Hortarako, heien hizkuntza entzun behar dute eta beraz tokiko euskara, baxe-nafartarra, erabiltzen dugu irratilariak.

Ez dugu, mintzatzeko maneraren aldetik, zatiketarik sortu nahi irratiko lankide eta tokiko jendeen artean (mintzalari edo entzule izan).

3 arrazoin nagusirengatik dugu gure euskalkia erabiltzen:

- Hurbiltasunarengatik.
- Erabilgarritasunarengatik.
- Goxotasunarengatik.

Hurbiltasuna:

Entzuleekilako hurbiltasuna delako gure berezitasun baikorrenetakoa, hizkuntza hurbilena dugu erabiltzen egun guzietako emankizunetan, berri sail, magasina, mahin inguru edo gai berezi baten inguruko emankizunetan.

Hizkuntzaren hurbiltasuna atxiki nahi dugu irratiko lankideen eta irratian mintzaten diren Euskal Herri barnealdeko bizi sozial eta ekonomiko partaideen artean.

Erabilgarritasuna:

Bestalde, nahi dugulako gure entzuleak komunikazio partaide aktiboak izan daitezten, ez ditugu hizkuntzarengatik beldurrarazi behar.

Konfiantza eman behar diegu, horiek ere irratian mintzatzeko gai direla sendiaraziz, egunero erabiltzen duten euskara baliatuz bixtan dena.

Maiz entzuten dugu: “Ni, ez naiz kapable”; “Ez dakit zuek bezala mintzaten”; zombait aldiz ere: “Ez dut zuen euskara emaiten”.

Behar ditugu entzuleak mintzalari izaten lagundu, batzuetan akulatuz, beste batzuetan konfiantza emanez. Hor baditugu adibide frango: teknikalari edo gai zehatz batetaz mintzatu behar dutenek, usaia eskasagatik ez dira menturatzten euskaraz aritzera bainan denbora hartuz, eta lehen grabaketak laburrak eginez, segurtasuna hartzen dute pixkanaka (gauza bera politikariekkin eta beste...).

Goxotasuna edo irratia ren entzuteko plazerra:

Hori baitezpadakoa da nahi baditugu entzuleak atxiki edo berri batzuk gureganatu, irradi bat ez baita nehoiz ez nihun bortxaz entzuten baina plazerrez.

Eguneroko animazioetan, jokoetan, sortzen eta muntatzen ditugun irradi antzerkietan (*Antton eta Maria* bezala), lortzen dugu gure entzulegoaren “fidelizatzea” edo atxikimendua, besteak beste tokiko hizkuntzak emaiten duen goxotasuna eta berotasuna baliatuz.

3. Ez gara gure eskualdean isolatu behar. Euskal Herriko partaidea garelako, gure euskalkia Euskal Herri guziko euskararen egoerari lotua delako.

Lehenago, tokiko irratia eta tokiko hizkuntza aipatu dut bainan irratiko uhainak ez dira probintzia batean edo euskalki baten lurretan mugatzen.

Irulegi Irratiko entzuleen parte inportante bat (heren bat) Lapurdin bizi da.

Baxe-Nafarroan egoitza eta hedagailu nagusia duen irrati bakarra baldin bada ere Irulegiko Irratia, irrati bat baino gehiago entzuten dute baxe-nafarrek.

Baxe-Nafarroko jendeek eremu hurbileko berriak entzun nahi dituzte gu bezalako irrati bidez bainan ez bakarrik Baxe-Nafarrokoak, biztanle aintzek badituelako eguneroko harremanak auzo probintzietan:

— Batzuek egun guzietz kostalderako bidea egiten dute lanean aritzeko.

— Eskualde esberdinetako laborariak gero eta gehiago elgarretaratzen dira.

— Euskal herri barnealdeko herri nagusien arteko loturak moldatzen ari dira.

Eguneroko bizia ez da bakotxa bere herrian, probintzian edo euskalki baten eremuan mugatzen. Jendeak gero eta gehiago mugitzen dira. Lotura gero eta gehiago bada Iparraldeko probintzien edo/eta kostalde/barnekoaldearen artean, bai eta ere Hegoaldearekin (oraino ez arras errealtatera pasatua) eta euskal irratiek ere izan behar dute errealtate horren islada eta gehiago dena, bultzatzaile.

Ondorioz, euskalki bat baino gehiago entzuten da gure irratiarian. Lotura bereziak ditugu Xiberoko botza eta Gure irratiarekin. Xiberoko Botzak, Irulegiko Irratia bezalako egin moldea du eta emankizun asko egiten dugu elgarrekin.

Baxe-Nafarroko eta Lapurdiko entzule aintzek xiberotarra eta Xiberoko entzuleek manexa entzuten dute egun guzietz. Hastapenean bitxi iduritzen bazitzaie ere, azkenean onartua dute. Usaietan sartua da.

Programazioaren erdia baino gehiago elgarrekin dugu, ez da batere elgar ulertzeko arazorik mintzalariak hemeki aritzen badira.

Gure irratiarekin ez da sekulan hizkuntz arrangurarik izan, ez baita halako desberdintasunik Arrangoitze edo Miarritzeko euskara eta Aldudekoaren artean.

Emankizunak ere baditugu Baztango Xorroxin irratiarekin: goiz guzietz berri sail bat eta astean behin emankizun luzeago bat.

Emankizun horiek gure bi entzun eremuetan hedatuak direlako, ez dugu gure mintzatzeko manera aldatzen eta ukan ditugun entzuleen oharrak mintzalarien boz doinuaz edo eritmoaz, batzuetan aipagaietaz izan dira, sekulan ez erabilitako hizkuntzaz.

4. **Eta euskara batuaz, zer?**

Euskal Herriko komunikazio tresna bat izanez, euskara batuaren erabiltzera ere behartuak gara hein batean.

Hegoaldeko jendeak etortzen dira gure irratietarat; Hegoaldetik gero eta usuago deitzen gaituzte Iparraldeko berrien ukaiteko.

Ulertuak izaiteko, gure euskara batua erabiltzera entseatzan gara. Bestalde, Hegoaldeko komunikabideak egunero erabiltzen ditugu: irratia, egunkariak, aldizkariak, euskal telebista... eta egunero normalizatzen eta batzen ari den euskara irakurtzen eta entzuten dugu. Ondorioz, nahi ala ez, erran molde eta hitz batzuk gureganatzen ditugu.

Gainera, gure entzuleen belarriak ideki eta usatu nahi ditugu, hein batean, euskara batuari, manexak xiberotarrari usatu ditugun bezala:

— Alde batetik, hegoaldeko euskaldunak pixkanaka uler ditzaten.

— Bestaldetik, behartuak garelako: eguneroko bizian erabiltzen ez den hitz tekniko edo espezializatu bat baliatu behar dugularik konparazione.

Orduan, hitz berriaren segidan bere erran nahia emaiten dugu edo frantseskeria erabiltzen, ulertuak izateko. Adibidez: *aurrekontua orekatu edo aitzin budjeta ekilibratu dute*; hauteskundeak = bozak (gehienek usaian sartua).

Egia erran, ez dugu hori gehiegi egiten ahal, sobera aspergarria ez izateko. Bainan erran molde eta hitz batzuk hasten dira entzuleen usaietan sartzen, nahiz eta entzule batzuek erraiten diguten oraino ez dugula egiazko euskara mintzatzeko (osoki heien herrikoa bixtan dena).

Preseski, entzuleen irizpidea garrantzitsua delako, interesgarri da berriki Iparraldeko hiru euskal irratiek eginarazi dugun inkestaren behatzea.

Inkesta joan den primaderan egina izan da, euskara ongi ulertzen duten Iparraldeko 76.000 jendeen artean, 1.200 dira galdezkatuak izan.

Iparraldeko euskaldunetarik, % 60a (45.000) hiru euskal irratien entzulea da.

Horien artean, entzule fidelak —egunero entzuten dutenak— erdia baino gehiago (23-24.000) dira.

— Irratietan erabiltzen dugun euskararen ulermenari buruzko balorazioa:

	Irulegiko I.	Xiberoko botza	Gure irratia	Bataz beste
Euskara egokia eta konpreni errexa	% 80	% 72	% 57	% 69
Egokia bainan konpreni nekea	% 17	% 26	% 38	% 27
Konprenitzeko nekeak	% 0,3	% 1,2	% 1 (erdal. % 4)	% 0,8

Konprenitzeko neke gehien dutenak Gure Irratiko entzuleak dira. Ez da errex jakitea zergatik izan daitekeen:

- Erabilitako hizkuntzarengatik.
- Entzuleen ulermen mailarengatik.
- Etab...

— Lekuko euskara/batua (entzuleek irratian entzun nahi luketen euskara)

	Irulegiko irratia (Baxe-Nafarroa)	Xiberoko botza (Xiberua)	Gure Irratia (Lapurdi)	Bataz-beste
Orain arte bezala	% 66,5 (75)	% 45 (38)	% 42	% 51
Lekuko euskara (+)	% 24 (12)	% 47 (58)	% 42	% 37
Batua (+)	% 3,7 (3,4)	% 4,8 (2,8)	% 11	% 7

Adinka: batuaren aldeko joera handiena gazteen artean da.

Irulegiko Irratia: % 8.

Xiberoko Botza: % 15.

Gure Irratia: % 17.

Ez gara bakarrik entzuleen nahikerietan mugatu behar bestenez, Xiberotar gehienek hola nahi dutelako, xiberotarra bakarrik entzunen da Xiberoko Botzan.

Gure helburuak argitu eta jokamoldeak hautatu behar ditugu entzuleak onart ditzan, batzuetan berak nahi duen alderat joz, beste batzutan pixka bat akulatuz, batua gehiago sartuz, baina beti homeopatia erabiliz, entzuleak ez galtzeko gisan.

Bururatzeko, Iparraldeko euskal kasetariek Euskaltzaindiarekin abiatu duten lana garrantzitsua iduritzen zait:

— Komunikabideetan beharrezkoak ditugun erran nahi zehatzeko hitz tekniko edo berrien itzulpena elgarrekin finkatzeko (atxemaiteko).

— Bestalde, eremu tipia duen Iparraldeko euskal prentsan ez ditugulako hitz ezberdin gehiegi erabili behar gauza bera erraiteko.

Nahiz ez dugun euskalkien aberastasuna ezeztatu behar, hautsi-mautsi bat atxeman behar dugu, aberastasuna/pratikotasuna edo entzuleen ulermenaren artean. Gainera, gure euskalkiek dute hazi behar egunero moldatzen eta aberasten ari den euskara batua.

Hori guziaz gure ahale arabera. Egin beharra handia dugu (emankizunak egiterakoan, hizkuntza erabiltzerakoan) eta ez ditugu irratia profesionalen ahalak.

Egun guzietako lana segitu behar dugu, hautuak eginez, lehentasunak hauek ditugarik:

- Euskal irratietako entzuleen kopurua emendatzea.
- Mintzalari gero eta gehiago ukatea.

EUSKALKIAK EITBn: ORAIN ARTEKO JOKABIDEA ETA ONDORIOAK

Tolosa, 1996-X-18

*Igone Etxebarria,
EITBko euskara arduraduna*

EITBren sorreratik bertatik erabaki zen Euskadi Irratian eta Euskal Telebistan euskara batuaz egingo zela. Nik dakidala, erabaki horretarako arrazoi bi hartu ziren kontuan batez ere: alde batetik Euskal herri osoko eta era guztietako euskaldunentzat zenez, eredu bateratua zen egokiena, euskararen batasuna ere helburu horrekin egin zen eta. Bestetik, euskara batuak aurrera egitea nahi izanez gero euskara horrek komunikabideetan lekua eduki behar zuen, ezin zen aurrerapen bide horretatik kanpo geratu, bestela ez zuen nahikoa zabalkunderik hartuko.

Horrek eragozpen nagusi bi zituen. Alde batetik euskararen batasuna egin barik zegoela, aditz laguntzailea, deklinabidea eta ortografia kenduta, ez zegoen zeri heldu handirik. Horrez gainera, batasuna eredu literarioari begira sortua zen, eta gure esparrua ahozkoa. Beraz, gero argi ikusi denez, ondo bereiztu beharreko esparru ezberdinak dira idatzia eta ahozkoa, eta bakoitzak erregistro eta eredu bereziak behar ditu. Horrek ez du esan nahi batak eta besteak loturarik ez daukatenik, baina esateko bada ezin da idatzi literarioa egin beste barik.

Horrez gainera, telebista bera medio berria zen behargin gehientzat, eta euskara ere berria zen erabilera horretan. Irratian bazegoen tradizio apur bat, asko ez bazen ere, baina telebista guztiz berria zen bai euskararako, bai beharginentzat eurentzat ere. Beraz, gure hizkuntzak ordura arte erabili gabeko medioan sartu behar zuen, eta bide batez hizkuntzaren batasuna egin. Argi dagoena da ezin dela dena aldi berean, arin eta ondo egin.

Dena den, hamabost urte dira ia EITB sortu zenetik, eta bide luzea egin da denbora horretan, onerako eta txarrerako.

Alderdi onak aipatuz hasiko naiz. Alde batetik lehenengo ikusten dena da normaltasun maila bat lortu dugula. Orain hamabost edo hamar urte arraro ematen zuten hainbat espresio, berba eta esamolde gaur egun normal-normal entzuten eta ulertzen ditugu, entzuleetarako askok behintzat. Horrek esan nahi du ohitura batzuk erroto eta oinarri batzuk finkatu egin direla.

Honekin lotuta dago gero eta jende ikasi gehiago dagoela. Oraindik euskaraz alfabetatugabeak badira, baina dagoeneko, 30-35 urtetik beherako gehienek gutxi-asko, baina zerbait ikasi dute. Ikasketa modu eta mailetan sakabakak eta tipologia askoz ere ugariagoa da gaurkoa, baina alfabetatu ez alfabetatuen arteko bateraezintasuna gero eta kasu gutxiagotan gertatzen da.

Hamabost urte ez da denbora asko historian zehar, baina halako medio batean nahiko epe zabala da bilakabidea ikusteko. Ez dago dudarik hainbat kazetari, aurkezle eta aktore dagoeneko medioetako profesionalak direla, eta ez ofizioan hasiberriak besterik gabe. Profesionaltasun horrek, aldi berean, eragin handia du lanaren kalitatean. Besterik gabe, mikrofono eta kamarari beldurra galtzeko ziurtasuna dakarkio esatariari, eta kamararen pentzutuan egon beharrean hobeto jabetuko da zer eta zelan esaten ari den.

Urteotako ibilbidearen beste ondorio bat lan egiteko sistema eta bitartekoetan egin diren aurrerapausuak dira. Zenbat eta bitarteko hobeak izan eskuartean hainbat eta aukera gehiago lana hobeto borobiltzeko. Eta era honetako arloak ziurtatuta edukiz gero, errazago da beste batzuetan ardura handiago jarzea.

Hizkuntzari berari helduta, nik aldaketa progresiboa eta nabarmena somatzen dut ahozko komunikabideetan hasieratik hona. Lehenengo urteetan uste dut hizkuntza lotuegia, estuegia egiten zela. Bat-batean dena berriren berri sortzen hasi beharrak lehendik geneukanetik abiatu eta apurka-apurka egokitzekeo betarik ere ez zuen eman. Informatiboak, filmeak, dena zen orokorrean oso lotua.

Gaur egun beste jokaera batzuek agintzen dute komunikabideetan. Egia esan, hizkuntzaz kanpoko faktoreek ere eragin handia daukate: kateen arteko kompetentzia, modako irrati eta telebista ereduak, eta abar. Gaur egun orokorrean herrira hurreratzeko joera da nagusi. Pertsonengana jo, herriko gai hurrekoak erabili, jendeak zuzenean parte hartzea... halako irizpideak nagusitzen ari dira. Gero eta saio gehiago dago herririk herri egiten direnak; edo, bai etxetik telefonoz bai bertara joanda, jendeak parte hartzeko leihaketa eta eztabaidak; edo eskaintza eta antzekoak egiteko programak.

Beraz, bi faktore nagusi daude: alde batetik hasierako nondik norako eta bitarteko eskasak ekarritako hieratismotik apurka apurka askatzen joatea (jazkeran bertan ere nabaritzen da gero eta alde gutxiago dagoela kanpoan eta pantaillan jatzeko moduan); eta bestetik komunikabideek herriarengana hurreratzeko gaur egun dagoen joera. Faktore bi horiek ekarri dute hizkuntza ere gero eta soilagoa, eta batez ere komunikatiboa izan beharra.

Bide honetatik nik uste dut asko aurreratu dela urteotan. Adibide moduan Administrazio hizkuntzatik hartutako hainbat berba aipatu daitezke. Informatiboetan sarritan erabiltzen dira halako gaiak, eta "arduralaritzea, kudeatu, kudeaketa, ekimen" eta antzekoak asko erabili izan diren arren, berriro atzera egin

da eta “administrazio, gestionatu, gestio, eta inizatiba” ere lotsarik gabe erabiltzen dira. Hizkuntza, gainera, bizia den neurrian, berak aukeratzen du. Horrela bada, “ekintza, egitasmu” eta halakoak hobeto bereganatu ditu. Gauza bera gertatu zen Sabino Aranaren neologismoekin. Gaur egun nahiko baztertuta daude *urrutizkin*, *bultzi*, *txadon*, *urrunbegi* eta *izparringi* berbak, baina geureganatuta dauzkagu *espetxe*, *aberri* eta *ikurrin* esaterako.

Lehen aipatu dudan hieratismo eta estutasunaren eragile nagusienetarikoa bat zera zen: ahozko komunikabideak izanik, beti dena aurretik idatzita egotean, ahozkoa barik idatzizko eredu erabiltzea. Hau da, telebistan batez ere, dena idazten da, beti dago paperaren soportea: informatiboak, bikoizteko itzulpenak, erreportaien gidoiak, baita elkarrizketetarako galderak ere, gutxi gorabehera baino ez bada ere. Horrek, gura barik eta konturatu barik ere, idatzizko erregistrora erotzen gaitu beti, nahiz eta ahaleginik handiena egin hortik asartzeko.

Behin horrekin konturatuta, eta lehen aipatu dudan profesionalen ziurtasun eta soltura handiagorekin, asko aurreratu da hortik aldentzeko bidean. Ez behar beste oraindik, baina honezkero lehengo eredutik urrun gaudela esango nuke.

Ahozko hizkerak baditu hainbat bitarteko loturak egiteko, bizitasuna emateko, adierazgarritasuna intentzio ezberdinekin erabiltzeko, etabar. Sarritan nahikoa da “edo, eta, gero, bada” edo antzekoren bat behar den lekuan eta behar duen doinuaz sartzea, testu baten bizitasuna guztiz aldatzeko eta euskal doinu naturalagoa lortzeko gauza bera esanez. Ez dira berdintzen “Ez ezazu hori egin!” eta “Ez ezazu hori egin gero!”.

Baina aitortu beharra dago paper baten aurrean, gainera itzulpena eginez sarritan, eta normalean asti handi barik, zaila dela gauza onik ateratzea aipatzen ari garen haritik.

Lehenago esan dut gero eta profesional gehiago dagoela, eta horrek erraztu egiten du gidoitik atera ahal izatea eta inprobisaziora jo ahal izatea. Eta bestetik, gaur egiten diren saio-motak ere askatasun hori zabalago uzten dutela esango nuke. Beraz, hiztuna euskaldun ona bada emaitza askoz biziago eta naturalagoa izango da dudarik gabe.

Behin hona helduz gero, euskalkien presentzia eta erabilera handiagoa eta garrantzitsuagoa izango da. Herrira hurbiltzeak eta inprobisaziorako atea zabaltzeak, biek jotzen dute bete-betean herri-hizkera eta euskalkiekin.

Edozein modutan ere, irratia eta telebista medio ezberdinak dira, eta honetan ere ezberdin jokatu izan da batean eta bestean. Irratia beti izan da medio biziagoa, arinagoa, eta jendearengandik hurrago egon da beti. Horrek erraztu egin dio irratitari gaur egun telebistara ere heltzen ari den komunikazio zuzena lortzea entzuleekin. Eta beste alde batetik, irratia bat baino gehiago entzuteko

aukera daukagu baita euskaraz ere, beraz, gure euskalkia edo beste eredu bat erabili, gustokoagoa zein dugun hura aukeratzeko modua daukagu. Telebista bakarra izan da, eta horretan batu behar izan dira bai ikusleen gustu guztiak bai hizkuntza eredu guztiak. Egoera hau ere asko aldatu da eskualde edo herri mailako telebistak agertzen hasi direnetik. Orain leku askotan daude halako telebistak, eta herriko berriak ematen dituzten moduan, hizkuntzan ere herrikoari heltzea daukate, euskaraz lan egiten dutenean behintzat.

Orain arteko ibilbidean euskalkiek eduki izan dute lekua bai irratian bai telebistan saio berezi batzuetan. Esaterako, aldi batzuetan Euskadi Irratiko korresponsalietako kazetariak lekuan lekuko hizkera erabili izan dute. Gauza bera egin izan da Euskal Telebistako informatiboren batzuetan inoiz. Hau da, Bilbo, Donostia, Gasteiz, Iruñea eta Baionako berriak lekuan lekuko hizkeran ematen ziren, informatiboaren barruan berri lokalak emateko zegoen atalean.

Baina hortik aparte ezer gutxi egin da. Gonbidatuak eta programetako parte hartzaileek dakarten hizkera alde batera utzizta, bertako esatariek ez dute ia inoiz bakoitzak bere euskalkia erabili izan.

Baina gauza jakina da euskalki bateko hiztuna denak, batuaz egiten duenean ere, bere hizkerako iturritik edaten duela. Hortaz, sarritan agerikoa da berbaz dabilena bizkaitarra den, gipuzkoarra, edo Iparraldekoa, nahiz eta batuaz hitz egin.

Dena den, orain arte esandako guztia alderdi ona izan da, baina dena ez da ona. Orain arteko honek beronek irakurketa ezkorrerako bideak ere ugari ematen ditu. Nik hala ikusten dut behintzat.

Jokaera hauek arrisku bat baino gehiago dute. Besteak beste, herrira jotzeak lokalismoetara jotzea ekar dezake. Zenbat eta herriko hizkeratik hurrago ibili herri jakin batera jotzea errazagoa da, eta halakoetan norberaren etxeko berba, esamolde, ahoskera eta entonazio bereziak tentazio handia dira edozeinentzat. Bestalde, gauza jakina da norberaren hizkera bizitasun eta adierazkortasunerako bide hobea dela moldean sartutako hizkuntza baino. Jakina, bien arteko lotura eta erdibidea izango litzateke onena, baina hori da gaitzena izan ere.

Beste alde batetik, orain arte egindako ibilbideak hizkuntzaren hainbat esparru finkatzea ekarri du. Eta, jakina, beti ez dira formarik zuzen eta egokienak finkatu. Beraz, onerako eta txarrerako izan da eragin hori, eta aurrera begira indar hartu duten zenbait erabilera euren lekura ekartzea izango da eginbeharretariko bat.

Finkatze horren bidetik, nik nahiko argi ikusten dut honezkero eredu moduko bat eginda dagoela neurri batean. Hala ere, ez dut uste euskalkien batasunaren emaitza denik. Azken batean, hizlari dabilenak egiten duena, horrexek hartzen du indar, eta sarritan pertonekin ere lotzen dugu, hau da, hizkera horri esatariaren izena edo aurpegia ipintzen diogula esango nuke.

Euskadi Irratia eta Euskal Telebistan, argi eta garbi, esatariak batez ere gipuzkoarrak dira, eta Irratian Telebistan baino gehiago. Beraz, egiten den euskarari, nahiz eta batua izan, oinarria gipuzkera da.

Hau neurri batean berezko fenomenotzat uler daiteke, nahiz eta dena berezkoa izan ez. Mikrofono eta kamara aurrean lan egiteko, hizkuntzari lotuta kontuan hartu den kriterioa, batuaz ondo mintzatzeko gai izatea izan da. Horri gehitzen badiogu *s* eta *z* ondo bereiztuta ahoskatzea ere garrantzitsua izan dela, emaitza berezkoa da. Hau da: baturako aukeratu diren formak darabiltzaten euskalkietako hiztunak beti egokiagoak dira pantaila eta mikrofonoen aurrean berba egiteko. Normalean askoz doinu naturalagoa darabilte, hizkera berezkoagoa egiten dute, eta batuaren ereduari hobeto moldatzen dira.

Eta hori horrela den moduan, kontrakoa ere gertatzen da. Hau da, zenbat eta norberaren hizkera baturako aukeratu diren formatatik urrunagokoa izan, orduan eta gaitzago batuaz ondo moldatzea. Arrazoi horregatik beragatik, sarritan euskaldunberriek ere esaterako bizkaitar euskaldunzaharrek baino itxura hobea ematen dute. Puntu hau oso argi igartzen da doinuan. Eman dezagun aktore edo bikoizle euskaldunzahar bat, etxetik euskara dakiena, edozein euskalkitakoa. Interpretatzeko beti testu bat izango du aurrean, eta azkenean testu hori dagokion doinu, intentzio eta zentzuaz bota beharko du. Berbak osorik esateak, besterik gabe, berak berez daukan ahoskeratik urruntzea ekarriko dio, eta horren eraginez sarritan indarra edo azentua jarri behar ez den lekuan jarriko du. Badakigu denok entonazioan aukera bat baino gehiago izan daitezkeela egokiak, baina batzuk ez egokiak dira denontzat, erdal doinua adibidez. Eta berbak osorik esateak doinuan eragina daukan modu berean, aditz forma arrotzak, joskera-egitura ezezagunak, hiztegi berriak eragin bera dute. Hala-koetan sarritan gertatu da, berezkoa entonazio jatorra eduki eta halako egoeretan inflezio bortxatuak egitea.

Baina prozesu honek jarraipena dauka, eta hurrengo pausua zera izan da: era bateko hiztunak nagusitzean, hiztun horiek ekarri dituzte euren hiztegia, joskera, esamoldeak, eta abar, eta gaur egun inork ez dauka zalantzarik hori batua den ala ez den, erabiltzen denez bada. Zalantza dago erabiltzen ez diren formatan, ea baturako egokiak diren ala ez.

Beraz, agirian esan ez arren, egon dago eredu bat, baturako aukeraturako formez gainera, hiztun horiek euren lexiko, joskera eta doinua ekarri dituztelako. Eta ondorioz, gaur egun molde horretako hiztun ez direnek ere imitatu egiten dituzte halako ereduak, horixe "eredu" direlakoan.

Euskararen batasunerako lehenengo pausuk egin zirenik eta hona, aurrera eta atzera pausu asko egin da. Prozesu luzea denez gero, jakina da erratzeko aukera edozein momentutan sortzen dela. Nik euskalkien eta batuaren arteko dikotomia honetan akats batzuk ikusi ditut.

Lehenengoa da euskara batua eta euskalkiak, elkarren osagarri barik, oposizioan ipintzea. Nire ustez euskara baturik ezin da egon euskalkirik gabe, ze orduan ez litzateke euskara izango, eta euskararik gabe ez dago batasunik.

Beraz, elkarren kontra ikustea kaltegarria da euskararentzat. Sasoi batzuetan euskara batua progresoa eta modernitatearekin lotu izan da, eta euskalkia, ostera, erlijioa eta tradizionalismorik peioratiboenarekin. Horrek, jakina, eragin argia dauka bata edo bestearen alde egiteko orduan, hizkuntza ereduaren aukera beste arlo batzuetan egindako aukerekin bat dator eta.

Dena dela, lekuan lekuan arazo hau ezberdin bizi izan da. Nik Bizkaikoa ezagutzen dut batez ere eta han argi eta garbi hori gertatu da, eta oraindik ere asko geratzen dela ikusten dut. Hala ere esan beharra dago planteamentu horren azpian, azken batean, ezjakintasuna baino ez dagoela. Baina era berean emaitza guztiz txarra da, ze horrela pentsatuta, batua eta bizkaiera hainbeste bananduta, mundu ezberdin bi balira legez jokutzen da, eta bata ez du bestea osatzeko balio. Hona, ostera, Alfonso Irigoienek idatzitakoa, gure pentsakeraren erakusgarri:

“Beste alde batetik ez da ahaztu behar euskalki biziek normadun hizkuntzari eten gabe etekin eta aberasgarria txerta diezaioketela, behin betez gero batasun horretarako beharrezko diren minimoak, eta horrek polo bien arteko interkomunikaziorako eremu egoki bat sortzen du” (1).

Beste akats bat, nire ustez, da euskara batua txarto ulertu izan dela, eta forma batutzat eman izan da forma bakarra. Adibidez, arin ibiltzea era askotara esan daiteke: arin-aringa, arineketan, antxintxiketan, arinka, galapan, galapaka, lasterka, eta abar, herritik herrira modu bat dago eta. Baina deigarria da ikustea euskara batuaz idaztean gehienok gehienetan “korrika” esateko joera daukagula. Eta ez hori bakarrik, askok duda daukate ea beste moduren batean esan ote daitekeen.

Euskarak sakabanaketa handia dauka, eta sarritan berba beraren hainbeste bariante ikusita denok eskatzen dugu esateko zelan den erabili beharreko forma. Hori egia da, baina arazo hori grafiari hobeto lotzen zaio hiztegiari eta joskerari baino. Beraz, hor hainbat lan egiteko dago ideiak argitzeko.

Txarto ulertu honek euskara bera pobretzea dakar, sinonimoetan eta esamoldeetan daukagun aberastasuna galdu egiten dugulako batuan ez integrazearren. Eta egia esan, sarritan badirudi euskara ona egiteari baino batuaren arauak betetzeari garrantzi handiagoa ematen zaiola. Eta jakina, hemen ere neurria da kontua.

Pobretzeaz gainera, beste ondorio bat nahastea da. Batua eta euskalkia nahastu egiten dira, ez bata ez bestea ez da koherente betetzen. Jendeak ez daki zer den batua eta zer euskalkia. Hona esandakoa argitzeko erakusgarri batzuk.

(1) IRIGOIEN, A., “Euskararen normazko arauen inguruan”, *De re philologica linguae vasconicae*. Autorearen edizioa, Bilbo, 1985.

Iaz egin zen Euskal Telebistako hizkuntzalari lanpostu baterako deialdia. Aurkeztu ahal izateko eskatu ziren baldintzetako bat Euskal Filologian lizentziatu izatea zen, edo bestelako goi mailako titulazioa edukitzea gehi lau urteko esperientzia euskara-irakasle, itzultzaile edo antzeko zereginetan. Beraz, aurkeztutakoak euskara mailan kualifikatuzat jo ditzakegu. Ohar moduan esan narren bat bazegoela, baina ia denak Gipuzkoa eta Bizkaikoak zirela.

Euskarazko azterketan ariketetako batean aukera eman zitzaaien hautagaiei batuaz nahiz euskalki batean idazteko. Eta emaitza oso esanguratsua izan zela uste dut. Gehienek batuaz egin zuten, eta banaka batzuk bizkaieraz. Baina bizkaieraz idatzi zutenen artean askok laburdura eta guzti, alfabetatugabe berba egingo lukeen moduan idatzi zuten: umiek xandau, neuk ikusiot, esangostasuu... (adibideak ez dira benetakoak, baina parekoak). Batzuek gainerako ariketak oso ondo egin zituzten batuaz. Gipuzkoarren artean batek bakarrik galdetu zuen azterketan bertan ea euskalkian idaztea "h gabe eta" idaztea zen.

Euskara arloan kualifikatuzat jotzen ditugun hauek, beraz, ez dakite euskalkia ere literarioa izan daitekeela, eta argi eta garbi ez dute Mogel, Txomin Agirre eta Agirre Asteasuaren lanik irakurri.

Beste anekdota bat oraintsu suertatu zait Euskal Filologiako azken kurtsoa egiten ari diren ikasle batzuekin. Ezagutzen dituzten arren, batuaz ez lukete *berba egin, gura* eta halako hitzik erabiliko. Hiztegi hori erabil daitekeela esan nienean harrirituta geratu ziren, baina baita neu ere halako zalantzak ikusita Euskal Filologoen artean. Baina ondo pentsatuz gero, normala da horrela pentsatzea, izan ere, non ikusi edo entzun dute hiztegi hori? Eskola-liburuak, irakurgaiak, itzulpenak aztertzen baditugu nekez aurkituko dugu halakorik, ezta prestigijoko hizlaritzat dauzkagunen artean. Beraz, halakoak batuaz baztertekoak direla pentsatzea berezko ondorioa da hainbat kasutan.

Ildo honetatik, eskolak zeregin handia dauka lekuan lekuko hizkera integratu eta prestigiozko bihurtzen. Gainerako eragileek ere bide horretan gehiago sartu behar dute, jakina, baina eskolak herrietan daude, eta hizkuntza aberas-teko norberarenari balioa ematea da eginbeharreko lehenengo pausua.

Beste dei berezi bat Euskaltzaindiari, eta zehatzago Hiztegi Batuko Batzordeari egin behar diot, hiztegi batuko zerrendak zelan erabili argi zabal dezan. Euskarari lotutako hainbat lanbidetan, irakasle, itzultzaile, idazleen artean, zerrenda hori batuaz erabil daitezkeen hitzen bildumatzat erabiltzen da, eta beraz, zerrenda horretan agertzen ez dena ezin da batuaz erabili. Jokabide horri jarraituta, aurrerantzean beti *apoarmatua* esan beharko da eta *dortoka* inoiz ez. Guk dagoeneko izan dugu eztabaidaren bat halako arazoak direla eta.

Honaino orain artekoaren gaineko oharra. Baina gerora begira zer. Ba, lehenengo eta behin orain arte egindako akatsak, behin akatsak direla aitortuz gero, zuzendu, arteztu eta bideratu beharko dira.

Horrez gainera, orain datozen gazteak ikusita, esango nuke eredu bakarra ikusten edo entzuten ohituta daudela. Eskolara hasten direnetik, irakasleek alde batetik, eskola-liburu eta irakurgaiek bestetik, eredu mota bat erakusten diete. Komunikabideetatik ere antzeko eredu hartzen dute, beraz, normala da eurek hori imitatu behar dela pentsatzea. Hala ere askotan ahozkoa ez dakit nahikoa lantzen den, euskaraz irakurtzeko arazorik ez daukana ere normalean hitz egitean askoz makalago dabil eta.

Etxean edo herrian euskaldun giroan bizi badira, mintzamenerako erregistro hori erabiliko dute normalean eta ez eskolakoa, nahiz eta sarritan bien arteko nahastea egin.

Aurreko ikasturtean hilean behin eztabaida-saio bat egiten zen Euskal Telebistan gaztetxoeren artean. Gaztetxoak nongoan ziren halako hizkuntza erabiltzen zuten, batzuetan erdaldunagoa, bestetan euskara jatorra. Denen artean gogoangarriena bermeotarrena izan zen, beste guztiak baino askoz biziagoa izan zelako batez ere, baina baita hizkera-motarengatik ere. Parte hartzaileak 14-16 urte bitarteko gazteak ziren, ikastetxe batetik zetozen, eta ikasketak osorik euskaraz egindakoak. Beraz, euskara zaindua erabiltzeko arazorik ez lukete izan behar teoriarik, baina eztabaida oso bizia zenez herriko hizkera erabili zuten denek. Hemendik era askotako irakurketak egin daitezke, ziur, baina bat hau da: komunikazio-hizkuntza eta eskolakoa ez datozela bat. Hau da, eskolakoa ez da nahikoa harremanetarako, eta orduan, inguru euskalduneko hitzunez inguru horretakoa darabilte eguneroko zereginetarako, eta inguru erdaldunekoek gazte-lera, nahiz eta eskolako betebeharrak guztiak euskaraz betetzeko gai izan.

Gauza bera gertatzen da lan-giroan, beharlagunen artean normalean baikoitzak berea egiten du, egoera oso-oso berezietan izan ezik.

Nik hemen, neure arlorako kritikak eta eginbeharrekoak aldenitu barik, irakaskuntza arloan dihardutenei deia egingo nieke hizkuntzaren alderdi biri erreparatzeko batez ere: alde batetik norberarena, ikasleak etxetik dakarrena landuz hasteko, eta gero baturako pausua egin, askoz errazago egiten da gainera eta; bestetik erdal joskera eta gazteleraren kalkoetatik alde egin. Gero eta sarriago entzuten dira honelakoak kalean: *Goaz, ze da berandu! Zara handia?* eta abar. Umeen artean oso zabaldua dago hizkera mota hau, baina baita guraso eta irakasleen artean ere. Hala eta guzti ere, euskaraz egiten dutela eta pozik egon behar ei dugu. Halakoen errua orain arte beti izan du telebistak, baina oraingoan ziur esan dezaket hori ez dutela telebistan ikasi. Izan ere kontrakoak gertatzen hasi zaigu. Kanpoan horretara ohituta, esatari batzuek kamara aurrean ere esaten dituzte halakoak, eta guk ibili behar izaten dugu horien atzetik *Goaz* (*Goazen-en orde*) ez esateko gogoratzen behin eta berriro.

Jende honek lehenengoz eskolara hasi denetik ikasketak (baita unibertsi-tateko karrera ere) amaitu arte dena euskaraz ikasi du, baina gero eta gehiago dakartzate orain arte eduki ez ditugun arazoak: *goaz* eta aipatutakoez gainera, soinu batzuk ezin ahozkatzea, *tz* kasurako (hainbat lekutan *s/z* eta *ts/tz* berdindu

egin dira, baina halakoetan beti alde batera berdindu da: “atzo hil ziren hamar atzo” askok esaten du, baina inork ez “atso hil ziren hamar atso”. Beraz, orain hurrengo pausua gertatzen ari da: *etortsen*, *atso* (=atzo) eta antzekoak zabal-tzen hasi dira eta); entonazio bortxatuak euskararekin zerikusirik ez daukate-nak; eta batez ere hizkuntza mugatua eta eskasa, lau berba eta beste hiru egi-turarekin esaten dute dena.

Edozein modutan, hainbat arazo ez dira euskararenak bakarrik, ondoko hizkuntza handiek ere kezka bera dute, eta hala salatu dute behin eta berriro hizkuntzalaririk nagusienek. Hona Espainiako komunikabideetan kiroletan eze-goki edo behar izan barik erabilitako hitz eta esaldi berriak: *consigue* anotar, *cosechar* una derrota, *sprint*, *amateur*, *play off*, *set*... Zerrenda luzea da, baina euskaraz berdina dela esan daiteke. Gero eta eragin handiago dago hizkuntzen artean, eta batetik besterako aldaketak ere gero eta gehiago. Horrek neurri ba-tean ez dauka atzera egiterik, baina ahalegina egin behar dugu euskarak dituen esamolde jatorrak errekuperatu eta eguneroko erabileran lekua izan dezaten. Horretarako, euskara bizia eta bibliografia ondo aztertu beharra dago. Dagoe-neko hainbat lan eta bilduma egin dira han hor hemen, baina beharbada ez dira behar bestean ezagutzen eta erabiltzen. Hor dago beste zeregin garrantzitsu bat bai irakaskuntzan bai komunikabideetan. Iturriak zein diren eta zelan erabili ondo irakastea oso garrantzitsua da.

Niretzat hau oso kezagarria da orokorra delako. Aktore, aurkezle, nahiz idazkari edo teknikorako inor behar denean arazo bera aurkitzen dut. Beraz irakaskuntzan halako gauzak gehiago lantzeko eskaria egingo dut, benetan beharra ikusten dudalako.

Gure aldetik ahalegintzen gara hizlari bakoitzari beretik daukana ateratzen. Bide horretan egin daitekeena desberdina da programa zein den eta pertsonak berak beretik zer daukan. Sarritan ez da erraza etxetik dakiena batuarekin bat egiten, hala ere oso garrantzitsuztat daukagu zeregin hori komunikabideetako euskara batua eredu zabala izan dadin.

Horrez gainera, deklinabidea, aditza eta ortografia batukoa eginez gero, gainerakoan zabal jokatu gura izaten dugu, hiztegian eta joskeran batez ere. Hala ere, argi dago badagoela oraindik zer egin.

Amaitzeko, eskerrak eman behar dizkiet Euskal Telebistako hizkuntzala-rici lan hau egiteko emandako laguntza, ohar eta aholkuengatik.

EUSKALTZAINDIAREN ARAUGINTZA

Tolosa, 1996ko urria

*Miren Azkarate
II. Jagon Jardunaldiak*

Administrazioan, irakaskuntzan eta komunikabideetan euskaraz lanean dihardutenen artean egindako galdekizunaren emaitza da esku artean duzuen txostena. Bi helburu nagusi izan ditu Euskaltzaindiak eta Jagon Sailak galdekizun hau egiteko:

a) Batetik, azken urteetako araugintzak nolako harrera izan duen, zer zalantza sortu diren, zein puntu ilun dagoen arauotan... hori guztia jakin nahi genuen.

b) Bestetik, eguneroko jardunak sortzen dituen zalantzak zein diren ere jakin nahi genuen, Euskara Batuko batzordeak esku artean dituen gaiez gain, zalantzok dagozkien batzordeei helarazi eta ondoko hilabete eta urteetako araugintza beharrei ahalik eta gertuenetik egokitzeke.

Bi atal nagusitan banatu ditugu galderak: orain arte emandako arauen gaineko zalantzak, eta Euskaltzaindiak arautu gabeak bereiziz. Hartara, erraz argi daitezkeen puntuez gain, guztiok jakin ahal izango duzue besteen kezka zein diren, gaurko egoeraren ikuspegi orokorra lortuz.

A) ORAIN ARTEKO ARAUAK

1. Araugintzaren oinarritzko irizpideez

a) Zergatik aldatu “finkatuak zeuden egitura edo idazkera batzuk”:

berrogehi eta hamar (EGLU) / berrogeita hamar
Elkartea/Erkidegoa
eritzi/iritzi
bait naiz/bainaiz
bapatean/bat-batean
guzti hau/hau guztia

Arau bakoitzean ematen da, besteak beste, literaturako erabileraren berri, eta hor argi eta garbi ageri da kontuak ez zeudela hain finkatuak, ezta azken

urteotan ere. Datuak ikusirik, gaurkoak eta lehengoak, batasunerako egokientzat jo dugun bidea markatu dugu. Beste kasuren batean, *elkarte / erkidego*, azaldu da zergatik ez den egokia *elkarte* izena ‘comunidad’ adierazteko.

b) Zergatik baztertu gehien erabiltzen diren formak: hitanoa gehien erabiltzen den inguruetako formak ez omen dira onartu.

Hitanoa ez da Gipuzkoan bakarrik erabiltzen, Bizkaian eta Iparraldean ere badu indarra. Alde bateko eta besteko formak konparatuz, aditz laguntzailearen batasunerako erabili ziren irizpide berak aplikatzeko ahalegina egin da. Irizpide horiek dagokion arauan ageri dira.

c) Baturako erabaki diren formak, berriketan jardutean ere erabili behar al dira (*ohizko / ohiko, guzti hau / hau guztia, etab.*)?

Beti esan da euskara batua zein eremutarako den: euskara landu, zaindua, erabili behar den testuinguruetarako. Beraz, irriti edo telebistako esatariek erabili beharko lituzkete berriak ematean, etab. Lagunartean, kalean, etxean... egoera informaletan euskalkiak erabiltzea zilegi bakarrik ez, gomendagarria ere bada.

d) Grafia auzietan gertatzen ari diren aldaketak: *-il- / -ill’*-kontsonante ondoko *-h-a*

Salbuespenak dira, bide-aldaketarik markatzen ez dutenak. Lehen kasuan, *-ill-*proposatzen da nazioarteko forma denean, eta, beraz, Iparraldean ere palatala ahoskatzen dutenean (*artilleria, gillotina*). Bigarren kasuan, hitz gutxi batzuk onartuko dira, Iparraldekoak direnak, eta *-h-rik* gabe erabat ulergaitz gertatzen direnak (*ala / alha*); kontsonante ondoko *h-a* onartzen ez bada, praktikan Iparraldekoek ez dute hitz hori erabiltzeko aukerarik.

2. Maileguak

a) Erdaraz “x” idazten denetan, euskaraz zer idatzi behar da, *extra* ala *estra*?

Esana dago: bokal artean “x”, kontsonante aurrean “s”. Beraz, *estra*. Go-goan izan behar da, gainera, erdal *extra-* aurritzia, askotan, ‘x + *kanpoko*’ egituraz ordezka daitekeela; hala nola, *extrajudicial* = *judizioz kanpoko, estrajudizial*.

b) Gaztelaniaz *o-z* bukatzen diren hitzak nola bukatzen dira euskaraz: “produktu” ala “produktu”? Kasu konkretu honetan *produktu*, baina ezin da esan gaztelaniaz *o-z* amaitzen diren hitz guztiek euskaraz *u-* behar dutenik. Ikus, hitz amaierai dagokien araua. Oro har, iturri zaharra grekoa denean, amaierako *-o* gorde daiteke, mailegua bide arruntetik ez datorrenean. Nolanahi ere, hiztegiek argitzen dituzte horrelako zalantzak.

c) Noiz esan daiteke mailegu bat zaharra dela, edo berria? Nola jakin noiz *-sz-* multzoa eta noiz *-z-* soila? Edo noiz gorde *j* eta noiz egokitu mailegua *g* forman? Noiz du mailegu batek erabakigarria izateko adinako tradizioa?

Zaila da muga argia markatzea mailegu zaharren eta berrien artean. Zaharra, oro har, euskarak aspalditik bereganatua duena da, literaturan dokumentatua duguna, etab. Bi txistukariz osatutako kontsonante-multzoaz, *-sz-* edo *g / j* kontuez, emanak daude arau orokorrak. Hortik aurrerakoa, hitz bakoitzaren idazkera, hiztegietan begiratzekoa da. Euskaltzaindiak erabaki du Hiztegi Batuko zerrendetan *dizipulu* dela, adibidez (bere garaian esan bezala).

d) Kontsonante-multzoak: Euskaltzaindiaren arauen arabera *postposizio* behar luke, ala? (eta ez EGLUn ageri den *posposizio*); gaur egun idazle gehienek *substantzia* darabilte (Euskaltzaindiaren gomendioa *sustantzia* den arren); *-bsz-* multzoa (*abzisa* erabaki da: eta *abszesu*, *abszizio* hitz teknikoak, *-s-* gabe orduan?).

“Hitz mailegatuek jatorriz hiru kontsonantezko multzoa dutenean bere baitan, euskarak ere hiru kontsonanteak gordeko ditu (institutu, konstituzio). Ez, ordea, euskara idatzian aspaldidanik erabili diren hitzek hizkera arrunteko esanahia dutenean (sustantzia)”. Hala dio Euskaltzaindiaren erabakiak. Ez dut uste gaur idazleek darabilten *substantzia* izenak “esanahi arrunteko esanahia” duenik; beraz, ondo dago *substantzia*. Bestalde, hitz teknikoak diren neurrian, euskaraz erabili behar badira, ez dago *abszesu* edo *abszizio* erabili ezinik.

3. Letra larriak

Oro har araua berrikusi beharra azpimarratu du jendeak; administrazioan lanean dihardutenek, erdal eta euskal testuen artean sortzen den distantziaz kezka azaldu dute. Euskaltzaindiak badaki arau hau berriro aztertu beharko duela.

4. **Baitu, baikara, bainaiz** (2. araua) *Bait*-en kasuan ahoskera kontuan harturik eman omen dira idaztarauak. Zergatik ez da horrela jokatu beste hainbatetan *behinik behin*, *batik bat*, *-z gero*, *seietan* (*seiretan*), *alde* (*-kalde*)...

Arau horretan behin eta berriz esaten den bezala, *bait*- elkarturik idatzi behar dela erabakitzeke arrazoia ez da ahoskera izan, mendetako tradizio idatzia baino. *Testu* hitza eten gabe aipatzen da arauan.

5. Hau guz(t)ia (4. araua)

Hau guztia, deklinabide guztietan erabili beharko genuke? *Horietan guztietan*, *horiengan guztiengan*, *horienganako guztienganako*...

Biak deklinatu behar dira, arauan erakusten den bezala: *bide hartan guz(t)ian*, *horiekin guz(t)iekin*.

6. Zenbakiien idazkeraz (7. araua)

“Bada puntutxo bat txostenean aipatzen ez dena, eta “bat” zenbakiari dagokiona da. Faktura bat egiterakoan, adibidez, kopurua bat ez beste edozein denean, ez dugu inolako arazorik. Baina kopurua bat, edo unitate osoa ez denean, hautsi egiten da “ordena” eta argitu beharko nola idatzi eta nola irakurri. Faktura edo dendarako ohar batean idatzi ohi dena:

Idatzi	Irakurri
1 metro soka beltza	metro bat soka beltza
2 kilo mandarina	bi kilo mandarina
1,5 kilo madari	kilo t’erdi madari
e.a.”	

Zentzuzkoa da hor planteatzen dena. Euskara Batuko batzordeak aztertuko du galdera eta ikusi araua osatu behar den ala ez.

7. *Nornahi, nonahi, non-nahi* (10. araua)

“Arauaren arabera: *edozein*-ek esateko moduak bi dira: *nornahi* (k kendua) edo *nork-nahi*. Nahasgarria da lehendabiziko adibidea. Gaizki emana dago araua?”

Presaka-edo irakurria dago araua, ez baitu inon esaten *nornahi* behar duela ergatiboan. Hauxe da esaten dena: “lehen osagaia *n-z*, *t-z* edo *k-z* bukatzen bada (hau da *non*, *nondik* edo *zenbat* bezalakoetan), hitz batean (*nonahi*, *zenbanahi*, *nondinahi*, *nonahitik*), edo marratxo baten bidez bereziak (*non-nahi*, *zenbat-nahi*, *nondik-nahi*, *non-nahitik*) idatz daitezke”.

8. *Bat eta batzuk-en deklinabidea* (12. araua)

“*Bat* bakarrik agertzen denean eta *beste* hitzaren agerraldi baten eraginpean dagoenean, gaur egun ere forma mugatuan gertatzen da, batez ere Hegoaldean, eta badirudi horrelakoak gomendatu behar direla euskara baturako” (*bataren-gan eta bestearengan, batari nahiz besteari...*).

Araua, dagoenetan, gogorregitza jo dute batzuek. “Kasu absolutiboan, agian, ez da hain arrotza gertatzen, baina beste kasuetan urrunegi doa: Adib.: *Batek (batak!) ostikoa eman dit eta besteak masailekoa. Bati (batari!) ezetz esan diot eta baietz besteari. Bi laguneren etxeetan izan naiz; batenean (batarenean!) hamaiketakoa egin dut eta bazkaria bestearenean. Batekin (batarekin!) badakit zer egin, baina bestearekin ez. Batengana (batarengana!) pozik joaten naiz, ez ordea bestearengana”. Orotariko Euskal Hiztegia-ren lekukotasuna ere aipatu dute. Hona, ordea, kontrakoak erakusten duten adibide batzuk:*

“Naikua zan batak eguna zala esatia, bestiak gaba zala esateko” (Kirikiño)

“Au da, ez batak eta ez besteak ez zioten egun onik eman” (Pernando Amezketarra)

“Baiña gero ongi ori era askotara ikusten eta asmatzen dute batak eta besteak” (Villasante)

“Hizkuntza hori berez baitzeturren ahora batarekin eta bestearekin mintzatzeko” (Mitxelena)

9. **Lerroz aldatzean marratxoak nola jarri** (13. araua)

“Euskaltzaindiak hitzak silabaka zatitzea gomendatzen du”. Irizpidetako identifikagarritasuna eta esanerraztasuna hartuz gero, nire eta beste irakasle batzuen uste apalean, silabaka zatitzeaz gainera, egokia litzateke lerro-amaieran bokal-multzorik ez haustea. Adib.: Ez: du-ela, gau-ean. Bai: due-la, gauean.

Bestela esanda, lerro-hasierako hitz hautsia beti kontsonantez hastea (h-ak barne: *be/rre/hun, le/hia*) egokiagoa litzateke, bai begietarako bai irakurtzeako lerroaren bukaeran beti egin ohi den pausatxo bideratzeko”.

Nola jokatu hitz elkartuko osagai bat lerro-amaieran gertatzen denean, eta bestea hurrengo lerroaren hasieran?

Gai hau dela eta, lerroz aldatzean marratxo nola jarri, Euskaltzaindiak ez zuen ikusi, bere garaian, arautu zuena baino gehiago arautu beharrik. Hala ere aztertuko ditu proposamenok, eta egoki baderitza, osatuko du araua.

10. **Partitiboaren erabilera okerra**. Partitiboa baiezkotzen perpausetan noiz eta nola (15 eta 30. arauak).

“Txostenari zertxobait falta zaio nire ustez. Hau da. hizkuntza-erabiltzaile berri gehienek kasuan ez da arazorik nagusia partitiboa baiezkotzen perpausetan nola erabili, baizik eta ez dutela erabiltzen ezezkotzen perpausetan. Kalkoak eginez, eta kasurik gehienetan ezezkotasunak daraman orokortasun mugagabe kutsua galtzen da: edo plurala barra-barra erabiltzen da, edo singular mugatua. Hau gertatzen da batez ere eskolako testuetan.

Beraz, ongi dagoelarik baiezkotzen perpausetan esaten dena, goraki esan behar da ezezkotzen perpausetan gehien-gehienek dutela partitiboa, eta, agian, argitu noiz den ezezkotzen perpausetan beharrezkoa partitiboa”.

30. arauaren amaieran, 167. orrialdean, esaten dena nahikoa argigarria da, nire ustez.

11. **Euskal Alfabetoaren Letren Izenak** (17. araua)

Euskaltzaindiak, euskal alfabeto letrak zein diren eta horien izenak nola diren argitu nahi zuen arau honetan. Egia da, hala ere, ezinbestean sortzen direla ahoskera zalantzak, etorri diren galderetan argi asko ageri direnak.

— X: “ixa” dela izena esaten du Euskaltzaindiak; hala ere, nola ahoskatu behar da mailegetan bokal artean gordetzen den “x” hori? taxi: taksi.

Ahoskeraz ez du oraindik ezer arautu Euskaltzaindiak.

— T, hitz amaieran, kontsonante-multzoa gertatzen denean nola ahoskatu: yogurt, Renault, Ford ... D/T ahoskatu?

Esan bezala, Euskaltzaindiak ez du oraindik ezer arautu; baina izen horiek, beste hizkuntza batzuetako izen propioak direnez, zentzuzkoa dirudi jatorrizko hizkuntzan bezala ahoskatzea.

12. Ordinalen eta banatzaileen idazkera (18. araua)

a) Ordinaletan “garren” ahoskatzerakoan puntua jarri. “Lehenengo”-ren laburtzeko modua “1.” al da nahiz eta “garren” ahoskatu ez?

Baietz esango nuke.

b) Zergatik *batgarren* eta ez *bostgarren*. -stg- kontsonante multzoagatik ote?

Bai, arauan bertan esaten den bezala, “batasunean kontsonante multzoak murrizteko hartu den erabateko jokabidea (*hiztegi* eta ez *hitztegi*) kontuan hariturik badirudi forma bakuna dela gomendatzekoa”.

c) 2 eta 3. atalean edo 2. eta 3. atalean?

2. eta 3. atalean, nahiz, 2. eta 3. ataletan.

13. *Betiko* eta *honen kideak* (20. araua)

Etziko eta *etzirako*, *datorren urteko* eta *datorren urterako*, *geroko* eta *gerorako*, *betiko* eta *betirako* bereiztearen aldeko iritziak azaldu dira, bi forma-sailak desberdinak direlakoan, eta biak ondo daudelakoan. Euskaltzaindiak 20. arau horretan ematen ditu ez bereiztearen aldeko arrazoiak: idazleen erabilera eta deklinabideko egituratze formala. Hala ere, arauak *aditzondoa* + *ko* dio; beraz, hortik kanpo geratzen da *datorren urteko*, izen-sintagma baita (edo adizlaguna, nahiago baduzue). Araua adizlagunetara ere hedatu behar den ala ez, aztertu gabe dago.

14. *Arazi* (23. araua)

“Beharbada komeni da osatzea -t- har dezaketenen zerrenda (*sortarazi* eta *agertarazi* bakarrik agertzen dira; ez da besterik?)”.

23. arauan, “bi hautakizunak -t-dunak eta -t- gabeak zilegi utzi behar dira” esaten da, aditz-erroaren forma nolakoa den erabakitzen den arte. Auzi hau, 28. arauan ebazten da, aditzoinen forma erabakitzen denean. Hain zuzen ere, galderan aipatzen diren bi kasu horiek -t- gabeak dira: *agerrarazi* eta *sorrazazi*.

15. *Hitz elkartuen osaera eta idazkera* (25. araua)

Oro har, konplikatuergia omen da arau hau, errazteko modurik ez ote dagoen izan da heldu zaigun galdera; eta, aldi berean, askatasun gehiegi uzten omen da. Galdera konketuagoak:

a) *-ia* letra-multzoez amaitutako hitzak lehen osagai direnean, bereziki laburrak direnean (*kopia, biblia, grafia...*), *-a* galdu ala ez.

Araua eman zenean, datuak ikusirik, askatasuna eman zen *-ia* amaierako bokalarekin nola jokatu. Hala ere, Euskaltzaindiak *Autonomia Erkidego* erabakitzean, bide bat markatu nahi izan du.

b) “Maiz behartzen garelako sortzen zaigun zalantza bat: *soinu jole* edo *soinu-jole* elkarketa agertzen da adibideetan; hiztegietan, ordea, *soinujole* aukeratzten da gehienetan (*soinujole* eta *pianojole*, esate baterako, *3.000 Hiztegian* eta Elhuyar-enean). Beharbada ez du garrantzi handirik (hor dago beti salbuespenen zakua) baina eztabaida bat baino gehiago ekarri digu. Guk denak bereiz idazten ditugu”.

Berez hitz elkartu mota horri buruzko arauak, elkarte sintetikoei buruzkoak, dioena da horrelakoak bereiz nahiz marrarekin idatz daitezkeela.

c) *Parte hartu, eskua sartu* eta horrelakoen nominalizazio eta eratorrietan nola jokatu: *parte hartze* ala *partehartze*, *esku sartze* ala *eskusartze*, *parte hartzaile* ala *partehartzaile*...

Marraz nahiz loturik *Hitz-elkarketa/4* liburuan ageri denez.

d) *Izena + puska/pixka/apur/poxi/amini/mordo/pila/izpi/pare...*, etab.: marraz? LEF batzordearen arabera, mugakizun bereziko menpekotasunezko hitz-elkarteak dira, marraz zein bereiz idatz daitezkeenak. Marra erabiltzea erabakiz gero, *lotsa-izpirik ez du* idatzi behar genuke, edo *jende-mordoa etorri zen, idi-para*, etab. Baina ondoan *bat* hartzen dutenean, nolabaiteko ‘zenbaitzaile zehaztugabe’-tzat jo litezke? (Batzuk behintzak: *pixka, poxi, amini, mordo, pila...*; baina *puska* ez, adibidez) (beraz, *lasaitasun pixka bat behar dugu, gatz poxi batekin*).

Erabat ados.

e) Marra letra larriz idatzitako hitz-elkarteetan: *Hezkuntza Saila* idaztea gomendatzen da; marra erabiltzen dutenentzat ez al da nahasgarri samarra? (letra larriak erabiltzeko izan ohi diren zalantzak kontutan hartuta). *Hezkuntza-Saila* idaztea gaitzesten da?

Letra larriz idazten diren hitz elkartuetan marra ez zuen hain beharrezko ikusten LEF batzordeak. Horixe adierazi nahi izan zuen gomendio horren bidez. Berez ez da gaitzesten marra erabiltzea; ez da araua, gomendioa baino.

16. *-z gero* (26. araua)

Heldu den proposamena: aditz jokatuekin *-z gero*, gainerakoetan (adizki jokatugabeekin, zenbakiekin...) *ezkero: jo ezkero, igo ezkero, etorri ezkero, edan ezkero, hamar t’erdiak ezkero*...

Idazkeraz gain, ahoskeraz ere zerbait esan beharko omen litzateke.

Literaturako erabilerak ikusirik, Euskaltzaindiak ez du ikusten araua aldatzeko arrazoirik. Ahozkionez, gai honetako arauak ematean aztertuko da puntu honetaz araurik ematerik komeni den ala ez.

17. **Aditzoinen forma** (28. araua).

a) “Aditzoina jartzerakoan zailtasunak daude arauen arabera, memoria erabili behar da”.

b) “Nola idatzi behar dira *-t-z* amaitzen diren aditzoinak, *ert, ohart?*”.

Bai.

18. **Espainiako erresumako probintzia eta autonomia erkidegoen izenak** (32. araua)

Frantziako Errepublikako eskualdeen izenak (36. araua)

Munduko estatu izenak, hiriburuak eta herritarren izenak (38. araua)

Munduko geografiako zenbait izen (52. araua)

a) “Zergatik *Murtzia*, baina *Cadiz* eta ez *Kadiz?*”

Zerrenda honetako izenak erabakitzean, kontuan izan zen euskaldunek nola erabili dituzten, zein tradizio duten gure artean. Batzuetan, euskal fonologiaren arauetara egokiturik erabili izan dira (zati batean behintzat), *Valentzia*-ren kasuan, argi eta garbi. Ez hainbeste agian *Murtzia*-rekin, baina analogiaz jokatu zen. *Cadiz*-en kasuan ez dago inolako tradiziorik, eta bere horretan utzi da.

b) “Espainiako Erresumako probintzia eta elkarte autonomoen izenak” atalean bidea erretzu: Kordoba, Eivissa...

Gure tradizioa eta beste hizkuntzetako izen ofizialak kontuan izanik, ego-kienak iritzi dizkiegun arauak eman ditugu.

c) “Eguneroko lanean oinarriturik eta ustez aplikazio egoki bati begira”, honako bereizketa ere proposatu du norbaitek:

— Izen ofizialak: legez duten izena (Iruña, Marcilla, Tudela...)

— Izen kulturalak: ofizialak ez izanagatik, gure esparruan izen propiotzat hartzen ditugunak eta nolarebait guztiok “onartuak” direnak. (Iruña, Martzilla, Tuter...)

Agian izenaren “izaera kulturala” heda liteke euskaldunontzat harreman handikoak diren herri izenetara (Paris, Madril, Bartzelona...), baina izen kultural gisa.

Kanpoko izenetan ere argi utzi beharko litzateke zein den izen horien euskal ordain ofiziala, hau da, jatorrizko izena (Madrid, Barcelona, Valencia, Cordoba...) eta zein kulturala. Izugarri sinplifikatuko genuke arazo hau”.

Euskaltzaindiak ez du ikusten “izen ofizial / izen kultural” bereizketaren beharrik. Inguruko hizkuntzek ere, hizkuntza horretan hiriburu eta hirien izen ofizialak ematean, ez dute beti errespetatzen jatorrizko izen ofiziala (*Londres / London*).

19. **Ongi etorri!** (33. araua)

“Ongi etorri” baina “zaretela ongi etorriak”. Lehenengoa esaten denean, ez al dago ulertzerik “elidituta” beti dagoela azpian “zaretela ongi...”?

Behar bada, bai. Baina arau horretan argi ikusten den bezala, literatura-tradizioak *ongi etorri!* dela erabiliena erakusten du, esplikazio logikoak esplikazio logiko.

20. **Hiru kiloko haurra...** (34. araua)

a) *hiru kiloko haurra...* galdera egitean ere erabili beharko genuke horrela? Esate baterako: *zenbat denborako / denboratako? Zenbat kilometrora / kilometrotara? 5 egunean legunetan.*

Bi galdera desberdin daude hor: batetik, *-ko* izenlagunari dagokiona, *zenbat denborako?* Beste bi kasuetan, aldiz, *-ra* eta *-n* adizlagunez egiten da galdera, eta hori arautu gabe dago. Bi erabilera-modu daude, euskalkien arabera: *zenbat kilometrora* eta *zenbat kilometrotara*; biak direla zilegi esango nuke, baina gaia xehekiago aztertu ondoren ikusiko da araurik eman behar den ala ez batasunerako.

b) *Sei urteko* ≠ *sei urtetako* (ardoaren kasuan ulertzen da baina beste-lakoetan ez da hain argi suertatzen).

Adibidez, noiz ez da hain argi?

21. **Orduak nola esan** (35. araua)

a) *Erdia* adierazteko, bi modu aipatzen dira oro har, *sei t’erdiak* (Hegoaldean), *seiak eta erdiak* (Iparraldean). Laburpenean, ostera, Hegoaldeko forma baino ez da ageri.

Datuen eta azken laburpenaren artean, proposamena dator. Eta hor esaten da: “*Erdia* adierazteko, pluraleko marka bigarren osagaien bakarrik ezartzea gomendatzen da batasunerako (...). *Oren* ezartzen denean, berriz —Iparraldean maiz egiten den bezala— bi osagaietan emango da pluraleko marka”.

b) Ordu bat eta erdiak ala ordu bat eta erdia?

Arauren laburpenean *ordu bat eta erdiak* ematen da.

c) “Orduen” adibideetan ez dira agertzen honelako kasuak: 13,45tan (?).

Arauan hauxe esaten da: orduci pluraleko kasu-marka ezarriko zaie, eta minutuei singularrekoa”. Beraz, 13:45an.

d) 12.10 > 12:10. Orain arte aurrekoak erabili ditugu.

Nazioarteko konbentzioa: ematea da.

22. **Data nola adierazi** (37. araua)

Ondo al dago “Durango, 1983ko martxoak, 9”?

Arauaren hasieran berean garbi asko esaten denez forma hedatu eta erabilia da hor ageri dena. Baina hau baino erabiliagoa izan da bestea, *Durango(n), 1983ko martxoaren 7a(n)*; eta hauxe da Euskaltzaindiak gomendatu duena.

23. **Zenbait aditzen erregimena** (39. araua)

“*Lagundu* nor-nork eta nor-nori-nork egin daiteke, baina gomendatua dago semantikoki bereiztea?” Ez dago halako gomendiorik, Iparraldean nor-nork bezala erabili baita bi adieretan, eta Hegoaldean nor-nori-nork bezala.

24. **Topikoa(a) bihurtu** (40. araua)

Arauaren testuan aipatzen diren adibideek nahasmena sortu dute antza denez; izan ere *bat* daramaten adibideak badaudela adierazi nahi izan da, baina inola ere ez forma horiek gomendatu. Adibide-sorta hori, *bihurtu* aditzaren predikatu osagarria mugaturik ere erabili izan dela erakusteko zen batik bat. Beraz, *emakume eder(a) bihurtu* edo *bihotz sendoko gizon(a) bihurtu*.

25. *Batez beste, bataz beste, nola?* 54. arauan, *ba -belztura* hiztegi-zerrendan erantzuna: *batez beste*

26. *Digestio, digestio-aparatu*. Baina ‘digerir’: *txegosi*, eta honen haritik *txegoste-hodia, txegos-aparatu*. (*Hauta-Lanerako Euskal Hiztegia* biak), *txegosi* erraza, *txegosgaitza*...

Digestio hiztegi batuan sartzekoa dela erakutsi nahi izan du Euskaltzaindiak. Bere garaian ikusiko da *txegosi* aditzak zein leku duen.

B) ERABAKITZEKOAK

Galdeketa egin, erantzunak jaso, eta txostena moldatzerakoan erabaki gabe zeuden galderak datoz ondoren. Horietatik bat edo beste erabaki ditu Euskaltzaindiak harrezkero. Bestalde, hiztegi-kontuetan, azken hilabeteetan argitaratu den I. Sarasolaren *Euskal Hiztegia*-ko datuak emango ditut. Galderen artean, sintaxiari dagokion galdera mordotxo bat bada; Lafitte, Villasante, Azkue edo P. Goenagaren gramatiketan aurki daitezkeen argibideez gain, Gramatika batzordeak bere lana aurreratu ahala erantzun ahal izango diegu halako zalantzei. Izan ere, hemengo galdera bat baino gehiago argitzeko ez da beharrezko Euskaltzaindiak arau bat ematea; gramatika aski zabal bat nahikoa izan daiteke.

1. G eta Jren arazoa: nola idatzi zenbait mailegu, eta nola ahoskatu. Beziki, nola ahoskatu behar den “j”.

magia / majia (nola ahoskatu?)
 trajea (horrela idatzi, baina nola ahoskatu?)
 agentzia / ajentzia
 agenda / ajenda

Hiztegi Batuko batzordeak eta Ahoskera batzordeak, elkarlanean, eman beharko diete erantzuna galdera hauei. Ahoskera batzordeak aztertu du gai hau, eman ditu oinarrizko irizpide batzuk. Orain bi batzordeei dagokie “j”z idaztekoak diren hitzen zerrenda prestatu, eta ahoskerari buruzko proposamenak egitea, Euskaltzaindiak azken erabakia hartu ahal dezan.

2. **-aia / -aje:** sabotaia - sabotaje ?

Berriro ere Hiztegi Batuko batzordeak eta Ahoskera batzordeak jardun beharko dute elkarlanean, erdal maileguetako *-aje* amaiera, euskaraz *-aia* moduan egokitzea bultzatu behar den ala ez eztabaidatzeko.

3. **Aditzen erregimena**

a) Zalantzarik handienak aditzen erregimenean: *jarraitu zion/zitzaion* eta *segitu zuen?*

Jarraitu aditzak bi erregimenak ditu (*zaioldio*); *segitu* dio eta du ad. ‘jarraitu’ adieran (I. Sarasola, *Euskal Hiztegia*).

Jolastu, dantzatu, mintzatu, solastu... naiz / dut?

Dantzatu da ad. (oro har); du ad. (dantza jakin dantzatu); *jolastu* da ad. (Hiztegi Batuko batzordea, eta I. Sarasolaren *Euskal Hiztegia*). *Mintzatu* da ad. eta *solastatu* da ad. (*Euskal Hiztegia*).

b) *Errukitu, damutu, damu izan* aditzek zein erregimen behar dute? *damutu naiz, damutu zait, damu izan naiz, damu izan zait...*

Damutu naiz / damutu zait, biak onartu ditu Euskaltzaindiak.

Damu izan: *damu* dut nagusia; *damu zaio* askoz gutxiagotan ageri da.

Errukitu da / errukitu zaio, biak ageri dira literatura-tradizioan.

c) Aditz izenen erregimena finkatu. Erraza da eskalatzea = erraza da eskalatzen (ongi?). Konpontzen saiatu da = konpontzera saiatu da?

Erraza da eskalatzea ‘escalar es fácil’ esateko ondo dago; orobat, *mendi hori eskalatzea erraza da*. Baina *erraza da eskalatzen* ezin da izan ‘escalar es fácil’; bai, ostera, *mendi hori erraza da eskalatzen*. Labur bilduz, badirudi:

— *-tzea* erraza da (irakurtzen ikastea erraza da)

— 'zerbait *-tzea* erraza da (liburu hori irakurtzea erraza da)

— 'zerbait erraza da *-tzen* (liburu hori erraza da irakurtzen)

Azken adiera honetan *-tzeko* ere erabiltzen dugu (liburu hori erraza da irakurtzeko).

Euskal Hiztegia-n ageri den bezala, *-tzera saiatu* gaur gutxi erabilia da; gaur erregimen nagusia *-tzen saiatu*.

d) Zapuztu beharrekoak dira noski "gai honekin bukatu", "euliekin amaitzeko", "gai horrekin jarraitu" eta antzekoan.

Sarasolaren *Euskal Hiztegia*-n ez da horrelako adibiderik ageri. Literaturan ageri diren *bizitza heriotza gaizto batekin bukatu* eta horren antzekoetan, *-kin* adizlagunak beste zerbait adierazten du, noski. Beraz, erabilera berriak dira hor aipatzen direnak; eztabaidatu gabe dugu zein maila eman, onartu ala baztertu. Luza gabe emango dugu erantzuna.

-ekin gelditu, halako orduan gelditu onargarriak? *Euskal Hiztegia*-n *gelditu* aditzaren sarreran jasotzen dira horrelakoak, Hegoaldeko marka emanik; 1855. urtea ematen da lehen agerraldiaren urtetzat.

-ekin ahaztu onargarria? Hegoaldean bai, *-z ahaztu* erabileraren pareko. *Ahaztu* sarreran ez du honetaz ezer esan Euskaltzaindiak.

e) *Txominen galde egin du*. I. Sarasolaren *Euskal Hiztegia*-n jasotzen da *-(r)en galde(a) egin*. Beraz, ongi dago horko adibidea.

f) Aditzen erregimenak: *-tzea/-tzeko, -(e)la + aditza*.

-t(z)ea / -t(z)eko eskatu, agindu, exijitu. *-tzeko eskatu, agindu* (*Euskal Hiztegia*). *Orotariko Euskal Hiztegia*-k badakar *-tzea eskatu* adibide bat. Gramatika batzordeak aztertuko du gai hau. *Exijitu* ez dator bi hiztegiotan; Euskaltzaindiak ere ez du sartu *e* letrako zerrendan

-t(z)ea / -t(z)eko / -t(z)era aholkatu... gomendatu. *-tzea* eta *-tzeko* gomendatu ageri dira *Orotariko Euskal Hiztegia*-n; *-tzeko* bakarrik *Euskal Hiztegia*-n (gogoan izan I. Sarasolak erabilera nagusiak, maizenak, jaso dituela). *-tzera aholkatu* Ipar. eta *-tzeko aholkatu* (adibide bakarra *Orotariko Euskal Hiztegia*-n).

-(e)la informatu/mehatxatu? *Euskal Hiztegia*-k ez du horrelakorik jasotzen. Gramatika eta Hiztegi Batuko batzordeek aztertuko dute.

Etorriko dela espero dut / etortzea espero dut? *-(e)la espero izan* bai; nominalizazio adibiderik ez dator ez Mitxelenaen ez Sarasolaren hiztegiotan.

g) *Hobe dut esan/esatea/esaten* bezalako esapideetan zein erabili behar dugu, zein kasutan bakoitza.?

Hobe izan + partizipio iragana (subjektu erreferentziakideekin): hobe dugu isildu, lotsagarri gelditu baino.

Hobe izan + *-zea*: hobe da ez izatea, gaizki izatea baino.

Hobe izan + *-zen*: ez dago adibiderik; ez da horrelakorik erabiltzen.

h) *Horrek bere horretan darrai* bezalako esaldietan “darrai” forma trinkoak onartzen du *nor-nork* erregimena? Aztertu eta erantzutekoa; *Euskal Hiztegia*-ren arabera, *jarraitu* aditzaren forma trinkoak *nor-nori* dira; beraz, *darraio* beharko genuke (ez *darrai*). Erabilera berria bada, ikusi egin beharko da zenbateraino dagoen hedatua.

i) *-agatik ari izan* (nigatik ari zara). Ez dakit oso ondo zein den zalantza. *Orotariko Euskal Hiztegia*-k badakartza Chourioaren eta Duvoisinin adibideak, baina *-gatik* ‘por causa de’ adieran, jakina:

Lan hori hartzen dutenek bazkagatik egiten dute gehienek. Ez dira gero-koagatik ari.

Ari izan ‘ocuparse de, tratar (sobre)’ adieran, instrumentalarekin ageri da gehienetan. Adiera honi badagokio zalantza, hobeto aztertu beharko da zein leku izan dezaketen *nigatik ari da* bezalakoek, *nitaz ari da* egituraren ondoan.

-i ari izan (niri ari zara). Ez dut honen antzeko adibiderik aurkitu *Orotariko Euskal Hiztegia*-n. Testuinguru zabalagoa beharko litzateke bai ala ez esateko.

begiratu (*nor-nork*, *nor-nori-nork?*): dio ‘so egin’, du ‘zaindu, gorde’.

j) *kotxez aldatu* naiz esaten badugu *zergatik esan behar da ideiaz aldatu dut?* Zein erregimen erabili behar da *aldatu* aditzarekin?

Aldatu aditzaren erabilera ohikoena *kotxea aldatu dut* da (ikus *Euskal Hiztegia*), osagarria absolutiboan, alegia. Baina har dezake *-z* osagarria ere (ik. *Euskal Hiztegia* eta *Orotariko Euskal Hiztegia*).

k) Existitu, eboluzionatu, entrenatu... *nor* ala *nor-nork* dira? Existitzen dut ala existitzen naiz?

Existitu da ad. *Entrenatu* du ad. bezala erabiltzen da, nahiz ez den Hiztegi Batuko zerrendan sartu. *Eboluzionatu* ere ez da sartu; badirudi hau ere du ad. dela.

Zein erregimen segitu behar dute aditz berriek? Esate baterako *eskiatu*, *eskiatuko naiz/eskiatuko dut*. Du aditzak dira oro har.

4. Aditzaren ingurukoak

a) *Izan* aditza erabiltzea *egon*-en ordeztu: Bilduta izan da goiz guztian, gaisorik izan da joan den astean... Ba al dago puntu honetan arau argirik jartzeko moduren bat?

Batez ere Hegoaldean oso zabaldua dago aspalditikegon aditza. Oraingoz ez da inolako araurik eman horretaz; aztertuko da gaia.

b) Dut/daukat. Diferentzia.

ez daukagu sartzerik: ez duzu sartzerik. Biak?
sinetsia dut: sinetsita daukat. Biak?
oso garbi dut: oso garbi daukat. Biak?
zerbait egin beharra nuen/neukan. Biak?

Bai, besterik erabakitzen ez den bitartean bi formak ematen dira zuzentzat.

c) *Joan berri naiz / joan berri dut.* Jende askoren zalantza izaten da, eta zerbait erabaki behar litzateke.

Joan berri naiz, zalantzarik gabe. *Berri ezartzeak ez du aditz laguntzailea aldarazten.*

d) Gose izan, goseak egon... gosea eduki. *Gose naiz, goseak nago* egiturak jatorrak dira; baina *gose handia daukat, izugarritzko egarria zuen* esaterik bai? (OEHN badaude *gosea izan / eduki* modukoak).

e) Inpertsionalaren erabilera orainarteko ohituren kontrakoa: esaten da, ikusten da...

Irauli: hiztegietan du, baina "txalupa irauli egin zen".

Du motako aditz askok onartzen dute *da* laguntzailea, subjektu jakinik adierazten ez denean, hau da, inpertsionala adierazteko.

f) *Ahal* eta *ezin* erabilera zuzena zein da:

etortzen ahal naiz, etorri ahal naiz, etorri ahal liteke
jokatu ahal dut = jokatzeko ahal dut. *Ahal* biak ontzat ote?
joan ahal nahiz - ez dut joaten ahal, ezin dut joan / ezin eraman de-
zaket
ezin naiz joan / ezin dut joan? *Ezin*-ek beti laguntzaile trantsitiboa eskatzen al du?

Ezin-ek eta *ahal*-ek ez dute laguntzailea aldatzen: ezin naiz etorri; ez naiz joaten ahal.

Ba ote dago ñabardurarik *egin dezake* eta *egin-egiten ahal du*-ren artean? Edo berdin-berdin erabil ditzakegu?

Gainerako galderak aztertuko ditugu.

g) *Oso* aditzondo gisa: zalantzarik ez maite izan, atsegin izan moduko aditzekin; baina *asko gustatu zitzaidan*. Orduan, *asko / oso beldurtu?*, *asko / oso haserretu?* Teorian *oso* behar litzateke horrelakoetan. Horrela erabiltzen al da? Gainera, *hain / hainbeste* arazoa ere horrekin lotuta dago: *hain maite nuen?* *Ez dakit zergatik beldurtu zaren hainbeste?*

Datuak ondo aztertu ondoren gomendatuko da batasunerako egokien ikusdena.

h) Behar izan: naiz / dut?

“Iaguntzaile iragangaitzak ia iragankorrek adina erabiltzen dira” (*Euskal Hiztegia*). Beraz, honetaz araurik ematen ez den bitartean, bietara.

i) Ez dakit *saiatzea merezi du* tipikoekin zerikusirik baduten honako beste hauek:

Egoki dirudi hori esatea / esateak?

Hori / horrek izan behar du (arazo baten) konponbidea?

Hori izan behar da konponbidea?

Aztertuko da eta erantzuna eman.

j) *Ohi*-ren tokia ezezko esaldietan: ez da esan ohi / ez ohi da esan

Aztertuko da.

k) **Aginterako adizki perifrastiko laburtuak**

— “Orain arteko arau-gomendioetan puntu hau ukitu ez bada ere, zerbait ukitua dago EGLUn, baina ukitua baizik ez”.

— “Zenbait esparrutan guztiz premiazoak gertatzen ari dira: harreman pertsonaletan, kirol ihardueretan, tailerretako lan harremanetan, etab.”

— “Egokia litzateke hainbat zalantza eta bikoiztasun gainditzea eta forma erabilgarriak zein liratekeen esatea, baina modu zabalean eta nola esateko hala idazteko balio dutelarik. Adib.: emadak/emaidak, uztak/utzizak, pasaidak/pasadak... Eta eredu mordoxka eman beharko litzateke, nolabaiteko “eredu osoa” eskainiz”.

Aztertuko da.

l) Aditzen bilakaeran, zergatik dugu iragangaitzetan (trinkoetan) bilakera osoa eta iragankorretan ez?

dabil > zebilen > balebil > dabilke/lebilke > zebilkeen / bebil

darama > zeraman > (balerama > deramaile/daramake > zeramakeen) / berama. Zergatik hutsune hau? EGLU-II

Aditza erabaki zenean horrela geratuko zela uste dut (aditz paradigmak bere garaiko erabakitik hartu ziren eta).

m) Aditzoia noiz erabili behar da?

Indikatiboko ez diren aditz formetan erabili ohi da; baina Euskaltzaindiak berez ez du ezer arautu horretaz.

5. Deklinabideaz

a) *Zenbait, hainbat* + mugatu pluralaren erabilera okerra —batez ere -a berea duten hitzetan— gero eta zabaltzenago ari dena: zenbait animaliek, hainbat gauzek, zenbait elizek...

Hala da. Gramatika batzordeak aipatu zuen “Okerrak Zuzenduz” txostean, Leioako biltzarrean aurkeztu zuen hartan.

b) Mugagabea eta aditza sing./plr.: 17 urte dut/ditut. Biak.

— *Asko*-dun sintagmen komunztadura. Zuhaitz asko landatu genuen/genituen? Biak.

— *Nahikoa, hamaika* eta horrelakoek zein konmuztadura behar dute: singularra ala plurala? Hamaika buruhauste izan ditut/dut. Biak.

c) Izen zenbakaitz eta neurgaitzek (*bero, gogo, maitasun, gorroto...*) *handi* edo *luze* hartu behar dute, eta ez *asko* (hala dio *Euskal Gramatika Laburra-k*). Baina *gogo gutxi* zilegi al da, edo *jaramon gutxi*? Bai.

d) Deklinazioko atzizkiaren aurretik, zenbait kasutan, -ren- epentetikoa edo nola eta noiz erabili ala ez erabili: aitarengandik < aitagandik?, semearekin < semeakin?...

Deklinabideko tauletan oso ondo ageri da noiz bai eta noiz ez. -*gatik* kasu-markarekin, esaterako, mugagabea eta mugatu singularrean ez da beharrezko. -*kin* kasu-marka, ostera, beti doa genitiboaren gainean; beraz, *semearekin*.

e) -*ko* eta -*ren* izenlagunak:

ikastolako/ikastolaren zuzendari
alderdiko/alderdiaren bozeramaile

agiriak faltsutzeko delitua/agiriak faltsutzearen delitua (ala saihestu?)
nobela euskaratzeko lana/nobela euskaratzearen lana

Askotan bi izenlagun-motak dira zilegi; oso zaila da arau zehatza ematea. Adibidez, badirudi *nobela euskaratzeko lana* zuzenagoa dela, baina *nobela euskaratzearen ondorioa* erabat onargarria da.

-*kol-zko*

“kalitateko haragia/kalitatezko haragia”. Erabaki gabe adibide konkretu hau. Bestela ere arazo korapilatsua da.

f) “Hau *euskara batuan* ari da hizketan”, baina “hizlari hori *batuaz* ari da” ala “*batuan* ari da”? Biak, esango nuke, baina adieraz desberdinekin: lehena, zein gaiz ari da; bigarrena, nola ari da.

Instrumentalean monosilaboen zerrenda eman: gai, jai...

g) Denbora adierazteko *Zortzi ordu egon naiz zure zain bezalakoak ongi al daude? Ala behar du izan zortzi orduan egon...?*

Zortzi ordu egon zain bezalakoak ondo daude (ik. Euskal Gramatika Laburra, absolutibo kasuaz dioena).

Iraupena edo denbora-bitartea adierazten duten adizlagunak singularrean erabiltzea gaizki al dago? *Handik hiru urtera, lau egunean egin zuen lana, denbora gutxian...* Kantitateekin eta magnitudeen unitateekin ere antzeko zer-bait gertatzen da: *200.000 pezetatik gorako soldatak, ni nengoen tokitik lau metrora zegoen.*

Horko horiek guztiak erabat hedatuak daude Hegoaldean behintzat. Bata-sunerako ez da araurik eman (zenbatzaileekin mugagabea erabili behar den arren, denborak/neurriak/pisuak, etab. bestela jokatzan dute). Beraz, besterik esaten ez den bitartean, onartzekoak dira.

h) Noiz erabili behar da instrumentala eta noiz soziationa? *Labanaz hil zuen / labanarekin hil zuen. Buruz errematatu du / buruarekin errematatu du?*

Euskal Gramatika Laburra: "soziationa ere erabiltzen ahal da lasai aski". Hala ere Euskaltzaindiak ez du ezer erabaki.

i) Hauek guztiak kontutan hartu behar dituzu, ala kontuan hartu behar dituzu?

Kontuan hartu da Hiztegi Batuko batzordearen proposamena, baina erabaki gabe dago.

j) Indiotan ibili, heroietan jolastu...
marnier erara/eran prestatu
lagunetara, medikutara joan

Aztertuko dira galderok, aditz horiek erabakitzean hiztegian.

k) *Denetik, denetarik, baina denetatik?*

l) *Zuretzat, zuretzako* argitu. Berez *-tzat* da adizlaguna eta *-tzako* izen-laguna, baina oso hedatua dago adizlagun bezala erabiltzea. Deklinabideko baturako formak eman zirenetik ez da ezer esan auzi honetaz.

m) Nondik: Hitz arruntekin, *-n* edo *-l* bukaera duten hitzetan. Hobetsia da:

barrendik/barrenetik
ehundik gora/ehunetik gora
hurbildik/hurbiletik
urrungo/urrundik, urruneko/urrunetik

n) Prolatiboa: hitzaren bukaera afrikatua denean.

ardatz - tzat: ardatztat, ardatzat... ardaztako... ?

Euskaltzaindiak ez du deus esan honetaz, guk dakigula. Dena dela, EGLU lean behin agertzen da kasu hori idatzita. Zalantza dugu horrek berekin ote dakarren gomendio-araua. Adibidea: 224. orrialdean: “Jende zenbakaiztat hartua bait da” (sic).

Hala ere, ez dago inolako araurik.

o) Atzeraxeago = atzeragoxe (?)

Baliokideak dira. Esana dago EGLUn -xe- indartzailea bi lekuetan joan daitekeela.

p) *Arte* postposizioaren erabilera: *astelehen arte, astelehena arte, astelehenera arte?*

Euskal Hiztegia: *astelehena arte*. Euskaltzaindiak ez du ezer erabaki.

6. Izenordainak

— Edozer gauza - edozein gauza - edozer. Hirurak daude ondo.

— Elkar - bata bestea. Elkar maite dute - Bata bestea maite dute (?) / Batak bestea maite dute. Aztertzeko auzia; nolanihi ere *batak bestea maite du* behar du izan.

— Haren, bere, beren, haien, beraien,... zein desberdintasun dute eta nola erabili behar dira?. *Euskal Gramatika Laburra* liburukian (72. orr.) esanaz gain, ez dago ezer arauririk.

— Bera eta berdin. *Kolore bera* dute bi kotxe horiek / kolore *berdina* dute bi kotxe horiek; ideia bera izan dugu / ideia berdina izan dugu... Zein da egokiagoa? *Euskal Gramatika Laburra* liburuan ageri den bezala, *kolore bera, ideia bera*.

— *ber(a)* erakuslea / izenordaina instrumentalean. Euskaltzaindiak *beraz* forma ematen du: *gai beraz hitz egin du, ez nintzen beraz oroitu* esaldi egokiak al dira? Bai, egokiak dira.

— Genitiboa eta aditza sujeto berekoak badira (“*geure* kotxean joango gara”, adibidez), genitiboa indartu behar omen da. Hori beti egin beharra dago? *Gure kotxean joango gara* gaizki al dago?

Ez, ez dago gaizki. Ikus zer dioen EGLUk honetaz.

7. Aposizioak

Axularrek, nafar idazle fina, iragarri zuen...

Axular, nafar idazle finak, iragarri zuen...

Axularrek, nafar idazle finak, iragarri zuen...

Axular nafar idazle finak iragarri zuen...

Ane bere alabari esan zion... (?) [bere alaba Aneri]
 Mosku Errusiako hiriburuan bildu ziren...
 Axular Urdazubin jaiotako idazleak iragarri zuen
 (zernahi joan daiteke era honetako aposizioetan?).

Realeko prentsa arduraduna den Andoni Iraolak adierazi digunez...
 Realeko prentsa arduradun Andoni Iraolak adierazi digunez...
 Andoni Iraola Realeko prentsa arduradunak adierazi digunez...

gu bisitariontzat = guretzat bisitariontzat
 zuek guztiontzat = zuentzat guztiontzat

Aposizioen gaia hobeto aztertu beharrekoa da, batasunerako gomendioak eman aurretik.

8. Sintaxi auziak

a) *-Ere*-ren erabilera. Ahal den guztia: ‘Okerrak zuzentzen’ lanean azaldu zena eta gehixeago ere bai ahal bada. Esaterako: *Lehendakariak esan zuen, baita ere* (beste zerbait esan ondoren), *laster jakinaraziko duela ez dakit zer*.

b) Juntagailuak

“*Edo, ala*. Tratamendu osoa eman, salbuespen gutxiarekin ahal bada”. EGLU IV (Juntagailuak) liburuan, ahalegina egin da.

Gramatika auzietan: esaldi koordinatuetan, *eta* erabiltzen denean, zeinekin konmuztatu behar da subjektua bi esaldietako aditzen erregimena ezberdina bada. Esate baterako:

— Jon etorri eta afaldu du / Jonek etorri eta afaldu du

— Jon afaldu eta joan egin zen / Jonek afaldu eta joan egin zen

Esan, bietara esaten da, entonazioaren arabera. Idatzirako, aztertu egin behar da.

“Komunztadura emendiozko perpaus juntatueta: EGLU IV lanean “Emendiozko juntadurak aditza plural komunztadura hartzerantz behartzen duela esan daiteke oro har”. Hala ere, salbuespen batzuk egiten dira, horien artean izen-sintagma abstratuak juntatzen dituzten perpausak (2.4. atala). Abstratuak soilik? *Bazkaria geuk egingo dugu, zuek ogia eta ardoa ekarri behar duzue, besterik ez esaldia zuzena?* Deskribapenetan adibidez: *Serafin hartza... ugaztuna, 16 cm inguru luzeko gorputza eta 20 cm-ko isats orakorra duena*. (LUR *Hiztegi Entziklopedikoa*). Horrelakoetan singularra nahiz plurala erabil al daiteke?”. Bai, biak erabil daitezke.

“Juntagailuei buruzko azken gomendioen artean, hau agintzen da hitzez hitz: “ez da onartzen junta gaia kasu markarik gabeko izen sintagma izatea eta bigarren kasu markaduna izatea”. Hori dela eta, lehenik jakin nahi genuke go-

mendio-erabaki horrek ere indarra ote duen juntagaiak bi baino gehiago direnean. Alegia, nola idatzi behar genuke:

“Toki Entitateen Antolakuntzari, Funtzionamenduari eta Araubide Juridikoari buruzko legea” ala “Toki Entitateen Antolakuntza, Funtzionamendu eta Araubide Juridikoari buruzko Legea”?

EGLU IV liburuan esaten den bezala, ezkerrean izenlaguna eramateak asko errazten du izenak juntatzea, eta ez kasu-sintagmak. Beraz, goiko bi aukerak dira zilegi.

“Delako arauak, bertzalde, juntagaia izena + adjetiboa + adjetiboa denean ere balio du? Erran nahi baita: “Sección de Gestión Técnica y Administrativa” izenekoa zer da, “Kudeaketa Tekniko eta Administratiborako Atala”, ala “Kudeaketa Teknikorako eta Administratiborako Atala”?

Hor ere, eskuinean doazen izenondoak zuzenean junta daitezke. Beraz, *Kudeaketa tekniko eta administratiborako Atala* erabat zuzena da.

“Araua betetzeak, bertzalde, arazoak sortzen dizkigu itzulpenak hartaratuak izenlagunak elkarren ondoan pilatu behar ditugunean (eguneroko ogia, guk erabiltzen ditugun testuetan ohi den hizkera bihurriaren ondorioz). Eta arazoak diogu, ulermen aldetik testuak ilun samarturik gelditzen baitzaizkigu. Konparazione, emandako arauari jarraituz: “Langilieriaren Kudeaketarako eta Administrazioarako Atala” berdin izan daiteke: “Sección de Gestión de Personal y Administración” edo “Sección de Gestión y Administración de Personal”. Aldiz, “Langilieriaren Kudeaketa eta Administrazioarako Atalak” zilegia balitz, ordain bakarra izanen luke erdaraz: “Sección de Gestión y Administración de Personal”.

Lehen esan bezala, “Langilieriaren Kudeaketa eta Administrazioarako Atala” zuzena da euskaraz. Baina ohart gaitezen, erdaraz ere “Sección de Gestión y Administración de Personal” esatean ere badela anbiguotasuna, “de Personal” izenlaguna bi izenei, “Gestión y Administración”, ala bigarrena bakarrik, “Administración” dagokion jakiterik ez baitago. Gertatzen dena da erdaraz ohituak gaudela eta ez dugula anbiguotasunik ikusten. Euskaraz ere berdin jokatzeko ikasi beharko genuke.

“Berdintsu gertatzen da kasu honetan: “Segurtasuneko Ikerketaren eta Ikasketen Atala”. Hala behar luke, behintzat, Euskaltzaindiaren azken erabakien ariora. Alabaina, nola jakin kasu horretan “Segurtasuneko” hori “ikerketari” soilik dagokion ala “ikasketei” ere? Modu bakarra erdarazko izenari begiratzea da: “Sección de Estudios de Seguridad y Formación”.

“Segurtasuneko Ikerketa eta Ikasketen Atala” jartzeak ez luke konponduko hemen azaltzen den zalantza. Bestalde, erdal izena ere anbigua da: nola ulertu behar da, “Estudios de Seguridad y (de) Formación”, ala “Sección de Estudios de Seguridad” y “Sección de Formación”? Anbiguotasunak hizkuntza guztietan

daude. Erdaraz, izena eta izana, biak batera hartze ditugu, eta hasieratik ohitzen gara modu bakar batean ulertzen.

“*Eta*-rekin elkartutako izen sintagmetan noiz ken diezaiokegu lehenengo parteari deklinabide marka? Noiz ez? Zergatik?”

EGLU IV liburukian azaldua dago hori. Labur esanda, oro har, pluraleko sintagmetan dugu aukera *guraso eta lagunekin* nahiz *gurasoekin eta lagunekin* esateko. Singularrean, kasu-sintagmak elkartu behar dira: *etxean eta kalean*.

c) Zeren... bait..., zeren. Erabilera argitu.

d) Subjuntiboko adizkien batzuetan *-n* atzizkia hartzen dute eta beste batzuetan *-la*. Noiz erabili *-n* eta noiz *-la*? *Etor dadin* ala *etor dadila*? *joan zaitezen esan dit* / *joan zaitzezela esan dit*. Biak onartzen dira? Noiz bata eta noiz bestea?

e) Konpletiboetan esaldi nagusia ezezkoa denean zein lotura erabili behar dugu? “*-ela* / *-enik*; esate baterako: *ez dut uste joanen direnik* / *ez dut uste joanen direla*. Noiz bata eta noiz bestea? Zein tokitan bata eta zeinetan bestea?”

“Erabakitzeoak” zatiaren hasieran esan bezala, galderak eta zalantzak jaso ditugu. Gramatika batzordeak begien aurrean izango ditu bere txostenetan.

-eneko delakoa baztergarria omen; zergatik sartu da forma hori?, ez da inondik ere beharrezkoa?, beti da gaitzesgarria?: *gogoratzen duzu ni uretara erori nintzenekoa* esaldia ondo?

Bai, esaldi hori ondo dago “erori nintzen momentu/une/garai...koa” esan nahi baitu. *-(e)neko* beharrezkoa da erlatiboaren ondoko izena —gehienetan denbora adierazten duena— isilpean uzten denean. Baina oro har ez da beharrezko *liburua erosi dudaneko denda* bezalakoetan; hor nahikoa da *liburua erosi si dudan denda*.

-(e)lako/-en/-enaren + izena: *ezkondu delako berria, hori gaizki dagoe-lako ustea oso zabaldua dago*; baina zerbait larria gertatu den susmoa *dut, ordainduko ez didaten beldur naiz, hemengoa den seinale*; alor honetan ez ote da zalantzarik? Hemen aipatzen diren adibideak guztiak daude ondo.

f) *-nola...* *-(e)n/bait-* ondoriozko egitura onargarria? (OEHN adibideak badaude).

g) *-la, -larik*. Moduzkoetan *-larik* erabili daiteke?

h) *-nez, -nez gero*. Argitu.

i) *-hain..., -(e)la* ondoriozko egitura onargarria? *hain..., bait-*egitura onargarria?

j) *-zergatik...-(e)n* edo *-(e)n gabe*: onargarria? EGLU III lanean literaturako adibideak agertzen dira, menperagailu zein lokailu gisa. Egitura horrek

duen 'debekua' eta fama txarra desagertzea komeni da? Euskaltzaindiak EGLU III-n azaltzearekin nolabaiteko 'onespena' eman diola dirudi. Hala bada, argi-egi esaterik merezi?

EGLU IIIIn, horrelako egiturak literaturan badirela besterik ez da adierazi nahi izan. Hortik aurrera, Euskaltzaindiak ez du esan batasunerako gomendatzekoak diren ala ez. Aztertuko da.

k) *Bailitzan* ala *bailitzen*? Euskaltzaindiaren testuetan *bailitzan* agertzen da baina batuako lotura *-en* da.

l) *-tearren*, *-tzearren*, *-teagatik*, *-tzeagatik* atzizkien erabilera helburua adieraziz gogorra egiten da. Espelikazioa, adibideak.

m) *Egitekotan*: erabilera. *Negua otan*, *hotzak egongo ginateke*. = -z gero?

Erabilerarik zabalduenean, *zerbeza edatekotan*, *edan ezazu holandesa* bezalako perpausak dira ohikoak. Hau da, *-kotan* = etorkizunari buruzko baldintza ("zerbeza edan nahi baduzu" edo horrelako zerbait).

n) *-tean*, *-tzean*, *-terakoan*, *-tzerakoan*. Sinonimoak?

o) *Jakitera* eta *jakin izatera* berdin erabil daitezke? Ba al dute ezberdintasunik?

p) *Ikusiz* ala *ikusiaz*? Literaturan biak erabili dira; batasunerako ez da erabakirik hartu.

r) Gerundioa.

s) Joskera bereziak. Txirritaren bertso batean *alde batera pena artzen det / zu modu hortan utztia*; *lastima egiten zuen / nere ikustea*. Perpaus horietan bi nor sintagma daudela dirudi; zuzenak al dira?

Zuzenak dira; besterik da euskara zainduan lekurik izan dezaketen ala ez; hori aztertzeko dago.

t) *Kategoria-arazoak*. Zer dira *bezala*, *bezain*, *hain*, *etab.*? Adberbioak.

9. Siglak eta laburtzapenak

— Siglak nola idatzi behar dira? Letra larriz sigla osoa ala lehenengo letra bakarrik; esate baterako *HIES*ak jota dago ala *Hies*ak jota dago.

— Laburtzapenen deklinabidea. Siglen, ikurren eta laburduren deklinabidea nola: Mugatua, mugagabea, marratxoarekin, marratxorik gabe, punturik gabe...

10. Hiztegitzinta

a) Eratorpenaren arloan, atzizkiei buruzko arauak.

— *-go* atzizkiaren esanahia? Taldea adierazteko onargarri bihurtu behar al du? Irakaslego, biztanlego, gutxiengo, gehiengo... Edo lanbidea edo kualitatea adierazteko bakarrik erabili, Iparraldean bezala?

LEF batzordeak lanbidea edo kualitatea adierazteko erabiltzea gomendatu du, baina Euskaltzaindiak ez du oraindik ezer erabaki. Luza gabe argituko du zein den erabilera zuzena batasunerako.

— *-kor*, *-koi* eta *-garri* atzizkien erabilera argitu.

— herrien eta etnien izenetan, noiz ‘*-ar*’ (*-tar/dar*) atzizkia eta noiz ez (*kurdu* nahikoa, ala *kurduar*)? *Europar jatorriko animalia*?

— Pertsona-izen berezietatik eratorrietan zilegi al da *-ar* (kantiar, freudiar, etab.).

— “termino berriak sortzeko garaian eratorpenaren bidea oso emankorra bada ere, sarritan zalantza egiten dugu: atzizkiez erreparorik gabe baliatu hitzak behar izan ahala sortzeko ala baliabide horren erabilera neurtu, hitz eratorria gabe hitz-elkarte edo izen-sintagma erabiliz; adibidez, *-(k)ada* atzizkia: *harrikada*, *makilada* eta antzeko hitz jatorren bidetik *ukondokada*, *belaunkada*, *ez-patakada*, *kulatakada* sortu ala izena + *-ukaldi/kolpe* hitz-elkartearen bidea erabili? *-gile* atzizkia erabiliz *euritakogile*, *jostailugile*, *pintzelgile*, *kortsegile*... ala izena + *-egile* hitz-elkartea bultzatu. Badakigu auzi honetan ezin dela araurik eman eta berezkoa duela euskarak atzizkibidea, baina irizpide orokorrak finkatzeak ez liguke kalterik egingo”.

Oso zaila dirudi kontu honetan irizpide orokorrak finkatzea.

b) Loturik / aparte idatzi?

— *Bete* noiz izenari lotuta noiz aparte denborazko izen konposatuetan: urte bete, ordu bete, aste bete...

Aste bete (*Euskal Hiztegia*), ordubete (Hiztegi Batuko batzordea; *Euskal Hiztegia*-n ez da onartzen, *ordu* sarrerara bidaltzen du), urtebete (Hiztegi Batuko batzordea eta *Euskal Hiztegia*)

— *Zahar* eta *berri* izenlagunek arazo bereziak sortzen dituzte; batzuk agian hiztegi batuak argituko dituenak: *euskaldunzahar* ala *euskaldun zahar*, *euskaldunberri* ala *euskaldun berri*; *hasiberri* ala *hasi berri*...

Berez idatzita. Euskaltzaindiak *euskaldun zahar* eta *euskaldun berri* onartu du. Partzipioa + *berri* egiturak bereiz idaztekoak dira, oso eginak daudenak salbu (*jaioberri*).

— *San Ferminak* forma horrela idaztekoa al da? Ez da hobe *Sanferminak*? Agian erabaki eskaeretan sartu behar nuen hau. Egia esateko, jai iragarpenetan eta jaien berri ematean erruz agertzen dira forma hauek: *Sanferminak*, *Sanjoanak*...

c) Hartzailerik gabeko *eman*, *gertatu*-ren ordez. Euskaltzaindia: *eman* sarreran, "ez du 'gertatu' adierazten (**neska-mutikoen artean ematen diren lis-karrak*).

d) *Ofiziale* iz. eta *ofizial* izond. forma-bereizketa bultzatu behar litzateke, argitasunaren izenean.

Hori da Hiztegi Batuko batzordearen proposamena, baina oraindik erabaki gabe dago.

— *Ingeniari*, *injinero*, *inginiere*, *injinero*... zein batasunerako? Hiztegi Batuko batzordearen proposamena, *ingeniari* eta *injinero*, biak maila berean. Euskaltzaindiak erabaki gabe.

— Txistukariekin zalantzak: *piska* ala *pixka*, *gaiso* ala *gaixo*. Hiztegi Batuko batzordearen proposamena *gaixo* eta *pixka* (*Euskal Hiztegia*-k ere hala eman die sarrera). ...*Kasu*: 'adibidez' esateko balio al du? *Euskal Hiztegia*-k ez du halako adierarik jasotzen. Hobeto aztertu beharrekoa.

— *krokodilo*, *orkestra*... metatesi hauek ez al dira gehiegikeriak? Agian batzuei hala irudituko zaie, baina horiek dira nazioarteko formak, baita Iparaldekoak ere. *Kokodrilo* eta *orkesta* espainierarenak bakarrik dira.

— txigorkia: ogi txigortua, ogi txigorra (?). *Euskal Hiztegia*-n *txigortu* aditza bakarrik jasotzen da. Berez *txigorki* ondo osatua dago, eta horren ordaina *ogi txigortua* izan daiteke.

— Nola idatzi *lehen bait lehen*? Hiztegi Batuko batzordearen proposamena, *lehenbailehen*.

— *Ihardun / jardun*? Hiztegi Batuko batzordearen proposamena *jardun*. *Euskal Hiztegia*-k *ihardun* "laguntzailerik gabe jokutzen da" dio; hau da, aditz trinkoari dagokion partizipio bezala ematen du (*dihardu* etab.). Jokutzen den aditzaren partizipioari *jardun* sarrera ematen dio (*jardun du*).

e) 60ko hamarkada, baina 60 urteak (?). Aztertzekoa.

f) Erdal hitzen euskal ordainak:

Vena: *bena* / *zain*?

Músculo: *muskulu* / *gihar*?

Cómplice: *gaizkile*. Complicidad: *gaizkidetasun*

Estilográfica: *idazluma*

Apoarmatu: *galápago* eta *dortoka* (?): *tortuga*

Descongelar: *izotza kendu*

Konbentzitu: *komentzitu*. *Euskal Hiztegia*: *konbentzitu*.

Konbenio: *komenio*

Apuntatu: (keinatu: *Ipar. nolako hedapena? destatu*?)

Alpergura: *galbana* adierazteko

Hospitalidad: abegikortasun
 Mutatu: eta mutazio, mutante?
 Lokalizatu...
 Ligatu (?)
 Distraitua

Euskaltzaindiak oraingoz forma bakarrik erabakitzen du; adiera ere bai tar-teka. *Apuntatu* Heg. markarekin onartu du Euskaltzaindiak. *Apoarmatu* forma ere onartu du, adierarik markatu gabe. *Alpergura* ez da sartu *a* letraren zerrendan, baina ondo osatua dago (beste kontu bat da zein adiera duen). *Izotza kendu* ere egokia izan daiteke adiera horretarako, baina Euskaltzaindiak ez du ezer esan. Ahalegina egingo dugu argibideak emateko.

g) *Itxiko al duzu ahoa, burugabe horrek ?!* *Itxiko al duzu ahoa, burugabe halakoa?!* Ez Euskaltzaindiak eta ez Gramatika batzordeak ez dute ezer esan honetaz. Baina badirudi biak direla onartzekoak; aztertzekoa izango litzateke bietatik bat hobetsi behar den.

h) Euskal onomatopeien zerrendatxo bat ateratzeko premia ere ikusten da (baldin badago, guk behintzat ez dugu ezagutzen).

Ez dago halakorik. Jaso dugu eskaera.

11. Onomastika

a) Euskal Herriko izenez:

— “Nafarroako herrien izenak. 1990ean Nafarroako Gobernuaren eta Euskaltzaindiaren artean landutako *Nafarroako herri izendegia*-n *N.t.e.e.c.* oharra-ekin utzi diren kasuetan bi interpretazio sortu dira euskal langileen artean: gaztelaniazko forma aukeratu (Viana, esaterako) edo Euskaltzaindiak 1979an ateratako *Euskal Herriko Udalen izendegiak* zekarrena hartu (Biana eta abar)”.

Hona Onomastika batzordearen erantzuna: “Nafarroako herrien izenez aipatzen duten duda ez da erraza (...) Euskaltzaindiak 1979an egindako izendegi proposamenak, proposamenak baitziren, ez ziren birretsi. Gauza bat da Biana edo holako batzuk euskaraz erabili ahal izatea, grafia hutsezkoak direnean, eta besterik neologismoak direnean, horietan askoz ere erabilera urriagoa egin beharko litzateke, batez ere udalak onartu ez badu. Azken batean, udal baten izenaren erabilera, udal korporazioari baitagokio, bai Euskal Herrian eta bai bestetan ere”.

— *Iruña/Iruñea*, zein erabili behar dugu? Onomastika batzordearen erantzuna: “Arazoa absolutiboan baino ez da agertzen, deklinatzean Udalak berak *Iruña* hobetsi arren, *Iruñeko*, *Iruñean* eta abar erabiltzen baitu. Batzordeak bi maila desberdin daudela ikusten du, baina argi du euskal izen jatorra *Iruñea* dela, *Iruña* erdaldunek erabilitako izena izanik. Udal edo foru administrazioak zer erabaki duten, irizpen akademikoari jaramonik egin gabe, besterik da”.

— *Bidania*-k -a organikoa al du? Bai.

b) Euskal abizenen grafiak:

Elorza/Elortza
 Alzaga/Altzaga
 Ardanza/Ardantza
 Zabalza/Zabaltza
 Iantzi/Yantzi/Igantzi (herria bezala)
 Iabar/Yabar/Ihabar (herria bezala)
 Iaben/Yaben/Ihaben (herria bezala)
 Carricart/Karrikart
 Haritschelhar/Haritxelhar/Haritxelar
 Gorostiague/Gorostiage/Gorostiaga
 Mendiboure...

Onomastika batzordea: “lege prozedurak eskubidea ematen dio hiritar bati, euskal grafian jartzeko (edo katalan grafian nahiz galizierakoan). *Yanci*, *Yabar*, *Yaben* eta *Yurre*-ren kasuan, herri izenak eta deiturak ez dute zertan era berean joan. Onomastika batzordeak ia 4.000 deituraren euskal ordainen Izendegia prestatu du eta laster kaleratuko da. Iparraldeko deiturez, ordea, Onomastika batzordeak adibide batzuk bakarrik jarri ditu, euskarak han ofizialtasunik ez duelako”.

c) Britainiar Museoa (?): Britainiako Museoa. Onomastika batzordea: “Kontuan izanik *Atlantiko itsasoa* ez bezala, *Museo Británico* ez dela jatorriko izena, gaztelaniaz egindako itzulpena baino, eta munduko gainerako hizkuntzek ere itzultzen dutela, itzulpena egin nahi izanez gero, zuzen egin behar da ingelesetik *British Museum* eta ondorioz *Britainiar Museoa* erabili”.

d) Buenos Airesetako: Buenos Airesko. Onomastika batzordea: “Usadio zaharra pluralean ematea bazen ere euskal amerikanoen artean, azken urteotan singularra nagusitu denez, hobe singularrari lehentasuna ematea, plurala zilegi bada ere”.

EUSKARAREN HIZKUNTZ EREDUAZ ETA KALITATEAZ ZENBAIT GOGOETA

Tolosa, 1996-X-19

Xabier Mendiguren Bereziartu

Nire txosten honen helburua bikoitza da: alde batetik azken urteotan euskararen zuzentasun eta egokitasunaren inguruan han-hemenka agertu diren irizkiak biltzen saiatzea, sarrera gisa, eta ondoren, esku artean daukagun egitekoaren konplexutasuna larriki bedereren azaltzea, euskalgintzan zeini zer egitea dagokion iradokiz: hau da, zer dagokion Euskaltzaindiari, eta zer idazle, itzul-tzaile, kazetari eta irakasleoi. Euskalgintzaren zama astunegia eta erantzukizuna garrantzitsuegia baitira Euskaltzaindiaren, edo talde honen edo haren bizkarre-tan soilik uzteko.

ESALDITIK TESTURA

Bi hitzetan aditzera eman beharko banu, azken urteotan euskalgintzan gertatzen ari den aldaketa, berriki argitaratu den liburuaren izenburua (1) auke-ratuko nuke: esalditik testura, perpausetik testura.

1968an Mitxelenak Euskaltzaindiaren eskariz abiarazi zuen arautze-prozesuak onarpen erabatekoa lortu duelarik, aldi berean pixkanaka ohartuz joan gara estandar hutsarekin ez daukagula urrunegi joaterik, nahiz eta abiapuntu gisa ezinbestekoa den. Badirudi komunikatu beharraren premiak hala behar-turik, konturatzen hasiak garela testua “objektu konplexua” dela eta perpausa ez dela aski, eta bien artean alde nabarmenik izan behar duela. Testua komu-nikazio-unitate baldin bada, hizkuntzaren erabilpen-unitate, eta dela aski per-pausa funtsezko desberdintasun horrek izan behar duela nolabaiteko zerikusia hizkuntzaren erabilpenarekin. Horregatik, “hizkuntzaren sistemaren gramati-kak” erabilpena kontuan hartu gabe egingarriak direla ematen duen bitartean, badirudi ezinezkoa dela hizkuntza baten testuak deskribatzea horiek erabil dai-tezkeen egoerekiko erlaziorik gabe (2). Ortografia, deklinabidea, aditza, per-paus bakuna, lokailu eta juntagailuak arautuz joan eta gramatika osoa burutze-

(1) BATZUK: *Esalditik testura*, Donostia, 1995.

(2) BERNARDEZ, Enrique: *Teoría y epistemología del texto*, Cátedra, Madril, 1995, 73 or.

ko perpaus elkartuak eta etorkizuneko hiztegiaren oinarria izango den 25.000 bat hitz finkaturen zerrenda ugari samar bat argitaratzea falta delarik, inoiz baino indar handiagoz agertu zaigu euskararen zuzentasuna eta egokitasunaren auzia. Eta sarri askotan, teoriarik eta abstraktuan eztabaidatu izan diren zenbait auzi (sintaxiarena, adibidez), testugintzan erantzunak hartzen eta planteaketa berrien premiak sortzen hasi dela esan genezake. Adibidez, administrazioko zenbait xedapen, argitaratu diren bezala zeharo ulergaitzak izateak, edo gure kongresuetan eman diren zenbait hitzaldi, bere horretan interpretarien lanerako ezinezkoak gertatzeak, testu horietako sintaxia auzitan jartzen dute, eta gauzak birpentsatzera garamatzate.

Kalitateri buruzko jarduna, gure artean, berri samarra bada ere, Hezkuntza Saileko Euskara Zerbitzuak, bere EIMA proiektuekin, eta Hizkuntz Politikarako Idazkaritza Nagusiak ahaletin eta baliabide garrantzizkorik bideratu zuten jadanik joan den hamarkadan helburu horretara. Hala ere, Euskaltzaindiaren Jagon Sailak 1994ko otsailean antolatatu zituen gai horri buruzko bere lehen Jardunaldiak, hezkuntza, administrazioa eta komunikabideen alorrak aztertuz. Aurretik eta ondoren izan da ahots eta libururik, aldez edo moldez, gaiari hautsak harrotu dizkionik.

Gauden hamarkada honetan bereziki indartuz joan den kezka horren lekuko dira ia bata bestearen parean sorturiko estilo-liburu desberdinak (3), baita irakaskuntza-munduari begira agertu diren beste zenbait testu ere (4).

Bestalde, Unibertsitate-mailan gai berak sortu dituen oihartzun eta kezka adierazgarri dira Bittor Hildagok sintaxiaz, Jon Sarasuak kazetari-hizkeraz edo L.M. Larriganek testu-antolatzaileez egin dituzten doktore-tesiak ere (5).

Beraz, badirudi gure artean gero eta kontzientzia argi eta zabalduagoa dugula euskara estandarren baitan egin den araugintzaz eta finkatze-lanaz au-

(3) ARRASATE MUGUERZA, Manu: *Euskarazko albistegiatarako esku-liburua*, EITB. Bilbo, 1991. EUSKALDUNON EGUNKARIA: ESTILO LIBURUA. EGUNKARIA, S.A. DONOSTIA, 1992. Lopetegui, Eskarne: *Hizkuntza zuzen erabiltzeko arau eta proposamen-bilduma*. Eusko Jaurlaritza. Gasteiz, 1933. HAEE: *Hizkera argiaren bidetik*. HAEEren Argitalpen Zerbitzua. Donostia, 1994. ZUBIMENDI, José Ramón; ESNAL, Pello: *Idazkera-liburua*. Eusko Jaurlaritza. Gasteiz, 1993. ZUBIMENDI, José Ramón: *Jokaera-liburua*. Eusko Jaurlaritza. Gasteiz, 1995.

(4) SALABURU, Pello; KINTANA, Xabier: *Euskara hobean hobe*. Argitarapen zerbitzua-Euskal Herriko Unibertsitatea. ETXEBERRIA, J.L.: *Euskera jatorraren ildotik*, Txigua. Donostia, 1993. IDIAZABAL, Itziar (de): *Hizkuntzaren Psikopedagogia. Testu motak, funtzionamendua eta didaktika*. Labayru. Bilbao, 1990. HABA: *Euskaldunak euskaraz jazten*. 1992. BATZUK: *Esalditik testura*, Donostia, 1995.

(5) HIDALGO EIZAGIRRE, Victor: *Hitzen ordena euskaraz*, Doktore-tesia, Donostia, iraila, 1994. SARASUA, Jon: *Bi begiratu euskarazko kazetari hizkerari: gaiari egindako gainbegiratu eta eta euskarazko kazetaritzaren tradiziooko lau kazetatan hitz eta esamoldeen hustuketa kualitatiboa* (Iñaki Zabaleta Urkiolak zuzenduriko doktore-tesia), EHU, 1996. LARRINGAN L.M.: *Testu-antolatzaileak bi testu motatan: testu informatiboa eta argudiapen-testuan*, Itziar Idiazabal Gorrotxategi Doktorearen zuzendaritzapean, EHU, Gasteiz, 1995.

rrera oraindik egiteko ugari dagoela, eta zenbaitetan tradizio zaharrekotzat edo berriagokotzat eduki izan diren zenbait uste eta iritzi berrikusi beharraz ere.

Baina alde batetik, inoiz ez bezala eta euskara osoa kontuan harturik Euskaltzaindia etorkizuneko gramatika arauemailaren osagaiak prestatzen aurrera doan bitartean, erdaretatik gero eta gehiago itzuli eta moldatzen diren testuen eraginez batik bat, gure tradiziozko gramatikaren izaeraz eta mugez gero eta zalantza gehiago sortu ere sortu da. EIZIE itzultzaile-elkartean duela hiru urte hasi ziren LIM-LIBI mintegia eta ikastaroen inguruan itzultzaile literarioen andana batek, muga-auzitzat har litezkeen eta oraindik ongi finkatu gabe dauden hainbat puntu bildu eta aztertzeari ekin dio, bere eguneroko lanerako erreferentzia gisa. Bistan dago batzuetan orain arteko jokaerak jakiteak soluzioa ematen diela zenbait arazori, baina beste zenbaitetan hizkuntz premia eta gertakari berrien aurreak aurkitzen garela, eta iraganetik beti ezin izaten dela erabilpen horien zuzentasun eta egokitasuna erabaki: larriki batzuen berri ematearren honako puntuak aipatuko nituzke: *ezezkako esaldien joskera-gatazkak, ezezkako konpletiboen joskera-gatazkak, fokalizazioa aditz-lokuzio eta perifrasiatan, hipotaxiaren erabilpena parataxiaren ordeztuz, apositiiboaren erabilpen ari buruzko zalantzak, "zein"-ez baliaturiko egituren mugak*. Eta abar.

Aipaturiko itzultzaileen bilera horietan, eta goragoko zenbait testutan, gero eta gehiago hitz egin izan da gramatika-maila gainditu eta testuaren organikitetasuna zaintzeaz (anaforiko, kataforiko, lokailu eta abarren erabilpenaz), eta inguruko erdaretan gero eta ugariagoak diren diskurtsoaren azterketak eta testu-gramatikak gure artean ere lehenbailehen burutu eta plazaratzeaz. Izan ere, kalitatearen auzia, idatzian tipografia eta ortografiatik hasi eta lexikoa eta sintaxia gaindituz testuaren koherentzia eta kohesioraino iristen den fenomenoak dela jabeturik baikaude, testu idatziaz baizik ez hitz egiteko.

Horrela, 1994ko Jagon Sailaren Lehen Jardunaldietan oso garbi ez zegoen zuzentasuna eta egokitasunaren arteko bereizkuntza gaur argiago ikusten dugu, eta oraindik orain, Miren Azkaratek Udako Ikastaroetan zehazten zuenez, etorkizunerako eraiki nahi dugun hizkuntz ereduak zuzena izan behar du alde batetik, hau da, gramatika-ahatsik ez duena, eta bestetik, egokia, entzuleak/irakurleak eragozpenik gabe jasoko duena eta dagokion erregistroan emana. Eta hori lortzea da "euskarak hurrengo urteetan duen eronkarik handiena", andre euskaltzainarentzat.

Horrela esanda, argia eta garbia dirudien horrek uste baino zailtasun handiagoak ditu gauzatzeko orduan. Gaurko euskarak zuzena izatekotan tradizioaren araberakoa eta estandarren arau-gomendioak betetzen dituen izan behar du. Baina, bistan dago, tradizioa ulertzeko modu desberdinak daudela gramatikari eta praxi desberdinen arabera, eta zenbait kasutan iraganeko ereduak ez dituela balio premia berriei bete-betean erantzuteko, edo gutxienez ez dutela argi uzten zer neurritaraino horien baitan hedapen eta aldakuntzak egin daitezkeen, erdaretatik datozkigun erronkei erantzuteko; beraz, esamolde berriak as-

matu beharra dugu, analogiaz, erdaretako ereduak imitatuz, eta abar. Oso zaila da iritzi-berdintasuna lortzea proposamen berri horiei buruz, sentsibilitateak eta premiak desberdinak direlako, eta sarri askotan iraganeko hizkuntz gertakarien ikuspegiari berari buruz ere bat ez gatozelako (ikus, adikidez, Bittor Hildagoren sintaxiari buruzko doktore-tesia) (6).

Bestalde, zenbait puntutan Iparra eta Hegoaren artean tradizio desberdinak ere sortu dira, eguneroko lexikoari dagokionean eta etorkizuneko hiztegegintzari dagokionez batzuek garbizaletasun(keria) hobesten duten bitartean, beste batzuek mailegu eta kalkoen erdibide orekatuari muzin ez egitea gogokoago dutelako.

SINTAXIA ETA ESTILISTIKAREKIKO AUZIAK

“Mitxelenak Arantzazuko txostena” izenpean ezagutu izan den batasunerako proposamenetan (7), Joskerari buruzko VI. eta azken atalean, sail hori besteak baino itxi gabeago utzi beharraz hitz egiten digu. Baina gogora ekartzen dizkigun zenbait puntu garrantzizkotzat jotzen ditut bizi ditugun uneotan argigarri gerta litezkeelako. Mitxelenak, laburbilduz, ideia hauek eskaintzen ditu gai horien inguruan:

— *Euskara bizi delarik eta euskara bizi deino, ez du beti batean irauten eta ez du iraungo.* (Hizkuntza bizia ez da iragana errepikatze soilera mugatzen).

— *Maila edo mota bat baino gehiago daude euskara idatzian. Poesi mintzaera landua dugu aspaldidanik eta orain ere lantzen ari zaizkigunak badiugu; bide bat baino gehiago badugu sail horretan eta ez zaio inori debekatzen bide berrietan barrena abiatzea. Orobat esango nuke, hainbestean ez bada ere, elkar hizketari dagokionez, aho mintzaerari lotuago ageri den elkar hizketari: teatroak, ipuin-eleberriek erakutsi digute zer den eta zer izan daitekeen.* (Erregistro eta hizkuntz maila desberdinen aitortpena).

— *Euskal prosa arruntaren izatea, egoera eta huts-beteak aztertu nahi genituzke, “gramatikatasunean” landaturik baina “gramatikatasun” soilean oinarritutakoak ez zaizkigularik.* (Gramatikaz haraindiko hizkuntz gertakarien aitortpena).

— *Sartaldeko prosa zenbait bidetan barrena ibiltzen ikasia eta trebatua da, latinaren ondotik, jakina, goragorik aipatu gabe. Era berean, hainbeste ez bada ere, geure hizkuntza. Ibilaldi horiek edozein hizkuntza arinago, zailuago, malguago bihurtu dute.* (Europako hizkuntza garatuetako prosaren ezauzgarri komunak).

(6) HIDALGO EIZAGIRRE, Victor: *Hitzen ordena euskaraz*, Doktore-tesia, Donostia, iraila, 1994.

(7) MITXELENA, L.: “Euskararen batasun bideak” in *Euskera*, 1968, 203-219 or.

— *Euskaldunok* —herri gaietan izan ezik— ez dugu kultura berezirik, mendeko gara, kultura barruti horretan bizi gara. Ezin izan dezakegu askatasunik hizkuntzaren aldetik. latinaren, eta erabat sortaldeko hizkuntzen kutsua geure bekokian daramagu. Aitor dezagun, onar dezagun eta goazen aurrera bide horretatik. Egungo prosa, gaiak bereizten ez duenean, ez da hizkuntza batena, nazio artekoa baizik: B.L. Whorf-ek “standard average European” deitu zuena. Euskal idazle gehienek ere ez dute bestela jokatu. (Prosa homologatu baten premia).

— “Euskal usaina”, “euskal kutsua” ongi dago euskal gaiak erabiltzeko, baina hortik kanpora ur garbiaren pare izan behar du behar bezalako prosak: inongo usainik, kolorerik eta zaporerik gabea. (Euskara eta euskal literatura ghettoan eta esentzialismo fixistatan erortzearen arriskuaren salakuntza).

— Hitz ordenaz eta aurkitu diren legeak ez dira idazlea estekatzeko gaitak, honen kemenak gehi ditzaketen lanabesak baizik, hitzen indar izkutua nabarmenduaz. (Edozein hizkuntzak sormenari eta premia berriei erantzuteko behar duen askatasunaren aitortpena).

Eta Mitxelenak goiburu gisako batekin amaitzen du bere txostena “Hizkuntzari bere burua menderatuaz, hizkuntza menderatu, hizkuntz legeen lokarriak eta trabak, airea hegaztiarentzat bezala, sostengu eta laguntza bihurtuz”. Beste era batera esateko, tradizioko hizkuntzari obeditzen ikasi beharra dago, gaurko eta etorkizuneko euskararen baitan agintari izateko; iraganetik altxorra ezagutu eta gordetzeak ez gaitu perlesiak jota eta geure zilborrari begira utzi behar ingurukoekin harremanetan sartzeko gai ez gabela solipsismoan hesituta.

Duela ia hiru hamarkada Errenteriako hizkuntzalariak idatziriko lerro hauek lehen begiratuan ematen dutena baino sakonera handiagoa dute eta gogotarako aski gai ematen digutela esatera ausartuko nintzateke gaur egun ere.

KAZETARI-HIZKERAREN BILA

Azken hamarkadotan euskarazko liburugintza —testugintza— bi eskuetako hatzez zenbatu zitekeen kopurukoa izatetik mila baino gehiago plazaratzera hazi da. Hazkuntza hori kuantitatiboa ez ezik kualitatiboa ere bada. Hala ere, liburu idatziaren alorreko gehikuntza harrigarria izanik ere, hedabideen (telebista, irratia, prentsaren) alorrean gertatu den iraultza izan da, seguraski, euskalgintzan aldaketarik sakonena eta eragingarriena ekarri duena, administrazioan eta irakaskuntzan eman diren urratsak ahaztu gabe.

Literatura, pentsamendua, komunikabideak eta abarretan neurri handi batean itzulpenak izan dira nagusi; erdal ereduak aurrean zirela euskarazkoak sortu behar izan dira. Harritzekoa ez denez lan horietan ari izan direnek ez dute beti behar adina ezagutu iraganeko euskal tradizioa, ezta itzulpengintza egoki

burutzeko ezinbestekoak diren teknika eta prozedurak ere, eta ondorioz ahozko zein idatzizko zenbait testuren ulergarritasunak arazoak sortu izan ditu.

Egoera horren aurrean kritika bat baino gehiago agertu izan da, aldi eta era desberdinetan, eta lehen aipatu ditugun zenbait estilo-liburu dira, aldez edo moldez, horren lekuko argienak. Euskara (gramatikalki) zuzen eta (estilistikoki) egokiaren nahiak bultzaturik antolatu dira Jardunaldiak eta idatzi dira zenbait kritika eta gomendio eta inork gutxik jarriko luke auzitan horiek guztiek eskaini duten laguntza euskara idatziaren kalitatea hobetzeko.

Oraindik orain, euskal kazetaritzaren azterketa sakon eta luzea den Jon Sarasuaren doktore-tesian sail horretako arazo ia guztiak egoki azterturik datoz eta 9. atalean “Hizkuntza egokirako bidelagunak: estilo-liburuak eta zerbait gehiago” izenburupean datoz gure arteko estilo-liburuen aurkezpena eta iruzkina.

Aurreko atalean, komunikazioaren irizpidea behin eta berriz azpimarratzen jardun ondoren, hau da, “desbideraketa eta mimetismo guztien gainetik, komunikazio erraz eta argiaren irizpideak izan behar duela nagusi euskarazko kazetari-hizkera moldatzerakoan”, Sarasuak dio beste aspektu batzuk ere kontuan hartzea eskatzen duela hizkuntzaren **duintasunak, eraikuntzak eta zuzentasunak**. “Orain eta hemen komunikatzeaz gainera, hizkuntza denboran zehar kokatzen ere jakin behar da” (8). Sarasuarentzat, ezin daiteke irizpide bakarra izan “gaur-orain argi eta erraz komunikatzea, nagusia berau izan arren”, batu estandarraren eraikuntzan ere kokatu beharra dauka bere burua kazetaritzak. Eta honela jarraitzen du: “Eraikuntza-tentsioan dago euskara, eta horrek kazetaritzan islada du. (...) Eraikitzeak (eta prozesuaren ideiak) badakigu zer esan nahi duen: aurreratzea, irakastea, bidea egitea. Horra “erraz komunikatze” soilarekin kontraesanean jar daitekeen aspektua.

Bestalde, didaktismoaren aurrean jarrerak ez datoz bat: Zubimendi/Esnalenzat “kazetariaren jarrera sasi-didaktikoa zenbait komunikazio-oztoporen oinarri” den bitartean, Sarasuak jarrera ñabartuagoa ageri du, eta zenbait kasutan “definizioa ematea, terminoaren segidan antonimoa ematea, adibidea jartzea edo azalpena ematea” didaktismoa ala komunikazioa ziurtatzea ote den galdetzen du (1996:179). Azkenean, neurri-kontua, tentu-kontua dela esan ondoren, komunikatu beharra eta hizkuntzaren eraikuntza eta finkatzea biak uztagarri eta egin beharrekotzat ikusten ditu.

Ondoren, “laburbidearen ideia, bidezidor propioaren ideia” garrantzizkotzat jotzen du euskarazko kazetari-hizkerarako; horrek, Sarasuaren ustez, egitura luze-geldotik aldentzea eskatzen du, albo-erdaren bide bera egin gabe, euskararen baliabideak garatuz komunikazio zuzenera eta hizkera samurrera jotzeko (1996:181).

(8) SARASUA: *Op. cit.*, 177 or.

Hala eta guztiz ere, Mitxelenak lehen gogoratzen zigunez, euskarak *maila* edo *mota* bat baino gehiago ditu eta erdarazko prosetan bezala bide berriak ireki beharra daukagu. Horretarako, ezin ahaztu euskarak ezin duela *beti batean irauten* eta orain arte izan ez dituen premia eta erabilpenei erantzun behar diela etorkizunean.

HAEE ETA HIZKERA ARGIA

Administrazioa da euskarak iraganean ez bezala azken urteotan lantzen diharduen eta etorkizunean gero eta euskaldunagoa izatea espero dugun beste alorretako bat.

HAEEK *Hizkera argiaren bidetik* liburua argitaratzean, hizkuntza-aldaeren (geolektoa, kronolektoa, soziolektoa, idiolektoa) fenomenoaren berri ematek hasten da. Ondoren, aldaeren gainera estandarra dagoela adierazten du, hiztun guztiek, idatziz behintzat, elkar uler dezaten. Gero, eginkizun berezietarako aldaeren sailkapena eskaintzen du: lanbide-hizkera, hizkera tekniko, zientzi hizkera eta sinbolo-hizkera, azkenik, administrazioko hizkeraren berezitasuna azpimarratzeko: ez da hiztunen adituen artean soilik erabiltzeko, herritarra ere tartean den heinean, ez dauka zertan hizkera jaso edo jagia izan. Horregatik "hizkuntza erraldoien administrazioko mordoilo ulertezina" gureganatzeari ez deritzo bidezko.

Beraz, administrazioa herritarrengana hurbiltzearen bidetik, administrazio-hizkeraren ezaugarriak eskaini ondoren, "English Plain Language" (9) deitutaren bidetik EEBBetatik hedatuz doan eta Estatuko administrazio gehienak beren lengoia berritzeko egiten ari diren ahaleginen barruan kokatzen du bere burua. Ondorengo sei kapituluetan idatzizko komunikazioa, garbi idazteko bideak, administrazioko itzulpenak, administrazioko idazkiak eta Hiztegia bezalako gaiak lantzen dira.

ULERGARRITASUNAREN MUGAK

Azken urteotako zenbait kazetari-testu eta itzulpenen kritika egitean bi hitz agertu izan dira beste guztien gainera: ulergarritasuna, argitasuna ((lehenengo irakurraldian ulertzea) eta ahozkotatasuna (10).

(9) BAILEY, Edward P.: *The Plain English Approach to Business Writing*. New York: Oxford University Press, 1990. WYDICK, R.C.: *Plain English for lawyers*. North Carolina: Carolina Academic Press Durham, 1985. EAGLESON, R.D.: *Writing in Plain English*. Canberra: Government Publishing Service, 1990.

(10) I. Sarasolak gaurko itzulpena "oso momentu ona ari dela pasatzen" aitortu ondoren, zenbait testuri lehen irakurraldian ulergarri ez izatea egotzen die, "esaldiaren oreka" behar bezala zaindua ez dutelako. BIGURI, K.: "Ibon Sarasolarekin berbetan" in *Senez*, 16.º, 1995, 19-23 orr.

Zenbaiten kritikak “ulergarritasuna” izan du abiapuntu, idazki-motarik (genero edo azpigenerorik ia bereizi gabe). Ulergaiztasuna edo ulertezintasuna zenbaitetan **sasi-euskaraz** idatzia egotetik, hau da, hizkuntzaren gutxieneko baldintzak betetzen ez zituen euskaraz idatzia egotetik etorri izan zaie irakurleei. Beste zenbait kasutan, berriz, **euskara gordinex** idatzirik egotetik, hau da, lehenengo irakurketan ulertzen ez denaz idatzirik egotetik (11). Beraz, euskara egokia “lehenengoan ulertzen den euskara” baizik ez da horrelakoentzat.

Horrela, besterik gabe, inork gutxi kontra egingo lioke “lehenengoan ulertzen den euskara argiari” eta gutako ia gehienok behin baino gehiagotan biziki desiratu ere egin izan dugu gaitasun horren jabe den testurik orrialde trakets, bihurri eta ulergaitzen bat irakurtzen ari ginela, baina hasiera batean onargarri eta nahigarri diruditen baieztapen horiek, pixka bat aztertuz gero zailtasun eta arazo bat baino gehiago dutela ohartzen gara.

Kazetaritza, orokorrean hartuta, genero berriemaile soiletik interpretaziozko testu edo artikulu editorializatuetaraino doan gama zabalak osatzen du. Beraz, kazetari-hizkeran bertan ere genero eta azpigenero desberdinak daude eta horietako batzuek “lehen irakurraldiko ulergarritasuna” nekezago eskaini lezateke; areago, zenbaitetan ongi neurturiko anbiguitatez idatziak izaten dira.

Aipaturiko eskakizun edo baldintza horrek, berriz, prosazko edo bertsozko literarioan, testu zientifiko tekniko, eta humanistikoetan nekez du sarrera egokirik bere horretan: lehenengo eta behin ulergarritasuna irakurle bakoitzaren araberakoa, eta argitasuna, faktore bat baino gehiagoren ondorioa delako, bazuetan berariaz saihestua ez ezik, testu askotan gaiaren zailtasunak berak eragotzia delako. Pentsa bedi zenbait testu zientifiko, teknologiko edota umorezko duten zailtasun edo “iluntasuna”. Testu publizitario eta umorezko asko ere ez dira lehen irakurraldian ulertzen direnak, hain zuzen ere planteamendu metalinguistikoen gainean eraikiak izaki, hizkuntzaren ohiko mugak gainditzen saiatzen direlako. Horregatik, “ulergarritasuna”, goian aipatu den zentzuan, erabilpen mugatu eta arazotsua duen kontzeptua da testu-mota desberdinak aztertzen hasiz gero, batez ere kontzeptu ia absolutu bihurtu nahi izanez gero behintzat.

Erretorika klasikoan, testuak *aptum (prepon grekoz)* izateko bi gaitasun behar zituen: *puritas* (garbitasuna) eta *perspicuitas* (argitasuna). Lehen bertutearen kontrako erasoak *barbarismo* (atzerritarrismo, dialektalismo, neologis-

(11) ZUBIMENDI, José Ramón; ESNAL, Pello: *Idazkera-liburua*. Eusko Jauriaritza. Gasteiz, 1993. *Sasi-euskara*, euskararen gutxieneko baldintzak eta legeak betetzen ez dituenaz, zuzentasun, jatoritasun eta ulergarritasunik gabea da.

Euskara gordina gramatikaren araberako euskara zuzena, baina lehenengoan ulertzen ez dena, gogorra, heldu gabea, irensten gaitza. Ulergaitza den heinean sasi euskara bezain alferrikakoa. Sasi-euskara baino kaltegarriagoa engainagarria delako eta euskarari oinarriak kutsatzen dizkiolako.

Euskara egokia: lehenengoan ulertzen den euskara, 137-153 orr.

moak) eta *arkaismoetatik* etortzen zitzaizkion. Aldiz, bigarren bertutearen kontra, *solezismoak* (soloikismo) egiten ziren, morfologiazko akatsak eta horien artean desarauzko (gehiegiz edo gutxiegi egindako) eraikuntzak salatzen ziren: gehiketa, ezabaketa, truke eta ordezpeneko solezismoak. Gehiketazkoen artean, esaterako, *pleonasmoa*, *perisologia* eta *makrologia* zeuden.

Kintilianorentzat *pleonasmoa* “alferrikako hitzez esaldia zamaturik dagoeanean gertatzen da”.

Perisologia, pleonasmoren antzekoa, “esaten denaren zentzuan inplizitu edo aurrez esanak dauden datuen enuntziario erredundante eta alferrikakoa da”.

Azkenik, *makrologia* “behar baino gehiago hitz egitea” zegoen. Hiru solezismo horiek, zegozkien *licentiae* edo lizentzien bidez positibo bihur zitezkeen, figura erretoriko edo baliabide: *pleonasmok*, hisiazko erredundantzia, *perisologiak* sinonimia, estilistikoki eta semantikoki justifikaturiko metatze eta hedatzeak eta *makrologia* perifrasi edo itzulingurua.

Bestalde, erretorika klasikoak ordezpeneko *metaplasmozat* hartzen ditu hizkuntzaren jatorriaren kontrako erasoak ere: neologismoak, arkaismoak, atzerritarrismoak eta dialektalismoak. Horiek guztiak legitimaturik zeuden geroa behintzat objektu edo nozio hizkera berezietarako teknizismo gisa (filosofia eta erretorikako helenismoak) hitz berriak sartzearen premiaz edo literaturak hala eskatzen zuelako (errima).

*Puritas*erako bazegoen oinarri gramatikal bat, debekatua eta baimendua bereizten laguntzen zuena; aldiz, *perspicuitas*-a eta bere kontrakoentzat entzule edo irakurlearengana egokitzearen irizpidea erabiltzen zen. Erabateko iluntasuna zen argitasunaren kontrako “akatsik handiena”. Oratoriatik poesiara eta erretorikatik poetikara iraganez gero, jarrerak aldatu egiten ziren iluntasunaren onarpenarekiko. Arrazoi literario eta testu-generoen (erlijioso, profetiko, magiko...) konbentzioengatik iluntasuna onartzeko jarrera irekiagoa zegoen.

Sintaxizko iluntasun erabatekoa, *sinkisi* deitua, esposiziozko prosan akasztat jotzen zena, poesiaren osagai baliotsu bihurtu zen.

Zatikako iluntasuna *anfibolia* (zentzu-anbiguitatea) eta *anfibologia* (era desberdin eta kontrajarritan interpreta daitekeen termino edo eraikuntza gramatikalak dituen diskurtso iluna). Kasu horietan ere akats eta lizentzia bezala erabil zitezkeen, bikoitza zen “iluntasun”aren erabilera.

Azkenik *polisemia*, *sinonimia*, *antonimia*, *hiponimia* eta *hiperonimia* bezalako figurak ere ere iluntasun/argitasun-maila erlatibo horretan kokatu behar dira.

Perelman eta Olbrechts-Tytecarentzat (12) “entzuleengana egokitzearen eskakizunek gidatu behar dute diskurtsoaren ordenaren azterketa” eta Locke

(12) PERELMAN, Chaim; OLBRECHTS-TYTECA, Lucie: *Tratado de la argumentación*, Gredos, Madrid, 1989 [1958].

ingeles filosofoak ere hala dio bere testu sonatu batean: “testu edo nozio baten argitasuna inoiz ez dago erabat bermaturik, interpretazioa gertatzen den testuingurua era konbentzionalean eta nahita zedarritu ezean”. Sarritan, batez ere hizkera berezituari dagokienean, iluntasuna gai konplexu baten aurrean profanoak dituen zailtasunekin nahastu ohi da, eta horregatik zaila gertatzen da gai bat, zehaztasun zientifiko eta teknikoz, hau da, esamolderik ahalik eta unibokoenez aurkezten denean ere.

Bice Mortara Garavelli-ri bagagozkio, (1988:156) “diskurtso zaila” eta “argi hitz egiteari” buruzko eztabaidak agerian jartzen dute arazotsua dela era absolutuan tratatzea eta diskurtsoko objektuak komunikazioko elementu guztiekiko (partaideak, ezagutza konpartituak, denbora- eta espazio-egoera, helburuak, auresuposizioak eta abar.) erlazioan aztertzen dituen ikuspuntu pragmatikoa (erretorikoa) zer neurritaraino emankorra den erakusten dute.

Autore italiar berak Italo Calvinoren aipu bat eskaintzen du: “Gauzak sinpleak ez direnean ez dira argiak ere izaten; argitasuna, sinpletasuna kosta ahala kosta nahi izatea, arrunckeria da, eta uzi horrek bihurtzen ditu diskurtsoak generiko, hau da, iruzurti. Aitzitik, gauzarik konplexuenei buruz ahalik eta zehaztasun handienaz pentsatu eta espresatzen ahalegintzea da jarrera jator eta baliagarri bakarra (13)

Italiar idazle sonatuaren zentzu berean, eta itzulpegintzari dagokionez, eza-gunak da Antoine Berman traduktologo frantsesaren ekarpena “Itzulpenaren analitika eta deformazioaren sistematika” izenburupean (1985:68), eta bertan hamahiru joera aipatzen ditu jatorrizko testua itzulpenean desitxuratzeko: ia gehienak “argitzea” eta “ulergarritzea” bezalako eragiketara sailean sar litezke (14).

TESTUAREN ERAKUNTZA

Erregistroa, diskurtsoa

Orain arten esandakotik susma daiteke ulergarritasuna eta hizkuntza beraren kontzeptua zabalegi eta heterogeneoegi gertatzen direla, beste zehazta-

(13) CALVINO, Italo: *Una pietra sopra. Discorsi di letteratura e società*, Torino, Einaudi, 1980.

(14) “L’explicitation peut être la manifestation de quelque chose n’est pas apparent, mais celé ou reprimé, dans l’original. La traduction, par son propre mouvement, met au jour cet élément”. C’est à quoi fait allusion Heidegger pour la philosophie:

“Par la traduction, le travail de la pensée se trouve dans l’esprit d’une autre langue, et subit ainsi une transformation inévitable. Mais cette transformation peut devenir féconde, car elle fait apparaître en une lumière nouvelle la position fondamentale de la question” (Questions, 1968).

(...)

Mais en un sens négatif, l’explicitation vise à rendre “clair” ce qui ne l’est pas et ne neut pas l’être dan l’original. Le passage de la polysémie à la monosémie est un mode de clarification. La traduction paraphrasante ou explicative, un autre. BERMAN, Antoine: “La traduction et la lettre ou l’auberge du lointain” in *Les tours de Babel*, T.E.R., 1985, 70-71 or.

penik gabe bere horretan, hau da, ez direla operatiboki oso baliagarri gertatzen zenbait helburutarako: deskribatzeko, konparatzeko edo pedagogi xedeetarako, adibidez. Beraz, testuinguruaren hiru dimentsioak, testu-egitura osatzen dutenak kontuan izatea ezinbestekoa da: *transakzio komunikatiboa*, *egintza pragmatikoa* eta *elkarregintza semiotikoa*.

Lehenari dagokionez, “azpi-hizkuntza-” edo aldaera-sailkapen bat izatea komenigarria da, eta hizkuntza guztietan hala gertatzen da maila batean edo bestean.

Hizkuntz erabilpena deskribatzeko Halliday, McIntosh eta Strevens-ek (1964) marko bat gomendatu zuten eta bertan bi dimentsio ageri dira. Lehenak *erabiltzailearekin*, hitzuna edo idazlearekin du zerikusia; eta horri dagozkion aldaerek (Corder, 1973) *dialekto* izena hartzen dute. Bigarren dimentsioak *erabiltzenarekin* du zerikusia, eta dagozkion aldaerek *erregistro* izena hartzen dute. Lehenak batez ere bitarteko fonikoz aldatzen diren bitartean, bigarrenak hizkuntz formaz (gramatikaz eta lexikoz) aldatzen dira batik bat. Ikus ondoko laukian:

Hizkuntz bariazioa

Erabiltzailea
dialektoak, etab.

1. Geografikoa
2. Denborazkoa
3. Soziala
4. (Ez) estandarizatua
5. Idiolektala

Erabilpena
erregistroak, etab.

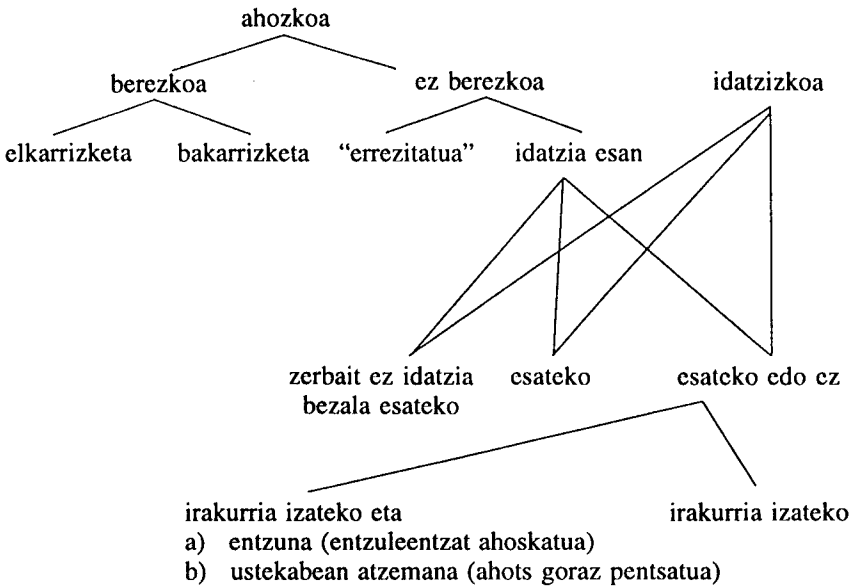
Halliday *et al.* (1964) hizkuntzalarien hitzetan, erregistro kategoria jendeak hizkuntzarekin egiten duenaren berri emateko gordetzen da. Hizkuntz jarduera gertatzen den testuinguru desberdinetan behatzen dugunean, aldeak aurkitzen ditugu egoera-mota desberdinetarako egokitzen hautatzen den lengoia-motan. Bestela esateko, erregistroak gramatika, hiztegi eta abarreko desberdintasun gisa definitzen dira; adibidez, kirol-iruzkin bat edo elizako sermoi bat. Eta erregistro bakoitzean hiru aldaera-mota bereizten dira:

1. *Diskurtso-eremua*
2. *Diskurtso modua*
3. *Diskurtso-tenorea*

Lehenak “gertatzen ari denaren” erreferentzia egiten du, hau da, jarduera-alorrarena, Gregory eta Carrollek (1978) “*zeregin intenzionala*” edo testuaren funtzio soziala deitzen dutena.

Bigarrenak hizkuntza jarduera gertatzen den bitartekoaren erreferentzia egiten du eta erabilitako hizkuntza kodearen izaera jartzen du agerian. Oina-

rrizko bereizkuntza *ahozkoa* eta *idatzizkoa* izaten da. *Kanala* edo komunikaziorako erabiltzen den eroalea *moduaren* alderdi garrantzizkoa izaten da. Ahozko/idatzizko kontrajartzea gainditu eta beste ahalbide komunikatibo batzuetara hedatzen da: telefonozko elkarrizketa, entseia, negozio-gutuna, eta abar. Ikus irudian:

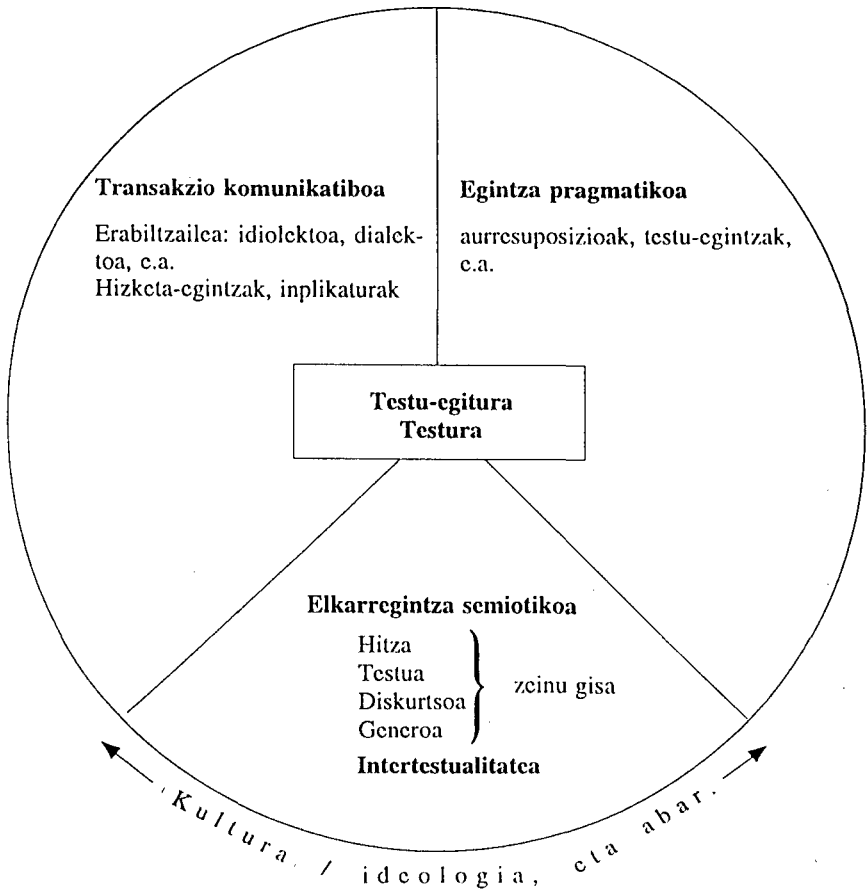

Hirugarrenak, diskurtsoaren *tenoreak*, hiztuna eta entzulearen arteko erlazioa transmititzen du eta ongi hezia-kolokial-intimo bezalako gradazioa izan lezake formala eta informala muturretan dituelarik. *Tenore pertsonala* dei litekeen honetaz aparte Gregory eta Carrollek (1978) *tenore funtzionala* bereizten dute, egoera jakin batean hizkuntzaren erabilpena zertarako den deskribatzen duen kategoria: “Zer egin nahi du hiztunak: pertsuaditu, aholkatu, zuzendu?”

Dena den, erregistroak beren artean bereizteko irizpide formal oso zehatzik ez dagoenez gero, aski zaila izan da beti erregistro jakin baten mugak ongi bereiztea. Horregatik, *erregistro murriztuek*, egoera tipiko edo estereotipatuetan erabiltzen direnek, askozaz nortasun zehaztuagoa dute (protokolo diplomatikoen, adibidez; aldiz, kazetari-hizkera, erregistro irekiak dituen, beste muturrean legoke: aseguru-kontratuak edota meteorologi albisteak, esaterako, tartean aurkitzen dira.

Baina erregistroen analisiak testuinguruaren dimentsio komunikatiboari egiten dizkion ekarpenak garrantzizkoak izanik ere, ez dira aski bere horretan; beste dimentsio bat, *pragmatikoa* deritzana bereizi beharra dago “hitzekin gau-

zak egitearen” gaitasunari buruzko balioak agerian jartzen dituena. Eta oraindik beste hirugarren bat ere ezin da ahaztu, *semiotiko* deritzana, eta unitate komunikatibo bakoitza, balio pragmatikoa barne duela, zeinu-sistema baten baitako beste zeinu bat gehiago bezala tratatzen duena. Ikus irudian.

Pragmatika hizkuntzaren eta bere burutzapen berbaleko testuinguruaren arteko erlazioen azterketa gisa definitu izan da, edo Stalnaker-ek (1972) nahiago duenez, perpausa zer asmotarako erabiltzen den aztertzen duena bezala; beste zenbaitek mundu errealdaren baldintzen azterketa bezala ikusten du, horien baitan perpaus bat burutzapen berbal egoki gisa erabili ahal izateko.

J. Austin, Oxfordeko filosofoak (1962) hiru egintza-mota desberdin be-reizten zituen hizkuntzaren erabiltzaileak burutzapena egitean: egintza *lokuzio-narioa* (perpaua ongi eratu eta zentzuduna burutzapenaren egintza); egintza *ilo-kuzionarioa* (burutzapenak berekin duen indar komunikatiboa, adibidez: agindu, ohartarazi, arrazoa eman, ukatu...); egintza *perlokuzionarioa* (entzule/irakurlearen baitan burutzapenak duen efektua: hau da, zer neurritaraino har-tzailearen aldartea, ezagutza edo jarrera aldatu diren burutzapen horren inda-rraz).

Hiru egintza horiek *hizketa-egintzak* (hitzegintzak) izenarekin ezagutzen dira. Searleren (1976) ildotik, Traugott eta Pratt (1980) izan dira sailkatu di-tuztenak.

Hizketa-egintza batek ondorio egokia lortzeko behar dituenak arrakasta-baldintzak (*felicity conditions*) izenpean ezagutzen dira. Oso entzunak dira Gri-ce-ren (1975, 1978) komunikazio efektiborako arau edo maximak eta honako bost puntu hauetan laburbiltzen dira: *kooperazioa* (onarturiko asmoaren ara-berakoa izan), *kantitatea* (behar bezain informatzailea izan eta ez gehiago), *kualitatea* (faltsua denik edo ziurtatu gabekorik ez esan), *erlazioa* (muntaduna izan) eta *era* (argia izan, anbiguitate eta nahasmenduei ihes egin).

Dimentsio semiotikoa

Diskurtsoa inguratzen duten supostu, aurre-suposizio eta konbentzioak kul-tura jakin batek duen errealitatea eraiki eta sailkatzeko eraren islada dira, eta hizkuntza bakoitzak bere erara adierazten ditu banaketa horiek. Horregatik kul-tur sistema batetik bestera esanahiak pasatzeko orduan kontuan hartu behar dira bakoitzaren berezitasunak. *Semiotika* edo *semiologia* da zeinuak, bere jatorriz-ko habitatean: gizartean, aztertzen dituen zientzia. Horregatik testua idaztean edo itzulpena burutzean genero, diskurtso eta testu kategoriek determinaturik hartu beharko dira erabakiak, adibidez, metafora erabili/itzuli ala ez, eta de-notazioa edo/eta konnotazioarekin nola jokatu. Agian hemen ongi letorke Ja-kobsonen hiru "itzulpen" mota haiek gogoratzea: semiotika-arteakoa, hizkuntza arteakoa eta hizkuntza barneakoa.

Intertestualitatea eta metatestualitatea

Testuen ulergarritasunak zenbaitetan aurrebaldintza bat aurkezten du, hau da, testu horrek aurreko beste batekiko duen menpekotasuna. Horri deitzen dio-gu *intertestualitate*. Kristevak (1969) erabili zuen lehen aldiz kontzeptua esa-nez zenbait testuk aurretik izan duenari begiratzen diola, bere forma ideolo-gikoki neutroari sustengatzen duen eta esperientziatik, alde z aurretiko in-formaziotik eta abarretik elikatzen den esanahi-bolumen guztia gehituz. Ho-

rixte da intertestualitatearen eginkizuna. Adibidez, “Abandoko arranoa” edo “Sarako erretorea” ulertzeko eduki semantikoa ezagutzea baino zerbait gehiago behar da; diskurtso- edo testu-corpus oso bat, esperientzia behar da.

Testuaren gaitasun dinamikoa den horren tipologia bat ere aurkeztu du Sebeok-ek (1986) eta honako zazpi kategoriak izendatzen ditu: erreferentzia, klixtea, literatur aipua, autozita, konbentzionalismoa, zuhurritza eta bitartekaritza.

Metatestualitatea, berriz, testuak bere buruaz egiten dituen erreferentziaz osatzen da, eta gaur eguneko zenbait literatur testutan osagai garrantzizko bihurtu da (15). Halaber, Barthes, Foucault, Bakhtin eta Derridak egindako ekarpenen ildotik, Th. H. Nelsonek hirurogeigarren urteetan akuinatu eta pixkanaka informatika eta hipermediaren bateratzez mamituz eta zehaztuz joan den *hiper-testu* kontzeptua ere egiazki kontutan hartzekoa da, testu kontzeptua gainditu eta inplikazio didaktiko, filosofiko, teoriko, praktikoa, politiko eta juridiko garrantzizkoak etorkizun hurbilean gizarteratuko dituen heinean (16).

Testu-mota

Azken urteotan askotariko ahaleginak egin diren arren testuen tipologia bat finkatzeko, ia guztiek antzeko arazoekin topo egin dute: testuen funtzioaniztasunarekin. Batzuek “diskurtso-eremua” (kazetaritzakoak, erlijiosoak, zientifikoak...) hartu dute erreferentziazat, beste batzuek “funtzioa” (literarioak, diaktikoak, poetikoak...).

Ur sakonegitan sartu gabe eta erabilgarritasunari begira honako banaketa hau lagungarri gerta lekiguke:

1. Zientifiko-teknikoak [katalogoa, memoranduma, entseia, txostena] Fisika, kimika, teknologia...
2. Juridiko, administratibo eta komertzialak

(15) Jagellonica Unibertsitateko Hispaniar Filologian Ana Sobolewska, Obabakoak obraren polonierazko itzultzaileak tesina hau aurkeztu zuen: SOBOLEWSKA, A.: *La intertextualidad y la metatextualidad en la composición de la novela Obabakoak de Bernardo Atxaga*, Krakovia, 1992.

(16) “La materia hipertextual, que por definición es abierta, expansible e incompleta, plantea estas nociones [conclusión y producto acabado]. Si se pasa al formato hipertextual una obra convencionalmente considerada completa, por ejemplo, Ulises, ésta se vuelve en el acto «incompleta». Las conexiones electrónicas, que enfatizan el establecimiento de nexos, expanden instantáneamente un texto al proporcionar grandes cantidades de puntos de amarre donde atar otros textos. La inalterabilidad y aislamiento físico de la tecnología del libro, que permiten la estandarización y una relativa facilidad de reproducción, a la fuerza cierran estas posibilidades. El hipertexto las abre”. LANDOW, George P.: *Hipertexto. La convergencia de la teoría crítica contemporánea y la tecnología*, Paidós, Barcelona, 1995, 81. or.

3. Kazetaritzakoak (Albistea → Kronika/ Erreportaia/ Entrebista-Iruzkina: [iritzi-artikuluak, zutabeak, editoriala, sail berezi-tuak])
4. Publizitarioak
5. Kolokialak eta komikiak
6. Prosazko literarioak [ipuina, erlatoa, nobela...]
7. Bertsozko literarioak [bertsoak, poemak, koplak, kantak...]
8. Dramatikoak [antzerkia, filme dramatikoak, sketxak...]
9. Humanistikoak (filosofiko, linguistiko, pedagogiko, historiko, soziologiko, psikologiko eta abar)

Testualitate-arauak

Lehen aipatu dugun *intertestualitatea* bezalako faktoreez aparte, badira jo-kaera komunikatiboa arautzen duten printzipio gutxi batzuk: *eraginkortasuna* (helburu komunikatiboa erabat lortzea) *efizientzia* (helburu komunikatiboa ahalik eta modurik ekonomikoenean lortzea), eta *propietatea* (helburua lortzeko egokitasuna), Beaugrande eta Dressler (1981) teorialarien arabera. Testuak hiru baldintza horiek betetzen baditu *xede erretorikoa* lortu duela esan genezake. Xede erretorikoak testuaren kontestuan egoten dira kokatuak eta gune kontestual nagusikoi bat eratzen dute; horrela testuak horren arabera sailka daitezke, nahiz eta testuak izaeraz hibridoak izan, joera nagusiak gora-behera.

Hiru dira joera nagusienak: testu-mota *argumentatzailea*, testu-mota *aurkeztailea* eta testu-mota *exhortatzaile* edo instrukzio-emailea.

Prosaren diseinua

Testuaren egiturak konposizioaren printzipio hierarkikoen aipamena egiten du. Lehenago esan dugunez, testua perpaus-multzo batez osaturik dago eta guztiek elkarturik xede erretoriko bati zerbitzatzen diote. Testurako lehen hurbiltze batean hitzak, esaldiak, klausulak, eta abar identifikatzen ditugu, orrialdean agertzen diren ordenan; baina testu-elementu horien progresio linealak ez du ematen gertatzen ari den guztiaren berri. Elementu bakoitzak betekizun erretoriko bat du, hau da, bakoitzak harreman diskurtsibo bat du besteekiko, eta harreman horiek testuaren batasuna eratzen duten *sekuentziak* identifikatzeko aukera emanez.

Testuinguruak eragin nabaria du testuen egituran eta kontua da nola aurkitzen duten beren adierazpena egituran eta ehunduran aldagai kontestual des-

berdinek. Hasane (1977) *konfigurazio kontestual* esamoldea proposatu du diskurtso edo genero jakin baten markoan gertatzen den komunikazio-kasu konkretu batean eremu, modu eta tenorearen gama osoaren artetik hautatzen diren baloreak izendatzeko.

Elementu bakoitzak (esaldiak, klausulak,...) urrats bat burutzen du testuaren progresio edo aurrerabidean, eta hurrengo auzia da nola erabakitzen duten testuaren ekoizleek sekuentzia bat noiz dagoen osaturik. Egia esan, ez dago muga aurre-determinaturik baina guztiok jakin ohi dugu intuizioz sekuentzia baten xede erretorikoa bete den ala ez. Bestela esateko, normalena da gehiegi luzatzeari (erredundantzia) eta behar baino lehen eteteari (askieza) ihes egiten ahalegintzea. Sekuentzia batek, labur esateko, bere funtzioak eskatzen duen luzera izaten du. Eta hor sekuentzien arteko bereizkuntza eta gaiaren iragaitza-ekin topo egiten dugu, horrela egituraren goi-mailara, testura iristeko.

Testua batasun koherente eta kohesibo bat da, elkarrekiko muntadunak diren eta xede erretoriko baten zerbitzuan dauden elementuen sekuentzia batez edo gehiagoz burutua.

Diskurtsoaren testura

Testura *hautapen zioduna* edo motibatua da, hau da, testuen ekoizleek beren helburuei ahalik eta ongien zerbitzatzeko asmoarekin egiten dituzte, hizkuntzaren baitan eragina duen marko instituzional batean barruan. Besterik da zenbateraino lortzen duten hori. Horretan eragin erabakigarria du testu-motak.

Bigarren auzia koherentziari buruzkoa da. Esan izan da *koherentzia*, testuak sortua izan ordez, hizkuntzaren erabiltzaileek mantenduriko auresupostu batetik datorrela, izan ere horren eta kooperazio printzipioaren arabera, entitate koherente gisa kontzebitzen baitira. *Koherentzia* Beaugrandek (1980) dioenez, kontzeptuzko lotura ziurtatzen duten prozedura-multzoa da eta honako hauek eskatzen ditu: erlazio logikoak, jazoera, objektu eta situazioen antolakuntza eta giza esperientziaren jarraipena.

Alabaina, oinarritzko koherentzia hori islatzeko moduak, *kohesioa* edo sekuentzien loturak, hizkuntza bakoitzak bereak eta bereziak izaten dituzte azaleko egituraren mailan. Gainera, testu bat koherente izan daiteke, baina kohesibo izan gabe, alderantziz, testu kohesibo bat gerta litekeela koherente ez izatea.

Bestalde, ia ezinezkoa da testu erabat inkoherentea egitea ere, hau da, hartzaileen batek onartuko ez duena. Normalean onarpena testuinguruaren arabera egiten da, baina testuingururik ez badago, hartzaileak sortu egingo du bat testutzat eskaintzen zaionari koherentzia emateko. Hori, jakina, komunikazioaren oinarritzko premisa baten ondorioa da, Gricerengana garamatza eta honela

formulatuko litzateke: ekoizleak mezu linguistiko bat igortzen badu hartzailea testu horrek zentzua izango duen supostutik abiatuko da, hau da, koherentea izango den ustetik. Testuaren esanahira iristen ez bada, ez du baztertuko, eta bera hura ulertzeko ez dela gai uste izango du, edo, agian, testua gaizki eraikita dagoela.

Tradizioz, eta garaiko hizkuntzari buruzko ideien arabera, koherentzia eta testu kontzeptuak zentzu egonkorrean ulertzen ziren (“testuak koherentzia dauka”), zerbait gauzatua, finkoa bailitzen; azken urteotan, joera-aldaketa bat nabari da ikuspegi dinamiko bat ari da nagusitzen lehengo haren lekuan (Ballmer de. 1985, Beaugrande, 1981). Orain testua eta koherentzia fenomeno dinamiko gisa hartzen dira (“egin egiten dira”). Testua eta diskurtsoaren arteko bereizkuntza ere ildo beretik ulertzen dira.

Beraz, bai kohesioa eta bai koherentzia, testualitatearen betebeharrak dira; komunikazioak funtziona dezan batari eta besteari eutsi beharko zaie.

Puntu honetan, esan beharra daukagu, sistema desberdinen arteko kontrasteak arazo bat baino gehiago sor ditzakeela itzulpenarako, adibidez deixia erabakitzerakoan (this/that/ hau, hori, hura...) eta informazioa irabazi edo galdu egin daitekeela. Gainera, *inferentzia*, *errekurrentzia* eta *korreferentzia*, *proforma* eta *elipsia*, *kolokazioa*, *junturak* eta *proposizioen arteko koherentziak*, *erlazio esplizitu* eta *inplizituak*, eta azkenik, *tema/rema* (mintzagaia/galdegaia) bezalako auziekin topo egiten da.

Testuraren oinarritzko aspektu bat, kohesioarekin lotura estua duena, *tema-rema* ezarkera da (17); horri perpausaren ikuspegi funtzionala deitu izan zaio berriki, Firbas eta Halliday bezalako hizkuntzalarien artean. Ikuspegi horren arabera, perpausako elementuek komunikazio-dimentsioiko ikusmuga baten barruan funtzionatzen dute eta horrek hau esan nahi du:

a) Perpausaren lehenik tema ageri dela, eta ondoren iruzkin bat, rema egiten dela.

b) Elementu tematikoak “testuinguruari loturik” daudela, eta ondorioz, rematikoei baino garrantzi komunikatibo gutxiago dutela, definizioz “testuinguruari lotu gabe” baitaude. Baina Firbas (1975), Pragako hizkuntzalariak, *dinamismo komunikatibo* kontzeptua proposatzen du tema-remaren garrantzia erlatibizatu eta testua garatuz doan heinean komunikazioari aurrerantz bultzatzen dituzten diskurtsoak duen gaitasunarentzat.

Azkenik, mezu bat eratzeko klausularen antolakuntzatik sortzen diren beste balio batzuen artean, testuen erabiltzaileek dituzten *aurreangarritasuna* eta *informazioaren berreskuragarritasuna*, *informazioaren erliebea* eta *supostu partekatuak* daude. Nozio horiek teilakatu egiten dira elkarren artean: hiztunek uste badute informazio jakin bat aurreangarria dela, erliebeduna izatea eta en-

(17) Ikus B. HIDALGO: Op. cit. V. Epilogo baterako, 631 or.

tzuleek jakintzat ematea esperoko dute. Puntu horiek ez zaintzeak itzulpen bat baino gehiago bihurtu izan du lauso eta gordin.

AZKEN GOGOETA GISA

Esanak esan, txosten hau bukatzeko zenbait gogoeta egiteari beharrezko deritzot.

Lehen partean euskararen zuzentasun eta egokitasunaren inguruan esandakoan aipamena egin dut eta bigarrenean batez ere testuaren eraikuntzan gaur arte egin izan diren azterketa batzuen berri labur bat ematen saiatu naiz, azterlari batzuk testuaren azterketan kaologia edo katastrofeen teoriak, autoaraukuntzaz eta sistema konplexuez hitz egiten ari diren bitartean, iraganeko erretorika klasikoaren eta berrikiago Europa-Ameriketara egin diren ekarpen batzuk kontuan izan ditzagun.

Araugintza, gramatika-mailan erabakizun dauden auziak, estilistika, erretorika, pragmatika, diskurtsoa, testologia, komunikazioaren teoria eta abar bereizi eta ahal den heinean terminologia konpartitu bat erabiltzen hasi beharra daukagu, arazoak aztertu eta konponbidean jarriko baditugu.

Ez dugu ahaztu behar sail honetako lanak, kalitatearen alorrekoak, hots, zuzentasuna eta egokitasunarenak, euskara eraikitzearekin loturik daudela, eta hor eginkizun amaigabea dugula.

— Esku artean ditugun auziek “argi” edo “jator” idatzi behar dela eta estilistika-maisutzat iraganeko idazle bat edo beste proposatzea baino zerbait gehiago eskatzen dute. Oro har, gaurko euskalgintzak erabilpen jakinen inguruko ahalegin eta ikerketak eskatzen ditu, zeren eta gomendio orokorregiek sinplikerian erorarazteko, eta elementalismoak irten gabe egotera bultzatzeko arriskua baitute. Teknolekto berezi bakoitzetik argot eta jargoiraino euskarak lortu behar dituen ñabardura guztiak lantzen saiatu beharko dugu, baina aldi berean, Mitxelenak duela hiru hamarkada esan zuena ez dugu ahaztu behar: *“euskal usaina”, “euskal kutsua” ongi dago euskal gaiak erabiltzeko, baina hortik kanpora ur garbiaren pare izan behar du* behar bezalako prosak eta oraingo hori lortzen badugu zereginik aski. Hala ere, horrek ez du esan nahi inondik ere iraganeko tradizioa, iparraldekoa zein hegoaldekoa gaur, oro har, ezagutzen dugun baino gehiago eta hobeki ezagutu behar ez dugunik, eta zentzu horretan, ahalegin handiagoa egin beharko genuke irakasle eta idazleok batik bat.

— Ahozketasunaren alorretik baliabide interesgarri ugari hartu eta erabili daitezke kazetaritzako sail batzuetan, harrobi ukaezina dugu hori eta ohi dugun baino gehiago baliatzekoa. Telebista, irradian, bereiziki, erdi-ahozketasunaren eremuan mugitzen gara neurri handi batean, baita irakaskuntzaren zenbait maila eta alorretan ere. Hala ere, *ahozketasuna* eta *ahozkotzea* bereiztea komeni

zaigu; baita *ahozkoa* eta *hitz egina* bereiztea ere. Puntu honetan Euskaltzaindia eta Unibertsitateak euskara estandar mintzatuaren fonetika eta fonologia finkatu eta proposatzea beharrezko da. Halaber, hedabide eta irakaskuntzan, eredu bateratua nondik nora joango den susmatzea posible den heinean eta tradiziozko erreferentziekin orain arte baino arreta handiagoarekin lan egitea.

— Euskalgintza egunero lantzen ari den eremuek eta testu-tipologiaren zabalera, iraganean ez bezala, gaur egun zorionez pertsona bakarraren kontrolari ihes egin diote. Egoera horren aurrean, Lerat-ek dioenez, hizkuntzalaritza derrigortua dago bere **jarduerak desberdintzera** eta bere **printzipioak inoiz baino gehiago bateratzera**.

— Kazetariak kazetaritzan eta alor bakoitzeko adituak, hizkuntz prestakuntza on batekin, bere beharretarako hizkera berezia, terminologia eta testuak atondu behar ditu, hizkuntzalarien (Euskaltzaindiaren) gainbegiratu eta aholkaritzaren pean. Eta orain arte eredurik izan ez den sailetan, iraganeko eredu eta baliabideetatik berrietara arrisku guztiarekin jauzi egitearen abentura onartu beharrean gaude. Azken hamar-hamabost urteotako itzulpengintzak, bere gehiegikeria eta akats guztiak gorabehera, nabarmen aberastu du euskara.

— Unibertsitateko ikerkuntzari dagokio, batik bat, erretorika, estilistika, diskurtsoaren analisia, komunikazioaren teoria, testologia eta generoak, pragmatika, terminologia e. a. ikertzea eta euskalgintzan sortzen ari diren bide berrietan argi egitea Euskaltzaindiaren koordinaziopean. Bestalde, sortzen ari den gai desberdinetako euskal terminologiagintzak eta hizkera berezituak koordinazio-lan sistematikoa eta gainbegiratzea eskatzen dituzte. Hori nekez lortuko da Batzorde edo erakunderen bat horretarako berariaz sortu gabe.

— Baina horrek guztiak ez du euskara erabiliaren kalitatea hobetuko baldin eta irakaskuntzak hezkuntzaren lehen urteetatik hasi eta Unibersitateraino urratsez urrats idazkuntza eta irakurketa egoki antolatu eta ematen ez baditu, horretarako beharrezko testu egokiak eraginez, hau da, hizkuntz erregistro guztiak lantzeko balio dutenak. Ildo horretatik, Euskal Filologietan eta inguruko fakultateetan testuaren hizkuntzalaritzaren inguruko disziplinarrekotasuna bultzatzeak mesede egingo lioke euskararen etorkizunari.

— Komunikabideetako arduradun eta langileen esku dago neurri handi batean egunero hedabideetan erabiltzen den hizkuntzaren kalitatea zaindu eta hobetzea, horretarako behar den oinegitura, prestakuntza eta koordinazioa eskainiz.

— Administrazioa eta agintariak beren ardurapeko sailetan, Euskaltzaindia eta Unibertsitatearekin lan eginez, beren eskuetan daukate jendaurrean agertzen den euskararen kalitatea zaintzearen ardura eta ahaltsuna, inprimakietatik hasi eta kaleko errotuluetaraino. Euskaltzaindiak erabakitzeak ezer gutxi balioko du, administrazio- eta gizarte-erakundeek erabakitako hori betearaztea lortzen ez

badugu. Hizkuntzaren “kontzientzia ekologiko” bat sortzeari ekin beharrean gaude.

— Euskalduntze- eta alfabetatze-lanetan ari diren erakundeek ahalegin berezia egin behar dute eguneroko euskara erabili eta bizitik (ahozkotik zein idatzizkotik) ez urruntzeko, eta ikaslea aurrera doan neurrian tokian tokiko euskalkiaren eta estandarren artean zubia ezartzeko.

— Behin baino gehiagotan esan denez, itzulpengintzak gure artean duen eragina kontuan izanik, ahalegin berezia egin beharko genuke profesional horien eta, oro har, itzulpena egiten duen orori- profesionala izan edo ez- guxieneko prestakuntza eta birprestakuntza eskaintzeko.

— Datozen urteotako euskararen nondik-norakoak eskutetatik ihes egitea nahi ez badugu, ezinbestekoa zaigu urtez urte ugalduz doan testu-kopurua (idatzia eta mintzatua) bildu eta, corpus informatizatu eran, ikerketarako tresna gisara adituen eskuetan jartzea, ikerketa sintaktiko, lexikografiko, estilistiko, traduktologikoak eta abar burutu ahal izateko.

Amaitzeko, Miren Azkarateren hitzak aipatuz “lanak eta erantzukizunak banatu beharrean gara. Batasunerako erabakitzeke dauden puntuak zehaztea, tradizioetik okertzen garenean bide zuzenera ekartzen ahalegintzea, Euskaltzaindiaren egitekoak dira. Baina hizkuntza adierazgarria sortzea, esaterako, guztion ardura da: gidoigileena, komikigileena, txiste-kontatzaileena, gazte jendearena oro har”. Zerrenda hori euskaldun guztiak eta bakoitza barruan hartzeraino luza daiteke. Espero dezagun etorkizunean, eta gaurkoa bezalako saioen eraginez, hori egia bihurtuko dela euskararen mesedetan.

BIBLIOGRAFIA

- ARNTZ, Reiner; PICHT, Heribert: *Introducción a la terminología*, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, Madrid, 1995.
- ARRASATE MUGUERZA, Manu: *Euskarazko albistegiatarako esku-liburua*, EITB. Bilbo. 1991.
- BATZUK, *Esalditik testura*, Donostia, 1995.
- BEAUGRANDE, R.; DRESSLER, W.: *Introduction to Text Linguistics*, Londres, Longman, 1981.
- BERNARDEZ, Enrique (ed.): *Lingüística del texto*, Arco, Madrid, 1987.
- BERNARDEZ, Enrique: *Teoría y epistemología del texto*, Cátedra, Madrid, 1995.
- BICE MORTARA GARAVELLI: *Manual de retórica*. Cátedra. Madrid, 1991.
- CABRE, Maria Teresa: *La terminología. Teoría, metodología, aplicaciones*. Editorial Antártida, Empúries, Barcelona, 1993.

- ETXEBERRIA, J.L.: *Euskera jatorraren ildotik*, Txigua. Donostia, 1993.
- EUSKALDUNON EGUNKARIA: *Estilo liburua*. Egunkaria, s.a. Donostia, 1992.
- HABE: *Euskaldunak euskaraz jaxten*. 1992.
- HAEE: *Hizkera argiaren bidetik*. HAEEren Argitalpen Zerbitzua. Donostia, 1994.
- HALLIDAY, M.A.K.; Hasan, R.: *Language, Context and Text, Aspects of language in a social-semiotic perspective*, Victoria, Deakin University Press, 1985.
- HATIM, Basil; MASON, Ian: *Teoría de la traducción. Una aproximación al discurso*. Ariel Lenguas Modernas, Barcelona, 1995.
- HIDALGO EIZAGIRRE, Victor: *Hitzen ordena euskaraz*, Doktore-tesia, Donostia, iraila, 1994.
- IDIAZABAL, Itziar (de): *Hizkuntzaren Psikopedagogia. Testu motak, funtzionamendua eta didaktika*. Labayru. Bilbao, 1990.
- LANDOW, George P.: *Hipertexto. La convergencia de la teoría crítica contemporánea y la tecnología*, Paidós, Barcelona, 1995.
- LERAT, Pierre: *Les langues spécialisées*, Presses Universitaires de France, Paris, 1995.
- LOPETEGI, Eskarne: *Hizkuntza zuzen erabiltzeko arau eta proposamen-bilduma*. Eusko Jaurlaritza. Gasteiz, 1933.
- MITXELENA, L.: "Euskararen batasun bideak" in *Euskera*, 1968, 203-219 or.
- ONG, J.W.: *Oralidad y escritura. Tecnologías de la palabra*. FCE, Mexico, 1987.
- PERELMAN, Chaim; OLBRECHTS-TYTECA, Lucie: *Tratado de la argumentación*, Gredos, Madrid, 1989 [1958].
- REY, A.: *La terminologie. Noms et notions* (1979), 2e éd., Paris, 1992.
- SAGER, J.C.: *A Practical course in terminology processing*, Amsterdam, John Benjamins, 1990.
- SALABURU, Pello; KINTANA, Xabier: *Euskara hobean hobe*. Argitarapen zerbitzua-Euskal Herriko Unibertsitatea.
- SARASUA, Jon: *Bi begiratu euskarazko kazetari hizkerari: gaiari egindako gainbegiratu eta euskarazko kazetaritzaren tradizioko lau kazetatan hitz eta esamoldeen hustuketa kualitatiboa* (Iñaki Zabaleta Urkiolak zuzenduriko doktore-tesia), EHU, 1996.
- SEARLE, J.R.: *Speech Acts*, Cambridge, Cambridge University Press, 1969.
- UZEI/EUSKALTERM: "La terminología en el contexto de normalización de la lengua vasca". In: *Term Net News*, 22, 1988.
- ZUBIMENDI, José Ramón: *Jokaera-liburua*. Eusko Jaurlaritza. Gasteiz, 1995.
- ZUBIMENDI, José Ramón; ESNAL, Pello: *Idazkera-liburua*. Eusko Jaurlaritza. Gasteiz, 1993.

HERRI LITERATURAREN
IV. JARDUNALDIAK:
PAREMIOLOGIAZ

Durango, 1996-XII-06/07

HERRI LITERATURAREN IV. JARDUNALDIAK: PAREMIOLOGIAZ

Durango, 1996-XII-06

Pilar Ardanza,
herriko alkate anderea

Euskaltzainburua,
Euskaltzainak,
Agintariak,
Jaun-andreak:

Resurrección M.ª Azkue jaunak, lehen Euskaltzainburuak, zioenez, Euskaltzaindiak EUSKAL EGUNAK, "eusker a utsezkoak", Durangon, gure urian, Astarloaren sorlekuan, egitea erabaki zuen. Irailaren 4-tik 8-ra egin ziren. Elizkizun haundi, Zuberoako dantzari, Durangoko kantari, esku eta palazko pelota partidu, Bergarako antzerkilari eta abelazoka ederrez ospatu ziren. 1921-a zen, orain 75 urte. Elizan, Jesuitegian eta Udaletxean eman ziren hitzaldiak.

Aurten, urteurren honez gain, *Refranes* y *Sentencias* liburuaren lehenengo argitalpenaren (1596) laugarren mendeurrena dugu.

Gure hizkuntzaren historiako agiri baliotsuetakoa da, Mitxelena zenaren ustetan. 1911-tik aurrera Julio Urquijo jaunak RIEV-en argitaratu zuen bere iruzkin eta iradokizunekin. Lanaren izen osoa *Refranes y Sentencias comunes en Bascuence, declaradas en Romance* da. Pedro Porralis de Amberes-ek Iruñean irarri zuen 1596-an. Bildumaren 61. esaerak honela dio:

"Gitxia gitxia asko egin doa".

Hau da, hain zuzen, gaurko euskaldunak gogoan izan behar duguna. Gure nazio gintza burutuko bada ezingo dugu goiburu hau ahaztu. Ez gara haundi, ez gara asko, baina bagara. Iraun behar dugu eta garatu, apurka-apurka gure izatea, Euskal Herriak mendez mend e izan duen tokia gerora ere nortasun osoz bete dezan.

Horregatik, Herri Literaturaren IV. Jardunaldiotan, Paremiologi az gaur eta bihar emango diren hitzaldiotan, konturatu gaitezen hor, oinarrian, sustraian, badela izakera bat, badela herri bat filosofia hori, mundu irudi eta ikuskera hori gauzatu duena eta geure egiten gaituena. Ez dago etorkizunik iraganik gabe eta ez gara inor, geuretasunik gabe.

Agur, guztiori, hizlari eta entzule, jakitun eta ikasle. Zueri dagokizue gure herria arnastu eta irmotzea eta administrazio eta politika esparruetara gaudenori herri horri bere burujabetasunera bultz egitea.

Euskara danez Euskal Herriaren arnasa, gogora dezadan orain 75 urte, EUSKALEGUNETAN, Elorza jaunak aldarrikatu zuena:

Euskera “da Euskal Herriaren osasuna, bera da Euskal Herriaren edertasuna, bera da Euskal Herriaren bizia; zaitu ta edertu ta bizitu dezagun, bada, guztion artean”.

ONGI ETORRIAK Durangora!

IV. HERRI LITERATURA JARDUNALDIAK: *PAREMIOLOGIAZ*

Durango, 1996-XII-06

*Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua*

Pilar Ardantza Durangoko alkate andere agurgarria,
Euskaltzainkideak,
Jaun Andereak, agur.

Laugarren Herri Literatura Jardunaldiei hasiera ematen diegu gaur. Laugarrenak dira, bi azkenak Donostian eta Oiartzunen ospatu ditugu. Ordua zen Bizkaian egitea. Zer hiri edo herri hauta? Dударik gabe Durango.

Alabaina Durangok badauka bere tokia euskal literaturan. Gogora heldu zait, Mexikon nintzelarik duela orain hogeit bat urte, jautsi nintzela katedraleko elizapera, han irakurtu nituela lehenbiziko artzapezpikuen izen-deiturak, Juan de Zumarragarena lehenik eta bertze seienak, denak euskaldun semeak. Ez ditzagun ahanzt Astarloa anaiak, Belaustegigoitia jauna, honek idatzi zituelakotz Euskaltzaindiaren lehenbiziko arauak, lehenbiziko urgazleetan ere Otxoa de Kanapaga, eta geroztik agertu diren euskaltzale suharrak. Nahi nuke aipatu ere, Kurutzia hotelean baitut aterbea, horko etxeko jaun eta jabe izana, Kosme Elgezabal, ezin ahanztiz Felix Landabururekin, biak Bizkaiko foru diputatu zirelarik, aurkeztu zutela 1918ko urtarrilaren 25ean txosten bat euskal akademia bat sortu beharrez.

Egun horretan hasi zen Euskaltzaindiaren historia, Bizkaiko Foru Aldunditik Oñatiko Kongresura, lehenbiziko lau euskaltzainak izendatuz, eta azkenik Donostiara 1919ko urriaren 7an bildu zirelarik lehen aldikotz hamabi euskaltzainak.

Bazen bigarren arrazoi bat Durangon biltzeko laugarren Herri Literatura Jardunaldiak. Abenduko egun hauetan Durango da liburu-feriaren egoitza, Europan den Frankfurtekoaren idurikoa, Euskal Herri osoari doakona. Bada Durangon, egun hauetan, bizi berezi bat, euskal hizkuntza eta kulturaren arnasa salatzen eta oihukatzen duena.

Nola ez balia, orduan, egun hauek gogoan izanez, duela lau mende agertu zela *Refranes y Sentencias* deritzan liburu bat eta karia horretara paremiologia

gaitzat harturik Jardunaldiak eskaini ez bakarrik Euskal Herriko ikertzaaleci, baina ere atzerritakoei. Euskaltzaindiko literatura batzordeak bere xedeetan dauka arbasoek utzitako ondarea goraiatu behar dela, hain zuzen behar diren azterketak eginez, hala nola egin diren Elizanbururentzat, Oihenartentzat eta berrikitan Lizardi eta Aitzoli eskainiak izan direnak. Parada ederra euskal paremiologia aztertzeko.

Horiek hola, nahi nituzke orain laugarren Herri Literatura Jardunaldietan parte hartuko duten hizlari guztiak agurtu. Badira Euskal Herritik kanpo etorri direnak Julia Sevilla anderea, Madrilgo Unibertsitate Complutenseko irakaslea, *Paremia* aldizkariaren zuzendaria, Károly Morvay jauna Budapesteko Unibertsitateko irakaslea, euskara ongi menderatzen duena. Eguerdian etorri da Lyoneko irakasle emeritoa den Louis Combet, ene aspaldiko adixkidea, Correas espainiar paremiologoaren azterlea. Holako ikertzaileak beharrezkoak ditugu. Behar dugu jakin zer egiten den auzo herrietan, nola kudeatzen dituzten azterketak atzerrietan, zertan dauden metodologiaren aldetik, zeri buruz ari diren, zer lortu duten. Konparaketak onak dira, bereziki hain hedatua eta denbora be-rean herrikoia den genero horretan. Badugu zer ikas, badugu ere zer eskain.

Ene mintzaldi honen bururatzeko eskerrik beroenak eskaintzen dizkizut Pilar Ardantza alkate anderea, zure harrera onagatik, Udalak emaiten digun diru-laguntza eta biltzar-toki ederragatik. Jardunaldi egunak iragan ditzagun elgarrekin goxoki eta izan ditela egun aberatsak denontzat.

Eskerrik asko.

EUSKAL ATSOTITZ-BILDUMAK

Durango, 1996-XII-06

Xabier Kaltzakorta

XVI MENDEA

Esan ohi da gure artean euskal literatura hamaseigarren mendean hasten dela. Hor dugu, esaterako, hamaseigarren mende erditsutan, 1545an, argitaratu zen *Linguae Vasconum Primitiae* euskal literaturako lehen-harri preziatua, Bernard Etxeparek idatzia. Mende hau ez dugu aberatsegia izango argitaratu ziren liburuen kopuruari begiratzen badiogu, argitaratu ziren liburuen balioa, ordea, handia denik ezin uka. Guk geure lantxo honetan atsotitz-bildumez hitz egingo dugunez gero, esan dezagun aurren-aurren XVI mende bukaeran, 1596an hain zuzen, argitara zela liburu ttipi bezain baliotsu bat *Refranes y sentencias comunes en bascuence, declaradas en romance con números sobre cada palabra, para que se entiendan las dos lenguas...* Liburutxo honek uste baino antzekotasun gehiago du Etxeparerenarekin. Batetik, biak dira liburu ttipiak luze-laburrean eta baita liburu-neurrian ere. Horrialde gutxikoak dira, beraz, *Refranes y Sentencias*-ek 64 ditu eta Etxeparerenak 52 orrialde testudun, bestetik biak dira erdarazko izenburudunak-zein latinez, zein gaztelaniaz-baina euskarazko mamia dutenak. Harrigarria bada ere kasu bietan edizio osotik ale bakarra baino ez zaigu iritsi, eta, ale bakar horiek atzerrietan izan dute beren egoitza. Etxeparerena Frantziako Bibliothèque Nationalean aurkitzen da eta *Refranes y Sentencias* Alemaniako liburutegi batean. Ale bakar horiek biak, Patxi Altunak Etxeparenez dioen bezala, guk *Refranes*-ez ere esan dezakegu, *mirakuloski* iritsi dira gugana (1). *Refranes y Sentencias*-en kasuan (2) ale bakar hori suntsitu egin zen bigarren mundu gerran. Liburu biak ia erdi ezkutuan egon dira joan den mendera arte euskal idazleentzat berentzat ere. Aita Larramendik egindako liburu-zerrendan ez du Etxeparerena aipatzen ezta Pierre D'Urtek ezta Joanes Etxeberriek ere. Lope de Isasti-k bai ostera, bere *Compendio historial de Guipuzcoa* eta Oihenartek ere, zeharka bada ere, aipatzen du.

(1) Patxi Altuna Etxeparenez ari da era hala dio Liburuak ez dirudi hedadura handia zuenik, ikusirik batetik ale bakarra heldu zaigula mirakuloski, hori gabe ez baikenuen Etxepareren obra ezagutuko... "Sarrera" in *Linguae Vasconum Primitiae 1545-1995* Euskaltzaindiaren edizioa 15 or.

(2) Honez aurrera *Refranes y Sentencias* izendatzeko gure artean ohi denez RS laburdura erabiliko dugu.

Refranes y Sentencias delakoaren bidea ezkutukoagoa dela aitortu behar. Oihenartek ezagutu zuela ez dago dudarik baina ez du aipatzen. Larramendik bere hiztegiaren eranskinean egiten duen errefrau-kuadernoaren aipamenetik gauza handirik jakin ezin den arren, gaur egun badakigu zein errefrau-bildumaren gainekoa den. Hain zuzen gure RS bildumarena (3). Liburu bakoitzeko ale bakarria bakarrik iristea era askotara azaldu daiteke. Liburu biak hedadura gutxikoak izango ziren noski, ale gutxi aterako ziren inprentatik eta urritasun horrek eragingo zuen, neurri handi batean, liburuen galera.

Badago beste antzekotasun ezkuutuago bat RS eta Etxepareren liburuen artean. Lehena errefrau liburua izanik herri-literaturaren esparruan sartzen da, Eihalarreko erretoreak idatzi zuenak badu herri-literaturarekin zer ikusirik, are gehiago, bere poesietan baditu errefrau ikutuak, edo errefrau tankerako zenbait esaldi sentenziotsu (4). Hor dugu esaterako 5 Eceyn iaunec eztu nahi muthil gaixtoa eduqui/ Ez pagatu soldataric cerbiçatu gaberico edo, are argiagoa dena, 13 Oguiric eztacussat vilcen haci ereyn gaberico delakoa (5). Bigarren honetan (13an) lehen pertsonan jartzen du, gehienetan hirugarren pertsonan doana. Bestela esan, aditz jokatu gabe egon ohi da askotan errefrau, edo jokaturik badago, hirugarren pertsona. (13an) ostera lehen pertsonara dakar poetak. Poetak hurrengo dakarrena hirugarren pertsonan dakar: Norc cer haci ereyn vilcen dici comunqui. Antzeko errefrauak erruz aurki daitezke, hor dugu, esaterako, Erran zuhur liburutik 528-Nola erein, hala bil. eta hainbat eta hainbat. Ez da lantxo honen egitekoa Etxepareren liburutiko errefrau gisakoak hona aldatzea, beraz utzi dezagun kontu hori hurrengo baterako eta mintza gaitezen guk eza-gutzen dugun lehen euskal atsoitz-bilduma argitaratuaz.

Izenburua:

Izenburua bera luzea bezain argigarria dela esan behar, erdarazkoa eta erdaraz egin ohi den bezalatsukoa. Erdaraz esaldi sentenziotsuak adierazteko badira hainbat hitz *refrán*, *máxima*, *apoteigma*, *adagio*, *aforismo* eta abar uste baino luzeago bat (6). Kontzeptu bera edo beretsua adierazteko ohitura izan da

(3) Badago iruzkintzen ari garen liburu bien arteko beste antzekotasun bat, fortunaren eskuak emana: bi ale bakarrek beren edizio faksimila La Gran Enciclopedia Vasca-ko orrialdeetan ikusi dute, Etxeparerenak lehen liburukian eta RS bildumak X garrenean.

(4) Patxi Altunak ere ohartu du berezitasun hau *Linguae Vasconum Primitiae* 1545-1995 aipatu hitzaurrean honela baitakar (Azpimarra gurea da):

Desira bat agertzea zilegi bada, ailitz omenaldi hau azken urteotan Euskal Filologian lizentziatu diren gure gazteen eta behialako ikertzaile sonatuen lehiakide izan nahiko duten euskalari arrotzen akuilu eta pizgarri, Etxepareren bibliografiak egun duen literatura aldetiko ikerketaren hutsartea bete eta bere bertsoak esaeraz eta atsoitzez zirtakatzen dituen herri poeta handia dioro lezaten!

(5) Pasarteen zenbakitzea Patxi Altunaren edizio kritikoaren arauera egin dugu.

(6) Hor ditugu zerrenda gehiago luzatu aldera:a) zaharkituta dauden zenbait ale: Anaxir, anejir, anejin, brocárdico, conseja, derecho, enxiemplo, exemplo, enxemplo, ensiemplo escomma, escriptura, espunte, evangelio abreviado, evangelio breve, evangelio corto, evangelio chico, evangelio pequeño, fabla, habla, fablilla, fabrilla, fabriella, fabliella, fazaña, jeroglífica, maza, palabra,

hitzik erabilienaren aldamenean, hots, *refrán* hitzaren ondoan, beste argigarri edo goi mailakoago bat jartzea, eta honelaxe ditugu *Refranes y sentencias* izenez hainbat errefrau-bilduma erdal herrietan. Uste izatekoa da errefrauak berak ohikoak edo garaitsu hartan korritzen zutenak zirela *comunes en bascuence* argigarria datorrelako izenburuan. Errefrauak beren hutsean datoz inolako argigarri edo iruzkinik gabe, letra tipo batean ezkerretara eta eskuinetara erdal itzulpena duela, baina beste letra tipo batean, borobilagoan, alegia. Horrexe-gatik da *declaradas en bascuence con números sobre cada palabra, para que se entiendan las dos lenguas*. Esan behar da erdarazko errefrauaz ez dela euskarazko alari dagokion erdarazko alea edo baliokidea. La cabra tira al monte erdarazko errefrauaren euskal baliokideak, besteak beste, txerria basatzara edo Gorbeieko belea Gorbeiera lirateke, eta itzulpen soila ahuntzak mendira joera. Egiten dena da euskarazko errefrauaren hitzak zenbakitu eta gero hitzez hitzezko erdal itzulpenean euskarazko hitz zenbakitu bakoitzari dagokion erdarazkoari zenbaki bera jarri.

Liburuaren edukia

Guk ezagutzen dugun ale bakarrak 539 errefrau ditu eta horietarik hiru errepikaturik agertzen dira (254-280, 256-91, 277-357), beraz 536 errefrau baino ez dira. Ez dira gehiegi Espainian argitaratu ziren Hernan Nuñez el Comendador (zazpi mila errefrautik gora), Mal Lara (*La filosofía vulgar* 1000 errefrau 1568), Marques de Santillana edo mende bereko baina XX mendean argitara izan den Gonzalo Correas-en bildumen ikusian. Kontutan hartu behar dugu guk ezagutzen dugun alea ez dela osoa, badirela falta diren errefrauak, liburuari falta zaizkion orrietatik, noski, gerora zehatzago esango dugun bezala. Oihenartek bere paperetan bazituen bere bilduman argitara eman ez zituen hainbat errefrau. Horietatik zenbait RS ekoak direla ez dago dudarik. Mitxelena ASJU-ko artikulu interesgarri batean eta *Textos arcaicos vascos* liburuan eman zituen argitara.

RS-ko errefrauaren artean badira, itxura guztien arauera, errefrau bihurtu diren kantak. Julio Urkixo izan zen 517 Eder elaea goxean *cátacean enearé cáteac jonau biozean* errefrauak kanta izan zelako ustea gure artean zabaldu zuena. Zer-gatik da kanta? Galdetuko luke batek baino gehiagok. Gure erantzuna da koplaz zaharretan behin eta berriro agertzen den *irudiaren* egitura ematen delako, hots, NON-ZER-EDER egitura, edo beste era batera, NOIZ-ZER-EDER edo guri dagokigun kasuan, EDER-ZER-NOIZ-NOLA. Irudi honen ondorengo pentsamenduak, edo, Aitzolek zioen bezala oldozkunak, *enearén cáteac jonau biozean* litzateke. Diogun irudiaren egituraren indargarri “Santibatek andere” delako eske-kopla zerrendatik bihoaz adibide hauek: 1) *Etxian eder gerrena/Etxekandere lerdena*. 2) *Etxian eder kortzeiru/ dabiltzianian ingu-*

paraula, parlilla, parlylla, patraña, pastraña, patranna, Proloquio, Retraher, retrair, retraire, sentenzuela, verbo, vierbo, viesso, verso, vulgar.b) eta gaurregunekoak ere Axioma, dialogismo, proverbio, frase proverbial, paremia, principio, dicho eta are wellerismo

ru...3) *Etxian eder ohako*, /*Haurra sortzen deneko*...4) *Landar eder ilarra/Haren pean belarra*...5) *Etxian eder ferreta*, /*Haren gainean kaneta*...6) *Etxian eder aitzurra*, /*Nausi bilo izurra*. Guzti hauetan, eta zerrenda askozaz luzeagoa egin nezakeen, NON EDER ZER egituradunak dira eta NON beti da etxean, ondoren datorrena beti da EDER, eta ZER delakoa, beti izaten da etxeko zerbait. Egitura berekoa da guk jarri dugun 517 errefracua. Irudi, pentsamendu jokoa duena da 418 Aunça ygarota oñaça aguiri batac daguina beftec yguini errefracua, eta, era berean, kantetarik atereak dirudite 451 Ene alabea axon ama marcaac dabilz yfasoan398 Loca jabilt aguina ta gogoa dot arina aleak.

Badago bakartxo bat errefracua ez dena, erramolde, edo erdaraz esaten den modismoa dena, errefracua izateko bi idea kontrajarri behar direlako. 477 Chacurcatu dagoz delakoak ez du irakatsirik ematen, ez da errefracua erramoldea baizik.

Liburuaren zertzeladak, gorabeherak

Etxeparearen liburua ez bezala *Refranes y sentencias* ia hemeretzigarren mende akabura arte ezezaguna izan da euskaldunen artean. Willem Van Eys euskalari holandarrak Alemaniako Darmstadt hiriko Grand-Ducale de Hesse liburutegian aurkitu zuen liburu ale bakarra 1894an. Liburu hori zen edizio guztitik ordura arte iraun zuen ale bakarra (*unicum*) eta aurkitzaileak artean ezezaguna zela aldarrikatu zuen lau haizetara. Aurkikuntzatik bigarren urtera, hots, 1896an, egin zuen ale bakar horren edizio ia faksimil bat-erdaraz quafacsimilar esango genuke- argazki batean oinarritu beharrean modu bereko letra moldeekin ia argitarapen berdin berdin bat egin zuelako (7). Konturatzen bagara agertu zen lehen alditik hirurehun urtera juxtu juxtu egin zuen argitarapena (8), hirugarren mendeurrenaren kariatara, hain zuzen. Aurten betetzen dira, beraz, ehun urte Van Eys-ek bere berrargitarapena egin zuenetik eta laurhun urte lehenarenetik (9). Garai hartako euskalari eta euskalzaleek (10) begi

(7) Editorearen hitzetan : Reproduction exacte de l'original. Imprimé à Genève chez W. Kündig & fils. Epreuves corrigés sur l'original par M. de Dr. Voltz. Dogson-ek zioenez berrargitarapen honek hutsak zituen jatorrizkoak ez zituenak alegia , eta jatorrizkoak era bazituen Manuel Larramendik ohartu zuen bezala. Edizio faksimila Alfonso Irigoyeni zor diogu "Refranes y sentencias" *La Gran Enciclopedia Vasca* tomo X 616-682 pp.

(8) *Refranes y sentencias comunes en Bascuence, declaradas en Romance. Réédités d'après l'unicum de 1596 conservé à la Bibliothèque de Darmstadt, par W. J. Van Eys*. Genève et Bale: Georget Cie, 1896 [64] pp. 21 cms.

(9) Mende honen hasieran, 1905ean, Bilbaon egin zen beste edizio bat ortografia egunaturik. Ez dakigu zergatik dagoen errefracuaren ordena aldaturik. Edizio honek ez du ia inolako interesik hizkuntza eta errefracuaren ikerlarietzat. Titulu bera du baina ez dakigu nork egin zuen edizio hau. Azkuek bere Mrofologia vasca liburuan edizio honen kontra gogor hitz egiten du, eta arrazoiz gainera. *Refranes y sentencias comunes en bascuence declaradas en romance con nú-*

eta gogo onez hartu zuten aurkikunde hau, zeren uste baitzen Larramendik bere hiztegiaren eranskinean (11) aipatzen zuen errefrau-bilduma hura galdua zela. Van Eys-ek berak bere sarrera laburrean dio bere aurkikunde baina lehen inork ere ez duela aipatzen errefrau-bildumatxoa (12). Van Eys-ek egin zuen Jinebra, edo nahiago bada, Belgikako berrargitarapena ale gutxikoa zen, ehun baino ez (Tiré à cent exemplaires) eta garestia, eta, lortzen zaila izan zen irakurle euskaldun interesatuentzat. Garai haietan Azkuek Bilbaon aldizkari bat sortu zuen dena euskaraz oratua *Euskalzale* izena izango zuena, eta lehen zenbakietan *esakunak* izenburupean RS ko errefrauak argitaratzen hasi zen (13)

meros sobre cada palabra para que se entiendan las dos lenguas. Bilbao: J. Astuy, 1905 (79 pp., 21 cms)

(10) Baditugu zenbait artikulua, garrantzizkoena hauxe date Julien VINSON "Le premier recueil de proverbes basques imprimé connu (Pampelune, 1596) in *Revue de Linguistique et Philologie Comparé*, 1896, XXIX, 201-218 or. eta beste bi Dogson-enak berrargitarapenaren hutsak kritikatzuz Dogson, Edward. Spencer.: "The basque proverbs of the year 1596 in *Academy*, 1896 (july 18), 51 eta *Dana danean eta dana danegino. Indice de las 254 formas verbales empleadas en el libro intitulado "Refranes y Sentencias"*, Bayonne, 1896. y "El incunable heuskerico" in *El Noticiero bilbaíno* Enero 8 de 1906

(11) Larramendik bere *Suplemento* edo eranskinaren azkenalderantz, *Diccionario trilingue* bigarren liburukian, San Sebastian 1745, honelaxe dio: "Al acabarse la impresion del Diccionario, me embia el Padre Agustin de Cardaveraz, de nuestra Compania, un Quaderno viejo, que le ha avido à las manos, andando en Misiones en Biscaya. Esta impresso en quarto, y contiene refranes del Bascuence, traducidos en Castellano demasidamente à la letra. Faltale el principio, y el fin; ni se sabe su Autor, ni donde se imprimio. Las páginas están en dos comunas, y en la izquierda viene el Bascuence de letra redonda, a quien corresponde de letra cursiva el Castellano en la izquierda. En ambas Lenguas estan apuntadas con numeros iguales, y correspondientes todas las voces, assi las Bascongadas, como las Castellanas, paraque nadie pueda equivocarse en su explicacion por la Sintaxis tan diferente de una, y otra Lengua. El dialecto es una mezcla del Guipuzcoano, y Bizcaino, aunque por lo comun domina este ultimo. En la ortographia tiene sus erratas, porque son conocidas y no causan confusion. Las paginas legibles son setenta en treinta hojas. Destas he ido entresacando con bastante prolixidad aquellas voces Bascongadas, que por lo comun no están eneste Diccionario, y las he colocado por su orden en las correspondientes Castellanos..."

(12) Avant-Propos:

Le recueil de proverbes basques-espagnols, que nous avons reproduit fidèlement que possible d'après l'original unique, se trouve à la bibliothèque Grand-Ducale de Darmstadt. La dernière correction sur l'original, a été faite par M. le Dr Voltz, auquel nous témoignons ici notre plus vive reconnaissance, grâce à lui le lecteur aura en main la reproduction exacte d'un petit volume aussi rare que précieux; nous croyons pouvoir dire qu'il est entièrement inconnu; personne jusqu'ici rien a jamais fait mention.

Le dialecte est celui de Guipuzcoa légèrement influencé de Biscaïen. C'est la première fois que nous rencontrons, dans ce dialecte, l'emploi du verbe à la 2e me personne du singulier.

(13) Azkuek bere aldizkarian errefrauak jarri baino lehen irakurleari ondoko ohar hau egiten dio (*Euskalzale* 1897 IV geia 28or): Igaz irureun urte argitaratu zan Iruñan liburu eder bat, *Refranes y sentencias comunes en Bascuence, declaradas en Romance* izentzat daukana. Bizkaitarrez eskutiztuta dago. Berba banakaren batzuk ez dira gaur esaten; baina ikastetseak sortuten Iaungoikoak itxi nai izanezkerok, oituko dira. Beste berba batzuk gaur ez dira Bizkaian entzuten, Lapurdialdean baino. Onek bere ederto oitu leikez. Liburu eder au agortu aginik egon da. Darmstadt-ko Liburutegian bakar bat egoan. Van-Eys-ek birregin da igaz barriro argitatatu eban. Eztakit zelan ordaindu ginaion euskaldunok euskalzale iakintsu ta errime oni, guri egin dauskun meedea. Esku gitxitara eldu leike liburu au; batetik moldaldi laburra egin dalako, bestetik nai litzakean baizen merkea ezalako. Onegaitik EUSKALZALEK irakurleai erakutsi nai dautse. Onetarako, eskutiz-

Aldizkari gehiagotan ere agertu ziren RSko errefrauak, mugaz haraindiko *Es-kualduna* aldizkarian ere agertu baitziren. Azkuek egindako errefrauen edizioak ere grafiaren gaurkotzeaz landa gaztelania eta frantses-itzulpenez gaineratua egon zen. Horrezaz gainera zenbait errefrauri iruzkin txiki batzuk ere eskeini zizkion. Esan behar da lekeitiarrak ez zituela errefrau guztiak argitaratu: 317 garrenerraino iritsi zen. Zerrendako errefrau bat ere itzuri egin zitzaion edo jan egiten du: 206-Goseac jolasic ez tu Jan berariaz jarri dugu, gose-kontua agertzen baita errefrau horretan (14). Azkue artean gaztea zen, hogetamairu urte besterik ez zituen, eta Azkueren iruzkinak ez ziren gerora *Euskara osotua* eta abarretan errefrauen gainean egingo zituen bezain aberatsak. Azkueren aldizkari barruko edizio hau ere gogor kritikatu zuen Dogsonek (15)

Beharrezkoa dugu azpimarratzea, behin honetarako gero, 539 errefrauak zerrenda luzeago bati dagozkionak direla, bestela esan, guganaino iritsi diren 539 errefrauak ez dira sail handiago batetik ezagutzen ditugun aleak baino. Baiztapen honetatik hainbat galdera sortzen dira, zenbat errefrau ziren guztira? *Unicum* horretan agertzen direnez landa ezagutzen dugu besterik? Lehen galderak ez du erantzun zehatzik eta bego beraz galderan. Bigarren galderari erantzuteko baditugu zenbait garbitasun. Batetik Larramendiren *Suplemento* edo eranski-nean agertzen den RSko errefrau ezagutzen dugu, *niño* hitzean *Seyacaz echun dina, ucuzcari jaigui da*. Kardaberazek Larramendiri eman zion kuadernoa da beraz RSko parte galduari dagokiona. Baeiztapen hau gorago agertu dugun errefrauetik ezezki hiztegiaren berean sartu zituen hitzetatik ere atera daiteke. Hor dugu, esaterako, *oparina* "necesidad" hitza, eta baita Iruñeko edizioan agertzen ez diren Bizkaiko hitz zahar gehiago ere. Beste zenbait errefrau Oihenarten paperetan aurkitu ziren eta Mitxelena *Textos arcáicos vascos* liburuan agertu zituen (16).

ker(a) (ortografia) zaarra ta guttiz txarra, barriraztuta agertuko dogu.

Urrengo geitik asiko gara esakune onek mortxaka txikietan argitaratuten. Gaztelarrez da prantzesez biurtoa doguz, eta esakune bakoitzai azalgeta labor bat geituko iako.

(14) AZCUE, R. M.: "Esakuneak" in *Euskalzale. Asteagasteango albistaria*, 1897, I, (traduc. Vascófilo, revista semanal) 37-38, 44, 53-54, 63, 72, 79-80, 87, 94-95, 119, 135-136, 158-159, 164-165, 175-176, 191-192, 199, 207-208, 223-224, 232, 278-279, 286-287, 310-311, 318, 334, 352, 360, 367-368, 375, 422.

(15) *El Noticiero bilbaino* "Pues resulta que la edición de Ginebra 1896 es bastante incorrecto, como lo es tambien la de don R. M. Azkue en el "Euskalzale" aumentada con una traducción francesa no completamente verdadera. No entro en todas las pequeñas variantes tipográficas"

(16) Hauexek dira errefrauak: 540 Ynardun badaguic, ez doc ue(a)r besterenic. Si continuas en el trabajo, no tienes necesidad de otro. 541 Ojal ona huchan saldu doa. 542. Urrineric ospea, erricoa obea. 543. Saldubaga altamia, ozal[.Jan ez dilist[.]ia. 544. Huhufierean hoxtuac bulea. 545. Otu doneari ygarartean nequea. 546. Guiçon onac azcurriac bere. 547. Ecandu gasstoari bernea ausi. 548. Barria eder eguic. 549. Maya ta vide lucea, gastigaturic (enseñança)550. Jaunen hotua oy da aguiudua. 551. Emazte dollorren jaubea, jopu. 552. Maiaz onac dacaz pozac. 553. Garrastu adi icasterren ta neca adi euteren. Suffre por aprender y trabaja por tener. 554. Bere burhua ezau-tea da jaquitea. 555. Gastelauna neguia senar, ofiean arr ta beguien negar. 556. Esquerrac yndauz ce on dexta ene gaucary. 557. Ene laba aldián labe(a) jausico zan. 558. Ylbeeran ereyn ceguic

Errefrauen euskalkia dela eta

Uste baino gehiago hitz egin da errefrauen euskalkiaz eta uste baino eztabaida gehiago daude. Has gaitezen Larramendigandik: "El dialecto es una mezcla del Guipuzcoano, y Bizcaino, aunque por lo comun domina este ultimo" esan zuen andoaindarrak. Van Eys-ek esan zuen gipuzkera zela bizkaierak apur bat ukitua (Le dialecte est celui de Guipuzcoa légèrement influencé de Biscaïen). Dogsonek Van Eys-i gogor jazarri zion esanez umegorri batek ere ikus dezakeela ia bere osoan dela Bizkaiko euskera eta ez Gipuzkoako euskara Bizkaikoak apur bat ukiturik (The dialect of these proverbs is, as any Basque child can see, almost entirely Biscayan, not Guipuzcoan légèrement influencé de Biscaïen as the editor says) (17). Vinsonek nahasi xamar zegoen mataka gehiago nahastu zuen. Gehienbat gipuzkera zela esan zuen, baina Bizkaiko hitz asko eta asko zeudela, ugari zirela iparraldeko goinafarrerakoak eta zenbait behe nafarrera ekialdekoak (Ces proverbes appartiennent principalement au dialect guipuzcoan; il en a cependant un assez grand nombre en biscayen, plusieurs en haut navarrais septentrional et quelques-uns en haut navarrais méridional caractérisé notamment par l'absence de n final aux imparfaits (18). Eztabaida hau gaur egunera arte ere ekarri daiteke Villasantek, esaterako, dio bizkaiera dela gipuzperaren eraginaz(el dialecto en que están escritos es vizcaíno , con cierta influencia guipuzcoana) (19) Gaur egun , gehienbat, bizkaiera arkaikoa dela esan ohi da, eta, beste zehaztasun batez, vizcaíno meridional edo eguerdialdekoa. Urquixo batez ere Orozko aldeko errefrauekin erkatzen ahalgindu zen, nahiz eta garbiki Orozkoaldeko jatorri nagusia ez baiezatatu.

Errefrauen egilea eta iturriak

Refranes y Sentencias liburuaren egilearen izenik ez dugu ezagutzen. Behin hau esanez gero bi galdera sortzen dira. Ez dugu ezagutzen liburuaren hasera-amaierak falta ditugulako eta egilearen izena han etorri behar zuelako? Ez dugu ezagutzen egileak bere burua agertu ez zuelako, hots, anonimoa delako? Liburu osoa ezagutzen ez delako kontua argia da. Liburuko errefrauek zenbakiturik daude baina ez edizioan hala agertzen delako, gerora argigarri moduan zenbakitu direlako baizik. Liburuia nondik den beraz osatugabea ez dakigu hasieratik erditik edo dena den lekutik. Liburuaren azala badugula argi dago behintzat, bestela ez genuke jakingo izenburua bera ere.

arean. 559. Onerextea dodan lecuan jarri daquidala egusquia. 560. Seyacaz echun dina, ucuzca jaigui d(o)a. Quien con niños se acuesta, sucio se levanta.

Bi lekutatik atera daitezke errefrau hauek lehen iturria MICHELENA, Luis: "De paremiología vasca. Oihenart conoció los Refranes y Sentencias en Vascuence en ¡596" ASJU 1967 1-44or. eta *Textos arcáicos vascos*174-176 or.

(17) DOGSON, Edward Espencer: *Academy Egunkarian*1896

(18) VINSON Julien: *Bibliographie de la langue Basque*, 530 or.

(19) VILLASANTE, Luis: *Historia de la literatura vasca* 61 or.

Egilerik agertzen ez denez gero anonimotzat hartzen da. Horrelako kon-
tuak ez dira gure artean bakarrik gertatzen. Hor dugu, esaterako, liburu labur
bezain zoragari bat *Refranes Glosados* 1545 urtekoa, anonimoa dena. Egilerik
ezagutzen ez denez gero Urkijok pentsatu zuen egilea Esteban Garibai izan
zitekeela. Uste honen indargarri bost arrazoi eman zituen bere lan batean (20)
guk hona leku faltaz aldatuko ez ditugunak.

Iturriez denaz bezainbatean badugu hemen zeresanik. Gorago esan bezala,
liburuaren izenburua garai beretsuko eta lehenagoko errefrau-bildumak izan-
datzen ziren bezala oraturik dago. Horrek esan nahi du biltzaileak ezagutzen
zituela Gaztelerrian behintzat argitara eman ziren errefrau-bildumak. Julio Ur-
kixok uste zuen errefrau asko eta asko Hernan Nuñez-en bildumatik itzuliak
zirela eta are Frantziako bildumetatik. Badago kontu harrigarriagorik ere ho-
netan, zeren ikertzaile deustuarrak uste baitzuen zenbait itzulpen txarto edo na-
rратx eginak zirela. Esaterako, Goldearen amorecati pot nabarrari erdarazko Por
amor del buey, el lobo el arado lame delakoaren itzulpen narratxa zela uste
zuen (21).

Urkixoren arabera ia gehiena itzulia zela bazioen, zer zen euskal-althorrari
zegokiona? Euskaldunen Erdi aroko gerra odoltsuetarik atera ziren esaerak zi-
tuen jatorizat, ez itzultakotzat, esaterako, 404-Butroeco meniac gayti ez ys-
quilosay echi 92-Celangoada Butroe oroc daquie 167-Erioac ereçan Butroeco
alabea Plencian 270-Muxica arerioacaz aguica 273-Gaçean, gaçean, ta ez Ybar-
guengorean 284-Aramayo dabenac ezlemayo 88-Olaso guichibazuc ylaso.
Errefrau hauek bere testuinguru historikoan sartzen ahalegindu zen ahal ziren
datu historiko gehienez jantziz. Era berean, baziren ganboatar eta oinaztarren
arteko gerretarik urrun zeuden errefrauak ere. Hor dugu 187-Albia deunga duf-
tien abia. Esanak esan, Urkixok gaur egun “universal parimiológico” hitzaren
bidez izendatzen dena nolabait aurreikusi zuen, zeren, jatorriak jatorri, edo, itu-
rriak iturri, hizkuntza guztietako errefraueta dagoen nolabaiteko jakituria edo
mamia, hondarraren hondarrean antzerakoa, edo bat bera, zela pentsatzera iritsi
baitzen. Hori horrela onarturik ez legoke itzulpenaz hitz egiterik ezpada oinarri
oinarriko hizkuntza diferenteetako mamiaz (22).

(20) URQUIJO, Julio: “Los refranes vascos de Saugis” RIEV 1908, 677-724or. Arrazoiak
684-885 orrialdeetan aurki daitezke.

(21) Aipatu artikulu “Los refranes..” 690or. No me parece necesario alargar esta lista para
conseguir el objeto que me propongo: es decir, para demostrar que el autor de Refranes y Sen-
tencias conocía las colecciones de proverbios castellanos que se publicaron a principios del siglo
XVI. Sólo haré notar que hasta el refrán “*Goldearen amorecati pot nabarrari*” Por amor del arado
se besa la reja, que antes he citado, se me antoja una mala traducción del adagio español: *Por*
amor del buey, el lobo el arado lame. Descartados los proverbios traducidos del español o fran-
cés(...)

(22) URQUIJO, Julio: Aip. Lana RIEV 1908 “Los refranes vascos de Saugis” 687or. Ciertamente
es, que tal vez pueda pensarse en alguna manera de los proverbios y dichos del pueblo, lo que
Webster opinaba de las leyendas populares: que los motivos o datos originales son casi siempre
los mismos en todas las lenguas y que las variaciones son a manera de los cambios y las varia-
ciones de las piezas de un caleidoscopio. Y esto con tanta mayor razón, cuanto que nos consta

Garibai errefrau-biltzaile

Hamaseigarren mende akabuan baditugu beste errefrau-zerrenda bi esku beretikakoak. Bi zerrendok Esteban de Garibay y Zamalloa (1533-1599) historiadorearenak ditugu. Garibaik bere memorietan dio bi errefrau-zerrenda bidali zizkiola Juan de Idiaquez-i, Felipe II Estatu konseilukoari. Bi eskuizkribuok Madrilgo Biblioteca Naziolean aurkitzen ziren. Bata (G 139) kodizean zegoen eta bestea (Cc79) kodizean. Bi eskuizkribuak, esan dugun bezala, Madrilen zeuden, baina bati baino gehiagori harrigarri gerta badakio ere, eskuizkribuetariko bat, (Cc79) Kodizekoa, Benito Maestre liburuzainak erregalu eman zion Francisque Michel-i. Nola izan daiteke hori? Gu geu ere harri eta zurtz uzten gaitu, baina hori izan zen kontua, hala gertatu zen Francisque Michelek berak kontaktzen baitigu. Galdutzat eman beharko genuke erregalu emandako eskuikribu hori Francisque Michelek argitaratu ez balu Oihenart-en atsoitzen ondoren (23). Francisque Michel-en eskuetan zegoen Garibairen eskuizkribua ez da zorionez galdu Patri Urquizuk aspaldi ez duela Frantziako biblioteka batean aurkitu eta berrargitaratu baitu.

Garibairen bi errefrau-zerrendak itzulirik eta iruzkindurik agertzen zaizkigu. Alde honetatik *Refranes y sentencias* baino aberatsagoak dira, baina, bes-tetik, zerrenda bakoitzean agertzen diren errefrauak urriagoak dira. XIX garren mendean Jose Francisco Aizquibelek (1798-1865) Garibairen errefrauaren gainean egin zituen iruzkin edo azalpenak ez dira inolaz ere onak. Diogunaren berme, besteak beste direla, Villasante (24) edo Urkixoren iritziak (25) ikusi besterik ez dago.

Urkixo izan zen Garibairen errefrau-bildumen lehen ikerlaria. Urkixok zabaldu zuen gure artean paremiologia ikasketen arrastoa. Bera izan zen bideurratzaile eta aintzindari argi. Beraren lanek ez dute mundu zabaleko beste edozein paremiologo zehatz eta jakintsuren lanen lotsarik. Esan dezakegu heme-retzigarren mende hasera arteko errefrauaren gaineko lanak, gehienez ere, lan paremiografikoak izan zirela, hau da, bilketa hutsak, ahoz aho korritzen zuten

por las investigaciones de los eruditos nacionales y extranjeros, que muchos de los proverbios usados en las lenguas modernas proceden de los Libros Sagrados o son mera expresión de los pensamientos emitidos por los filósofos y poetas de Grecia y Roma.

(23) OIHENART, A.: *Proverbes basques... seconde édition, revue* [Francisque Michel], Bordeaux, 1847

(24) Hona hemen Villasanteren aipamen bat *Historia de la literatura vasca* 264 or. "Cuando en 1854 la Academia de la Historia publicó las Memorias de Garibay y los refranes de éste, Aizquibel fue encargado de hacer el comentario e interpretación que acompaña a dichos refranes. A la verdad, no salió muy airoso de este empeño. Aizquibel conocía bien la lengua vasca de su tiempo y aun la de los libros del siglo anterior; pero los refranes de Garibay representan un vascuence mucho más antiguo y bastante distinto del que era familiar a Aizquibel; por eso no es extraño que no siempre acierte a traducir bien los refranes, y, lo que es más grave, a veces se permite corregir el texto para adaptarlo a la inteprecación que a él se le antoja más verosímil.

(25) Urkixok badu, esaterako, artikulutxo bat izenburua bere ere nahikoa adierazgarri dena "Una distracción de Aizquibel" Euskalerrriaren alde, 1916, VI, 732or.

errefrauak papereratzea, zerrendatzea, metatzea. Bilketa hauek, egia esan, zenbaitetan itzulpenez horniturik zeuden, eta, inoiz edo behin-oso bakanka bada ere, zoritxarrez-iruzkin laburrez jantzirik. Julio Urkixoren nahia euskaldunon errefrau-altxorra ezagutaraztea izan zen. Euskal errefrau-bilduma zaharrak ez ziren gehiegi, ia eskuko hatzamarrekin kontatzeko heinekoak, hemeretzigarren mendean, ostera, bildumak ugaritu ziren nahiz bilduma bakoitzeko aleak hain ugari ez izan. Urkixok errefrau-bilduma zaharrak ikertu, zertzelada historikoez hornitu eta errefrau bakoitza Europako hizkuntzetako beste errefrauekin balio-kideak aurkitzen saiatu zen. Urkixorekin hasi ziren, beraz, lan paremiologi-koak. Lan paremiologikoa bere neurri onean egiteko, eta behar bezala burutan ateratzeko, beharrezkoak dira alde zurretik lan paremiografikoak eginak izatea, oinarria sendo izatea. Beste hizkuntzetako bidea ere halaxe izan da. Urkixok asmoera hori buruan zuela, errefrau-bilduma bakoitzeko liburu monografikoa atera asmo zuen, horrelaxe zabaldu zuen errefrau-ikerketara sail eder bat *El refranero vasco* epigrafearen azpian. Horrelaxe hasi zen Zalgizekoaren bildumarekin (26) eta Garibairi aparteko edizio bat eskeini zion (27). Bidea behin ondo markaturik zuela, dugun lan paremiografikorik zaharrenari, *Refranes y Sentencias*-i, lan paremiologikorik handiena -guk hemen zirriboratu dugun terminologia erabiltzea zilegi bazaigu (28)-eskeini nahi izan zion. Ikertzaile deustuarrek bere RIEV aldizkarian ia hogetabi urtez iruzkindu zituen *Refranes y Sentencias* liburuko 539 aleak baina Garibairen bildumarekin bezala ez zuen liburu bakar batean atera (29).

Garibairen errefrauak beren hiztegi, zertzelada egoki eta abarrez horniturik lan eder bat argitaratu zuten Jose Ramon Zubiaurrek eta Jesus Arzamendik (30). Garibairen errefrauen ezaugarri nagusia herri-herrikoak izatean datza. Mondragoarrak bildu zituen esaera zaharretan ez dago itzulpenaren duda arrastorik ere, denak dira ahotik harakoak, hamaseigarren mendean euskaldunek beren esanak gatz-ozpintzeko erabiltzen zituzten urregorritzko aleak. Errefrauak

(26) URQUIJO, Julio: "Euskaldunen Erran Çaharrac Beltran Salguis Nafarroa Beherecoa Gorte guchienean Erregueren Conseillari denaren arthas bilduac" in RIEV 1908, 706-722 or.

(27) URQUIJO, Julio: "El refranero vasco. Tomo I. Los refranes de Garibay, San Sebastian, 1919.

(28) Guk darabilgun terminologia hau besteren lanetatik geuretua da. Irakurleak jakin nahi badu nondikoa den hona hemen iturria: SEVILLA MUÑOZ, Julia: *Hacia una aproximación conceptual de las paremias francesas y españolas* Editorial Complutense Madrid 1988.

(29) URQUIJO, Julio: "Los refranes y sentencias de 1596. Estudio comparativo", RIEV, 1911, V, 375-401, 581-589; 1912, VI, 230-234; 1913, VII, 60-66, 438-470; 1914-1917, VIII, 17, 50, 230-266; 1928, XIX, 548-563; 1929, XX, 45-46, 212-217; 1930, XXI, 166-177; 1931, XXII, 74-81, 531-541; 1932, XXIII, 35-45, 264-288, 522-545; 1933, XXIV, 39-59. Lan honen zati bat bi liburutan bildu zen *Refranero vasco. Los refranes y sentencias de 1596 I y II* liburua *Añamendi* n.º 40 y 55, 64 y 67 urteak. Lehen liburua Koldo Mitxelenaen aitinsolas argi eta zehatza dakar. Bi liburuek ez dute biltzen Urkixok *Revista Internacional* delakoan iruzkindu zituen errefrau guztiak. Uste izatekoa da liburu argitaratzaileek hirugarren liburuki bat ere argitaratu asmo zutela zeren bigarren liburua azken errefrau iruzkindua 394 a baita.

(30) ZUBIAUR J.R. & ARZAMENDI J.: "El léxico vasco de los refranes de Garibay" in ASJU X, 1976, 47-144or.

iruzkin gabe baleude ere aho-kutsu nabarmen hori ezin utzizko tasuna litzateke, zalantzarik gabe. Errefrau-ale bakoitza iruzkin labur baina egokiz jantzirik gugana iristean benetasun-froga horrek zehaztasunean irabazten du.

Orain arte, handi-handika bada ere, iruzkindu ditugun RS eta Garibairen bildumek badute elkarren arteko antzekotasunik eta are bateratasunik ere. Bilduma biak dira XVI mende bukaerakoak, are gehiago, XVI mendeko azken hamar urteetakoak. Errefrauen euskera nagusiki bizkaiera ez dela ezin uka. Nahiz eta, gure uste apalean, ez Bizkaiko euskera bera izan. *Refranes y Sentencias*-koa Bilbo aldekoagoa da, mendebal aldekoagoa eta bestea sortaldekoagoa, Bizkaiko euskera egiten den Gipuzkoakoa, Arrasate edo Mondragoe ingurukoa. Arrazoi guzti hauek kontutan harturik Urkixok, gorago esan bezala, hipotesi bat luzatu zuen gehiegizko indarrrik egin gabe, edo goitik behera indarka ezarri nahi gabe. Mitxelenak ere ez zuen erabat bere egin Urkixoren hipotesia (no pasa de ser una mera posibilidad) (31). Urkixok agertu zuen hipotesiari zehaztasun eta ñabardura ugari erantsi zizkion, gure artean, J.A. Lakarrak (32).

Gakizkion aurrera eta esan ditzagun Garibairen bildumen zehaztasun zenbait. Arrasatearraren bi bildumak, guk besteak bezala, A eta B izendatuko ditugunak, guztira edo guztitara 118 errefrauz osatuak dira. A delakoak 54 eta B delakoak 64. Lehena A deitua, (G 139) kodizekoa da, eta, bigarrena, B deitua Francisque Michel-ek argitaratua (Cc 79) kodizeari zegokion. Bilduma bi haucetan 37 errefrau agertzen dira errepikaturik (33). Bi bildumok, *Refranes*-ekin gertatzen den bezala, ezosoak edo oso-osorik guganaino iritsi ez diren bildumak dira. Alda dezadan adibide gisa errepikatutako ale bat edo beste:

A 1: “Por los que comiençan a trabajar, quando auian de descansar en la senectu, dizen:

Echera orduan basora

A la hora boluer a casa yr al monte”

B 29: “Por los hombres que fueron ociosos en su juventud, y quieren bajar en la vejez, quando auian de descansar, dizen:

(31) Aipatu lana. MITXELENA, Luis: “Preamblelo” in *El Refranero Vasco. Los Refranes y sentencias de 1596*. Esta colección no lleva nombre de editor [R SJJ. de Urquijo sugirió que ésta podía ser una de las mencionadas por Garibay. la atribición, aparte de que la variedad dialectal no difiere dela de las dos colecciones manuscritas, se funda en que el número de proverbios que tiene en común con éstas es sumamente reducido, lo que resulta difícil de explicar en el supuesto de que ambas compilaciones fueren independientes. Se trataría en este caso, que no pasa de ser una mera posibilidad, de una de las dos colecciones enviadas por el mondragonés a Idiaquez y publicada por éste o por alguno de sus herederos.

(32) LAKARRA, J.A.: “XVI. Mendeko bizkaierazko errefrauez; I. Garibairen bildumak” in ASJU XX-1 1986, 31-65or.

(33) Zeintzu diren A eta B bildumetan errepikaturik agertzen direnak jakiteko, zein bilduma batetik bestera dagoen euskeraren ñabardurez ohartzeko jo beza irakurleak aipatu Lakarraren artikulura. Bilduma bata giputzago dela edo, gipuzkeratik hurbilago dela, ezin uka. Hitzen zein egituren ñabardurak hemen ezin ditugu jarri.

“Bolber a la hora del monte al

Etorri ordu-an vaso-ra

Como quien dize: Ba al monte, quando avia de volver dél”

Ikusten den bezala errefrauaren aurreko iruzkinak errefrauaren berri ematen du, eta itzulpena askotan sintaktikoa da, ez hitz hitzekoa, horrelaxe datoz vaso-ra /monte al bezalako bihurpenak. RS bilduman itzulpena hitzez hitzekoa da baina euskal errefrauaren hitz bakoitzeko zenbaki bakoitza erdarazko hitz bakoitzeko esangurari dagokiola dago.

XVII MENDEA

Ikusi dugu XVI mendeko errefrau-bildumak mendebaldeko euskalkiari dagozkiola, ez gara orain zein bizkaiera-moduri dagozkion azaltzen hasiko, uste baino zailtasun gehiago ekarriko bailiguke zehaztasun horrek. XVII garren mendeko biltzailerik garrantzizkoenak euskalkirik sortaldekoenak edo ekialdekoenak dira. Mintza gaitezen, beraz, Arnald Oihenartez (1592-1667). Biltzaile honen lanean murgiltzeko, aipa dezagun Paris-en, XVII mende erditsutan argitara zen lan batez *Les Proverbes Basques recueillis par Sr. d'Oihenart, plus les poesies basques du mesme auteur*, Paris 1657. Lan honek errefrau-bilduma bat dakar bere golkoan (*Proverbes Basques recueillis par Sr. d'Oihenart*) eta olerki zenbait ere bai (*plus les poesies basques du mesme auteur*). Euskarazko errefrau-bildumarik ederrenetakoa dugu. Lehengo terminologiara itzuliz, euskaraz dugun lan paremiografikorik handienetakoa dugula ezin uka, 537 errefrau baitakartza aldamenean frantses-itzulpena duela. Errefrau-ale guztiak abezkiro ordenaturik daude, lehen esan dugun bezala, itzulpena aldamenean dutela. Itzulpenaz denaz bezainbatean, esan beharra dugu ez dela, zorionez, kasu guztietan hitzez hitzeko itzulpena. Zorionez diogu zeren itzulpena izan beharrean zenbaitetan moldapena edo itzulpen luzexeagoa denean, errefrauaren zentzuaz ohartzen gara. Eman dezagun, adibidez, kasu bat:

32-Arima onari euri. Le temps pluieux, *en la mort de quelqn'vn*, es le figne d'vne bonne ame.

Errefrau hau hitzez hitz itzuli balu nekez ulertuko genuke, hiru hitzeko errefrau labur bat baita. Euskal bildumetan agertzen diren antzeko errefrauekin erkatuz jakingo, edo beharbada asmatuko genuke, XVII mendean errefrau horren bidez ulertzen zena. Azkueren bilduman agertzen dira antzerakoak eta euskal sineste, eta are Europa osoko zenbait lekutako sineste baten berri dakar. Norbait hil ondoren arima zeruraten dela adierazten du, arima ona izan dela, alegia. Arima txarra izan bada, hots, pertsona gaiztoa izan bada *haizea* egiten du, ona izan bada, *euria*. Zehaztasun horiek azpimarraturik dagoen *en la mort de quelqn'vn* delakotik atera daitezke. Erdal itzulpena, edo nahiago bada fran-

tses itzulpena, beraz, luzeagoa da euskarazko errefrau-aleari hitzez hitz dago-kiona baino, zeren errefrau asko eta asko oso laburrak baitira. Badira bi hitzeko errefrau zenbait ere Haritchelharrek egin duen lan polit baten azaltzen den bezala.

Zenbait errefrauak, edo Oihenartek berak zioen bezala, zenbait atsotitzek badute euskarazko iruzkina ere. Iruzkin horrek, zer esanik ez dago, asko aberasten du errefrau. Errefrau guztiek iruzkina balute askozaz ere bilduma aberatsagoa izango litzateke. Eman ditzagun, kasurako, hiru adibide:

367. Ongui eguiten duenac bilaunari, bere onguia du efteialzen, eta escarnio eguiten capareari. *Kapare da bilaun estena, es eta xoil aitoren feme, baina bien arteco, Efpagnan hidalgoa den besala.*

372. Orhico xoria Orhin laket. *Orhi da Bortuetan mendi gorabat, Nafarroa elgataco, eta Suberoaco mugan.*

373 *Orhin* ekhia bero. *Ihardefpena.* Han isanic hona nis. *Noispait atsotiz hau offoric erraiten sen, bana orai esta ihardefpena baici erraiten; eta haren erran-lekua da, nois ere norbait oharzen baita berzebatec, enganazecozat, serbait eragin nahi diola; seren atsoen errana da; behiala, hegastiac minso sirenean, xoribat neguan hozes-hila habiabat arrimatu sela, eta hura berze xorribates hartua edirenic, haren hantic ateraceco, Finhets araci nahi vken siola, Orhin ekia bero sela; ordea berzeac haren mina esagaturic, inhardetsi siola, basaquiela Orhico-berri, esi hantic etorri-berri sela.*

Hona aldatu ditugun errefrauak iruzkin argigarri bat dute, nahiz eta 372 bezalako errefrauak ezagun baino ezagunagoak izan Oihenarteren garaian ezeze baita gaur egunean ere. Beste zenbait adibidetan, 367ean, esaterako, XVII mendeko gizarte mailen berri ematen zaigu. Ipuin labur bat osorik ere agertzen da 373ean bere sarrera-formula eta guzti (*behiala, egastiac minso sirenean*). Euskal literaturan agertzen den herri -puin zaharrenaren testigantza (testigantzarik zaharrena ez ipuinik zaharrena, jakina) ere ematen digu bide batez errefrauak. Badu gainera testuingurua adierazteko hitz jator bat, *erran-lekua*, alegia. Errefrauak ez baitira noiznahi solasean zirtakatzen edo txertatzen solasak eskatzen edo agintzen duen leku egokian baizik. Adibide hauek izan bitez Oihenarten bildumaren zer-nolakoen adierazpenaren argigarri.

Oihenartez esan dezagun Maulen jaio zela, abokatua izan zela ogibidez. Formazio unibersitarioduna, beraz, eta beste gauza askoren artean latinez idatzi zuen historiadorea. Errefrau-bilduma argitara baino lehen latinez idatzi zuen Euskal Herriko historiaz *Notitia utriusque Vasconiae, tum ibericae, tum aquitanicae...*, Paris, 1638. Jakintsuek diotenez, gu honetan ez gara sartuko, Oihenart historiadorea gora handikoagoa de Oihenart paremiologoa (34) baino. Historia liburu honetan ere lau errefrau txertatzen ditu:

(34) Hemen guk erabili dugun terminologiaren arauera paremiografoa esango genuke baina

Erroya has ezac,-Beguiac dedezac. Cria cuervo, sacar te ha el ojo. *Maiaz eurite,-Urte oguite.* Agua de mayo, pan para todo el año. *Edale-huna-chapachar-duna.* Debajo de mala capa hay buen bebedor. *Usqui maite-Higun Elaite.* Culos conocidos a cabo de cien años son amigos.

Lau errefrau hauetatik lehen biak bere *Proverbes Basques* liburuan dakartza 152 eta 308 zenbakietan, eta beste gainerako bien iturri bakarra, ordea, aipatu historia-liburua dugu (35). Gauzak horretara, Gustave Brunet-ek aurkitu zuen Parisko Biblioteka Nazionalean 170 errefrauiko Oihenarten beraren gehigarri bat. Gehigarri hau argitaratu zuen Archu-ren laguntzaz 1859an. Esan daiteke, beraz, Oihenarten bildumak bi zati nagusi dituela 537ko lehen errefrau bilduma, eta 170 errefrauiko gehigarria (36). Geure errefrau-bildumen ibilbidean bidezati hau eginez gero, egin dezagun kera edo geldialditxo bat eta lot ditzagun orain arteko bildumen berri guztiak. Bilduma nagusiak, XVI-XVII mendeetakoak, *Refranes y Sentencias* eta *Proverbes Basques* dira. Lehenak 539 ale ditu baina errepikatu gabe 536, Oihenartenak, ostera, eranskinik gabe, 537 ditu. Horrezaz gainera, *grosso modo*, bi ertz euskalkietako biltzaileek eratu da. Behin honetaraz gero zenbait galdera egin daitezke. Ezagutu ote zituen Oihenartek *Refranes*-ko bilduma? Dogson-ek (37) baietz esan zuen eta Vinson-ek (38), ostera, ezetz. Dogsonek errefrau-ale zenbaiten antzekotasunak eragindako eritzia azaldu zuen. Zeren uste zuen mauletarrak *Refranes*-ko zenbait ale apur bat ukiturik txertatu zituela bere bilduman. Vinson-ek antzekotasun horiek

hitz hau nekezago erabili denez guk oraingoz lan paremiografikoak eta lan paremiologikoak erabiltzeko bakarrik erabiliko ditugu. Gauza bera egiten da beste zenbait disziplinan, esaterako, lan etnografikoa esaten da kultura bati dagozkion ohitura, sineskera eta abarren bilketa huts edo soilari, eta lan etnologikoa bildu denaren gainean egiten diren lanei. Guk hemen eman dugun zehaztasun oinok badituzke mila xehetasun egin beharrekoak. Kontua ez da zer den Etnografia eta Etnologia oin-ohar honetan zehaztea zein antzekotasun dagoen guri dagokigun Paremiografia eta Paremiologia terminoen artean.

(35) Nik lantxo honerako Javier Gorrosteratzuk Eusko Ikaskuntzaren bidez argitaratutako liburua erabili dut, San Sebastian 1929, 41or.

(36) Egia esan Oihenarten bilduma eranskin edo gehigarri osatua da. Esaterako behin 482 errefrauaz gero agertzen da lehen eranskina *Atso-tizen emendioa* delakoa, itzulpenean *Addition de proverbes* dakarrena. Emendio hori 509-rainokoa da. Behin errefrau horren ondoren beste gehigarribat agertzen da *Atfotizen berze emendioa* eta frantsesezko itzulpena *Autre supplément de Proverbes*.. Azkena markatzeko *Vrhenzea* dakar. Hitz honezaz baliatu ziren beste hitz bat sortzeko Brunet-ek aurkitu zuen 170 errefrauiko gehigarriaren txertaketa izen datzeko *Vrrhenquina* delakoa. Nik uste Archu zuberotarraren asmaketa bat izango zela. Errefrau hauen sail berria esan dugunez 537-tik 706-rainokoa da.

(37) Aipatu artikulua "The Basque proverbs of the year 1596" in Academy, 1896 (july 18) We notice that Oihenart (1657) has taken some of them; that some are virtually repented within the quaint Navarrese booklet itself; that three relate to the beautiful, legendary, never finished Chateau of Butron, hidden in the forest near Urduliz on the coast of Biscaya, now accesible by train from Bilbao; that two at least have found their way into Aizkibel as quotations.. It is likely that many others, even if never since reprinted, wilt turn out to be yet alive, hovering in the memory of the Basque rustics in Spain.

(38) Aip. lana Bibliographie de la langue basque 530 or. Il est remarquable que Oihenart n'aït pas connu ce livre; il paraît ne lui avoir fait aucun emprunt.

zeudela jakin arren euskal erretrauek, altxor komun baten sabelean dauden neurrian, duten antzekotasun eta are berdintasunak bere-berezko zirela uste zuen. Horrezaz gainera Vinson bera izan zen erretrau baliokideak markatu zituen eta ez Dogson. Vinsonek, beraz, beste erizpide batekin jokatu zuen, Oihenartek bere idazlan argitaratueta *Refranes* aipatzen ez zuenez gero ez zuela ezagutzen idatzi baitzuen.

Auzi honetan denborak Dogson-i eman dio arrazoia, ez erabili zuen erizpideak oinarri sendoa zuelako, bestelako arrazoiengatik baizik. Urkixok zituen Oihenarten eskuizkribu zenbait, gorago esan dugunez, Mitxelenak argitara eman zituen artikulu batean. Eskuizkribu horietan agertzen dira, besteak beste direla, *Refranes* liburuan agertzen diren hemezortzi erretrau(299-306) eta (327-336) eta liburu bera jatorri duten beste hogeitasei (307-326). Larramendiren eranskinetako beste alea gehitzen bada *Seyacaz echun dina, ucuzca jaigui d(o)a* gutira hogeitabat erretrau gehi dakizkioke ezagutzen diren 539ri, beraz, 560ko kopurua osa daiteke.

Hona Vinson-ek aurkitu eta bere artikuluan (39) agertu zituen erretrau baliokideak:

RS 56 *Ylac ta biciac diraqui*. El morir el biuir hierue. RS 146 *Hodolac fu бага diraqui*. La fangre fin fuego hierue. Oih 342 *Odolac su gabe diraqi* Le sang bout sans feu.

RS 52 *Unayoc arri citean-gaftaeoc aguir citean*. Los Paftores riñieron, los quesos pafieron. RS 386 *Arzayoc arricitea gaztaeoc-euguircitea*. Riñieronse los pastores de ouejas y parecieron los quesos. Oih 10 *Aharra ziten alxonac-aguer ziten gazna ohoiñac*. Les valets du (berger) se querellèrent-et les voleurs de fromages se découvrirent.

RS 133 *Atean vfo echean ocshfo-ala viciquidea gafo*. Fuera de cafa paloma en cafa lobo-tal manera de viuir malo. Oih 107 *Campoan urso, exean bele*. Au dehors colombe, a la maison corbeau.

RS 136 *Az ezac eroya, dirata beguia-ta mutil guextoac quendu deyque arguia*. Cria al cueruo, facarteha el ojo-y quitar te ha la luz elmal moço. Oih152 *Erroya has ezac-beguiac dedetzac*. Nourris le corbeau, il te crève les yeux.

RS 294 *Iayguicidi naguia-erracizan vria*. Luantose el perezoso-y quemo la villa. Oihe 257 *Iaki zedin naguia suaren piztera ezar zezan exea erratzera*. Le paresseux se leva pour allumer le feu, il mit la maison à bruûler.

RS 419 *Perrau neuen gogoa-axeac bestera naroa*. Hermitaño tuue el pensamiento-a otra parte me lleua el viento. Oihe 530 *Seroretara sautan gogoa-*

(39) Artikulua Vinson-ek bere aldizkarian agertu zuen Revue.. "Le premier recueil de proverbes basques imprimé connu [Pampelune] lehenago ere aipatu dugu artikulu hau.

esteietan aiceac naroo. La pensée m'était aux religieuses.-le vent me porte dans les noces.

RS 422 *Ausso Chordon arzorri-ta nic yñes daydan.* Ten Hordoño a esse osso-y yo hare huyda. Oihe 139 *Eneco axeca hi hartzari-nic demadan ihessari.* *Eneco,* attrape-toi á l'ours-que je me livre à la fuite.

RS 534 *Otorde dabil Mayaça su esque.* En trueq de pa fuego anda-Mayo a buscar. Oihen 348 *Otorde dabila Maiatza su esque.* Le mois de May est en queste de feu, en troc de pain.

Argi ikusten denez XVI-XVII mendeetako bilduma nagusiek badituzte errefrau baliokideak. Antzekotasun horrek eragin zion Dogson-i Oihenartek *Refranes*-eko aleak hartu eta bere bildumara aldatu zituela pentsatzera. Gauza bera egin daiteke beste bilduma batzuekin, esaterako, guk lantxo honetan jarritako Garibairen A-2 bat dator RS 294 delakoarekin. Oihenarten paperetan aurkitu ziren *Refranes* liburuko zati galduarekin eta mauletarrak *Proverbes* liburuan dakartzanekin ere badira bateratasunak:

RS 544 *Huhuñerean hoxtuac bulea.* Oih 354 *Ohoinari ebastea, da perdonansen irabastea.* Dérober aux larrons, c'est gagner les pardons.

RS 545 *Otu doneari ygarartean nequea.* Oih 662. *Othoi sainduari de-raunsano ekaizari.* Il prie le saint, tandis qu'il y a orage.

RS 550 *Jaunen hotua oy da aguindua.* Oih. 260 *Iaun handien otoia, esez errailen seha-doia.* La priere des grands, c'est le lieu, là où les sefufans trouent les coups de bafton.

RS 556 *Esquerrac yndauz ce on derexta ene gauçary.* Oih 690. *Efkerrac istadan, seren neure hasiendari ondarizadan.* Sens moy bon grè, de ce que i'ay de mon bien.

RS 552 *Maiaz ozac dacaz pozac.* Oih 309 *Maiaza hoz, urtea boz.* May froid, l'année gaye.

Baliokide hauek Mitxelenaren *Textos arcaicos vascos* (40) liburutik hona aldatuak dira. Oihenarten errefrau bildumaz ere asko hitz egin da. Egin diren galderetariko bat da, esaterako, ea berak bakarrik bildu zituen herri-aleak edo laguntzaileak izan zituen. Badakigu bere bilduma argitaratu baino lehenagoko bildumak ezagutzen zituela ez *Refranes* bakarrik baita Jaques Bela (1586-1667) eta Bertrand Zalgizkoarena ere. Orain arte ez dugu ia ezer aipatu bi hauezaz eta bada ordu bi zuberotar hauezaz jakingari edo garbitasun batzuk emateko. Ohart gaitezen Jakes Bela eta Bertrand Zalgiz(e)koa zuberotarrak zirela Oihenart bezalaxe, eta, errefrau-bilduma apalak egin bazituzten ere- ezagutzen dugun Zalgizekoarena askozaz oparoagoa da Belarena baino- Oihenarten aintzin-

(40) MICHELENA, Luis: *Textos arcaicos vascos* Edición Minotauro Madrid 1964, 174-176 or. Oraindik aurrera, gure artean egin ohi den bezala, TAV izendatuko dugu.

dariak edo aurretikakoak izan zirela. Zalgiz(e)koaz (41) dakizkigun berriak Jaurgainek (42) eta Urkijok emanak dira. Honela laburbil daiteke: Jaurgainek Bertrand Zalgiz(e)koaren kahier eskuidatzi bat aurkitu eta Urjikori eman zion. Kahier eskuidatzi hori, erraz asma daitekeenez, errefrau-bilduma bat zen eta Urkijok bere aldizkarian argitara eman zuen (43), berak ohi zuenez, ohar idatziz apaindurik. Eskuidatzi hori, itxura guztien arauera, galdu egin da-edo galdutzat jo beharko dugu harik eta norbaitek aurkitu arte- ez baita Urkioren paparetan aurkitzen. Zalgiz(e)koaren bilduma oso inportantea ez danik ezin uka 205 errefrau behintzat osatua baitago. Errefrau bilduma ederra izateaz landa badu beste aberastasun handi bat: zenbait errefrau euskaraz iruzkindurik ematea. Zalgiz(e)koaren errefrau iruzkinduak gehiago dira -proportzioan, eta proportzioaz landa ere bai-Oihenartek iruzkindu zituenak baino. Zalgizeko Bertrand zaldun hugonoteaz dakiguna da, bi hitzez adierazteko, poeta eta errefrau-biltzailea izan zela, eta, bi alorretan Oihenarten sustatzaile (44).

Oihenarten eta Bertrand Zalgizekoaren errefrauen artean ere bada antzekotasunik, bilduma biak leku -euskalki berekoak direla ez ahortzi-eta garaian hurbil baitaude.

Saugis 8 *Duianac acer, biper*: El que tiene berza, pimienta. Oih120 *Due-nac aser biper*: Yl n'y a que celui qui en a, qui mette du poivre sur les choux de son potage.

Sugis 9 *Oilo ebildaria, achiariac jaten du [acheriaren ianharria]*: La gallina andariega, el zorro la come. Oih. 358. *Oilo ebildari, axeriaren ianhari*. Poule promeneuse deuient la proye du renard.

Saugis 11 *Otsoa artzain*. El lobo pastor. Oih 382 *Otsoa arzain*. Le loup est le gardien des brebis.

Saugis 11 bis. *Otsoac eztu bera iduri meçuric*. El lobo no tiene recadista á su semejanza. Oih 387. *Otsoak estu caussizen mandatariric bere iduriric*. Le loup ne trouue point de Procureur qui le vaille.

(41) Urkixok Bertrand de Salguis erabili ohi zuen. Salguis edo Saugis da frantsesezko Zuberoako herri ttipi baten ordaina. Euskaraz Zalgize deitzen da Atarratzetik 12 kilometrora aurkitzen da.

(42) JAURGAIN, J: "A propos de °Los refranes vascos de Saugis" in RIEV, 1909, III, 320-330, 456-461or.

(43) Lehenago ere hitz egin dugu Urkijoren argitarapen honezaz. Urkijok bere lana RIEV aldizkarian argitaratu ondoren Gregorio MUJICA-ren artikulu interesgarri bat ere azaldu zen: "Notas adicionales a los Proverbios de Saugis" RIEV, 1909, III, 527-530or. eta "A propósito de un refrán" RIEV, 1910, IV, 146or.

(44) Berri gehiago jakin nahi duenak jo beza Urkijok egin zuen 1908 lanera. Ez dira gaizki etorriko Mitxelenaren beraren hitzak(Lan aipat. "Preámbulo" in *Refranero vasco. Refranes y Sentencias* 1596.: En la edición comentadade textos vascos Urquijo, con su exacta apreciación de sus dotes personales, se consagró a los refranes, para cuyo estudio comparativo reunió materiales muy copiosos en varias lenguas. Ya en 1908 (RIEV 2, 677-724), vieron la luz "Los refranes vascos de Saugis", traducidos y anotados por él. Después de esta publicación primeriza, empieza, a partir de 1911, la edición comentada de estos Refranes y Sentencias de 1596.

Saugis 12 *Onhets neçan troncoa, iduri ceguidan Jaincoa*. Amé un tronco, se me figuró Dios. Oih 368. *Onets nesan gure atsoa, iduri se quidan nescaxoa*: L'eus de l'amour pour nostre vieille, et ie la pris pour ieune pueelle.

Argi ikusten denez errefrauak ia berdinak dira. Desberdintasunik handiena erakusten dutenak azken biak dira Oihenartek *troco/Jaincoa* ekarri beharrean *atso/nescaxo* ematen baititu. Azpimarratu beharra daukagu jatorrizko eskuizkribua galdu denez gero ezin ditugula zuzendu begibistako okerrak edo hutsak ere. Esate baterako Zalgizekoaren *ceguidan* oker legoke eta ondo Oihenarten *sequidan*. Badago, halaz ere, lan berri xamar bat Zalgizeko bildumaren hiztegi eta abarrez (45).

Oihenarten idea edo, gaur egun esaten den bezala, garaikidea eta bera bezala protestante dugu Jakes Belakoa (1586-1667). Jakes Belakoa, aurreko biak bezala, zuberotarra izan zen. Jakes Belakoak Oihenart ezagutzen zuen baina ez omen zion estimu handirik, zeren bere *Le protestantisme et l'érudition dans le Pays Basque au commencement du XVIIe siècle*, Paris, 1896 lanean dio "Les nommés d'Oyhénart et Bonnecaze, sindies du tiers estat du dit pays [Soule] qui estoient bien aises qu'il y eut du mouvement dans le pays pour se grandir et s'enrichir dans le maniement des affaires". Jakes Belakoaren errefrauak *Tablettes* argitaragabe batzuetan omen daude barreiaturik. Mitxelenak 45 argitara zituen TAV 184-186or.. Badago, horrezaz gainera ere, errefrau bakar baten gaineko lantxo bat (46).

Oihenart mauletarrak esan dezakegu gure arteko paremiologorik handiena izan zela. Berak asmatu zuen hitzetariko bat *atsotitz* izan zen eta, gisa berean, hainbat aldiz errepikatu diren *neurtitz* eta *ilartitz* ere bai. *Atsotitz-neurtitz* di-relakoak sustraitu dira gure artean, *ilartitz* nekezago. Azkuek *atsotitz* hitz konposatua oinarri harturik beste hitz konposatuago bat asmatu zuen: *atsotizlari*, hau da, *paremiologo* hitzaren euskal ordaina. Azkueren asmakunde horrek ez zuen fortuna handirik izan gure artean (47). Pasarte honetako hariari eutsirik, bada, esango genuke Oihenart izan zela gure arteko *atsotizlaririk* handiena, hogeigarren mendea baino lehenagoko biltzaitailerik handiena behintzat. Oihenartek, Lino Akesolok dioskunez (48), bere lanaren hiru berrargitarapen ezagutu zituen, guk geuk ezin izan dugu datu hori Vinson zein Sorarrainen bibliografieta kontrastatu (49). Gorago aipatu dugun 706 errefrauak ez ziren

(45) ARZAMENDI, J & AZKARATE, M.: "Léxico de los refranes de B. de Zalgiz" in ASJU XVII, 1893, 265-327or.

(46) URQUIJO, Julio: "Acerca de un proverbio de Bela" in *Euskal-Esnalea* 1915, Irailla 30, 225-226or. Errefraua zerrendako bigarrena da *Assec gosse, ezta Koussa*.

(47) Gure esan honen bermeak ikusi nahi dituenak ez dauka Euskalerrriaren Yakintzako horrialde euskarazkoak ikustea baino.

(48) AKESOLO, Lino: "Zahar hitz, zuhur hitz: Zuhur hitz bilduma berria, iparraldeko bertularien lagunek eskainia" RIEV 30(1985). Baita bere idazlan osoetan ere *Idazlan guztiak* Larrea-Zornotza 1989 I tomoa 128-137or.

(49) Behardada Lino Akesolo emendioa, berze emendioa eta urhenkin hitzak kontutan har-

izan Oihenartek bildu zituen guztiak, zeren bere paperetan mordoxkada handi bat gehiago baitzeutzan argia ikusi gabe. Mitxelana izan zen Urkixok zituen Oihenarten paperak -edo kahierreko errefrauak- argitaratu, eta bilduma ale berri-zaharrez osatu zuena. Guztira, Mitxelenaren ezken emendioa kontutan harturik, ia 900 errefrau ziren, zehatz hitz eginez 892 (50). Txillardegik ezagutzen ziren Oihenarten errefrau guzti-guztiak harturik-Mitxelenak argiratu zituenak barrenean zituela-liburu batean eman zituen inprentara. Liburuaren izenburua *Atsotitzak eta Neurthitzak* izan zen. Liburu honek Oihenarten euskarazko produkzio guztia bildu nahi zuen, batetik, mauletarrak bere baitarik sortu zuen poesia, eta, bestetik, ezagutzen ziren errefrau guztiak. Asmoa, beraz, ezin hobea zen. Badiu gure ustez, ordea, zenbait akats. Zergatik ez sartu euskal errefrauekin batera itzulpen frantsesa? Esan dugu frantsesa errefrau zenbaiten hornigarri eta are argigarri ere gertatzen zela. Itzulpenik gabeko edizioa, era batera behintzat, edizio lepamoztua zen. Liburuak bazituen, gainera, inprenta huts eta are interpretazio huts nabarmenak. Hutsetariko zenbait-ez guztiak-Lino Akesolok maisuki eta egoki salatu zituen (51).

Julio Urkijok, guk dakigunez behintzat, ez zituen iruzkindu Oihenarten errefrauak -bat edo beste, bidenabar, eta beste errefrau batzuen ikusian izan ezik, jakina-, edo bestela esan, ez zien eskeini beste errefrau-bildumei adinako arreta eta lan zehatza. Horrek ez du esan nahi ahantzirik edo gutietsirik zituenik. Beharbada *Refranes*-i eskeini zion antzeko lan bat egitea zuen kontutan, zeren Iruñeko edizioko errefrau-ale guztiak iruzkindu ondoren 1935-an edizio faksimila egin baitzuen bere aldizkarian (52), gerora errefrauak behin banan azaltzeko. Kontua da gerra zibilak geldierazi zuela RIEV aldizkaria eta, iker-tzaile deustuarraren lan-paramiologikoak ere, zoritxarrez, eten egin ziren. Urkijo-ren aldizkari barruko edizio faksimilarekin, agertu eta hurrengo urtean, Isaak Lopez Mendizabalek separaten bidez aparteko liburuak-aparteko liburuak edo liburu apartak adieranean ez dira onak edo bikainak direnik adierazi nahi, solteak edo bereiz agertuak baizik- atera zituen. Lehen edizio honezaz gorago *Refranes* delakoaz esan duguna berriro dezakegu. Mugaz hunaindian gutxi ezagutzen zen Oihenarten lana, eta, mugaz haraindian ere lehen inpresioa ale bi baino ez ziren gelditzen, bata Parisko Biblioteka Nazionalean eta bestea Baionako liburutzaile baten eskuetan.

Bideak edo errefrau-ibilbideak honetara ekarri gaituenez gero, hitz egin dezagun Oihenarten errefrauaren bigarren argitaraldiaz. Liburuaren bigarren age-

turik egin zuen baieztapen hori. Guk, jakina, kontu hau ilunago ikusten dugu, zeren XIX mendeko Francisque Michelen argitarapena bigarrenekotzat baitauekagu

(50) MICHELENA Luis: "De paremiologia vasca" in ASJU 1967

(51) AKESOLO, Lino "Nonzeberri": "Oihenart: Atsotitzak eta Neurthitzak (Edizio berria)" in *Zeruko Argia* [34](1971), 426 zenbakia, 15 or. Baita bere idazlan osoetan *Idazlan osoak II* tomoa 1431-1435or.

(52) "Les proverbes basques recueillis par les d'Oihenart plus les poesies basques du mefme Auteur. Atsotizac edo refravac Prouerbes, ou Adages Basques recueillis par le Sieur d'OIHENART A Paris M. DC. LVII" in RIEV Abril-Junio 1935 201-264 eta 665-728or.

rraldia Francisque Michel-ek egin zuen 1847an (53). Argitaratzaileen hitzetan edizio *berrikusi, zuzendu eta emendatua* da (revue, corrigée, augmentée). Francisque Michel Archu-ren laguntzaz baliatu zen, Archu zuberotarra baitzen Oihenart bezala, eta egin zituen zuzenketak (227-305or.) desegokiak eta aldrebesak dira erabat Vinsonek begi argiz salatu zuenez. Itzulpenak aldatuak izan ziren, zeren euskal-errefrauek biltzaileak ez bezala izan baitziren interpretauak edo ulertuak. Eranskinean, gainera, azaldu egiten dira errefrauen esangurak. Alderdi txar guzti hauek salatu ondoren esan ditzagun alderdi onak. Alde batetik errefrau-bilduma berriak agertzen dira, horrexegatik beragatik da *emendatua* (augmentée). Errefrau bildumetariko bat da, Benito Maestrek, Madriloko Biblioteka Nazionalekoak, erregalu eman zion Garibairen (Cc. 79) kodizeko errefrau-bilduma, eta, bestea, Archuren beraren hamalau errefrauko bilduma tipia.

Edizio honez landa badira zatikako edizioak ere mugaz hunaindian. Edizio hauek, zoritxarrez, oihartzun guti izan dute. Hor ditugu, kasurako, Stempf (54), Brunet (55) eta Haristoyrena (56) ere. Ohargarria da 1992an Oihenarten jaitzaren laugarren mendeurrenaren karietara biltzar eder bat ospatu zela. Delako biltzar horretan irakurri ziren lanak argitaraturik daude Euskaltzaindiako *Iker* 8-an.

Oihenarten errefrauez ere RS bildumaz esan dezakeguna berrituko dugu. Askok esan dute errefrau itzulien tankera dutela. Hor dugu, besteak beste di-rela, Mitxelenaren baieztapena (57). Oihenarten bilduman ez da Garibairenean antzematen den benetasun ez herri-kutsu bete betekorik. Adizki jokatu harriarriek ere benetasun horren kontra ez doazenik ezin uka. Badira, nola ez, herri-herrikoak direnak ere. Gorago aldatu ditugun errefrau iruzkindunak tankera horretakoak dira. Mitxelenak agertu zuen Oihenarten sail berrian badago beste zehaztasunik ere, bildu den euskalkia aipatzen baita. Zehaztasun hau, begibistakoa denez, benetasunaren berme indartsua da.

(53) *Proverbes basques, recueillis par Arnauld Oihénart, suivis de poésies basques du même auteur. Seconde édition, revue, corrigée, augmentée d'une traduction française des poésies et d'une appendice, et précédée d'une introduction bibliographique* [Par Francisque Michel]. Bordeaux: Prosper Faye; Paris: P. Janet, 1847 (LXXVI-310 or, 20 cm.) *Euskarazko portada: Uskarazko zuhur-hitzac aillan de Oihanartec bildiac zoinen ondotik jiten beitira Uskaraz egin zituen neurthitzac. Emendatia neurt-hitz frantsesiala itzuliez eta beste zerbaitez zoini aitzinian uskaraliburuen gainen ezarri beitzaiola laneguinbat*

(54) STEMPEF: *Supplément des proverbes basques recueillis par Arnauld Oihenart, no 538-706. Avec la traduction en français. Nouvelle édition conforme à la première de 1657*. Bordeaux: F. Destouesse, 1894 (IV-13or., 24,5 cms.)

(55) BRUNET, Gustave: *Notice sur les proverbes basques recueillis par A. Oihenart*. Paris, 1859

(56) HARISTOY: *Arnauld Doyhenart et son supplément des Proverbes*. Bayonne, 1892.

(57) MITXELENA, Luis: *Historia de la literatura vasca*, 75 or. "Algunos probablemente no son populares, sino que fueron compuestos o arreglados por el autor"

Mauletarraren bilduma baino lehenagokoa Lope Martinez de Isastiren (1565-) *Compendio Historial de Guipuccoa* 1625 idatzia baina, 1850 argitaratua dugu (58). Liburu zoragarri honen 171-175 orrialdeetan 86 errefrauok bilduma eder bat agertzen da. Errefrauok liburu egileak berak Gipuzkoan bildu, abezekiro ordenatu eta erdal itzulpen batez hornituak daude. Itzulpenak, kasu honetan ere argitasun politak ematen dizkigu. Bilduma hau da, inolako eta inondiko zalantzarik gabe, euskaldunok dugun errefrau-bildumarik ederrenetarikoa bat. Balio handikoa da alderdi guztietatik, batetik oso zaharra da, ohar-garria da *Refranes*-ko ediziotik bakarrik 29 urteko tarte dagoela, bestetik, errefrau-ale guztiak dira herri-kutsukoak. Ez dago kasu honetan, Oihenarten eta *Refranes* bildumetan ez bezala, inongo itzulpenaren beldurrik. Isastiren bilduman ez dira *Refranes*-en agertzen diren beste arkaismo ez eta hainbat aditz trinko ere. Honetan Oihenart dugu harrigarriena. Agertzen dira, halaz ere, zenbait: *nesan* 44ean eta *Darrayonarenzat* 24ean. Agertzen da aoristoa (*Aserra citean, ager citean*) 50 eta 81ean. Gaur egun ekialdeko euskalkietan bakarrik agertzen diren zenbait forma ere agertzen dira *oro* 59, 69, 72an eta (*h*)*or* perro, *Refranes*-en ere agertzen dira, jakina den bezala, *oro* zein (*h*)*or*. Badira esangura arkaikoko hitz bat edo beste, esaterako, *arto* “mijo” adierazteko, hau da Ameriketatik ekarri zen *artoa* “maiz” oraindik adierazten ez zuela. Errefrau hauek guztiak Mitxelenak bere TAV liburuan sartu zituen eta ohar jakingarri eta baliotsuz jantzi zituen. Hori da, beraz, bilduma honez dugu lan on bakarra. Bilduma hauetako aleak beste bildumakoekin ere erka daitezke. Hona zenbait adibide:

Isasti 12 *Balizco olaac, burnia guchi*. El decir si tubiera herreria trae poco fierro. RS 15 *Balizco oleac, burdiaric ez*. La erreria de fi fueffe no aze fierro.

Isasti 66 *Odolac su baque diraqui*. La sangre sin fuego yerbe. RS146 *Hodolak fu бага diraqui*. La fangre sin fuego hierue.

Isasti 74 *Otsoa atal ondoan*. El lobo acabando la plática (Lupus est in fabula) Oihenart 385 *Otfoa non aipa, han gerta*. Là où on parle du loup, on le rencontre.

Isasti 79 *Trabajua mañac garai*. Oihenart 267 *Ieinua ascarrari garhait*. L'Induftric furpaffe la force.

Isasti 32 *Erric bere legue, ycheac bere aztura*. Cada tierra su ley, cada casa su costumbre. (En cada villa su maravilla) Oihenart 229 *Herric bere legue, exec bere aftura*. Chaque país a fa loy, & chaque maifon a couftume.

Oihenarten bilduma baino lehenagokoak dira elkarrizketa batzuetan txertaturik edo zirtakaturik dauden Voltaire-ren errefrauak. Liburuaren izenburua

(58) MARTINEZ DE ISASTI, Lope: *Compendio historial de la M. N. y M. L. provincia de Guipuzcoa. Por el Doctor Lope de Isasti en el año de 1625, en presencia del manuscrito copia del original*. San Sebastian: Ignacio Ramón Baroja, 1850 (X-671-41-6 pp., 27,5 cms.)

L'interprète ou traduction du François Espagnol et Basque de Voltaire, 1620koa. Gustav Brunet izan zen liburu erdi ahanzi honen garrantziaz jabetu zena. Elkarrizketetan 78 errefrau tartekaturik zeudenez gero gora handikotzat hartu zuen ikerlari honek. Lehenago ere aipatu dugu Gustav Brunet Oihenarten eranskin baten aurkitzaile moduan. Erran delako Brunet honek 1845ean berargitaratu zuen elkarrizketa-liburutxo honetatik ateratako errefrauak beste izenburu bateko liburuxka batean *Anciens proverbes basques et gascons recueillis par Voltaire et réunis au jour par G. B.* Liburu honek euskaraz zerrendaturik agertzen ditu errefrauak Voltaire-ren grafiaz, frantseseko itzulpena aldamenean duela eta euskarazko errefrauaren ortografia eguneraturik. Liburuak badauka beste atal interesgarri bat: euskal errefrauaren erkaketa atzerrietako beste errefrau batzuekin. Liburu honek baditu bere alde onak. Batetik, Brunet izan zen bere errefrauaren arteko konparantza edo erkaketeekin lan paremiologikoei sarrera xumea eman ziena. Ez du Brunet-en lantxoak hurrengo mendean Urkixok egingo dituenekin zerikusi handirik, baina, bere xume eta ximplean, errefrau-baliokideen lanen lehen-harria jarri zuen. Errefrauaren beren balioaz denaz bezainbatean, esan beharra dugu, ez dutela gehiegizko baliorik. Frantseseko herri-aleen itzulpena da batez ere. Ez dira Isasti eta Garibairenak bezala herri-kutsukoak. Itzulpena bera ere interesgarri izan daitekeela aitortu behar dugu, itzultzen denean askotan errefrau bera helburu-hizkuntzan nola esaten den kontutan hartzen baita. Beste era batera esateko, edozein erdaratatik euskarara itzultzen denean, itzulpen zuzena edo zuzenegia izan beharrean gerta daiteke euskarazko balioakideak nolako den kontutan izatea itzultzaileak. Horrelako zerbait gertatu zen, esaterako, Mikoletaren *Modo breve de aprender la lengua vizcaína* (1653) delakoan. Elkarrizketa hauen izenburua frantsesez *Thresor des trois langues françois, espagnole et basque* (59)gure artean Patri Urkizuk argitaratua da. Hona hemen zenbait adibide:

2-Haizea eta emazte eta fortuna kambiatzeco errech dire ilhargia bezala. Le vent, la femme et la fortune sont muables comme la lune.

4-Astoak ekhartzen du mahatsanoa eta edaten du ura. Le asne porte du vin et boit l'eau.

23-Erroma etzen oren batez akabatu. Rome ne fut pas faite en vne heure.

24-Esku batek bertzea garbitzen du. Une main laue l'autre.

Badira bilduma honetan errefrau ez diren esaldiak ere, hona hemen ale bi:

(59) "Tresora hiru linguayetakua Frantzes, Española eta heskuara" in ASJU 1971, 174-191or. Egia esan izen izan dut Voltaire-ren *L'interprète ou traduction*. konsultatu baina bai Brunet-en *Anciens proverbes* eta *Thresor des trois langues*. Brunet-en lanean ikusi ahal izan dut *Thresor* horretan aurkitu ez ditudan adibide batzu. Hona hemen zenbait: 5-Azti balimbanintz, ez nintake ni pobre kokin. Sy j'estois devyn, je ne mourrois paouvre ni coquin. 16-Dembora eta fortuna oren oroz mudatzeko errech dire eta hañitz dago goiçian irriz zeña baitago arratsean nigarrez eta marraskaz. Le temps et la fortune se changent en peu d'heures, et tel rit bien le matin qu'il soir gémit et pleure.

27-*Fachu zara ura ithaitzuran bezala*. Vous estes importun comme l'eau en gouttière.

33-*Gauza Cruela da afigitza aflieatua*. C'est chose cruelle que d'affliger l'affligé.

Orain arte errefrau-bilduma eta errefrau-biltzaileez aritu gara. Badira horhan-hemen XVI-XVII mendeetako errefrauak. Errefrau horien berri jakin nahi duenak jo beza Mitxelena-ren TAV "Refranes, divisas etc." atalera. Badira hiztegi zein elkarrizketa liburuetan ere noizean behin errefrau bat edo beste. Hor dugu N. Landuchio-ren *Dictionarium lingae cantabrigiae* (1562) liburu amaieran *Iltean il ninçan, da aztu ninçan Morime en tiempo de mortâdad y olvidarôme* errefrau bete betekoa, itxura guztien arauera. Silvain Pouvreau-ren hiztegi argitaragabea (60) Oihenarten errefrauak daude txertaturik, eta baita, Oihenartek berak emandako hitzen gaineko eta esaera bat edo besteren gaineko oharra ere. *Almuteda kolkoan* esaera, Oihenarten oharrez bildurik agertzen da. Pouvreau-k berak zenbait errefrau erdaraz eta euskaraz ematen ditu eta euskarazkoa, askotan zoritxarrez, erdarazkoaren itzulpena da.

Rafael Mikoletaren elkarrizketa liburua ere *Modo breve de aprender la lengua vizcaína* (1653) errefrau itzuliz zirtakaturik dago. Baina zenbait errefrauera ere, hurbilago dago garai bateko Bilboko euskararen erabiltzen zirenetatik itzulpen zuzen eta josi batetik baino. Badira liburu erlijiosoetan txertaturik dauden errefrauak ere, esaterako, Axularren *Guero* (1643) lana dateke errefraueta aberatsena XVII mendean. Axularrek errefrauari zenbaitetan sarrera hitz batzu jartzen zizkion *erran komuna den bezala...* edo *erran komuna da* hona zenbait: *Erran komuna da, eta ongi errana da (lehen ere erran dugun bezala) eztiataiola nehork ere nehori, hanbat kalte eta bidegabe egin, nola berak bere buruari.*(399) *Zeren erran komuna da, gezurrak zainak labur dituela* (331) *Zeren erran komuna den bezala, otharre bat egiten duenak egin ditzake ehun ere, gezur bat erraiten duenak baderrake gehiago ere*(178). *Hura da, hurrari hurrari erran komuna den bezala: usoak ioan sareak heda* (158) *Zeren nola erran komuna den bezala, otsoak ian baitezake ardi kontatuetarik* (162). *Zeren erran komuna den bezala, ikhusten ezten begiak eztu miñik.*(193) Axularrek errefrauera erabili ohi du eman duen adibide baten azken hitz bezala. Badira sarrera hitz gabeko errefrau txartatuak ere. Hemen ez dugu astirik Axularren errefrau guztiak aldatzeko baina guztiok ezagutzen ditugu *ardurako arropari etzaika zerrenik egiten* (24) edo *Dabillen harriari etzaika goroldiorik lotzen* (24). Errefrau jakin edo seguru hauezaz landa Axular bera dateke euskal literaturaren autore sentenziotsuena, hau da, baditu hainbat esaldi errefrau izan ez arren oso hurbil daudenak, esaldi erabat sentenziotsuak direlako, hona diodanaren berme eta lekuko pasartetxo bat: *Zeren dirua ezta segur ohoiak diren*

(60) Hiztegi argitaragabe hau ere Parisko Biblioteko Nazionalan aurkitzen da. Kopia bat Urkijoren bibliotekan zegoen. Guk laster argitaratuko ditugu eskuizkribuko errefrauak.

lekhuian; ez ardia otsoen artean; eta ez iztupa suaren aldean. Hiru esaldi horiek esaldi sentenziotsuak *direnik* ezin uka, errefracatik oso hurbil daude-nak (61).

XVIII MENDEA

Aurreko mendeak aberatsagoak izan ziren errefracu-bildumetan. Baziren errefracu-liburu monografikoak ere, XVIII mendea, ostera, askozaz antzuagoa da, zoritxarrez. Badira hala ere zenbait errefracu txertatu hiztegietan. Hor dugu Pierre d'Urteren hiztegia (62), 1715koa, ia gaur egunera arte argitaragabea. Hiztegi horretan agertzen dira zenbait errefracu eta erramolde bat edo beste: 1 *Holáco sortçe halacó jaidúra*. 2 *Irabaciác oignac arin ditu*. 3 *Uria errepi-rentçat ona nola fruituéntçat*. 4 *Arraçoinak erreguigna beça, haraguiac obedi beça*. 5 *Ehailleac hari hariari*. 6 *Zenbat egun har hambat egun gal*. 7 *Hantçiren han çignac eta mignac*. 8 *San crichpignen presondegian naz*. 9 *Astean hirur ortçegun dathoçenean*. 10 *Their hour-glasses running with water as ours do with sand. Hequien ur-orénak badihóaz gure hare orenac beçala*. 12 *Vide saepe hircum coclitem, hirsutum camura cornua habentem egregia cornua. Ik-husi dut hagnitçetan akher okher mokhor adar eder bihurric*. Sententia hac in lingua cantab. allegata prolata fuit quondam disputatione veluti dictum quod-dam heraicum recepta et probata.

Errefrauen zenbakitzea gurea da. Baliokide asko aurki daitezke geure errefracu bilduma zaharragoetan. Adibidez 2-*Irabaciác oiganc arin ditu*. Azkuek

(61) Axularrek bere *Gero* lanean txertatu zituen errefracuak erabili zituen Urkixok bere lan paremiologikoetan. Badago orain arte aipatu ez dugun lan bat *El refranero vasco antiguo y la poesia vasca* 73 zenbakia Ekin Buenos Aires 1978 Egilea guztiok ezagutzen dugu JM de LEI-ZAOLA. Egia esan Urkijok esaten dituen gauzak berresaten ditu gehienbat. Leizaolaren liburuak harrigarri egiten zaizkigu hainbat iruzkin , , esaterako: RS 517 *Eder elaea goxean cátecean enearé cáteac jonau biozean* iruzkintzen du. Batetik ez du jartzen jatorrizko forma gaur eguneko baizik. Aldaketa horren arrazoiak ematen ditu. Ondo deritzagu. Baina hona guri dagokigun pasartetxoa "El texto debería a mi juicio ser transcrito así en guipuzcoano: *Ederra elaea/goizean kantatzean/enearen kanteak/fo nau biotzean*, respetando "kanteak" como un arcaísmo probable, a causa de la rima. 31or.

Pasarte honetan badira mila gauza harrigarri eta bitxi. Zergatik jarri gipuzkoako euskaraz? Behin hala jarriz gero-eta ez deritzat gaizki gipuzkoako euskeraz jartzea- zergatik eder delakoa *ederra* delakoa aldatu? Ez al da Gipuzkoan beti kantatu kopla zaharretan *eder zeruan izarra/zeruan eder izarra* edo *eder basoan haritza/basoan eder haritza* eta abar eta abar? "kanteak" ez da ez "a causa de la rima" ez "un arcaísmo probable". A organikodun hitza, Bizkaian jakina, *alaba, elexa* eta abarrek ergatibo singularra alabeak elexeak eta abar egiten dute guztiok dakigunez. *Alabeak gona gorria erosi dau. Elexeak teilatu barria dauka* eta abar.

Ez goaz liburua bere osoan zapuztera, baditu alderdi meritugarriak ere. Leizaolak Voiltoireren errefracuak ere iruzkintzen ditu, datu historikoz errefracu bakoitza hornitu du.

(62) URKIZU, Patri : *Pierre d'Urteren hiztegia*. Londres 1715 I eta II Mundaiz. Donostia 1989. Hiztegi eskudatzi hau Londonen aurkitzen zen. Patri Urkizuk hiztegi honen gaineko tesia egiten eta Mundaiz aldizkarian argitaratu zuen. Errefrauk 101-102 orrialdeetatik hartu ditugu.

Irabaziak zangoak arin ditu (BN). Badira errefrau ez direnak ere. Erramoldeak edo modismoak da *7-Hantçiren han çignac eta mignac* (63).

XVIII garren mendeko errefrau-biltzaile eta itzultzaile dugu Manuel Larramendi(1690-1760). Larramendiren hiztegian hainbat errefrau agertzen dira barreiatuak latinez, gaztelaniaz eta euskaraz. Euskarazkoak asko eta asko euskal herri-jatorrikoak dira, eta beste askok, ordea, itzulpenaren sundatxoa dute. Euskal jatorri garbikoak dira:

1-A tal abad, tal Monacillo, *nolacó jabeá, alacó tresneá*. Lat. Dignum patella porculum. El abad de donde canta de allí yanta, *nondic lan, andic jan*. Como canta el abad responde el Monacillo, *nola da hiztuna, alada enzuna, esale, enzule*. Abad hitzean.1or.

2-A padre allegador, hijo expendedor, *aitá biltzálle, seme galtzálle*. Allegador hitzean 60or.

3-Allegadores de la ceniza, y derramadores de la harina, *zayetan zur, ta iriñetan eró, iriñetan zogui*. Allegador hitzean. 60or.

4-*Alper da Maria maquillatu, berez beardu*. Refran, que enfeña, que no sirven los palos para hazer, v. g. difcreto à vn tonto, fi de suyo no tiene fondos. En Navarra se dizen afsi. *Alper da Maria Maquillatu, ezta berdin zentzatu*. Apaleado hitzean 83or.

5-*Oltzac beguiac, fafiac belarriac*. Refran que enfeña el gran tiento en el hablar à folas, y en fecreto; porque, como dizen, las paredes oyen: literalmente fignifica, que el aparador tiene ojos, y el zarzal oidos. Aparador hitzean 83or.

Adibide hauek askiko dira zer nolako herri-errefrauak bildu zituen Larramendik. 1-*Nolako jabea, halako tresnea* 2-*aita biltzaile, seme galtzaille/gastatzaile*, 3-*zahietan zur eta iriñetan ero* 4-*Alper da Maria makilatu, berez behar du bezalako errefrauaren baliokideak gaur eguneko euskararen ere erruz bil daitezke* (64). Guk zenbakiturik jarri dugun 4-adibidean, esaterako, nola esaten den Gipuzkoan zein Nafarroan ere agertzen da. Baditu andoaindar argiak hainbat errefrau itzulpen sunda edo kirastunak:

6-*Quien calla, piedras apaña, guizona isil, arriac biltzen dabil* Apañado hitzean 83or.

(63) Hona hemen Axularren pasarte bat *Han dira zinak eta minak, han dira kexadurak, izerlekak, hats-beherapenak, intzirinak eta maradizioneak* (188)Gero Jakin Aranzazu Oñati, 1976 Villasanteren ediziotik

(64) Azkueren *Euskalerraren Yakintza* III liburutik kopiatzen ditut hauek: 125 *Alper da Maria makilatu, ezpada berez biurtu*. Es inútil apalea a María, si de grado no se reduce (Bc, Dic). Var 1.a: *Alper da María makilatu, berdin berezbehar du*. ("El borracho burlado" in RIEV, II, 400-436or) Uriarte recogió esto mismo en Izpazter, sin el vocablo berdin. Es inútil apalea a María. De sí misma lo necesita. Variante 2: *Arpel da María makilatu, ezpada berez bedinkatua*. Es inútil apalea a María, si de suyo no es bendecida (B-derio)

7-Tràs cornudo apaleado *adartu oftean maquillatua* Apaleado hitzean 83or.

8-Añádefe à efte mal otro mayor, *gaitz oni befte andiago bat darraica*. Lat. Gravius adhuc infat malum. Añadir hitzean 81or.

9-A muertos y à idos no ay amigos, *adifquide guichi, illai, ta joan diranai*. amigo hitzean 68

10-Amores, *conclusiac*. Lat. Veneris ftimuli. Obras son amores, que no buenas razones, *Obrac dirade amoré, ez hitz ónen colore*. amor hitzean 69

11-En los nidos de antaño no ay paxaros ogaño, *igazcó cabiac utfic, ezta an aurten choriric* Antaño hitzean 78or.

12-No por mucho madrugar amanece más temprano. Refr. *Goiz jaiquiá eztá egun sentia* amanecer hitzean 66or.

13-Quien mucho abarca, poco aprieta: *asco abarcatzeá, da guchi estutzea*. *Asco egun nai, guichi eguin bay*. Lat. Dum complecti vis multa pauca tenes. Abarcar 2 or.

Azken zortzi hauek ez dira gure errefrau-tradizioan aurkitzen, eta badirudi, ia oker egoteko inongo arriskurik gabe esatera ausartatuko nintzateke, itzuliak direla. *Adartu ostein makilatua* Añibarrok bere hiztegian badakar, baina arratiarrak Larramendiren hiztegitik hartu zuela iruditzen zaigu. Larramendiren hiztegioko errefrauen balioaz aspaldi ohartu zen Mitxelena (65) eta artikulua labur batean adierazi zuen interesgarri litzatekeela guztiak bildu eta zerrendatzea (66). Marcelina Arluziagak artikulua batean bildu zituen hiztegioko zenbait errefrau, baina bildu zituenak ez daude ondo bildurik, hau da, ez dakartza hiztegioko zertzelada eta argitasun guztiak, eta, hiztegioko errefrau-kopuru gutzitik oso gutxi bildu zituen (67)

XVIIIgarren mendeko bildumarik interesgarriena, beharbada, Joseph de Jesus Maria Arakistain (-1765) karmelitarak Larramendiri bidali ziona dateke. Arakistain debarrak bere maisutzat zeukan Larramendiri errefrau-bilduma zoragarri bat badali zion, hiztegioko errefrauek eraginda noski, hurrengoko berargitarapenean hiztegian sar zitzan. Errefrau-bilduma herri-kutsu erabatekoa da, euskaraz dauden bildumarik ederrenetakoa. Arakistainek bidali zizkion errefrauen lehenburuan badago sarrera esaldi txundigarri bat: Pongo tambien los refranes ó modos proverbiales siguientes, aunque despreciables. Ezereztzat

(65) MITXELENA, Luis: "La fuente de un refrán" in BRSAP 1959, 74-75or. Hona erren-teriarren oharra: Debiera ser innecesario, pero acaso no lo sea del todo, recordar que ese *Diccionario*, aparte de otras muchas informaciones nada despreciables, tiene desparramada una bonita colección de refranes. Por las notas sueltas que encuentro en las páginas del ejemplar de su propiedad, veo que don Julio de Urquijo se dedicó a entresacarlos para su Refranero vasco, pero, que yo sepa, no llegó a publicarlos y comentarlos en conjunto"

(66) Nik neuk lan hori egina daukat baina beste leku baterako prestatua dut lantxo hori.

(67) ARLUZIAGA, Marcelina: "Refranes" in BRSAP 1952, 509-511or.

edo arbuia garritzat jotzen zituen errefrauak, ez dugu uste aintzat izango zituenik, biltzeko arreta eta gero bialtzekoa hartu baitzuen. Arakistainek bere maisua zen aindoinarrairi apaltasun handiz zuzentzen zizkion hitzak, horrexegatik bidualitako hitz-zerrenda zein errefrau-zerrenden balio apala markatu nahi zuen.

Errefrauok aita Fitak argitara eman zituen *Revista de Ciencias Históricas* delakoan, joan den mendean (68). Bartzelonako aldizkari batean izan ezik beste inon errefrauok agertu ez direnez gero-geure ezjakinean ez dugu beste inon ikusi- zilegi bekita hemen jartzea lan honen aberasgarri:

1-Para significar la abundancia de merluza por el mes de Mayo; *etorrigo da Mayatza, sango deguna legatza*.

2-Para decir que es un despropósito ó cosa imposible; *oquerrac zucen dizala, dezala*, etc.

3-La verdad amarga; *eguiac sasiac erretzen*.

4-Lo que es bueno para el hígado es malo para el bazo (sic) brazo *; *gui-beleco on dana bareco gaistó*.

5-Quien espera desespera; *beti bigar, beti bigar ezten onela vicibear; gue-re zaiñac eguin dira, basoan zotzac becein igar*.

6-*Adiñona bost hume, alaba bi, ta iru seme*; para significar que bastan cinco hijos.

7-*Or erorte galercite*; literalmente significa que el tiempo de la sementera de trigo suele hacer malos temporales, de manera que ya se cae aquí, ya acullá el sembrador y parece quiere decir que las cosas muy útiles y necesarias, no se han de omitir por la dificultad.

8-En casa del herrero, cuchillo de palo; *arotzaren echea zotzez*.

9-Al delicado, poco mal y bien atado; *zuri baten papua eta lauzurico trapua*.

10-A veces es peligroso confesar la verdad; *lapurrac on dic ucoa uca ezac guzagaysoa*.

11-Del que disimula virtud; *errosarioa escuan **; tadeabrua colcoan*.

12-Los arboles de la tarde indican serenidad, los de la mañana agua. *Arrats gorri eguraldi, goizgorri, euri dagui; ó tambien; eurilari*, n.

13-Para el día de año nuevo, sensiblemente alarga el día. *Eguberri, zoroac ere iguerri*, g.

(68) ARAQUISTAIN, J.J.M.: *Suplementos al Diccionario trilingüe del P. Larramendi. Barcelona: Sempere*, 1881. (*Revista de Ciencias Históricas*, 1880-1881, II, 416-433; III, 113-120, 350-374, 1881, IV, 72-87, 149-163or.

* Bazo behar luke ez brazo.

** Zestuan escuar dakar.

14-Cuando nieva mucho en el mes de Enero, será abundante la cosecha. *Hibeltza (?) ill zuri, babea betez itzuli, g.*

15-A últimos de Febrero y mediados de Marzo, suele harcer mal tiempo. *Otsaillac buztanaz, Marchoac bularraz, g. n.*

16-Abril, aguas mil. *Apirilla euritsu, Urte hura oguitsu, n. g.*

17-Por la Semana Santa, suele granizar ó nevar. *Ni erramuren bildur, eguin dezan cizorcarequin elur, n.*

18-Cuando la Candelaria plora, el Invierno está fuera; si no plora, ni dentro ni fuera. *Candelaria bero negua dauca guero: Candelaria otz, negua joan da motz, n.*

19-Lo que es malo para uno, suele ser proficuo para otros. *Bataren gaitzaz besteac ona, g. n.*

20-A la vida holgazana, se sigue la pobreza y miseria. *Naria * gurea gorule gaixto aren atorreac zuloric asco, g.*

21-El diablo predicador. *Oquerrac zutzen ditzala.* Y tambien; *camarrac humeari, oquerra, zutzen adi, g.*

22-Al que despues de mucho trabajo, se deja vencer, decimos: *ibilli ta ibilli, ta gueroenean erori, g. n.*

23-Y á quien casi vencido todo se dejar rendir; *ichaso gustiac igaro, eta bazterrean ito. g.*

24-No hay lugar ni ejercicio mas gustoso, que donde uno se ha criado. *Aitzean aciác aitzera nai, g.*

25-Quien elige por capricho, tendrá que arrepentirse. *Nor bere buruqui, eguin ondoan urriqui, n.*

26-Allá acude cada uno, donde tiene su deseo. *Non dan nere gogoa, on da neure zancoa, g. n. ***

27-La vista del amo engorda al caballo. *Rreiac on deu, larre aldean obe jabe, n. g. ****

28-Cuando se puede sufrir la cosa, pero el modo ó otros adjuntos se hacen muy pesados, se suele decir: *Naiz bero bego, goibel balego, n.*

29-Cada uno busca su conveniencia, y solo Dios es para todos. *Nor beretaco, Jaincoa gustiendaco, n.*

* *Maria* behar luke.

** *An* da neure zancoa.

*** *Beiac on d(e)u larrea, aldean obe jabea* behar luke.

30-Si soy malo, solo lo soy para mí. *Gaixto banaiz, neretaco naiz*, n.

31-A padre allegador, hijo expendedor. *Biltzalle onari barratzalle*, n.

32-A muertos y á idos no hay amigos. *Guizon illac bizarra otz*, n.

33-No se han de dejar enfriar los negocios. *Burdina bero da (?) jo*, g. n.

34-Donde menos se piensa salta la liebre. *Lur belchac oguichuria*, n.

35-De casta le viene al galgo etc. *Badeu nori iduri*, g. n.

36-Más el ruido que las nueces. *Vrrungo eltzeac urrez, allegatu ta lurrez*, n. g.

37-El que bien trabaja, debe comer bien. *To to saluxan(sic), nola lan, o la jan*, n.

38-Cada uno piensa donde le duele. *Aoac non deu miña, ara dia mija. En Navarra se dice. orac, non du miña, ara darama mija.*

39-En casa del herrero, cuchillo de palo. *Arrotzaren echean querrena chochez*, n. *Querrena*, es asador.

40-Cada cual ruega á sus santos. *Norec bere santuai otoitz*, n.

41-Allegadores de ceniza etc. En Navarra dicen; *errealaren zur, eta ducataren ero.*

42-Debe callar el que tiene porqué. *Lepoan sarna duenac, buruacur*. n.

43-Sobre cornudo, apaleado. *Zauriaren gainean picoa*, n. *Picoa*, es herida con los filos de alguna arma.

44-No le arriendo la ganancia. *Arendaco aren babac*, n.

45-Muy temprano se descubren las inclinaciones de cada uno. *Elorriac lendanic mocoa zorrotz*, n.

46-A muchos beneficios, mayor ingratitud. *Ongui eginari ondoan illiti*, n.

47-Quien deja para despues, nunca lo quiere hacer: *guero dioanac bego*, n.

48-Más el ruido que las nueces; *oñaztura andi, ta euguichi*, g.

49-Donde las dan, las toman; *eguioc eguilleari*, g.

50-Cuando uno por otro se dejan la cosa por no quererse humillar, se dice; *zu andi, ta ni andi, norc gure afari arri?* g. *

* *Norc gure ostoari arri behar luke.*

52-*Pesadumbre, estrobua, g. Y de aquí el rafran; zurraren echean ezta faltaco estrobua: Dollorraren echean ezta faltaco estrobua.* Es lo mismo que zurraren echean birretan afaldu.

53-*Bacoica* ** berealdian, cada uno, cada cual á su turno, en su turno (69).

Guk lantxo honetan geure literatura idatzi zaharrean aurkitzen diren atsotitz-bildumen iturri eta joan-etorriak azaltzen ahalegindu gara. Errefrau -biltzaileek beren artean izandako eraginak ere handi-handika azaldu uste ditugu, era berean, bilduma zahar bakoitzak geroago etorriko diren biltzaileetan zer eragin izan duen ere aztertu nahi izan dugu. Gehienbat erabili ditugun hitzak *errefrau* eta *atsotitz* izan dira. Euskaraz, dakigunez, erdaraz bezalatsu, badira errefraua adierazteko hainbat hitz *arrapu, esakune, zuhur hitz, esaera zahar, erranairu, erran zahar, erasia, errepain* eta abar. Guk irakurlearen errazgarri *errefrau* eta *atsotitz* baino ez ditugu erabili. Badakit *errefrau* hitza ez dutela askok onartzen eta *atsotitz* bitxi xamarra gertatzen zaiola askori. Guk bi hitz horiek aukeratzean euskaraz esaldi senteziotsuak adierazteko idatzi ziren lehen bi hitzez baliatu gara lantxo honetan. Badakit, era berean, lehen hitza *anbiola* dela, harako RS 32 *Anbiolaco fupitac eguiac. Refranes deltiempo pafado uerdades. Esaera* zein *esaera zaharra* da hegoaldeko formarik ezagunena, baina era berean, ilun xamarra ere bada askotan errefrauz gorako esaldi sentenziotsuak ere adierazten dituelako. Guk Oihenarten harako *Atsotizac edo refravac Prouerbes, ou Adages Bafques. Recueillis par le Sieur d Oihenart* Izenburu hartako atsotitz eta errefrau hitzak geure egin ditugu, jakinaren gainean zer uzten dugun bide ertzean.

Azalpen hutsetik kanpora, azterketa honetan adibideak ere irakurlearen gozarritzat ekartzen ahalegindu gara. Bilduma edo lan paremiografiko guztiek zer azterketa ekarri zuten Julio Urkijoren eskutik ere azaltzen saiatu gara. Azkenik, azken-harri bezala, Arakistainen bilduma agertu dugu oso osorik, euskal aldizkarietan, guk dakigula behintzat, agertu ez delako, eta, joan den mendeko separata eskuragaitz xamar dagoelako euskaldun askorentzat. Gure lana giltzatu edo borobiltzeko giltzarria horixe izan da. Irakurlearen ederrarren egin dugu, guretzat ere eder izan baita altxor hori eskuratzea. Errefrau hauen zenbakitzea gurea da, itzulpena, ordea, biltzailearena berarena. Bilduma honetako aleen baliokideak aurkitu eta aleak berak iruzkintzeak luzeegi joko liguke. Damu dugu XIX eta XX mendeetako atsotitz-bildumen ibilbidea ez agertua. Bi azken mendeetako historia nahikoa bihurri baita horrialde hauetan azaltzeko. Bego, beraz, horretan.

** *Bacoitza* behar luke.

(69) Hemen bakoitza izan behar luke baina halaxe kopiatu dut nik. Inprenta hutsa dateke.

SOBRE LA PAREMIOLOGIA ESPAÑOLA (Universidad Complutense de Madrid y *Paremia*)

Durango, 06-XII-1996

Julia Sevilla Muñoz

Hay diversas formas de acercarse a las paremias (1): por la vía de la Paremiografía (recopilación de estos enunciados sentenciosos) o por la vía de la Paremiología (estudio y análisis de los mismos). Estas dos ramas constituyen dos caras de la misma moneda y algunas investigaciones sobre este campo suelen combinarlas. Los repertorios y estudios sobre paremias vascas, catalanas, gallegas o castellanas han seguido caminos distintos. En este artículo nos limitaremos a la Paremiología en castellano y nos centraremos en un tipo de paremia, los refranes. Haremos una selección tanto de los investigadores de este campo como de sus obras.

Ya en la Edad Media encontramos colecciones paremiográficas castellanas, como *Romancea Proverbiorum* (s. XIV, con 150 refranes) o *Seniloquium* (s. XV, con 494 refranes). En los albores del Renacimiento están *Los refranes que dicen las viejas tras el fuego* de Iñigo López de Mendoza, Marqués de Santillana, quien reunió un repertorio de refranes en prosa y en verso usados corrientemente en aquella época y quien con esta colección contribuyó a que el vocablo “refrán” adquiriera la significación que tiene hoy día.

Este refranero en lengua vernácula hace del Marqués de Santillana uno de los precursores más notables de los humanistas que se dedicaron a este campo del saber (en especial Hernán Núñez, Pedro Vallés y Juan de Mal Lara) y de su refranero, una obra esencial para las posteriores publicaciones sobre estas manifestaciones del habla popular.

SIGLO XVI (2)

Con respecto a la Paremiografía, el nacimiento de la Paremiología es más tardío. La Paremiología surge cuando se intenta definir lo que es el refrán y

(1) Los enunciados fijos, breves, sentenciosos, engastados en el discurso y frecuentemente con elementos mnemotécnicos como la rima. Algunos tipos de paremias son los refranes, los proverbios, los aforismos o las máximas.

(2) Para conocer más datos sobre el siglo XVI, véase nuestro artículo “Fuentes paremiológicas francesas y españolas en el siglo XVI”, *Revista de Filología Románica*, 9, 1992, 103-123.

diferenciarlo de otros términos afines. Los primeros que dieron algunos rasgos semánticos sobre el refrán fueron los humanistas Pedro Vallés y Juan de Mal Lara, basándose en las ideas de Desiderio Erasmo de Rotterdam (*Adagiorum Collectanea*, 1500, conocidos generalmente como los *Adagia*). Estas características serán un importante punto de apoyo para los paremiólogos posteriores (3).

Pedro Vallés, en efecto, es uno de los precursores de los estudios paremiológicos, ya que, en el prólogo a su *Libro de refranes Copilado por el orden del A.B.C. En el qual se cotienen. Quatro mil y trezientos refranes. El mas copioso que hasta oy ha salido Impresso* (1549), analiza diversos aspectos del refrán y trata de distinguirlo de otras paremias.

La colección de Vallés fue superada en número por **Hernán Núñez** de Toledo y Guzmán, conocido con el sobrenombre del Comendador. En sus *Refranes e proverbios en romance* (1555), recopila 8.331 paremias no sólo castellanas, sino también gallegas, asturianas, valencianas, portuguesas, catalanas, italianas y francesas; todas ellas acompañadas por su correspondencia castellana, aunque, en la mayoría de los casos, se trata más bien de una traducción palabra por palabra.

Con *La Filosofía Vulgar* (1568), **Juan de Mal Lara** pretende terminar el trabajo de su maestro Hernán Núñez. Recopila mil refranes y los glosa con abundantes comentarios (versos de los clásicos vertidos por él al castellano, apólogos, cuentos, historias,... y todo tipo de relatos, tomados en su mayoría de la tradición oral o inventados por Mal Lara para explicar el origen del refrán). El humanista sevillano manifiesta que no tiene intención de superar el número de las paremias recopiladas por Vallés ni por el Comendador, aunque parece que la colección de Mal Lara era más extensa, y sólo nos ha llegado la primera parte.

Influido por las ideas de Erasmo, Mal Lara no se conforma con reunir refranes, sino que, como Vallés, se interesa por estudiar diversos aspectos del refrán. Sigue más de cerca a Erasmo y, por tanto, es menos original que Vallés al definir el refrán.

SIGLO XVII (4)

Si bien hemos excluido de este artículo los numerosos escritores que insertan refranes en sus obras, hacemos una excepción con **Miguel de Cervantes**

(3) En nuestro libro *Hacia una aproximación conceptual de las paremias francesas y españolas* (Madrid, 1988), incluimos y comentamos las definiciones dadas por autoridades francesas y españolas, desde Erasmo hasta nuestros días.

(4) Véase "Fuentes paremiológicas francesas y españolas de la primera mitad del siglo XVII", *Revista de Filología Románica*, 10, 1993, 361-373, y "Fuentes paremiológicas francesas

Saavedra, pues en *Don Quijote de La Mancha* (1605 y 1615) no sólo hallamos refranes por doquier sino también una definición sobre el refrán parecida a Mal Lara (I, 21 y 39) y una interesante recomendación acerca de la dosificación de estas manifestaciones populares dentro del discurso, ya que de lo contrario se acercarían a los disparates (II, 23 y 27). Cervantes dignifica estos enunciados sentenciosos convirtiéndolos en una categoría literaria y contribuye a su propagación gracias a la inmensa popularidad que obtuvieron sus obras.

Hacia 1615 sale a la luz la *Medicina Española contenida en proverbios vulgares de nra.lengua. Muy provechosa para todo genero de estados, para Philosophos, y Medicos, para Theologos, y Juristas, para el buen regimiento de la salud, y más larga vida*, tratado del médico **Juan Sorapán de Rieros**. Se trata de uno de los primeros refraneros temáticos y contiene también algunos rasgos sobre los refranes.

De este siglo es una de las grandes figuras de la Paremiografía castellana, **Gonzalo Correas**, autor de un repertorio de gran valor paremiográfico y etnológico: *Vokabulario de Refranes i Frases Proverbiales i otras Formulas komunes de la lengua castellana*. De 1627, aproximadamente, y conservado por casualidad, permaneció inédito hasta su publicación, en Madrid, en 1906, gracias a una copia —incompleta y bastante defectuosa, por cierto— realizada por la Real Academia Española en 1780. La hispanista Margit Frenk vió el manuscrito en la Biblioteca Nacional de Madrid, pero será otro hispanista, Louis Combet, quien lo reproduzca básicamente en 1967.

Constituye una de las colecciones más copiosas realizadas hasta entonces, pues recoge unas 25.000 manifestaciones populares (en su mayoría refranes y frases proverbiales, pero también hay adivinanzas, coplas, fragmentos de romances, cuentos, agudezas, consejos o referencias a ritos), acompañadas a veces de sucintas explicaciones y clasificadas según un criterio fonético, es decir, reflejando el habla de aquel tiempo a través de la grafía (por ejemplo: *Paño ancho i mozo fiel, hazen rriko el merkader*), lo que constituye la originalidad de esta colección y, al mismo tiempo, la dificultad para consultarla. La edición de Louis Combet respeta dicho orden fonético. En cambio, la Real Academia Española, desde un principio, ha adoptado el alfabeto tradicional.

Correas, más interesado por la labor paremiográfica que por la investigación paremiológica, ofrece una escueta definición del refrán en *Arte grande de la lengua castellana* (1626), pero resulta interesante el hecho de que lo relacione con *paroima*, apunte su relación con la lírica popular y lo destaque como propio de la lengua castellana.

En *Refranes y modos de hablar castellanos con latinis* (1675), de **Jerónimo Martín Caro y Cejudo**, encontramos un método para sistematizar de

y españolas en la segunda mitad del siglo XVII", *Revista de Filología Románica*, 11-12, 1994-95, 433-442.

forma bastante exhaustiva unos 6.000 refranes latinos y españoles, pues incluye el refrán castellano, sus variantes, la correspondencia o correspondencias con locuciones o enunciados sentenciosos latinos, el contenido tanto de la paremia latina como de la castellana y, en muchas ocasiones, el origen histórico. La mayoría de los refranes colectados por Caro y Cejudo proceden de Andalucía, lo que convierte a este repertorio en uno de los refraneros andaluces más completos.

Si bien Caro y Cejudo no define el refrán, al identificarlo con adagio y proverbio deja de manifiesto la confusión terminológica existente entre los distintos tipos paremiológicos.

SIGLO XVIII (5)

Los refranes, manifestaciones populares, no han gozado de una total aceptación, como lo muestra la actitud crítica que hacia ellos aparece en el siglo XVII, representada principalmente por Baltasar Gracián y cuyo continuador en el siglo XVIII será Fray Benito Jerónimo **Feijoo** y Montenegro, quien, en uno de sus ensayos ("Fabilidad de los adagios"), plasma sus ideas sobre las manifestaciones populares, en las cuales destaca su escaso carácter científico, su falsedad, así como su falta de fundamentos y contradicción. Recrimina, en particular, el anticlericalismo que se desprende de estos enunciados. Lanza críticas muy duras contra la colección de Hernán Núñez por incluir muchos refranes anticlericales.

La obra de Feijoo se difundió rápidamente por Europa y provocó una viva polémica en pro y en contra de sus ideas. Esta actitud crítica hacia los refranes perdura todavía hoy y usarlos se considera un ejemplo de empobrecimiento léxico, por lo que bastantes profesores han aconsejado en sus clases no recurrir a ellos.

SIGLO XIX

A medida que nos internamos en este siglo y en especial en la segunda mitad, observamos cómo aumenta el interés por los refranes.

José Amador de los Ríos, en su obra *Historia crítica de la literatura española* (1861-1865, tomo II), inserta unas observaciones "Sobre los refranes, considerados como elementos de arte" por su relación con la lengua, la forma artística y la doctrina; consideraciones muy útiles para caracterizarlos.

(5) Véase "Fuentes paremiológicas francesas y españolas en el siglo XVIII", *Revista de Filología Francesa*, 5, 1994, 295-306.

De esta forma llegamos, a nuestro parecer, al padre de la Paremiología en castellano, **José María Sbarbi y Osuna**, quien dedicó gran parte de su vida a recopilar y estudiar los enunciados sentenciosos, dejando un elevado número de obras que han sentado las bases de esta disciplina científica, como su *Monografía sobre los refranes, adagios y proverbios castellanos y las obras o fragmentos que expresamente tratan de ellos en nuestra lengua*, obra que resultó premiada en el certamen convocado por la Biblioteca Nacional de Madrid en 1871 y fue publicada en 1891.

En Francia, ya existía una obra de índole parecida: *Bibliographie parémiologique* (1847), de **Georges Duplessis**. Pero la *Monografía* de Sbarbi supone el primer inventario bibliográfico publicado en España sobre compilaciones u obras ricas en paremias, 651 en total. Sbarbi explica el contenido de los textos, sus diversas ediciones, los reproduce parcial o totalmente y, lo que es más interesante, ilustra al lector en cuanto a su utilidad y las diferentes aplicaciones que ofrecen.

Precede al *Catálogo* propiamente dicho una *Disertación*, titulada “Acerca de la índole, importancia y uso de los refranes, etc.” y que aborda cuestiones varias, como las denominaciones que reciben en castellano los dichos, las fuentes de donde brotan, su utilidad en general, ventajas que reporta su estudio aplicado a la lingüística, contradicciones aparentes, uso y abuso.

Este sucinto ensayo aumenta el valor del libro, pues podemos considerarlo el primer tratado paremiológico aparecido en España; abarca los principales problemas suscitados por los refranes y que constituirán el objeto de estudio de los investigadores posteriores: definición, origen, función, rasgos lingüísticos, etc. Desde Pedro Vallés y Juan de Mal Lara, prácticamente nadie se había preocupado por definir el refrán y mucho menos por diferenciarlo de otros enunciados similares. Sbarbi lo intenta y también será uno de los primeros en tratar de su etimología y de las denominaciones que recibió en otro tiempo. Apoya todas sus teorías con ejemplos y citas. El *Catálogo* está incompleto, no por falta de Sbarbi sino porque en aquel tiempo se ignoraba la existencia de algunos manuscritos inéditos que serían publicados ya en nuestro siglo, como el *Seniloquium*.

Este gran erudito no detuvo aquí su trabajo paremiológico y plasmó sus investigaciones en este campo en una larga serie de escritos, tanto opúsculos como magnas obras, de los que citaremos algunos.

En 1872, se imprime *El libro de los refranes*, que contiene 1.800 refranes y modismos castellanos usuales, alfabetizados y explicados brevemente. A esta colección siguió, en 1873, *Florilegio ó Ramillete alfabético de Refranes y Modismos comparativos y ponderativos de la Lengua Castellana, definidos razonadamente y en estilo ameno*. En 1922, se publica en Madrid, a título póstumo, el *Gran diccionario de refranes de la lengua española*, recopilación de

refranes contenidos en las colecciones renacentistas; algunos aparecen con la forma modernizada propia del siglo XIX.

Numerosos estudios y repertorios temáticos de extensión breve con la explicación del significado de los refranes se hallan en publicaciones periódicas, como: la revista *Almanaque de la Ilustración Española y Americana* (entre 1872 y 1890); *El Averiguador Universal*, del que es Director de 1879 a 1882, y *La Ilustración Artística* (1885-86) de Barcelona.

Por toda esta gran labor paremiológica, Sbarbi ha merecido el calificativo de “Padre de los refranes”.

De finales de este siglo son dos refraneros judeoespañoles que influirán en las recopilaciones que de ellos se harán en el siglo XX; nos referimos a *Proverbes judéo-espagnols* (1890), de **Kayslerling**, que contiene 750 refranes recogidos en Budapest, Belgrado y Roiustchouck, y a “Proverbes Judéo-espagnols” (1895), de René **Foulché-Delbosc**, que recoge parte de los refranes de Kayslerling y otros 250 más, recopilados personalmente en Constantinopla, y otros de Salónica, Andrianópolis y Esmirna.

Francisco Rodríguez Marín quedó cautivado desde muchacho por el lenguaje popular y especialmente por los refranes. Comenzó recopilando los refranes agrícolas y meteorológicos que le decían los campesinos sevillanos; muy pronto se convertirán en 30.000, de los cuales la tercera parte procede de la tradición oral y el resto es fruto de numerosas lecturas, tanto de obras literarias como paremiográficas. Irá publicando paulatinamente este caudal proverbial en libritos, como: *Cien refranes andaluces de meteorología, cronología, agricultura y economía rural* (1883), *Los refranes del almanaque recogidos, explicados y concordados con los de varios países románicos* (1896), *Mil trescientas comparaciones populares andaluzas, recogidas de la tradición oral, concordadas con las de algunos países románicos y anotadas* (1899).

Tanto interés siente por los refranes que los eligió como tema para su discurso de entrada en la Real Academia Sevillana de Buenas Letras, el 8 de diciembre de 1895, *De los refranes en general, y en particular de los españoles*, en el que aborda los diversos problemas que plantean estos enunciados sentenciosos: definición, origen, difusión, metamorfosis, formas genuinas y estables, veracidad o falsedad. Este será el único estudio que consagrará a los refranes. Sin embargo, prosiguió su labor recopiladora, pero iba postergando su publicación porque no hallaba un criterio de clasificación satisfactorio. Cuando ya casi había perdido todas las esperanzas de imprimirla, la reedición por parte de la Real Academia de la Lengua Española del *Vocabulario de Correas* (1924), según el orden alfabético tradicional, le hizo comprender lo asequible que podía resultar llevar a cabo su propósito. Cotejó los refranes de Correas con los suyos y apartó los que coincidían, unos 9.000. El resto del material, encabezado por el *Discurso leído ante la Real Academia Sevillana de Buenas Letras...* constituirá la obra titulada *Más de 21.000 refranes caste-*

llanos no contenidos en la copiosa colección del maestro Gonzalo Correas (1926), ilustrados a veces con breves explicaciones, citas de otros autores, fragmentos de obras literarias, coplas que incluyen refranes, correspondencias en otras lenguas. Complementarán este repertorio con otros tres más: *12.600 refranes más...* (1930), *Los 6.666 refranes de mi última rebusca...*(1934), *Todavía 10.700 refranes más...*(1941). En total aparecen registrados 50.966 refranes —algunos ya existentes en la colección de Correas—, lo que convierte a este repertorio en el más copioso desde el de Correas, pero no es una fuente muy fiable, pues un número incierto de estos refranes fue inventado por el mismo Rodríguez Marín o por los informantes a los que recurría.

De finales de siglo, 1897, es la obra de **Emilio Cotarelo y Mori, Iriarte y su época**, en la que se incluyen observaciones sobre el empleo que hace este autor de los refranes. Esta aproximación a los refranes será cada más frecuente en el siglo XX: el estudio del uso que hace un escritor de las manifestaciones de la sabiduría popular, en especial los refranes. De Cotarelo y Mori (1916 y 1917) son también dos interesantes estudios que influirán en los paremiólogos del siglo XX: uno trata sobre las variaciones semánticas de “retraer”, desde la Edad Media hasta principios del siglo XX, una veintena de acepciones explicadas mediante citas; otro analiza diacrónicamente el vocablo “refrán” y sus términos afines a través de los documentos literarios anteriores a la constitución y fijación de la lengua castellana.

SIGLO XX

En este siglo proliferarán los refraneros, con distintas métodos de sistematización. De este modo, **Fermín Sacristán** seguirá en *Doctrinal de Juan del Pueblo* (1907 y 1911, 2 tomos), un criterio ideológico para agrupar los refranes por materias ordenadas alfabéticamente, pero sólo llega hasta la letra “c”. Según declara en el prólogo, proyectaba publicar más volúmenes para incluir los 22.000 refranes que tenía “en cartera”. Pese a estar incompleto, constituye uno de los más elaborados, por los datos que se insertan tras cada refrán: sentido, documentación con textos clásicos, variantes en su forma original de los dialectos y lenguas peninsulares españolas, así como del latín y de los distintos idiomas románicos. Completa el refranero con un índice de conceptos y otro con los refranes contenidos en cada uno, colocados por palabras clave.

Por su parte, **Manuel Saralegui y Medina** es el recopilador del *Refranero español náutico y meteorológico* (1918); dispone los refranes por grupos temáticos (astros, aves y peces, nubes, modos de navegar,... pesca, vientos) y algunos refranes locales llevan indicaciones acerca del lugar en que se emplean exclusiva o preferentemente.

Melchor García Moreno continúa la recopilación bibliográfica iniciada por Sbarbi con su *Monografía...*, al publicar en 1918 el *Catálogo paremioló-*

gico, labor que no resulta muy sencilla porque los libros sobre Paremiología son extremadamente raros y de escasa difusión. García Moreno no se limita a los refraneros o a las obras literarias que engastan refranes, sino que también incluye las colecciones de aforismos, máximas, apotegmas, sentencias...

Este *Catálogo* tiene tres partes: a) 352 textos españoles y portugueses, originales o traducciones; b) 13 manuscritos, en su mayoría sobre refranes españoles; c) apéndice con 115 libros latinos y extranjeros (italianos, franceses e ingleses). En total 480 documentos, de los que hace una detallada descripción. Numerados por orden alfabético de autores y, en el caso de los anónimos, por el título. De cada texto indica casi siempre la primera impresión, las principales ediciones y, a veces, reseña su contenido. Suele añadir citas de otros bibliógrafos, como Georges Duplessis (1847) o José María Sbarbi (1891) y las opiniones de otros escritores. Reproduce muchas portadas y retratos de algunos de los más importantes paremiólogos. Completará el *Catálogo* con un *Apéndice* (1948), que reseña otros 87 libros, pero sin reproducir retratos ni portadas.

Gabriel Marín Vergara Martín ha registrado un número considerable de manifestaciones de la sabiduría popular, que ha ido publicando —en ocasiones con el seudónimo de Garevar— en artículos y obras, como el *Diccionario geográfico popular de cantares, refranes, adagios, proverbios, locuciones proverbiales y modismos españoles* (1923), del que hará, en 1936, una reedición ampliada titulada *Refranero geográfico español*, en el que hallamos refranes, locuciones y frases proverbiales castellanos, gallegos, asturianos, vascos, navarros, aragoneses, catalanes, valencianos, murcianos, extremeños, leoneses, etc; algunos conservan su forma original y, a veces, van seguidos de su correspondencia castellana.

El criterio geográfico o el temático es el hilo conductor de las restantes y numerosas recopilaciones de Vergara Martín. He aquí algunas de ellas: “Refranes de meteorología agrícola y de agrología, referentes a los diferentes meses del año” (1920), *Algunos cantares, refranes, adagios, proverbios, locuciones y modismos españoles de carácter jurídico* (1923), *Cantares, refranes, adagios, proverbios, modismos, locuciones y frases proverbiales referentes a curas, monjas y sacristanes* (1929), “Algunos refranes españoles de carácter pedagógico” (1944-45).

Durante 42 años fue profesor del Instituto Nacional de Enseñanza Media de Guadalajara, lo que le hizo interesarse por su historia y costumbres, como lo muestran los trabajos sobre “Algunas cosas notables y curiosas de la provincia de Guadalajara, según los refranes y cantares populares” (1931) o sobre los “Apodos que aplican a los naturales de algunas localidades de la provincia de Guadalajara los habitantes de los pueblos próximos a ella” (1947). Se le considera el iniciador de los estudios folclóricos guadalajareños.

En *Fraseología o estilística castellana* (1921-24), **Julio Cejador y Frauca** presenta uno de los primeros análisis de las “frases hechas” y las distingue de

los refranes. Separa cuidadosamente el material recopilado: incluye las frases hechas en esta obra y los refranes estarán agrupados por palabras clave en el *Refranero castellano* (1928-29), obra póstuma de tres volúmenes; contiene las referencias de las fuentes consultadas, desde el Marqués de Santillana hasta Correas y sucintas explicaciones sobre el significado o las peculiaridades lingüísticas de los refranes.

El estadounidense **Archer Taylor** escribió una obra que será fundamental para muchos paremiólogos, pero que no ha tenido gran difusión en España: *The Proverb* (1931), en la que Taylor señala la dificultad que supone definir y establecer diferencias entre las paremias cultas y las populares, así como la dificultad de abordar la historia de estas últimas frente a lo fácil que resulta seguir la evolución de las cultas desde su aparición en un texto. Taylor analizará también el contenido, el estilo y las distintas clases de esta paremia, de acuerdo con su temática, en especial el wellerismo y el dialogismo; compara el uso del dialogismo en francés y en castellano.

En toda la obra abundan los ejemplos, no sólo en inglés sino también en otras muchas lenguas. Aunque no existe una bibliografía al final del libro, las referencias bibliográficas de las notas son de por sí muy valiosas. De todas formas, Taylor solventó esta carencia con la publicación en 1934 de una relación bibliográfica, junto con una serie de índices, pues tampoco aparecían en *The proverb*; Taylor añade índices con los ejemplos citados (en inglés, alemán, francés, islandés, danés, griego, polaco, latín, italiano, español,...) e índices alfabéticos de las palabras claves. En 1962 esta especie de apéndice se reimprime junto a la obra.

Además de este magnífico estudio, Taylor ha escrito más de setenta artículos y libros sobre la materia proverbial, para tratar del *proverb* en general o de su empleo, bien en una zona geográfica determinada bien en la obra de un escritor o grupo social. De entre sus numerosos artículos mencionaremos "An Introductory Bibliography for the Study of Proverbs" (1932) y "Problems in the Study of Proverbs" (1934), trabajo en el que Taylor afirma la legitimidad de la Paremiología como ciencia e indica los problemas de uso de estas paremias.

Basándose en las teorías de Archer Taylor, F. **Sánchez y Escribano** trata de definir y analizar 158 "Dialogismos paremiológicos castellanos" (1936), procedentes en su mayoría de las colecciones de Correas y Rodríguez Marín. Además de este novedoso artículo sobre una categoría paremiológica poco estudiada, Sánchez Escribano es autor de otros trabajos donde muestra su interés por la influencia erasmista en España: "Dos notas sobre el Erasmo" (1941), en el que analiza el origen y significado del refrán "Quien habla mal de Erasmo, o es fraile o es asno", y *Los "Adagia" de Erasmo en "La philosophia vulgar" de Juan de Mal Lara* (1944), que contiene un estudio comparado de

253 paremias acompañadas de muchas notas aclaratorias acerca de su significado.

José M.ª Gutiérrez Ballesteros recoge, en *Sal y sol de Andalucía* (1935), refranes y cantares agrupados según el estilo o variación del cantar al que pertenecen. La originalidad de esta obra, prologada por Francisco Rodríguez Marín, reside en las glosas que el recopilador hace de los refranes, pues incluye los refranes en cantares originales que explican su contenido. Muchos de estos cantares aparecerán reproducidos en la segunda parte de *Paremiología flamenca* (1957). En la primera parte Gutiérrez Ballesteros se dedica a estudiar de forma diacrónica los refraneros castellanos glosados y sus principales recopiladores, desde el siglo XV al XX. Como Melchor García Moreno, aunque con menos frecuencia, inserta reproducciones de las portadas de las que comenta o retratos de paremiólogos. Esta obra no supera el catálogo de Sbarbi ni el de García Moreno, pero los complementa.

El médico **Antonio Castillo de Lucas** ha dejado un ingente número de trabajos sobre los refranes y sus recopiladores, de los que seleccionamos el *Refranerillo médico* (1944), *Paremiología de los bovinos, Refranes animalísticos de aplicación humana* (1959) e *Historias y tradiciones de Guadalajara y su provincia* (1970), concretamente el capítulo “Tres clásicos medievales”, en el que analiza la biografía y la obra de tres personajes relacionados con Guadalajara y los refranes: el Marqués de Santillana, el Arcipreste de Hita y el Infante Don Juan Manuel. Del refranero de Santillana recoge un centenar de refranes alusivos a la medicina y los presenta ordenados alfabéticamente. También analiza los wellerismos, refranes personificados o dialogismos de esta colección. Del *Libro de Buen Amor* entresaca los “refranes psicossomáticos” y los que tratan de los pecados (gula, avaricia, lujuria, etc.). De *El Conde Lucanor* sintetiza por orden alfabético las moralejas de cada cuento en cualidades humanas, confeccionado un índice para facilitar su consulta. Por último, en este libro, hallamos también un “refranero médico en torno a la miel”, utilizada como alimento, condimento y remedio curativo del cuerpo humano.

José Gella Iturriaga empieza a ser conocido en la Paremiografía castellana por su *Refranero del Mar* (1944), colección de 10.045 refranes glosados. El criterio temático regirá también sus posteriores trabajos paremiográficos: “Refranero del Arcipreste de Hita” (1973), “444 refranes de la Celestina” (1977), *Flor de refranes cervantinos: un millar de proverbios del que más de quinientos son del “Quijote”* (1978), “Los proverbios del Caballero Cifar” (1978), *Las monedas en el refranero: 1.700 proverbios y locuciones* (1982). De su faceta como paremiólogo, cabe destacar un interesantísimo trabajo sobre “Datos para una teoría de dichos” (1977), que toma como punto de partida la definición de “dicho” dada por el *Diccionario de la Real Academia Española*.

José Bergua publica, en 1944, una colección de ocho mil refranes castellanos ordenados alfabéticamente y explicados, en su mayoría, de forma su-

cinta para facilitar su comprensión. Pese a ser un refranero no muy extenso, ha conocido una gran difusión tanto en España como en el extranjero, debido principalmente a su formato y a su fácil adquisición.

Luis Martínez Kleiser será también muy conocido por el *Refranero general ideológico español* (1953), una de las colecciones fundamentales para la Paremiología castellana. Alentado por Agustín González de Amezúa y guiado por Julio Casares, superó las enormes dificultades que supuso la recopilación y clasificación de los refranes, desde 1947 hasta 1953, lo que le supuso consultar una treintena de obras que abarcan desde 1386 hasta 1950, en especial los refraneros de Rodríguez Marín y Correas. Reúne un total de 65.085 refranes numerados, con indicación de su procedencia y distribuidos en 2.500 conceptos ordenados alfabéticamente. Al final hay un índice de referencias para facilitar la búsqueda de los refranes y relacionarlos con otros conceptos. Además, precede la colección un interesante estudio sobre la definición y los rasgos distintivos de refrán, su creación y etimología, la comparación con la copla y la frase proverbial, las variantes y la morfología. La principal crítica que ha recibido ha sido la de ser una clasificación más bien superficial, pues sólo se fija en los rasgos externos de los refranes y mezcla los diversos campos semánticos.

La fama de esta obra ha hecho caer en el olvido otras publicaciones de Martínez Kleiser, que no dejan de ser interesantes; por ejemplo: *El tiempo y los espacios de tiempo en los refranes* (1945).

En la *Introducción a la lexicología moderna* (1950), **Julio Casares** dedica un capítulo a la frase proverbial y al refrán; resalta la ambigüedad existente entre estos términos y las locuciones; trata de simplificar el problema estudiando los rasgos distintivos de cada uno de ellos para llegar a definirlos y diferenciarlos entre sí. Se ocupa también de otras voces consideradas normalmente refranes (dialogismos y “wellerismos”), y del tratamiento recibido por todas ellas en las obras lexicográficas. Este breve estudio posee un gran interés porque las teorías de Casares suponen un gran avance para solucionar la difícil cuestión de la confusión terminológica.

El lexicógrafo español, por otra parte, considera que los refranes son objeto exclusivo de la Paremiología; ésta fue una de las razones por las que propuso su exclusión del *Diccionario de la Real Academia Española*, a partir de su décimonovena edición. Tampoco los incluye en su *Diccionario ideológico de la lengua española* (1959 = 1981), pese a declarar lo contrario en el prólogo: “Disponemos de artículos completos para cada palabra, en los que se definen una por una sus acepciones y se explican las locuciones, modismos, frases y proverbios de que forma parte”. Los refranes están ausentes, no sucede lo mismo con las “frases o expresiones figuradas y familiares”.

De la loable labor paremiológica realizada por **Eleanor S. O’Kane** conviene citar el artículo “On the Names of the ‘Refrán’” (1950), estudio de las denominaciones que recibió el refrán hasta el siglo XV, y, muy especialmente,

los *Refranes y frases proverbiales españolas de la Edad Media* (1959), una de las primeras recopilaciones que sigue un criterio histórico y el primer intento en España de recoger las manifestaciones populares castellanas desde la Edad Media, 2.000 —para ser exactos— entresacadas de más de sesenta obras castellanas y sefardíes, clasificadas por palabras clave y con indicación de su procedencia.

Este repertorio se ve enriquecido por una interesantísima introducción en la que O’Kane describe el refrán y su relación con la frase proverbial; cita los primeros refraneros medievales castellanos y la obra que por primera vez emplea la voz “refrán” con su sentido actual; alude a los documentos literarios que se han destacado por incluir multitud de refranes y, por último, analiza las formas de engastarlos, las variantes formales y semánticas que puede ofrecer un mismo refrán y los procesos de síntesis que presenta.

Estamos, por tanto, ante una valiosa colección que puede proporcionar a los filólogos datos de utilidad para estudiar el lenguaje, ayudar a la comprensión de las obras de los clásicos castellanos ricas en manifestaciones de la sabiduría popular, y proporcionar a los paremiólogos un corpus rigurosamente documentado.

Pedro Arnal Cavero pretende evitar que caigan en el olvido las expresiones y enunciados aragoneses transmitidos oralmente; recorrerá en su búsqueda la provincia de Huesca, sobre todo los pueblos de los partidos de Barbastro, Jaca y Boltraña; los publicará en *Refranes, Dichos, Mazadas... en el Somontano y montaña oscense* (1953) y los acompañará de unas observaciones conceptuales sobre refrán, dicho, mazada y otras voces similares.

Julio Caro Baroja realiza, en “El socientismo de los pueblos españoles” (1954), un estudio del carácter nacional a través de los refranes y otras manifestaciones de la sabiduría popular.

En 1954, **Nieves de Hoyos Sancho** publica el *Refranero agrícola español*, en el que pone en práctica las “Bases metódicas y técnicas para un refranero agrícola” indicadas por su padre Luis de Hoyos Sáinz (1951). El mérito de esta obra reside en ser el primer intento de clasificar y comentar los refranes agrícolas españoles (castellanos, gallegos, catalanes, valencianos), puesto que lo impreso anteriormente no pasa de ser una mera recopilación de carácter regional, como sucede con la mencionada colección de Rodríguez Marín *Cien refranes andaluces de meteorología, cronología, agricultura y economía rural*, la cual, además de referirse a Andalucía, se queda muy por debajo de los 5.370 refranes, sentencias, aforismos, aleluyas y coplas reunidos por Nieves de Hoyos y acompañados, en ocasiones, por la correspondencia en otras lenguas, principalmente el portugués.

Precede al refranero un breve estudio de Luis de Hoyos sobre las dificultades suscitadas por el refrán, en particular los refranes agrícolas: definición y

distinción de otras paremias (adagio y proverbio), contenido, función, veracidad y falsedad, origen, ordenación y clasificación.

De las numerosas publicaciones de **José María Iribarren** sobresale *El porqué de los dichos* (1955), una copiosa recopilación de modismos, frases hechas y refranes castellanos con la explicación de su sentido y origen, documentado la mayoría de las veces con citas. Esta obra alcanzará una gran difusión y tendrá muchos continuadores.

En el Certamen literario del Primer Centenario de la invención de la Colmena Movilista, celebrada en Barcelona en 1951, se concede el premio extraordinario al *Refranero apícola*, publicado en 1955. **Joaquín P. Serra Fábregas** espiga en la tradición oral y en infinidad de colecciones paremiográficas para cosechar más de mil refranes apícolas clasificados por orden alfabético y precedidos de unas iniciales que equivalen a una serie de conceptos en los que se resumen los vocablos apícolas que contienen los refranes; además, van enriquecidos casi siempre por sucintas explicaciones acerca de su origen y significado, y, en ocasiones, van ilustrados con citas. No todos los refranes son castellanos, también hay hispanoamericanos, sefardíes, gallegos, catalanes, valencianos,... siete en marathi y dos en chino con su correspondencia castellana.

En 1957 aparece el *Refranero Sefardí* de **Enrique Saporta y Beja**, una colección prologada por Haïm Vidal Sephiha y que sigue un criterio alfabético para ordenar refranes y locuciones típicas de los judíos sefardíes de Salónica y otros sitios de Oriente; van acompañados de explicaciones acerca de su significado y, a veces, de traducciones al castellano de alguna palabra o de todo el refrán.

Fuera de España, los estudios paremiológicos proliferan. He aquí algunos de sus autores, cuyas ideas influirán paulatinamente en los estudiosos españoles.

Desde mediados de siglo, la hispanista **Margit Frenk**, afincada en México, publica numerosos artículos sobre la lírica popular castellana que nace en la Edad Media y se documenta a partir de la segunda mitad del siglo XV y hasta el siglo XVII. De estos trabajos uno interesa al paremiólogo: "Refranes cantados y cantares proverbializados" (1961), pues se centra en la relación entre los refranes y las cancioncillas populares, en ambas direcciones (del refrán al cantar y de éste al refrán). Proseguirá investigando este tema en *Lírica española de tipo popular* (1966) y *Estudios sobre lírica antigua* (1978).

De 1965 a 1975 se imprime en Finlandia la primera revista dedicada a las paremias, **Proverbium**, bajo los auspicios de la Sociedad de Literatura Finlandesa y gracias a la colaboración de un grupo de paremiólogos.

En Italia, el dialectólogo **Temistocle Franceschi** se dedica a investigar sobre los proverbios de los distintos dialectos italianos (1965, 1978, 1985,

1994), lo que denominará la Geoparemiología; es el creador y Director del Centro Interuniversitario de Geoparemiología, dependiente de la Universidad de Florencia, e inicia la elaboración del *Atlas Paremiológico Italiano*, en colaboración con el *Instituto del Atlas Lingüístico Italiano*, de la Universidad de Turín.

En Estados Unidos, **Shirley Arora** (1966 y 1977) es autora de numerosos y excelentes trabajos sobre las variantes, el uso y vigencia de los refranes en el mundo hispano.

En Rusia, **Grigorij L'vovic Permjakov** (1967, 1968, 1969, 1970, 1984) se preocupa por encontrar un método para clasificar las paremias populares. Partiendo de unos 7.000 ejemplos rusos, africanos o asiáticos, trata de sistematizarlos estructural y semánticamente, basándose en las estructuras sintácticas (oración simple o compuesta), la ausencia o presencia de la formulación metafórica, la existencia de oposición binaria, etc. Por otra parte, partiendo de la consideración de las paremias como variantes de un número ilimitado de situaciones que se pueden reducir en cuatro invariantes lógico-semióticas, las distribuye en grupos lógico-temáticos, como "belleza/placer", "causa/efecto" y les confiere un valor neutro, positivo, negativo o mixto. Analiza, pues, las paremias desde tres planos: morfológico, sintáctico, lógico-semiótico o semántico.

En Francia, el hispanista **Louis Combet** publica *Español idiomático. Refranes españoles* (1967), una selección de refranes agrupados en torno a palabras clave, acompañados de comentarios en francés y de su correspondencia francesa, en la mayoría de los casos. Esta obra no tuvo mucha difusión en España, país en el que será conocido por haber encontrado y publicado (1967) el manuscrito original del *Vocabulario* de Correas, que será el núcleo de su Tesis Doctoral: *Recherches sur le 'Refranero' Castillan* (1971). Combet aborda la definición del refrán, realiza un estudio diacrónico de los refranes en los refraneros y obras literarias, desde los orígenes hasta mediados del siglo XX; declara que el uso del refrán es propio de una época determinada y, por tanto, refleja la mentalidad de dicha época. Sirviéndose de los refranes reconstruye la sociedad medieval castellana empezando por el rey y terminando por los esclavos y realiza un estudio especial sobre la mujer. Tras la publicación de su Tesis, dejó a un lado los estudios de los refranes, que retomó a partir de 1993 cuando entró en contacto con los colaboradores de la revista *Paremia*, de la que trataremos más adelante. Desde entonces viene publicando con cierta regularidad interesantísimos trabajos paremiológicos. Se le considera uno de los grandes maestros de los paremiólogos españoles.

En Estados Unidos se encuentra **Wolfgang Mieder**, uno de los más importantes paremiólogos conocidos en la actualidad. En su amplísima obra aborda todos los aspectos y problemas del refrán (1977, 1978, 1992 y 1994) (6).

Emilio García Gómez inicia, en 1970, una serie de publicaciones encaminadas a traducir y a comentar textos significativos que permitan establecer la relación existente entre el refranero arábigoandaluz y el castellano, así como la elaboración de un refranero arábigoandaluz. En todos estos trabajos sigue, en líneas generales, el mismo método: tras señalar los datos biográficos del autor o paremiógrafo, hace algunas observaciones sobre el manuscrito que contiene los refranes, la presentación de su colección y los criterios de clasificación; cada refrán aparece en su forma original, va numerado y acompañado de su correspondencia en otros refraneros árabes o castellanos y, si no hay correspondencia castellana, los traduce; además, los enriquece con glosas acerca de su significado o particularidades métricas.

Otros artículos suyos de carácter paremiológico que conviene citar son: "Tres notas sobre el refranero español" (1975), breve estudio diacrónico sobre los refraneros arábigoandaluces, en concreto los refranes con nombres propios femeninos; "Una prueba de que el refranero árabe fue incorporado en traducción al refranero español" (1977), demostración de cómo entró un refrán árabe en el refranero español utilizando una vía erudita.

Juana Campos y Ana Barella terminan, en 1971, el *Diccionario de refranes*, iniciado en 1967 con motivo del concurso "Fundación Conde de Cartagena", cuyo objetivo es la elaboración de una colección completa de los refranes contenidos en la edición XVIII del *Diccionario* de la Academia, a los que se añadirán los de uso moderno no recogidos en obras de Paremiología y los que figuran en ciertos textos de gran interés literario (*El Libro de Buen Amor, La Celestina, La Lozana Andaluza, El Guzmán de Alfarache, La Pícara Justina, La Dorotea, El Criticón*, el refranero del Marqués de Santillana, etc.). De los 3.042 refranes recopilados por orden alfabético de palabras clave, se indica su procedencia, se explica el significado, se aclaran las voces antiguas o dialectales y se dan las variantes formales.

En *Estudios de Lingüística* (1980), **Fernando Lázaro Carreter** reúne una serie de artículos escritos en la década de los setenta sobre los problemas de la lengua estándar y la literaria, de los cuales cinco están dedicados a lo que Lázaro Carreter denomina "el mensaje o lenguaje literal", es decir el mensaje creado con el fin de permanecer y ser reproducido en sus propios términos. De la tipología que presenta este mensaje, el autor se limita al lenguaje literario y a los refranes. Busca en el primero los rasgos que le caracterizan como fenómeno de comunicación y las peculiaridades lingüísticas que le diferencian de

(6) Puede leerse una relación de parte de sus publicaciones en *Paremia*, 3, 1994, 164-165.

la lengua común; lo distingue de los refranes y analiza las características lingüísticas de éstos últimos.

El fraseólogo húngaro **Károly Morvay** se interesa por las expresiones y enunciados fijos en catalán, polaco, húngaro,..., español (1978), en especial el español de México (1986). En España, es conocido sobre todo por sus trabajos sobre la lengua catalana.

Joaquín Calvo-Sotelo pronunció muchas conferencias sobre los refranes y tuvo un programa televisivo en la década de los setenta, "La bolsa de los refranes". Parte del material televisivo aparecerá posteriormente en el libro del mismo título publicado en 1992, en el que glosa refranes agrupados temáticamente (los abogados, los afeminados, los avaros, los criados, los cuñados, etc.). En el primer capítulo hallamos unas breves consideraciones sobre los rasgos de refrán, proverbio y adagio; rasgos que ya estudió en el prólogo a la segunda edición del refranero de Martínez Kleiser.

La medievalista canadiense **Elisabeth Schulze-Busacker** tiene como principal elemento de trabajo las paremias en la literatura francesa medieval (1985), en especial la integración y función estilística de estos enunciados en el discurso literario, como los "fabliaux" (1978) o la literatura cortés (1979). También ha intentado definir el "proverbe" (1984). Su obra es conocida en España por los medievalistas y, en menor medida, por los paremiólogos.

El fraseólogo **Alberto Zuluaga Ospina** destaca por su interesante estudio sobre las expresiones fijas (1980), en el que desarrolla el concepto de la "idiotmática"; concepto que difundirá especialmente Pedro Peira y que influirá en los trabajos de muchos paremiólogos.

Una vía distinta de acercarse a la Paremiología, la ofrece **M.ª Pilar Cuartero Sancho**, con su Tesis Doctoral (1981), que trata de las fuentes clásicas en la literatura paremiológica castellana del siglo XV, y con el estudio (1993) sobre el origen grecolatino de varios refranes, como "Un clavo saca otro" o "La piedra es dura y el agua menuda, mas, cayendo cada día, hace cavadura".

Si bien **Valentín García Yebra** no es paremiólogo ni paremiógrafo, ofrece en sus obras *Teoría y práctica de la traducción* (1982) y *En torno a la traducción* (1983) unas interesantes consideraciones para ser aplicadas en la traducción de paremias.

El hispanista **André Gallego Barnes** realizó su Tesis Doctoral sobre Juan Lorenzo Palmireno, publicada en 1983. En sus investigaciones paremiológicas, se interesa de modo especial por el aspecto pedagógico (1984) y por la reseña de obras paremiológicas castellana (1993).

María Josefa Canellada aborda uno de los principales problemas paremiológicos con el artículo "Para una tipología del refrán" (1983), basándose en Cervantes, Casares y Gella Iturriaga. **Pedro Peira Soberón** (1986) tendrá

en cuenta este trabajo y las ideas sobre los rasgos distintivos del refrán expresadas, entre otros, por Vallés, la Real Academia Española, Lázaro Carreter, Frenk y Zuluaga, para presentar una definición del refrán y marcar las pautas de un posible análisis lingüístico del refrán desde diversos niveles: fonológico, morfológico, sintáctico y semántico. Sin embargo, de Pedro Peira hay que destacar, no sus escritos paremiológicos, sino su labor difusora, pues en los años ochenta impartió un Curso monográfico de doctorado en la Universidad Complutense de Madrid, en el que daba una visión diacrónica de la Paremiografía y la Paremiología española; sus clases sirvieron para difundir las teorías, entre otros, de Alberto Zuluaga y Louis Combet, al tiempo que despertó la afición de los doctorandos por los refranes y contribuyó a crear una magnífica biblioteca sobre refranes, fondos que se hallan actualmente en la biblioteca de la Facultad de Filología (edificio B) de la Universidad Complutense.

Jesús Cantera y Eugenio de Vicente son los autores de una de las pocas colecciones paremiográficas bilingües francés-español: en total 4.346 refranes, frases proverbiales francesas y españolas por riguroso orden alfabético, acompañados de las variantes formales y semánticas, así como de un índice de palabras que facilita su localización. Es una magnífica obra, pero desgraciadamente no ha tenido una buena distribución.

Jesús Cantera, por otra parte, se ha interesado por los refranes judeoespañoles (Cantera y Sevilla, en prensa) y ha escrito numerosos artículos, como "Refranes y locuciones del español y el francés en torno al bazo, el hígado, el corazón y los riñones" (1983) o "Supervivencia y triunfo del refrán en las letras españolas al llegar la Edad Moderna" (1996). Ha dirigido Tesis Doctorales sobre Paremiología, como la nuestra, titulada *Los animales en los refranes, dichos y otras expresiones en francés y en español* (Sevilla Muñoz, 1987). La elaboración de esta Tesis y, sobre todo, la realización de un trabajo para el Curso de doctorado de Pedro Peira (Sevilla Muñoz, 1984) hicieron que nos interesáramos por los problemas que plantean los refranes y los términos afines: su definición y clasificación (Sevilla Muñoz, 1987, 1988, 1992a, 1992c, 1993b y 1993c), su sistematización (1987, 1991 y 1997b), su traducción a otras lenguas (Sevilla Muñoz, 1987, 1987-88, 1990, 1992b, 1994b, 1994-95a, 1995 y 1997b), su didáctica (Sevilla Muñoz, 1994-95 y 1995b), su vigencia y uso (1997a), los estudios bibliográficos (Siglo XX, Bibliografía: Sevilla Muñoz, 1992, 1993, 1994, 1994-95, 1995). Una de nuestras principales aportaciones es la clasificación y definición de los enunciados sentenciosos partiendo de los rasgos sémicos que hemos dado al archisemema "paremia".

Los lingüistas franceses **Jean-Claude Anscombre** y **Oswald Ducrot** (1994) recurren no pocas veces a las paremias para ilustrar sus trabajos sobre la argumentación en la lengua e influirán en algunos paremiólogos españoles, principalmente francófonos.

La muerte impidió a **Julio Fernández-Sevilla** proseguir con las investigaciones paremiológicas que había iniciado con bastante acierto en 1983. De él conservamos cuatro excelentes artículos, que tratan de las fórmulas introductorias de los refranes en *La Celestina*, su función, alteraciones y variantes (1983); la definición de refrán y proverbio (1984 y 1985b); el tratamiento que recibe el refrán en los diccionarios (1985a), y la importancia de la Paremiología Comparada (1985b).

A partir de 1984 resurge *Proverbium*, no en Helsinki, sino en Estados Unidos, bajo la dirección de Wolfgang Mieder. Su periodicidad es anual.

De **Mario García-Page** (1990a, 1990b, 1992, 1993a y 1993b) existe una larga relación de publicaciones paremiológicas —de las que hacemos una selección—, que estudian la lengua y el estilo del refranero, su función lúdica o el uso que hacen algunos escritores como Gloria Fuertes.

Esther Forgas y M.ª Angeles Calero optaron por abordar las paremias dándole un enfoque etnolingüístico para elaborar sus respectivas Tesis Doctorales. Así, Esther Forgas (1982 = 1996) analiza los ciclos de elaboración del pan y del vino a través de las paremias hispanas. En la Tesis también aborda la definición de paremia, la “siempre problemática e incómoda cuestión de la fijación terminológica”. M.ª Angeles Calero (1991), basándose principalmente en la obra de Combet, trabaja sobre los refranes relativos a la mujer, en los que estudia, además, las figuras retóricas existentes, el ritmo, la rima y la morfosintaxis.

José de Jaime Gómez y José M.ª de Jaime Lorén son una prueba del aislamiento en que generalmente se han movido los paremiólogos, pues llevaban años recogiendo referencias bibliográficas sobre Paremiología española y pensaban que eran los únicos en hacerlo; además su trabajo era desconocido por el resto de los paremiólogos, ya que permaneció inédito hasta la publicación, en 1993, del *Catálogo de bibliografía española*, en el que reseñan 1.615 refraneros. Desde entonces han ido dando a conocer el fruto de sus investigaciones, como el interesante trabajo que contiene el “Índice de las obras clásicas de la literatura española, en cuyos títulos figuran refranes y frases hechas (siglos XV-XVIII)” (1993b) o el *Refranero geográfico turolense* (1995).

La ausencia de una publicación periódica en España dedicada a estas manifestaciones populares, nos llevó a crear *Paremia*, tomando como referencia *Proverbium* y contando con los sabios consejos de Pedro Peira, Valentín García Yebra, Jesús Cantera y Eugenio de Vicente. El primer número apareció en 1993 y poco a poco va consiguiendo sus objetivos: fomentar la investigación paremiológica; servir de punto de encuentro para todos los que estén interesados por este fenómeno lingüístico; facilitar la publicación, además de artículos de autoridades en la materia, de trabajos realizados por jóvenes investigadores (doctorandos, estudiantes de los últimos años universitarios) o por usuarios de paremias, especialmente refranes.

Ana M.ª Vigara Tauste (1993) se fija en un aspecto poco estudiado del refrán: su vigencia y las alteraciones morfosintácticas que actualmente sufre en el castellano coloquial.

Francisco Navarro Domínguez aplicó la teoría de la argumentación en la lengua de Ansbombe y Ducrot para elaborar su Tesis Doctoral (1993), en la que hace un riguroso trabajo sobre el funcionamiento lingüístico-discursivo de las paremias en las obras del escritor francés Honorato de Balzac, en especial *Un début dans la vie*. Una parte importante de la Tesis aparecerá publicada en 1995.

El colombiano **Gonzalo Soto Posada** (1994) realiza una aproximación distinta hacia los refranes, pues estudiará su filosofía, lo que en ellos hay de filosófico.

Tras el fallecimiento en 1989 de **Luis Cortés Vázquez**, su viuda, Paulette Gabaudan, emprendió la ardua tarea de estudiar y ordenar los refranes, dichos y coplillas recogidos por Luis Cortés durante muchos años en la provincia de Zamora. Así saldrá, en 1995, el *Refranero geográfico zamorano*.

Dentro de esta línea se halla la obra de **Eduardo Tejero Robledo**, *Literatura de tradición oral en Avila* (1994), que recopila canciones, coplas, romances, refranes, sentencias, adagios y dichos de esta provincia.

El interés de las paremias como elemento de estudio va en aumento, como lo prueba la celebración, en noviembre de 1995, de las *Primeras Jornadas de Filología Hispánica: Los refranes en español* (1996), organizadas por el Departamento de Filología Hispánica de la Universidad de Murcia. Es el primer evento de carácter nacional sobre los refranes castellanos.

Unos meses más tarde tendrá lugar el *I Congreso Internacional de Paremiología*, en homenaje a Pedro Peira, organizado por el Departamento de Filología Italiana y la revista *Paremia* y celebrado del 17 al 20 de abril de 1996 en la Universidad Complutense de Madrid. Participaron un centenar de especialistas y amantes de los enunciados sentenciosos procedentes de unos quince países; quince fueron también los conferenciantes: los académicos Alonso Zamora Vicente y Valentín García Yebra; los paremiólogos estadounidenses Wolfgang Mieder y Shirley Arora; la medievalista canadiense Elisabeth Schulze-Busacker; los fraseólogos Alberto Zuluaga y Károly Morvay; el lingüista francés Jean-Claude Ansbombe; los hispanistas Margit Frenk, Louis Combet y André Gallego; el filósofo colombiano Gonzalo Soto Posada; los italianistas Temístocle Franceschi, Salvatore Trovato y Ugo Vignuzzi; el paremiólogo gallego Xesús Ferro Ruibal. Para algunos como Wolfgang Mieder, era la primera vez que venían a España. Las actas aparecerán en el n.º 6 de *Paremia*.

De esta forma llegamos a las *IV Jornadas de Literatura Popular*. Este evento significó, para nosotros, corroborar la riqueza de los refranes vascos y

conocer la excelente labor que está realizando la Real Academia de la Lengua Vasca en favor de las investigaciones sobre Literatura Popular en general y sobre los refranes en particular.

Terminamos así este rápido recorrido por la Paremiología española en castellano, que nos ha mostrado la variedad de aspectos que ofrece el refrán para su estudio, así como la paulatina consolidación de la Paremiología como disciplina científica.

REFERENCIAS BIBLIOGRAFICAS

SIGLO XIV

— *Romancea Proverbiorum*, Ms. de la Academia de la Historia. Madrid: Col. Salazar A-2; publicado por A. Rius Serra, *Revista de Filología Española*, XIII, 1926, 364-372.

SIGLO XV

— *Seniloquium*, editado por L. Combet, en *Recherches sur le 'Refranero' castillan*. Paris: Les Belles Lettres, 1971; *appendice IV*, 461-471.

LOPEZ DE MENDOZA, I. (MARQUES DE SANTILLANA). *Los refranes que dicen las viejas tras el fuego*. Ed. M.ª Josefa Canellada: *Refranero*. Madrid: Editorial Magisterio Español.

SIGLO XVI

MAL LARA, J. de: (1568 = 1958-59): *La Philosophia Vulgar* [Sevilla: Hernando Díaz]. Ed. Antonio Vilanova, Barcelona, 4 vols. ("Selecciones Bibliófilas", segunda serie).

NUÑEZ, H. (1555 = 1804): *Refranes e proverbios en romance, que nuevamente colligio y glosso el Comendador* [Salamanca: Juan de Canova]. Madrid, 1804.

VALLÉS, P. (1549 = 1917): *Libro de refranes Copilado por el orden del A.B.C. En el qual se cotienen. Quatro mil y trezientos refranes. El mas copioso que hasta oy ha salido Impresso*. Zaragoza. Reproducción facsímil de M. García Moreno, Imprenta Alemana, Madrid.

SIGLO XVII

CARO Y CEJUDO, J.M. (1675): *Refranes y modos de hablar castellanos con latinos*. Madrid: Julián Izquierdo.

CERVANTES SAAVEDRA, M. de (1605 y 1615 = 1994): *Don Quijote de la Mancha*. Barcelona: RBA Editores.

CORREAS, G. (1626 = 1954): *Arte grande de la lengua castellana*, ed. y prólogo de E. Alarcos García. Madrid.

— (1627 = 1967; 1992): *Vocabulario de refranes y frases proverbiales*. Ed. L. Combet, Institut d'Études Ibériques et Ibéro-Américaines, Burdeos, 1967. Ed. V. Infantes, Visor, Madrid, 1992.

SORAPAN DE RIEROS, J. (1615): *Medicina Española...* Granada: Juan Muñoz.

SIGLO XVIII

FEIJOO Y MONTENEGRO, Fr. B.J. (1740-1760): "Fabilidad de los adagios", reprod. por J.M. Sbarbi, *El Refranero general español* (1874-1878), t. IX, 107-128.

SIGLO XIX

AMADOR DE LOS RIOS, J. (1861-1865): "Sobre los refranes considerados como elementos del arte", *Historia crítica de la literatura española*. Madrid, t. II, 503-538.

COTARELO Y MORI, E. (1897): *Iriarte y su época*. Madrid: Sucs. de Rivadeneyra.

— (1916): "Semántica española: retraer", *Boletín de la Real Academia Española*, III, 685-705.

— (1917): "Semántica española: refrán", *Boletín de la Real Academia Española*, IV, 242-259.

DUPLESSIS, G. (1847): *Bibliographie parémiologique*. Paris: Potier.

FOULCHÉ-DELBOSC, R. (1895): "Proverbes Judéo-espagnols", *Revue Hispanique*, II.

KAYSERLING (1890): *Proverbes judéo-espagnols*. Strasbourg: Bibl. española-portuguesa-judaica.

RODRIGUEZ MARIN, F. (1883): *Cien refranes andaluces de meteorología, cronología, agricultura y economía rural*. Frenegal: Tip. de *El Eco*.

— (1896): *Los refranes del almanaque recogidos, explicados y concordados con los de varios países románicos*.

— (1899): *Mil trescientas comparaciones populares andaluzas, recogidas de la tradición oral, concordadas con las de algunos países románicos y anotadas*. Sevilla: Francisco de P. Díaz.

- (1926): *Más de 21.000 refranes castellanos no contenidos en la copiosa colección del maestro Gonzalo Correas*. Madrid: Tip. Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.
- (1930): *12.600 refranes más...* Madrid: Tip. Rev. Archivos, Bibliotecas y Museos.
- (1934): *Los 6.666 refranes de mi última rebusca...* Madrid: C. Bermejo.
- (1941): *Todavía 10.700 refranes más...* Madrid: Imprenta Prensa Española.
- SBARBI Y OSUNA, J.M. (1873): *Florilegio o Ramillete alfabético de refranes y modismos comparativos y ponderativos de la lengua castellana*. Madrid: A. Gómez Fuentenebro.
- (1874-1878): *El refranero general español*. Madrid: A. Gómez Fuentenebro, 10 tomos.
- (1885-1888): “Paremiología comparada (Preliminares para un tratado completo)”, en *La Ilustración Española y Americana*, 22 de julio; 8, 22 y 30 de agosto; 8 y 22 de septiembre; 8 y 15 de octubre y 22 y 30 de diciembre de 1885. 22 de noviembre de 1886. 15 de abril de 1888.
- (1891 = 1980): *Monografía sobre los refranes, adagios y proverbios castellanos y las obras o fragmentos que expresamente tratan de ellos en nuestra lengua*. Madrid: Linotipias Monserrat.
- (1922): *Gran diccionario de refranes de la lengua española*. Madrid

SIGLO XX

Bibliografía

- GARCIA MORENO, M. (1918): *Catálogo paremiológico*. Madrid.
- (1948): *Apéndice al Catálogo paremiológico*. Madrid.
- GUTIERREZ BALLESTEROS, J. (1957): *Paremiología flamenca*. Madrid: Tip. Moderna de Valencia.
- JAIME GOMEZ, J. de; JAIME LOREN, J.M. de (1992): *Catálogo de bibliografía paremiológica española*. Calamocha.
- MIEDER, W. (1977): *International Bibliography of Explanatory essays on Individual Proverbs and Proverbial Expressions*. Berne: Herbet Lang/Frankfurt-Las Vegas: Peter Lang.
- (1978): *Proverbs in Literature: an International bibliography*. Berne-Frankfurt an Maim-Las Vegas: Peter Lang.

- SEVILLA MUÑOZ, J. (1992): "Fuentes paremiológicas francesas y españolas en el siglo XVI", *Rev. de Fil. Románica*, 9, 103-123.
- (1993): "Fuentes paremiológicas francesas y españolas en la primera mitad del siglo XVII", *Rev. de Fil. Románica*, 10, 361-373.
- (1994): "Fuentes paremiológicas francesas y españolas en el siglo XVIII", *Rev. de Fil. Francesa*, 5, 299-311.
- (1994-95): "Fuentes paremiológicas francesas y españolas en la segunda mitad del siglo XVII", *Rev. de Fil. Románica*, 11, 427-436.
- (1995): "La Paremiología española y los estudios bibliográficos", *Pro-verbium* (Univ. de Vermont, Estados Unidos), 12, 263-274.
- (1997): "El fondo bibliográfico paremiológico en las bibliotecas de humanidades del CSIC" (en col. con Carmen Pérez-Montes y Paloma Chico), *Paremia* 6 (en prensa).

Paremiografía y Geoparemiología

- ARNAL CAVERO, P. (1953): *Refranes, dichos, mazadas... en el Somontano y montaña oscense*. Zaragoza: Institución "Fernando el Católico" (C.S.I.C.), Excma. Diputación Provincial de Zaragoza.
- BERGUA, J.B. (1944=1961): *Refranero español. Colección de ocho mil refranes populares...* Madrid: Ediciones Ibéricas.
- CALVO-SOTELO, J. (1992): *La bolsa de los refranes*. Madrid: Grupo Libro 88.
- CAMPOS, J.G.; BARELLA, A. (1975): *Diccionario de refranes*. Real Academia Española.
- CANTERA, J.; VICENTE, E. de (1983 y 1984): *Selección de refranes y sentencias*. Madrid: Ed. Complutense. 2 tomos (francés-español y español-francés).
- CANTERA, J.; SEVILLA, J. (en prensa): *Una contribución al refranero judeoespañol de Oriente*. Madrid: Fundación Universitaria Española.
- CASTAÑÓN, L. (1962): "Los meses en el refranero asturiano", *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, XVIII, 395-415.
- CASTILLO DE LUCAS, A. (1944): *Refranero médico*. Madrid.
- (1959): *Paremiología de los bovinos. Refranes animalísticos de aplicación humana*. Madrid.
- CEJADOR Y FRAUCA, J. (1928-1929): *Refranero castellano*. Madrid, 3 vols.

- COMBET, L. (1967): *Español idiomático. Refranes españoles*. Toulouse-Paris/Privat-Didier.
- COMBET, L.; SEVILLA MUÑOZ, J. (1995): "Proverbes, expressions proverbiales, sentences...avec leur correspondance espagnole", *Paremia*, 4, 7-95.
- CORTES VAZQUEZ, L. (1995): *Refranero geográfico zamorano*. Zamora: Instituto de Estudios Zamoranos "Florián de Ocampo".
- GELLA ITURRIAGA, J. (1944): *Refranero del mar*. Instituto Histórico de Marina, 2 tomos.
- (1973): "Refranero del Arcipreste de Hita", *El Arcipreste de Hita, El Libro, El Autor... Actas del I Congreso Internacional sobre el A.H.* Barcelona, 251-269.
- (1977): "444 refranes de la Celestina", *La Celestina y su contorno social*. Barcelona: Borrás, 245-268.
- (1978): *Flor de refranes cervantinos: un millar de proverbios del que más de quinientos son del "Quijote"*. Madrid.
- (1978): "Los proverbios del Caballero Cifar", *Homenaje a Julio Caro Baroja*. Centro de investigaciones sociológicas, 449-469.
- (1982): *Las monedas en el refranero: 1.700 proverbios y locuciones*. Madrid: Juan R. Cayón.
- GUTIÉRREZ BALLESTEROS, J.M. (1935): *Sal y sol de Andalucía. Refranes glosados, cantares...*, con carta prólogo de F. Rodríguez Marín, Madrid.
- HOYOS SAINZ, L. de (1951): "Bases metódicas y técnicas para un refranero agrícola", *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 7, 242-253.
- HOYOS SANCHO, N. de (1954): *Refranero agrícola español*. Madrid: Ministerio de Agricultura.
- IRIBARREN RODRIGUEZ, J.M. (1983): *El refranero navarro*. Pamplona: Fondo de Estudios y Publicaciones.
- JAIME GOMEZ, J. de; JAIME LOREN, J.M. (1995): *Refranero geográfico turolense*. Calamocha: Centro de Estudios del Jiloca.
- MARTINEZ KLEISER, L. (1945): *El tiempo y los espacios de tiempo en los refranes*. Victoriano Suárez.
- (1953 = 1978): *Refranero general ideológico español*. Madrid: Ed. Hermandando.
- MIEDER, W. (1992): *A Dictionary of American Proverbs*. New York-Oxford: Oxford University Press.

- MIEDER, W.; KINGSBURY, S.A. (1994): *A Dictionary of Wellerisms*. New York-Oxford: Oxford University Press.
- O'KANE, E.S. (1959): *Refranes y frases proverbiales españoles de la Edad Media*. Madrid: Anejos del Boletín de la Real Academia Española, II.
- SACRISTAN, F. (1907 y 1912): *Doctrinal de Juan del Pueblo*. Madrid: Viuda e hijos de Murillo.
- SAPORTA Y BEJA, E. (1957 = 1978): *Refranero sefardí*. Barcelona: Ameller Ediciones.
- SARALEGUI Y MEDINA, M. de (1918): *Refranero español náutico y meteorológico*. Barcelona: Talleres Rieusset.
- SBARBI Y OSUNA, J.M. (1872): *El libro de los refranes*. Madrid: Limia y Urosa.
- (1873): *Florilegio ó Ramillete alfabético de Refranes y Modismos comparativos y ponderativos de la Lengua Castellana...* Madrid: A. Gómez Fuentenebro.
- (1922): *Gran diccionario de refranes de la lengua española*. Madrid.
- SERRA FABREGAS, J.P. (1955): *Refranero apícola*. Barcelona: Gráficas Condal.
- TEJERO ROBLEDO, E. (1995): *Literatura de tradición oral en Avila*. Avila: Ed. Institución Gran Duque de Alba.
- VERGARA MARTIN, G.M. (1936 = 1986): *Refranero geográfico español*. Madrid: Hernando.
- (1920): “Refranes de meteorología agrícola y de agrología, referentes a los diferentes meses del año”, *Real Sociedad Geográfica*, XVII, 41-55.
- (1923): *Algunos cantares, refranes, adagios, proverbios, locuciones y modismos españoles de carácter jurídico*. Madrid: Asociación Española para el Progreso de las Ciencias.
- (1929): *Cantares, refranes, adagios, proverbios, modismos, locuciones y fraees proverbiales referentes a curas, monjas y sacristanes*. Madrid: Imp. Pueyo.
- (1931): “Algunas cosas notables y curiosas de la provincia de Guadalajara, según los refranes y cantares populares”, *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, LXXI.
- (1944-45): “Algunos refranes españoles de carácter pedagógico”, *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 221-230.

— (1947): “Apodos que aplican a los naturales de algunas localidades de la provincia de Guadalajara los habitantes de los pueblos próximos a ella”, *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, III, 59-67.

Paremiología

— (1996): *Actas de las Primeras Jornadas de Filología Hispánica: Los refranes en español*, en *Paremia*, 5, 141 y ss.

ANSCOMBRE, J.C.; DUCROT, O. (1994): *La argumentación en la lengua* (trad. de Julia Sevilla y Marta Tordesillas). Madrid: Gredos.

ARORA, S. (1966): *Proverbial Comparisons in Ricardo Palma's*. Tradiciones peruanas, en *Folklore Studies*, 16. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.

— (1977): *Proverbial Comparisons and Related Expressions in Spanish*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.

CALERO FERNANDEZ, M.A. (1991): *La imagen de la mujer a través de la tradición paremiológica española (lengua y cultura)*. Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona. Tesis doctoral microfichada.

— (1993): “El mundo de la prostitución en el refranero”, *Paremia*, 2: 245-256.

CALVO-SOTELO, J. (1978): Prólogo a la 2.ª edición de *Refranero general ideológico español* de L. Martínez Kleiser. Madrid: Ed. Hernando.

CANELLADA, M.J. (1983): “Para una tipología del refrán”, *Homenaje a José Manuel Blecua*. Madrid: Gredos, 123-134.

CANTERA ORTIZ DE URBINA, J. (1983): “Refranes y locuciones del español y el francés en torno al bazo, el hígado, el corazón y los riñones”, *Cuadernos de Investigación Filológica*, IX, fasc. 1 y 2, 47-62.

— (1996): “Supervivencia y triunfo del refrán en las letras españolas al llegar la Edad Moderna”, *Paremia*, 5, 23-30.

CARO BAROJA, J. (1954): “El socientismo de los pueblos españoles”, *Homenaje a Fritz Krüger*. Universidad Nacional de Cuyo, II, 457-485.

CASARES, J. (1950 = 1969): “La frase proverbial y el refrán”, *Introducción a la lexicografía moderna*. CSIC, Revista de Filología Española, Anejo LII, Madrid.

CASTILLO DE LUCAS, A. (1970): *Historias y tradiciones de Guadalajara y su provincia*. Guadalajara: Diputación de Guadalajara.

CEJADOR Y FRAUCA, J. (1921-24): *Fraseología o estilística castellana*. Madrid: Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, 5 vols.

- COMBET, L. (1971): *Recherches sur le 'Refranero' Castillan*. Paris: Les Belles Lettres.
- (1996): “Los refranes: origen, función y futuro”, *Paremia*, 5, 11-22.
- CUARTERO SANCHO, M.P. (1981): *Fuentes clásicas de la Literatura Paremiológica española del siglo XV*. Zaragoza: Institución “Fernando el Católico”.
- (1993): “Origen grecolatino de refranes castellanos del Siglo de Oro”, *Paremia*, 2, 59-64.
- FERNANDEZ-SEVILLA, J. (1983): “Presentadores de refranes en el texto de *La Celestina*”, *Sexta Philologica F. Lázaro Carreter*. Madrid: Cátedra, vol. I, 200-218.
- (1984): “La creación y la repetición en la lengua de *La Celestina*”, *Actas del II simposio internacional de la lengua española*. Ediciones del Excmo. Cabildo Insular de Gran Canaria, 155-200.
- (1985): “Paremiología y lexicografía. Algunas precisiones terminológicas y conceptuales”, *Philologica Hispaniensis, in honorem Manuel Alvar. II Lingüística*. Madrid: Gredos, 191-203.
- (1985): “Consideraciones lexicológicas y lexicográficas sobre el refranero”, *Estudios románicos dedicados al prof. Andrés Soria Ortega*. Granada: Univ. de Granada, 89-99.
- FORGAS BERDET, E. (1982 = 1996): *Los ciclos del pan y del vino en las paremias hispanas*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.
- FRANCESCHI, T. (1965): “Proverbi e detti calabro-lucani”, *Bolletino dell'Atlante Linguistico Italiano, N.S.*, 11-12, 17-38.
- (1978): “Il proverbio e l'A.P.I.”, *Archivio Glottologico Italiano*, LXIII, 110-147.
- (1994): “Il proverbio e la Scuola Geoparemiologica Italiana”, *Paremia*, 3, 25-36.
- FRANCESCHI, T.; MANCINI, A.M.; MINIATI, M.V.; PORTO, L.B. (1985): *Atlante Paremiologico Italiano: Questionario*. Urbino.
- FRENK, M. (1961): “Refranes cantados y cantares proverbializados”, *Nueva Revista de Filología Hispánica*, 15, 155-168.
- (1966): *Lírica española de tipo popular*. Madrid: Cátedra.
- (1978): *Estudios sobre lírica antigua*. Madrid: Castalia.

- GALLEGO BARNES, A. (1983): *Juan Lorenzo Palmireno*. Zaragoza: Institución "Fernando el Católico".
- (1984): "Pédagogie et parémiologie", *Richesse du proverbe*, Universidad de Lille III, 2, 183-197.
- (1993): "Finalités de la quête parémiologique", *Paremia*, 2, 41-49.
- GARCIA GOMEZ, E. (1970-1972): "Hacia un 'refranero' arábigoandaluz", *Al-Andalus*, XXXV, fasc. 1, 1-68 y fasc. 2, 241-314; XXXVI, fasc. 2, 255-328; XXXVII, fasc. 1, 1-75; XXXVII, fasc. 2, 249-323.
- (1975): "Tres notas sobre el refranero español", V: *Homenaje a la Memoria de D. Antonio Rodríguez-Moñino*. Madrid: Castalia, 239-253.
- (1977): "Una prueba de que el refranero árabe fue incorporado en traducción al refranero español", *Al-Andalus*, XLII, fasc. 2, 375-390.
- GARCIA YEBRA, V. (1982): *Teoría y práctica de la traducción*. Madrid: Gredos.
- (1983): *En torno a la traducción*. Madrid: Gredos.
- GARCIA-PAGE, M. (1990a): "Aspectos fónicos en la configuración de los refranes", *Notas y Estudios Filológicos*, 5, 77-121.
- (1990b): "Propiedades lingüísticas del refrán (I)", *Epos. Revista de Filología*, 6, 499-510.
- (1992): "Lengua y estilo del Refranero: repetición y (re)creación", *Anuario de Letras*, 30, 89-131.
- (1993a): "Texto paremiológico y texto poético (el ejemplo de Gloria Fuertes)", *Paremia*, 1, 45-53.
- (1993b): "La función lúdica en la lengua de los refranes", *Paremia*, 2, 51-58.
- GELLA ITURRIAGA, J. (1977): "Datos para una teoría de los dichos", *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, XXXIII, 119-128.
- IRIBARREN RODRIGUEZ, J.M. (1955 = 1994): *El porqué de los dichos*. Pamplona: Dpto. Educación y Cultura, Gobierno de Navarra.
- JAIME GOMEZ, J. de; JAIME LOREN, J.M. (1993b): "Índice de las obras clásicas de la literatura española, en cuyos títulos figuran refranes y frases hechas (siglos XV-XVIII)", *Paremia*, 2, 81-88.
- LAZARO CARRETER, F. (1980): *Estudios de lingüística*. Barcelona: Crítica.
- MORVAY, K. (1978): "La fraseología en las traducciones polacas del *Quijote*", *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica*, IX, 227-233.

- (1986): “Fraseología del español de México”, *Revista de Filología Románica*, IV, 317-322.
- NAVARRO DOMINGUEZ, F. (1994): *Análisis del discurso y Proverbios en H. de Balzac*. Murcia: Universidad de Murcia.
- O’KANE, E.S. (1950): “On the Names of the ‘Refrán’”, *Hispanic Review*, XVIII, 1, 1-14.
- PEIRA SOBERON, P. (1986): “Notas sobre la lengua de los refranes”, *Homenaje a Alonso Zamora Vicente*. Madrid: Castalia.
- PERMJAKOV, G.L. (1967): “Logiko-semiotičeskij plan poslovic i pogovorok (Kvoprosu o Klasifikaciji zanra)”, *Narody Azii i Afriki*, Moscú, 52-68.
- (1968): *Izbrannye poslovice i pogovorki narodov Vostoka*. Moscú, Ed. Nauka.
- (1969): “O predmetnon aspekte poslovic i pogovorok”, *proverbium*, 12, 327 y ss.
- (1970): *Ot pogovorki do skazki (zametki po obscej teoris Kliav)*. Moscú.
- (1984): “Structural Typology of Proverbs”, *KODIKAS/CODE Ars Semiotica*, 7, n.º 3/4, 263-268.
- RODRIGUEZ MARIN, F. (1895 = 1926): “De los refranes en general, y en particular de los españoles”, Discurso de recepción en la Academia Sevillana de Buenas Letras, 8 de diciembre de 1895, en *Más de 21.000 refranes castellanos...*, Madrid: Tip. Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, XIII-L.
- SANCHEZ Y ESCRIBANO, F. (1936): “Dialogismos paremiológicos castellanos”, *Revista de Filología Española*, XXIII, 275-291.
- (1941): “Dos notas sobre el Erasmismo”, *Hispanic Review*, 9, 301-304.
- (1944): *Los “Adagia” de Erasmo en “La philosophia vulgar” de Juan de Mal Lara*. New York: Hispanic Institute.
- SCHULZE-BUSACKER, E. (1979): “Éléments de culture populaire dans la littérature courtoise”, *La culture populaire au moyen âge*. Montréal: L’Aurore, 81-101.
- (1984): “Proverbe ou sentence: essai de définition”, *Le moyen français*, 14-15, 134-167.
- (1985): *Proverbes et expressions proverbiales dans la littérature narrative du Moyen Age français. Recueil et analyse*. Paris: Champion.
- (1978): “Proverbes et expressions proverbiales dans les fabliaux”, *Marche Romane*, 28, 163-174.

SEVILLA MUÑOZ, J. (1984): "La provincia de Guadalajara en sus refranes y coplas", *Anales seguntinos*, vol. I, núm 1, 151-165.

— (1987): *Los animales en los dichos, refranes y otras expresiones en francés y en español*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid (parcialmente inédita).

— (1987-88): Los universales paremiológicos en dos paremias heroicas" (una francesa y otra española), *Revista de Filología Románica*, V, 221-234.

— (1988): *Hacia una aproximación conceptual de las paremias francesas y españolas*. Madrid: Ed. Complutense.

— (1990): . "La traducción al español de algunas paremias francesas", *II Encuentros Complutenses en torno a la traducción*. Madrid: Ed. Complutense, 145-150.

— (1991): "Propuesta de sistematización paremiográfica", *Rev. de Filología Románica*, 8, 31-39.

— (1992a): "Propuesta de sistematización de los dictons", *Rev. de Filología Francesa*, 1, 175-187.

— (1992b): "Algunas referencias sobre las traducciones paremiológicas entre el francés y el español", *Livius. Revista de Estudios de Traducción* (Univ. de León), 2, 95-105.

— (1992c): "La terminologie parémiologique française et sa correspondance espagnole", *Terminologie et Traduction*, publiée par la Commission de la Communauté Européenne [*Colloque International "Phraséologie et Terminologie" en traduction et en Interprétation*, Ginebra, octubre de 1991] n.º 2/3, 331-343.

— (1993a): "Joaquín Calvo-Sotelo y los refranes", *Paremia*, 1, 7-9.

— (1993b): "La noción de 'expresión idiomática' en francés y en español" [en colab. con Alvaro Arroyo], *Revista de Filología Francesa*, 4, 247-261.

— (1993c): "Las paremias españolas: clasificación, definición y correspondencia francesa", *Paremia*, n.º 2 [*Actas del Coloquio Internacional "Oralidad y escritura: literatura paremiológica y refranero"*, Orléans, 19-20 de noviembre de 1993], *Paremia*, 2, 15-20.

— (1993d): "Las paremias francesas recopiladas por Hernán Núñez", *Paremia*, 1, 1993, 101-117.

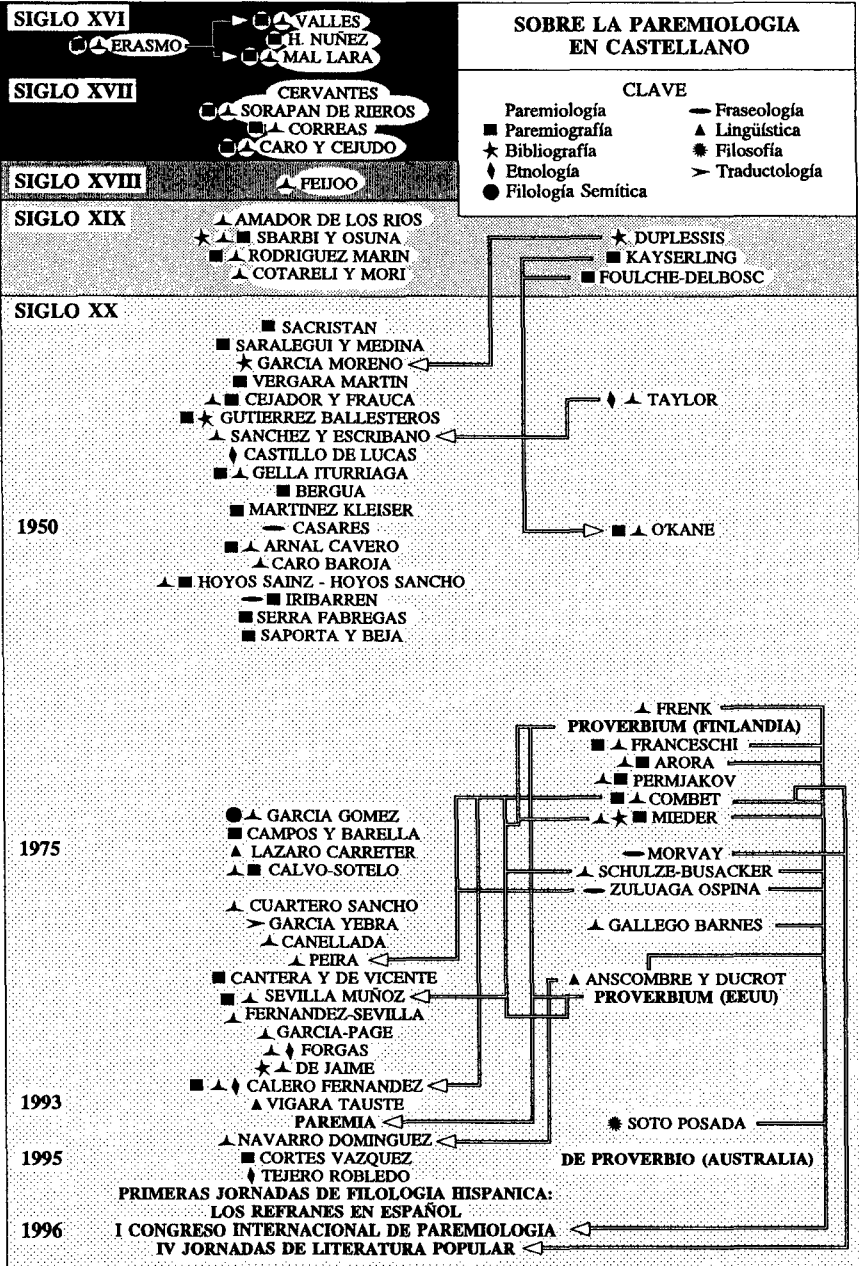
— (1994a): "Louis Combet, maestro de paremiólogos", *Paremia*, 3, 9-15.

— (1994b): "La traducción en las colecciones paremiográficas plurilingües" (en col. con Mercedes Burrel), *Livius. Revista de Estudios de Traducción* [Universidad de León], 5, 189-198.

- (1994c): “Gli studi paremiologici nella Spagna di oggi”, *Bolletino dell’Atlante Linguistico Italiano* (Universidad de Turín), III Serie - Dispensa N. 18, 171-182.
- (1994-95a): “La traducción y la didáctica de las expresiones idiomáticas (francés-español)” [en col. con Antonio González Rodríguez], *Équivalences* (Revista del Institut Supérieur de Traducteurs et Interprètes de Bruxelles), vols. 24/2 y 25/1-2, 171-182.
- (1995): *Proverbes, expressions proverbiales, sentences et lieux communs sentencieux de la langue française d’aujourd’hui, avec leur correspondance en espagnol* (en colab. con Louis Combet), en *Paremia*, 4, 7-95.
- (1995): “Didáctica de la traducción al español de paremias francesas” (en col. con Teresa Quevedo Aparicio), *Didáctica*, 7, 131-146.
- (1995c): “La Paremiología española y los estudios bibliográficos”, *Proverbium*, 12, 263-274.
- SOTO POSADA, G. (1994): *Filosofía de los refranes populares*. Editorial Pontificia Bolivariana.
- TAYLOR, A. (1931): *The Proverb*. Cambridge: Mass; reeditado en 1962, Folklore Associates, Hatboro (Pensilvania).
- (1931): “An Introductory Bibliography for the Study of Proverbs”, *Modern Philology*, 30, 195-210; también en *Selected Writings on Proverbs by Archer Taylor*, ed. W. Mieder, FFC 216, Suomalainen, Tiedeakatemia, Helsinki, 1975, 180-194.
- (1934): “Problems in the Study of Proverbs”, *Journal of American Folklore*, 47, p. 5 y ss.; también en *Comparative Studies in Folklore Asia Europe-America*, The Orient Cultural Service Taipei, 1972, 21-41, y en *Selected Writings on Proverbs by Archer Taylor*, ed. W. Mieder, FFC 216, Suomalainen, Tiedeakatemia, Helsinki, 1975, 15-39.
- VIGARA TAUSTE, A.M. (1993): “Pre-texto y realización del sentido en el español coloquial”, *Paremia*, 2, 267-275.
- ZULUAGA OSPINA, A. (1980): *Introducción al estudio de las expresiones fijas*. Verlag Peter D. Lang Frankfurt a. M. Bern Cirencester/U.K. Lang.

Obras no paremiológicas citadas

- CASARES, J. (1959 = 1981) *Diccionario ideológico de la lengua española*. Barcelona: Editorial Gustavo Gili.
- Real Academia Española (1992): *Diccionario de la Lengua Española*. Madrid: Espasa-Calpe.

OHITURAK ETA FOLKLOREA EUSKAL ATSOTITZETAN

Durangon, 1996-XII-06

Gotzon Garate Goihartzun

...30 urtean atsotitz biltzen ihardun dut Euskal Herriko zazpi probintzietan. Hogeita bi baserrian. Zeanuritik hasi eta Larrainerainoko baserrian etengabe egonaldiak egiten ditut.

13.000 atsotitz baino gehiago bildu ditut urteotan. Milaka eta milaka sekula bildu gabeak. Oraintxe da atzotitzak biltzeko azken garaia. Baserrietan ere jende gazteak zaharren aldean atsotitz gutxi daki. Jende zaharra hiltzen denean, kito. Niri chunka atsotitz esan didaten aitonamonak hil dira.

1997 urtean argitaratuak izango direla uste dut bildu ditudan 13000 atsotitzok.

Euskal atsotitz horiek espainolez, ingelesez eta latinez nola esaten diren ere agertuko da, 4000 atsotitz latinez. 5000 ingelesez eta 6000 espainolez agertuko dira.

Aspalditik hasi ziren euskaldunak atsotitz biltzen. Hor dugu, adibidez, *Refranes y sentencias de 1596* bilduma. Gero ere bilduma bikainak izan dira. Dena delarik, gehien bildu dituenak 3000ren bat atsotitz bildu izan ditu.

Euskal atsotitzei buruzko teoria, ordea, gutxi dugu. Ni *Euskal atsotitzak* liburuan bidea ebakitzen ahalegindu naiz.

Euskaldun askok oso itsotitz gutti dakite euskaraz. Maiz ikusi dut, euskaraz ongi dakitenek ere, atsotitzak erdaraz jaulkitzen dituztela.

Berrikitan euskaldun batek artikulua bat idatzi zuen, dena euskaraz. Une batean, ordea, hauxe esaten zuen:

“Zuri, behar bada, erdaraz esaten dena gertatzen zaizu”: “Piensa el ladrón que todos son de su condición”.

Idazle horri galdetu nion: “Hi, zergatik idatzi dek hori erdaraz?”.

“Euskaraz nola esaten den etzekiat nik”.

Baserritarrek atsotitz nahikorik badute hori adierazteko. Bat:

“Axeriak buztana luze; beste denak horrela dutela uste”.

Erdaraz askok dakite esaten, “Zapatero a tus zapatos”. Euskaraz ez, ordea. Iparraldeko baserritarrei entzuten diet:

“Ez galda erresiñolari karreun aritzea, ez eta zaldiari kantatzea”.

Beste tokitan:

“Jostuna jostera, okina labera”.

Molde askoz esan liteke atsotitz hau.

“Salir de Guatemala y entrar en Guatepeor”.

Nola esan euskaraz? Molde asko daude:

“Elorritik atera eta sasian sartu”, “Kearen beldurrez, surat ihesi”. Beste asko ere bai.

“Desvestir a un santo para vestir a otro” esateko. Baztango baserritarrei entzungo diezu:

“Asto bati buztana moztu eta bertzeari paratu”.

Nik neure liburu horretan 6000 bat gaztelerazko atsotitz argitaratuko ditut, gaztelerazko inportanteenak, eta euskaraz nola esaten diren aurkituko du irakurleak. Baserritarrek zazpi probintzietan esaten duten bezala.

Atsotitzek alderdi on asko dituzte. Euskara, adibidez, izugarri aberasten dute. 13.000 atsotitz horietako euskara erabiltzeko gauza dena benetan bada nor.

Hiztegieta ere iraultza dakarte. Hemendik aurrera, hiztegiek hitz bat soila agertu beharrean, atsotitzaren ingurumenduan azaldu lezakete. Atsotitzak per-pausa osoak ematen dituztenez gero, hitzaren esanahia askoz hobeto argitzen da.

Lan honetan ez naiz atsotitzen euskararen aberastasunaz mintzatuko, gai jakingarria izan arren.

Atsotitzetan herriaren filosofia, tradizioak, folklorea, pentsamoldea, balio moralak eta ohiturak azaltzen dira.

Engungo hitzaldian alderdi hauez mintzatuko naiz. Oso laburki eta oso gaingiroki. Aurten Deustu Unibertsitatean, Euskal Filologiako ikasleei honetaz ari naiz mintzaten. Guztira 60 ordu emango ditugu gai hau azaltzen. 13.00 atsotitzok argitaratzen direnean, nork bere gogara aztertzeko aukera izango du.

ABADE-APAIZAK

Euskal Herrian milaka eta milaka apez eta lekaime izan dira gizaldietan. Herriak maite izan baditu ere, ziria gustura sartu izan die.

Apaiztegia dagoena nolako apaiza izango den jakitea erraza da. Apaiztu baino lehen ona bada, gero ere apaiz ona izango da.

“Apeza eta odolkia egiten diren bezelakoak izaten dira”.

Nolako pertsona, halako apaiza. Nolako odola, nahasgarriak eta osagarriak, halako odolkiak.

Euskal Herriko etxe askotan ama-alabek garbitzen dituzte platerak eta ontziak otordu ondoan. Noiz edo behin gertatzen da plateren bat puskatzea. Aitak orduan, alabari erantzute egiten dio. “Beti plater puskatzen”. Orduan alabak edo emazteak hauxe erantzuten:

“Abaderik ez da jausten gaztaina ganetik”.

Gaztainondo gainera igotzen ez delako. Dabilenari gertatu ohi zaio ezberhara.

Hori bera esateko beste tokitan honela esaten dute:

“Apaizari ez zaio igitaia galtzen”.

Ebangelioan eta hizkuntza askoz esan ohi da: Zuk inori egiten diozuna, egingo dizute zeuri ere.

Gauza bera adierazteko, euskaraz 30 molde baino gehiago daude. Horietako bat:

“Abadiak zelan kanteu, monagilloak alan erantzun”.

Gure haur denboran orain baino gaizkiago jaten zen. Goseak ere maiz ibiltzen ginen. Herri txikietan apaizak jaten zuen ondo. Baserritar batek baba go-riak eman zizkiola, beste batek oilazkotxo bat, urliak sagar on batzuk, sandiak sasoiko gaztaina ederrak, berendiak amorrai frexko frexkoak, dena delarik, apaizak ondo jaten zuen.

Hori Fernando Amezketarraren kontuetan ere garbi azaltzen da. Fernandok, ahal zuelarik, apaizarekin bazkaltzeko ahaleginak egin zituen.

Bizkaian maiz entzun ohi da:

“Abadeiren lapikoxea, txikia baiña goxoa”.

Gipuzkoako baserrietan maiz entzungo duzue:

“Ondo jateko, harakinarekin gosaldu, apaizarekin bazkaldu eta mandazainarekin afaldu”.

Ez da esaera hau ulertzen zaila. Goizean, harakinak, dendara doanean, okela zatirik ederrena hartu eta gosaria egiten du.

Afaldu ongi, berriz, mandazainak egiten zuen. Mandazainak, kamiorik ez zen denboretan, manduekin batetik bestera ibili beharra zeukan, zamak eramaten.

Egunez deus gutti jaten zuen, ahamentxoren bat edo. Gauean, ordea, zamak nori berea emanda gero, mandoak kortan sartu, ondo gobernatu eta afari on bat egiten zuen.

Beraz, ongi jateko harakinarekin gosaldu, apaizarekin bazkaldu eta mandazainarekin afaldu.

Apezek lan gutxi egiten omen zuten:

“Apezak erdi ordu lanean eta hori ere ardoarekin” entzuten diet Goizuetako baserritarrei.

Lan gutxi egiten zuten fama hori beste atsotitz honetan ere azaltzen da:

“Ondo bizitzeko militarrenen jorنال, apaizaren lana eta maisuaren bakazioak”.

Garai batez, behintzat, militarrek jorنال hona izaten zuten. Apaizak, berriz, lan gutxi. Meza eman eta kristau ikasbidea haurrei irakatsi. Maisuek, aldiz, gabonetan, aste sainduan eta udan opor luzeak.

Hortxe bada: hiruon alderdi onak batuz gero, irabazpide ederra, bapo bizitzeko modukoa.

Fraileek eta abadeek beti eskatzen ari omen dira. Eman gutxi. Honatx Bizkaian bildu ditudan atsotitzok:

“Fraileak eskatzeko bakarrik zabaltzen a(h)oa”.

“Mesediek abadien, eurek ondo kostata”.

“Abadien lelengo dirue eta gero liburue”.

“Artu ta emon, praileak eztitu bi izen on”.

Errezil inguruetan beste hau:

“Apaiza eta lurra eman gabe ez dira engainatzen”.

Bai Bizkaian eta bai Gipuzkoan:

“Fraillien dozente amairu”.

ADISKIDEAK

Munduko gauzarik ederrena lagun jator bat izatea da. Ez da ordea, bat batean egiten.

“Adiskidea egin baro len, berarekin arroa (12kilo terdi) bat gatz jan bear da”.

Nortzuen artean izan liteke egiazko adiskidetasuna?

“Adiskidetasuna berdintsuen artean”.

Egiazko laguna ez da ikusten gauzak ongi dihoazkigunean.

“Egiazko laguna behar orenetan ezagutzen”.

Zenbat aldiz entzun ote genion geure ama zenari:

“Laguna, lagun zakidaz intxaur berdiak jaten”.

Ez da erraza adiskide ona topatzea:

“Adiskide ona aurkitzea baiño astoa adarrekin aurkitzea errazago”.

Hori, bai, bat aurkituz gero, hari eman behar zaizkio beste inori baino ustea eta konfidantza.

“Ehun ahaide baino adiskide on bat hobe”.

Bizitza lagunik gabe goibel:

“Adiskide gabeko bizitza, auzo gabeko eriotza”.

Bide luzea a ere lagunarekin labur egiten da:

“Lagun elekari, bideko zamari”.

Laguna galtzea oso da deitoragarri:

“Lagun ona galtzea biño, ortzak galtzea obe”.

Espainolek esan ohi dute: “Dime con quién andas y te diré quién eres”. Euskaraz ere atsotitz asko daude hori esateko. Horietako bat:

“Nolako laguna, alako jarduna”.

Maiz entzun dugu gaztelerazko kantua: “Si no tienes un duro, no te hace caso nadie”.

Euskaraz:

“Emanez gero, zakurrak ere lagun”.

Egiazko lagun gutxi izaten dira. Batzuek adiskidetasun kontua ilun aldetik ikusten dute:

“Egiazko lagunak, makila eta zakurra”.

Makila, nork bere burua defendatzeko eta zakurrak, beti zintzo direlako.

Zenbat eta lagun gehiago, hobeto.

“Ehun lagun gutxiegi; etsai bat gehiegi”.

Lagunetan, zaharrago eta hobe:

“Urdaia, gazta eta arnoa urtekoa; adiskidea urtetakoa”.

Ez fidatu guztien adiskide denarekin:

“Adiskide dena ororen, ez da inoren”.

EZKONTZA

Gizartea familian oinarritzen da. Eta familiaren bidea ezkontza da.

Atsotitzek behin eta berriz aholkatzen digute, ezkondu aurretik kontuz ibiltzeko.

“Ezkondu baino len, begira zer egiten den”.

Eta beste hau:

“Kontuz, andreak ez du bederatzaurrenik”.

Atsotitz honek baserritarren arteko ohitura gogorazten digu.

Erosleak erositako ganadua etxean bederatzai egunez izaten zuen. Egun horietan ganaduari akats handiren bat aurkitzen bazion, saltzaileari atzera emateko eskubidea zuen.

Andrearekin, ostera, ez dago horrelako bederatzaurrenik. Ezkontza geure artean betiko izaten zen.

Sarri ezkondu aurretik, pozaren pozez, dena da erraza.

“Ezkondu aurrean aldapa guztiak zelai”.

Maitemindua dagoenari, garbi antzematen zaio:

“Amodioa, dirua eta estula ezin disimulatu”.

Gizasemeok badugu bozkario izateko motiburik. Noiz da gizona ezkontzeko gai?

“Lakari bat labore (hiru kilo) jasotzeko gauza dan arte, ezkontzeko gai da gizona”.

Ezteietan jendea diru xahutzeko prest izaten da:

“Ezkontza pobrerik ez: iltze aberatsik ez”.

Gehienetan ezkon berritan gauzak ongi joaten dira:

“Ezkonberritan galbaian ere ura, gero errandan bez”.

Beste atsotitz hau ere oso zabaldurik dago eta maiz entzuten da:

“Ezkondutako urtea eta txarria iltzen den astea onenak”.

Poz hori beste atsotitz honetan ere mamitzen da:

“Ezkondutako urtea sagastia goldatzeko urtea”.

Atsotitz hau ulertzeko, gogotan eduki behar da, sagastia goldatzea oso zail dela. Sagarrondoak ebagi eta lurra zainez beteta gelditzen da. Goldeaz zain horiek kentzea ez da erraz”.

Ezkondutako urtean, ordea, gizona pozez beterik dagoen ezkerro, lan horri ere gogoz ekingo dio.

Ezkontza loteria dela esan ohi da. Hori bai, asmatzeko aholku hau ematen dute:

“Ezkontza berdintsuen artean”.

Berdintasun hori adinean eta aberastasunetan izan behar da, batez ere.

Maitatzea eta ezkontzea ez da arrazoiaren arazoa; ez da gogoeta askorik eginez burutzen. Bihotzak du legea.

“Ezkontzeko txoratu egin behar da” esaten dute Azpeitia inguruetan.

Beste toki askotan ere uste berdintsuari eusten diote.

“Ezkontza ta buzkentza beruen”.

Ezkontza pazentziaren eta amore ematearen eskola da.

Zeanuriko baserritarrek maiz jaulkitzen dute:

“Itsaso, (h)i ere, ezkonduko baintza, domatuko intzake”.

Euskal Herrian, irailean batez ere, itsasoa zein haserre ibiltzen den kontutan hartuz gero, badu esaera onek mamirik.

Garai batean jendea ez zen gaur bezainbat ibiltzen. Ezkontza ingurukoekin egiten ziren. Horregatik atsotit hau:

“Urrunera doana ezkontzera, edo da enganatua edo doha engainatzera.

Danera, nahiko beltz dira ezkontzari buruzko esaerak. Arriskutan sartuko da ezkontzen dena. Horregatik:

“Ez aholkatu inori ezkontzera eta ez gerrara joatera”.

Ez harritu emakume politarekin ezkontzen denak istilluak izaten baditu. Atsotitz askok alde zurre jakinaren gainean ipintzen gaituzte:

“Andre ederra, etxean gerra”.

“Andre ederra, andre alperra”.

“Edertasuna emazte ahalkean, erastuna urdearen muturrean”.

Aitzitik, emakume itsusia, langilea izan ohi da:

“Andrea bada baltza ta igarra, arek eingo jok soloan bearra”.

Familian gizonak ematen ditu larderia eta begirunea, alfer galanta eta etxe-ko hondamendia izan arren.

Zazpi probintzietan entzungo duzu esaera hau:

“Gizona gizon otarrapetik ere”.

Gure aita zenak makina bat aldiz kontatu zigun esaera horri loturik dagoen gertakizuna.

Etxe batean senar-emazteak bizi omen ziren. Andrea maratza, zartadakoa, langilea, arduratsua omen zen.

Senarra, ostera, alferra, burugabea, etxeko hondamendia. Gauzak batekoz bestera egiten zituen: ardo upelak zabalik utzita oilazkoak eta zerriak itoarazi, andreak agintzen zizkion mandatuak sekula ongi ez egin, eta horrelakoak.

Gertakizun amorragarri askoren ondoan, andrea asper asper egin zen. Hartu zuen gizona eta otar batean sartu zuen, amildegri batetik behera botatzeko.

Hartu zuen otarra eta otar barruan gizona. Amildegiko bidean gora zihola, atzetik zakurra zetorrela ohartu zen emaztea. “Pintto, etxera”, esan zion andreak.

Zakurrak jaramon ez. Berriz ere andreak: “Pintto, etxera”. Alferrik. Hirugarren aldiz. Alferrik.

Orduan otar barrutik gizona: “Pintto, etxera”. Zakurrak nagusiaren ahotsa entzun orduko, etxeranza itzuli zen.

Hori ikusirik, emazteak esan omen zuen: “Gizona gizon otarrapetik ere”. Hau da, gizonak, alferra eta ganorabakoa izanarren, berak ematen dizkio etxeari larderia eta itzala.

Errezilgo baserrietan entzun dut atsotitz hau:

“Haserretu ez diren senar-emazteentzat urdaizpiko bat omen dago; oraindik hasi gabea”.

Haserrebidea, batez ere, diruezak ekartzen du:

“Etxe utsa, gerra hutsa”.

Zorionez, senar-emazteen arteko haserrikerik gehienak erraz konpontzen dira. Esaera hau ere Azpeitin eta Errezilen esaten dute:

“Senar-emazteen arteko haserreak izaren azpian bukatzen dira”.

Emakumez dozena ta dozenaka atsotitz dira. Gehienak beltzak, gizonetz-koek idatziak baitira.

Badira, ordea, emakumeen doainak azaltzen dituztenak. Honatx bat. Lehenqo entzunaldian ez da ulertzen erraz. Esaten dutenei galdetu behar zaie zer esan nahi duen.

“Andre finak gizonaren gainetik egunean bi aldiz pasau behar du”.

Hona hemen baserritarrek beraiek emango dizuten azalpena. Emakumeak ohean hormaren kontra lo egiten dute maiz. Emakume finak goizean gizona baino lehenago jaiki eta gizonaren gainetik igaro behar. Gauan ere bai, gizona lehenago etzaten baitzen.

Beraz, emakume finak egunean bi aldiz pasatu behar du gizonaren gainetik.

Emakumea goraltzen duten beste bi atsotitz:

“Andre ona, etxe ona”.

“Andre ona, naiz zelako nahiz pastako”.

Zela zaldiari bizkar gainean ipintzen zitzaion bihungarria zen. Pasta, ber-ritz, astoari ipintzen zitzaiona. Beraz, emakume onak lan dotoreetarako eta la-tzetarako ere balio du.

Ahaidegoaren leinua emakumeak egiten du. Baztango baserrietan esaten dute:

“Etxeko andrea nondik, jendakia handik”.

Eta beste hau:

“Haurra norena den amak daki”.

Guztiok ezagutzen dugu zenbait neskazahar edo mutxurdin. Horietarik ba-tzuk, behar bada, ez dira ezkondu, gazte denboran goraegi begira ibili zirelako.

Holakoentzat bada atsotitz jator bat. Guztiok dugu entzuna:

“Oñezkorik nai ez, eta zaldizkorik etorri ez”.

Garai batean aberatsak zaldi gainean ibiltzen ziren. Behartsuak oinez. Zen-bait emakumek zaldunarekin ezkondu nahi. Azkenean ez ziren ezkondu, ez zal-dunekin eta ez oinezkorekin.

Senarrik harrapatu ez duen mutxurdin batek baino gehiago esan lezake atsotitz hau:

“Gizona, buztinezkoa ere ona”.

Ezkontzea eta hiltzea goian erabakitzen omen da:

“Ezkontzea eta agintzea zerurean jatoguz” irakur genezake *Refranes y sentencias*-etan.

Eta beste batek esaten digu:

“Norekin ezkondu eta noiz iltzia, zeruan dago idatzia”.

Aita, seme ona badu, hartaz harrotuko da. Seme gaiztoa badu, ordea, zapuztu egingo du. Ama ama delako, ordea, beti axolatuko da seme gaiztoaz.

“Seme zintzoa aitaren atsegiña; seme biurria amaren atsekabea”.

Lan ongi egin dezan, semea ongi janda ibili dadila, gaizki jantzita badabil ere. Alaba, ordea, senarra harrapa dezan, ongi jantzia dabilela, goseak amorratzen badabil ere.

“Semea etena ta ase; alabea jantzia ta gosea”. *Refranes y sentencias*-en arabera.

Dena delarik, semeak ezkontzea, alabak ezkontzea baino errazago dela uste izan da Euskal Herrian:

“Alaba ezkondu zak al danian, semia nai duanean”.

Alaba bakarria izatea beltzat jotzen da. Atsotitz nahiko dira uste hori adierazten dutenak:

“Alaba bakarria ta gaztaina bakarria alperrik galtzen dira” esaten zigun gure amak.

Intzak dakarren atsotitza gogortxoago da:

“Alaba bakarria, debro bakarria”.

Unanuako baserritarrei entzuten diet:

“Alaba bakarria, etxean gerra”.

Halere, alabak ere oso goratzen dira. *Refranes y sentencias*-etan aurkituko ditugu hitz itzaropentsuok:

“O(nd)asun ezein baño obea zartzaroko alabea”.

Orain familia askotan bi haur ikusten dira. Garai batez onena bost ume izatea zela uste zuten. Peru Abarkan ere agertzen da uste hori:

“Alaba bi ta iru seme, adinon”. Arakistainek ere honen antzeko atsotitza dakar.

Halere, emakume gehiegi etxean ez da gauza ona:

“Andre bi eska(ra)tz (sukalde) baten txarto”.

Aitarentzat bi alaba izatea pozgarri omen da. Hiru, ordea, gehiegi:

“Alaba bat, alaba ona. Alaba bi, alaba onak. Alaba hiru amarekin, atte lau lapurrekin”.

Aldi batez, berriz ezkontzen ez zen emakumea ohoretan hartzen zuten Euskal Herrian:

“Emakumea alargundu ta arrotu”.

Halere, negargarria alargungoa:

“Alargun ala alarguntsa, teilatu gabeko egoitza”.

“Alargun, begi illun”.

Alarguntsaren semea eskuarki lotxingaz hazia izango dela uste izan zen. Ongi nazi eta gaizki hezi.

“Alarguna(r)en semea baño, bere urdea da obeago”.

“Senidien arteko ezkontziek txarrak” dio esaera zaharrak.

Halere, lehenago orain baino sarritxoago ezkontzen ziren ahaideak elkarrekin. Diru eginda, Ameriketatik zetorren osaba ilobarekin ezkontzea ez zen horren harrigarria. Nik neuk ezagutu ditut holakoak Baztanen.

Irazustaren “Joanixio” elaberriaren haria horixe da. Eta Migel Unamunoren amak osaba zuen senarra.

Haserretan txarrenak ahaiden artekoak:

“Senitarteko auzia, gogorra ta luzia”.

Aholku bat, beraz:

“Senitarteko saltsan ez sartu”.

Psikologia handia erakusten dute zenbait atsotitzek. Batek esaten du, senar itsusiak emazteari ohore ekarriko diola:

“Eikek senar makerra ta ak aukake andera”.

LANA

Euskal Herrian lanari gora handia egiten zaio. Gogotan eduki bizkaieraz lana “beharra” dela. Lana beharrezkoa da guztientzat. Aspaldidanik bibliaren hitzok bere egin zituzten euskaldunek: “Izerdia aterata jango duzu egunerokogia”.

Baserritarrak aspertu gabe esaten dute “Txoria aireko, gizona laneko”.

Atsotitzetan langileak goratuak eta batez ere alferrak gaitzetsiak dira. Alferei buruzko 100 esaera baino gehiago bildu ditut.

Ezkontzari loturik ere bai. Alferrarekin ezkontzen dena zoritxarra izango duela adierazteko honelaxe dio atsotitz batek:

“Ezkundu hadi alferrarekin eta izango dituk astean bi ostiral”.

Gogoan eduki euskal kulturaren ostirala berri egiteko eguna zela, egun iluna, Kristoren heriotza berritzen zuena.

Emakume bati gertatu ahal zaion gauzarik txarrena senar alferra hartzea da. Gure aita zenak amaikatxo bidar esan zigun ixtorio hau:

Aita batek hiru alaba omen zituen. Hiruak ia aldi berean ezkondu ziren.

Luzaro gabe hiruak etorri omen zitzaizkion, hiruak negar baten. Lehenak esan omen zion: “Aita, oraintxe ohartu naiz. Mozkor batekin ezkondu naiz. Hau zoritxarra!”.

Aitak erantzun omen zion: “Ene alaba, beti ez din mozkorturik egongo. Edan gabe daoenan gizon ona izan liteken. Etzan etsi! Ez haiz senar txarreakin ezkondu”.

Bigarrenak ere malakoak zerizkiola esan omen zion: “Aita, jokalaria batekin ezkondu naiz. Diru handiak galtzen ditu. Ene zoritxarra!”.

Aitak ihardetsi omen zion: “Alaba, ez hadi horregatik triste! Beti ez din galduko. Irabazi ere egingo din! Ez dun senar txarrik hartu!”

Hirugarrena etorri omen zitzaion. “Aita, alfer batekin ezkondu naiz, ene zoritxarra”.

Orduan aitak berak ere negar egin omen zuen eta ihardetsi: “Ene, alaba maitea. Hik bai, hik beti egingo beharko dun negar. Gizon txarreakin ezkondu aiz”.

Alferrari buruzko atsotitz batzuk psikologia zorrotza adierazten dute.

Honetxek, adibidez:

“Alferraren kolpea zuzena”.

Egia esan, Azpeitiko baserrietan lehengo aldiz entzun nuenean ez nuen ulertu.

Bertako baserritarrek azaldu zidaten. Alferrak ahal duen lanik guttiena egingo du. Egiten duena, baina, ongi egiten du, gaizki egin eta berriro egin beharrik ez izateko.

Adibidez, giltza, untzea sartzen duenean, zuzen sartzen du. Oker sartuz gero, zuzentzen lan gehiago igaro behar duelako. Beraz, lan gutti egiteko, giltza zuzen eta ongi sartzen du.

Alferrari ate bat egiteko esaten diozunean, ongi egiten du. Beldur da, gaizki eginez gero, berriz egiteko esango diozula eta.

Alferrari ez zaio aitzakiarik falta lanik ez egiteko. Gipuzkoako eta Bizkaiko baserrietan esaera hau maiz entzungo duzue:

“Lehengi curi tanta alferrari erortzen zaio kopeta gainean”.

Izan ere, alferra lanik egin gabe, gora begira egoten denez gero, berak su-matzen ditu lehenik euri tantak.

Beste hau ere Deba ibarrean eta Errezilen entzungo duzue:

“Alferrak kaka sarri, urrutira joan eta nekez etorri”.

Alferrak lan ez egiteko, sarritan joaten da kaka egitera. Eta ez hurbilera, urrutira baizik. Eta urrutira joan eta han ere berandu etortzeko aitzakiaren bat aurkituko du.

Gure baserrietan behiak oso toki nagusia betetzen du. Etxekoei esnea eman, urtero txahal egin eta salduz gero, diru eskuratzen die. Indian behiari ekartzen dioten ohorea alderdi honetatik ulertu behar da. Indiarra joan ziren arioeak beren ibilaldi luzeetan behia izan zuten behar beharrezko bizibidea.

Alferraren etxean, ordea, gauzak oker joaten dira. Esaera oso zabaldua da hauxe:

“Alferraren etxean behia antzu eta andrea ernari”.

Hemen hitzez jokoaz ohartu behar gara. “Andrea ernari” ez da eguneroko hizketan esaten. “Andrea haurdun” esaten da, edo “umedun”. “Ernari” animalientzat bakarrik erabiltzen da. Atsotitz honetan, ordea, alperraren etxean gauzak batekoz bestera daudela esateko, hitzak ere oker ezarriak daude.

ABERATSAK ETA BEHARTSUAK

Euskal atsotitzen arabera, gizartean bi talde dira. Alde batean aberatsak eta behartsuak bestean.

Aberatsak madarikatuak aurkitzen ditugu: behartsuak goratuak.

“Aberatsa infernuko laratza; pobreak zeruko lebatza”.

Laratzak beheko suaren gainean egoten ziren burdinei esaten zaitzaien. Kako bat izaten zuten muturrean pertza zintzilikatzeko. Pertza horretan jan ondarrak izaten ziren egosten, gero animalieei emateko.

Eta beste batek:

“Aberatsa ta ona leku batan gaitz da bilatzen”.

Halere, aberatsari gehienetan ongi dohakie mundu honetan. Euskal atso-titzetan garbi azaltzen da diruaren indarra.

“Aberatsak beti muturreko aundi”.

Dirua beti da onartua eta ezertan edukia:

“Diruak kaka artean ere usain ona”.

Diruaren gainetik ez dago inor:

“Dirua mundu ontako Jangoikua”.

Dirua alderdi guztiera hedatzen da eta gainean gelditzen:

“Dirua, olioren pare”.

Diruarentzat ez da malkarrik:

“Diruak aldapa danak berdintzen ditu”.

Ez esirik:

“Zilarrezko giltzak ate guztiak zabaldu”.

Eta itsasoan ere lasai dihoa:

“Diruak itsasoan ere bidea egiten”.

Aberatsaren aurrean guztiok apal:

“Aberatsaren aurrean denak burua makurtu”.

Jendea aberatsaren aurrean ez da egia esaten ausartzen:

“Diruak berba eitxen dabenien, egixa ixilketan dok”.

Guztiek egiten diote jaramon diruari:

“Diruak txakurrari ere dantzan eraginazi”.

Dena dela, diruaren bidea maiz ez da garbia. Hauxe da maiz aberats izateko bide arrunta:

“Ez da nehor aberasten bester(i) kenduz baizik”.

Aberatsari eta behartsuari ez zaio tratu bera ematen:

“Aberatsari agur, erromesari (behartsuari) zakur”.

Atsotitzetan aberastasunari baino hobe eristen diote izen onari:

“Aberatsa izatea baño fama ona izatea obe” entzuten da eskuarki Gipuzkoan.

1596ko *Refranes y Sentencias*-etan ere gauza bera idatzi zuten:

“Aberats izaitea baño ospe ona obeago”.

Halere:

“Guziak aberatsaren ahaide, pobreak ez du bat ere”.

Diru egarria ez da sekula kentzen:

“Aberatsago eta goseago” esaten dute Nafarroa Behereko laborari etxeetan.

Gauza bera errepikatzen dute Zeanurin:

“Asko daukonak geo (gehiago) gure”.

Kontuz ibili behar dute denbora ttikian aberastu nahi dutenek:

“Aberatsi nahi zena urthe bitan, urkha zedin urtherditan esan zuen gure Oihenartek bere bilduma gogoangarrarian.

Behin eta berriz esan behar da. Sarri ez da erraz atsotitzak ulertzen. Honatx holako bat Aramaion entzuna:

“Aberatsak gosiek hil; pobrie larri janak; abadie otzak”.

Aberatsak, mila gauzez antsiaturik, jan ez; pobreak, biharamunean deus jango ez duelakoan, aukera duenean larri jan eta lehertu; abadeari, berriz, denei agurtu egin behar eta haize hotza erropen tartetik sartzen. Halaxe azaldu zidan Ipurtotzeko Emeterio Bergaretxe nire adiskide eta maisu maiteak.

Aberatsaren eta behartsuaren alde onak elkartuz gero, oso urrutira joan liteke:

“Aberatsaren diruarekin eta pobreaken borondatearekin zenbat gauza egin leikezan”.

Aberatsak harro izaten dira batzutan:

“Aberatsen etxean arratoiak ere zerrikume”, esaten da, norbait harrokeriatan hasten denean.

Ez sinets, halere, aberatsen kontu guztiak. Maiz handitu egin ohi dira:

“Diruba, edertasuna ta santidadia erdia(re)n erdia”.

Bestalde, jauntxokeria guztiak dirurik gabe, gutxi balio dute:

“Diru gabeko jauna, mihi gabeko kanpaia”.

Honatx zein aholku on ematen digun atsotitz honek:

“Ez esan zenbat diru duzun eta non duzun”.

Eztabaidetan eta auzitan, aberatsa beti gailen:

“Dirue daukenak beti errezoie”.

Pobrea, berriz, beti noraezean:

“Hiru gauza alperrik galtzen dira: Egurra basoan, aberatsaren indarra eta pobrearen arrazoa”.

Diru asko izan arren, kontuz, erraz gal litezke. Ongi jagon:

“Dirua ta indarra kasu eginda izaten dira”.

Gure egunotan, gobernuan batez ere, lapur asko agertu dira.

“Txoriak harrapatzeko sarea, gizonak arrapatzeko dirua”.

Diruarekin gauza asko eros litezke. Dena ez. ordea:

“Diruek bakarrik ez deuko zoriona”.

Errukia eduki behar zaio, diruaren mende bizi den gizonari:

“Dirua mutilik hoberena eta nagusi txarrena”.

Izan ere, dirua ongi erabiliz gero zerbitzu anitz egiten; xuhurkeriatan hasiz gero, ordea, miseriara eramaten.

Diru asko izan arren, pertsona kaxkarra izan liteke:

“Ez du diruak egiten gizona; gizonak egiten du dirua”.

Oraingoz bukatu dut. 13.000 atsotitzak azaltzen direnean, nork bere go-garako alorra jorratzeko era izango du.

GNOMICA BISCAIENSIS

REFRANES Y SENTENCIAS DE 1596

JUNTO A LOS RECOPIADOS POR OIHENART

Durango, 1996-XII-06

Alfonso Irigoyen

En *La Gran Enciclopedia Vasca*, vol. X, p. 616 y ss., di en 1975 la edición facsímil de *Refranes y Sentencias* de 1596 del *unicum* que se guardaba en otro tiempo en la Biblioteca de Darmstadt, juntamente con un prólogo, en el cual decía lo siguiente:

“En la Biblioteca del Grand-Ducal de Darmstadt se encontraba el único ejemplar de *Refranes y Sentencias* de 1596. W. J. van Eys lo dio a conocer a través de una edición realizada en Lyon en 1896, justamente trescientos años después de la primera ¹. En el “avant-propos” señala “que nous avons reproduit aussi fidèlement que possible d’après l’original unique... La dernière correction sur l’original a été faite par M. le Dr. Volts...; grâce à lui le lecteur aura en main la reproduction exacte...”.

“Actualmente el ejemplar no existe, pues desapareció como consecuencia de la última guerra mundial. Sin embargo se conserva una reproducción fotográfica en el fondo de Julio de Urquijo de la Biblioteca de la Diputación de Guipúzcoa, así como también otra en la particular de Jesús Oregui de Vergara, gracias a la amabilidad del cual ofrecemos a continuación de estas palabras la edición facsímil. Según nos lo comunicó procede de la biblioteca del médico tolosano Doroteo Ziaurritz, el cual fue destacado miembro del Partido Nacionalista Vasco.

“Como es bien conocido, *los Refranes y Sentencias* de 1596 han sido comentados y estudiados por Julio de Urquijo en la *RIEV* ². Actualmente ha sido editado su trabajo en la Colección Auñamendi (números 40 y 55).

¹ Lleva por título principal *Proverbes basques-espagnols*.

² “Los Refranes y Sentencias de 1596. Estudio comparativo”, vol. V, año 1911, pp. 375-401, 581-589, vol. 6, pp. 230-234, vol VII, pp. 60-66, 439-460, vol. VIII, pp. 17-50, 230-266, vol. XIX, pp. 548-563, vol. XX, pp. 45-56, 212-217, vol. XXI, pp.

“Anteriormente, en 1897, *Euskalzale* comenzó a publicarlos con ortografía moderna y traducción castellana y francesa y algunos comentarios³. Sus fines fueron puramente divulgadores. También el semanario *Euskalduna* lo reprodujo, pero cambiando el orden de los refranes.

“Hay además una edición en 1905 en la Imprenta y Librería de José de Astuy, Tendería, número 19, Bilbao. La ortografía está alterada y el orden de los refranes no es el del *unicum*. Carece de comentarios absolutamente. No ofrece más interés que el de la constatación de la edición.

“Juan Gorostiaga publicó en 1953 un vocabulario de *Refranes y Sentencias* de 1596⁴.

“Luis Michelena incluye en *Textos Arcáicos Vascos*⁵ veintiún refranes más, veinte de ellos del ms. inédito de Oihenart, como procedentes sin duda de la edición de *Refranes y Sentencias*, los cuales no aparecen en el ejemplar incompleto de Darmstadt, y uno transcrito por el padre Larramendi en el “Suplemento” de su *Diccionario trilingüe*, que con mucha verosimilitud tendría el mismo origen. Recogemos sus palabras juntamente con la transcripción que realiza:

“ ‘El único ejemplar de *RS* llegado hasta nuestros días, que contiene 539 refranes con su traducción y ‘números sobre cada palabra, para que se entiendan las dos lenguas’, es incompleto, como ya señaló Vinson. En el ms. inédito de Oihenart se incluyen, entre otros de distinta procedencia, 18 refranes vizcaínos (números 299-306 y 327-336) ya conocidos, procedentes de *RS*. Pero entre ellos se hallan intercalados otros veinte (307-326) que, aunque desconocidos hasta ahora, tienen sin duda el mismo origen. Puede presumirse con mucha verosimilitud que todavía se puede añadir uno más, transcrito por el padre Larramendi en el “Suplemento” de su *Diccionario trilingüe*, San Sebastián, 1745, II, s.v. *niño*. Véase *Euskera* VI (1961), 7 ss., donde se ha publicado alguno de ellos.

“ ‘La numeración con que se suelen citar estos refranes, de 1 a 539, marcada a mano sobre el *unicum*, es obra de un erudito moderno. Por comodidad vamos a enumerar de 540 en adelante los nuevos proverbios, empezando por

166-177, vol. XXII, pp. 74-81, 531-541, vol. XXIII, pp. 30-45, 264-288, 522-545, vol. XXIV, pp. 39-59.

En el vol. II, pp. 677-724, publica “Los refranes Vascos de Sauguis”. En este trabajo pueden verse amplios comentarios de los *Refranes y Sentencias* de 1596.

³ *Euskalzale. Astean beingo albistaria*, I urtea, IV geia, p. 28, Bilbon, urtarrilen 24an. Semanario que publicaba Resurrección María de Azkue y, según puede apreciarse en el índice del tomo del primer año (1897), quien más escribía.

⁴ Juan Gorostiaga Bilbao, *Vocabulario del Refranero vizcaíno de 1596*. *Acta Salmanticensia*, tomo VI, num. I, Universidad de Salamanca 1953.

⁵ Madrid 1964, pp. 174-176.

los del ms. de Oihenart en el orden mismo en que en él aparecen, para acabar por el copiado por el padre Larramendi. La traducción de alguna palabra suelta, recogida por Oihenart, se da en paréntesis a continuación de la voz vasca correspondiente.

- “ ‘540. Ynardun badaguic, ez doc ue<a>r besteric. Si continuas en el trabajo, no tienes necesidad de otro.
- “ ‘541. Ojal ona huchansaldu doa.
- “ ‘542. Vrrineric ospea, erricoa obea.
- “ ‘543. Saldabaga altamia, oza[.]tan ez dilist[.]ia.
- “ ‘544. Huhuñerean hoxtuac bulea.
- “ ‘545. Otu doneari ygarartean nequea.
- “ ‘546. Guiçon onac azcurriac bere.
- “ ‘547. Ecandu gasstoari bernea ausi.
- “ ‘548. Barria eder eguic.
- “ ‘549. Maya ta vide lucea, gastigaturic (enseñanza).
- “ ‘550. Jaunen otua oy da aguindua.
- “ ‘551. Emazte dollorren jaubea, jopu.
- “ ‘552. Maiaz ozac dacaz pozac.
- “ ‘553. Garrastu adi icasterren ta neca adi euterren. Suffre por aprender y trabaja por tener.
- “ ‘554. Bere burhua ezautea da jaquitea.
- “ ‘555. Gastelauna neguia senar, oñean arr ta beguian negar.
- “ ‘556. Esquerrac yndauz ce on derexa ene gauçary.
- “ ‘557. Ene laba aldian labe<a> jausico zan.
- “ ‘558. Ylbeeran ereyn ceguic arean.
- “ ‘559. Onerextea dodan lecuán jarri daquidala egusquia.
- “ ‘560. Seyacaz echun dina, ucuzca jaigui d<o>a. Quien con niños se acuesta, sucio se levanta’.

“No está resuelto el problema planteado sobre quién fue el coleccionador de los *Refranes y Sentencias* de 1596, si bien Julio de Urquijo sugirió que podría tratarse de una colección de las mencionadas por Garibay ⁶.

“El dialecto en que están escritos es el llamado vizcaino, el cual no se circunscribe a los límites actuales de Vizcaya, sino que se extiende fuera de los mismos.

“Es absolutamente innecesario insistir sobre el interés que para el estudio de la Historia de la lengua vasca, así como de la Historia en general, ofrece *Refranes y Sentencias* de 1596. Sus numerosos *hapax legomena* y arcaísmos constituyen un caudal precioso.

⁶ Julio de Urquijo, “Los Refranes vascos de Sauguis”, *RIEV*, II (1908), pp. 682 y ss.

“La edición facsímil que a continuación damos tiene la virtud de perpetuar la primera edición en la parte transmitida. El interés es mayor si tenemos en cuenta que el *unicum* ha desaparecido”.

Hasta aquí el prólogo mencionado. Con el trabajo que presento hoy doy también una edición anotada del en otro tiempo *unicum*, señalando alguna que otra pequeña errata deslizada en la edición del holandés W. J. van Eys de hace cien años, a pesar de los esfuerzos realizados por aquél en el sentido de que no sucediera tal cosa, lo que entra dentro de lo normal entre los que nos dedicamos a la caza de las que se nos cuelan a nosotros mismos muy a nuestro pesar.

GLOSSA

La lengua de los *Refranes y Sentencias* de 1596, lo mismo que en el caso de los refranes recopilados por Oihenart el siguiente siglo, se sitúa en general dentro de un estadio arcaizante. Cuando Axular ya no empleaba formas perifrásticas de aoristo del modo indicativo, tales como *ethor zedin*, *ekhar zezan*, etc., aunque disponía de un bagaje bastante más amplio de formas usadas en otros modos que lo que circula en hablas actuales de tipo demótico, en los refranes de Oihenart se recogen numerosos ejemplos de dicho tipo, lo mismo que ocurre en el caso de nuestro clérigo pilongo bilbaino Rafael de Micoleta, quien todavía en 1653 usa en la traducción de sus diálogos formas como *Xauna nic vostac conta ninçean*, ‘Señor las cinco yo las conte’⁷. Esto hace que, lo mismo que ocurre con los de Oihenart, independientemente de su valor en sí, los *Refranes y Sentencias* de 1596 adquieran una importancia notoria a la hora de establecer la historia de la lengua. De todo ésto se dio cuenta certeramente el lingüista gascón René Lafon, conocedor como pocos de la historia de la lengua vasca, quien en su básico estudio titulado *Le système du verbe basque au XVIe siècle*, dos tomos, Burdeos 1943, los tiene en cuenta, como no podía ser de otra manera, incluyendo también los de Oihenart a pesar de corresponder al siglo siguiente del estudiado⁸.

⁷ Del tipo de *konta nitzan*, de raíz *-eza*, que Leizarraga empleaba en el siglo XVI.

Cfr. *Modo breue de aprender la lengua vizcayna compuesto por el licenciado Rafael Micoleta, presbytero de la muy leal y noble Villa de Bilbao, 1653*, Sevilla 1897. Editado por Edward Spencer Dodgson.

⁸ Así, en las pp. 29-33, 448, y 451-452 trata del verbo *ekharri*, el cual tiene conjugación propia, siempre con valor de aoristo, y para eliminar tal valor recibe el sufijo *-ke*, que no le da en ese caso sentido conjetural, como normalmente sucede, sino que sirve para que adquiera el significado efectivo de presente o de pretérito imperfecto, y para ello cita ejemplos tomados de los refranes de Oihenart, ya que este estado de cosas continuó en área continental más allá del siglo XVI, al menos hasta una época bastante reciente, y corrige al P. Lhande, quien traduce erróneamente en su *Dictionnaire basque-*

Así en *Refranes* y *Sentencias* tenemos los siguientes, junto a los de Oihenart, tal como están publicados con anterioridad, los cuales se colocan a continuación, agrupados todos ellos principalmente según los tipos de verbo que portan, aunque no exclusivamente:

Aoristo gnómico con forma de pasado

RS 1596: 52. *Vnayoc arri citean, gastaec aguir citean*, 'Los Pastores riñieron, los quesos parecieron'; 75. *Oparinac nenguiâ bearguin ta alperqueriac auzquin*, 'La necesidad me hizo obrero, y la vagamundez pleytista'; 167. *Eriocac ereçan Butroeco alabea Plencian*, 'El tartago mato a la hija de Butron en Plencia'; 263. *Lotsaga nindin, oguiz ase nindin*, 'Sin vergüenza me hize y arte me de pan'; 294. *Iayguicidi nagua, erracizan vria*, 'Leuantose el perezoso y quemo la villa'; 319. *Iaraunsi edo yrabaci eguia*, 'Heredolo, o ganolo'; 332. *Adiunça onean nentorre, vaya ezer ez necarre*, 'En buen sazón vine, mas no truxe nada'; 344. *Hurrûgo ynsaurra burua laso, jarrequinezequida erricoa laso*, 'El nogal de lexos como la cabeça, mas no la alle como la de la patria'; 358. *Ausazala euriaz loyza çidi*, 'Siêdo poluo cõ la lluuia se hizo lodo'; 386. *Arzayoc arricitea, gaztaec aguircitea*, 'Riñeronse los pastores de ouejas y parecieron los quesos'; 438. *Lar janac eta edanac guichitara nencarre*, 'Demasiado comer y beuer me ha traydo a poco'; 486. *çarteguia biorcidi jay parira*, 'La vejez boluiose al nueuo nacimiento'; 513. *Eznea guric ta odola erreorean atera neban ta ezer yrabaci ez neçan ta ene beychua galnezan*, 'Leche, manteca y sangre saque de la teta, y nada no gane y perdi mi vaquilla'; 535. *Oçac yl eguia Mayaça, ta ni asenenza*, 'El frío matole al Mayo, y me hartó a mí'; 555. *Gastelauna neguia senar, oñean arr ta beguian negar* (Oihenart no da la traducción);

français, p. 195, *dakar, dakhar*, p. 201, *dekar, dekhar*, señalados como variantes, por 'il, elle porte' con referencia a Oihenart, mientras que para *dak(h)arke*, refranes 512 y 682, etc., da 'il, elle portera, il, elle pourrait porter', considerando Lafon que es todo lo contrario, y que para el valor de 'il, elle pourrait porter' necesitaría una *l-* inicial, no *d-*.

Este mismo fenómeno se constata también en *ethorri*, si bien las formas nudas *nator* y *nyatorqueçu*, —forma alocutiva del tratamiento de *zu* esta última—, que emplea Dechepare, las traduce Lafon erróneamente por 'je viens', en lugar de 'je viendrai', la primera, y por 'je (vous r.) viendrai', en lugar de 'je (vous r.) viens', la segunda, I, p. 160, cfr. mi *En torno a la evolución y desarrollo del sistema verbal vasco*, Bilbao 1985, pp. 14-15.

Los refranes 295 y 416 de Oihenart apoyan plenamente ésto que digo. Forma nuda con valor de aoristo, traducida al francés por el futuro: 295. *Lan-ihessi Cra—tora, han ere iaquia bera estator* ahora, 'Il va à Ca—tro, pour fuir le travail, neantmoins là au—i, la viande ne luy viendra pas d'elle me—me à la bouche'. Forma que lleva sufijo *-ke*, traducida al francés con valor de presente: 416. *Sourda tincatus —obera, datorque* etenzera, 'La corde d'vne mandore ou d'vn violon, —e rompt en la tirant trop'.

Oihenart, 8: Aguian *serrana ezadin engana* —la flexión sintética de aoristo *serrana*, por una parte, y la perifrástica *ezadin engana*, por otra—; 10: *Aharra siten alxonac, aguer siten gasna ohonac*; 40: *Arftoa emoïic arbuïa sesanac, guero eroffi behar vken suën*; 137: *Emastearen gaizes xikira sedina adarrequi ehorz sedin*; 215: *Haurbat jan nesan, haur-ialea ensun nesan*; 238: *Hil-ordugabe, bere onas emaiza seguïnac kauffit sesan saharze gaiza*; 253: *Hozac maïaza hil sesan, eta ni affe nensan*; 257: *Iaiki sedin naguia suaren pizera, esar sesan exea errazera*; 275: *Ikus nesan orraz-ohoina asotaturic, vrre molsoarena alcateturic*; 278: *Inhurria farri hilzecotan, hegaldun eguin sedin, eta es hegafti guertazecotan*; 283: *Iffis fraide sar nendin, eta ahalgues ialgui enendin*; 284: *Itaxura es-ansia sesanac bere exea gal sesan*; 316: *Mesu eguin nesan herabea, berant ioan sedin, eta barax, eta izul deus gabea*; 336: *Nihaur ninsan guelari, ene vskiari basequion nabari*; 366: *On-goffeac guiçon bat hilic ihes seguïn eliča-barnera, eta esta gueros hantic atera*; 368: *Onhets nesan gure atsoa, iduri sequidan nescaxoa*; 392: *Otfoaren iheffi nenbilela, bat nendin harzarequi*; 462: *Vrguluac cerura abia-eta, io seguïn ifernura*; 471: *Vrte gusian guerta ezedina, bethirequian*; 477: *Vz sesanac bere alhorra ereiteco xoriegati, bere burua goffes hil sesan xorier barur eraguiteagati*; 487: *Atebati segoen efcalea goffead hil sesan*; 517: *Exea vrra sesana egur eguiteco, xas bero sedin, aurtten hozes hilzeco*; 519: *Goisegui bereas seguïnac emaiza, aurkit sesan arratfalde gaiza*; 542: *Aises isorra sedina puzes erdi cedin*; 667: *Sar sequidan limicatuz, ialguiten sait horzcatus*; 670: *Sobera ia-quinfu isanes gabe sedin axeria bustanes*; 681: *Aberatfi nahi sena vrthe bitan, vrkha sedin vrtherditan*; 699: *Mina nüen lepoan, lot nensaten sangoan*; 705: *Salduna fenhar vftean, sahar nendin es-vftean*.

Flexiones sintéticas nudas de aoristo con forma de presente

RS 1596: 31. *Ax adinhon ta axa*⁹ *hon*, ‘Se acomodado, y seras bueno’; 240. *Yre ydeaz ezcoadi ta aja ondo veti*, ‘Casa con tu ygal y seras siempre bien’; 34. *Zaran bat daguiñac bi day*, ‘Quien hiziere vn cesto hara dos’;

Oihenart, 28: *Anxo limofnari, vrde ebatsiaren oinac demaza beharrari*, ‘Ancho (*c’eft le nom propre d’vn homme*) eft vn grand faifeur d’aumofnes, il donne au pauvre les pieds du pourceau qu’il a dérobé’; 37: *Arrozac es lan daidic, es deraidic*, ‘Vn hofte, ny ne fera aucun trauail pour toy, ny ne te donnera le moyen d’en faire toy-mefme’; 152: *Erroia has esac, beguiac dedezac*, ‘Nourris le Corbeau, il te creuera les yeux’; 153: *Esacuffan beguic nigar esteguic*, ‘L’oeil qui ne te void pas, ne te pleurera pas’; 176: *Gaiz-derrizanac irri deraidic, onderizanac hafperen*, ‘Celuy qui te hait, te fera rire, & celuy qui t’ayme te fera fouffpirer’; 295: *Lan-ihessi Craftora, han ere iaquia*

⁹ Las flexiones del verbo *izan* no suelen tener normalmente en lengua vasca valor de aoristo, pero, según parece, aparece en dos refranes. Véase también el siguiente.

bera estator ahora, 'Il va à Cafro, pour fuir le trauail, neantmoins là auffi, la viande ne luy viendra pas d'elle mefme à la bouche'; 441: *Sunharrac eder du adarra, bana fruturic estecarra*, 'L'ormeau a le branchage fort beau, mais il ne porte point defruit'; 564: *Bihicor da naguiaren alhorra, bana belharsar beci hanti estathorra*, 'Le champ de pareffeux eft fertile, mais il n'en fort que de méchantes herbes'.

Flexiones sintéticas no nudas de aoristo con forma de presente y valor de subjuntivo

RS 1596: 34. *Zaran bat daguienac bi day*, 'Quien hiziere vn cesto hara dos';

Oihenart, 126: *Egurra daguienac leku gaizean, ekarri beharco du foinean*; 191: *Guesurtiac ser du meritatu?*, *egui derranean guesurtatu*; 234: *Hihaurc lan eguin-ahala, bersec deguiten estuzala*; 575: *Eguic vngui nic diodana, eta es gaisqui nic deguidana*.

Perífrasis no nudas de aoristo con forma de presente y valor de subjuntivo

Oihenart, 22: *Ama finhez estesanac*, *Amaisuna*; 88: *Bentura dadinac harza, eftadinac es eta barza*; 129: *Eiheran dadinac egon-egui, bidean lafter begui*; 135: *Emaftea har desana handitaric, estate exean grina gabetaric*; 202: *Goregui igan dadina ahalgugabequi, behera ieuts daite ahalgweisunequi*; 251: *Hori da onsa errana, bana eracarrac eguin desana*; 272: *Idia gueinha desanac vstar diro*; 370: *Oren gaizbati izur dadina, ehuni*; 537: *Vstaren-arau suhurraren iatea, Ianago desanac arroz duque goflea*; 649: *Nahiago dut arfto iaffan nesanbat, esies saldi egoz nesanbat*¹⁰.

Perífrasis nudas de aoristo con auxiliar de suf. -di- y forma de presente

Oihenart, 59: *Ausilaria farifsta esac onfa barataria, espere eure susena estaquidic valia*; 427: *Seha esac ona, hoba daquidic, seha esac gaxtoa, hont estaquidic*; 514: *Emoc arlotteari egoffiti, efca daquidic errequiti*; 639: *Latfari onari estaquidio falta latfarri*.

¹⁰ En *iaffan nesanbat*, y *egoz nesanbat* el auxiliar *nezan* está por *nazan*, y pienso que no hay que confundirlo con *nezan* del pasado, como sucede en el no 215: *Haurbat jan nesan*, *haur-ialea ensun nesan*; etc., cfr. en el mismo sentido tambien los números 275, 316, 368.

Flexión sintética de aoristo prescriptivo de *ukhan*

Oihenart, 384: *Otfoa lagun duanean, albaihu hora faihetsean.*

Imperativos de *ukhan* / *edun*

RS 1596: 501. *Ce eguic gachic ta ce euc bildurric*, ‘No hagas daño, y no tengas miedo’;

Oihenart, 9: *Ahalue-gabeac bitu ep'er erreac; ser ahalgorrac? ogui-mo-corrac*; 669: *Sentona agorrilan bides bahoia, v c eurequi ekitacoa.*

Otras flexiones de *ukhan* / *edun*

RS 1596: 3. *Aberassoc jaya daude, chiro gajooc veti neque, auçooc vere yguy daude veti dabilena esque*, ‘Los ricos tienen fiesta y los pobres cuytados sie<m>pre trabajo, los vezinos también aborrecen siempre al que anda pidiendo’; 6. *Basoa ta yuaya auço, au ez daben esea gaso*, ‘Monte y río vezino, casa que esto no tiene peruersa’; 425. *Peco gassoa deucot*¹¹ *etorri joatan gacha jatordala ase osteco loa*, ‘Mala sospecha le tengo que el mal que me suele venir me viene el sueño después de la hartura’; 440. *Beluco esconça deunga, goxeticoa ez oba, aldia gauzac daude, aroari jarrain gaquioza*, ‘Tardío casamiento malo, El temprano no mejor, Tiempo las cosas tienen, al tiempo sigamosle’; 463. *Eztay eseric extauenac auric*, ‘Casa no hara quien hijos no ha’;

Flexiones del tipo *daukat*

RS 1596: 290. *Eyquec senar maquerria ta ac aucaque andera*, ‘Haras marido contrahecho, y aquel te tendrá estimada señora’;

Flexiones del auxiliar transitivo *eutsi* que rige dativo en área occidental

RS 1596: 13. *Badeguioc yñori eyngo deusc bestec yri*, ‘Si hazes a alguno, harate otro a ti’; 490. *Emongo badeustaçu luzatu ce eguidaçu*, ‘Si me lo aueys de dar no me lo alargueys’;

¹¹ *Deucot* aparece ligado al dativo, ‘le tengo a él o a ello’.

Imperativos de *izan*

RS 1596: 31. *A x adinhon ta axa hon*, ‘Se acomodado, y seras bueno’; 334. *Daygu Goliz auzi ta garea vaquez bizi*, ‘Hagamos pleyto de Goliz y seamos compaz biuir’; 451. *Ene alabea a x on, ama marcaac dabilz isasoan*, ‘Hija mia sey buena, madre las naos andan en la mar’;

Oihenart, 91: *Bere ahal dena, espis berzeren*; 543: *Ais cortes gusiequin, eta nabaffi gutirequin*; 647: *Minsa bite gusas seihear, eta bira gure behar*.

Subjuntivo de *izan*

Oihenart, 287: *Itsuac nahi luke berzeac ere itsu liren*.

Prótasis condicional de subjuntivo de *izan* (conjetural)

RS 1596: 293. *Ecachac dacar aro ona, gaxtoa vaynzate oba*, ‘La tempestad trae buen temporal, peruerso podrias ser mejor’;

Apódosis potencial de futuro de *izan*

Oihenart, 187: *Gausa forta da Erretate, hura gaberic eninsate*.

Flexiones conjeturales de *izan*

RS 1596: 158. *Ezavn adi ta ajate ondo bici*, ‘Conocete y seras de bien biuir’;

Otras flexiones de *izan*

RS 1596: 7. *Bioça ta zençuna guduan dira bearrago ysquilluac baño*, ‘Co-raçon y entendimiento en la guerra son mas necessarias que las armas’; 20. *Celan vaysta ojala alacoa mendela*, ‘Qual es el paño, tal es el orillo’; 24. *Ayta çarra ta behse etena ezta guerena*, ‘Padre viejo y abarca rota **no** es deshonrra’; 27. *Aceriac buztana jauso eçin ta vay gabia. andidanarren yndarra nagusi jaquiteria*, ‘El raposo la cola no puede sostener y si el mazo, por ser en si grande la fuerça mayor es la sabiduria’; 29. *Aldi chaburra lasterra vada egun astia baño obeda*, ‘Si el tiempo corto es apresurado, es mejor que el dia va-

garoso'; 30. *Adinona larrabaño o b eda*, 'Lo acomodado es mejor q lo demasiado'; 36. *çeeyquec maurtuti hoaneâ ederr eztanic calean*, 'No hagas quando fueres por el desierto lo que no fuere hermoso en la calle'; 181. *Eztay yztanda puzchoan eztana*, 'Rebentar no se hara quien no se hincha'; 240. *Yre ydeaz ezcoadi ta aja ondo veti*, 'Casa con tu ygual y seras siempre bien'; 405. *Arria vrtigui ta escua ostu, ax guiçon galdu*, 'Tirar la piedra y escôder la mano, eres hombre perdido';

Apódosis potencial de futuro aoristo de *egin*

Oihenart, 20: *Amac irin balu opil balaidi*.

Apódosis potencial de futuro aoristo de *-i-* 'dar'

RS 1596: 91. *Neurez ez dot, balinde baniqueçu*, 'De mio, no tengo, si me diessen daros eya'; 409. *Baçint baniqueçu*, 'Si me dieseys daros eya';

Apódosis conjetural perifrástica de aoristo

RS 1596: 10. *Aspertu banequio asper lequiquet*¹², 'Si me le yo vêgasse, vêgarse meya'.

Joan como auxiliar intransitivo para expresar el hábito

RS 1596: 61. *Guichia guichia asco eguin doa*, 'Poco a poco se haze mucho'; 94. *Dindica murcoa betatu doa*, 'Gota a gota se hinche el cantaro'; 107. *Aldi guextoan jayo doa hospe gextocoa*, 'En mal punto nacer suele el de mala fama'; 123. *Hao ysian eztoa sartu eullia, ta aldi guztietan ezta eder eguia*, 'ê boca cerrada no suele êtrar mosca y en todo tiêpo no es la verdad hermosa'; 156. *Ecandu gextoa belu anzudoa*, 'Costumbre peruersa tarde se oluida'; 166. *Hurdinetan assiazquero prestuesta seyzaroa, ynoc çebez aurqui guero çe aldia eldudoa*, 'Despues de comêçado a encanecer no es de prouecho el niñear, nay-de diga luego despues que el tiempo suele llegar'; 176. *Escurean haora oquelea galdu doa*, 'De la mano a la boca la tajada se suele perder'; 229. *Leorrean artu ezdoa arrancaria*, 'En lo seco no se toma la trucha'; 275. *Aroz dinean*

¹² Obsérvese la vacilación en el uso del radical en el mismo refrán, donde en la primera perifrasis aparece la forma de participio *aspertu*, y en la segunda el radical *asper*, con auxiliares del sistema de aoristo en ambos casos.

çirola osqui guichi vratudoa, ‘Quâdo el çapatero se haze carpintero, pocos çapatos se desgarran’; 353. *Gaz esuroa galduro batudoa*, ‘La sal vertida malamente se recoge’; 360. *Surean quehea jayo doa*, ‘Del fuego el humo nasçer suele’; 425. *Peco gassoa deucot etorri joatan gacha jatordala ase osteco loa*, ‘Mala sospecha le tengo que el mal que me suele venir me viene el sueño despues de la hartura’; 481. *Zenzun eguarria estoa sartu* buruan, ‘Tuyzio traydo no suele entrar en cabeça’; 499. *Guiçon vicia bereen ezcatudoa*, ‘Hombre bivo suele demandar lo que es suyo’; 541. *Ojal ona huchan saldu doa* (Oihenart no da la traducción).

Oihenart, 332: *Nesca harzen ari dena saldu doa, galdazen ari dena da-galdua*, ‘Fille qui prend elle fe vend, fille qui demande eft perduë’; 466: *Vrhe-gacoas, ate gusiac irequi doas*, ‘Vne clef d’or ouure quelque porte que ce foit’; 511: *Betheguis sorroa lehertu doa*, ‘Par trop remplir, le fac vient à creuer’; 565: *Burla gaxtoa bere sor-lekura izuli doa*, ‘Vne méchante raillerie retourne vers le lieu d’ou elle eft fortie’.

En textos vizcainos es muy corriente este tipo de perifrasis, empleándose incluso por parte de Juan Antonio Moguel, y debe tenerse en cuenta que el auxiliar transitivo es *eroan*, para cuyo uso Dechepare y Leizarraga emplean el siglo XVI la variante *eraman*, cfr. Leizarraga: *recubratu baitarama bere leheneco edertassun Apostoluén demborán ohi çuena*, “Gvcizco Andre noble ...”, 2, y Dechepare: *Mundu honec anhez gende enganatu darama*, “Amorosen gaz-tiguya”, 74 y ss. Leizarraga usa también *joan*, cfr *Guiçonon manamenduén eta doctrinén arauetzco gauça hauc gucioc vsança berez galdu doaça*, “Colossianoe.”, II, 22.

***Eroan* como auxiliar transitivo para expresar el hábito**

RS 1596: 79. *Triskean badabil asoa aus asco eriguidaroa*, ‘Dançando si anda la vieja mucho poluo leuantar suele’; 210. *Andra vrenac esea lauçatu guino daroa betatu*, ‘La muger de buen recado, la casa suele hinchar hasta el tejado’; 238. *Seyac danzuana escarazean esan daroa ataartean*, ‘Lo que oye el niño en el fogar suele dezir en el portal’; 264. *Lurren humea lurrac aci daroa*, ‘La cria de la tierra suele criar la tierra’; 368. *Hosaylean hurteyten daroarçac leçereâ*, ‘En Hebrero salir suele el Osso de la cueua’; 480. *çaldi çelaracoa oshsoac janeztarora*, ‘El cauallo para silla no le suele comer el lobo’;

***Joan* (flexiones sintéticas aspectuales)**

RS 1596: 36. *çeeyquec maurtuti hoeaneâ ederr eztanic calean*, ‘No hagas quando fueres por el desierto lo que no fuere hermoso en la calle’;

Oihenart, 61: *Atsoa lehia duna hilzera?, oha azerrira bisizera*; 166: *Estoëla latsara, gazes duena oinsolara*; 213: *Has nesac egunco araguias, azoco oguias, eta xasco arnoas, eta Axeterrac bihoas*; 293: *Lan aizineti pagatua ihesi doa*; 320: *Mundu hunec diduri itsaffoa, iguerica estaquiena ondarrera doa*; 326: *Nahi duenean doaque bacu'ra, arstoa eta arbalda dituenta escura*; 493: *Bere caltetan sori gaizecoa mercatura doa*; 555: *Behiari darraicala doha gaisquinzetara xahala*; 561: *Berzeren emaste duana-gana maite, oha seiharbideas hal'ere lerra aite*; 580: *Erguela da gordazera doena berecenera*; 602: *Gasteac es iaquines, eta saharac esines, doas eguitecoac defeguines*; 606: *Gaxtoen artean esin bisis bahabila, oha berze mundu baten bilha*; 645: *Min-bilha dabila guducara dohena ascarragoarequila*; 669: *Sentona agorrilan bides bahoa, vc eurequi ekitacoa*; 675: *Vrrunera dohena esconzera, edo da enganatu, edo doha enganazera*.

Ezin

Oihenart, 63: *Badut ere herabe, senarraren hilsale horri ioaitera iorrare, esin naoque ian-gabe*; 161: *Esina ascarr-ago da esi es sina*; 162: *Esin-gaises da on*; 263: *Iaureguic, berac ardiesten esin duena, du gutiesten*; 588: *Esin daidienac nahi besala, begui eguin ahala*; 602: *Gasteac es iaquines, eta saharac esines, doas eguitecoac defeguines*; 606: *Gaxtoen artean esin bisis bahabila, oha berze mundu baten bilha*.

Conjeturales de conjugación sintética

RS 1596: 18. *çagoquez exilic ta ençon eztaycu guextoric*, 'Callando estareys, y mal no oyreys'; 87. *Oñac leorr haoo eze sendari doque*, 'Los pies secos, y la boca humeda, tendras gallardia'; 215. *Badaguic eguipidea ona doquec erioçea*, 'Si hazes lo que eres obligado, tendras buena muerte'; 325. *Demanac bician ver<e>a besteri doque negarra veti*, 'Quien diere en vida lo suyo a otro tendra lloro siempre'; 439. *Arrezac leyen ganeco lañoa ta doquec goxera gassoa*, 'Toma la niebla de sobre el yelo, y tendras mala mañana'; 505. *Ayn da ona nojala çe ez daquit nox doqueda*, 'Tal es de buena la leche de la uaca que ha dos años que cria que no se quando la tendre'.

Oihenart, 7: *Ago Iaincoarequi, Iainco dukec hirequi*; 33: *Arraica ahunsari, Agosque caparrari*; 132: *Emac buruti, duquec errada*; 135: *Emaftea har desana handitaric, estate exean grina gabetaric*; 326: *Nahi duenean doaque bacu'ra, arstoa eta arbalda dituenta escura*; 329: *Neques irabasteac deracuske ongui beguirazea*; 374: *Oro, bere buruas berzeac, desaguske gaiski erraileac*; 424: *Salduna, eguic semea Duke, esesaguke*; 498: *Eguiteac eguiten deracusque*; 521: *Haffac direnean elgu' escontgueiac, Nequearenac dirat' esteiãc*.

524: *Hogueti vrtetan estena, hogueti eta hamarretan estaquiena, eta berro-gueietan estüena da iagoiti estatena, estaquiüena, eta estuqueena*; 537: *Vs-taren-arau suhurraren iatea, Ianago desanac arroz duque goffea*; 546: *Aro emearen beha dagoena vda-neguetan, efcas date bere gausetan*; 577: *Emac atherbe gaxta-guinari, bera duquec falhatari*; 629: *Ihabalia nois ere ihabaliarequin lifcarzen baita, aiziniöileac duque garhaita*; 679: *Xekenac onic estu, vrrasaleac estuque*.

Conjetural perifrástico con flexión verbal auxiliar de *izan*, no nudo y con valor de pretérito perfecto de subjuntivo

Oihenart, 677: *Vrthearequila, iragan dateeno, kexa esadila*.

Conjetural perifrástico nudo con flexión verbal auxiliar de *izan*

Oihenart, 695: *Estate vngui serbizatu, bere mainatarequi nahi duena doftatu*.

Grupo verbal con auxiliar intransitivo conjetural

Oihenart, 398: *Prestazen esadila ari, guero burhaffic efcatu behar izau-keonari*.

Imperativos sin auxiliar

RS 1596: 25. *Arloteari emayoc arauça, escatuco dic zoça*, 'Al mendigo dale el hueuo pedir te ha el palillo escarbador'; 36. *çeezyquec maurtuti hoeaneñ ederreztaníc calean*, 'No hagas quando fueres por el desierto lo que no fuere hermoso en la calle'; 73. *Ceguioc ezer Hendorea ençun artean bestea*, 'No hagas nada Alcalde, hasta oyr al otro'; 152. *Ydiçarrari, çe eguioc alauneríc sorosi*, 'A buey viejo, no le cates majada'; 162. *Gaytua çe eguioc gaytu*, 'No aflijas al aflito'; 174. *Yndac micabat orban бага, diada nesquea gajpaga*, 'Dame una picaza sin mancha, dar te he la moça sin mal'; 189. *Yraunic çe emac yñori*, 'No des baldon a nayde'; 194. *Vlerezac lenago ta yz eguioc gueroengo*, 'Entiende primero, y habla postrero'; 217. *Otu ceguioc oean andreari, ez hurtan çaldiari*, 'No le ruegues ê la cama ala mujer ni en el agua al caualllo'; 233. *Yquedac ta diqueada*, 'Darasme y darte he'; 243. *Naztauenac ogenic yñez be-gui guextoa ganíc*, 'Quien no quiere engaño, haga huyda del peruerso'; 265. *Ondo eguioc landerrari, Iayncoac diquec donari*, 'Haz bien al pobre, dar te

ha Dios galardón; 272. *Iac, emac, erac, ta çeguioc trancart*, 'Hierele, dale, matale, y no le hagas falsa'; 290. *Eyquec senar maquerria ta ac aucaque andera*, 'Haras marido contrahecho, y aquel te tendra estimada señora'; 304. *Huda ta negu eguzu ogui ta su*, 'Dadnos Invierno y Verano pan y fuego'; 312. *Gach çeerexqueoc yñori, ta emac verea edoçeyni*, 'No quieras mal a nadie y da a cada uno lo suyo'; 366. *Biaotan çeguioc lo ynsaur petan*, 'En la fiesta no hagas dormida debaxo de nogales'; 429. *Ydiac eta veyac yl ezauz ta loben baten biriac yndauz*¹³ 'Mata buyes y vacas y dadme vn cornado de liuianos'; 466. *Quibel eguioc ecachari*, 'Hazle espaldas a la tempestad'; 501. *Ce eguic gachic ta çe euc bildurric*, 'No hagas daño, y no tengas miedo'; 548. *Barria eder eguic* (Oihenart no da la traducción); 556. *Esquerrac yndauz ce on dexta ene gauçary* (Oihenart no da la traducción).

Oihenart, 4: Adifkide *eguic es behar düanean, bana behar düaneco*; 7: *Ago Iaincoarequi, Iainco dukec hirequi*; 23: *Amaisuna erradan, no, es, nahiduna*; 30: *Araqaina erhac behia, eta indac cornadobaten biria*; 33: *Arraica ahunsari, Agosque caparrari*; 54: *Auco sori gaizari ekuru, eta onari aiduru*; 61: *Atsoa lehia duna hilzera?, oha azerrira bisizera*; 73: *Bequi on eta gaizaren berri, cargutan duënac sembait herri*; 85: *Belaz düana es vz hagati, Austore iinguey denagati*; 91: *Bere ahal dena, espis berzeren*; 112: *Ditüen ontarsunegati, onhetsac adifkidea, eta es vz op'o gutigati, seren dic norc berea*; 119: *Domingo eguic emafte, azi lo, berac irazar iro*; 166: *Estoëla latsara, gazes duena oinsolara*; 124: *Eguic bat'i, goizeagati*; 129: *Eiheran dadinac egonegui, bidean lafter begui*; 132: *Emac buruti, duquec errada*; 133: *Emac saretas, bilha eftirot ahurretas*; 148: *Errac eguia vrka aite*; 149: *Erradac no-requi bis'isan, nic hiri, guero, nolaco isan*; 160: *Es holla, Vfmena, handiqui, gorapenac foinean diacarken beherapena*; 192: *Guibel eguioc ekaizari*; 193: *Guison bisar peituti, eta emaste bisarsuti, ihes-eguic nola ko'suti*; 213: *Has nesac egunco araguias, azoco oguias, eta xasco arnoas, eta Axeterrac bihoas*; 251: *Hori da onsa errana, bana eracarrac eguin desana*; 313: *Mainata execoari, bersegatic galdo ari bada, hire diruti, edo bihiti, emoc ilhindias vskiti*; 351: *Ohaidea onhetsac eder denagati, escont-idea bere ontarsunagati*; 424: *Salduna, eguic semea Duke, esesaguke*; 438: *Sori onari irecoc atea, eta gaizari auco beha*; 458: *Vrlas gaiski erraiteracoan, esarsquic eure faltac golcoan*; 500: *Emac horari esurra, eta emasteari guesurra*; 514: *Emoc arlotteari egoffiti, efca daquidic errequiti*; 540: *Adifquide saharr berriagatic eftuzala*; 551: *Axeria predicazen denean ari, gogo emac eure oilloari*; 561: *Berzeren emaste duana-gana maite, oha seiharbideas hal'ere lerra aite*; 573: *Educuan eure athea herfiric eta es erran eure ausoas gaisquiric*; 574: *Eguic vngui behin eurey, eta guero, ahal badaguic, azey*; 577: *Emac atherbe gaxta-guinari, bera duquec falhatari*; 578: *Emac eure xahala, gogooncara, gora*

¹³ *Yndauz* corresponde a la flexión verbal *indazuz* por disimilación de sibilante, cuya forma porta su pluralizador -z a la vizcaina. Lo mismo sucede con el auxiliar *ezauz*, a partir de *ezazuz*.

ahal desaiianari ascarrara; 584: **Erregal' adi** hi eure doiarequi, et' **vzac** nekazera soroa bere thufto nahiarequi; 587: **Es har** berzerena, ez galzera vz ihaurena; 606: *Gaxtoen artean esin bisis bahabila, oha berze mundu baten bilha*; 618: **Gutietfac** handiqueria forr desaquec bekaisteria; 621: *Hire nahis gaiz iin saican horri, erracoc Sancho, vngui ethorri*; 642: *Mandatar* hoza, *berant abia, barax ioan, eta izuli hutfa*. **Ikuffac** 316 *garren atfothiza*; 647: **Minsa bite** gusas seihear, eta **bira** gure behar; 663: *Othoizen estaquierna Iaincoari, berraio itfafoari*; 672: *Sua daxeconean auçoco exeari, gogoa emac eurreari*; 693: **Estaguidala** *ximico, nahi espaduc xarramico*.

Otros imperativos

RS 1596: 1. **Adiadi** *ce jaun goycoa dagoc adi*, 'Mira con cuidado q el Señor de lo alto te esta mirâdo'; 9. **Açerrian** *lurra garraz, hoña ybinieguic baraz*, 'En patria estraña la tierra es agra, el pie pondrasle espaciosamente'; 158. **Ezavn adi** *ta ajate ondo bici*, 'Conocete y seras de bien biuir'; 166. **Hurdinetan** *assiazquero prestuesta seyzaroa, ynoc çebez aurqui guero çe aldia eldudoa*, 'Despues de comêçado a encanecer no es de prouecho el niñear, nayde diga luego despues que el tiempo suele llegar'; 178. **Zarrari** *ajea eguioc aldatu ta dayc galdu*, 'Al viejo mudale el ayre y perder le has'; 194. **Vlerezac** *lenago ta yz eguic gueroengo*, 'Entiende primero, y habla postrero'; 257. **Ezcaçeaquio** *daucanari ta vay onderextanari*, 'No pidas al que tiene, y si, al que bien te quiere'; 336. **Galdu çe eguic aldia ta ydoro dayc naya**, 'No pierdas la sazón y hallaras el desseo'; 339. **On erexteco lanyncoari eguioc vrgaçi geydeari**, 'Para querer bien a Dios az ayudar al proximo'; 382. **Ezcôezac** *semea naydoaneâ ta alabea aldaguianean*, 'Casa al hijo quando quieres, y la hija quando puedes'; 429. **Ydiac eta veyac yl ezauz**¹⁴ *ta loben baten biriac yndauz*, 'Mata buyes y vacas y dadme vn cornado de liuianos'; 439. **Arrezac** *leyen ganeco lañoa ta doquec goxera gassoa*, 'Toma la niebla de sobre el yelo, y tendras mala mañana'; 454. **Emayten deusenari demaen leguez arbez**, 'A quien se lo dan tomelo como se lo dieren'; 536. **Hordia ganic ençindu çe eguic arean**, 'De borracho no fies nada'; 558. **Ylbeeran ereyn ceguic arean** (Oihenart no da la traducción).

Oihenart, 16: **Alaba escontesac** *nahi-denean, Semea ordu-denean*; 59: **Ausilaria sarista esac** *onsa barataria, espere eure susena estaquidic valia*; 75: **Beguir** *nesac vr emeti, nihaur niaitec lafterreti*; 92: **Ber'exea** *beires daducanac eflaliric, espesa aurtic berserenera harriric*; 95: **Bere onac** *estituena vrricari, gomenda bedi vrte gaizari*; 103: **Bici adi** *ongui onarequi, eta esadila alborota gaxtoarequi*; 113: **Dixac bila nesatela** *siotfac*; 140: **Enganasalea en-**

¹⁴ *Ezauz* corresponde a la flexión verbal auxiliar *ezazuz* por disimilación de sibilante, cuya forma porta su pluralizador -z a la vizcaina. Lo mismo sucede con la forma sintética *yndauz*, a partir de *indazuz*.

ganatu duenari, **eman bequio**, es pena, bana fari; 141: **Eracuts izatac** eure lagunac, nic guero hiri eure atunac; 152: **Erroia has esac**, beguiac dedezac; 168: **Eure guelaria es potikeia**, hant estaquia aleguia hura andregueia; 169: **Eure haurra, haur deno, esac gaftiga**, estaquia, guero, esteiari higa; 213: **Has nesac** egunco araguias, azoco oguias, eta xasco arnoas, eta Axeterrac **bihoas**; 226: **Helgaiz herenagati esaisela** ordeinazeas **axolati**; 235: **Hil adi**, alaba aite; 240: **Hiri sionat Alaba, adi esan** Alabaisuna; 303: **Loila esadila hoila**, ondotic darraic barandaila; 324: **Nahi baduc bisi minic-gabe, esadila alha** goffe gabe; 379: **Orotan fida adi**, orotaric **beguira adi**; 394: **Otfo larruric iauns estesala**, ensun nahi espaduc otfoa isala; 398: **Prestazen esadila ari**, guero burhaffic efcatu behar izaukeonari; 402: **Saihesquia lauda esac**, ordoquia **eure esac**; 427: **Seha esac ona**, hoba daquidic, **seha esac** gaxtoa, hont estaquidic; 428: **Sela nahi estuenari eman bequio** arbalda; 433: **Seinuac deraun-sano, sinsarrotsa ioralterano, (adi esac, ensun daiteela ioralterano & es urrunago)**; 465: **Vrhea, emastea, eta oihala, egu-arguis beci har estizala**; 483: **Adizen estuan gausa, estesala pusta es nauffa**; 484: **Ama aizint sasquio** puta deizera. **Hori erraiten sion** puta alababatec, bere amari, ama berze emastebatequi aharrazezan; 488: **Axeter sekeneti, Abocatu goffeti, eta partida bien conseilu deneti, beguira adi** nola affaieti. **Hiru guison mota hauec, affaiac besala, gutica gutica, nehor galzen dute**; 538: **Adauffi deguidala, bana auffic enesala**; 545: **Ardi bilha adi**, nahis baque, otfoac ian esaque; 584: **Erregal' adi** hi eure doiarequi, et' **vzac nekazera soroa bere thufto nahiarequi**; 643: **Mandoac offinari. Adiesac** vr emaiten duela, guernu eguitean; 647: **Minsa bite** gusas seihear, eta **bira** gure behar; 668: **Sendo nahi dituca beguiac? lot izac** eure erhiac; 677: **Vrthearequila, iragan dateeno, kexa esadila**; 697: **Gathua ohoin isanagati, estesala ohil** eure guelati; 704: **Sagüac jan liroena, jan beça** gathuac.

Prótasis condicionales de subjuntivo

RS 1596: 91. **Neurez ez dot, balinde baniqueçu**, 'De mio, no tengo, si me diessen daros eya'; 13. **Badeguioc** yñori eyngo deusc bestec yri, 'Si hazes a alguno, harate otro a ti'; 15. **Balizco oleac** burdiaric ez, 'La erreria de si fuesse no aze fierro'; 33. **Badaguic** su ateâ ypirdia vzcarti cejan verba day eugayti, 'Si hazes ê la cozina el culo pedorro hablara por ti en el mercado; 215. **Badaguic** eguipidea ona doquec erioçea, 'Si hazes lo que eres obligado, tendras buena muerte'; 293. **Ecachac dacar aro ona, gaxtoa vaynzate oba**, 'La tempestad trae buen temporal, peruerso podrias ser mejor'; 409. **Baçint baniqueçu**, 'Si me dieseys daros eya'; 396. **Choria gazteteguiâ ezpadaguic abia, zaarza gachen eldudoc hire biçia**, 'Paxaro si no hizieres ê mocedad nido, en mala vejez ha llegado tu vida'; 510. **Adisquide baria gayti zara vcatu validi edo len edo guero calta artu leydi**, 'Si por el nueuo amigo el viejo se negasse o antes o despues tomaria daño';

RS 1596: 10. *Aspertu banequio asper lequiuet*¹⁵, ‘Si me le yo vêgasse, vêgarse meya’; 348. *Onec galdu badagui vay, bestela ez*, ‘Si este perdiere si, de otra manera no’; 540. *Ynardun badaguic, ez doc ue <a>r besteric*, ‘Si continuas en el trabajo, no tienes necesidad de otro’;

Oihenart, 497: *Deus estuena, balu, emaile handi*; 503: *Es bere efcasa, es berzen bortiza, estasqui vrguluac senti espadiza*.

Oihenart, 574: *Eguic vngui behin eurey, eta guero, ahal badaguic, azey*, ‘Fais du bien premierement aux tiens, & apres, fi tu peux, aux efrangers’.

Egin (flexiones sintéticas de aoristo —alternando con las flexiones de suf. -di(-)—)

RS 1596: 13. *Badeguioc yñori eyngo deusc bestec yri*, ‘Si hazes a alguno, harate otro a ti’; 33. *Badaguic su ateâ ypirdia vzcarti cejan verba day eugayti*, ‘Si hazes ê la cocina el culo pedorro hablara por ti en el mercado’; 34. *Zaran bat daguianic bi day*, ‘Quien hiziere vn cesto hara dos’; 36. *çeeyquec maurtuti hoaneâ ederr eztanic calean*, ‘No hagas quando fueres por el desierto lo que no fuere hermoso en la calle’; 73. *Ceguioc ezer Hendorea ençun artean bestea*, ‘No hagas nada Alcalde, hasta oyr al otro’; 74. *Oshsoac arçari min leyo*, ‘Doler le haria el lobo al osso’; 75. *Oparinac nenguiâ bearguin ta alperqueric auzquin*, ‘La necesidad me hizo obrero, y la vagamundez pleytista’; 127. *Al-daygunlegez ta ez naydegunlegez*, ‘Como podemos y no como queremos’; 152. *Ydiçarrari, çe eguioc alauneric sorosi*, ‘A buey viejo, no le cates majada’; 162. *Gaytua çe eguioc* gaytu, ‘No aflijas al aflito’; 194. *Vlerezac lenago ta yz eguioc gueroengo*, ‘Entiende primero, y habla postrero’; 215. *Badaguic eguipidea ona doquec erioçea*, ‘Si hazes lo que eres obligado, tendras buena muerte’; 217. *Otu ceguioc oean andreari, ez hurtan çaldiari*, ‘No le ruegues ê la cama ala mujer ni en el agua al cauallo’; 243. *Naztauenac ogenic yñez begui guextoa ganic*, ‘Quien no quiere engaño, haga huyda del peruerso’; 265. *Ondo eguioc landerrari, layncoac diquec donari*, ‘Haz bien al pobre, dar te ha Dios galardón’; 334. *Daygu Goliz auzi ta garea vaquez bizi*, ‘Hagamos pleyto de Goliz y seamos conpaz biuir’; 252. *Asedenaz aseden dayt*, ‘Con morir descansar’; 338. *Oshoa senar daguianic veti ojanera beguira*, ‘La que haze marido al lobo siempre mira al desierto’; 290. *Eyquec senar maquerria ta ac aucaque andera*, ‘Haras marido contrahecho, y aquel te tendra estimada señora’; 366. *Biaotan çeguioc lo ynsaur petan*, ‘En la fiesta no hagas dormida debaxo de nogales’; 377. *Posaco orac heyz onic ezin ley*, ‘El mastin forçado çaça buena no puede hazer’; 382. *Ezcôezac semea naydoaneâ ta alabea aldaguianean*, ‘Casa al hijo

¹⁵ Obsérvese la vacilación en el uso del radical en el mismo refrán, donde en la primera perífrasis aparece la forma de participio *aspertu*, y en la segunda el radical *asper*, con auxiliares del sistema de aoristo en ambos casos.

quando quieres, y la hija quando puedes'; 396. *Choria gazteteguiâ ezpadaguic abia, zaarra gachen eldudoc hire biçia*, 'Paxaro si no hizieres ê mocedad nido, en mala vejez ha llegado tu vida'; 407. *Bayt aguindua ta ezertua*, 'Hare lo mândado y lo que vedays'; 410. *Beyçut* naybaocu gaur, biar, ezi eziluma ezicaramu, 'Hareoslo si quereys hoy, mañana, despues de mañana'; 418. Aunça ygarota oñaça aguiri, batac *daguiana* bestec yguini, 'Passada la cabra descubrese la pisada lo que haze vno otro lo entiende'; 463. *Eztay eseric eztauenac auric*, 'Casa no hara quien hijos no ha'; 466. *Quibel eguioc ecachari*, 'Hazle espaldas a la tempestad'; 479. *Zaarrada liburu, aen esana dagu*, 'El viejo es libro, su dicho hagamos'; 501. *Ce eguic gachic ta çe euc bildurric*, 'No hagas daño, y no tengas miedo'; 548. *Barria eder eguic* (Oihenart no da la traducción).

Oihenart, 20: *Amac irin balu opil balaidi*; 37: *Arrozac es lan daidic, es deraidic*; 119: *Domingo eguic emafte, azi lo, berac irazar iro*; 126: *Egurra daguienac leku gaizean, ekarri beharco du foinean*; 129: *Eiheran dadinac egon-egui, bidean lafter begui*; 153: *Esacuffan beguic nigar esteguic*; 234: *Hihaurc lan eguin-ahala, bersec deguiten* estuzala; 192: *Guibel eguioc ekai-zari*; 238: *Hil-ordugabe, bere onas emaiza seguinac* kauffit sesan saharze gaiza; 366: *On-goffeac guicon bat hilic ihes seguin* eliça-barnera, eta esta gueros hantic atera; 424: *Salduna, eguic semea Duke, esesaguke*; 462: *Vrguluac cerura abia-eta, io seguin ifernura*; 519: *Goisegui bereas seguinac* emaiza, aurkit sesan arratfalde gaiza; 557: *Bere eguitecoen eguiten estaquienac, neques daidisque berzerenac*; 574: *Eguic vngui behin eurey, eta guero, ahal badaguic, azey*; 575: *Eguic vngui nic diodana, eta es gaisqui nic deguidana*; 588: *Esin daidienac nahi besala, begui eguin ahala*; 693: *Estaguidala ximico, nahi espaduc xarramico*.

**Egin (flexiones sintéticas de aoristo utilizadas como auxiliar
en área occidental —alternando con las
flexiones de suf. -di(-)—)**

RS 1596: 40. *Nayago dot to bat, çe amaui emon deyat*, 'Mas quiero toma vno, que doze te dare'; 48. *Farata asco calean audiaca ebiltlen dira ta oguiari leyoe*¹⁶ jira, 'Muchas vanagloriosas en la calle suelen andar vendiêdo autoridad y harian regozijo al pan'; 136. *Az ezac eroya, diratâ beguia ta mutil gextoac quendu deyque* arguia, 'Cria al cueruo, sacarteha el ojo, y quitar te ha la luz el mal moço'; 178. *Zarrari ajea eguioc aldatu ta dayc galdu*, 'Al viejo mudale el ayre y perder le has'; 181. *Eztay yztanda puzchoan eztana*, 'Rebentar no se hara quien no se hincha'; 227. *Yleyquac ta ylaye ta yre erallea yldaye*, 'Matar le has y matar te han, y a tu matador mataran'; 241. *Ycasi eztaguienac esean*

¹⁶ Dice *leyoc*, pero probablemente se trata de *leyoe*.

ez lequique çelayan, 'En casa quien no depriende no sabra en la plaza'; 268. *Mayaçean berarra lucedá eta sendo, eguitayaren orcac ebagui leydi ondo*, 'En Mayo la hierba larga es y crecida, la mellar de la oz podrian la bien cortar'; 336. *Galdú çe eguic aldia ta ydoro dayc naya*, 'No pierdas la sazon y hallaras el desseo'; 348. *Onec galdú badagui vay, bestela ez*, 'Si este perdiera si, de otra manera no'; 380. *Ecin eusi dayan orac* ynciria, 'el perro q no puede ladrar azer gruñir'; 452. *Ni yl azquero vere ydioc exardaye*, 'Despues de yo muerto tambien los bueyes araran'; 457. *Ychadonic choria escôduney*, 'Esperando alcançaria al paxaro'; 490. *Emongo badeustaçu luzatu çe eguidaçu*, 'Si me lo aueys de dar no me lo alargueys'; 510. *Adisquide baria gayti zara vcatu validi edo len edo guero calta artu leydi*, 'Si por el nueuo amigo el viejo se negasse o antes o despues tomaria daño'; 540. *Ynardun badaguiç, ez doc ue<a>r besteric*, 'Si continuas en el trabajo, no tienes necessidad de otro';

Flexiones factitivas de aoristo de *egin* con suf. *-di(-)*

Oihenart, 37: *Arrozac es lan daidic, es deraidic*; 176: *Gaiz-derizanac irri deraidic, onderizanac hafperen*.

Egin (forma perifrástica de aoristo)

Oihenart, 278: *Inhurria farri hilzecotan, hegaldun eguin sedin, eta es hegafti guertazecotan*.

Ekhharri (flexiones sintéticas de aoristo —formas aspectuales con suf. *-ke(-)*—)

RS 1596: 129. *Opeyl bustiac dacaz oguiac*, 'Abril mojado trae panes'; 293. *Ecachac dacar aro ona, gaxtoa vaynzate oba*, 'La tempestad trae buen temporal, peruerso podrias ser mejor'; 318. *Done Viçen arguia guztioençat dacar oguia*, 'San Viçente reluziente para todos trae pan'; 332. *Adiunça onean nentorre, vaya ezer ez nencarre*, 'En buen sazon vine, mas no truxe nada'; 438. *Lar janac eta edanac guichitara nencarre*, 'Demasiado comer y beuer me ha traydo a poco'; 472. *Hurac dacarrena hurac doroa*, 'El agua lo que trae el agua lo lleva'; 492. *Yzozac ta euriac dacaz escura gariac*, 'El yelo y la lluuia trae a la mano los trigos'; 512. *Leya ta erurra, garia dacar escura*, 'Yelo y nieue el trigo traen a la mano'.

Oihenart, 26: *Anhiz iana, eta anhis edana da hontara nacarrana*, 'Le manger beaucoup, & le beaucoup boire, m'a reduit à cecy, c'eft a dire à la pauu-reté'; 50: *Affeaç bazutan dacarke goffea*, 'Quelquefois pour trop fe faouler,

on vient apres á endurer la faim'; 65: *Baigorricco Biscondea, Beldurrac diacarquec ahalguea*, 'Vicomte, c'est la peur qui produit la honte'; 160: *Es holla, Vfmene, handiqui, gorapenac foinean diacarken beherapena*, 'Ne prens point vanité, Vfmene (*c'est le nom à vne femme*) de ta fortune; car fouuent le croiffant porte le declin sur ses espaules'; 185: *Gastaro alferrac dacarke saharze landerra*, 'Vne ieuneffe oifeufe produit vne vieilleffe neceffiteufe'; 199: *Gois gorriac dakarke vri, arrats gorriac eguraldi*, 'La matinée rouge est preface de pluye, la foirée rouge promet beau temps'; 441: *Sunharrac eder du adarra, bana fruturic estecarra*, 'L'ormeau a le branchage fort beau, mais il ne porte point de fruit'; 512: *Biciro aguinzeac, dekarque aftiro vrriquizea*, 'Qui toft promet, a loifir s'en repent'; 682: *Atfeguinaac atfeguinaac dekharque*, 'Le plaisir produit plaisir'.

Erakarri —factitivo de ekharri—

Oihenart, 251: *Hori da onsa errana, bana eracarrac eguin desana*; 317: *Minsazeac fobera neracarke galzera*, 'Le trop parler me meine à perdition'.

Ethorri (flexiones sintéticas de aoristo —formas aspectuales con suf. -ke(-)—)

RS 1596: 60. *Gauçea da laguneena, ychadonaz datorrena*, 'Del compañero es la cosa, que viene con agoardalla'; 147. *Hurrutirean boluara dator hura*, 'De lexos al molino viene el agua'; 332. *Adiunça onean nentorre, vaya ezer ez necarre*, 'En buen sazon viene, mas no truxe nada'; 333. *Hussic datorrena beralan biortu*, 'El que vazio viene de la misma manera se torne'; 425. *Peco gassoa deucot etorri joatan gacha jatordala ase osteco loa*, 'Mala sospecha le tengo que el mal que me suele venir me viene el sueño despues de la hartura';

Oihenart, 175: *Gaiza hunqui ator, bacar bahator*; 295: *Lan-ihessi Craftora, han ere iaquia bera estator ahora*, 'Il va à Castro, pour fuir le trauail, neantmoins là auffi, la viande ne luy viendra pas d'elle mesme à la bouche'; 416: *Sourda tincatus fobera, datorque etenzerera*, 'La corde d'une mandore ou d'un violon, se rompt en la tirant trop'; 564: *Bihicor da naguiaren alhorra, bana belharsar beci hanti estathorra*, 'Le champ de pareffeux est fertile, mais il n'en fort que de méchantes herbes'.

Erran como polirrizo (flexiones sintéticas de aoristo —las de tipo diot / diotsat son aspectuales—)

Oihenart, 8: *Aguian serrana ezadin engana*; 113: *Dixac bila nesatela siofac*; 148: *Errac eguia vrka aite*; 149: *Erradac norequi bis'isan, nic hiri*,

guero, nolaco isan; 191: *Guesurtiac ser du meritatu?*, eguia **derranean** guesurtatu; 233: *Higu dudanas gaiz dioftana finets siroiati, nahis barhana*; 240: *Hiri sionat Alaba, adi esan Alabaisuna*; 377: *Oroc dioitena edo da, edo isanen da*; 434: *Ser dio sutondocoac? ser baitio sut-aizinecoac*; 566: *Burlaric gaxtoena eguia dioena*; 569: *Daquian gusia esterrala, es ian bethi eure ahala*; 575: *Eguic vngui nic diodana, eta es gaisqui nic deguidana*; 621: *Hire nahis gaiz iin saican horri, erracoc Sancho, vngui ethorri*; 630: *Ixilic dagoênac estio guesurric*.

**Eman como polirrizo (flexiones sintéticas de aoristo
—las de tipo *deraut* son aspectuales en Leizarraga
y Dechepare, etc.—)**

RS 1596: 25. *Arloteari emayoc arauça, escatuco dic zoça*, ‘Al mendigo dale el huevo pedir te ha el palillo escarbador’; 91. *Neurez ez dot, balinde baniqueçu*, ‘De mio, no tengo, si me diessen daros eya’; 116. *Astoagaz adi quirolan ta deyc buztanaz biçarrean*, ‘Regozijate con el asno, darte ha en la barba con el rabo’; 174. *Yndac micabat orban бага, diada nesquea gajpaga*, ‘Dame una picaza sin mancha, dar te he la moça sin mal’; 189. *Yraunic çe emac yñori*, ‘No des baldon a nayde’; 192. *Dienean erezetuna yfine chircandea*, ‘Quando te dieren la sortija, pondras el dedo menique’; 233. *Yquedac ta diqueada*, ‘Darasme y darte he’; 265. *Ondo eguioc landerrari, layncoac diquec donari*, ‘Haz bien al pobre, dar te ha Dios galardón’; 272. *Iac, emac, erac, ta çeguic trancart*, ‘Hierele, dale, matale, y no le hagas falsia’; 284. *Aramayo dabenac ezlemayo*, ‘A Aramayona quiê la tiene no la daría’; 304. *Huda ta negu eguzu ogui ta su*, ‘Dadnos Invierno y Verano pan y fuego’; 325. *Demanc bician ver<e>a besteri doque negarra veti*, ‘Quien diere en vida lo suyo a otro tendra lloro siempre’; 409. *Baçint baniqueçu*, ‘Si me dieseys daros eya’; 429. *Ydiac eta veyac yl ezauz ta loben baten biriac yndauz*¹⁷ ‘Mata buyes y vacas y dadme vn cornado de liuianos’; 454. *Emayten deusenari demaen leguez arbez*, ‘A quien se lo dan tomelo como se lo dieren’; 556. *Esquerrac yndauz ce on derexta ene gauçary* (Oihenart no da la traducción).

Oihenart, 28: *Anxo limofnari, vrde ebatsiaren oinac demaza beharrari*; 30: *Araquna erhac behia, eta indac cornadobaten biria*; 132: *Emac buruti, duquec errada*; 133: *Emac saretas, bilha eftirot ahurretas*; 139: *Eneco axeca hi harzari, nic demadan iheffari*; 313: *Mainata execoari, bersegatic galdo ari bada, hire diruti, edo bihiti, emoc ilhindias vskiti*; 500: *Emac horari esurra, eta emasteari guesurra*; 514: *Emoc arlotteari egoffiti, efca daquidic errequiti*; 577: *Emac atherbe gaxta- guinari, bera duquec falhatari*; 578: *Emac*

¹⁷ *Yndauz* corresponde a la flexión verbal *indazuz* por disimilación de sibilante, cuya forma porta su pluralizador -z a la vizcaina. Lo mismo sucede con el auxiliar *ezauz*, a partir de *ezazuz*.

eure xahala, gogooncara, gora ahal desaianari ascarrara; 598: Estemala deus handi aberatfari, es arbuya eure ahala beharrari; 612: Goiserria denean goriago esenes hori, eure euritacoa estemala nehor; 635: Iaincoac didala behasale besala adisale; 672: Sua daxeconean auçoco exeari, gogoa emac eurreari; 690: Efkerrac istadan, seren neure hasiendari ondarizadan.

Eman (forma perifrástica de aoristo)

Oihenart, 428: *Sela nahi estuenari eman bequio arbalda.*

Eraman / eroan (flexiones sintéticas aspectuales)

RS 1596: 21. *Zitel zirola, noc gudura aroa*, ‘Pusilanimo çapatero quien te lleua a la guerra’; 82. *Tacoc deroat dodana neure echerean çejara*, ‘Para melleua lo que tengo, de mi casa al mercado’; 196. *Beloritac berea daroa*, ‘El rollo lo suyo lleua’; 221. *Ezta gachic aldiac ez daroceanic*, ‘No ay daño que el tiempo no le lleua’; 419. *Perrau neuen gogoa axeac bestera naroa*, ‘Hermitaño tuue el pensamiento, a otra parte me lleua el viento’; 465. *Eguin zaararen esana, nayz vrac berama*, ‘Hazer el dicho del viejo, si quiera lo lleue el agua’; 468. *Catuac darocean oquelea gueyago da vereea çe ez eurea*, ‘La tajada que lleua el gato mas es suya que no tuya’.

Oihenart, 454: *Vrac esteramana, vharreac; 530: Seroretara sautan gogoa, esteietara aiseac naroa.*

Ebili (flexiones sintéticas aspectuales)

RS 1596: 79. *Trisean badabil asoa aus asco eriguidaroa*, ‘Dançando si anda la vieja mucho poluo leuantar suele’; 451. *Ene alabea ax on, ama marcaac dabilz isasoan*, ‘Hija mia sey buena, madre las naos andan en la mar’;

Oihenart, 13: *Ahoa debilano fabela boz; 89: Berant debila nehor confeillu bilha, escucara iines guero etsaiequila; 128: Eihera hon da dabileno, eta es gueldiric dagoeno; 381: Otorde dabila maiaza su eske; 392: Otfoaren iheffi nenbilela, bat nendin harzarequi; 439: Soroa da, bere caltetan, argui bilha dabilena gausa ilhu-[netan]; 606: Gaxtoen artean esin bisis bahabila, oha berze mundu baten bilha; 622: Hiz-ixila, hirur beharritan iraganes gueros, orotan lafterca dabila; 645: Min-bilha dabila guducara dohena ascarragoa-requila.*

Erabili (flexiones sintéticas aspectuales)

Oihenart, 559: *Bere se hazeco makila darabila.*

Egon (flexiones sintéticas aspectuales)

RS 1596: 1. *Adiadi ce jaun goycoa dagoç adi*, ‘Mira con cuidado q el Señor de lo alto te esta mirádo’; 18. *çagoqueç exilic ta ençun ezlaycu guex-toric*, ‘Callando estareys, y mal no oyreys’.

Oihenart, 7: *Ago Iaincoarequi, Iainco dukeç hirequi*; 54: *Auco* sori gaizari *ekuru*, eta onari *aiduru*; 55: *Aurhide biren alhor-artean vngui dago* sedarria; 63: *Badut ere herabe, senarraren hilsale horri ioaitera iorrare, esin naoque ian-gabe*; 77: *Beha estagoena* aizinara, lerra daite guibelara; 84: *Behasalea mais-ago bere gaisquiari, esenes hunquiari beha dago*; 105: *Buriä guris due-nari, estagoca isatea labecari*; 118: *Dohain-emana serbait hoberen efke dago*; 128: *Eihera hon da dabileno, eta es gueldiric dagoeno*; 137: *Emastearen gai-zes xikira sedina adarrequi ehorz sedin. Refrau haur at’era da Ilhartiz edo Epitafio hontaric. heben dago, ber’adarrequi, ezina, emaftearen gaizes, xikira sedina*; 228: *Her-iauna otoies dagoenean botoiari, keinus dauke vheari*; 319: *Motil ona sari eske dago, ixilic ere badago*; 352: *Ohapean nago gorderic, enirosu ediren; Inhardetsia. Ezizaket, esi enais bilha ebiliren. Hauc dira nes-cabaten eta morroinbaten arteco hizac*; 407: *So estagoena* gueroari, *deies dauco* goffeari; 429: *Selhatan dagoenac, bere gaiskia hain sarri ensun de-saque, sein onguia*; 438: *Sori onari irecoc atea, eta gaizari auco beha*; 546: *Aro emearen beha dagoena vda-neguetan, efcas date bere gausetan*; 568: *Co-codazes dago* eta estu erruten; 593: *Estago* ilharguia bethi bere bethean; 599: *Estemala eure molfa beguirazera bethi fo dagoenari lurrera*; 630: *Ixilic da-goênac* estio guesurric; 658: *Oihal ona kuxan dagoela fal daite*; 687: *Con-deranac estu erleric, eta dago* estis betheric; 702: *Ohi bano nauena acataze-nago, cerbaiten efke dago.*

Jakin (flexiones sintéticas aspectuales)

RS 1596: 241. *Ycasi eztaguianac esean ez lequique çelayan*, ‘En casa quien no depriende no sabra en la plaza’; 375. *Daquianac bildur ytuten da-quiique guiçon yzayten*, ‘Quien sabe tener miedo sabra ser hombre’; 505. *Ayn da ona nojala çe ez daquit nox doqueda*, ‘Tal es de buena la leche de la uaca que ha dos años que cria que no se quando la tendre’;

Oihenart, 73: *Bequi on eta gaizaren berri, cargutan duënac sembait herri*; 280: *Irriric estaquien beguitarte, bihoz lazaren iaquilea*¹⁸; 320: *Mundu hunec*

¹⁸ Aquí el verbo *jakin*, ‘saber’, puede expresar el hábito.

diduri ffoa, iguerica estaquiena ondarrera doa; 373: ordea berzeac haren mina esaguturic, inhardetsi siola, basaquiela Orhico-berri, esi hantic etorri-berri sela; 446: Tontoac ser daqui eguiten? onsa eguinaren defeguiten; 485: Anhiz daqui on eta gaizen berri, inguratu dituenac anhiz herri; 524: Hoguei vrtetan estena, hoguei eta hamarretan estaquiena, eta berroqueietan estüena da iagoiti estatena, estaquiquena, eta estuqueena; 547: Afqui daquic bicizen badaquic; 557: Bere eguitecoen eguiten estaquienac, neques daidisque berzerenac; 569: Daquian gusia esterrala, es ian bethi eure ahala; 595: Estaqui presazen baquearen estaquienac berri guerlaren; 616: Gure horac bustanas daqui balacu eguiten, eta ahoas aufiquiten; 626: Hoboro daqui erhoac ber' exeac, ecies suhurrac berzerenean; 634: Ibia duënac igaren, daqui offina sein den barrhen; 663: Othoizen estaquiena laincoari, berraio itfafoari.

**On eretxi / On eritzi (flexiones sintéticas aspectuales
que rigen dativo)**

RS 1596: 257. *Ezçaçaquio daucanari ta vay onderextanari*, 'No pidas al que tiene, y si, al que bien te quiere'; 556. *Esquerrac yndauz ce on dexta ene gauçary* (Oihenart no da la traducción).

**Gatx eretxi / Gaitz eritzi (flexiones sintéticas aspectuales
que rigen dativo)**

RS 1596: 312. *Gach çeerexqueoc yñori, ta emac verec edoçeyni*, 'No quieras mal a nadie y da a cada uno lo suyo';

Eskatu (perífrasis intransitivas que rigen dativo)

RS 1596: 257. *Ezçaçaquio daucanari ta vay onderextanari*, 'No pidas al que tiene, y si, al que bien te quiere'; 499. *Guiçon vicia bereen ezcatudoa*, 'Hombre bivo suele demandar lo que es suyo';

Potencial intransitivo

Oihenart, 75: *Beguir nesac vr emeti, nihaur niaitec lafterreti*¹⁹; 77: *Beha estagoena aizinara, lerra daite guibelara*; 109: *Cofeuillu caparpeco, aguer daite askeneco*; 142: *Erguela mais engana daite, Suhurra behin beisi estaite*; 143:

¹⁹ (*Beguir*) *niaitec*, forma alocutiva de tratamiento de *hi* de *naite*.

Erqueltarsuna da fendo estaiteen elharsuna; 148: *Errac eguia vrka aite*, ‘Dis la verité, & tu feras pendu’; 195: *Guison gastea andrecari, higa daite esteiari*; 198: *Gogorra gogorrarequi neques dait’ erexequi*; 202: *Goregui igan dadina ahalguegabequi, behera ieuts daite ahalgueisunequi*; 219: *Haur maite has-aite, esten-ara hig’aite*; 223: *Hausaroco orbaina, esaba daite gataroco*; 235: *Hil adi, alaba aite*, —es potencial, y además voz pasiva, y lo mismo sucede en la perifrasis *vrka aite* del refrán nº 148 recogido un poco antes²⁰: ‘Meurs, & apres tu pourras efre loué, d’ordinaire on n’est loué, qu’apres la mort’—; 433: *Seinuac deraunsano, sinsarrotsa ioralterano, (adi esac, ensun daiteela ioralterano & es urrunago)*; 470: *Vrte gaisari [sic] bihur daite belaski, arto & vrdai exen duena aski*; 474: *Vsqui maite higunt elaite*; 506: *Gaiz da Arradoian arzea borroca, eror daite ehor, eta burua porroca. Arradoia da Garasico mendi xut, eta harrisubat*; 553: *Bata espada nahi, esquitaquec guduca ni eta hi*; 556: *Belea ikus daite, xurit estaite*, ‘Le Courbeau pût bien fe lauer, mais non pas deuenir blanc’; 561: *Berzeren emaste duana-gana maite, oha seiharbideas hal’ere terra aite*; 633: *Inharbatetatic fu handi ialgui daite*; 653: *Noisic behin guertha daiteen gaizeti, on da beguirazea bethi*; 658: *Oihal ona kuxan dagoela fal daite*.

Potencial transitivo

Oihenart, 94: *Bere nahis eri denari, norc bilha desaqueio offagarri?*; 314: *Marteillu sillarrescoac, hauts dezaque ate burdinascoac*; 429: *Selhatan dagoenac, bere gaiskia hain sarri ensun desaque, sein onguia*; 545: *Ardi bilha adi, nahis baque, otfoac ian esaque*; 554: *Behar estena erraiten duênac, adi desaque nahi estûena*; 582: *Erhoa da haften dûena lan vrhent esteçaqueena*; 618: *Gutietfac handiqueria forr desaquec bekaisteria*; 352: *Ohapean nago gorderic, enirosu ediren; Inhardetsia. Ezizaket, esi enais bilha ebiliren. Hauc dira nescabaten eta morroinbaten arteco hizac*; 429: *Selhatan dagoenac, bere gaiskia hain sarri ensun desaque, sein onguia*; 545: *Ardi bilha adi, nahis baque, otfoac ian esaque*; 554: *Behar estena erraiten duênac, adi desaque nahi estûena*; 562: *Berzes gaisqui minso denac adi dizaque bere oguenac*; 578: *Emac eure xahala, gogooncara, gora ahal desaianari ascarrara*; 582: *Erhoa da haften dûena lan vrhent esteçaqueena*; 613: *Gordinac iaten dituênac ian dizaque lirinac*; 618: *Gutietfac handiqueria forr desaquec bekaisteria*.

²⁰ Cfr. *L’office de la Vierge Marie en basque labourdin par C. Harizmendi, vicaire de Sare et prédicateur*, Nouvelle édition conforme à la première de 1658, Chalon-sur-Saone 1901 —siendo editor Julien Vinson, quien incluye un “Avertissement” (hay una edición facsmil hecha en San Sebastián en 1978)—, quien emplea formas semejantes con sentido de voz pasiva: *Laudatuco çara Iauna / Orai eta secular*, p. 30, es decir: ‘serás alabado, Señor’.

Potencial transitivo con auxiliar de tipo *diro*

Oihenart, 133: *Emac saretas, bilha eftiroc ahurretas*; 119: *Domingo eguic emafte, azi lo, berac irazar iro*; 233: *Higu dudanas gaiz dioftana finets si-roiat, nahis barhana*; 261: *Iaunstecoac esti-ro eder ximinoa, balis ere setascoa*; 272: *Idia gueinha desanac vstar diro*; 279: *Insaur duënac iateco, aurkit diro harri haufteco*; 318: *Minso emeac bihoz gogorra bera diro*; 352: *Ohapean nago gorderic, enirosu ediren*; Inhardetsia. *Ezizaket, esi enais bilha ebiliren. Hauc dira nescabaten eta morroinbaten arteco hizac*; 362: *Onac nekesago bat diro onkidea, esies gaxtoac gaxtokidea*; 604: *Gaxtoac ona kosa diro*; 688: *Ehun vrhethan ikhus diroc jauna bilaunturic, eta bilauna jaunturic*; 704: *Sa-güac jan liroena, jan beça gathuac*.

Perífrasis de subjuntivo

RS 1596: 145. *Gaza lora ditean artean beste gauza lecusque*, ‘En tanto que la sal floreciese otra cosa se vería’; 195. *Nesquea açidinleguez quirrua yrundinleguez*, ‘La moça como fuere criada, El cerro como fuere hilado’; 198. *Iauxi din ezcurra oroen fuegur*, ‘El arbol que cae de todos leña de fuego’; 209. *Sardina gueben lecuana bere caltean*, ‘El que entrare en lugar vedado en su daño’; 249. *Asto dina zordun*, ‘El que se haze fiador deudor’; 275. *Aroz dinean çirola osqui guichi vratudoa*, ‘Quâdo el çapatero se haze carpintero, pocos çapatos se desgarran’; 385. *Arrien ganean jarridina ypiridian atera day mina*, ‘Quien se sentare sobre piedra en el culo sacara dolor’; 415. *Aztua eztan zarra aztidila*, ‘El viejo que no es adeuino que sea olvidado’; 509. *Apizetan eztina edarayêda*, ‘Lo que no se hurta hallase’; *Seyacaz echun dina, ucuzca jaigui d<o>a*, ‘Quien con niños se acuesta, sucio se levanta’.

Oihenart, 168: *Eure guelaria es potikeia, hant estaquia aleguia hura andregueia*; 169: *Eure haurra, haur deno, esac gaftiga, estaquia, guero, efteiari higa*.

Verbos sintéticos intransitivos que rigen dativo

RS 1596: 183. *Ynurriari arrayo*, ‘Sigue a la hormiga’, —la forma perifrástica aparece también como intransitivo que rige dativo: 440. *Beluco escon-çea deunga, goxeticoa ez oba, aldia gauzac daude, aroari jarrain gaquioza*, ‘Tardio casamiento malo, El temprano no mejor, Tiempo las cosas tienen, al tiempo sigamosle’—.

Oihenart, 17: *Alaba escontu-ondoan, Escontgueiac darraift ondoan*; 33: *Arraica ahunsari, Agosque caparrari*; 116: *Dixa onac, nola baita bera itsu, hari darraisconac itsuzen ditu*; 136: *Emastea harzen duenac escont-fari*

hutfagati, biharamuna du dolu-eguna, gaiz darraiconagati; 139: *Eneco axeca hi harzari, nic demadan iheffari*; 303: *Loila esadila hoila, ondotic darraic barandaila*, 'Januier ne te glorifie pas pour tes beaux iours, car le Féurier te suit de prés'; 520: *Gois iaiquitea baliatuco ezaic, sori ona ondoti espadarraic*; 555: *Behiari darraicala doha gaisquinzetara xahala*; 663: *Othoizen estaquiena laincoari, berraio itfaoari*.

El refrán de Oihenart *Eneco axeca hi harzari, nic demadan ihessari*, 'Eneco, saisis-toy de l'ours, afin que i'aye moyen de fuir', tiene su equivalente en el nº 422 de *Refranes y Sentencias* de 1596, el cual lleva otro nombre de persona, *Chordon*, como señala J. de Urquijo, *RIEV*, XXIII (1932), p. 275 y ss.: *Ausso Chordon arz orri ta nic iñes dayda*, 'ten Hordoño a esse osso, y yo hare huyda', citando también otro de la colección de Garibay que lleva *Perucho* como nombre: *Ausbo Perucho urde orri eta neuc ies daguidan* [la primera palabra léase como *autso*].

Tanto *atxeka* como *autso*, son formas de intransitivo que rigen dativo. No obstante, las flexiones del tipo *deutso*, pongamos por caso, son de forma transitiva, y pasaron tempranamente a ser auxiliares que rigen dativo, paralelamente a las del tipo *dio* y *derauko*²¹.

Otros verbos de conjugación sintética

RS 1596: 136. *Az ezac eroya, diratâ beguia ta mutil gextoac quendu deyque arguia*, 'Cria al cueruo, sacarteha el ojo, y quitar te ha la luz el mal moço'; 238. *Seyac danzuana escarazezan esan daroa ataartean*, 'Lo que oye el niño en el fogar suele dezir en el portal';

Oihenart, 6: *Adifkide gabe bici den aberaza Picatiuetan lo guiten daza. Picatiuac erraiten diote Bortuco bide herfi eta campixbati, sein baita Otfagabiren eta Larraneren artean, Nafarroa garaico eta Suberoaco mugan*; 33: *Arraica ahunsari, Agosque caparrari*; 34: *Arraina eta arroza, herê egunac, carazes, campora deragoza*; 96: *Berzeren buruco sorria dacuffa, eta es bere lepoco xerria*; 152: *Erroia has esac, beguiac dedezac*; 153: *Esacuffan beguic nigar esteguic*; 172: *Exoilloac baffoilloa sedocan*; 157: *Efcu batac dicu'ske*, berzea, bieç beguitarte; 174: *Gaiza gaizagoac derahaza*; 176: *Gaizerizanac irri deraidic, onderizanac hafperen*; 179: *Ganibet berbatec debaka oguia, eta erhia*; 180: *Garasiren gaiza Behorleguic deroffa*; 182: *Garsea gaxtobatac diesaguc berzea*; 234: *Hihaurc lan eguin-ahala, bersec deguiten es-*

²¹ Cfr. sobre ésto mi "Oihenart-en atsoitiz eta erretrauez nota tipia". *Euskera*, XXXIV (1989), pp. 563-566, y *De re Philologica linguae uasconicae*, III, Bilbao 1990, pp. 101-105, donde se comparan también otros refranes, de lo que prescindimos aquí, así como también mi "Sistema perifrastikoaren laguntzaille batzuen jatorriaz", *Euskera*, XXII (1977), pp. 655-657.

tuzala; 239: *Hire gaiza estuc net gaiza, hire ausoaren beharrira espadaitfa*; 270: *Iocoric hobena, gutien diraiena*; 288: *Itsua da baheti estacussana*; 320: *Mundu hunec diduri itsaffoa, iguerica estaquiena ondarrera doa*; 329: *Nèques irabasteac deracuske ongui beguirazea*; 340: *Noren ari ais? lo dazanaren*; 342: *Odolac su gabe diraqui*; 374: *Oro, bere buruas berzeac, desaguske gaiski erraileac*; 390: *Otfoac ser baitetfa, offemac donhetsa*; 424: *Salduna, eguic semea Duke, esesaguke*; 433: *Seinuac deraunsano, sinsarrotsa ioralterano, (adi esac, ensun daiteela ioralterano & es urrunago)*; 498: *Eguiteac eguiten deracusque*; 540: *Adifquide saharra berriagatic eftuzala*; 627: *Horequi dazana, ieiquiten da cucuffoequi*; 662: *Othoi fainduari, deraunfano ekaizari*; 665: *Saindu mana, offo hazana*; 672: *Sua daxeconean auçoco exeari, gogoa emac eureari*; 673: *Thu exatua ceruan gora beguithartera derora*; 690: *Efkerrac istadan, seren neure hasiendari ondarizadan*; 692: *Efteiari isan denari bethiere, on derorcona haniz çaio apur badere*.

Sintagmas nominales indeterminados absolutamente

RS 1596: 13. *Badeguioc yñori eyngo deusc bestec yri, 'Si hazes a alguno, harate otro a ti'*; 121. *Ydiçarrari arran berri, 'Cencerro nueuo a buey viejo'*; 261. *Erregue barri, legue barri, 'Rey nueuo, ley nueua'*; 302. *Azaga onic estau mandazaic, 'Postrimeria buena no la tiene mulatero'*; 405. *Arria vrtigui ta escua ostu, ax guïçon galdu* —predicado nominal indeterminado—, *'Tirar la piedra y escôder la mano, eres hombre perdido'*; 470. *Yrezat naztoana besteri ez opaesi, 'Lo que para ti no quieres no ofrezcas a otro'*;

Oihenart, 73: *Bequi on eta gaizaren berri, cargutan duënac sembait herri*; 91: *Bere ahal dena, espis berzeren*; 96: *Berzeren buruco sorria dacuffa, eta es bere lepoco xerria*; 153: *Esacuffan beguic nigar esteguiç*; 184: *Gauherdirano, berzeren emaftearequi, hal'ere beldurrequi*; 211: *Harri erabilic estu bilzen oroldiric*; 216: *Haur duënac anhiz behar, estuenac gogoan-behar*; 229: *Herric bere legue, exec bere aftura*; 313: *Mainata execoari, bersegatic galdo ari bada, hire diruti, edo bihiti, emoc ilhindias vskiti*; 431: *Seinec bere ixura, herric bere astura*; 439: *Soroa da, bere caltetan, argui bilha dabilena gausa ilhu-[netan]*; 456: *Vrde goffeaç escur amets*; 491: *Beguic es beguista, es gogoc sarista*; 492: *Bekaistiç, berzetan, estena dacuffa, berartan, dena estacuffa, seren ditu bihurri beguiac*; 493: *Bere caltetan sori gaizecoa mercatura doa*; 494: *Berze indar du elheac aberatsac erranic, berze datorrenean gaxooganic*; 528: *Nehortan dadina sobera fida, guero heiagor'ari da*; 560: *Berzeren diruas duenac exea berrizen, exe saharra eta berria ditu bahizen*; 502: *Erticarea du lusacorra, berzeren hil-nahias denac isorra*; 561: *Berzeren emaste duana-gana maite, oha seiharbideas hal'ere lerra aite*; 562: *Berzes gaisqui inhso denac adi dizaque bere oguenac*; 587: *Es har berzerena, ez galzera vz ihaurena*; 595: *Estaqui presazen baquearen estaquienac berri guerlaren*; 626:

Hoboro daqui erhoac ber' exean, ecies suhurrac berzerenean; 686: Berceren efcus fuguea berrotic athera nahi du.

Batzu / batzutan / batzuren

Oihenart, 50: *Affeaç bazutan dacarke goffea; 72: Bazuren gazonzian ere harrac sorzen dira, —batzutan y batzuren son formas sin artículo, el cual pueden evidentemente recibirlo—.*

Nehor, etc., en frases afirmativas

Oihenart, 89: *Berant debila nehor confeillu bilha, escucara iines guero etsaiequila; 241: Hirur gutic, eta hirur anhzec galzen dute nehor, Gutí vke'n eta anhz gaftazeac, Gutí iaquin eta anhz edasteac, Gutí isan eta anhz isan vsteac; 330: Nehorc bere barrena, du esaguzeco gaizena; 488: Axeter sekeneti, Abocatu goffeti, eta partida bien conseilu deneti, beguira adi nola affaieti. Hiru guison mota hauec, affaiac besala, gutica gutica, nehor galzen dute; 506: Gaiz da Arradoian arzea borroca, eror daite ehor, eta burua porroca. Arradoia da Garasico mendi xut, eta harrisubat; 510: Axeria nehorc borhoftago eta hura oillo-ialeago; 527: Lusazes gueroti guerora eguitecoac, ardiesten du nehor herioac; 528: Nehortan dadina sobera fida, guero heiagor'ari da; 544: Alfer egonez [sic] gaisqui eguiten nehorc ikas diro; 590: Es orrazagatic bana susenagatic behar du nehorc porfiatu; 700: Nihori poteguín behar duenac guibelaldean estu irabasiric lusazeac.*

Sintagmas nominales que llevan adjetivo nominalizado

Oihenart, 136: *Emastea harzen duenac escont-fari hutfagati, biharamuna du dolu-eguna, gaiz darraiconagati; 190: Guerocoa, hobe vtfefcoa, nahiago dut on oracoa; 221: Haur nigar eguin-nahiac Aitari bisarra ti'ra; 224: ... hausea da ganibet sorroz bi ahotacobat ...; 277: Inhardesteric hobena, eguite lan manatiarena; 332: Nesca harzen ari dena saldu doa, galdazen ari dena da galdua, 'Fille qui prend elle fe vend, fille qui demande eft perduë'; 582: Erhoa da haften düena lan vrhent esteçaqueena; 649: Nahiago dut arfto iaffan nesanbat, esies saldi egoz nesanbat; 692: Efteiari isan denari bethiere, on derorcona haniz çαιο apur badere.*

Sintagmas nominales con determinación numeral carentes de artículo

Oihenart, 524: *Hoguei vrtetan estena, hoguei eta hamarretan estaquiéna, eta berroguéitan estiéna da iagoiti estaténa, estaquiéna, eta estuqueéna;*

681: *Aberatfi nahi sena vrthe bitan, vrkha sedin vrtherditan*; 688: *Ehun vrthetan ikhus diroc jauna bilaunturic, eta bilauna jaunturic*.

El sufijo *-ko* de genitivo como nominalizador de la flexion verbal

RS 1596: 15. *Balizco oleac burdiaric ez*, 'La erreria de si fuesse no aze fierro'.

* * *

Post scriptum: En las notas escritas a mano por Alfonso Irigoyen en la misma conferencia de Durango, el 6 de diciembre de 1996, dice lo siguiente:

«Hay también otro refrán, este antiguo, que no es de *Refranes y Sentencias*, *txikiak andia bentzi leidi asmus eta jakitez* (trad.), que encaja muy bien al País en que vivimos, cien veces más pequeño en número de habitantes [...] lo que nos compromete gravemente a cuidar con esmero lo que hacemos. *Asmoz eta Jakitez* pasó a ser el lema de la Sociedad de Estudios Vascos del cual fue alma Julio de Urquijo, a quien tanto debemos en la introducción en los estudios lingüísticos y humanísticos de tipo vasco entre nosotros, y que estudió también los *Refranes y Sentencias* comparándolos meticulosamente con otros refranes de []. Publicó también los refranes de Garibay, también del S. XVI, de los cuales no nos ocuparemos aquí.

«Hay un refrán vasco que dice: *Hiru gauza alferrrik galtzen dira: Mendian egurra, itsasoan euria, eta pobrearen arrazoia*, y yo diría que también perdería en vano la memoria del pasado si quisieramos establecer el futuro sin conocer el presente, el cual está edificado sobre el pasado. Por ello el estudio de los refranes antiguos y con ellos su lengua sirve sobre todo para conocernos mejor a nosotros mismos.»

Eneko Irigoyen

HARRI BATEZ BI KOLPE. CUESTIONES DE FRASEOLOGIA COMPARADA

Durango, 6-XII-1996

*Károly Morvay,
Universidad Eötvös Loránd de Budapest*

En las lenguas de Europa, sean indoeuropeas o no, hay gran número de fraseologismos (refranes y otras unidades) de forma muy parecida, casi idéntica. Dichas unidades podían haber nacido independientemente unas de otras como producto de la observación del mundo que nos rodea —de los diversos fenómenos de la naturaleza, del comportamiento humano y animal, de las referencias al cuerpo humano y su funcionamiento, etc. (fraseología natural). Otra parte de ellas procede de fuentes comunes de la cultura europea (de la Biblia, de la literatura clásica greco-romana, de textos latinos de la Edad Media, de supersticiones, creencias, anécdotas y fábulas que circularon durante siglos por toda Europa, de colecciones de refranes, adagios de autores conocidos (tales como Erasmo y otros), traducidos a muchas lenguas de Europa.

Es importante recordar que estos “europeísmos” en las correspondientes lenguas viven su vida propia, o sea, funcionan integradas en el sistema lingüístico y fraseológico del idioma dado. En mi ponencia examino desde este punto de vista ejemplos españoles, catalanes, vascos y húngaros y hago algunas observaciones sobre el tratamiento lexicográfico de las unidades fraseológicas en el diccionario EUSKAL LOKUZIOAK. Sin poder entrar en detalles quisiera señalar también un tema que puede tener importancia para la fraseología general: sería interesante examinar cómo en el sistema fraseológico de las lenguas no indoeuropeas, como el húngaro y el vasco, se reflejan rasgos particulares de su estructura lingüística.

0. LO IMPOSIBLE POR VENCER

Budapesteko Eötvös Loránd Unibertsitateko irakaslea naiz. Une honetan, besteren artean, Espaniar Estatuko hizkuntzik lau erakusten dira han. Eremu urriko hizkuntzen irakaskuntzak badu tradizioa gurean. Jakingo duzuenaz hungariar batek, Ferenc Ribáry-k 1866an euskal gramatika bat hungarieraz argiratu zuen. Gerora frantsesera itzuli zena. Bere arrastoei jarraiki, linguistika espa-

niarreko ikastaroen ondoren, euskal gramatikari buruzko introdukzioa ematen hasi nintzen duela zenbait urte, eta jarraitzen dut gaur egun ere.

* * *

Esto de dedicarse al estudio del euskera, sin tener contacto permanente con el país y sus hablantes, es una tarea difícil. Por esto, a pesar de mis esfuerzos para vencer la proverbial imposibilidad del vasco, mis conocimientos prácticos no me permiten hacer mi ponencia en este idioma ya que lo hablo “como una vaca gallega”..., quiero decir “una vaca española”.

1. IDA Y VUELTA

He vacilado bastante respecto al título de mi ponencia, en la que quisiera tratar algunas de las cuestiones teórico-prácticas de la fraseología comparada y ciertos aspectos prácticos de la fraseografía (lexicografía fraseológica). En un principio pensaba titularla “Cuestiones de fraseología y paremiología comparadas”, pero esto me pareció sugerir la confrontación de fraseología y paremiología, lo que va en contra de mi convicción. Viendo el título poco convincente que propone el programa (“La fraseología comparada y su paremiología”), decidí llamarla *Cuestiones de fraseología comparada*, a secas. Creo que no se debe separar el examen de las paremias y de los fraseologismos, sino muy al contrario englobarlos en una misma disciplina, sea en la fraseología, sea en una disciplina más general, *in statu nascendi*, que podríamos llamar combinatoria. (Cf. Solà, 1994, 286). Esta última realiza el análisis de diferentes combinaciones más o menos estables —“prefabricadas”— de la lengua. Dentro de estos estudios tendríamos que dedicarnos a conocer mejor las coincidencias y divergencias, las particularidades en el habla prefabricada de diferentes comunidades lingüísticas y poner el énfasis en el funcionamiento de tales elementos. Tendríamos que ver su relación con otras piezas del sistema léxico, tales como las palabras compuestas, nacidas en el proceso de derivación fraseológica (*cascarrabias*, *correcalles*, *correveidile*, *lameculos*, *manirroto*, *papamoscas*, *quitapelillos*, *tragasantos*, *vendehumos*, etc.) y los vocablos gemelos que abundan en el vasco y en el húngaro (Morvay, 1982). Y por fin, cosa muy importante, se deberían aprovechar los resultados de estas investigaciones en la mejora de la redacción de diccionarios, en la enseñanza de lenguas, etc.

El estudio comparado de la fraseología española nos ofrece toda la riqueza de una lengua que es idioma oficial en 19 países y que tiene estrecho contacto con otras lenguas neolatinas, peninsulares o no, y que convive con lenguas no indoeuropeas, como son el vasco o las lenguas indígenas de diferentes continentes. Esta convivencia de lenguas produce en la fraseología un interesante vaivén de modismos “errantes” o “de ida y vuelta”.

En esta ponencia citaré unos ejemplos vascos, que en su mayoría provienen del libro *Euskal Lokuzioak* (LOKUZIOAK). Mencionaré también ejemplos catalanes procedentes de textos literarios y periodísticos o de diccionarios catalanes y, entre ellos, del *Diccionario catalán-húngaro* (DCH) y del *Diccionario húngaro-catalán* (DHC). Estos dos últimos, de los cuales soy coautor, contienen abundante material fraseológico. (Compárense las muestras del **Apéndice 1**). Los ejemplos españoles han sido tomados preferentemente de los materiales de un diccionario fraseológico del español de México que tengo en manuscrito (BOCAVULARIO). Antes de ir al grano, quisiera abrir un paréntesis para comentar unos ejemplos que ilustran cómo son estos fraseologismos “de ida y vuelta”.

1.1. Soplar y hacer botellas

Empecé a estudiar catalán en Budapest el año 1971 en un cursillo del colega Kálmán Faluba, con quien somos autores de los mencionados diccionarios (DCH, DHC). A falta de manuales, en las clases él utilizaba —entre otros— letras de canciones de la época, y una de ellas me llamó mucho la atención por su contenido fraseológico. Se trata de una canción del grupo “La Trinca”, de *Coses de l'idioma*, que comienza así:

Vaja un embolic, jo t'ho dic, coses de l'idioma,
 Un senyor petit i eixerit de Santa Coloma va,
 Vol anar a Madrid decidit, s'ha de viatjar,
 Però el pobre home fa temps que ha perdut
 El costum de parlar castellà (...).

Com que l'home és un somiatruites,
 Senyor meu, es un sueñatorillas.
 Ell es pensa que és bufar i fer ampolles,
 I s'en diu soplar y hacer botellas,
 Señores, all right!

La canción termina con el estribillo:

I com veieu no hi ha res català
 Que no es pugui traduir al castellà,
 ¡Olé!

Durante mucho tiempo —por no decir “durante años y paños”— estuve convencido de que en español ‘estar una cosa muy fácil’ sólo se expresaba con la ayuda de formas como *estar tirado*, *ser tortas* y *pan pintado*, *estar chupado*, *ser coser* y *cantar*, *ser pan comido* (véase el *Diccionario catalán-castellano*, DCATCAST; cf. también SOLER, 24), hasta que hace poco descubrí en los tomos del *Nuevo diccionario de Americanismos* (NDA) que en Argentina y Uruguay se dice también —y esto me lo confirmaron hablantes nativos— *so-*

plar y hacer botellas. (Cf. NDA II y III). Me gustaría saber si este fraseologismo vive todavía en alguna parte de la Península o si eran los catalanes quienes lo exportaron a tierras tan lejanas.

1.2. Los del “ram de l’aigua”

Veamos otro fraseologismo cuya procedencia es más fácil de explicar: En una de las clases del curso de Fraseología Española del semestre pasado en Budapest una alumna me presentó una ficha quejándose de que la locución que acababa de leer en una novela española no se encontraba en ninguno de los diccionarios consultados. El fragmento copiado en la ficha decía:

“Lo que es que hoy en día ya no hay forma de saber si son hombres o mujeres. Si esto sigue así me hago del ramo del agua”. (MENDOZA, 274).

Cuando le pregunté si la había verificado en el diccionario catalán-español, ella se extrañó, pero luego mirando el artículo **ram** que le señalé, encontró la solución:

DCATCAST

ésser del ram de l’aigua *fam (ésser homosexual)* ser de la otra acera (*o* de la acera de enfrente).

1.3. Vacas locuaces

Y por fin, a la tercera va la vencida: quiero comentar aquí el caso de la famosa vaca española. La expresión *parler (français) comme une vache espagnole* ha sido comentada por diferentes autores (LOKUZIOAK, XIII; Nazarian (1978, 146-7). Yo la escuché una vez en boca de una amiga portuguesa que la utilizaba en su lengua. Sabiendo que ella hablaba también francés, le pregunté si la había traducido de este idioma, pero ella lo negó explicándome que con la palabra *vaca* se denominaba a las prostitutas españolas que hablaban mal el portugués. A decir verdad, como no la encontré documentada en ninguna parte, no me creí nada de esta versión. Unos años más tarde, hallé esta unidad fraseológica (UF) en el *Dicionário popular de frases feitas* (DPFF) en la siguiente forma:

falar espanhol (français) como uma vaca galega falar mal essa língua (Neves, 1991, 177)

Sería interesante saber si esta expresión se usa realmente en el portugués de hoy y, en caso afirmativo, si sólo lo emplean para referirse al español o francés...

Tendría que cerrar aquí el parentésis, pero del dicho al hecho va mucho trecho ya que el húngaro siempre ofrece añadir algo más considerando que *Három a magyar igazság... és egy a ráadás*. Comentaré todavía dos ejemplos más.

1.4. Cara o cruz

En un artículo sobre la fraseología mexicana cité diferentes equivalentes que tiene en algunos países hispanoamericanos el nombre del juego de chapas, *cara* y *cruz*, y la expresión correspondiente *cara o cruz* y mencioné que mi informante peruano me había proporcionado un dato interesante, explicándome que en su infancia, a falta de monedas, se jugaba con una piedrecita humedecida de un lado con saliva (Morvay, 1986, 319). Ahora, para gran sorpresa mía, veo en LOKUZIOAK que en el vasco *echar a cara o cruz* se dice *busti ala lehor bota* (o *leon kastilo bota*). AZKUE nos confirma:

Busti ala legorka (B), jugar á suertes echando al aire una piedra mojada por un lado y seca por el otro.

Compárese también Azkue (1971) —donde tenemos la información sobre el correspondiente juego romano *caput aut navis* (p. 304), y las notas sobre el juego llamado *ogi-ardo* (p. 354).

1.5. Sardina que el gato lleva...

Esperando que realmente no haya quinto malo, menciono todavía un refrán que muchos de ustedes conocerán: *sardina que el gato lleva...* El *Diccionario de Refranes* (DR), que publica los refranes eliminados del DRAE lo recoge acompañado por la definición siguiente: «Advierte que una vez hecho el daño, la reparación es difícil» con las variantes *sardina que el gato lleva gandida* (*galdida*, *galduda*) *va*. El mismo diccionario explica en nota que las palabras *gandida*, *galdida*, *galduda* quieren decir comida, sin mencionar la variante que trae Azkue (1969, 12): *sardina que el gato lleva galduda da*.

Me interesaría saber si este refrán (documentado en varios diccionarios y textos antiguos), se usa todavía en alguna parte de la Península o fuera de ella, cosa que no señala el mencionado diccionario. Como ven, estoy en un mar de dudas, y pido su ayuda para poder seguir nadando y guardando la ropa. Paréntesis cerrado.

No podemos examinar aquí de pies a cabeza, o si se prefiere, de cabo a rabo, las cuestiones más importantes de la fraseología y fraseografía. Me permito remitir a mi ponencia presentada en el "I Congreso Internacional de Paremiología" (Madrid, 17-20 de abril de 1996), cuyo texto íntegro aparecerá

brevemente en las Actas del dicho congreso (Morvay, en prensa). Quisiera resumir brevemente los puntos más importantes de su texto, justificando de esta manera que no hablaré aquí de ciertos problemas fundamentales.

En Madrid insistí principalmente sobre las siguientes cuestiones:

— la relación estrecha que existe entre fraseología y paremiología; entre paremias y otros tipos de fraseologismos;

— el peligro que representa la eliminación de los refranes del DRAE;

— la falta de un manual de fraseología y de un buen diccionario fraseológico para el español;

— las inconsecuencias en el tratamiento de los fraseologismos en el DRAE y

— la necesidad del examen de los fraseologismos en su contexto.

Supongo que algunas de las afirmaciones se podrían aplicar también al caso del euskera, pero a falta de conocimientos concretos no me atrevo a entrar en este terreno. A continuación quisiera centrar mi atención sobre el funcionamiento de ciertas UF que existen en diversas lenguas en forma idéntica, o muy parecida, y luego intentaré unas observaciones sobre cuestiones fraseográficas a propósito del diccionario *Euskal lokuzioak*.

2. DE BOCA EN BOCA

Es un hecho harto conocido, y lo hemos podido verificar también a lo largo de la redacción de nuestros diccionarios (DCH, DHC), que en las lenguas de Europa —sean indoeuropeas o no— hay gran número de fraseologismos (refranes y otras unidades) de forma muy parecida, casi idéntica. Puede parecer perogrullesco tener que recordar que, evidentemente tratándose de idiomas muy dintintos, bajo este concepto (forma idéntica o muy semejante) se entiende unidades constituidas por elementos que, traducidos literalmente a otras lenguas, dan un resultado idéntico o muy parecido. Sería exagerado llamar estos fraseologismos “universalismos” o “internacionalismos”, pero —por motivos prácticos—, me referiré a ellos con la ayuda del término “europeísmo”.

Una parte de estas unidades comunes en varias lenguas europeas podría haber nacido independientemente unas de otras como producto de la observación del mundo que nos rodea: de los diversos fenómenos de la naturaleza, del comportamiento humano y animal, de las referencias al cuerpo humano y su funcionamiento, etc. (“fraseología natural”). Otra parte importante de las coincidencias se debe al hecho de que la fraseología europea se alimenta de fuentes comunes (la Biblia, la literatura clásica greco-romana, textos latinos de la Edad Media, supersticiones, creencias, anécdotas y fábulas que circularon durante

siglos por toda Europa, colecciones de refranes y adagios de autores conocidos, tales como Erasmo y otros, traducidos a casi todas las lenguas de Europa. (Sería interesante conocer también las fuentes fraseológicas de idiomas como el chino, japonés, árabe u otros, y su relación con la fraseología europea.)

Hay que subrayar que las comunidades de hablantes han hecho suya gran parte de este material fraseológico-paremiológico, de tal manera que lo consideran propio y característico de su idioma. Tampoco se puede olvidar que muchas expresiones de origen literario, como las de la Biblia, pueden ser a la vez ejemplos de *fraseología natural*. Muchas veces se trata de *somatismos* (fraseologismos con nombres de partes del cuerpo humano). Para “botón de muestra” cito la UF que en muchas lenguas se emplea con el significado de ‘completamente, enteramente, totalmente’ y que aparece varias veces en la Biblia: A PLANTA PEDIS USQUE AD VERTICEM (Compárese, Hadrovics, 265):

e de pies a cabeza, c de cap a peus, v burutik behatze(ta)ra, h tetó'ól talpig, p od stóp do glów, etc.

Como ilustración del grupo de fraseologismos que aparecen en varias lenguas europeas citaré aquí unidades castellanas, catalanas, vascas y húngaras de forma idéntica (el primer grupo de ejemplos) o de forma similar (ejemplos del segundo grupo). Los que quisieran poseer documentación sobre más lenguas, pueden consultar Paczolay (1987).

En la lista que sigue, excepcionalmente cito también ejemplos en los que hay coincidencia plena sólo entre tres de las lenguas en cuestión. (Aquí enumero sólo los ejemplos castellanos. Una documentación más completa se encuentra en el *Apéndice 2*. Para facilitar la verificación de las formas vascas en el índice español de LOKUZIOAK sigo el orden establecido allí —ordenación alfabética según la primera palabra de la unidad—, pero no respeto la ordenación interior según los diferentes tipos de fraseologismos establecidos por el autor. Las formas verbales negativas las hago constar ordenadas por el elemento *no*. La falta de ejemplos en uno de estos idiomas significa que no encontré documentada en él dicha forma. Los puntos de interrogación señalan mis dudas. A veces para completar las informaciones sobre el funcionamiento de la UF en cuestión, cito también el correspondiente pasaje del DHC o de algún otro diccionario.)

2.1. Unidades que en español, catalán, vasco y húngaro tienen forma idéntica

andar algo de boca a boca
 apretarse el cinturón
 a sangre fría
 bailar al son que tocan

con la cabeza alta
con las manos vacías
(estar) de brazos cruzados
en un abrir y cerrar de ojos
helarse / helársele la sangre
hervir(le) la sangre en las venas
(ver) la otra cara de la moneda
lágrimas de cocodrilo
luna de miel
haberse levantado con el pie izquierdo
llevar el agua a su molino
llevar los pantalones
mearse de risa
mentar / nombrar la soga en casa del ahorcado
meter su nariz; meter las narices (en algo); meter su nariz en todo
meterse / metérsele en la cabeza
no caber en la cabeza
no pegar ojo; no cerrar los ojos
no ver más allá de sus narices
perder la cabeza
poner (los) cuernos
quitar de la boca
quitar (algo) de la cabeza
ojo por ojo y diente por diente
rascarse la cabeza
recibir con los brazos abiertos
sacar a relucir los trapos sucios
sacar las castañas del fuego
salvar el pellejo
sembrar cizaña
ser de buen corazón
ser duro de corazón
ser blando de corazón
ser incapaz de matar una mosca
tener las manos limpias
tomar a pecho
última hora - (mi, tu, su...); llegar (a uno) su última hora
ver con buenos ojos
ver con malos ojos
ver la paja en ojo ajeno y no (ver) la viga / tranca en el propio.

2.2. Unidades castellanas, catalanas, vascas y húngaras de forma similar (a veces no hay coincidencia plena entre todas las lenguas en cuestión)

agarrarse / pillar una mona
 carne / piel de gallina
 de carne y hueso
 de pies a cabeza
 día y noche
 echar culebras por la boca; soltar sapos y culebras
 echar el guante - recoger el guante
 echar margaritas a los cerdos
 enseñar / mostrar los dientes
 en (sus) propias narices; (tener algo) delante de las narices
 hacer castillos en el aire
 inventar la pólvora
 la parte del león
 lamer el culo
 mandar (a alguien) al infierno
 matar dos pájaros de un tiro
 no llegará la sangre al río
 no poder vivir bajo el mismo techo (con alguien)
 no saber qué mosca (le) ha picado
 (ser) perejil de todas las salsas
 poner los puntos sobre las íes
 poner la mano en el corazón
 poner la mano en el fuego
 poner los pelos de punta
 quitar(se), quitar (a alguien) la venda de los ojos
 reír el último
 subirse / subírsele (algo) a la cabeza
 subirse / subírsele la bebida a la cabeza
 subirse / subírsele la sangre a la cabeza
 tener siete vidas como los gatos; tener más vidas que un gato
 tocar en la herida
 vender la piel del oso antes de matarlo
 ver las estrellas; hacer ver las estrellas.

3. LLOVER A CÁNTAROS

He querido insistir sobre el hecho de que gran número de los “europeísmos” considerados por varias comunidades de hablantes como expresiones idiomáticas suyas, son de origen común y muchos de ellos son traducibles li-

teralmente a lenguas muy diferentes. Uno de los motivos de esta insistencia es que en las definiciones tradicionales de algunos fenómenos fraseológicos tales como *idiomaticidad*, *idio(ma)tismo*, *frase hecha*, el rasgo de la intraducibilidad aparece erróneamente como elemento definitorio de estos. El *Diccionari de lingüística* (DL) del TERMCAT, por ejemplo, define *idiomatisme* y *frase feta* de la manera siguiente:

idiotisme

Construcció que pertany a una llengua determinada i que no posseeix cap corresponent sintàctic en una altra llengua. (Sin. *modisme*)

Nota: *L'idiotisme pot ser un mot com ara apa!, o una locució com a cop d'ull.*

Sin entrar aquí en discusiones terminológicas de si el *idiomatismo* es sinónimo de *modismo*, quiero observar que, considerando que la locución *al primer cop d'ull* se puede traducir literalmente al castellano por *al primer golpe de vista*, hubiera sido mejor ilustrar esta definición con otro ejemplo. (Cf. Morvay, 1995, 52-53).

frase feta

Frase d'una llengua que té una forma estereotipada i invariable, el significat de la qual no pot ser deduït dels significats dels seus components, i que gairebé mai no es pot traduir literalment d'una llengua a una altra.

Nota: *En són un exemple les frases fetes «ploure a bots i barrals» en català, «llover a cántaros» en castellà i «it's raining cats and dogs» en anglès.*

No es el momento de discutir la utilidad de los términos tradicionales como *frase hecha* o *locución* para la fraseología. Sólo quiero añadir que me parece cuestionable considerar la intraducibilidad como fundamental para la caracterización de la *frase hecha* (o de las expresiones *idiomáticas*) por el simple hecho de que algunos de los fraseologismos pueden tener o no equivalentes literales según las lenguas en las cuales se los compara. La expresión citada en la nota suena en húngaro: *úgy esik, mintha dézsából öntenék* 'llueve como si lo vaciaran de tinacos; llueve a tinacos', en polaco es: *leje jak z cebra* 'llueve como de tinacos; llueve a tinacos'. Sobre cuestiones de la traducción literal de UF de diferentes lenguas véanse también los ejemplos de Mallafré (1991, 205-211) enumerados en relación con el fenómeno que el autor incluye bajo *casos de literalidad preexistente*.

4. DEL POLVO VENIMOS

En lugar de enredarnos en discusiones estériles sobre lo "idiomático", me parece más importante recordar que los "europeísmos", que proceden de alguna fuente común en las correspondientes lenguas, viven su vida propia, o sea,

funcionan integrados en el sistema lingüístico y fraseológico del idioma dado. Tales unidades no pueden ser consideradas automáticamente como equivalentes plenos, porque la posibilidad de traducirlas literalmente puede estar limitada por el contexto donde aparecen, ya que debido a divergencias fonéticas, morfosintácticas, lexicales y semánticas, etc. sus elementos formativos pueden evocar asociaciones muy diferentes. Este hecho tendríamos que tenerlo muy en cuenta en la lexicografía y la fraseografía (monolingües o bilingües), las traducciones, la enseñanza de idiomas, etc. Como ejemplo, tomemos la frase bíblica *Polvo eres y en polvo te convertirás* (o *Del polvo venimos y al polvo volveremos*) empleada en tres minitextos de Perich:

Meditación

Polvo eres y en polvo te van a convertir. (PERICH, 1, 124).

Polvos

El problema no es que seamos polvo y en polvo nos convirtamos, sino que haya tantos tipos con vocación de aspirador. (PERICH, 2, 242).

Meditación

Del polvo venimos y al polvo volveremos. O sea que el polvo tiene mucha importancia en nuestra vida. (PERICH, 2, 88).

Pienso que los dos primeros textos pueden ser traducidos sin problemas literalmente a cualquier lengua europea - al húngaro con seguridad, pero el tercero no, por el simple hecho de que la palabra *polvo* no tiene en todas las lenguas connotación sexual. Este tipo de juego de palabras que aprovecha los diferentes sentidos de los elementos constitutivos de alguna UF —frecuente en diferentes idiomas y varios tipos de textos— resulta muchas veces traducible para unas lenguas e intraducible para otras. Veamos un ejemplo más de Perich:

Medicina recreativa

Es mucho más positivo poner los puntos sobre las heridas que sobre las fes. (PERICH, 2, 134).

(En el húngaro, por ejemplo, *sutura*, *suturar* no se relaciona con *punto*, *poner puntos*).

5. LLAMARADA DE PETATE

Puede haber también otras divergencias en el sistema léxico-fraseológico de las lenguas, por ejemplo, las que se deben a las diferencias estructurales: sabemos muy bien, por ejemplo, que a ciertas UF (macrounidades léxicas) de un idioma les pueden corresponder en otro palabras compuestas, unidades lexicales constituidas por elementos idénticos, pero aglutinados en una sola pa-

labra. Por ejemplo, en el húngaro muchas expresiones fijas idiomáticas o terminológicas se escriben en una sola palabra: *nagykutya* [literalmente: ‘perro grande’] ‘(ser) un pájaro gordo’; *vastagbőrű* (peyorativo) [literalmente: ‘de piel gruesa’] ‘tener la piel gruesa’; *vastagbőrűek* (zool) ‘paquidermos’; mientras que las correspondientes combinaciones libres se escriben por separado: *nagy kutya* ‘un perro grande’; *vastag bőrű* ‘de piel gruesa; pellejudo’. (Véanse también los ejemplos comentados en el Apéndice 1 (*jószívű, keményszívű*) y las formas mencionadas en la ponencia de Madrid (Morvay, en prensa): *paprikavörös, pulykavörös, pipacsvörös, koromfekete, mézédés, pofonegyszerű, nyúlfarknyi y szalmaláng*.

A propósito de esta última forma comenté: “*szalmaláng* [literalmente: ‘llamarada de paja’] que en el español peninsular es, si no me equivoco, *llamarada / fuego de estopa*, y en el español de México *llamarada de petate*; en catalán: *foc de palla / d’encenalls; flamarada*” (Morvay, en prensa).

Según el BOCAVULARIO *llamarada de petate* (abreviada a veces por *llamarada*, o usada con el auxiliar, *ser* una cosa *llamarada de petate*, quiere decir ‘ser una cosa efímera, poco duradera, pasajera y muy poco efectiva’. Y como ilustración de su uso podemos leer:

Llamaradas de petate las acciones de SECOM. (...) Los anuncios de la SECOM para controlar la carestía de la vida, sólo son “llamaradas de petate” ya que en tres años sólo han clausurado tres bodegas de los grandes acaparadores de alimentos. (OVACIONES, 28. 2. 81, 6).

En el índice vasco de LOKUZIOAK, bajo el significado de ‘iraupenik gabeko oldarra’ encontramos ‘*agotz galda, lastozko sua, ur errea*’, que según el índice francés corresponde a *feu de paille*. LHANDE en el artículo de **lasto** trae:

Lasto su, laster su, feu de paille, feu éphémère.

AZKUE en el artículo **su** nos informa:

Lasto-su, Laster-su: fuego de paja, fuego efímero; feu de paille, feu léger.

El índice español de LOKUZIOAK relaciona las formas vascas con la expresión *agua de borrajas*, pero en DRAE, bajo **agua** hallamos:

de borrajas, agua de cerrajas, cosa sin importancia.

En MOLINER no encontramos la variante *agua de borrajas*. En el artículo **2 cerraja** tenemos V. «volverse [quedar en] agua de cerrajas» y bajo **agua** sólo la forma:

Quedar una cosa en agua de cerrajas. No resultar nada de ella en definitiva.

Ya iba a poner punto final a mis búsquedas: o sea que mis investigaciones respecto al equivalente español del *lastozko sua* iban a quedar en agua de ce-

rrajas, pero como mi interés no era llamarada de paja (o de petate), se me ocurrió consultar los diccionarios catalanes bilingües. Así, en el DCATCAST en el artículo **foc** figura:

foc d'encenalls *fig (cosa de poca durada)* agua de borrajas (o de cerrajas). *Els seus projectes sovint són un foc d'encenalls*, sus proyectos a menudo quedan en agua de borrajas.

En el *Diccionario castellano-catalán* (DCASTCAT) bajo l'entrada **agua** tenemos:

agua de borrajas (o **cerrajas**) *fig* foc d'encenalls.

Como se ve, a veces resulta bastante complicado averiguar con la ayuda de los diccionarios la forma lexicográfica exacta de algún fraseologismo.

6. DE PIES A CABEZA

Otras complicaciones surgen del esfuerzo de algunos lexicógrafos de encasillar las diferentes UF bajo etiquetas clasificatorias como "locución tal y cual" o "frase figurada familiar", en vez de ilustrar sus posibles usos con la ayuda de ejemplos concretos. Veamos unos fragmentos en los cuales aparece la expresión catalana *de cap a peus* (o *de peus a cap*) y luego la manera como la presentan los diccionarios:

Jo tremolava de cap a peus. CALDERS, 100.

Van passar uns dies en què el malhumor arborava Leandre de cap a peus. BARBAL, 1, 130.

Semblava posar una mica de despit contra els homes perquè no l'havien sabut descobrir com era; una dona de cap a peus. BARBAL, 2, 52.

No els tocà cap altre remei que mudar-se de cap a peus i anar a demanar-la per nora. CERD, 58.

Era el germà del mosso que l'any abans havia sortit esconnat de peus a cap. CERD, 33.

La pobra Martina va quedar ben arreglada veient com la policia s'emporta al [sic!] seu Narcís, destrossat de cap a peus, cap a la presó. (AVUI, 17/01/1996)

Jo li vaig vaticinar que ploraria molt al Parlament espanyol (...). Però em vaig equivocar de cap a peus. (AVUI, 30/07/1996)

En el diccionario del Institut d'Estudis Catalans (DLC-IEC) encontramos:

de → cap a peus *loc. adv.* Totalment. *És un negoci equivocat de cap a peus.*

(La flecha, en este ejemplo y en los siguientes, señala la entrada donde se encuentra el fraseologismo en cuestión.)

El diccionario de la Enciclopèdia Catalana (DLC-EC) califica el fraseologismo *de cap a peus* como *locución adverbial figurada*. El *Diccionario de uso del español* (MOLINER) también ilustra solamente su uso adverbial:

DLC-EC

de → cap a peus *loc adv fig* Totalment, del principi a la fi.

MOLINER:

De → pies a cabeza (aplicado a personas). *Completamente. 'Ese rasgo le retrata de pies a cabeza. Me mojé de pies a cabeza'.

Del mismo modo proceden la mayoría de los diccionarios catalanes bilingües, con una única excepción, la del DCATCAST, donde bajo la entrada **cap** encontramos ilustrados los dos valores que puede tener el fraseologismo tratado:

DCATCAST

de → cap a cap (*o* de cap a peus) (*completament*) *fig* de cabo a rabo, de pies a cabeza. | (*perfecte*) de pies a cabeza, hecho y derecho. *És un senyor de cap a peus*, es un señor de pies a cabeza.

Según informantes nativos, casi todos los fragmentos literarios y publicísticos catalanes citados podrían ser traducidos literalmente al español, francés o italiano. Mis informantes vacilaron sólo respecto al ejemplo *equivocar-se de cap a peus*. (Otro ejemplo que parece no tener equivalente literal en las lenguas mencionadas es la expresión idiomática catalana *saber una cosa de cap a peus*). Quiero subrayar la posibilidad de traducción literal a estas lenguas, porque pienso que una de las causas del tratamiento defectuoso de las UF puede ser el hecho de comparar normalmente sólo materiales fraseológicos de lenguas cercanas. Si examinamos, por ejemplo, los equivalentes húngaros de los usos adverbiales y adjetivales del fraseologismo catalán mencionado, encontramos que a estos les corresponden diferentes unidades en nuestra lengua:

talpig [literalmente: 'hasta la planta del pie'] + **adjetivo** (+ **sustantivo**):

talpig becsületes (ember) ésser honest de cap a peus;

talpig + **el nombre de color del vestido**:

talpig feketében (estar) *vestit de negre de cap a peus*;

talpig feketébe öltözik *vestir-se de negre de cap a peus*.

tetötöl talpig [literalmente: desde la coronilla hasta la planta del pie]. En el húngaro antiguo existían también las variantes *tetötöl fogva talpig*; *talpától fogva tetéig* (Hadrovics, 1995, p. 99, 171):

de cap a peus; de dalt a baix *tetötöl talpig*;

mirar de cap a peus; mirar de dalt a baix *tetötöl talpig végigmér (vkit)*.

A estos ejemplos hay que añadir todavía otro fraseologismo húngaro: **legény a talpán** [literalmente: ser un joven/mozo sobre sus plantas] que en catalán quiere decir ‘ésser un home de cap a peus’; ‘ésser un xicot / home valent’, que puede aparecer también en forma imperativa *legény legyen a talpán, aki* que equivale a ‘tiene que ser muy valiente quien’.

Para los ejemplos citados véanse los artículos **talp**, **tetõ**, **legény** del DHC:

talpig feketében (*estar*) *vestit de negre de cap a peus*; talpig becsületes (*ember*) (*ésser*) *honest de cap a peus*; *ésser tot d'una peça*; tetõtõl talpig → *tetõ*.

tetõtõl talpig *de cap a peus*; *de dalt a baix*; tetõtõl talpig végigmér *mirar de cap a peus*; *mirar de dalt a baix*.

legény a talpán! → *legény*.

legény a talpán *és un xicot / home valent*; *ésser un home de cap a peus*; legény legyen a talpán, aki *ha d'ésser molt valent el qui*.

7. TXAPEL BATEKIN BI BURU ESTALI

No sé si con mis observaciones fraseológico-paremiológicas he logrado *matar dos pájaros de un golpe* o mi ponencia resulta un intento de “cubrir dos cabezas con un sombrero”. Para terminar quisiera hacer unas observaciones sobre cuestiones fraseográficas prácticas a propósito del diccionario *Euskal lokuzioak*. Este diccionario me resultó útil en la confección de los ejemplos vascos de mi ponencia; aunque la manera como ordena los materiales dificulta la búsqueda de los fraseologismos que el autor llama *locuciones*. (Sobre la distinción mínima entre frases hechas y locuciones véase Morvay, 1995, 61-62. Compárense allí mismo las observaciones respecto a los “estereotipos —idiotismos— de una sola palabra”, p. 56). Sin entrar en detalles, quiero señalar que este tipo de ordenación me parece poco afortunado, porque la clasificación unívoca de una unidad como “locución tal y cual” resulta, a todas luces, imposible en la práctica, ya que el mismo fraseologismo puede tener diferentes funciones según el contexto. (Cf. también Zuluaga, 1980). Por esto encuentro más sensata la posición de algunos autores que en sus diccionarios evitan todo tipo de clasificación de las UF. En la introducción del *Diccionario didáctico de español intermedio* (DDEI), por ejemplo, podemos leer lo que sigue respecto a las locuciones:

No llevan indicación gramatical, porque ya en la propia definición se ve si están definidas como verbos, sustantivos, adjetivos, etc. (DDEI, IX)

En un diccionario bilingüe bastaría sustituir la palabra *definición* por *equivalente* diciendo: “Las UF no llevan indicación gramatical, porque los mismos equivalentes muestran si funcionan como verbos, sustantivos, adjetivos, etc.”

La distinción forzada por algunos lexicógrafos, muy especialmente por J. Ca-sares (1950), hace que los árboles clasificatorios no les dejen ver el bosque fraseológico —como lo he intentado demostrar con el ejemplo de *de cap a peus* (de pies a cabeza). En los diccionarios donde se ordena el material según criterios clasificatorios, como en el LOKUZIOAK, siempre existe el peligro de una interpretación errada y por consiguiente una ordenación equívoca. Véase, por ejemplo la unidad *begia begiagatik hortza hortzagatik* ‘ojo por ojo y diente por diente’, a la cual K. Izaguirre le atribuye el significado de ‘krudelki’ (cruelmente) y por éso la califica como locución adverbial. Pienso que en vez de intentar clasificar a toda costa los fraseologismos, algo que a fin de cuentas resulta poco útil para el usuario—, los diccionarios tendrían que brindar informaciones que nos facilitaran su empleo correcto: aclaraciones sobre el valor estilístico, cronológico de las UF e informaciones sobre su uso (las modificaciones posibles que pueden sufrir las UF y en qué contextos se las puede utilizar). Creo que el usuario necesitaría saber antes que nada:

1. Si el fraseologismo dado se usa en un texto sin modificación alguna, como en el caso de la unidades frasales (paremias y otras): *zozoak belari ipurbeltz, begia begiagatik hortza hortzagatik*, o eventualmente se necesita sólo cierta adaptación de la forma de la unidad frasal en cuestión: **e** *qué mosca te (le, etc.) ha picado?*; **c** *quina mosca t'ha (l'ha) picat?*, **h** *mi ütött beléd / belé?*. (En el índice español de LOKUZIOAK encontramos esta “locución” en una forma difícilmente interpretable: *no saber que mosca (le) ha picado* ‘(inor) zer eguraldik jo duen ez jakin’).

2. Si la UF debe ser integrada en la frase, qué tipo de modificaciones puede sufrir: declinación y conjugación de sus elementos nominales y verbales respectivamente; las eventuales limitaciones del uso (fijación de número, persona, tiempo o modo verbal).

3. El usuario necesitaría recibir también informaciones sobre el funcionamiento real de las UF en diferentes contextos y sobre las operaciones que él puede realizar empleando los fraseologismos en cuestión (uso afirmativo, negativo, etc.).

4. De todas estas exigencias se deduce también que no se puede imaginar un buen diccionario fraseológico sin contextualizaciones, sin ejemplos concretos de uso, aspecto que muchas veces falta en las obras lexicográficas, como también en LOKUZIOAK.

Desgraciadamente no tengo los conocimientos prácticos necesarios para poder juzgar el material fraseológico del LOKUZIOAK; haré más bien algunas observaciones sobre cuestiones formales referidas a los índices. Pero antes quisiera comentar un ejemplo respecto al cual tengo ciertas dudas en cuanto a la exactitud de la forma lexicográfica (fraseológica) como aparece en el dicho diccionario y los sinónimos vascos y equivalentes en erdara que lo acompañan. Se trata de un refrán antiguo: *txapel batekin bi buru ezin estali* que

aparece también en el cuaderno de refranes de Oihenart (cf. MICHELENA, 1988, II, 808). En LOKUZIOAK encontramos:

TXAPELA BATEZ BI BURU ESTALI

Xapel batez bi buru ezin onsa estal (ats. neur. 11)

Zapel batekin bi buru ezin estali (nap. esa. 691)

Servir a Dios y al diablo

être au four eta [sic!] au moulin

En los índices, entre los sinónimos y equivalentes, tenemos sólo las formas afirmativas:

euskarazko gida-zerenda → egin

aldi berean gauza uztarezinak egin

ipurdi batez bi zulo tapatu

San Migeli kandela bat eta etsaiari beste bat jarri

txapela batez bi buru estali

espainolezko gida-zerenda

servir a Dios y al diablo

pipurdi batez bi zulu tapatu

txapela batez bi buru estali

frantsesezko gida-zerenda

être au four et au moulin

ipurdi batez bi zulu tapatu

txapela batez bi buru estali

Tengo la impresión, puede ser equivocada, que el uso negativo debe ser más frecuente o, talvez, exclusivo, por lo menos en esta forma lo encontré documentado (ORMAZABAL, 40). El texto habla de un joven que tiene dos invitaciones para el fin de semana:

“Estibalitzek ez zekien zer egin: mendira joan ala hondartzara joan. Bi gauzak oso atsegin zitzaizkion. Bietatik bat aukeratu beharrean zegoen.

Hara emen Estibalitzen une hartako egoera hura alzaltez duen esaera zahar bat:

TXAPEL BATEKIN BI BURU EZIN ESTALI

En este caso el equivalente español sería *no se puede repicar y estar en la procesión* y el francés *on ne peut pas être (à la fois) au four et au moulin*.

Cf. DCATCAST

no es pot repicar i anar a la processó fig fam no se puede repicar y estar en la procesión.

En LITTRÉ bajo la entrada de **moulin** encontramos:

On ne peut estre ensemble au four et au moulin, *Colgrave*.

y otro refrán que puede explicar el origen del anterior:

Qui veut ouir des nouvelles, au four et au moulin on en dit de belles, *Les Roux de Liney*, Prov. t. II, p. 176.

El equivalente húngaro *nem lehet egy fenékkal két lovat megülni* [literalmente: 'no se puede montar dos caballos con un culo'] se parece bastante a uno de los sinónimos vascos **ipurdi batez bi zulu ezin tapatu**.

Cf. DHC

nem lehet egy fenékkal két lovat megülni (prov) no es pot repicar i anar a la processó.

He querido mencionar este ejemplo porque muestra la importancia de señalar con ejemplos concretos el uso real de los fraseologismos. A pesar de estas observaciones pienso que LOKUZIOAK es un diccionario muy útil, entre otras cosas, porque facilita la búsqueda de las UF vascas que contiene en su primera parte con la ayuda de tres índices: 1) *Euskarazko gida zerrenda*, en el cual se pueden localizar las UF según su significado (vasco); 2) *Espainolezko gida zerrenda* que ordena el material fraseológico vasco según los equivalentes españoles; 3) *Frantsesezko gida zerrenda* con los equivalentes franceses. Valdría la pena, pues, completar sus materiales para transformarlo en un instrumento todavía mucho más ágil. Me gustaría hacer aquí una propuesta concreta que no sería nada difícil de realizar como primer paso. Los mencionados índices del diccionario, en los tres casos están subdivididos en 19 apartados correspondientes a la clasificación de las UF practicada por el autor. Esta solución dificulta bastante la búsqueda, muy especialmente en el índice español y francés, y no sólo por las dudas clasificatorias mencionadas, sino también por el simple hecho de no coincidir siempre la categoría de las UF en "erdara" y en euskera. Por ello el usuario tendría que intuir, por ejemplo, que la unidad *el cuento de buena pipa* tiene que buscarla en el apartado de *nominal pluralak*, ya que en vasco se dice *lihoaren penak*. Me parecería mucho más útil integrar los equivalentes españoles y franceses en un sólo índice alfabético, indicando bajo qué categoría se encuentra el material del diccionario. En la pequeña muestra que sigue sustituyo las categorías de clasificación por números (cosa que sirve para localizar las UF, y no quiere decir de ningún modo que esté conforme con esta clasificación) y ordeno todo el material alfabéticamente, según la primera palabra de la unidad. A diferencia del LOKUZIOAK las formas negativas aparecen en la lista ordenadas bajo *no*.

A la clasificación de LOKUZIOAK le corresponden aquí las siguientes cifras:

lokuzioak	adierazkorak	(01-18)
	loturazkoak	(19)

adierazkorrak (01-18)

	mugatuak (01-03)	singularrak (01)
		pluralak (02)
nominalak (01-05)	mugarriak (03)	
	mugagabeak (04)	
	nominalizazioak (05)	
izenlagunak (06)		
[adjektibozkoak]		
aditzezkoak (07)		
aditzlagunak (08-16)	nolatasunezkoak	(08)
	noiztasunezkoak	(09)
	zenbatasunezkoak	(10)
	nontasunezkoak	(11)
	partizipialak	(12)
	galderezkoak	(13)
	baiezekoak	(14)
	ezezekoak	(15)
	galderen korrelatiboak	(16)
pronominalak (17)		
esklamaziozkoak (18)		
loturazkoak (19)		

Indice de materiales según los equivalentes españoles y franceses (estos últimos en cursiva) (muestra)

a (mi, tu, su...) cargo	08
a (mi, tu, su...) costa	08
<i>à bout de souffle</i>	08
a buenas	08
a cara o cruz	08
a ciegas	08
<i>à contre-cœur</i>	08
<i>à droit et à gauche</i>	08
a duras penas	08
a fe que	18
<i>à feu et à sang</i>	08
a galope tendido	08
a horcajadas	08
a hurtadillas	08
<i>à l'amiable</i>	08
<i>à l'envers</i>	08
<i>à l'improviste</i>	08

a la bartola	08
a la luz del día	09
a las primeras de cambio	08
a lo que salga	08
a manos llenas	08
a más no poder	08
a ojo	08
a pedir de boca	08
a pie quieto	08
a primera vista	08
a sangre fría	08
a sangre y fuego	08
a ser posible	19
a tiro de piedra	11
a todo correr	08
a todo trapo	08
a trompicones	08
a una voz	08
a veces	09
abrir los ojos	07
aburrirse soberanamente	07
acaso	19
además de	19
aflojar la bolsa	07
agachar la cabeza	07
agarrarse un ciclón	07
agarrarse una mona	07
agua de borrajas	01
aguantar su vela	07
ahí (te) las arregles	18
ahí está el quid	18
ahogarse en un vaso de agua	07
ajustar las cuentas	07
al cabo del tiempo	09
al contado	08
al fiado	08
al fin y al cabo	09
al menos	19
al momento	08
al poco	09
al revés	08
alegrar la cara	07
alegrar la vista	07
alejarse del mundanal ruido	07
alguna que otra vez	09
<i>aller aux congrès sans crochet</i>	07
<i>aller de Carybde en Scylla</i>	07

aller sur le pré

07

(Cf. también la lista del **Apéndice 3**).

Conclusiones

El interés por el tesoro fraseológico, y muy especialmente por las paremias, es antiguo en toda Europa y está muy arraigado en la Península Ibérica. La lista de publicaciones es larga, pero bien mirado se puede observar en ella cierta preferencia por la colección, catalogación de los refranes y frases proverbiales. No abundan los estudios que nos muestren cómo funcionan los elementos prefabricados en la lengua, cómo se los empleaba y emplea en los más variados contextos y muy especialmente cómo aparecen en la lengua actual. La fraseología comparada “funcional”, o sea la comparación del funcionamiento de las UF en diferentes lenguas, está todavía en pañales. Ya tenemos conocimientos bastante exactos sobre la vitalidad y frecuencia de las palabras aisladas, pero no sobre las combinaciones de ellas, o sea de los refranes y otras UF. Estas deficiencias se reflejan también en la fraseografía monolingüe y bilingüe: los diccionarios muchas veces descuidan fraseologismos frecuentes de la lengua hablada; registran formas anticuadas sin decirnos que lo son; se olvidan de informarnos sobre rasgos tan esenciales de los fraseologismos como son su valor estilístico, cronológico, etc., y en vez de ilustrar sus posibles usos con la ayuda de ejemplos concretos, tratan de encasillar las diferentes unidades bajo etiquetas clasificatorias como “locución tal y cual” o “frase figurada familiar”.

Los nuevos logros de la informática, las posibilidades que ofrecen los diccionarios de CD-ROM nos obligan repensar muchos de los criterios de la presentación del material léxico-fraseológico en los diccionarios, y decidir las investigaciones necesarias para poder mejorar las informaciones sobre el funcionamiento de las unidades y macrounidades léxicas (palabras y combinaciones de palabras) en la lengua, y encontrar soluciones de cómo ofrecer estas informaciones al usuario.

Para acabar quisiera decir algunas palabras sobre el interés que puede tener el examen del vasco y del húngaro. Estoy convencido de que para cualquier lingüista que tiene como materna una lengua indoeuropea sería muy importante conocer por lo menos un idioma de estructura muy diferente del suyo, como son el euskara y el magiar. Desgraciadamente en este campo hay bastante ignorancia. El DRAE, por ejemplo, no relaciona la entrada **húngaro** con la de **magiar** (Faluba, 1995: 56-56). Así ya no sorprende que consultando “el árbol de lenguas” de la versión CD-ROM de este diccionario podemos descubrir que en el español hay dos palabras de origen húngaro (*chaco* y *paprika*) y una de magiar (*coche*). El DDEI relaciona las dos lenguas, pero dice: “**húngaro** (...)

Lengua eslava de este país [Hungría] y otras regiones; *magiar*” y bajo *magiar* encontramos: “Lengua eslava de Hungría (país europeo) y de otras regiones; húngaro” —cuando, como se sabe, el húngaro, que sus hablantes denominan *magyar*, es de origen ugro-fínico y no es indoeuropeo.

Sin poder entrar en detalles quisiera señalar por lo menos un tema que puede tener importancia para la fraseología y la lingüística en general: sería interesante examinar cómo se reflejan en el sistema fraseológico de las lenguas no idoeuropeas, como el húngaro y el vasco, rasgos particulares de su estructura lingüística. En cuanto al húngaro, se pueden observar ciertas tendencias —por cierto muy poco sistemáticas— en el proceso de fraseologización; en resumidas cuentas, esto significa la utilización de recursos gramaticales diferentes para formar combinaciones libres que estables:

meghajtja a fejét ‘bajar la cabeza’ — *fejet hajt* (vki elött); e *agachar / bajar / doblar la cabeza*; c *abaixar / acotar / acalar / humiliar / inclinar el cap / el front* (davant d’algú), v (inori) *burua makurtu*.

En la combinación de palabras de sentido recto *meghajtja a fejét* tenemos una conjugación objetivo-nominal (NOR-NORK) y artículo determinado; en la combinación fija *fejet hajt*, donde el orden de los elementos constitutivos es diferente, tenemos una conjugación nominal (NOR) y falta el artículo determinado. Otras veces el verbo está en la misma conjugación y la diferenciación se hace con la ayuda de la presencia/ausencia del prefijo verbal, del artículo determinado y modificando el orden de las palabras:

megfordul a sarkán ‘girar sobre los talones’ — *sarkon fordul* ‘dar media vuelta’; c girar cua.

Los ejemplos citados en en el *Manual de fraseología (histórica) húngara* (Hadrovics, 1995, 220) muestran que tales ejemplos comenzaron a usarse en la forma que hoy corresponde al uso concreto y acabaron por estabilizarse en la otra, correspondiente al uso figurado:

othagy a faképnél vkit ‘dejar a alguien junto a la imagen del santo’ — *faképnél hagy* vkit e plantar; dejar plantado a alguien; dejar con la palabra en la boca; c plantar, plantificar; *deixar plantat*; *deixar amb mitja paraula* a la boca.

(Sobre el funcionamiento diferente de las combinaciones libres y fijas en el húngaro cf. también Morvay, 1979).

Espero que las futuras investigaciones demuestren que también el examen de la fraseología de nuestras lenguas tiene bastante importancia para la lingüística.

REFERENCIAS BIBLIOGRAFICAS

- AZKUE, R.M. (1959-1971): *Literatura popular del País Vasco*. Madrid: Espasa-Calpe.
- CASARES, J. (1950: reedició facsímil 1992) *Introducción a la lexicografía moderna*. Madrid: Gredos.
- FALUBA, K. (1995): Referencias al húngaro y Hungría en el Diccionario de la Real Academia Española (DRAE, 1992), *Miscellanea Rosae*, Budapest: Mundus Press, 55-58.
- HADROVICS, L. (1995): *Magyar frazeológia* (Manual de fraseología —histórica— húngara), Budapest: Akadémiai.
- MALLAFRÉ, J. (1991): *Llengua de tribu i llengua de polis* (Bases d'una traducció literària), Barcelona: Quaderns Crema.
- MICHELENA, K. (1988): Los refranes del cuaderno de Oihenart, SOBRE HISTORIA DE LA LENGUA VASCA, I-II, Donostia: Seminario de Filología Vasca "Julio Urquijo".
- MORVAY, K. (1979): Les constructions amphibies. *STUDIA SLAVICA*, Budapest, 263-266.
- MORVAY, K. (1982): Vocablos gemelos, ANNALES UNIVERSITATIS SCIENTIARUM BUDAPESTINENSIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATAE. Sectio Linguistica. XIII., 1982, 189-193.
- MORVAY, K. (1986): Fraseología del español de México. *REVISTA DE FILOLOGÍA ROMÁNICA*, nr. IV., Madrid, 317-322.
- MORVAY, K. (1995): Problemes de fraseología catalana — fraseologismes i fraseoides. *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit, II*, Barcelona: Abadia de Montserrat, 51-63.
- MORVAY, K. (en prensa): Aspectos lexicográficos y didácticos de la paremiología y fraseología, *PAREMIA*, Actas del "I Congreso Internacional de Paremiología" (Madrid, 17-20 de abril de 1996).
- NAZARIAN, A. (1978): *Curiosités de la phraseologie française*, Moscú, Prosvesheenie.
- PACZOLAY, Gy. (1987): *Magyar-ézt-német-angol-finn-latin közmondások és szólások* (Refranes y modismos húngaros-estonios-alemanes-ingleses-finlandeses y latinos), Veszprém: VEAB.
- SOLÀ, J. (1994): La lexicografía general i la normativa, *CAPLETRA* 17, 273-289.
- ZULUAGA, A. (1980): *Introducción al estudio de las expresiones fijas*, Frankfurt a. M.-Bern -Cirencester/U.K.: Verlag Peter D. Lang.

Diccionarios citados como abreviaturas

AZKUE	AZKUE, R. M. (1969): Diccionario vasco-español-francés, tomos I-II, Bilbao: La Gran Enciclopedia Vasca (Reproducción facsimilar de la edición príncipe).
BOCAVULARIO	MORVAY, K. (1981): Bocavulario de Mexpañol, tomos I-II (sin publicar).
DCASTCAT	Diccionari Castellà-Català (1985): Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
DCATCAST	Diccionari Català-Castellà (² 1995): Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
DCH	FALUBA, K., MORVAY, K. (1990): Diccionari català-hongarès, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
DDEI	Diccionario didáctico de español intermedio (³ 1994): Madrid: Ediciones SM.
DHC	FALUBA, K., MORVAY, K. (1996): Diccionari hongarès-català, Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
DL	Diccionari de lingüística (1992): Barcelona: TERMCAT
DLC-EC	Diccionari de la llengua catalana (¹ 1982, ³ 1993, edició ampliada i actualitzada): Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
DLC-IEC	Diccionari de la llengua catalana (1995): Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
DPFF	NEVES, O. (1991): Dicionário popular de frases feitas, Porto: Lello.
DR	CAMPOS, G. J., BARELLA, A. (1993): Diccionario de refranes, Madrid: Espasa Calpe.
DRAE	(² 1992): Diccionario de la Real Academia Española, tomos I-II, Madrid: Espasa Calpe.
HIZTEGIA 80	KINTANA, X. et alii (1980): Hiztegia 80 euskera-espaniera, espaniera-euskara, Bilbao. Elkar.
LHANDE	LHANDE, P. (1926): Dictionnaire basque-français. París: G. Beauchesne.
LITTRÉ	LITTRÉ, P-E. (1872): Dictionnaire de la langue française, t. 4. París.
LOKUZIOAK	IZAGIRRE, K. (1980): Euskal lokuzioak, Donostia, Hordago.
MOLINER	Moliner, M. (1966): Diccionario de uso del español, tomos I-II, Madrid: Gredos.
NDA-II	HAENSCH, G., WERNER, R. (1993): Nuevo Diccionario de Americanismos, Tomo II: Nuevo Diccionario de Argentinismos, Santa Fé de Bogotá: Instituto Caro y Cuervo.
NDA-III	HAENSCH, G., WERNER, R. (1993): Nuevo Diccionario de Americanismos, Tomo III: Nuevo Diccionario de Uruguayismos, Santa Fé de Bogotá: Instituto Caro y Cuervo.
SOLER	SOLER i JANER, J. M. ^a (1977): Gràcia i desgràcia de les traduccions literals. Barcelona: Claret.

Obras literarias citadas como abreviaturas

BARBAL, 1	BARBAL, M. (1993): Pedra de tartera, Barcelona: La Magrana.
BARBAL, 2	BARBAL, M. (1993): Càmfora, Barcelona: La Magrana.
CALDEERS	CALDEERS, P. (1984): De teves a meves, Barcelona: Laia.
CERD	CERDÀ, J. P. (1977): Contalles de Cerdanya, Perpinyà
MENDOZA	MENDOZA, E. (1991): La ciudad de los prodigios, Barcelona. Seix Barral.
ORMAZABAL	ORMAZABAL, J. (1982): Esaera zaharrak eta txiste berriak, Donostia. Elkar.
PERICH, 1	PERICH, J. (1970): Autopista, Barcelona: Estela
PERICH, 2	PERICH, J. (1972): Nacional II, Barcelona: Laia.

Otras abreviaturas

c, e, h, p, v	catalán, español, húngaro, polaco, vasco
vki	valaki 'alguien'
vmi	valami 'algo'
UF	unidad(es) fraseológica(s)

APENDICE 1**Fraseología en los diccionarios bilingües**

Los artículos **cara** — **aurpegi**, **aure**, **kopeta** en el HIZTEGIA 80, y **cara** — **arc**, **kép** en el DCH y DHC respectivamente.

HIZTEGIA 80

Cara 1 aurpegi, musu. **2** alde, horrialde, **ha escrito en esta cara**: horrialde honean idatzi du. **3 dar la cara**: aurpegi eman, aure eman. **4 tener cara (dura)**: (fam.) kopeta ukan

Aurpegi: 1 cara, faz. **2** fachada

Aurpegi hautsi: vencer la propia timidez para presentarse a alguien, -ido

Aurpegi ikus(i): hacer la visita de compromiso matrimonial, ir de vistas, -ido

Aurpegi eman: dar la cara, enfrentarse, -ado

Aurea eman: dar la cara, encararse, -ado

Kopeta (...) **2** valor, audacia, descaró; **horrek du kopeta** vaya cara que tiene ése.

DCH

cara *f* arc; ábrázat, kép, pofa; arckifejezés; arcszín; arculat, külső; elülső oldal; ~ *a* ~; ~ *per* ~ szemtől szemben; ~ *o creu* fej vagy írás; *de* ~ szemben, szembő; *caure la* ~ *de vergonya* lesül a képéről a bőr (vkinek); *clavar / tirar / fer petar (u c) per la* ~ (*d'algú*) szemére vet / hány (vmit vkinek); *fer / plantar* ~ (*a*) dacol; szembenéz; szembeszáll (vkivel, vmivel); *fer bona / mala* ~ (*a*) barátságosan / barátságtalanul néz (vkire); *fer* ~ *estirada / llarga* megnyúlik az ábrázata / arca / képe / orra; *fer una* ~ *nova* (*a*) felképel; elver (vkit); *fer (u c) per la seva bona* ~ (*a algú*) megcsinál (vmit vkinek) a két szép szeméért; *mirar de* ~ szemügyre vesz; megvizsgál; *no mirar la* ~ (*a*) rá sem tud nézni; ki nem állhatja; *sense mirar* ~ *ni ulls* senkire sincs tekintettel; *posar* ~ *de pomes agres* savanyú képet vág; *rentar la* ~ (*a*) hízeleg; a talpát nyalja (vkinek); *rompre's la* ~ majd összetöri magát; *tenir / fer* ~ (*de*) (vmilyen) képet vág; *tenir / fer* ~ *de bon any* majd kicsattan az egészségtől; *tenir / fer* ~ *de jutge / de pocs amics / de tres déus* szigorú; barátságtalan; szúrós szemű; *tenir / fer* ~ *de mal atzar / mal conhort* szomorú; bánatos; *tenir / fer* ~ *de malícia / de Judes / de nyau-nyau* kétszínű; álnok; képmutató; *tenir / fer* ~ *de pasqua* vidám; derűs; elégedett; *tenir / fer* ~ *de pomes agres* savanyú képet vág; *tenir / fer dues cares* kétszínű; álnok; képmutató; *tenir* ~ *d'ovella i urpes de llop* farkas báránybőrben; *treure / donar / mostrar la* ~ (*en*) beleszól (vmibe); hozzászól (vmihez); (*per algú*) kiáll (vki mellett).

DHC

arc [2] *n* anat cara, galta, rostre; semblant, faç *f*, visatge, fesomia; = **kifejezés**; *adj* facial; genal; *hátra* ~! (*míl*) mitja volta; *komoly* ~*cal* amb aire / posat seriós; *kifesti / kikészíti az* ~*át* (vkinek / magának) maquillar(-se); (vkinek) *az* ~*ába* *szökik a vér* pujar els colors a la cara (*de*); ~*on csap* (vkit) *clavar / plantar / ventar una bufetada / morma*; amollar una galtada (*a*); ~*ul legyint* (vkit) *fer la catxamona* (*a*); *felderül az* ~*a* (vkinek) *il-luminar-se / esclarir-se / enriallar-se la cara* (*a*); *megnyúlik / megnyúlt az* ~*a* (vkinek) *fer cara estirada / llarga*; (vkinek) *leég / lesül az* ~*áról a bőr* (szégyenében) *caure la cara de vergonya* (*a*); *felfedi az* ~*át* *desemboçar-se*; *felfedi / megmutatja az igazi* ~*át* *llevar-se / treure's la careta / màscara*; (vkinek) *ragyog / sugárzik az* ~*a az örömtől* → **öröm**.

öröm [19] *n* alegria, plaer; complaença, satisfacció; gust, joia, goig, delit, delícia, gaudi; consol; (...) (vkinek) *ragyog / sugárzik az arca / a képe az* ~*től*; (vkiről) *sugárzik az* ~ *tenir la cara radiant* [*d'alegria*]; *estar radiant d'alegria*; *tenir* (*algú*) *cara de* (*bona*) *pasqua*.

kép [17] *n* imatge *f*; foto *f*; *anat col-loq* cara, galta, visatge, morro, ganya; = **arckifejezés**; *gräf* gravat, làmina; (*szövegközi*) *il-lustració*; *art* quadre, retrat, pintura; *adj* *gräfic* -a; *költői* ~ *imatge poètica*; *költői / írói / művészi*

~ek imatgeria; *kígyó* ~ében en forma de serp; *komoly* ~pel amb aire / posat seriós; *megnyúlik a* ~e (*vkinek*) tenir la cara estirada / llarga; (*vkinek*) *ragyog a* ~e tenir cara de (bona) pasqua; (*vkinek*) *ragyog a képe az örömtől* → **öröm**; *van / nincs* ~e (*vmihez*) (no) tenir cara / barra / galtes; (no) tenir prou penques (*per a*); *van* ~e (*vmihez*) tenir la barra; tenir la cara / pell gruixuda (*de*); *van* ~ed ezt mondani? encara tens el valor / la gosadia de dir-m'ho?; (*vkinek* *vmi*) *a* ~ébe *vág* tirar per la cara / pel morro; clavar pels morros / bigotis (*u c a* *algú*); ~en *törül / töröl / teremt / vág* (*vkít*) galtejar, bufetejar (*algú*); clavar / plantar / ventar una bufetada / morma; amollar una galtada (*a*); *a* ~ére *mászik* (*vkinek*) *plantar els cinc dits a la cara* (*de*); (*vkinek*) *lesül / leég a* ~éről *a bőr* (*szégyenében*) caure la cara de vergonya (*a*); *nem süll le a* ~edről *a bőr*? no et cau la cara de vergonya?; ~et *alkot* (*vmiről*) fer-se una idea (*de*); (*vmilyen*) ~et *vág* tenir / fer cara (*de*); ~eket *vág* fer ganyotes; *jó* ~et *vág* (*vmihez*) fer bona cara (*a*); fer bona cara a un mal joc; *savanyú / fancsali* ~et *vág*; (*olyan*) *savanyú a* ~e, *mint az uborka* fer / tenir cara de pomes agres; *szigorú / barátságatlan* ~et *vág* fer cara de pocs amics; fer cara de jutge; fer cara de tres déus; *szomorú* ~et *vág* fer cara trista; fer cara de mal atzar / conhort; *képzelteted, milyen* ~et *vágott* pots comptar la cara que degué fer; (*vhova*) *odatolja a* ~ét (*pej*) tenir el valor / la gosadia d'anar-hi.

APENDICE 2

Unidades castellanas, catalanas, vascas y húngaras de forma idéntica

(Los fraseologismos que llevan asterisco son deducidos por mí; el signo de interrogación señala dudas o falta de documentación)

andar algo de boca a boca

anar / córrer / passar de boca en boca
 aho mihinetan ibili
 szájról szájra jár vmi

apretarse el cinturón

estrènyer la cintura / el cinturó / la corretja / la bossa / els cordons
 petrinak estutu
 meghúzza / összehúzza a nadrágszíjat

a sangre fría

a sang freda
 odol hotzean; odol hotzik
 hidegvérrel

DHC *hidegvérrel* öl matar a sang freda

nem veszti el a hidegvérét no perdre la sang freda

bailar al son que tocan
 ballar segons el so
 (inoren) soinu an dantza egin
 úgy táncol, ahogy (mások) fűtyülnek / fűjják / húzzák neki (a nótát)
 (En forma de refrán en el vasco tenemos: nola soinu hala dantza)

con la cabeza alta
 amb el cap / front alt
 kopeta gora
 emelt fejfel / fővel

con las manos vacías
 amb les mans buides
 esku hutsean
 üres kézzel

(estar) de brazos cruzados
 (estar) de braços plegats
 eskuak gurutze egon; besuak uztarturik egon
 karba / ölbe tett kézzel

de carne y hueso
 de carn i ossos
 haragi eta hezurak
 hús-vér, húsból-vérből való;

en un abrir y cerrar de ojos
 en un tancar i obrir d'ulls
 begi(en) itxi-ireki batean; begi gora-behera batean
 egy szempillantás alatt

helarse / helársele la sangre
 glaçar-se la sang a les venes (*a algú*); glaçar-se el cor (*a algú*); sangglaçar-
 se, corglaçar-se (*algú*);
 odola gatzatu
 (vkinek) megfagy / meghűl a vér az ereiben

hervir(le) la sangre en las venas
 bullir la sang / les sangs (*a algú*); bullir d'indignació
 odola irakiten eduki
 (vkinek) forr / felforr a vére

ver la otra cara de la moneda <LOKUZIOAK
 la otra cara de la moneda; ver la otra cara de la moneda
 el revers de la moneda; veure el revers de la moneda
 medaila beste aldera itzuli <LOKUZIOAK
 érem másik oldala; látja / megnézi az érem másik oldalát

lágrimas de cocodrilo

llàgrimes de cocodril

krokodilaren kontua; tipula tristura

krokodilkönnyek

levantarse con el pie izquierdo <LOKUZIOAK

haber-se levantado con el pie izquierdo

haber-se llevat amb el peu esquerre

ezkerretik jaiki <LOKUZIOAK

bal lábball kelt fel

luna de miel

lluna de mel

ezti gogozko ilargia, eztilargia, ilargi eztizkoa

mézesetek

llevar el agua a su molino

portar / tirar l'aigua al seu molí; fer venir l'aigua al seu molí; escombrar cap a dintre

ura (neure, heure, bere...) eiherara nahi; ura (neure, heure, bere...) igarara ekarri

a maga malmára hajtja a vizet

DHC (*vkinek*) a malmára hajtja a vizet actuar en benefici (*d'un altre*); a

maga malmára hajtja a vizet portar / tirar l'aigua al seu molí; fer venir l'aigua al seu molí; escombrar cap a dintre.

llevar los pantalones

ésser la dona qui porta els pantalons / les calces

prakak ukan

az asszony hordja / viseli a nadrágot

mearse de risa

compixar-se de riure

farrez esteak bota

(majd) bepisil / bepisál a nevetéstől / röhögéstől

mentar / nombrar la soga en casa del ahorcado

parlar de corda a casa del penjat

urkatuaren etxean soka aipatu

akasztott ember házában kötelet emleget

En forma de refrán:

en casa del ahorcado no hay que mentar la soga; no hay que (o no se ha de) mentar la soga en casa del ahorcado

no s'ha de parlar de corda a casa d'un penjat; a ca d'un penjat no hi anomenis cordes

akasztott ember házában nem illik / szokás kötelelet emlegetni

meter su nariz; meter las narices (en algo); meter su nariz en todo
 ficar el nas / ficar (la) cullerada (en una cosa); ficar el nas per tot arreu
 (inon) sudurra sartu
 (vki) beleüti az orrát (vmibe); (vki) mindenbe beleüti az orrát

Otros sinónimos en el LOKUZIOAK:

besteren aferetan sartu
 auzoku atea(k) ixtera joan
 besteren bodara juan
 besteren mahainean agindu
 hamaika kanatako kamisan sartu
 (inoren) praketan sartu
 (inon) sudurra sartu
 zazpi barataku atorran sartu
 (inon) sudurra sartu
 besteren aferetan ez sartu
 (neure, heure, bere...) kopetatik santiguatu
 (neure, heure, bere...) lekuan lo egin

(Cf. más abajo: (ser) perejil en todas las salsas)

meterse / metérsele en la cabeza
 ficar-se / posar-se (una cosa) al cap
 buruan jarri
 fejébe vesz (vmit)

DHC *fejébe vesz (vmit vki)* encabassar-se, encasquetar-se; ficar-se / posar-se
 al cap; ficar-se entre cella i cella; ficar la banya al / en un forat; ficar
 el cap a l'olla; tenir la dèria; agafar la mania (*de*).

no caber en la cabeza
 no caber al cap (una cosa a algú)
 buruan ez sartu
 (vkinek vmi) nem fér a fejébe

no pegar ojo; no cerrar los ojos
 no poder aclucar els ulls
 begirik ez batu / bildu
 le sem hunyja / hunyta a szemét

no ver más allá de sus narices
 no veure-hi més enllà del nas
 sudurraz haratago ez ikusi; (inoren) sudurrik ez ikusi
 nem lát messzebb az orra hegyénél

perder la cabeza

perdre el cap
burua / burutik galdu; kaskoa erre
(vki) elveszti a fejét

poner (los) cuernos

posar banyes; fer portar banyes (a algú)
(inori) andar bildu
felszarvaz (vkit)

quitar de la boca

treure's de la boca
ahotik atera
(vki) a szájától von meg (vmit)

DHC (vki) a saját szájától vonja meg a falatot treure's el menjar / el pa de la boca

quitar (algo) de la cabeza

treure del cap (una cosa)
burutik bota
(vki) kiver a fejből

DHC (vkinek vmit) kiver a ~éből treure del cap (u c a algú); verd ki a ~edből treu-t'ho del cap / del magí / de la barretina.

no quitar (el) ojo; no quitar la vista (de algo, de alguien)

no treure els ulls (d'una cosa, d'algú)
begirik ez kendu; begirik ez apartatu
le nem veszi a szemét / tekintetét (vmiről, vkiről)

ojo por ojo y diente por diente

ull per ull, dent per dent
begia begiagatik hortza hortzagatik
szemet szemért, fogat fogért

BOCAVULARIO, Dicho bíblico.

'Tomar venganza, causando los mismos daños que le causaron a uno. Pagar con la misma moneda.'

El grito de guerra es: cobrarle (...) ojo por ojo y diente por diente (OVACIONES, 10. 12. 80., 14). No hay otra ley que la ley del Talión: Ojal por ojal y diente por muela. (OVACIONES, 21. 1. 81., 12).

rascarse la cabeza

rascar-se / gratar-se el cap; donar-hi voltes
kaskarrari hatz egin
(vki) a fejét vakarja

recibir con los brazos abiertos

rebre / esperar (algú) amb el braços oberts
 besu zabalekin hartu
 tárt karokkal fogad / vár (vkit)

sacar a relucir los trapos sucios

treure els drapets / pedacets al sol
 trapu zikinak eguzkitara atera; (inoren) zatar zaharrak aideratu
 kitergegi a szennyest (vkinek)

sacar las castañas del fuego

treure's les castanyes del foc
 gaztainak eltzetik atera; babak eltzetik atera
 kikaparja a gesztenyét (magának)

DHC **kikapar** *v tr* escarbotar, raspar; *&ja a szemét (vkinek)* treure els ulls
(a); *&ja a gesztenyét (magának)* treure's les castanyes del foc; *mással*
kapartatja ki a gesztenyét (a tűzből) fer treure les castanyes del foc.

salvar el pellejo

salvar la pell
 azala enparatu
 menti a bőré / irháját

sembrar cizaña

posar / sembrar la zitzània
 sasia(k) sutu
 konkolyt hint

(Fraser bíblica. Cf. Hadrovics, 1995, 242, 269 - konkolyt hint a búza közé.)

ser de buen corazón

tenir bon cor
 errai onak ukan
 jó szíve van; jószívű

ser duro de corazón

tenir el cor dur / sec; tenir cor de pedra
 erraiez gogorra izan
 kemény szíve van; kemenyszívű

ser blando de corazón

tenir el cor moll / bla
 erraiez biguna izan
 lágy szíve van; lágyszívű; vaj szíve van; vajszívű

ser incapaz de matar una mosca

ésser incapaç de fer mal a una mosca; no faria mal a una mosca
 euliari hegoa kentzeko ez izan
 (vki) a légynek sem árt / vét

tener las manos limpias
 tenir les mans netes
 atzaparrak garbi ukan
 tiszta a keze; tisztakezü

tomar a pecho
 prendre's a pit; prendre's a la valenta
 bihotzetik hartu; gogotik hartu; gogoz hartu
 (vki) mellre szív (vmit)

Muchas veces se usa también la forma negativa:

(vki vmit) nem szív mellre - prendre's a la fresca

Véase también el artículo **lélek** 'alma' del DHC:

(vki vmit) a lelkére vesz ressentir-se / doldre's molt (*de*); caure l'ànima als peus (*a*); *nem venné a lelkére, hogy no veure's amb cor (de)*;

última hora - (mi, tu, su...)
 darrera hora; hora fatal / suprema
 azken oreña
 végső / utolsó óra

llegar (a uno) su última hora
 ha arribat la darrera hora (d'algú)
 azken oreña hertsi
 ütött az órája; ütött a végső / az utolsó órája (vminek, vkinek)

vender la piel del oso antes de matarlo
 hartzaren larrua bera dabileno saldu; hil gabe hartzaren larrua saldu;
 ihizia hilaitzin jaleak gonbidatu
 előre iszik a medve bőrére

ver con buenos ojos
 mirar / veure (una cosa) de bon(s) ull(s)
 begi onez begiratu / ikusi
 jó szemmel néz (vmit)

ver con malos ojos
 mirar / veure (una cosa) de mal(s) ull(s)
 begi txarrez begiratu / ikusi
 jó szemmel néz (vmit)

ver la paja en ojo ajeno y no (ver) la viga / tranca en el propio
 veure una palla en els ull dels altres (i no veure la viga en els seus)
 besteren begian edozein samar ikusi eta bere begiko habea ez ikusi

más szemében a szálkát is meglátja / észreveszi, (a magáéban a gerendát sem)

LOKUZIOAK:

- ver la paja en ojo ajeno
 anaiaren hegian lastoa ikusi
 besteren begian edozein samar ikusi
 besteren buruko partza egeri
 besteren buruko partza ikusi
 besteren buruzko zorria ikusi
- no ver la viga en el ojo propio
 (neure, heure, bere...) begiko habea ez ikusi
 (neure, heure, bere...) begiko haga ez ikusi
 (neure, heure, bere...) buruko zorria ez ikusi
 (neure, heure, bere...) makarrik ez ikusi

Unidades castellanas, catalanas, vascas y húngaras de forma similar

- agarrarse / pillar una mona
 agafar una mona
 amuarraina harrapatu; atuna arrapatu; atxurra ukan; Bilboku Barrenkaetik makailaua ekarri; eperra harrapatu; katua eraman; mahatsa hartu; mo-koilua harrapatu; utsu beltza harrapatu; perretxikua harrapatu; txorizoa harrapatu; zepelina harrapatu
 felönt a garatra; berüg; majmot fog (regional)
- ponerse la piel de gallina
 posar-se la pell anserina
 haragin dir-dir izan
 libabörös lesz / lett;
- dar coces contra el aguijón
 reguitnar contra l'agulló
 akuiluaren kontra ostikoa jo; akuilua ostikatu; akuilua ostiko jo
 ösztön ellen rugdalózik (anticuado)
- DCASTCAT **dar coces contra el aguijón** reguitnar contra l'agulló; **disparar** (o **tirar**) **coces** (o **dar coces contra el aguijón**) *fig fam* picar en ferro fred, predicar en el desert, gastar saliva en va.
- de pies a cabeza
 de cap a peus
 burutik behatze(ta)ra
 tetőtől talpig

día y noche

nit i dia; dia i nit
gaur eta egun
éjjel-nappal

echar culebras por la boca; soltar sapos y culebras

ahotik muskerrak eta sugeak atera
kígyót-békát kiabál (vkire) 'poner a uno verde'

echar el guante

llançar el guant (a algú)
atzaparra egotzi; atzaparra ezarri; eskuak egotzi; eskuak erantsi; eskua(k)
egotzi; eskuak iratxeki
kesztyűt dob (vkinek)

recoger el guante

recollir el guant / desafiament
(inork) botatakoa altxatu
felveszi a kesztyűt

[¿En el vasco no existe un equivalente literal de estas dos expresiones que recuerdan antiguas costumbres de desafío?]

echar margaritas a los cerdos

llençar perles als porcs
astoari konfiturak eman
disznók elé szórja a gyöngyöt

enseñar / mostrar los dientes

ensenyar les dents
hortzak erakutsi
kimutatja a foga fehéřjét

[Literalmente: enseñar lo blanco de sus dientes 'enseñar su verdadero carácter']

en (sus) propias narices; tener (algo) delante las narices

(tenir una cosa) davant del nas
(neure, heure, bere...) musu garbietan
(vkinek) az orra előtt van (vmi)

hacer castillos en el aire

fer castells en l'aire; fer un castell de vent
(neure, heure, bere...) baitan mila dorre eta gaztelu egin; Espainian gaz-
telu(ak) egin
légváarakat épít

inventar la pólvora

haver inventat la sopa d'all; haver inventat la pólvora

kea asmatu

feltalálta a spanyolviaszt (irónico)

DCATCAST **descobrir la sopa d'all** *fig* descubrir América (o el Mediterráneo)

En forma negativa tiene significado diferente que no está documentado en LOKUZIOAK:

no haber inventado la pólvora

no haver inventat la pólvora

polvorarik asmatu ez

nem ő találta fel a spanyolviaszt; nem találta / találná fel a puskaport (irónico)

DCATCAST **no haver inventat la pólvora** (*ésser molt poc intel·ligent*) no haber inventado la pólvora

la parte del león

la part del lleó

eper erreak

oroszlánrész

[Este fraseologismo — por lo menos en el húngaro — está perdiendo su valor peyorativo y se utiliza como sinónimo de 'gran / mayor parte (de algo)']

lamer el culo

llepar / besar el cul (a algú)

(inori) gibelean pot egin

(vkinek) a seggét nyalja

mandar (a alguien) al infierno

enviar / engegar (algú) al diable

deabruaren eskura bidali; deabruetara bidali; deabru etxera bidali

elküld (vkit) a pokolba

matar dos pájaros de un tiro

matar dos pardals d'un tret

harri batez bi kolpe egin

két legyet üt (agyon) egy csapásra [Literalmente: matar dos moscas de un golpe]

no llegará la sangre al río

no arribará la sang al riu

ibaira odolik ez joan

-

no poder vivir bajo el mismo techo (con alguien)
 no poder viure sota el mateix teulat (amb algú)
 zorro batean ezin bizi
 nem tud egy fedél alatt élni (vkivel)

no saber qué mosca (le) ha picado
 no saber quina mosca l'ha picat
 (inor) zer eguraldik jo duen ez jakin
 nem tudja mi lelte; nem tudja mi ütött belé

Es más frecuente la forma interrogativa:

DCH *quina mosca l'ha picat?* mi lelte?; mi ütött belé?

(ser) perejil de todas las salsas
 perejil de todas las salsas
 (ésser un / una) manefla, tafaner -a, batxiller -a
 eltze anitzetako / guztietako zale
 minden lében kanál

ser perejil de todas las salsas; (México) ser (como el) ajonjolí que en todos los moles anda

ficar la cullerada en tot; ficar el nas per tot arreu
 anitz esnetako gazta izan; dupina guztietako gizkaia izan; eltze askotako
 burduntzalea izan; esku orotako makila izan
 (vki) minden lében kanál

DHC *lé* (vki) *minden lében kanál* (pej) ficar la cullerada en tot; ficar el nas per tot arreu; (ésser un / una) manefla, tafaner -a, batxiller -a.

BOCAVULARIO:

ser (como el) ajonjolí que en todos los moles anda
 Ser muy metiche. Andar en todas las fiestas y reuniones.

Y al “metiche” se le pregunta:

¿Por qué metes la nariz en todo? o ¿Quién te dio vela en este entierro?
 (en húngaro): Miért ütöd bele mindenbe az orrod? Neked nem osztottam lapot!

poner los puntos sobre las íes
 posar els punts sobre les is
 burua bi belarrien artean ezarri
 felteszi a pontot az i-re

poner la mano en el fuego
 posar la mà al foc

burdín gorria eskuetan hartu
tűzbe teszi / tenné kezét

DHC *tűzbe teszi / tenné a kezét* (, hogy); *nem teszi / tenné atűbea kezét, hogy;*
(no) posar / posaria la mà / les mans al foc que; *tűzbe tenné a kezét;*
nem tenné a tűzbe a kezét (vkiért) (no) responsabilitzar-se (per).

poner la mano en el corazón

posar la mà al pit
eskuak petxuetan jarri
a szívére teszi a kezét

Muchas veces se usa en forma imperativa para decir 'seas sincero':
pon tu mano en el corazón y dime

DHC *tedd a szívédre a kezéd és mondd meg!*

ᵝosa't la mà al pit i digues

poner los pelos de punta

posar els cabells de punta
bizarrak zutik jarri; buruko ileak laztu; ileak zutitu

DHC (*vkinek*) *égnek áll a haja* arrufarse / eriçar-se els cabells (*a*); (*vkinek*)
égnek áll / mered a haja(szála) estar (*algú*) amb els cabells drets / de
punta; *vkinek vmitől* posar-se els pèls de punta (*a algú d'u c*).

quitar(se), quitar (a alguien) la venda de los ojos

begia argitu; begi aureku estalkia hautsi; begitik zikina atera
felnyitja a szemét (*vkinek*)

DHC **felnyílik** *v intr* obrir-se, destapar-se; *ettől majd ~ a szeme* això li farà
obrir els ulls; **felnyit** *v tr* obrir, destapar; *~ja a szemét (vki)* obrir els
ulls; (*vki vkinek*) treure / llevar la bena dels ulls; obrir els ulls (*a*); es-
parpillar, desembadalir (*algú*).

(*vkinek*) *felnyílik / kinyílik a szeme* obrir-se els ulls (*a*).

hályog *n med* cataracta; (*vkinek*) *~ van a szemén* tenir (una) cataracta; *fig*
tenir una bena davant els ulls; tenir teranyines als ulls; (*vkinek*) *leesik /*
lehull a ~ a szeméről caure la bena dels ulls (*a*).

reír el último

riure darrer?

kukurruku gorenik egin

*utoljára nevet

[En el húngaro sólo existe como refrán.]

En forma de refrán:

quien ríe el último, ríe mejor

riu bé qui riu darrer

?

az nevet, aki utoljára nevet

subirse / subírsele (algo) a la cabeza
 pujar (una cosa) al cap (a algú)
 (ezer) mototsetaraino igo
 fejebe száll (vmi vkinek)

subirse / subírsele la bebida a la cabeza
 pujar l'alcohol al cap (a algú)
 (edariak) gogoan su egin
 (vkinek) fejebe száll az alkohol

subirse / subírsele la sangre a la cabeza
 pujar la sang / les sangs al cap (a algú)
 odolak burua hartu; (inori) odola gainditu; barrenak irakin
 (vkinek) fejebe tódul / tolul / száll a vér

DHC (vkinek) *fejebe száll az alkohol* pujar l'alcohol al cap (a); *fejebe száll a dicsőség* pujar els honors / fums al cap (a); *fejebe tódul / tolul / száll a vér* (vkinek) pujar la sang / les sangs al cap (a);

tener siete vidas como los gatos; tener más vidas que un gato
 tenir set vides com els gats
 katu zaharrak baino bizi luzeago ukan
 hét / kilenc élete van, mint a macskának

tocar en la herida
 tocar el (vora)viu; tocar el punt / la corda sensible; tocar la cama del mal
 (a algú)
 giharran ukitu
 (vkinek) az elevenjére tapint; rátapint az elevenjére

vender la piel del oso antes de matarlo
 ?
 hartzaren larrua bera dabileno saldu; hil gabe hartzaren larrua saldu;
 ihizia hilaitzin jaleak gonbidatu
 előre iszik a medve bőrPére

hacer ver las estrellas
 fer veure les estrelles / la padrina
 (inori) txoriak esnatu
 csillagokat láttat (vkivel)

En erdara es más frecuente en la forma no documentada en LOKUZIOAK:

ver las estrellas
 veure les estrelles / la padrina
 csillagokat lát (fájdalmában).

APENDICE 3

Aquí reproduzco sólo la lista de los equivalentes españoles. Completados con los datos franceses se podría hacer más ágil el uso del LOKUZIOAK. El material está ordenado alfabéticamente, según la primera palabra de la unidad. A diferencia del LOKUZIOAK, que hace constar las formas negativas bajo el respectivo verbo, en esta lista aparecen ordenadas bajo *no*.

Espainolezko gida-zerrenda

a (mi, tu, su...) cargo	08	agarrarse una mona	07
a (mi, tu, su...) costa	08	agua de borrajas	01
a buenas	08	aguantar su vela	07
a cara o cruz	08	ahí (te) las arregles	18
a ciegas	08	ahí está el quid	18
a duras penas	08	ahogarse en un vaso de agua	07
a fe que	18	ajustar las cuentas	07
a galope tendido	08	al cabo del tiempo	09
a horcajadas	08	al contado	08
a hurtadillas	08	al fiado	08
a la bartola	08	al fin y al cabo	09
a la luz del día	09	al menos	19
a las primeras de cambio	08	al momento	08
a lo que salga	08	al poco	09
a manos llenas	08	al revés	08
a más no poder	08	alegrar la cara	07
a ojo	08	alegrar la vista	07
a pedir de boca	08	alejarse del mundanal ruido	07
a pie quieto	08	alguna que otra vez	09
a primera vista	08	andar a tientas	07
a sangre fría	08	andar con ojo	07
a sangre y fuego	08	andar de boca en boca	07
a ser posible	19	ante todo	09
a tiro de piedra	11	antes bien	19
a todo correr	08	apagar la sed	07
a todo trapo	08	apártate de mi vista	18
a trompicones	08	apearse del burro	07
a una voz	08	aplicar el oído	07
a veces	09	aportar su granito de arena	07
abrir los ojos	07	apretarse el cinturón	07
aburrirse soberanamente	07	arco de San Martín	01
acaso	19	arma blanca	04
además de	19	armar camorra	07
aflojar la bolsa	07	arrimar el ascua a su sardina	07
agachar la cabeza	07	arrimar el hombro	07
agarrarse un ciclón	07	atar cabos	07
		atar corto	07

aunque	19	comer(selo) con los ojos	07
ay de mí	18	comerse el mundo	07
bailar al son que tocan	07	comerse las tripas	07
bajar los humos	07	como (vino) al mundo	08
bajo la capa del cielo	11	como alma en pena	08
bajo mano	08	como alma que lleva el diablo	08
bajo pena de muerte	08	como sea	08
besamano(s)	04	cómo no	18
boca abajo	08	comprar a plazos	07
bocanegra	06	comprar al contado	07
bolsa de hierro	06	comulgar con ruedas de molino	07
burro de carga	01	con el rabo entre las piernas	08
cabeza abajo	08	con la boca abierta	08
cabeza arriba	08	con la cabeza alta	08
cabeza de chorlito	06	con las manos vacías	08
cabeza dura	06	con los brazos abiertos	08
cabizbajo	08	con los cinco sentidos	08
cada cual	17	con todo	19
cada cual (con su)	17	con un hilo de voz	08
cada dos por tres	09	con un palmo de narices	08
cada uno por su lado	08	con vida	08
cada vez más	08	contar chismes	07
caer bien	07	contar trolas	07
caer en el olvido	07	correcalles	04
caer en la cuenta	07	correr la sangre	07
caer por su propio peso	07	correr mundo	07
caerle del cielo	07	correvedile	06
caerse de lo alto de un pino	07	cortabolsas	06
caerse de sueño	07	cortar de raíz	07
caerse el alma a los pies	07	cortar el paso	07
calentar el asiento	07	cortar las alas	07
calentar la cabeza	07	costar trabajo	07
calentar las orejas	07	Cristo bendito	18
cantar la palinodia	07	cualquiera sabe	18
cantar las cuarenta	07	cuando Cristo no tenía barba	16
cantar otro gallo	07	cuando las ranas críen pelo	16
cantar victoria	07	cuando meen las gallinas	16
cargar el muerto	07	cuanto antes	09
cargar sobre (sus) espaldas	07	cuatro gatos	10
cascarrabias	06	cuéntaselo a la abuela	18
casquivano	06	cueste lo que cueste	08
cero a la izquierda	06	culo de mal asiento	03
cerrar el pico	07	cumplir (su) palabra	07
coger el toro por los cuernos	07	cumplirse las escrituras	07
coger las vueltas	07	chiticalla	06
colgar de un hilo	07	chuparse los dedos	07
colgar un sanbenito	07	dar a entender	07
comer las migajas	07	dar al fiado	07
comer(se) su padre por los pies	07	dar alcance	07

dar cabezadas	07	de mal beber	06
dar coces contra el aguijón	07	de mano propia	08
dar con la puerta en las narices	07	de manos a boca	08
dar crédito	07	de mañana	09
dar el primer paso	07	de marras	06
dar en el blanco	07	de medio a medio	08
dar fe	07	de morros	08
dar gato por liebre	07	de ninguna manera	15
dar guerra	07	de nuevo	08
dar la campanada	07	de paso	08
dar la cara	07	de pies a cabeza	08
dar la espalda	07	de poca monta	06
dar la lata	07	de pocas luces	06
dar mala espina	07	de prisa	08
dar parte	07	de repente	08
dar pie	07	de sol a sol	09
dar que hablar	07	de tal modo que	19
dar su merecido	07	de todas formas	19
dar su palabra	07	de todo corazón	08
dar término	07	de un golpe	08
dar un repaso	07	de una vez por todas	09
dar un vuelco el corazón	07	de una vez	19
dar una lección	07	de una vez	08
dar una pasada	07	de vez en cuando	09
dar una somanta	07	dejar con la boca abierta	07
dársela con queso	07	dejar con un palmo de narices	07
darle a la lengua	07	dejar cortado	07
de adorno	08	dejar de lado	07
de algún modo	08	dejar empantanado	07
de allí en adelante	09	dejar este mundo	07
de antemano	09	dejar huella	07
de aquí en adelante	09	dejar seco	07
de aquí para allá	08	dejarse ver	07
de aquí y de acullá	06	despedir con cajas destempladas	07
de arriba abajo	08	despertar muertos	07
de bracete	08	destapar el tarro de las esencias	07
de bruces	08	devanar la madeja	07
de buen corazón	06	devolver dos por uno	07
de entonces acá	09	día y noche	09
de cabo a rabo	08	dinero contante y sonante	04
de hombre a hombre	08	dorar la píldora	07
de hoy en adelante	09	dormir a pierna suelta	07
de improviso	08	dormir la mona	07
de la Ceca a la Meca	08	duro de corazón	06
de la noche a la mañana	09	echado para adelante	06
de la piel de Judas	06	échale guindas	18
de lado a lado	08	echando chispas	08
de lo contrario	19	echar a cara o cruz	07
de lleno	08	echar a perder	07

echar a suertes	07	encontrar la horma de su zapato	07
echar culebras por la boca	07	encontrárselo hasta en la sopa	07
echar el freno	07	endemás	19
echar el guante	07	enseñar los dientes	07
echar el lazo	07	ensimismarse	07
echar el ojo	07	entre una cosa y otra	08
echar el resto	07	escarmentar en cabeza ajena	07
echar en cara	07	espantapájaros	04
echar la espuela	07	estar a cara de perro	07
echar la peseta	07	estar a ello	07
echar las culpas al tiempo	07	estar a la cuarta pregunta	07
echar las culpas	07	estar a malas	07
echar leña al fuego	07	estar al acecho	07
echar mal de ojo	07	estar al cargo de	07
echar margaritas a los cerdos	07	estar al día	07
echar piedras a su propio tejado	07	estar alerta	07
echar raíces	07	estar apañado	07
echar un jarro de agua fría	07	estar bajo llave	07
echar un vistazo	07	estar cazando moscas	07
echarse al monte	07	estar de brazos cruzados	07
echarse atrás	07	estar de mala gaita	07
el cuento de nunca acabar	01	estar de mano	07
el cuento de la buena pipa	02	estar de morros	07
(el, la) menor de (los, las)	06	estar de murria	07
el quid de la cuestión	01	estar de paso	07
el último mono	01	estar en (mi, tu, su...) mano	07
empeñarse en vano	07	estar en babia	07
empinar el codo	07	estar en el ajo	07
empujar una puerta abierta	07	estar en las últimas	07
en cierto modo	08	estar en lo cierto	07
en consideración a...	08	estar en su sano juicio	07
en cueros vivos	08	estar hasta las narices	07
en cuerpo y alma	08	estar metido hasta el cuello	07
en declive	08	estar ojo avizor	07
en el coche de San Fernando	08	estar pendiente de	07
en el mejor de los casos	08	estar pensando en las musarañas	07
en lo mejor	08	estar siempre con la misma canción	07
en pocas palabras	08	estar sin un céntimo	07
en primer lugar	19	estar sobre ascuas	07
en (sus) propias narices	11	estar verde	07
en (su) sano juicio	08	estirar la pata	07
en seguida	09	ex profeso	08
en última instancia	08	exhalar el último suspiro	07
en último término	09	expirar el plazo	07
en un abrir y cerrar de ojos	08	faltar a la palabra	07
en un salto	08	faltar un pelo	07
en un santiamén	08	faltar(le) un tornillo	07
encender una vela a San Miguel		faltar el aliento	07
y otra al diablo	07	flor de un día	03

frenar la lengua	07	importar un comino	07
frente a frente	08	inventar la pólvora	07
fruncir el ceño	07	ir a lo suyo	07
fuego fatuo	04	ir a parar	07
ganar puntos	07	ir a parar a buen lugar	07
ganarse el cocido	07	ir al grano	07
ganarse la vida	07	ir al traste	07
gastaduros	06	ir contra corriente	07
gentilhombre	04	ir de bracete	07
guardar bajo siete llaves	07	ir de capa caída	07
guardar las formas	07	ir de la Ceca a la Meca	07
guardar(se) un as en la manga	07	ir de Málaga a Malagón	07
habrase visto	18	ir por lana y salir trasquilado	07
hace poco	09	ir tirando	07
hacer caso	07	ir viento en popa	07
hacer castillos en el aire	07	irse (algo) de la cabeza	07
hacer correr la voz	07	irse al otro barrio	07
hacer dinero	07	irse de lengua	07
hacer fiestas	07	irse por las ramas	07
hacer fuego	07	irse por piernas	07
hacer gala	07	irse(le) el hilo	07
hacer gallos	07	irse(le) la cabeza	07
hacer la buena	07	irse(le) la fuerza por la boca	07
hacer la colada	07	jugarse el cuello	07
hacer la corte	07	juzgamundos	06
hacer la pelota	07	la calle de la amargura	01
hacer las Indias	07	la carabina de Ambrosio	01
hacer las paces	07	la descarnada	01
hacer novillos	07	la hora de la verdad	01
hacer oídos sordos	07	la horma de (mi, tu, su...) zapato	01
hacer pedazos	07	la ley del embudo	01
hacer quiebra	07	la madre del cordero	01
hacer sitio	07	la sal de la tierra	01
hacer trizas	07	la semana que no tenga viernes	16la
hacer un jugarreta	07	vuelta de la tortilla	01
hacer valer	07	labor de zapa	04
hacer ver las estrellas	07	lágrimas de cocodrilo	01
hacerse el longuis	07	lameculos	06
hacerse el sueco	07	lamer el culo	07
hacerse mala sangre	07	las reglas del juego	02
hacerse / hacérsele (algo) cuesta arriba	07	leer la cartilla	07
harina de otro costal	01	levantar el ánimo	07
hecho polvo	12	levantar la fiebre	07
hecho una sopa	12	levantar una polvareda	07
helarse / helársele la sangre	07	levantarse con el pie izquierdo	07
hervir(le) la sangre en las venas	07	limar asperezas	07
hijo de perra	06	liquidar cuentas	07
hilar fino	07	lisa y llanamente	08
		lo más mínimo	10

lobos de la misma camada	02	meter en saco roto	07
loco de atar	06	meter la pata	07
lucir(le) el pelo	07	meter la pata hasta el fondo	07
luna de miel	01	meter las manos (en algo)	07
llegar (a uno) su última hora	07	meter las narices	07
llegar a las manos	07	meterse en camisa de once varas	07
llegar al fondo	07	meterse / metérsele en la cabeza	07
llenarse hasta los topes	07	mientras tanto	09
llevar a feliz término	07	mira el otro	18
llevar adelante	07	míresele por donde se le mire	14
llevar el agua a su molino	07	moco de pavo	01
llevar hasta sus últimas consecuencias	07	moco de pavo	02
llevar la cuenta	07	montar en cólera	07
llevar los pantalones	07	morder el anzuelo	07
llevar ventaja	07	morir en olor de santidad	07
llevar(le) los diablos	07	morirse de curiosidad	07
llevarse un chasco	07	morirse de envidia	07
llover a cántaros	07	mosca muerta	06
llover sobre mojado	07	murmurar entre dientes	07
mal menor	04	nacer de pie	07
malencarado	06	ni (el, la) más mínimo(a)	06
mandar a freír churros	07	ni con mucho	15
mandar a la mierda	07	ni corto ni perezoso	08
mandar a paseo	07	ni chicha ni limonada	06
mandar al carajo	07	ni frío ni caliente	08
mandar al infierno	07	ni fu ni fa	08
mandar al otro barrio	07	ni mu	10
mandar con viento fresco	07	ni mucho menos	15
manicorto	06	ni pizca	10
manirroto	06	ni rastro	10
mantener a flote	07	ni un ápice	10
mantener lo dicho	07	no andarse con miramientos	07
mar de dudas	01	no andarse con cuentos	07
marcar el ritmo	07	no andarse con chiquitas	07
marimacho	06	no caber en la cabeza	07
más basto que la lija	06	no caber en sí	07
más largo que la Cuaresma	06	no caber en el mismo saco	07
más que pelos en la cabeza	16	no cambiar ni una coma	07
más viejo que Matusalén	06	no chistar	07
matar dos pájaros de un tiro	07	no dejar ni a sol ni a sombra	07
matar el hambre	07	no desmerecer de su casta	07
mear al ojo	07	no dirigir la palabra	07
mearse de risa	07	no estar bien de la cabeza	07
menos aún	19	no estar en sus cabales	07
mentar la soga en casa del ahorcado	07	no hacer ascos	07
mequetrefe	06	no hallar rastro	07
mesarse los cabellos	07	no llegar la sangre al río	07
		no llevarse bien	07
		no llegar a la suela del zapato	07

no meter en saco roto	07	partiéndose los cuernos	08
no obstante	19	partir la cara	07
no parar en mientes	08	partirse / partírsele el corazón	07
no pegar ojo	07	pasando el rato	08
no perder el hilo	07	pasar a cuchillo	07
no poder ver (a alguien) ni en pintura	07	pasar el cuchillo	07
no poder vivir bajo el mismo techo	07	pasar el rato	07
no por cierto	18	pasar la mano por el hombro	07
no, qué va	18	pasar lista	07
no quedar ni un alma	07	pasar por el filo de la espada	07
no quitar ojo	07	pasar por las armas	07
no saber ni torta	07	pasarlas moradas	07
no saber por dónde se anda	07	patas arriba	08
no saber qué mosca (le) ha picado	07	pazpuerca	06
no sacar carrera	07	pedir cuentas	07
no sacar nada en limpio	07	pedir peras al olmo	05
no ser (algo) de (su) cosecha	07	pelafustán	06
no ser ni chicha ni limonada	07	pelagatos	06
no ser trigo limpio	07	perder de vista	07
no sólo (...) sino (...)	19	perder el conocimiento	07
no tener abuela	07	perder el sentido	07
no tener límite	07	perder la cabeza	07
no tener ni pies ni cabeza	07	perejil de todas las salsas	06
no tener ojos más que para	07	perra chica	04
no tener pelos en la lengua	07	perra gorda	04
no tener un céntimo	07	pez gordo	03
no valer ni para tacos de escopeta	07	picar alto	07
no valer ni para chatarra	07	pisando los talones	08
no valer un real	07	plantar cara	07
no ver(le) el pelo	07	pobre diablo	06
no ver la viga en el ojo propio	07	poca cosa	10
no ver más allá de sus narices	07	poco después	09
nublarse / nublársele el semblante	07	poco más o menos	08
nunca jamás	15	poco o mucho	10
nunca jamás	09	poco o mucho	08
o bien	19	poner (los) cuernos	07
ojo por ojo y diente por diente	08	poner a la cabeza	07
olerse el asunto	07	poner a prueba	07
otro tanto	10	poner el cascabel al gato	07
pagar caro	07	poner el grito en el cielo	07
pagar con la misma moneda	07	poner en juego	07
pagarlo con la vida	07	poner en la calle	07
panza en gloria	06	poner en un aprieto	07
papamoscas	06	poner los puntos sobre las íes	07
para (mis, tus, sus...) adentro	08	poner la carreta delante de los bueyes	07
para ahora	09	poner la mano en el fuego	07
para qué demonios	13	poner la mano en el corazón	07
parecer una mosca muerta	07	poner los pelos de punta	07

poner mala cara	07	quitar de la cabeza	07
poner obstáculos	07	quitar de la boca	07
poner pie (en)	07	quitar la vida	07
poner pies en polvorosa	07	quitar(se), quitar (a alguien) la	
poner reparos	07	venda de los ojos	07
poner sitio	07	quitarse la máscara	07
poner trabas	07	rascarse la cabeza	07
poner verde	07	recibir con los brazos abiertos	07
poner verde a todo el mundo	07	recibir una somanta	07
ponerse en camino	07	recoger el espíritu	07
ponerse en jarras	07	recoger el guante	07
por (mi, tu, su...) cuenta o riesgo	08	reír el último	07
por ahí por ahí	08	rendir cuentas	07
por ahora	09	respirar hondo	07
por cierto	19	retomar el hilo	07
por fas o por nefas	08	romper con salud	07
por fortuna	08	romper fuego	07
por las buenas o por las malas	08	romper una lanza	07
por las buenas	08	romperse la cabeza	07
por lo visto	19	sabe Dios	18
por los siglos de los siglos	09	saberlo de buena tinta	07
por (mi, tu, su...) bien	08	sacar a relucir los trapos sucios	07
por si acaso	08	sacar adelante	07
por siempre jamás	09	sacar cuentas	07
por supuesto	14	sacar de quicio	07
por todos los demonios	18	sacar la cabeza	07
prender la mecha	07	sacar las castañas del fuego	07
presidir el cortejo	07	sacar las tripas	07
prestar atención	07	sacar por delante	07
publicar a los cuatro vientos	07	sacar tajada	07
puesto que	19	salir a la par	07
que me lleven los diablos	18	salir con bien	07
que me muera (si...)	18	salir con los pies por delante	07
que no	19	salir con una pata de banco	07
que si no sé qué que si no sé		salirse con la suya	07
cuantos	08	salirse de sus casillas	07
qué carajo	18	saltar a la vista	07
qué demonios	18	saltar la liebre	07
quebradero(s) de cabeza	04	salvar el pellejo	07
quedarse a medio camino	07	seguir en sus trece	07
quedarse compuesta y sin novio	07	seguir los pasos (a alguien)	07
quedarse con la parte del león	07	sembrar cizaña	07
quedarse con un palmo de narices	07	ser (algo) miel sobre hojuelas	07
quedarse corto	07	ser de buen corazón	07
quedarse de piedra	07	ser duro de corazón	07
quedarse seco	07	ser el hazmerreír	07
quemar cartuchos en balde	07	ser incapaz de matar una mosca	07
quieras que no	08	ser más verdad que el evangelio	07
quitapelillos	06	ser más viejo que Matusalén	07

ser perejil de todas las salsas	07	tener las manos limpias	07
ser primos hermanos	07	tener mal hado	07
ser una carga	07	tener más conchas que un galápagos	07
servir a Dios y al diablo	07	tener más vidas que un gato	07
si no (es)	19	tener ojeriza	07
sin aliento	08	tener parte	07
sin andarse por las ramas	08	tener resaca	07
sin desbravar	06	tener respuesta para todo	07
sin dobleces	08	tener un par de pelotas	07
sin embargo	19	tener una corazonada	07
sin entrañas	06	tenerlo a pedir de boca	07
sin más	08	tirar la piedra y esconder la mano	07
sin pies ni cabeza	06	tirar piedras a su propio tejado	07
sin pies ni cabeza	08	tocar en la herida	07
sin rodeos	08	tocar tierra	07
sinsorgo	06	tomar a mal	07
sobre todo	19	tomar a pecho	07
sólo faltaba	18	tomar al pie de la letra	07
soltar tacos	07	tomar el pelo	07
sonar (su) hora	07	tomar en consideración	07
subirse a la parra	07	tomar en cuenta	07
subirse / subírsele (algo) a la cabeza	07	tomar en serio	07
subirse / subírsele la bebida a la cabeza	07	tomar la delantera	07
subirse / subírsele la sangre a la cabeza	07	tomar parte	07
sufrir una afrenta	07	tomar partido	07
superar los obstáculos	07	trabajar para el inglés	07
tal cual	08	trabalenguas	04
también	19	trabar amistad	07
tampoco	19	traer a colación	07
tanto como	10	traer a la memoria	07
tarde o temprano	09	traer la barba sobre el hombro	07
ten con ten	08	tragaldabas	06
tener agallas	07	tragasantos	06
tener buen estómago	07	tropezar dos veces en la misma piedra	07
tener cara	07	última hora - (mi, tu, su...) última hora	01
tener dos caras	07	una y otra vez	09
tener el corazón en un puño	07	uno por uno	08
tener el viento a favor	07	valer un Perú	07
tener en cuenta	07	vaya que sí	18
tener en vilo	07	vaya usted a saber	18
tener entendido	07	vendehumos	06
tener entre ojos	07	vender la piel del oso antes de matarlo	07
tener ganas	07	vender por treinta monedas	07
tener la lengua ligera	07	venir a la cabeza	07
tener la sartén por el mango	07	venir a manos	07
tener la vida pendiente de un hilo	07	venir con cuentos	07

venir(le) (algo a alguien) de casta	07	vivir de espaldas al mundo	07
venirse abajo	07	vivir en grande	07
ver con buenos ojos	07	vivir regaladamente	07
ver de pasada	07	volver en sí	07
ver la otra cara de la moneda	07	volver las aguas a su cauce	07
ver la paja en ojo ajeno	07	volver(se) las cañas lanzas	07
ver los toros desde la barrera	07	volver(se) sobre lo dicho	07
ver visiones	07	y un jamón con chorreras	18
verdad de Perogrullo	02	y yo que me lo creo / crea	18
vestirse por la cabeza	07	ya lo creo	14
vestirse por los pies	07	zampabollos	06
vete a saber	18	zacandil	06
vivir a costa de	07		
vivir como un marqués	07	zurrar la badana	07

JAKES BELAKOAREN ERRAN ZAHARRAK ETA FILOSOFIA

Durango, 1996-XII-06

Txomin Peillen

Idazlea

Jakes Belakoa, bere eskuidazkian irakurtzen denez, 1586ko otsailaren 15ean sortua —1667ko maiatzaren 25.an hil zen. XVII.mendeko zuberotar jakintsuna eta lege gizona zen. Bere izenaren jatorria Biarnoko nekazari etxe aberats batena zen, ez Belez de Medrano sasi-arbaso noble batena. Askotan Jean Philippe bere birilobarekin nahasten dute, azken hau, bai aitonen seme izan baitzen, eta Jakes zaharra noble berria, Soruetako etxearen erospenez. Legeetan doktore Jakes Isaak aita protestante baten seme higanauta genuen eta bere anaia batzuen alderantziz ez zuen bere sinesteari amoreman.

Bere beste obrak zuzenbidezkoak dituzu gehienbat hala nola Zuberoako Foruari iruzkina, “*Commentaires à la coutume de Soule*” argitara gabea, baina guri jakingarriena zaiguna osorik sekulan argitaratu ez den “**Tablettes du sieur de Bela**” izeneko liburua da eta ez “Tablettes” aintizek gaizki idatzi bezala. Idazki horrek hirur mila bat orrialde dituelako eta hamaseigarren mendeko frantses zaharkitu batean idatzia delako, iñor ez da ausartu argitara ematera.

Lan hori bere garaiko filosofia, lege, erlijio, politika, sendakuntza, sukalgintza eta kondairari buruzko, gogoeta, iritzi bilduma dizugu. Entziklopedia hori A hizkitik Z-raino hedatzen zuzun. Mitxelenak “*silva de varias lecciones*” bezala izendatu zuen. Idazki hori alde askotatik zirikagarria genikezu, lehenik egilea higanauta edo protestantea delako, bigarrenik euskalduna delako, hirugarrenik bere iritzien azaltzeko hizkuntza ugari darabiltzalako eta horien artean batikbat euskara.

Eskuidazkiaren gorabeherak

Mitxelenak idatzi zuen Jakes Belakoak idatzi hiztegi eta gramatika galdu direla. Eta 1896.an sei liburutatik **bost** ez omen zituen eskuen artean CLEMENT-SIMON-ek eta eskaz zena F-L. alea zen hain zuzen gramatika eta hizkuntza zeukatenak. Nire susmoa da haren biriloba Jona-Felipe Belako zaldunak

eskuen artean eduki zuenean, ale hori baztertu zuela, "Histoire des Basques" eskuidazkian agertzen den hiztegi poliglotoaren eta gramatikaren idazteko. Izan ere lehen alearen barruan biriloba horren orrialde osoa dago frantsesez esateko zer atseginekin eta zer erreserbekin irakurri duen biraitonaren lana, gure generalak, 1741ko uztailan.

"Moy Jeanne Philippe de Bela lieutenant-colonel de dragons Je me suis recréé par la lecture de ce manuscrit de mon bisaïeul dont la diversité des matières qu'il y a traitées et l'art avec lequel il les a arrangés ont beaucoup contribué à dissiper de mon esprit les peines immenses et les travaux infinis que j'ai souffert dans mon maitier (...) ne perdant cependant jamais de vue que dans bien des endroits cet ouvrage fut suggéré par le démon du calvinisme dont il était malheureusement infesté et qu'il a plu à la divine providence de ne pas faire passer jusqu'à nous à Mauléon. Ce mois de juillet 1741 qui est la trente et unième année de mon âge.

"Ni Joana (sic) Felipe Belakoa dragoietan teniente koronela nire biraitonaren eskuidazki irakurketaz poztu naiz ezen erabili dituen gaien ugaritasunak eta antolatzekeo jarri duen antzeak lagundu naute, nire ofizioan jasan ditudan neke baztergabeen eta oiñaze latzgarrien, nire gogotik ohiltzen (...) sekulan bixtatik galdu gabe leku askotan, obra hori kutsatua zeukatela kalbinismoaren demonioek eta jainkoren zaingoari laket izan zaiola Maule honetan sar etzedin (1741.eko uztaila honetan).

Bai bere kontzeptuen argitzeko erran zaharrak erabiltzen ditu Jakes Belakoak, itzultzen, iruzkintzen eta euskarazkoekin batean, gaztelaniazkoak, italiarazkoak, latinezkoak, grekerazkoak, hebraierazkoak, okzitanierazkoak eta abar datoz. Beraz europar pentsamendu baten uzta genuke, hor.

Jakes Belakoaren azken askazia XIX mende azkenean andere bat izan zen, Gustave CLEMENT-SIMON izeneko jakintsun batekin ezkondu zena. Senar horrek ez zekien euskararik, eta ahal bezala irakurrita eta alegia P. Proverbes izenburupean bildurik eman zituen erran zaharrak, denak batean izan bailiran.

Zoritxarrez erran zahar guztiak ez zituen bildu ez eta zer orrialdeetan zeuden idatzi, orozgain ez bildu, egileak aurretik edota ondotik eman ohar, itzulpen, balorepenak. Gainera ez zigun esan zer kapitulutan eta zer gaiekin erabili zituen atsotiz horiek. Frantses jakitun horrek argitaratu liburuak izen hau dakar *L'érudition au Pays Basque au XVIIIème siècle*. (Un gentilhomme protestant Jacques de Bela), Paris, 1896 Aurretik Paueko Bulletin des Sciences Lettres et Arts delakoak, bi urteez argitara eman zituen testu horiek (1894-1895). Lan eskaza izan arren liburu hortan agertzen dira geroztik galdu diren atsotitzak.

Zerrenda hori Luis Michelena-k *Textos arcaicos* delakoetan eman zuen Konturatu zen gaizki irakurriak izan zirela eta zuzenketa batzuk jarri; gehienetan leku onean jo du, baita pentsatzean Belak bokal sudurkariak gisa batez edo bestez idazten zituela, ezen CLEMENT-SIMON-ek ezpaititu azentuak

errespetatu ere. Mitxelenak uste zuen gisa batez edo bestez jatorrizko “Tabletes” delakoak galduak zirela eta zion:

“El editor poseía cinco de los seis tomos de que se componía la obra, pero, por desgracia, desconocemos su paradero actual y nadie parece haber dedicado su atención al caso desde la fecha de esta publicación (1986). Algunas dudas que quedan podrían haber sido resueltas, si Clément-Simon hubiera incluido siempre el contexto francés y los paralelos en otras lenguas” (L. Michelena, *Textos arcaicos vascos*, Madrid, Ed. Minotauro, 1970, 186. orrialdean).

Neronek atsoz horiek-hartan fidaturik, -baina euskararen aldetik zuzendurik argitaratu nituen zubererazko bulgarizazio liburu batean *Zuberoako itzalargiak*; geroztik Paueko kopian begia sarturik konturatu naiz, batetik erran zaharrak obra guztian sakabanatuak daudela, bestetik itzuliak direla eta azkenik erabiltzaileak iruzkintzen dituela bere iritzien bermatzeko eta zehazteko, beraz nahiz Oihenartek baino gutxiago eman beharbada, harek baino sakonkiago erabili dituela entziklopedia bati lotuz.

Komeni liteke norbaitek tesia egin dezan liburu osoaren argitaratzeko. Narfar bat abiatu zen hortan eta lagun bati utzi omen zion gaia, baina badirudi elorritz estalitako makila iñork ez duela hartu nahi.

CLEMENT-SIMON-en ondokoek Paueko Artxiboari obra utzi zutenean badirudi, lau baizik ez zituztela eman Nekialarik liburutegi gehienetan legez, lapurketak gertatzen direla, Baionako fakultateari erosarazi nizkion, mikrofilmeak eta eginarazi mikrofitxak, gelditzen zena, salba zedin. Beraz lau liburukiekin lan egin dut, bitartean, F-L ez gainerik L-Of delakoa galdu baita. Beraz banekien aurretik liburu hartan agertzen diren atsoz guztiak ez nituela aurkituko baina ikusiko dugunez frantsesak ikusi ez zituen beste horrenbeste aurkitu ditut.

Idea orokorrak Batzutan erranik izan da eta Desplat frantses historilariak —euskara ez dakialarik— idatzi digu goi kultura baten eredu dela, euskal kulturarekin hautsi duena, eta ez zela bi kulturen artekoa, ezen pauetarraren go-goan euskal kultura artzainarena baizik ezpailiteke Nola liteke honela euskal atsozizak darabiltzalarik, eta bestalde euskaldun izatea eta kultura goraietzen?

“Dans la force des noms certaine langue représente les qualités et les perfections des choses: ainsi aussy que le fait la langue basque” (Lehen tomoan, R.I. 347 orrian ezker).

«Beste hizkuntza batek izenean indarrean gauzen betetasuna eta kalitateak erakusten ditu halan ere egiten duelarik euskarak (Itzultzen dut)».

Euskarari ematen dion garrantzia ezta hortan gelditzen. Ez Desplat-ek esan idazle bat, baina bi darabiltza, euskaraz. Bela-k orrialde —nahiz higanauta izan— Etxeberri Ziburukoaren *Manual debozinezko* tik orrialde osoak hartzen ditu, maiz itzuli gabe. Axularen *Gero* tik hartuak bai itzulirik ematen ditu. Hori

ezpaitzen nire gaia bazter utzi dut, atsotitzekin mugatzeko. Halere erran behar dut, —haren bibliografia osoa ematen ezpadut ere— gerla aipatzen duenean español iturriak dituela, jasotzen, teologian frantsesak eta jesuitak haien artean, historian aita Moret eta Olhagaray baina Oihenarte ez. Euskaraz aipamenak darabiltza, aszetikazkoetan, eta guri jakingarri zaizkigun atsotitzak psikologia eta gizarte gaietan.

Naski euskalherritarrak, populua, gogorki eta begi zorrotzez kritikatzten ditu, baina aberatsak eta aitonen semeak ere. Bai garaiko topikoak iruten dituelarik ez lirudike ararteko denik:

“Le peuple est un corps malade... le pauvre est l'écume de la ville, le rebut de la rue, l'âne du puissant” (R3, 191.orr.).

«Herri xehea gorputz eria da... behartsua hiriaren apar zikina da, kalearen zaborra, boteretsuen astoa”.

Baina ideia horiek ez tirade jende maila batena, protestanteen moralarekin lotuak baizik; beharbada herrixehean askok berdin pentsatuko zuketzen. Higanauta den aldetik herriaren eta errege korteko jolasa, aisialdiak gogorki gaitzesten dituzu:

“Devocion Les jeux, farces, momeries, processions tapisseries et autres créations en defaict de dévotion sont des choses du tout profane come les danses des Israelites devant le veau d'or.” (R2. 89. eskuin).

«Jokuak, fartzak, maskarak, haurkeriak, mustrak, debozio aitzakian gauza oso profanoak dituzu. Urrezko txahalaren aurrean Israeldarrek ematen zituzten dantzen gisakoak.

Beste leku batean Donapaleun bere garaian ematen ziren galarrots edo zintzarrotsak epaitzen dituzu etnografiatzko albiste jakingarria emanaz. Horrek ez du erran nahi herritik jaso dituen erranak mespretxatzen dituela zeren euskara baitaki eta Etxeberri Ziburukoaren zati luzea ematen digularik halabeharrez jakin beharra. Bere anderea Nafarroa Behereko Joana Arbideko ere euskalduna genizun. Harekin ezkondu zen 1614ean. Entziklopedia hortan berari zuzendutako bi olerki luze daude frantsesez Andere euskaldun hori, agian, sarritan, euskal iturri izango zitzaion, bera urte pare bat herbesteratua egona zelako Biarnoko Jasses herrian; gero ere bere ikasketak Leskarren Biarnon egin zituela idazten baitu letargia kasu bat ikusi duela herri hortan ikasle zegoelarik 1601.an (R4, 135.orrrian) Bestalde “Commentaires“ etan idatzi duen bezala 1607. 21 urteekin, Gaskoniako Tolosa hirian zuzenbidean doktore igaro zen. Hogeitahamalau urteak zituzun Bela-k Zalgize hil zenean, eta balitekezu azken horrek, bera bezala protestantea, izanki, eragina ukan zuen Belarengan. Belak ordea zori hobexea izan zuen, ezen Zalgizen obra gehienak galdu baitziren, Oihenartek eskuratu atsotitzak izan ezik.

Hamazpigarren mendeko jende askoren gisa Jakes Belakoa arrazoinez eta sinesteez nahasitako gizona da. De Lancre kultura haundiko gizonak sinesten

duenean sorgin batek jauzi egin dezakeala Larrun goihenetik Donibane Lohitzuneko hondartzaraino makurrik gabe, halaber Belak sinsesten du begizkoan eta begizkoaren axolbean jartzeko kutunean. Eztira gure jakitunak animismotik hain moztuak: Frantziako Medicistar erregiñak egun guztiz astrologoari egunaren berri eskatzen dionean Eta Decartes ospetsuak holako sinesteak dituelarik, egun guztiz bere horoskopoa eragiten, baina Belari euskal atsotitzak ez zaizkio baliatzen holako bazter ideien argitzeko.

Liburuaren xedea

Nola Lehen tomoan (R1) eta 19. orrian honela idatzi du, itzultzen dudana:

“Ceste besogne est come de sage femme a la faire naistre et vivre sous auspices de meilleurs théologiens, plus sages politiques que je ne suis. J’use de redites soit pour ce qu’un mesme discours contenant divers sens j’allègue en un endroit une résolution pour une intelligence et la réallègue en un autre sujet ou elle siet bien, jointes d’autres considérations. Je m’y sers aussy d’aucunes diccions et de mots, proverbes et refrains Latins Italiens, Basques, Gascons, Espagnols, etc., d’autant qu’à mon gré telles choses servent en la dite manière et avec plus d’energie, efficace, et utilité et que si elles estaient transcrites en autre langue” (R1. 19. orrian, ezker).

“Lan sail hau emagin batek sortzeko eta biziaratzekoaren antzekoa da. Nainen baino teologilari, politikolari hobeen babespean jarriz. Errepikapenez baliatzen naiz, esaldi berdinak erran nahi asko har dezakelako, leku batean erabiliko dut ondorio baterako eta bestean beste gai baterako. Latin, italiera, euskara, gaskoniera, gaztelera eta beste hizkuntzetako esaera eta atsotitzez baliatzen naiz, baita hitz, erranmolde eta perpausez ere, nola eta nire ustez holako gauzak indar, eraginkortasun, erabilgarritasun gehiagorekin, zerbitzatzen diren, beste hizkuntzara, soilki itzuliak balira baino hobeki”.

Zertarako. Azken alearen azken lerrotan honela dio Bela-k:

“Aurrean sartu dudan nire luma kondairaren lan honen gatik hasarre gorri leudekenei erantzun nezaken gauza bakarra, hau besterik, nik oharrez eta erakaspenez eman Tablètes horien baino gehiago eta hobeki egin dezatela eta halkan balitz *secundum subjectam et materiam* diodalarik onar dezatela, otoi haien zerbitzari guztiz apala naizela”.

(1650.eko apirilaren 28.an urrendua).

Noiz

Aski irakurri ondoan nor nahirik ikus dezake, bi alditan idatziak izan direla Tablètes-ak, esku berdineko izan arren idazkera eta luma ez direlako berdinak.

Lehen idaztaldia, hizki lodiz, larriz eta paperari dolu gabe eman da. Entziklopedia itxura argi du, hautatu hitzek ez dute bizpahirur orrialdetako aipamena baizik. Maiz idazleak bere egunetako gertaera bat kondatzean urteguna ematen digu, halaxen lehen alean 1645 agertzen da, beste leku batean “*Serviteurs*” kronikan kondatzen du zergatik Etxauzeko jauna urte bete hartan eta 1649.an preso dagoen eta idaztaldi eta hegatsaldi horren azkenean dio 1650.eko apirilaren 26.an bukatu duela bere bilduma. Idaztaldi hortan dira euskaraz, gaskoineraz, gaztelaniaz, gerkeraz eta hebreozko atsotitz gehienak agertzen, hasieran eran bezala idazten duelarik.

Bigarren idaztaldia hizki xehe, luma fin batez emana da eta hasierako xedetik apur bat urrunduz, gai bati buruzko orrialde osoak kopiatzen ditu, latinez eta frantsesez. Orrialde luze horiek, parrafo gabekoak, bere lehen idaztaldian tartekatzen ditu. Ia atsotizik eztago, 1660.eko liburuen zatiak kopiazten ditu eta hirurgarren alean 295.orrialdetan, urtegun berriena agertzen da, Lorraine herriko auzapez epailea aipatzen duenak, le 4 de juillet 1665. Azken egin horrengatik zuen CLEMENT-SIMON-ek idatzi 1665.ean amaitu zuela bilduma Bela jaunak.

Egituraz

Aurretik erran bezala bi idazkera daude, orri neurri berdinetan emanak. Liburuen aipamenak ohar gisa lehen idaztaldian, kapitulu bakoitzaren azkenean ematen ditu, baina askotan ere ezkerreko eta eskubiko bazterretan, noizpeinka ere lerroen artean.

Bigarren idaztaldian dena garbiago da eta liburuen aipamenak, orrialde eta guzti, kopiatu edo aipatu zati bakoitzarentzat ezkerreko edota eskubi bazterrean garbiki emana agertzen da. Orotara, garai hartako idazkerekin erkatuz, aski irakur erreza da. Erran dezakegu inprimatzeko gerturik zegoela, ezpaita zirriborroa. Ortografiaren eta hizkuntzaren aldetik XVI.mendeko frantsesa darabilla hain zuzen mende haren azkenean baitzuen hizkuntza hori ikasi.

Bibliografia

Bela-k aipatzen dituen liburu guztien bibliografia ematen du, bata hasieran idatzia alfabetoaren lerroan, eta bestea liburuak nahasian ematen dituenak. Azpimarra dezakegu ez duela Oihenarteren bilduma erabili, argitaratzekoa zena 1650.ean eta bere bilketakoak direla atsotitzak erakutsiko dugunez. Atsotitzak aztertu ondoren hortaz zerbait gehiago errango dugu.

Gazteleraz, latinezko, gaskoinerazko atsotitzak liburutatik hartuak ditu. Haren laurogei bat liburuen zerrendan asko erabiliko dituen gaskoinerazko *Ca-*

tonet, atsotizen bilduma et *Decaloga*. Latinez bi euskaldunen lanak aipatzen ditu Michaelis VERINI *poetae christiani de queror moribus disticha verum-duntur*, Tholosae, 1538, eta Martini IBARRAE cantabri. *Disticha moralia Catonis Romanicum prooepto in prosa orationis et dictis insignit septem sapientem Graeciae*. eta frantsesez irakurria Huarte-ren *Examen de ingenios*, asko erabiltzen. Moralista lana dagianaz gain, Duret, Montaignen dizsipulua darabilia, baita Pibrac-en olerki lauhoak ere. Gaztelaraz *El Guzman de Alfarache* por Mateo Aleman, 1599, eta *Theatro de los mayores principes del mundo*, por Fray Jayme Rebulosa, impreso en Barcelona, año 1605, eta atsotitzen-tzat *Refranos castellanos glossados* Jeronimo Cortes, Zaragoza, 1638, Antonio de Guevara ren *Epistolas familiares de don Tunon de Guevara*, Obispo de Mondondo, predicador del Consejo del Rey, impres. por Juan de la Cuesta año 1628 *Mémoires de Monsieur de Villeroy*, Paris, 1623...

Beste liburu aipagarrienak hauexek dira. Duret *Du Thrésor de l'ystoire de l'origine des langues*, Verdun, 1635. eta idazle berdinarene *De la Sagesse du charron*, Paris, 1621. Dn Thomoe A. Kempis Canonici regularis ordinis Sti Augustini, *De imitatione Christi* libri quatuor impres. Lugdunum apud Joan Hugueton, an 1643. *Historia de las Antigüedades del Reyno de Navarra* por el padre Moret, natural de Pamplona, Chronica del mismo reyno impres. en Pamplona por Gaspar Martin, año 1602. Desbaratz, *Ystoire du diocèse de Bayone*, 1663. Olhagaray *Ystoire de Foix et de Navarre*, 1661.

Nire irakurketa

Saiatu naiz duela chungarren urte honetan, frantses eruditoak baino hobekixeago egiten. Hortarako abisatzen zaituztet lau liburukiak Registre izenekin agertzen direla, R1, R2, R3, R4, sistema hori begiratuko dut.

Ez dira orrialdeak baina orriak zenbakiak beraz, orrialdeen bereizteko “ezker”, “eskuin” jarriko dut orriaren ondoan. Atsotitzak beren azentuekin ematen saiatuko naiz, beren grafiak gordez, eta batik bat, ingurumena, kontestua emanaz, eta itzuliz. Atsotitzak emango ditut obran agertzen diren ordenean eta azkenean baizik alfabetoaren lerroan.

Nahiz bi bider zehiarka irakurri ditudan bi mila eta bostehun orrialdeak, beharbada atsotitz bat edo beste eskapatu zait. Bestalde bizpahirur lekutan atsotitzei buruzko aipamenak edo euskarazko erran molde batzuk sartu ditut, hala nola, agertzen direnean, urtegunak ere.

Bildu ditudan atsotitzak

Hemen hasten da atsotitzen bilketa, frantsesezko kontestua neronek euskarara itzultzen dudalarik. Mota guztietako oharrak azkenean egingo ditut, Be-

laren bilketaren balorapenarekin batean, baina aurretik diot atsotiz bat bizpahirur lekutan eta adierazi desberdinxkekin gertatuko dela idazleak abisatu gaituen bezala.

A.1. Nasaitasuna (Abondance) (R1, 23.orr. eskuin)

Nasaitasunak jendeari eragiten dizkio zernahi asmakuntza eta zernahi atsegin ematen horregatik dio euskaldunak, **Hobé da nequécia ezi ez soberania** erran nahi baitu soberakuntza baino hobe dela ezongi izatea.

A.2. Egitekoak (affaires) (R1, 44.orr. ezker)

Ez dezake jasan nire gogoak bere erabakien gatik tinko jar dadin non ez den dagokion egingaiaz albiste eta agindu hoberik eman gabe, pozik egon arte, horregatik, jakitatezko gogoz azter dezan, burutik-buru, egitekoa **unde** euskaraz, **Eytzac hoúná hobiagáti**.

A.3. Arima (Ame) (R1, 73.orr. eskuin)

Gertatzen da gorputzez hurbilenik daudenak, sendimenduz urrunenak izatea **hinc** euskaldunak **Eliçatic hurranéna pharadusutic urrunéna**.

A.4. Adiskidantza (Amitié) (R1, 92 ezker)

Kasu eman behar da adiskidantza berri batek ez dezan zaharra alda, horregatik erromatarrek, aintzinetik Samnitarrekin hartu adiskidantza, ez zuten gaitzetsi nahi izan Kapuarren alde eta lehenen kaltetan **unde** euskaraz **Aurthen amore berriagáti eztuc utçiren çaharra**.

A.5. Maitasuna (Amour) (R1, 100.orr. ezker)

Maitasuna, sarritan, hiltzen eta pizten da. Arrazoinekin haur baten itxuran erakusten da eta euskaldunen arabera, **Criquetz eri, criquetz sendo**.

A.6. Jangalea (Appétit) (R1, 134.orr. ezker) (ikus A.9)

Jatekoaren aldatzeak jateko gogoia berotzen du eta on baldin bada besterik ez du eskatzen **Gossia bere jaqui**.

A.7. Eder (Beau) (R1. 184.orr. ezker) (ik. A.10, A.58)

Gorputz ederra daukanak arima ederra ere da errainara (nahiz batzutan besterik gertatzen den) **unde** euskaraz **Emazte édérria bordéleco, guizon édérria urkabéco** id est emakume ederra bordeleko anderea da eta gizon ederra urkabeko seinalaria.

A.8. Beharra (Besoin) (R1, 192.orr ezker)

Besteekin bizi beharrak bestelan eduki ez dezakegun elkarganako urrikal-menera garamatza **unde** euskaraz **Beharrác çaharrá merkatura**.

A.9. Jangalea (Besoin) (R1, 208.orr. eskuin) (ik. A.32)

Janari eta edari guztien neurria, beste atsegin eta saltsa guztiak bazter utzi-rik, gosearen betetzean izan behar **unde** euskaraz **Gossia bere jaqui** Horrela ez duk behar baino gehiago janen ez saltsa beharrik izanen.

A.10. Putetxeak (bordels) (R1, 208 ezker)

Bordelak emakume ederrez betetzen dituk **unde** euskaraz **Emazte ederrac bordeléco**.

A.11. Gorde, izkutatu (cacher) (R1, 224.orr. eskuin) (ik. A.24)

Ezta segeturirik agertzen eztenik ez eta gauza izkaturik ezagutzen ez denik **unde** euskaraz **Konseillua sappharpéco / guero ere aguerriico**.

A.12. Bidea (chemin) (R1, 277.orr. ezker)

Bide bakoitzak bere oztopoak **unde** euskaraz **Houná béré gaytçaréqui**.

A.13. Elkarrekiko (commun) (R1, 328.orr. ezker)

Elkarrekiko ontasuna sarritan bazter utzia da **unde** euskaraz **Bidén berho chorien dago** edo.

A.14. **Bi etchétaço horac çaria gora**

A.15. Aholkua (conseil) (R1, 359 orr. eskuin)

Egitekoetan gerta liteken galgarri guztieri ihesi egin nahi duenak ezer egin gabe egonen da **inde Bentura dadinac hartza / Eztadinac ez bartzta**.

A.16. Aholku (conseil) (R1, 359.orr. ezker)

Gaitz hori esteiariak daukan sendimendu edo esperantza alferrean datza Holakoaz da abere batzuen gisa usain batzuk ezin jasaten dituztenak edo beste batzuz musikak haserretzen dituenak eta oraino besteez edozein baldintzetan nigar eragiten dietenak direnak **unde** euskaldunak **Azturu gaytzari houna húgu**.

A.17. Eraikuntza (construccion) (R1, 394.orr. ezker)

Segun la diversidad de las naciones assi tuvieron en él dar diversas costumbres **unde** euskaraz **Herric béré légué / etchéc béré aztura**. Herri bakoitzak bere modua dauka eta etxe bakoizak bere patua.

A.18. Hartzedunak (créanciers) (R2, 1.orr. eskuin)

Berdin Fernan Gonzalvez kapitain haundiaz zeinez dion euskaldunak **Ez-téguíala hounguiric gaytzic jin eztaguiá**.

A.19. Ankertasuna (Cruauté) (R2, 18.orr. eskuin)

Jatorriz krudel direnek beren basakeria. ez dute txarrenengan, merezi dutenen gan egiten, baina gehienik jasan dutenen bizkar, euskaraz **Çoura berágo / Harra barnágo**.

A.20. Nahikunde (désir) (R2, 56.orr. ezker) (ik. A.6, A.45, A.59)

Besteen borondatea eta egingaien gertatzea esku balute bezala, batzuk beren buruari hitzematzen dute nahi dutena, **unde** euskaldunak, **Boronthatiac cen-çúa gal**.

A.21. Deabrua (démon) (ik. A.37)

Hala beharrunez esteiari izateak tristura sortzen du hortik euskaldunen atsotitza **Gabéac aharra**.

A.22. Jainkoa (Dieu) (R2, 170.orr.)

Jainkoak eztu iñor sortarazten non ez dion lehenik bere egoeraren eta bere bizitzaren elikatzekoa ematen, **unde** (...) euskaldunak **Nour bere oguiaren gaytzuruaréqui sortcen da**.

A.23. Jainkoa (Dieu)

Ospakizunen eta oparien jaiak Israélitek bezpera gauean hasten zituzten; hortan Eliza kiristikoak judaikoa jarraiki du, horrek esanerazten dio euskaldunari **Besta houína bezpératic**.

A.24. Itzulinguru, gordetze (disisimulation) (R2, 212.orr. ezker)

Itzulinguru guztiak (koselüak) denborarekin gaizkiari buruz jotzen dutenean, erabiltzalearen kostuz, agertzen dira, **Conseilluá sappharpéco guero éré aguerrizco**.

A.25. Hizketatu (entretenir) (R2, 319 eskuin)

Batzuek nekez uzten dituzte gogoz gaindi hizketatzen dituztenak horrez euskaldunak dio **Náhi eta nagui**.

A.26. Bekaizkeria (envie) (R2, 320 ezker) (A.33)

Hinc, nour da hiré etsaya? Ene oficiocoá. Zer nahi izanik ere hobe da higuinzaileez bekaiztua izatea ezen ez auzoez eta adiskideez nigarztatua.

A.27. Urtzaina, doministikua (esternuement) (R2, 384.orr. eskuin)

Astakeria bat da erratea urtzain egiten duenari “zure zerbitzari” hobe da **proficiat**, euskaldunak **Houndaguiçula**.

A.28. Gogoa (esprit) (R2, 364 ezker)

Batzutan balio gutikoenak zarata gehienik egiten du, **unde** euskaldunak, **Orgä gaixtoenac carrancáric handiéna**, erran nahi baita gurdi txarrena gutiago urinztatua delako bere burua, egoera onean dagoenak baino, entzunaraz-tenago duela. eta **Garcia, Garcia, gaixto batec eçagutcen din bercia**.

A.29. Harridura (étonnement) (R2, 386.orr. eskuin) (A.45)

Ayes bon coeur en ton adversité, **Ez houn bati botz / ez gaytz bati hotz**.

A.30. Arrotzak (Estrandgers) (R2, 391 eskuin)

Erretorak bizio zuzentzaile arruntak dira baina *euskarazko* atsotitzak dio “Ezta hon parropian jaio erretora, herrian, ez eta nausiarentzat ikuiluan sortu zaldi garainoa” (Ezta euskaraz emana Belak itzulia baizik).

A.31. Iratzarria (Esveillé) (R2, 391.orr. ezker)

Nihil contenuit esuriens, **Gossia bera jaqui**.

A.32. Ogia (pain) (R3, 35.orr. eskuin) (ikus. A.56, A.64)

Heure bertutetik eta heure ganik datozen gastuak baizik ez dituk onak, ziu-rrak eta iraunkorrak horrek euskaldunari erranarazten dio **Ekar badéçac oré-qui / ukénén duc gouréqui**. erran nahi baitu heuren ekartzen baduk, geu-reakin izango duk.

A.33. Ahaide (parents) (R3, 70.orr. eskuin)

Bekaizkeria aginte, kargu, lanpide edo ogipide berdinekoen artean koka-tzen da, unde, euskaldunak. **Nor da hiré etsaya? Hire officicoá.**

A.34. Mintzatzea (parler) (R3, 70.orr. eskuin)

Arruntean bakoitza gogoko duenaz mintzo da, **unde** euskaldunak **Horac noun miná han mihia**.

A.35. Aihoak (passions) (R3, 86.orr. eskuin) (A.59)

Halan frutatako hartzen ditugu orstoak **unde** euskaldunak **Boronthatiac cençua gal**.

A.36. Gabezia (pauvreté) (R3, 96.orr. ezker)

Bakan dela bakea ogirik ez den etxean unde euskal zuhurtitza, **Gabiac ähärria**.

A.37. Gurasoak (pères) (R3, 165 ezker) (ik. A.45, A.58)

Agian hoberenak izanen dira hoberenetarik sortuak eta euskaldunak dio **Acitic bihia eta çourétic ezpála** (gaskoinez de nature put lou bouc, sortzez usain dario akerrak).

Egun 1648 martxoaren 2.an (aujourd'hui 2 de mars 1648) (R3, 211.orr.)

A.38. Lehenak (premier) (R3, 248.orr. ezker)

Muñoaren, zubiaren, itsasdarraren, mendate baten lehen hartzaileak etsaiari abantaila du (Behiak belardira doatzanean, lehenak aurrean) eta euskal atsotitzak **Lehénac bi éscu**. Israelen lehen jaio neskak sakratuak zirelako haien saindutasuna uzta guztietara hedatzen zen, lehenen eta osoaren batasunaren gatik hortaz dio euskaldunak zaharrenen alde **Lehénac bi escu**.

A.39. Opariak, presentak (présants) (R3, 257.orr. ezker)

Badira ematen dutenak beste ontasunen erakartzeko. **Jaurico presentac escúa ondoan**.

A.40. Opariak (présants) (R3, 257 ezker)

Zeren opariek maitasuna erakartzen duten **hinc** euskaldunak **Saintuéc éré olio náhi**.

A.41. Handinahia (présomptueux) (R3, 258.orr. ezker)

Hala erraten da gutienik "urinzatu orgak du karranka handiena egiten (ik. A.30).

A.42. Bedatsa, udaberria (printemps) (R3, 287.orr. ezker)

Orduan udari jarraitzen dio larrazkenak udaren gorria eztituz, gau zerenaren freskura hedatuz, baita tantakatzen duen ihintzekin eta ekartzen dituen euriekin haroaren beroa geldituz **unde** euskaldunak **Jon done Justi**, (itxuraldatze jaja da) / **hegalac bousti**.

A.43. Auzia (proces) (R3, 296.orr. eskuin)

Porque los porfidiosos hazen el manto de los pleytos, **Auzia galgárri duçu / gatzé déno utçaçu.**

A.44. Ekoizpen (produccion) (R3, 298.orr. ezker)

Ekoizpenek arruntki beren jatorria jarraikitzen, **Phicac gará gará / umiac hala hala, Otsoa nolaco / umia halaco**, halaber, **Çourétic ezpalá.**

A.45. Joritasuna, senteria (prospérité) (R3, 289.orr. eskuin?)

Joritasunean apal izan eta iduritu behar da, **Ez houn bati botz / ez gaytz bati hotz** dio euskaldunak.

A.46. Atsotitzak (proverbe) (R3, 290.orr. ezker)

«Ez da komeni beti atsotitzetan bizitzea».
«Atsotitzak egiaren lehengusuak dirade».

A.47. Azeria (renard) (R3, 389.orr. ezker)

Azeriaz esaten da, madarikatuago eta egitekoak hobekiago egiten dituela, **Çaldi maradikatuc, bilhoa leiñ**, batzuei hala ongi gertatzen zaie, bekaiztuak direnean.

A.48. Atseden (repos) (R3, 398.orr. eskuin)

Batzuek ezin dute gozatu ez eta jasan besteek goza dezaten eta hortaz euskaldunak dio **Ez horac çahia jan, ez oilloer utzy.**

A.49. Aberats (riche) (R4, 11.orr. ezker)

Bere nasaitasunean ongi bizitzea (esatea) egia horren aldeko laudorio handiena da **unde** euskaldunak **Aberatsac oro çuhur.**

A.50. Aberastasun (richesse) (R4, 21.orr. ezker)

Zorretan eta kontratuetan datzan aberastasuna ez da segurra hori ikusiz dio euskaldunak **Oré hoüna dühürü bilha daguiala**, erran nahi baitu heure on gutzia dirutan bilaka dadila.

A.51. Aberastasun (richesse) (R4, 21.orr. eskuin)

Salerosleek aberats eritziak, izan ditezen hobe da ustea hamar mila ezkutuz aberats direla nahiz ehun baizik ez eduki ezen ez milaka eduki eta krediturik ez, horretaz (...) euskaraz **Dakoussanac gouré beztia eztaquique gouré beharra.**

1649 (R.4. 69.orrían)

A.52. Jakitea (savoir) (R4, 69.orr. ezker)

Ez dakigu non gerta gintezkean ez eta zer atzapar artean eror **unde** euskaldunak **Ezterragúla çoin hourétaric edanen dúgún** id est ez dezagula erran zein uretarik edanen dugun.

A.53. Badaki (sait) (R4, 69.orr..ezker)

Kuia ustelarekin entsalada onik ez, **unde** euskaraz. **Halzez matraz hounic ez, id est** Haltz oholek ez dute hanbat balio.

A.54. Elkariduri (semblable) (R4, 129.orr. eskuin)

Bakoitzak bere irudikoa dazagu **inde** euskaldunak **Garcia, Garcia, gaixto bátác, badiaçagu bercia**.

A.55. Berea (sien) (R4, 166.orr. ezker)

Gure meneko den ahalmena, baratzen zaizkigun indarretan datza eta gure esku dira, **inde, Ekar badeçac oréqui / ukénen duc gouréqui**.

A.56. Ondoko (successeur) (R4, 212.orr. ezker)

Formosoe occursus mulieris demonis arma parthorum tanquam dira sagitta, **hinc** euskaldunak **Guiçon edérra urkabéco, emazté ederrá bordeléco**.

A.57. Herri xehea, herenbesoa (le Tiers Etat) (R4, 264.orr. ezker)

Adarrak bere enborratik hartzen du sapa eta zakurrak sortzez usaina horregatik euskaldunak **Çourétic ezipalá, eta Phicac gará, gará, umiac hala hala, halaber Otsoa nolaco, umia halaco**.

A.58. Garaitua (vaincu) (R4, 306.orr. ezker)

Garaituari denak erasotzen, unde **Bago eroriala egur eguiten**.

A.59. Banagloria (vaine gloire) (R4, 306 eskuin)

Batzuk begi zoraturaz begiratzen dituzte aurrean ikusle direnak jakiteko beren zorionak zenbat jakile dituen, unde euskaldunak **Borondatéac cençua gal**.

A.60. Zahartasuna (vieillesse) (R4, 364.orr. eskuin)

Çahar nendin / Çora nendin, haatik ez da beti eta denekin egia.

A.61. Bat (un) (R4, 390 ezker)

Halatan duintasun eta ontasunez goihenean dagoen gizona, hesi habe baten antzekoa da, kenduz geroz dena erortzen den gisa **unde** euskaldunak **Bat milaren eta ez mila baten**.

A.62. Bidailari (voyageur) (R4, 410.orr.)

Altabada itzuliko denean edukiko duen maitasunaren gatik bere bihotza gogamen osoan egoten da, **Hinc** euskaldunak **Orhico choria, orhin laquet**. Txori bakoitzari bere kabia eder.

A.. (R4, 411.orr.)

Etxeko probetxu da garaiz egin urteko janari bilketa; non eta hobeki ateratzen delako gauza guztietan ez garenean bortxatuak edukitzera, **unde** euskaraz **hinc Hil ouste gabean gagneco escoüa karioénic item ekar badeçac oréqui, ukénen duc gouréqui**. Azkenean adiskideen askatzeko bidea da.

Le 28 d'avril 1650 (**1650.ko apirilaren 28.an**) (R4, 427.orr. azken orrialdean).

Aurkitu berri ditudan hamabiak

1. **Aberatsac oro çuhur (A.50)**
2. **Auçia galgarri duçu, gazte déno utçaçu (A.44)**
3. **Bago eroriala, egur eguiten (A.58)**
4. **Beharrác çaharrá merkatúra (A.8)**
5. **Çoura berago, harra barnago (A.20)**
6. **Çourétic ezipalá (A.38, A.45, A.57)**
7. **Eytzac hoüna hobiagati (A.2)**
8. **Ezteguiala houngric, gaytzic jin eztaguiá (A.19)**
9. **Herric béré legué ethec beré aztura (A.18)**
10. **Horac noun miná, han mihia (A.35)**
11. **Nour bere oguiaren gaytzuruaréqui sortcen da (A.12)**
12. **Saintiec éré olio nahi (A.41)**

Aurkitu ez ditudan zortziak

Dakizueenez Clément-Simon-en denboratik honat Belaren liburu bat galdu da eta hor zeuden naski aurkitu ez ditudanak eta frantses idazleak ediren zituena. Non zitezkean asmatzeko —nahiz ezten aurkibiderik— idazleak sarritan darabiltzen **vide** delakoez baliatu naiz eta galdu diren gai batzu agertzen dira:

1. **Asek gose ezta kousa (uste dut “faim” kronikan zela)**

2. **Bicitce gaytzac hil nahia** ("morts" kronikan zegokean)
3. **Xazko ouhounac diren aurthencoen urkaçale** ("larrons" kronikan)
4. **Eltçoac ussuric gaytz** (non?)
5. **Errumera çouenac, lekuya gal** (non?)
6. **Hiladi, laydadi** ("morts" kronikan)
7. **Hobe da laydo laburra ecen ez damu luzea** ("louanges" kronikan)
8. **Min duyenac boulharra jo** (non?)

Denetara 64. atsotitz daude, eta beste erranaira batzuk ere. Oihenarteren bildumarekin erkatuz uzta txikia, baina baliosa pentsamolde oso baten barnean daudelako eta batzuk ez ezagunak.

ONDORIOZ

Bere liburuaren sarreran ematen duen bibliografia iruzkin dezadan.

1. Oihenarte-ren Notitia baizik ez du aipatzen, maiz berritan errango dituela gauza berdinak bere buruaren zuritzeko, Oihenartek halaxen egiten duela bere obran gaineratuz.

2. Jesuistak kritikatu arren, Aita Moret-en obra goraiatzen du eta euskaldun ospetsuen artean Loiolako Eneko eta Xabierreko Frantses jartzen ditu. Calvin eta Leizarragaren testurik ia ez du erabiltzen. eta Huarterena bai oparoki.

3. Atsotitzen erdiak baino gehiago ez dira Oihenarten bildumetan agertzen, L. Mitxelenak hori erran arren; gainera Bela-k beti ematen ditu zubereraren fonetikaz Oihenartek erdizka edo osorik nafarreraz ematen dituelarik. Gainera bietan aurkitzen diren atsotitzak ere hitzez desberdin dira maiz. Hona adibideak.

J. Belak: **Aurthen amore berriagati, eztuc utçiren çaharra.**

A. Oihenartek: **Adiskide zaharra berriagatik eztutzala.** Asmo berdinentzat itxura desberdina.; Belarena biziago.

J. Belak: **Asek gose eztakusa.**

A. Oihenartek: **Aseak gosea eztakusque.** Belarena, mugagabean emana, orokrago da.

J. Bela-k **Konseillua sappharpeco, guero éré aguerrizco / aguerrico.**

A. Oihenartek: **Koseilu caparpeco, ager daite azkeneco.** Hemen Oihenart herrikoiago da, ezen orain ere zubereraz "koxelü" ez da aholkua, baina ahapeko segeretua.

J. Bela-k **Errumera çouénac lekuya gal.**

A. Oihenartek: **Errumara joan zedinak, bere lekia gal zezan.** Hemen Bela motz eta trinkoago.

J. Belak: **Hiladi, laydadi.**

A. Oihenartek: **Hil adi, alaba ayte.** Trinkoena eta neurtua Belarena, naski.

J. Belak: **Jaurico presentac esküa ondoan.**

A. Oihenartek: **Jaureguico emaitzac eskea ondoan.** Herrikoiena, berriz Belarena.

J. Belak: **Elçoac ussuric gaytz.**

A. Oihenartek: **Eltzoz ere elhia gaytz.** Oihenartek “elhe” hitz zaharkitua darabila, Zuberoan erran nahi horrekin ez erabilia “saldo” erraten delako; “eli” hitzak “pare” eta “batzu” esan nahi du.

Belak, bilketa urteak kontutan hartuz 16 atsotitz ditu Zalgizekin berdinxka, halaber Oihenartenarekin 16 baina bi horienak nafarreraz; beste guztiak eta ia beti zubereraz (24) Belaren bereziak. Galdera lizateke biek ez ote duten Zalgize zaharragoaren bilduma ezagutu, ezen antzeko eta berdineko gehienak Zalgizen ere irakurtzen baitira (ikus azkenean alfabetoan eman indexa).

J. Belak: **Eytzac houna hobiagati.**

B. Zalgizek: **Utzac hona hobiagatic.** Belak darabila “eitzi” zubererazko aditz zaharra.

J. Belak: **Biçitce gaytzac hil nahia.**

B. Zalgizek: **Biçi gaitza hil dano.** Ez dute erran nahi berdina.

J. Belak: **Çoura berago / harra barnago.**

B. Zalgizek: **Hurra berago / harra barnago.** Hemen dakusagu biek ez zutela iturri berdinetik edan edota oihan berdinean etzirela ibili.

J. Belak: **Erkida berho / chorien dago.**

B. Zalgizek: **Erkida berho / choriendako.**

J. Belak: **Orgäric gaixtoénac carrancaric handiéna.**

B. Zalgizek: **Orgak charrago / carranca handiogo.** Bela zuberotarrago “Gaixto” hitzaren erabilera “txar” hitzaren ordeztu, Zuberoan ematen da.

Alabaina bere eskuidazkian urteguna sarritan ager ez baledi ere erakusteko Oihenarti eskuidazkian lehendu zitzaioela, erkatze horrek erakuts lezake bere laburrean Belak batzutan Zalgizek baino zuberotarrago eta zehatzago ematen dituela erran zaharrak. Belaren ekarpena beregisakoa dela, jakingarria eta sarritan berria.

Okerrean zegoen eta lasterregi idatzi zuen beraz L. Mitxelena zionean bilduma horren interesa bakarrik zubereraz izatean zegoela eta atsotitz horiek Oihenarten obran zeudela, alderantziz idatziko dugu hurbil erdiak ez tirela beste iñon aurkitzen eta Belaren askok jatorrizko itxura hobe eta dutela. Berrogeita hamasei atsotitzen bilduma horri gainera genezake Belaren lema **Ez nahi ahal dudana, ez ahal nahi dudana.**

4. Hizkuntzaren aldetik

Dagoeneko kasu bakoitzarekin ikusi dugu Belaren zuberotar hiztegia, bere arkaismoekin: **biden: erdi, azturugaitza: malerusa dohakabea, kriketz: batbatean** (Basaburuan oraindik erabilia, krikez egin); **ore: heure; hurran: hüllan, hurbil, dühürü: dühülü, sos; hongui: hounki, ontsa, botz: pozik, Jon done Justi: San Justo** eta batikbat aditz trinkoen erabilera, geroztik Zuberoan hurbil galdua dena. Agian emazte manexinari entzunak baditu “nafar itxuran” bi esaldi, behin **Borondateac cençua gal** aldaera **Boronthatiac cençua gal** bi aldiz aurretik erabili duelarik. Gero **Gabeac aharra** behin “ea”rekin, eta **Gabiac aharra** beste behin “ia”rekin.

Fonetikan ü eta u bereizten ditu frantses grafiarekin emanaz “u” eta “ou” baina sudurkari denean “ü” idazten du: **hugü** eta bi puntuak ere ipintzen ditu “a”: **ähärra** eta i sudurkarietan = **mihia**. Susmo hori zuen L. Mitxelenak zionean (*u* lleva probablemente en el original algún digno diacrítico: esa -ü es nasal en suletino). Halaber **orgä** grafiak “ä” sudurkariarekin erakusten digu, hor galdu den “n” baten ondakina.

Belaren lana baliagarri zaiku zeren Zalgizek eta Oihenartek beren atsotitzak fonetikaz eta hiztegi nafartzeko ohitura baldin bazuten gure Sorhoetarrak zübererarena “xüxen” ematen du. Kontsonante aspiratuekin, hala nola **-ki** (-qui) atzizkia, ez **kin, -er, ez -eri**. Den bezala utzi dugulako ohartu behar da gure **“k” “qu”** edo **“c”** idazten duela (**eztaquique = eztakike, laquet: laket, es-cua: eskua**) berriz, gure **“kh”, “k”,** hala nola (**eztakoussa: eztakhusa, ekar: ekhar, uken: ukhen**). ez du ordea arazorik beste kontsonante zaharrekin eta “ph” agertzen da **“pharadusutic”, “th” boronthatiac, “lh” “bulhar, bilha”, “rh” “berho”, “Orhi”**.

Konsonanteen grafian euskal “esea” guk bezala “s” edo “ss” idazten du (**besta, eztakousa**), baina ez “zeda”: azken hau hitzen erditan eta azkenean guk bezala “z” (**ez, gaytz, ezpala, auzia, azitic**), baina hitzen hasieran “ze zedillardun” “ç” ematen du (**çoura, çahia**). Afrikatua “ch” idazten du (**choria**) eta frikatibua “x” (**xazko, gaixtoa**) zuberara zaharraren eta oraingoaren bereizitasuna delarik hitzen hasieran batzutan afrikatuak daudela.

Hain zehatz ez dena da gure idazleak darabilan azentu sistema, zeren batzutan bokal guztietan ipintzen ditu ahozkeraren zuripenik gabe baina askotan ere zubererazko azentu tonikoaren lekuan **Ez gaytz bati hotz, ez houn bati hotz**, edo **Emazte ederra bordeléco, guizon ederra urkabéco, Besta houna bezperatic Gabiac, ähärria** eta holako beste batzuk.

Gure irakurketarekin L. Mitxelenak eta biok zuzendu genituen huts gehienak Clément-Simonen hutsak zirela konturatu naiz, baina aitortu behar dut **eskua** dela irakurtzen ez **eskea**.; «es dudoso» zion Mitxelenak eta testurik gabean suposatu zuen Clément-Simonek “gauregui” irakurria **“ihaurequi”** zela, alta argiki irakur liteke **gouréqui**. eta holako bat edo beste.

5. Atsotitzen erabileraz euskal pentsalarien idazkietan

Gure idazlea garaiko filosofoa dugu, ez bakarrik ideien aldetik, idaz tan-kerarenetik ere. Filosofoek usu erabili ohi zituzten literatura baliapideak ditu. Jakes Belakoak, konparaketak, metaforak, metonimiak, alegoriak, sinboloak darabiltza eta guk hautatu gai honetan erran zaharrak.

Kanpotar atsotizentzat erran zahar bildumak eskupean zituen eta aipatzen ditu, baina erakutsi dugun bezala, euskarazkoak beregisakoak ditu, nahiz batzutan beste bildumetan agertu. Kontestu eta batzutan testu luze batek argitzen digu erran zaharra nola ulertu, euskara geroztik aldatuxe baita eta gure euskal kultura giroa ere ezpaita berdina. Nork daki Jon Done Justi Urriaren 14.ean dela orain?

Jakes Belakoak izan zuen euskaraz aintzineko bat. Agian hainbeste atsotitz erabiltzen ez zuenak, Axular, bere *Gero*-an eta Belak aipatzen du. Baina haren ondotik ikaslea izan zuen, eta ziur nago, orain, testuak erkatuz ikasle horrek begien aurrean zeukala Belaren lana. Jusef Egiategi da XVIII.mendean Belaren ondokoa. Nahiz ez zen protestantea Jusef, badu bere erakaslearen zehaztasuna, araztasuna, gogortasuna. Egiategik dauka, argitara gabea eta bi eskuidazki nahasietan zirriborro amaigabeen *Tablètes* horien antzekoa, *Mosde Etxeberriren gogamenak* bi hizkuntzetan idatzia. Aurretik Belaren eta Oihenarteren gorai-pamena eginaz, baita Oihenarteren zuhurtitzak kopiatuz. Erran nahi baita Jakes Belakoaren birilobaren liburutegian, lan egiten zuela Egiategik eskupean zeuzkala, Bela zaharraren obrak.

Jusef Egiategik liburu hori Joan Felipe Belakoaren liburutegian irakurri zuen, eta konturatu naiz euskaraz eman zituela “*Tablètes*” etan hartu anekdotak (Ortzaizeko erretorgoarena, Margarita eta Ana erreginagaien ametsa, ia hitzez hitz). Egiategiren hirugarren liburua argitaratu eztena ere Belaren antzera egi-na da, atsotitzak eta aipamenak bilduz eta erabiliz. Oihenarteren, Zalgizen eta Belaren ehundakako atsotizetarik kanpo besterik aurki litazke, baina XVIII.mendekoak XVII.mendekoak bezala ezta zerrenda hutsa ematen, zuhurtitzak filosofia egiteko erabiltzen baizik. Halaber biek Bela II. nak eta Egiategik Larramendiren hiztegia erabili zuten.

Egiategik Jakes Belakoak haina atsotitz darabila eta altxor bat dago hor, baina sekulan norbaitek argitaratzen balitu, otoi, lehenik ipiñi dezala eskuidazkiaren zein orrialdeetan dagoen zuhurtitza. Bigarrenik beren testuinguruekin eman ditzaten bildutako zuhurtitzak. Hamazazpigarren mendeko filosofo askok erran zaharrak erabiltzen zituzten, baina literatura baliapide horiek ez dira ohituretatik galdu, ezen aski da Eduardo Gil Beraren edozein libururen hartzea ikusteko erran zaharrak baduela gure gizaldian bere egitekoa. Atsotitzak oraindik literatura baliapideak izan litezke, eta politika esloganek baino zuhurtzia gehiago eduki. Oxala!

Ez zen agian Jakes Belakoa kultura ararteko ona izan, ez Axular bezain-beste, Euskal Herriak sinesmenean beste biderik hartu duelako baina etzen euskal kulturatik kanpo pauetar ikerlari harek dionaren alderantziz baizik. Naski higanauta zenaz gain eta aitonen seme, nahiz berria, euskal herrixehetik urrunxka zen. Gero ez dut uste sekulan jakinen dugunik hau kiristino kultura da, hau latinenetik, hau greziarenetik hartua, dagoeneko gure artzain eta laborariak, europar kultura baten barruan zeudelako eta euskal kultura harremanetaz bizitzen delako, beste kultura guztien gisa.

Egia da garai haietan ahozko herri kultura eta kultura jasoa eskolatua be-reizten hasia zela, baina euskal atsotitzek usu erakusten digute, frantses ber-dinekin ematen direnean, herrikoiago direla, erran nahi baita batzutan ezez-korrago, latzago euskaldunen ikuspegia, idazleak gogotik onartzen eta goraiatzten duena.

Hona nire lanaren azkena 1996ko Urriaren 12.an Jakes Belakoak zion eran: Hobeki eta gehiago egin dezatela ondokoek Halabiz.

Bildu atsotitzen indexa grafia berrian

Transkribapen honekin ezin ditut denbora berean azentu tonikoak eta bokal sudurkariak markatzen, eta gorago aipatu eta aztertu Belaren arauekin abiatuz egin dut. Gizenean jarri ditut beste iñon aurkitu ez ditudanak, orainarte. A. nire aipamenak, G.C.S. Gustave Clément-Simon ek salbatuak.

A.50.—Aberatsak oro zühür.

(G.C.S.).—Asek gose eztakhusa (Oihenart).

A.4.—Aurthen amore berriagatik eztük utziren zaharra (Oihenart).

A.44.—**Auzia galgarri düzü, gazte deno ütazü.**

A.38.—**Azitik bihia eta zuretik ezpala.**

A.17.—**Aztürügaitzari huna hügü.**

A.58.—Bago eroriala egür egiten (Oihenart berdinxka).

A.61.—Bat milaren eta ez mila baten (Oihenart berdinxka).

A.8.—Beharrak zaharra merkhatura (Oihenart).

A.23.—**Besta huna bezperatik.**

A.14.—Biden berho, txorien dago. / Erkida, berho txorien dago (Zalgize).

A.15.—Bi etxetako horak, zaria gora (Oihenart).

(G.C.S.).—Bizitze gaitzak hil nahia.

A.21.—**Boronthatiak zentzüa gal.**

A.24.—Konseilüa sapharpeko, gero ere agerrizco (Oihenart).

A.5.—**Kriketz eri, kriketz sendo.**

A.51.—Dakusanak gure beztia, eztakike gure beharra.

A.2.—Eitzak huna hobiagati (Zalgize).

A.33.—**Ekhar badezak oreki, ükhenen dük gureki.**

- (G.C.S.).—Elzoak üsürik gaitz (Oihenart berdinxka).
- A.3.—Elizatik hürranena, pharadüsütik urrunena (Oihenart).
- A.7.—Emazte ederra bordeleko / gizon ederra ürkhabeke (Oihenart).
(G.C.S.).—Errumera zoenak, leküia gal (Oihenart).
- A.49.—Ez horak zahia jan, ez olloer ützi (Zalgize, berdin).
- A.29.—**Ez hun bati botz, ez gaitz bati hotz.**
— **Ez nahi ahal düdana, ez ahal nahi düdana** (Belatarren lema).
- A.19.—**Eztegiala hungirik gaitzik jin eztagia(n).**
- A.52.—**Ezterrägüla zoin huretarik edan dügün.**
- A.21.—**Gabiak aharra.**
- A.55.—Garcia, Garcia. Gaixto batak diazagük berzia (Zalgize, Oihenart).
- A.6.—Gosia bere / bera jaki (Zalgize, Oihenart, berdin).
- A.54.—**Haltzez matraz hunik ez.**
- A.18.—Herrik bere lege, etkek bere aztura (Oihenart).
(G.C.S.).—Hiladi / laidadi (Oihenart).
- A.62.—**Hil ustegabearen gañeko ezkoa kharioenik.**
(G.C.S.).—**Hobe da laido labürra, ezen ez damü lüzea.**
- A.1.—**Hobe da nekezia ezi ez soberania.**
- A.12.—Huna bere gaitzareki (Zalgize).
- A.35.—Horak nun mina, han mihia (Zalgize).
- A.40.—Jauriko presentak esküa ondoan (Zalgize, Oihenart, berdin).
- A.43.—**Jondone busti, hegalak busti.**
- A.39.—Lehenak bi eskü (Zalgize).
(G.C.S.).—**Min duienak bulharra jo.**
- A.25.—Nahi eta nagi (Oihenart, eta Vulgata *Vult et non vult, piger*).
- A.22.—**Nur bere oguiaren gaitzürüareki sortzen da.**
- A.26.—**Nur da hire etsaia? Ene ofiziokoa.**
- A.51.—**Ore huna dühürü bilha dakiala.**
- A.28.—Orga gaixtoenak, kharrankharik handiena (Zalgize, Oihenart).
- A.62.—Orhiko txoria, Orhin laket (Zalgize, Oihenart, berdin).
- A.45.—Otsoa nolako, ümia halako (Zalgize, Oihenart).
- A.45.—Phikak gara, gara, ümiak hala hala (Zalgize, Oihenart berdinxka).
- A.41.—**Saintüek ere olio nahi.**
(G.C.S.).—Xazko uhuñak diren aurthenkoen ürkhazale (Zalgize, Oihenart).
- A.60.—Zahar nendin, zora nendin (Oihenart).
- A.48.—Zaldi maradikatuk bilhoa leñ (Zalgize, Oihenart, berdin).
- A.20.—Zura berago / harra barnago (Zalgize berdinxka).
- A.38.—Zuretik ezpala (Oihenart).

REFRANES Y SENTENCIAS: ZENBAIT BALIABIDE MNEMOTEKNIKO

Durango, 1996-XII-06

Juan Mari Lekuona

Mintzaldi honen helburua da: lehenik, atsotitzak, “zahar hitzak” eta “zuhur hitzak” esango genukeena Oihenarten esaldi bat erabiliz, ahozkotasunaren alderdi batetik ikustea, hots, artifizio erritmikoaren aldetik; eta bigarren, artifizio horren zenbait baliabide markatzea, memoriaren euskarri direnak eta atsotitzen estilistika markatzen dutenak. Bestalde, txosten honen zeregina da, Herri-Literatura azpi-batzordearen eginkizunari atxikiz, ahozkotasunaren eta literaturtasunaren alderdia kontuan hartzea, batzordearen egitekoari —puntualki beberen— arreta jarritz.

1. Artifizio erritmikoa

Ahazkolarien artean oso gogoan hartutako alderdia da hau, osagai hauetan finkatzen delarik: puntua, erritmoa, kantua eta gorputz-espresioa. Jakina denez, osagai hauek zuzeneko zerikusia dute literatur testuaren iraupenarekin, pieza gal ez dadin; eta zeresanik ez literatur ereduaren ederkera eta estetikarekin.

Testuari iraungailuak ezartzea bezala litzateke artifizio erritmiko hori. Osagai horiek bereziki poesian dira horrela. Baina atsotitzetan berez eta nahitaez, ez dagoenez ez doinurik eta ez balantzerik, aipagarriak zinez, horiez gainera, figurak, tropoak, morfo-sintasia eta estilistika arloa orokorki hartua. Hitzaren efektu iraunkorrak oroitzapenean. Arrazoi pedagogikoak ere egon daitezke artifizio erritmiko horri arreta jarri diezaiozun. Denok ditugu gogoan atsotitzen egitura neurtuak. Baina ez hori bakarrik. Hor daude bertsotan gorputzutako dotrinak, matematika erregelak ikasteko kantineiak, kontraeretan finkaturiko formula paralelistiko beti berdinak, bertsotan emaniko legeak, erromantzeen lelo-kantuak (ez ahantz erretrua erretrua dela, estribilloa), eta poesia epikoa bera ere, bertsotan paratua oroitzapenean hobeto gorde dezaten herritarrek. Hitz batean, herri mailako artelariak —bertsolariek, kantariak, ditxolariak, eta abarrek— darabilten eskola apodiktikoa, idatzizko estiloan ere liburu sapientzial jakingarriak sortarazi dituen (1).

(1) J.M. LEKUONA, *Ahozko euskal literatura*, Erein, Donostia, 1982, 28-29 or.

2. Paremia eta mnemoteknia

Jean Haritschelharrek, bere lan interesgarri batean, "Paremiologia eta mnemoteknia" izenekoan, beste oharkizunen artean, jasotzen du Oihenartek Aristotelari buruz dioena, *buruz gorde ahal izateko asmatuak eta antolatuak izan direla esaera zaharrak, bere egituraren arabera* (2). Eta hori eransten dio gainera *egiaz irakaspen bat dakartela esaera zaharrek, eta horrengatik gai direla gogoan hartuak izan daitezzen; baina badituztela ere alderdi formalen aldetik dohain eta gaitasunak oroit-erazak izateko* (3).

Aristotelek dioenarekin jarraituz, esaten digu, besteak beste, esaera zaharrak gorde izan direla laburrak eta atseginak direlako. Eta bi alderdi horiek hartzen ditu, (laburrak eta atseginak izatea) azterbidetzat, atsoitzak arakatzeko. Guk geuk orpoz-orpo jarraitzen ez badiogu ere eskema honi, funtsean beti agertuko zaigu eta ikuspegi egokia emango ere digu, gure azterketaren hari nagusiak hasieratik gogoan izan ditzagun.

3. Esaera zaharren deskripzio orokorra

Definizio moduko bat ematea ezinbestekotzat jotzen dugu lan honetan; definizioa ez bada ere, deskripzio xehe bat behintzat, gure urratsok bideratuko dituena.

Esaera zaharrak, aforismo eittea duten esaldi laburrak dira, estilo bereziz markatuak eta erabilera jakina dutenak bai eguneroko mintzairan, bai ahoko estilo jasoagoan, bai idatzizko estiloan.

Aforismo eittea esatean zera dugu gogoan: esaldi laburra, gehienetan jakinduri ideia bat daramana edota gogoeta etiko-estetiko bat.

Estilo berezia aipatzean, esan nahi dugu baliabide literario jakinak erabiliz mamitua dela, batez ere nabarmentzen direlarik baliabide metrikoak, erretorikoak, morfo-sintaktikoak; eta produktu hori ulertteraza ezezik erabilerraza ere badela, bai mezua igortzerakoan, bai hartzerakoan.

Esan nahi dugu estilo baloratibo baten adierazgarri direla, eta poesia gnomoikaren zati, literatur espresioaren formarik zaharrenetakoa, kultura guztietan eman ohi dena.

Erabilerari begira esan dezakegu, esaera zahar horien lekua poeman, nahiz ipuinan eta gainerako generoen azkencan dela; baina ez da harrizkoa hasieran

(2) J. HARITSCHELHAR, "Parémiologie et mnémotechnique. L'exemple basque", *Bulletin du Musée Basque*, 133 (1992), 49-66 or.

(3) A. OIHENART, *Les proverbes Basques*, Facsimile de la edición de 1657, Tirada aparte de RIEV 26 (1929) eta 27 (1930).

edota erdialdean aurkitzen badira, sententzien erabilerari atxikiz. Epifonemak direla bertso gintzan, bereziki bertso larritzan, bakarkako bizipena orokor bihurtuz, enfasi batez diskurtsu poetikoa bukatzen dela. Gauza bera gertatzen da esaera zaharra ipuin baten erremate sententziduna gertatzen denean ere: *gizona beti gizon, saskitik ere*, esaldi ezaguna, aurretik ipuin batez argitzen dena, eta esanahia eta erabilgarritasuna ematen diona, eta epifonemaren enfasia. Eta erabiltzen dira solasaldi arruntean, mintzaldiaren apaingarri gertatuz; eta balio dute norbaiti sinestarazteko, eta irakaskuntza asko gordetzen dituzte gure biltzan nola portatu jakin dezagun.

Beraz aforismo eitte hori, estilo berezia eta erabilera jakina kontuan eduki beharrezko alderdiak dira gure txosten honen helburua tajuz beteko bada.

4. Baliabide mnemotekniko nagusienak

Txosten mailakoa denez nire ekarria, lehenengo 50 *zahar hitzak eta zuhur hitzak* hartu ditut aztergai. Eta liburuko testua bere osoan aztertzen ez bada ere (4), laginak erakus-aukera bat ematen digu, gure helburuak nahiko ongi betetzen dituen, eta ikuspegi ohargarria eskaintzen duena.

Lehenik puntua dago, artificio erritmikoan hain garrantzizkoa dena. Bere egitekoa gehiago zehaztu dezagun. Esaldien klitxeak gauzatzen ditu. Esaldien formula paralelistikoak markatzen. Hitzen tratamendu egokiena ateratzen eta erabiltzen. Errealitatea hotsez adierazten. Kontrastearen aldeak markatzen. Errealitatea dakarren hitzak, portaera ere errimaz finkatzen, baita balioztatzen ere. Beraz puntua, formaren eta edukinaren akordagarri baliotsua dugu.

Bigarrenik, erritmoa aipatu behar, etenaldien jokoak, silaben kopuru jakina; doinu prosodikoaren gorako multzo-silabikoak eta behekoak; bertso-lerroen berdintasun fonikoa edota antzekoa; esaldiaren osotasuna buruz jasotzeko hain lagungarri ona.

Hirugarrenik, figura erretorikoak aipatu behar, batez ere ohikoenak. Hauek, espresio argia eta espresio ederra ezezik —poetikari dagokionez—, esaldiko osagaien egituraketa dakarte, osagai horiek ongi aukeratuz, ongi kontrajarrituz, ongi metatuz, ongi mailakatuz. Eta hori guztia oso garrantzizkoa da, memoriari lagundu nahi bazaio, euskarririk eman nahi bazaio eta iraungailurik, esaldien zergatia eta helburua adierazten dutelako eta gorpuzten.

Tropoak ere aipagarriak dira zinez: metaforizazio asko erabiltzen da, etika zein estetika, naturan eta giza industrian oinarritua eskaintzen denez. Irudi ordezkariak daude, gero irudi fokala erakusten digutenak. Eta xehekiago gauzak

(4) J. URQUIJO, *Refranero vasco. Los Refranes y Sentencias de 1596*, Colec. Auñamendi, 40 eta 56 aleak, Donostia, 1964 eta 1967.

aurkeztuz, asko ageri da konparaketen erabilera ere. Irudietan naturatik bizitzarako transposizioak maisuki eginez. Hau da pentsamoldea: nola naturan, hala berean giza bizitzan, giza legean, jendetasunean. Adibideen erakusbide jakin eta eraginkorra.

Morfo-sintasia mailakoak ere ezin dira ahaztu. Askotan esaldien morfo-sintasian gauzatzen delarik figura erretorikoen oinarria. Irudi luke badutela elkarrekin zerikusi esaldien morfo-sintasiak eta figuraren nolakotasunak. Hala nola disjunktibean bereizketa, kontsekutibean logika eta kausalitatea, kontzesibean erretorika mintzakideari berea aitortuz, eta norberarena areagotuz. Baldintzazkoen xehetasuna, errealismoa, logika. Hitz batean, perpausen esanahiak areagotzen du gogoan gordetzekoaren finkagarritasuna, heldugailua; memorian ezartzeko indar psikologikoa, atsoitzetan bere eragin jakina duen egitura gramatikazkoa.

5. Eredu aipagarrienak sailean

5.1. *Izenak izana darama*: sail honetakoak aipatuko nituzke lehenik.

- 88: O laso, / gitxi batzuk i-lako (5)
- 92: Zelangoa da Butroe / orok dakie
- 270: Muxika / arerioakaz agika
- 284: Aramaio / dabenak ez lemaio
- 386: Albia / deunga dustien abia

5.2. *Erritmoa gogoan*

- 17: Buruko andia / ta jate urria, 6+6 silabez
- 22: Zaarrago, / ikaskurago. Bi osagaiz tajutua, 4+5 silabez
- 11: Baratzea ta usategi / aberasgarri. Hiru osagaiz, 8+5 silabez
- 4: Abenduko lañoa / euria edo egoa, 7+8 silabez
- 10: Aspertu banekio / asper lekiket, 7+5 silabez
- 14: Egia latz / ta labio, 4+4 silabez
- 26: Agura onari / ez atea itxi, 6+6 silabez

(5) ID., ibid. Atsoitz bakoitzaren aurrean bildumako zenbakia jartzen dugu, bertako ortografia errespetatuz.

- 31: Az adinon / ta aza on, 4+4 silabez
- 32: Anbiolako supitak / egiak, 8+3 silabez
- 45: Laarrik / ez onik, 3+3 silabez
- 46: Ustrail onak / ardao ona, 4+4 silabez
- 8: Beien erroa jatxiago, / luzeago, 9+4 silabez
- 28: Dagenileko euria / ardao ta ezta, 8+8 silabez.

5.3. *Figura erretorikoak gogoan: osagaien egituraketa markatuz*

5.3.1. *Metaketak*

- 3: Aberatsok jaia daude /txiro gaisook beti neke
Auzook bere igui daude / beti dabilena eske
- 39: Txitak / grisolak ta urdaya / Maiatzeko maira.
- 43: Maiatz iluna ta bagil argia / urte guztiko ogia
- 48: Farata asko kalean / audiaka ebiltan dira ta ogiari leioe jira

5.3.2. *Kontrasteak*

- 17: Buruko andia / ta jate urria
- 36: Zeeikek maurtuti oanean / eder eztanik kalean
- 37: Kaden txarriak / aretx ohea irunsi
- 41: Nekearen ostean poza
- 42: Mutil onak buruan zauri / gaiztoak bernazakian

5.3.3. *Mailaketak: batez ere aditz jokoak aipatzen ditugu*

- 10: Aspertu banekio / asper lekiket
- 31: Az adinon / ta aza on
- 40: Naiago dot to bat / ze amabi emon deiat
- 49: Trankart egiten deustak / ta ulerretan deuskat

5.4. *Tropoak*

5.4.1. *Konparaketak: konparaketak egiteko klitxe ohituenak*

- 2: Aberats izatea baño / ospe ona obeago
- 7: Biotza ta zentzuna gudian dira bearrago / iskilluak baño

- 8: Beien erroa jatxiago, luzeago
- 20: Zelan baista oiala / alakoa mendela
- 22: Zaarrago / ikasgurago
- 29: Aldi txaburra lasterra bada / egun astia baño obe da
- 30: Adinona / larra baño obe da
- 35: Zelangoa baista amea / alangoa oi da alabea

5.4.2. *Ironia*

- 50: Tilista aroan amabost urte det

5.4.3. *Galderak*

- 21: Zitel zirola / nok gudura aroa

Lagin hau osoagoa izan zitekeen, adibide aukeratuagoak eskaintzeko erosotasunez, baina txosten honen egitekoa mugatua zen: literatur alderdia azpimarratzea, azterbideak aurkeztea, dei bat egitea, gaiaren jakingarritasunaz eta ederraz ohartarazteko. Ekarki eskematiko bat euskal paremiologiaren ezagutzarako. Eta hau da egin duguna.

6. **Azkena**

Aristoteli hitza hartuz, Oihenartek aipatzen digu, esaera zaharrak hondamendi batetik geratu ziren pusketak zirela, hautsi-abartza baten hondakinak.

Esplikazio leiendistiko honek, antzeko espresioek bezalaxe, egiazko gihar bat badute, beste eraikuntza literarioen pareta zahar dira, edo hobeto esan, bitxi bereizi eta baliotsuak, hala nola aztarnategietan agertzen diren zutabeak, artxi-boltak, brinbalak, leihoteriak nahi duzuen eratako pusketa biziak. Berez, literaturzale batentzat, atsotitzak ipuin baten erremate izan daitezke, bertso baten epifonema, liburu sapientzial baten pusketa eta abar.

Esaera zaharrei dagokienez, esan daiteke, iluntasunak badituztela, agian formula ez zehatzak ere bai; testu idekiak ere badirela, lehendik datozen gauzak, baina zuzeneko erabilerak —argiaren eta bizitasunaren amorez— uki daitezkeenak, osagarri eta erabilgarri.

Atsotitzen testiguak eta lekukoak, ez du zertan estilista izan eta zentzu garatua eduki formulak osatzean eta erabiltzean. Horregatik aldaerak, zalantzak, “okerrak”, herriaren ahotan. Eta erabilera jantziagoa ere bai lekuko hoberenen artean.

Uste dut arlo hau ere kontuan hartzekoa dela, mintzoa literatura ere badenez, batez ere gaurkoa betikoarekin lotu nahi denean. Eta atsotitzek ezinbesteko garrantzia dute mintzoari aforismo eitea eman nahi zaionean, eite sapientzial eta gnomiko bat.

ESAERA ZAHARREN AZTERKETA SOZIOLOGIAREN IKUSPEGITIK (1)

Durango 1996.eko abenduaren 7a

Patxi Juaristi

Zalantzarik ez dago esaerak ikuspuntu ezberdinetatik aztertu daitezkeela: ikuspuntu linguistikotik, historikotik, etnografikotik e.a. Idazki honetan, esaerak era honetako azterketak egiteko ezezik azterketa soziologikorako material garrantzitsua ere badirela aldarrikatu nahi nuke. Izan ere, esaerak hizkuntzaren bihotzean bizi eta herriak erabiltzen dituen adierazpideak diren heinean (2), hizkuntza bera bezala, herri baten bizipen eta pentsamoldeen lekuko eta igorle dira (3) eta, honenbestez, herri baten gizarte burubideak ikertzeko material soziologiko ezinhobeak.

(1) Eskerrak eman nahi nizkieke lan hau erraztu dutenei. Eta lehenengo eta behin, Justo Mokoroa bera aipatu nahi nuke; izan ere, berak bildutako esaeratan oinarritu bainaiz ikerketa egiteko. Mokoroarekin batera, esaera bilduma informatizatzen eta BRS programaren bitartez ikertzen lagundu didaten Euroisa empresa eta bertako langileei ere nire esker ona adierazi nahi diet. Azkenik, Paco Garmendia eskertu nahi nuke; ikerketa hau ezer gutxi izango bailitzake egin dizkidan zuzenketengatik ez balitz.

(2) Lekuonak dioen bezala: “Modismo auek izkuntzaren biotzean bizi oi dira, beste antzeko zenbait formula bezalatsu: atsotitz, esakun, zuur-itx eta abar. Eta horregatik erri mailako espresio-bide bezala jotzen dira: erriak bere eginak ditu, izketan ari denean itzetik-ortzera erabiltzen di-tuela”. LEKUONA, J.M.: *Ahozko Euskal Literatura*. Erein, Donostia, 1984, 249. orr.

— Koldo Izagirrek maila berean hitz egiten du bere esaera bilduman: “Herri hizkeraren ezau-garririk nabarmentakoa da lokuzioa, eta aho hizkeraren sorketa estilistikorik garrantzitsua (errefrauren erretorika eta moralkeria gabe). Hizkuntzak ito eginen lirake bortxaren bortxaz ederragotzen dituen herri anonimoak erabiliko ez balitu”. IZAGIRRE, K.: *Diccionario de locuciones del euskera y correspondencias españolas, Euskal Lokuzioak, fictionarie des locutions de l'euskara et correspondances françaises*. Hordago, Donostia, 1984, VII. orr.

Beste pasarte batean ere zera aipatzen du: “Lokuzioak ‘salbatu’ egin diren hitz egiteko moduak dira, nekezago lortu ahal izan baitute inprimategiaren ohorea. Lokuzioa bizimodu estandarretik, usarioen berdintasunetik eta gizatalde baten ‘akordioz’ jaiotako mintzamodua da”. IZAGIRRE, K.: aip. lib. XII. orr.

— Ikuspuntu honi dagokionez ikus ere: LEKUONA, J.M.: “Erri literaturaz. Atsoitzak eta esaerak”, *Lekuona'tar Manuel Jaunaren Omenezko Idazki-Bilduma III*. Kardaberaz Bazkuna, 1977, 17. orr.

(3) J.M. Barandiaranek zera dio: “Un rasgo del mundo interior o de las tradiciones mentales que caracterizan la conducta de los hombres es el valor y sentido que éstos atribuyen a sus propias concepciones, a sus locuciones y a sus metáforas”. BARANDIARAN, J.M.: “Rasgos de la mentalidad popular vasca”. Aip. lib., 90. orr.

— Mokoroa berak ere ondorengo pasarte hau eskaintzen digu: “Que la lengua es el receptáculo de la experiencia de un pueblo y el sedimento de su pensar. Que en los hondos repliegues

Esaerek ikerketa soziologikorako duten garrantzi hau hatzemateko erarik errazena praktikan ikustea denez, esaeretan oinarrituz egin dudan azterketa baten berri emango dut idazki honetan. Hain zuzen ere, ia 100.000 esaerez osaturik dagoen Justo Mokoroaren *Repertorio de Locuciones del Habla Popular Vasca* (4) esaera bilduman oinarrituz egin dudan azterketa soziologikoaren aurkezpena egingo dut.

Lehenengo eta behin, argi utzi nahi nuke, ikerketa honen helburua eguneroko harremanak euskaraz burutu dituztenek, zer-nola bizi izan dituzten ondasunekiko harremanak ezagutzea izan dela. Hau da, zer-nolako gizarte burubideak bizi izan diren ohituraz Euskal Herrian ondasunekiko harremanei dagokionez jakitea (Ondasun izatea aitortzen diet gizartegintzan baliotsuak eta urriak diren objetuei. Baliotsu izate hau, beharrian bat asetzeko gai izateagatik lortzen den berezitasuna delarik) (5).

EREDU EZBERDINAK ONDASUNEKIKO HARREMANEI DAGOKIONEZ

Abiapuntua kezka hori izanik, emandako lehen pausoa ikerlari ezberdinek gai honen inguruan egin dituzten ikerketak ezagutzea izan da; honekin, nire galderari ikerlari ezberdinek eman dioten erantzuna ezagutu nahi izan dut.

Eta hara zer-nola diren gauzak! Ikerketa hauek aztertzeraz hurbiltzearekin batera, desadostasun nabarmenekin aurkitu naiz. Ohituraz Euskal Herrian bizi izan diren ondasunekiko harremanei buruzko ikuspuntu guztiz kontrajarriekin, alegia. Desadostasun eta kontraesanen gainetik, dena dela, ikerketa ezberdinak hiru eredu nagusitan banatu daitezkeela ohartu naiz:

1. Ondasunekiko harreman bereziak Euskal Herrian

Alde batetik, Euskal Herrian ondasun iraunkorrekiko harreman bereziak ezagutu direla aldarrikatzen dutenen ikuspuntua dugu. Eredu honetan kokatu ditudan ikerlariarentzat, Euskal Herrian ez da ohituraz propietate pribaturik ezagutu. Maïte Lafourcade-k dioen bezala, "Los vascos ignoraban el concepto romano del derecho de propiedad, absoluta e indivisible. En Labourd, como en las restantes provincias vascas, las tierras pertenecían desde siempre a la colectividad de los habitantes. Los terrenos no cultivados se distribuían entre las

de sus metáforas (—y lo son la mayoría de los vocablos—) ha ido dejando sus huellas el espíritu colectivo del pueblo, como en los terrenos geológicos el proceso de la fauna viva". MOKOROA, J.M.: *Repertorio de Locuciones del Habla Popular Vasca I eta II*. Etor, Donostia, 1990, 26. orr.

(4) MOKOROA, J.M.: *Repertorio de Locuciones del Habla Popular Vasca I eta II*. Aip. Lib.

(5) Ikus ADAMSON, H.E. eta WEABER, T.: *Antropología y experiencia humana*. Ediciones Omega, Barcelona, 1985, (5. argitarapena), 252. orr.

parroquias o los valles, y los laborables, entre las familias. La tierra vasca era alodial, es decir estaba considerada como propia de los antepasados y no de algún señor feudal o soberano" (6).

Era berean, propietate pribatuaren tokia Euskal Herrian ardurak bete izan duela adierazten zaigu: "No existía propiedad de la tierra y el derecho al usufructo que se recibía no era otra cosa que una confianza de la mancomunidad a los descendientes de que sabrían administrar la propiedad con la misma rectitud de carácter con que lo hiciera el padre. El mérito no se heredaba, había que conquistarlo" (7). Zentzu honetan, belaunaldi batetik bestera ez da ondasunekin nahi dena egiteko eskubidea (Ius abutendi) ematen duen ondasunekiko propietatea igortzen, hauen ardura eta erabilera baizik: "...el bien raiz no puede desgajarse del tronco sin el consentimiento de todos. Sigue transmitiéndose en su integridad al hijo que en cada generación se considere más apto para conservarlo adecuadamente y hacer que fructifique. Este será su administrador, pero no el propietario según el criterio romano. No posee más que su disfrute y administración. Es el responsable de dicho bien como lo son todos los miembros de las familias restantes" (8).

Azkenik, ondasun iraunkorrekiko eskubidea, zuzeneko lanak ematen zuela aipamarratzen digute eredu honetan kokatu ditugun ikerlariak (9). Diego An-

(6) LAFOURCADE, M.: "El Particularismo Jurídico", Haritschelhar, J. (Zuzendaria): *Ser Vasco*. Ediciones Mensajero, Bilbao, 1986, 172. orr.

(7) Pasarte hauek Frankismo garaian Andoni Irala-k Keperin de Jemein-i herbestetik idatzirik eskutizetatik hartuak daude. Argitaratu gabeko eskutitz interesgarri hauetan, euskal araubide bereziaren zehaztasun ugari ematen da. Guk, ondasunekiko harremani buruzko xehetasunak hartu ditugu.

Aipatzekoa da, bestalde, ondasunekiko harremani buruzko ideia hauen muina argitaratu gabeko eskutitz hauetan aurkitzen bada ere, geroztik argitaratu duen liburu batean ere ikuspuntu honi buruzko zehaztasunik adierazten duela. Honela, bere *Bat bitan banatzen da II, Mao Tse-tung-en azkon zorrotza* liburuaren hitzaurrean, Andoni Irala-k honako hau adierazten digu: "Zorioneko «propietadea» itzarekin gertatzen zaiguna bera. Errigintzaren euskerazko erabidean ez da ondasunen eskurakoa edo-ta ondasunekiko eskubidea «derecho de propiedad/droit de propriété» delakoaren arira tankeratu izan. Gaiñera, «deretxo» delako ortan ikasiak diranak ez datoz bat bere zera zertan datzan zeazterakoan. Argatik ez dugu itz orren ordezkorik euskeraz ematen. Bego, beraz, bere ortan batere ikuturik gabe, «erreboluzioa» bezalaxe, bere mamia gure euskal-izanbidearen ondatzaille denez gero. Ortaz konturatu ez danak ezer gutxi lekarkioko gure errigintzari. Eta «propietadea» «jabetza»rekin berdintzen duten oiek jakin bezate, JABETZA edo JAUBETZA dala inan zuzen «derecho de propiedad/droit de propriété» delakoaren ezeztapenik errokoena". IRALA, A.: *Bat bitan banatzen da II. Mao Tse-tung-en azkon zorrotza*. Etor, Donosti, 1976, 9. orr.

(8) LAFOURCADE, M.: "El Particularismo Jurídico", aip. lib., 176. orr.

(9) Aipatzekoa da idazki labur honetan ezinezkoa dela eredu honetan kokatzen ditudan ikerlari guztien aurkezpena egitea. Dena dela, honako hauek kontutan edukitzea garrantzitsua dela iruditzen zait:

— CELAYA, A.: "El sentido jurídico de nuestro pueblo", *1 Semana de Antropología Vasca*. Editorial de la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1971.

— CELAYA, A.: "El derecho foral vasco desde la perspectiva del derecho civil", *Euskal Herria, Errealitatea eta egitismo. Realidad y proyecto*. (Joseba Intxausti zuzendaria) Lankide Au-

gulo Lagunak zioenez: “Paréceme, por último, que esta particular manera de manifestarse las relaciones jurídicas entre inquilinos y dueños arranca del modo especial de sentir el Derecho que, por efecto de su singular complejión, tiene la gente vizcaína. Creo descubrir en todo lo que llevo expuesto, en la conciencia jurídica de esta raza, algo así como la intuición del principio profundamente social de que el trabajo es por excelencia el principal factor del mantenimiento efectivo del derecho de propiedad y el más sagrado de los motivos que hacen á ese derecho digno del respeto y de la consideración del Estado” (10).

Ondasunekiko harremanen arauketa berezi honen aurrean, Euskal Herriaren eta Zuzenbide Erromatarren eragina jasan duten inguruko herrialdeen arteko ezberdintasuna argia dela ondorioztatuko da (11). Gainera, Eskaldunek eginalak egin ohi dituztela zuzenbide erromatarren eraginarengandik euskal gizarte arau guzti hauek defendatzeko esaten da (12).

rezkia, Jakin, 1985.

— CELAYA, A.: “Propiedad Troncal y Patrimonio Familiar: La Troncalidad en Bizkaia”, *Euskal Erakunde Zibilei Buruzko Nazioarteko Ihardunaldiak*. Bilbao, Bizkaiko Foru Aldundia, Deustuko Unibertsitatea, 1991.

— CELAYA, A.: *Derecho Civil Vasco*. Universidad de Deusto, Bilbao, 1993.

— GARMENDIA, F.: “Euskal Erakundeak. Sarrera”, *Euskaldunak, Euskal Etnia, III*. Etor, Donosti, 1978.

— GARMENDIA, F.: “Gure Mendiak eta Euskal Gizartearen Eraketa”, *Mendiak I. Berezko eta giza-giroturiko Eusko Lurra*. Etor, Donosti, 1981.

— GARMENDIAK, F.: “Egingo Ote Euskalerrria Geroaren Jabe?”, *Donostiako Udako IV. Ikastaroak. Euskal-Herria Presente y Futuro* (Enrique Freijo Balsebre Zuzendaria). EHU-ko Argitarapen Zerbitzua, 1985.

— IHARTZATAR HEIKO SAGREDO: “Euskal Gizarte-Asmo Batentzako Oinharri Ideia Batzu”, *Zehatz I*, Donosti, 1977. eko Urtarrila/Otsaila.

— SARRAILH DE IHARTZA, F.: *La Nueva Vasconia*. Ediciones Vascas Argitaletxea, Oiarzun, 1979.

(10) ANGULO LAGUNA, D.: *Derecho Privado de Vizcaya*. Hijos de Reus, Madrid, 1903, 39. orr.

(11) LAFOURCADE, M.: aip. lib., 165. orr.: “En tanto los países de Occidente se vieron profundamente influenciados por la civilización del Bajo Imperio romano, por su concepción de la soberanía del Estado, de un poder supremo, absoluto, indivisible e independiente, de estructuras jerarquizadas, centralizadas y uniformes, de individuos protegidos, es cierto, pero aislados, amparados y sometidos al influjo del Poder, de la familia sometida a la autoridad del *pater familias*, de la superioridad del hombre sobre la mujer —calificada como *imbecilitas sexus*— de la propiedad individualista y absoluta... los vascos conservaron su sistema jurídico secular, hondamente comunitario, igualitario y democrático”.

(12) “...beti ere gure arbasoek, zuzenbide erromatarren eragina euskal pentsamenduan ekitzea izan zuten helburu. Herri-Batzarrak elizpeetan egiten baziren ere, elcizgizonek herri-batzarretan zein Batzar Nagusietan sartzea debekatuta zuten, Gipuzkoan eta Bizkaian behintzat. Berdin gertatzen zen legegizonekin ere.

Debeku hauen arrazoia, apaiz eta legegizonek Zuzenbide erromatarraz kutsatuak zeudelako da, hau da, erromatar legediaz baliatzen ziralako. Eta euskaldunen ‘Batzarretan’ berriz, ohiturazko legeen arabera zuzentzen ziren”. LEKUONA, M.: “Eusko Institutikizunak”, *Euskaldunak. La Etnia Vasca I*. Etor, Donosti, 1978, 44. orr.

2. Propietate pribatua eta herri lurrak euskaldunen ondasunekiko harremanetan

Bigarrenik, euskaldunek ondasun iraunkorrekiko harreman bereziak izan dituztela dioten arren, harreman hauek propietate pribatuarekin batera bizi izan direla azpimarratzen dutenen eredia berezi dezakegu. Honela, beraz, etxea eta lurgintzarako erabiltzen ziren soro eta baratza, propietate pribatuzkoak eta baso eta belardiak herri-lur bezala aurkeztuak dira. Florencio Idoatek Erronkariri buruz dioen bezala: "...en Roncal como en otras comunidades o valles, hay varios grados en cuanto a la propiedad del suelo, desde la común o colectiva, que cuaja en aquella fórmula general de 'todo para todos', hasta la particular o privada, siempre con algunas restricciones, si se aquilatan bien las cosas" (13).

Propietate pribatuaren sorrerari buruz ikuspuntu eta interpretazio ezberdinak badaude ere (14), batez ere informazio gutxi dagoelako (15), ikerlari hauek argi dute propietate pribatua antzinakoa (16) eta zalantza gabekoa dela. Beraien ustez, Erdi Aro Garaitik ezagutzen diren monastegiei egindako donazioak eta

(13) IDOATE, F.: *La Comunidad del Valle del Roncal*. Diputación foral de Navarra, Pamplona, 1977, 113. orr.

(14) Alfredo Floristan Samanes-ek Tuterako Erriberari buruz hitz egiterakoan zera dio: "Desde los primeros testimonios históricos se nos presentan, pues los campos o huertas en la etapa de la propiedad privada....¿Por qué etapas se llegó, si admitimos que siempre no fué así, a este dominio y aprovechamiento individuales?...a) Libre apropiación del suelo; b) redistribución periódica o usufructo en vida; y c) propiedad y aprovechamiento individual. En muchos municipios del Ebro y Aragón se conoce con el nombre de sotos a la parte del campo o huerta más cercana a los que en el s. XIX o XX se repartieron entre los vecinos mediante sorteo o se vendieron. ¿Quiere decir esto que en tiempos más o menos lejanos también fueron esas tierras propiedad comunal? No hemos topado con documentación que nos lo acredite. En algunos pueblos —Cortes, Arguedas— se conserva la tradición de que así fué en efecto. Por otra parte, el examen de los planos parcelarios del Catastro nos pone de manifiesto la igualdad en la forma y extensión de las parcelas de dichos sotos. ¿Cabe, pues, concluir que se pasó del mero usufructo de las suertes a su propiedad íntegra? Así nos lo parece". FLORISTAN SAMANES, A.: *La Rivera Tudelana de Navarra*. Diputación Foral de Navarra Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Institución "Príncipe de Viana" Instituto "Juan Sebastián Elcano", Zaragoza, 1951, 86. orr.

(15) "Las tierras amojonadas eran de libre disposición para su propietario, por esta razón son escasas las referencias a estas tierras de las ordenanzas. Por el contrario, está regulado con precisión el sistema de aprovechamiento de la tierra común". ARIZCUN CELA, A.: *Economía y sociedad en un valle pirenaico del Antiguo Régimen Baztan 1600-1841*. Gobierno de Navarra-Departamento de Educación y Cultura, Institución Príncipe de Viana, 1988, 52. orr.

(16) "El hecho material de la roturación y siembra, acompañado del elemento constitutivo de inscripción en el Libro de Abolengo, suponía entrar en posesión de los bienes. Sin embargo, el transcurso del tiempo y las sucesivas inscripciones registrales en la mayor parte de los casos, han determinado un proceso de transformación de la posesión en dominio a través de la prescripción adquisitiva, lo que nunca ha sido obstaculizado por el Valle, quien desde los momentos históricos más remotos ha reconocido la existencia de propiedad privada, concepto que se ha ido ampliando, no sólo a las casas y huertos, sino también a las fincas roturadas y cultivadas dentro de los comunes". ALLI ARANGUREN, J.C.: *La Comunidad Del Valle De Roncal*. Gobierno de Navarra, Departamento de Presidencia e Interior, Pamplona, 1989, 221. orr.

testamentuen bitartez egindako ondasun iraunkorren eskuz aldatzeak, horren froga zalantza ezinak dira (17). Dena dela, eta donazioak inolako oztoporik gabe egin zitezkeela esaten bada ere, Florencio Idoate-ren pasarte hau kontutan hartzekoa da: “Sin embargo, hay que mantener ciertas reservas, dado que la norma y costumbre que vemos posteriormente en cuanto a la tierra, es que dentro de los términos de las villas, cualquiera podía rozar o roturar libremente, y transmitir los campos o predios a sus descendientes, después de inscribirlos en los llamados libros de Abolengo, que existen todavía” (18).

Gainera, donazio edo testamentuen bitartez egindako eskuz aldatzeak herriarren artean egitera behartuta zeudela adierazten da (19). Zentzu honetan, propietate pribatua aintzinakoa dela baieztatzen duten frogak azpimarratzen bada ere, frogak ezeztatzen duten informazio ukaezina onartzen da (20).

3. Propietate pribatuaren nagusigoa ondasunekiko harremanak arautzerakoan

Azkenik, inguruan izan dituen beste herrietan bezala, Euskal Herrian ere, nagusiki, morrontzan eta propietate pribatuan oinarritutako ondasunekiko gizarte harremanak ezagutu direla defendatzen dutenen erueda dugu. Fernando Garcia de Cortazarrek dioen legez: “Aunque pueda resultar simplificador ha-

(17) Florencio Idoatek adibidez, monastegiei egindako donazioak jartzen ditu propietate pribatuaren frogak bezala. Bere ustez, jauntxo, militar eta “melioren homes” delakoek donazioak inolako oztopo edo mugarik gabe egiteak, propietate pribatuaren frogak argi eta garbiak dira. Honela dio, Bidangotzeko palazio baten donazioaren inguruan: “El mismo Becerro contiene otra donación, consistente en un palacio con su raíz en Vidángoz, también sin fecha, pero del XI, desde luego, por todos los síntomas. Parece tratarse en ambos casos, de donaciones de bienes raíces, sin limitación alguna visible para transmitir la propiedad... Queda pues claro, al parecer, que los bienes «erribles» podían ser objeto de transmisión por donación, testamento u otro medio. Las donaciones a monasterios en estos valles pirenaicos corroboran lo que decimos”. IDOATE, F.: aip. lib. 114. orr.

(18) IDOATE, F.: aip. lib., 114. orr.

(19) ALLI, J.C.: aip. lib., 248. orr.: “Se limita la transmisión por donación o testamento: «... que si algún vecino del dicho valle... hiciere por via de donación o testamento dejar vecindad, como casas y heredadas, haz alguno que sea vecino fuera del dicho valle...»”.

(20) F. Idoate-k, propietate pribatua ezeztatzen duen pasarte hau eskaintzen duela ezin da ahantzi: “En el caso presente se utilizaron las mismas contra las pretensiones de un vecino de Uscarrés, que alegaba poseer una propiedad particular en el término de Pampillone, de Burgui. Esto parecía atentatorio contra la comunidad, obligada siempre a defender la integridad de su territorio. Sentado que cualquier roncalés podía rozar o labrar libremente en los términos de valle, asegura el procurador que «siempre y quando que se cese el dicho cultivo por tiempo de uno o dos años, puede cualquier otro vecino de dicho valle introducirse libremente en los tales terrenos a labrarlos y sembrarlos, sin estorbo ni embarazo de aquel o aquellos que los dejaron. y de esta suerte se ha vivido y gobernado en dicho valle». Por supuesto, nunca se había permitido la venta de terreno del común a forasteros, fuese o no para cultivo, porque entre otras razones, aumentarían excesivamente las roturas y sembrados, con perjuicio de las hierbas y aguas”. IDOATE, F.: aip. lib., 118. orr.

blar de la condición o situación general del campesino medieval vasco, no cabe duda de que ésta se aproximaba o identificaba a lo que en el feudalismo europeo se llamaba siervos de la gleba. Con esta denominación se quería indicar la condición de la servidumbre por la que se desenvolvían las relaciones entre el dueño de la tierra y el trabajador de la época. Su característica fundamental residía en el usufructo de un terreno, de cuya propiedad eminente era titular un señor, a cambio de la cual se satisfacía una renta” (21).

Hirugarren ikuspuntu honetan kokatzen ditudan ikerlariak honenbestez, ondasun iraukorrekiko harreman bereziak bizi izan direnarekiko guztiz aurkako jarrera agertaraziz, Euskal Herrian ohituraz, harreman feudalak eta giza mailak egon direla eta hau, ondasunekiko eskubide eta erabilera ezberdinean isladatu dela azpimarratzen dute (22). Zentzu honetan, argi adierazten dute Euskal Herrian ondasunekiko harreman bereziak egon direnari buruzko ideiak mito hutsak direla: “Que en el campo vasco predominaba tradicionalmente la pequeña propiedad es uno de tantos mitos con que durante mucho tiempo se ha escrito la historia del País Vasco. Conforme a esta concepción, la pequeña propiedad sería la base económica de una estructura social que convertiría al País en una comunidad sin graves diferencias, en la que la concordia y la colaboración eran los elementos en los que se fundamentaban las relaciones sociales” (23).

Ikerketa eta autore ezberdinak hiru eredu hauetan banatzea sinplifikazio bat izan daitekela onartuta ere, sailkapen honek gauza bat argi eta garbi adierazten digu: euskaldunek ondasunekiko izan ohi dituzten harremanak azaltze-

(21) GARCIA DE CORTAZAR, F. eta LORENZO ESPINOSA, J.M.: *Historia del País Vasco*. Editorial Txertoa, San Sebastian, 1988, 57 orr.

(22) Ikuspuntu honen baitan ikerlari eta liburu hauek kontutan edukitzea nahitaezkoa da:

— ARANZADI, J.: *Milenarismo Vasco. Edad de oro, etnia y nativismo*. Taurus, Madrid, 1982.

— FERNANDEZ DE PINEDO, E.: *Crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco 1100/1850*. Siglo Veintiuno editores, Madrid, 1974.

— GARCIA DE CORTAZAR, J.A.: *Vizcaya en la alta edad media*. Caja de Ahorros Vizcaína, Colección “temas vizcaínos”/ IX. urtea/105. zenbakia.

— GARCIA DE CORTAZAR, J.A.: *Vizcaya en el Siglo-XV, Aspectos Económicos y Sociales*. Ediciones de la Caja de Ahorros Vizcaína, Bilbao, 1966.

— GARCIA DE CORTAZAR, J.A.: ARIZAGA B., MARTINEZ OCHOA R. M. eta RIOS M. L.: *Introducción a la Historia Medieval de Alava, Guipuzcoa y Vizcaya en sus textos*. Editorial Txertoa, San Sebastian, 1979.

— GARCIA DE CORTAZAR, J.A.: “Medievo y mundo urbano”, *Los Vascos a través de la Historia, Comportamientos, mentalidades y vida cotidiana*. Gipuzkoako Kutzaren Argitarapenak, Jose Luis Orella (Zuzendari eta Koordinatzailea), Donosti 1989.

— GARCIA DE CORTAZAR, J.A. eta ARIZAGA, B.: *Euskal Herria Erdi Aroan I eta II*. Gaiak, Donostia, 1991.

— OTAZU Y LLANA DE, A.: *El igualitarismo Vasco: Mito o Realidad*. Editorial Txertoa, Donosti, 1986, (Bigarren Argitaldaria).

(23) GARCIA DE CORTAZAR, F. eta MONTERO, M.: *Diccionario de Historia del País Vasco A-H*. Editorial Txertoa, San Sebastian, 1983, 55. orr.

rakoan, dezadostasun nabarmenak agertzen direla; ikuspuntu kontrajarri eta batera ezinekin aurkitzen garela, alegia. Eta egoera honetan, ez dago zalantzarik, zaila dela Euskal Herrian ohituraz bizi izan diren ondasunekiko harremanen berezitasunak behar bezala ezagutu eta aurrera pausorik ematea.

ESAERAK IKERKETARAKO MATERIAL BEZALA

Honela beraz, bizi izandako ondasunekiko gizarte harremanen ezagutza zehatzagoa izan asmoz, beste bide batzuk jorratzen hastea beharrezkoa dela iruditu zait, oinarri sendoagoa eskainiko didaten bideak, alegia.

Bide berri hoiek bilatzerakoan, aurkeztu ditudan hiru eredu ezberdin hautatu behar hainbat aintzakotzat hartu izan ez den iturri batetara jo dut; ahozko literaturara, hain zuzen ere. Ez dugu ahaztu behar, ahozko literatura guztia, hau da, esaerak, ipuinak, kantuak, bertsoak... gizarte baten iraganaren lekuko direla. Eta hauek, eskuragarriak eta aztergai dira. J.M. Barandiaran-ek dioen bezala: "El pueblo vasco, especialmente aquella parte cuyo espíritu ha influido apenas la literatura escrita, conserva todavía preciosos recuerdos de su antigua cultura, cuyo vehículo, a través del tiempo, es la tradición oral. A ésta, por lo tanto, conviene acudir en demanda de material de estudio" (24).

Ahozko euskal literatura hain aberatsa izanik (25), genero eta azpigenero ezberdinak hartu nezazkeen azterketa egiteko. Ikerketak dituen helburuetarako guztien azterketa egitea gehiegizkoa litzatekeela onartuz, esaeretan oinarritzea erabaki dut, izan ere, esaerak era erraz batean eskuratu eta neurtu baitaitezke.

Dena dela, ez naiz aho hizkeran Euskal Herrian bizi eta erabiltzen diren esaeren biltze lanetan hasi. Egin nezakeen lana bada ere, nahiago izan dut aurretiaz bilduta dauden eta, zentzu honetan, aztergai diren esaeretan oinarritu.

Honela bada, esaera bilduma ezberdinak aztertu ondoren (Ez dira asko euskal esaera bildumak. Hoiere artean, 2.011 esaera eskaintzen dituen Azkueren *Euskal Herriaren Yakintza III* bilduma (26), L. Villasante-ren *Axular-en hiztegia* (27), 1.330 esaera baino gehiago dituen Joseba Gereñoren (28) bilduma,

(24) BARANDIARAN, J.M.: "Folklore Vasco. Necesidad de su estudio", *Obras Completas de Barandiaran*, V. Tomoa, Editorial de la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1974, 309. orr.

(25) Ikus LEKUONA, J.M.: "Literatura Oral Vasca", *Cultura Vasca II*. Erein, Donosti, 1978, 65. orr edo Euskaltzaindia: "Ahozko Euskal Literatura", *Euskararen Liburu Zuria*. Euskaltzaindia, Elkar, Bilbao, 1978, 167. orr.

(26) AZKUE, R.M.: *Euskal Herriaren Yakintza, Literatura Popular Del País Vasco III. Proverbios, Modismos, Lenguaje Infantil, Trabalenguas, Sobrenombres, Acertijos*. Euskaltzaindia & Espasa Calpe, Madrid, 1989 (hirugarren argitarapena).

(27) VILLASANTE, L.: *Axular-en Hiztegia*, Oinati, 1973.

(28) GEREÑO, J., *Diccionario de Modismos, Esaeren Hiztegia*, Joseba Gereño argitaratzaile, Bilbo 1980.

Aek-k argitaratutako bilduma (29) eta oraindik aberatsagoa den Koldo Izagiren (30) esaera hiztegia aipatu ditzakegu (31), ikusgune soziologikotik oraindik ikertu gabe dagoen Justo Mokoroaren *REPERTORIO DE LOCUCIONES DEL HABLA POPULAR VASCA* lokuzioen bilduma aukeratu dut ondasunekiko harremanci buruzko gizarte burubideen azterketarako data-*corpus* bezala. Bilduma honetan oinarriztearen arrazoiak hiru izan dira, batez ere:

1. Alde batetik, Justo Mokoroak bere bilduman aurkezten dituen esaerak herriaren ahotik zein euskal idazle jatorren idatzietatik hartuak daudelako aukeratu dut. Euskal kutsuko esaeren aurrean, hau da, euskal gizarte burubideen lekuko diren lokuzioen aurrean gaudela pentsa genezake beraz; eta, honenbestez, nire ikerketarako *corpus* ezin hobe baten aurrean. Mokoroak berak dioen bezala: "De estas expresiones, muchas las he recogido yo mismo directamente del habla viva: son las que, entre las «Fuentes» marco con el indicativo 10. Algunas las debo a amigos colaboradores cuyos nombres cito entre los «Testigos». La mayor parte provienen de escritos de indudable vena popular, impresos o inéditos" (32).

2. Bigarrenik, bilduma honek eskaintzen dizkigun esaera kopuruagatik aukeratu dudala azpimarratu nahi nuke. Hain zuzen ere, 92.167 esaerez osaturik, *corpus* paregabea bihurtzen da honelako azterketa bat egiteko (33).

3. Azkenik esan, esaera bakoitzari buruz informazio zehatza ematen duelako aukeratu dudala. Izan ere, informazio honek esaerak aztertu, sailkatu eta alderatzeko laguntza ezinhobea eskaintzen baitu (34). Hau da, esaera bakoitzean aurkezten zaigun informazioa, esaeren azterketan ager daitezkeen zailtasunak gainditu eta gonbaraketak egiteko balio izugarria eskaintzen duelako.

(29) AEK: *Euskalduntzerako Helburuak. Esakuneak*. Artes Gráficas Rontegui, Bilbo, 1990.

(30) IZAGIRRE, K.: aip. lib.

(31) Kontutan izan behar dira ere, Azkue-k bere *Euskalerrriaren Yakintza III* liburuan aipatzen dituenak: "Iru dira dazauzkigun esakeralariak: Altube, Intza eta Ormaetxea. Iruroi beron laritasun au Euskaltzaindian erne zaie; eta bere aldiroko Euskeraren orrietan argitaratu dituzte erriari ikasitako esakera guziak. Azalgarrienak, bear dan baimenez, liburu onetan biryaioko dira". AZKUE, R.M.: aip. lib., 234. orr.

(32) MOKOROA, J.: aip. lib. 22. orr.

(33) Kontutan izan behar da, nahiz eta esaerataz hitz egin, zenbait atsotitz ere tartekatuta daudela bilduman zehar. Azterketa egiteko ez ditut alde batera utzi. Ikerketa, bilduma bere osotasunean hartuta egin dela ez da ahantzi behar.

(34) Esaera bakoitza honela aurkeztua baitator bilduman:

1. Lehenengo, esaera bakoitzaren zenbakia agertzen da. Ondoren, esaera agertzen den parte esaera beltzean duelarik, eta azkenik, lokuzioaren azalpena gaztelaniaz.

2. Honekin batera, esaeraren euskalkia, lekukoa eta esaera hartu den iturriaren (liburua, aldizkaria edo egunkaria) orrialdeari buruzko informazioa ematen da.

ESAEREN AZTERKETAN ERABILITAKO METODOA ETA EMANDAKO PAUSOAK

Azterketa hau, gizarte zientzietan aski finkatua eta ezaguna den **eduki azterketaren** bidez burutu dut (35). Hain zuzen ere, *corpus*aren berezitasunak kontutan hartuz, ordenagailuaren eta, zehazki, BRS programa informatikoaren laguntzaz baliatu naiz azterketa egiteko. Programa informatiko honek, testuen azterketa egiteko estrategia ezberdinak eskaintzeaz gain, honelako *corpus* zabalaren arintasunez aztertzeko gaitasuna du. Izan ere, liburutegietan aurkitetako egiteko erabiltzen den programa informatikoan oinarrituta egonik, BRS-aren berezitasunik nabarmenena, *corpus* handietan azterketak azkar egiteko gaitasuna da. 92.167 esaera dituen Justo Mokoroaren esaera bilduma mardula aztertzeko aproposa beraz.

Eduki azterketa ordenagailuaren laguntzaz egiteak, bilduma sistema informatikoan erabiltzeko eta BRS programaz joratzeko eran prestatzea eskatu du, lan itzela eman didana baina baita etekin ezin hobea eskaini ere. Behin lan hori egin ondoren, hiru pausotan burutu dut azterketa:

I-go TAULA

GIZARTEGINTZAN NOR AIPATUENAK

1. GU	5.793
2. ETXE (Baserri, Basarri, Etse, Etxalde)	3.727
3. GIZON (Senar, Senhar)	3.204
4. NI	3.024
5. ZU	2.874
6. HERRI (Erri, Uri, Huri)	1.997
7. ANDRE (Andere, Etxekoandre, Dama, Ugazabandre, Emakume, Emazte)	1.852
8. UME	1.778
9. MUTIL (Mutiko, Muthil, Motel)	1.660
10. SEME	1.178
11. AITA	1.125
12. AMA (Amorde, Amaizun)	1.009
13. NESKA	919
14. ALABA	507

— Lehenengo eta behin, *corpus* honetan adierazten zaigun gizartegintzan nor izatea aitortzen zaienak, hau da, sujetoak zeintzuk diren argitu dut. Hau

(35) "Content analysis is a research method that uses a set of procedures to make valid inferences from text". WEBER, R.P.: *Basic Content Analysis*. Sage University Paper 46, 2nd Edition, 1990, 9. orr.

da, esaera guzti hauetan barrena beren gain nolabaiteko erantzunkizuna har dezaketenak bereizi eta, ondoren, maiztasun haundiena dutenak aukeratu ditut ikerketarako.

Ondoren aukezten den taulan ikus daitekeen bezala, **Gu, etxe, gizon, ni, zu, herri, andre, aita, ama, ume, seme, mutil, neska** eta **alaba** dira, hain zuzen ere, *corpus* honetan agerpen garrantzitsuena duten gizartekideak.

— Bigarrenik, gizartegintzan ondasun bezala agertzen zaizkigunak zeintzuk diren zehaztu dut ikerketarako maiztasunik handiena dutenak aukeratzuz (36). **Etxe, lur, mendi, soro, baso, ardi, behi, katu, txakur, asto, gari, arto, ardo** eta **ogi** dira, hain zuzen ere, ondasun aipatuena.

II. TAULA

ONDASUN AIPATUENAK *CORPUS*-EAN

1. ETXE (Baserri, basarri, baxerri, Etxe, Etxalde)	3.727
2. LUR (Baztar)	1.635
3. MENDI	833
4. SORO (Baratz, Ortu, Hortu)	223
5. BASO (Oihan)	316
6. ARDI	346
7. BEHI (Esne-behi, Abelgorri, Buztarri-behi)	463
8. KATU	268
9. TXAKUR (Zakur, Xakhur, Xakur)	539
10. ASTO	443
11. GARI	306
12. ARTO (Artho, Arthu)	292
13. ARDO (Arno, Ardu, Arda)	483
14. OGI	499

— Azkenik, sujetu eta ondasun hauek elkarrekiko zer-nolako harremanetan azaltzen zaizkigun aztertu dut.

Harreman hauen azterketa hiru pausotan burutu dut:

I. Ikerketa burutzeko aukeratu diren hamalau gizartekide eta ondasunen arteko harremanak aztertuz hasi naiz. Horretarako, aukeraturako gizartekide eta ondasunak harremanetan agertzen diren esaerak bereiztu eta harreman hauen berezitasun orokorrak aztertu ditut.

(36) Lehen esan bezala, ondasun izatea aitortzen diet gizartegintzan baliotsuak eta urriak diren objektuei. Baliotsu izate hau, beharizan bat asetzeko gai izateagatik lortzen den berezitasuna delarik.

II. Ondoren, ondasunekiko harremana adierazteko erabiltzen diren JABE, NAGUSI, JAUN, BURU eta UGAZABA kontzeptuak ondasunekiko harremanetan nola agertzen zaizkigun ikertu dut.

III. Azkenik, eta ondasunekiko harremanen azterketa egiteko ikuspegi ezberdinak erabili nahirik, *ondasun ezberdinek salerosketa harremanetan zer-nolako agerpena duten* ezagutu dut.

ONDASUNEKIKO HARREMANAK JUSTO MOKOROAREN *REPERTORIO DE LOCUCIONES DEL HABLA POPULAR VASCA* ESAERA BILDUMAN

Hiru pauso hauek eman ondoren, esaera bilduma honetan hiru zutabetan oinarritzen den ondasunekiko gizarte harremanak adierazten zaigula ondorioztatatu beharrean aurkitzen naiz:

- I. ONDASUNAK, ELKARTEKOAK DIRA: ETXEKO EDO-ETA HERRIKO ONDASUNAK DIRA.
- II. PROPIETATE PRIBATUA AHULA DA.
- III. ARDURA NAGUSITZEN DA ONDASUNEKIKO HARREMANETAN.

Ondasunekiko harremanak arautu eta bizitzerakoan hiru baieztapen hauetan laburbiltzen den gizarte errealitatea era honetan agertzen zaigu:

- I. ONDASUNAK, ELKARTEKOAK DIRA: ETXEKO EDO-ETA HERRIKO ONDASUNAK DIRA

Corpus honetako gizarte bizitzan, ondasunak *ETXEKO* eta *ETXERAKO* bezala agertzen zaizkigu nagusiki. Hau da, etxearen parte direla eta bere zerbitzura daudela adierazten zaigu esaera hauetan irakur daitekeen bezala:

31577 eta 64301. “Ai geure etxaldeko baso ta mendi zabartsuak! Emendik urtenda or Burgos-aldera noz-edo-bein joan nazanetan ango biloiztasunak ez-takit zelako naieza emon oi deustan...”. *Diccionario V.E.F.* Bigarren alea. (R.M. Azkue). 1905-1906.

61689. “Negu-buruan bildur giñan, ta aletik eman genien, etxeko ardiei...”. *Euskaldunak*. (N. Ormaetxea).

37712. “Etxeko txakurrari jaramon geiago egite eutsen, aitari baiño”. Ibaizabal Aldizkaria.

5327 eta 13101. “Etxeko garia onura obekoa dala diño, erraria (ogia) egiteko: laban erret-orduan obeto jagiten da”. *Euzkadi* egunkaria.

54711. "Hauzoko ogia baino etxeko arthoa hobea da". Ibaizabal aldizkaria.

73858. "Itxurazko beirik emen? Antxe baztarrean dagon bei urdin uraxe, izatekotan, zeoze itxura-antzekoa, zuen etxerako...". E. Zurutuza-ri hartua.

Ondasun iraunkor, etxe-abere zein elikagaiak zentzu honetan, ETXEA osatzen duten ondasun bezala agertzen dira. Ikuspuntu honetatik, aipagarria da *corpus* honetan ondasunak ez direla inoiz ETXEARENAK bezala agertzen (propietate harremana), izatekotan ere ETXEKOAK edo-eta ETXERAKOAK. Beste edonolako harremanak alboratuz, ondasunen etxearekiko lotura eta berearekiko zerbitzua azpimarratzen dela pentsa genezake.

Era berean, zenbait ondasun iraunkor HERRIKOAK dira, hau da, herritar guztiek osatzen duten elkartekoak dira esatera hauetan nabarmentzen den bezala:

4645. "Jan-edan bat eman zioten gero mediku berriari erriko-etxean...". Aitonaren Uzta. (G. Anduaga). 1961.

67272. "Erri-lurretatik alde-xamar zegoan baserria". Baserriko goraberak. (J.R. Erauskin).

79586. "Alegi asi zan lenengo erri-lurretan lan egiten; eta lurrez-lurr etekin geien berak atera du". Gure mendi ta oianak. (I. Munita). 1952.

80021. "(Indietara partitzen danak), oraiño bere herriko agerrian denean maiz behatzen du gibelat, bere herriko mendietarat...". Guero. (Axular). 2. argitarapena.

Esaera hauetan barrena, ETXE, MENDI eta LURRAK elkartekoak direla adierazten da. Hau da, gizabanako ezberdinenak izan ordez, herria da (ez oraingo herritarrek osatzen duten taldea) ondasun hoiien jabea. Ondasunen etxearekiko harremana aurkezterakoan ikusi dugun bezala, hemen ere ondasunak ez dira inoiz HERRIARENAK (propietate harremana) bezala agertzen, HERRIKOAK baizik. Hau da, ondasunen herriarekiko lotura eta zerbitzua azpimarratzen da.

Elkarteak eta, zehazki, herriak eta etxeak hartzen duten garrantzi honen arabera, ez da harriztekoa ondasunekiko harremanetan GURE eta ZUEN kontzeptuen agerpena NIRE eta ZURE kontzeptuei nagusitzea. Gutasunezko eta nitasunezko harremanen kasuan esaterako, GURE 364 aldiz (kasuen % 80,7-an) eta NIRE 87 aldiz (kasuen % 19,3-an) agertzen dira ondasunekiko harremanetan ondoren aukezten dugun taula honetan ikus daitekeen bezala (37).

(37) Zure-Zuen kontzeptuei dagokionez ere, ZUEN harremana berrogeita hamaika esateratan, hau da, kasuen % 53-tan eta ZURE harremana berrogeita lau esateratan agertzen dira (kasuen % 47).

III. TAULA

GURE-NIRE KONTZEPTUAK ONDASUNEKIKO HARREMANETAN

	Gure	Nire
ETXE	214	61
LUR	34	—
MENDI	21	1
BASO	10	8
SORO	9	2
ARDI	10	5
BEHI	9	8
KATU	17	2
ZAKUR	19	—
ASTO	13	—
GARI	2	—
ARTO	2	—
ARDO	1	—
OGI	3	—
GUZTIRA	364	87

Gure kontzeptuak duen agerpena kontutan izanik, *corpusean* barrena era honetako esaerak nagusitzen direla ikus genezake:

1620. “Beti gexopean egon gara gure etxean...”. *Vocabulario manuscrito*. (J.I. Iztueta).

6840. “Gure baserrira beranduko ordutan etorri izandu zan askotan gizon ori, lo-lekua eskatzera”. *Alkain aita-emeak*. Auspoa Argitaletxea.

4325 eta 54135. “Gure lur murriz onek bialdu zitun mariñelak itsasoan sabelera neke gogorrez jateko billa; maiz, eriotza arkitzera”. *Euskaldunak*. (N. Ormaetxea).

26396. “Gure mendi ta aitzak etzuten ikusi egundaño arrotzik berentzat nagusi”. *Euskal-Erria* aldizkaria 1883-II.

5555. “Zorioneko bota ta jarri-ez orrek bakandu ditu gure basoetako zugaitzak”. Dorronsoro-gandik hartua.

5616 eta 35314. “Ez; oraindik eztu zeruak lur jo... Jaunari eskerrak...; baiña gure paotx-soroa jorratu digu akerrak...”. *Zeruko Argia* astekarria.

6040. “Gure ardiak ale onik eztauke ta ezin arean loditu...”. *Diccionario V.E.F.* Lehen tomoa. (R.M. Azkue). 1905-1906.

1358. “Gure beiak gaur ongatxa dauko...”. *Diccionario V.E.F.* Bigarren alea. (R.M. Azkue). 1905-1906.

2203. “Ero-aldiak eman dio gure katuari”. (Jolaserako gogoak). Mokoroak hor-hemen entzuna.

4259. “Barruan sartu eziñ-ala sartu ta gure zakurra zart-eginda geldituko zan bildur giñan”. (Afarí artan). Euzkadi egunkaria.

4036. “Alderdi bat du ona gure asto onek: aitzaki-gabe jaten, ematen zaióna...”. Iru ziri. (P. Urruzuno).

77678. “(Ebia egingo du, iñundik-ere...) -Egin dezala! Berdin «gure garia eztago loretan da!»”. Mokoroak hor-hemen entzuna.

77751. “Gure artoak zelaitik ezetan aitzen dira: ganbaran egon-gabe... xa-guen kezketan”. Baserriko goraberak. (J.R. Erauskin).

81714. “Ukitua dago gure ardoa...”. Diccionario V.E.F. Bigarren tomoa (R.M. Azkue) 1905-1906.

87069. “Merkeagoko zerbaitez ordaindu beharko dute han, gure ogia”. Eskualduna astekaria.

Dena dela, ondasunekiko harremana zehazterakoan, GURE kontzeptuarekin ez dela beti gauza bera adierazten azpimarratu beharra dago.

GURE kontzeptua ondasun iraunkorrekiko harremanetan erabiltzen deanean, kontzeptu honen atzetik, batzutan ETXEKO GIZARTEKIDEAK eta beste batzutan HERRITARRAK daudela ikusten da. Ondasun iraunkorrek honenbestez, ETXE edo HERRI bezala gizarteratzen direnentzat dira, hau da, ETXEKO eta HERRIKO direnentzat, izan direnentzat eta izango direnentzat.

Ondasun ez iraunkorrekiko harremanetan aldiz, GURE kontzeptuaren atzetik ETXEKOAK daudela ikusten da. Ondasun hauek, etxearen zerbitzuan eta ez herriaren zerbitzuan baitaude. Etxe-abereak zein elikagaiak zentzu honetan, momentu horretan ETXEKO direnen zerbitzurako dira.

II. PROPIETATE PRIBATUA AHULA DA

Elkarteek eta, zehazki, herriak eta etxeak duten garrantzi honekin batera, propietate pribatuaren ahultasuna da *corpus* honetan adierazten den ondasunekiko harremanen beste berezitasun garrantzitsu bat. Hau da, ondasunak ETXEKO, ETXERAKO eta HERRIKO badira ere, gutxitan agertzen dira gizartekideen propietate bezala. Izan ere, gizartekideen ondasunekiko harremanetan oso gutxitan agertzen da (12 esaeratan bakarrik), beste erabilera batzuen artean ondasunekiko propietate harremana adierazten duen, -REN atzizkia (gizonaREN lurra, andreaREN etxea, mutilaREN basoa...).

Hain zuzen ere, -REN atzizkiaren bitartez, corpus osoan zehar, AITA eta 7ETXEA agertzen dira bakarrik harremanetan. Harreman hau adierazten diguten hamabi esaerak era honetan agertzen zaizkigu:

— 3471. zenbakia duen esaera, EZIN-BERTZEAN Xalbadarren liburutik hartua da: **“Egizu, Jesus, oek beren Aitaren etxera laister biurtu daitezela, gosez galdu ez ditezen”**.

— 69955, 73350, 82890, 88587, 83110 eta 84887 zenbakiakin agertzen diren esaerak Lartaun-ek Euskarazaleak aldizkarian eginiko idatzietatik hartuak dira:

69955. “Guziak utzi ta makila arturik aitaren etxerontz ipiñi nituen oin biak...”.

73350, 82890 eta 88587. “Aitaren etxean jakia nai-ezik oitua orain txerrien ortzak utzitako ezkurra ere eziñez naikoa...!”.

83110 eta 84887. “Zenbat mirabe diraden ase ta betean, nere aitaren etxean! Ta ni, ango semea otzak eta goseak ozta-ozta illean...”

— 24456 eta 82991 zenbakiak dituzten esaerak F. Lardizabal-en TESTAMENTU ZARRECO ETA BERRICO CONDAIRA-tik hartuak dira:

24456. “Irugarren semeari au bera gertatu zekiokéan-bildurrez aitaren etxera bialdu zuen.”

82991. “Zenbatek jango dute ogia naroro nere aitaren etxean ni emen goseak iltzen naukan bitartean!”.

— 72898. zenbakia duen esaera GENESIS-etik (J.A. Uriarte) hartua da: **“Kondar piskaren bat bai al degu gure aitaren etxeko ondasunetan?”**.

— 81079. esaera, URTE-GUZIKO MEZA-BEZPERAK Orixeren liburutik hartua da: **“Aitaren etxeko zillar-jainkoak tokitik kendu ta puska-puska egin zitun”**.

Aurkeztutako esaera hauez gain, ezin ahantzi 88.588 zenbakia duen esaeran AITARENEAN kontzeptua agertzen dela AITAREN ETXEAN esan ordez:

88588. “Zenbat langille nere aitarenean ogia nai-ezik! eta ni emen goseak erdi-illik!...”. Lau Ebanjelioak. (Orixe). 1967.

Hamabi alditan agertzen diren bederatzi esaera hauen esanahia eta iturriak kontutan hartzen badira, bibliatik hartutako pasarteen itzulpen literalen edo hauen eraginpean egindako esaeren aurrean gaudela somatzen da. Bederatzi hauetatik lau gainera, seme prodigoaren parabolatik hartutako pasarteak dira. Hau da, AITAREN ETXEA itzulpen kutsua duten esaeretan adierazten da (38).

-REN atzizkiak, beste erabilpen batzuen artean, propietate harremana adierazten duela kontutan hartuz, eta, esanahia honekin, gizartekide eta ondasunen

(38) Gabriel Aresti-ren “Nire aitaren etxea” olerkiak zabalkunde eta ospe izugarria hartu badu ere, AITAREN ETXEA *corpus* honetan, itzulpen kutsua duten esaeretan agertzen dela bakarrik konturatzen gara.

arteko harremanetan atzizki honen agerpena ia hutsa dela ohartuz, zera ondorioztatu genezake: **aztertzen ari garen gizartekideak inoiz ere ez direla ondasunen propietario bezala agertzen**. Zentzu honetan, gizabanakoek elkarte batetako kide diren heinean (eta ez gizaki diren heinean) lortzen dutela ondasunak erabili eta gozatzeko eskubidea pentsa genezake, hau da, ETXE edo HERRI batetako kide diren heinean.

III. ARDURA NAGUSITZEN DA ONDASUNEKIKO HARREMANETAN

Corpus honetan adierazten diren ondasunekiko harremanen hirugarren be-rezitasuna zera da: **ondasunekiko harremanen oinarrian ARDURA edo ERANTZUKIZUNA nabarmentzen dela**. Era honetan, ondasunekiko harremanez hitz egitea ondasunekiko **ardurari** buruz hitz egitea beste dela esan dezakegu. Izan ere, ondasunekiko harremana adierazten dutenean JABE, NAGUSI, JAUN, BURU eta UGAZABA kontzeptuak propietatea adierazi ordez, ondasunekiko ardura adierazten dute nagusiki, esaera hauetan ikus daitekeen bezala:

54640 eta 55724. “Etxe-alde ederraren jabe antxe egingo da, (gure alaba). Au gabe-ere bá dago nere irabaziak zeñek jana, ta nora partitua... (nere etxean). Baserriko goraberak”. (J.R. Erauskin).

42066. “Alkar ondo eramaten bazuten gurasoak ill-arte etzan egingo gauzaren (etxaldearen) jabe...”. Baserriko goraberak. (J.R. Erauskin).

6350. “Etxeko nagusia, mauk-utsetan pipa belarrez betetzen ari da”. Aña-Mari. (B. Alegria). 1920.

3979. “Tiro-otsa sentiturik alderatu ta Muatz-ko etxeko jaun zarra eriotz-larrian arkitu zuten”. Juan-Maria Zubizarreta bertsolaria. (A. Zavala).

25282. “Zabala bera etxeko buru zala egiñak ei-dira eleiza aretako altara nagusi ta albo bietakoak”. Lenengo Euskal-egunetako Itzaldiak. 1922.

7180. “Afaldu-ostean etxeko ugazaba egiten zanak (lagunak lotara bialdu ebezan)”. Eusko Folklore boletina. 1973.

Etxe jabe, nagusi, jaun, buru edo ugazaba izatea esaera hauetan, etxearen arduradun izatea beste dela pentsa genezake. Ezin ahantzi, JABEA, NAGUSIA, JAUNA, BURUA edo-eta UGAZABA, *ETXEKO* direla adierazten duten esaera ugarirekin aurkitzen garela eta honek, HAUEN etxearekiko propietatea azpimarratu ordez, etxearekiko lotura, etxeko izatea adierazten duela. Zentzu honetan, JABEAREN, NAGUSIAREN, JAUNAREN, BURUAREN eta UGAZABAREN ETXEA (propietate harremana) ez dela inoiz adierazten eta, aldiz, ETXEKO JABEA esaera ugaritan agertzen dela oso kontutan eduki behar da.

Eta ez bakarrik ondasun iraunkorreko harremanetan, ondasun ez iraunkorreko harremanetan ere bost kontzeptu hauek batez ere ardura adierazten dutela ikusten dugu:

12104. “Gogoak ematean, aurak oraiñ ura naizute... Baña ezkondu ta gero etxandre ta ardoaren jabe zeratenean edatera oituko zerate...”. Egercicioac II-III. (A. Cardaveraz).

13405. “Artoa ta garia ongi mereziak izan-arren opa ez bere nagusiak (bei txintxoari)...”. Mendaro Txirristaka. (E. Mugerza).

14717 eta 87517. “Txakurra... Narrua beroturik ezpadok gura jan orrek ondakiñok guztiak, ... eure ugazabandrearen lotsagarri kalerik-kale ibilli-barik”. Euzkadi egunkaria.

12655. “Ugazaba galduta dabillan txakurra lez naiagok nora jo eztakiala... Etxaukuat lauzirikorik...”. Abarrak I. (E. Bustintza).

36486. “Ogi-puska bategaiti, zelango oniritzi ta asko-gurea artuten ezteutsa bere ugazabari, txakurrak!”. Peru Abarca. (J.A. Moguel).

28454. “Aurrerantzean, astoa ugazabak anoa geituta nai baino hobeto, oparo ta gozoro bizi izan zan”. Euskalerriaren Yakintza II. (R.M. Azkue).

Dena dela, ondasun iraunkor eta ez iraunkorrekiko ardura harremanak ezberdinak direla nabarmentzen da:

— Ondasun iraunkorrekiko ardurak, hauek behar bezala zaintzeko konpromesua esan nahi du; hau da, garai bakoitzean herriko edo etxeko ondasun iraunkorren arduradun nagusi denak, ondasun hoiekin ezin izango du nahi duena egin. Izan ere, ondasunak behar bezala zaintzeko konpromesua hartu baitu. Kontuan hartu beharrekoa baita, ondasun hauekiko arduragabekeriak, datozten belaunaldiek ondasun hauek erabili eta gozatzeko dituzten eskubideak ukatuko bailituzkeela. Etxearen kasuan esaterako, berarekiko erantzukizuna behar bezala beteko dela ziurtatzeko, gizartekide bakar bat aukeratuko da belaunaldi bakoitzean. Hau da, ETXEKO seme-alabengandik, etxeko ardura behar bezala betetzeko berezitasunak dituena izango da ETXERAKO:

3333, 55021 eta 55777. “Betiko ez gaude ta semea etxerako nai nuke. Artarako, alaba lenbizi etxalde on batean sartu al banu”. Aña-Mari. (B. Alegria). 1920.

63616. “Aitak etxerako nai zuen eta beti atzerapenak ematen ziozkan semeari...”.

21921. “Beajondeikala; motell! I etxerako! Bravo!”. Mokoroak berak horrehemen entzuna.

21813. “Gure etxerako txit ona da (neskatx ori)”. Alza-ko bertsolari zarrak.

— Ezberdina da ondasun ez iraunkorrekiko ardura harremana. Kasu honetan, etxeko JAUN, BURU, JABE, NAGUSI edo UGAZABA bezala dagoenaren esku dago ondasun hauek zer-nola erabili (kontutan izan ondasun ez iraunkorren salmentak ez duela inolako arazorik sortzen). Izan ere, garai batean arduradun dagoenaren eta bere sendiaren beharrianak asetzeko dauden ondasunak baitira.

Ondorio hauek, LANA dagoela ondasun iraunkor eta ez iraunkorrekiko harreman ezberdinen oinarrian pentsatzera eramaten naute. Izan ere, ondasun iraunkorrek aurreko belaunaldiek utzitako ondasunak dira, norbere zuzeneko lanik gabe lortu diren ondasunak. Ondasun ez iraunkorrek aldiz, norbere zuzeneko lanaren ondorio dira.

Zentzu honetan, ETXEKO ARDURADUNAK bere eta bere sendiaren lanaren etekinekiko aginte osoa du. Aurreko belaunaldietatik lortu dituen ondasunak aldiz, hurrengo belaunaldiei hartu dituen bezala emateko konpromesua dakarte eta honek, beraien edonolako erabilera mugatzen du.

Berezitasun honen aurrean, ondasunen erabilera ezberdina norbere lanaren arabera dagoela eta lanak ematen duela ondasunen erabileraren neurria pentsa genezake.

Hauek dira, orohar, esacretan adierazten diren ondasunekiko harremanen berezitasun azpimarragarrienak. Dena dela, Mokoroak era bateko esaerak jaso izana eta, ondorioz, nire azterketak baliorik ez izatea gerta zikeena zen. Honela, eta kontrastan bezala, beraien arteko harremanak euskeraz burutu dituztenen egunerokotasunaren lekuko bi aukeratu eta, ondoren, aurretik aztertu ditudan gizartekide eta ondasun berdinen arteko harremanak aztertu ditut Mokoroaren esaera bildumatik lortutako ondorioen balioa jakin asmoz.

Alde batetik, Euskal Herriko Hegoaldean garatu izan den egunerokotasunaren adierazle den Jose Azpiroz-en *Arbol Zarraren Kimuak* liburua aztertu dut (39).

Bestetik, Euskal Herriko Iparraldeko egunerokotasuna aurkezten duen liburu bat: Erramun Etchebarne-ren *Erramun Harginaren Oroitzapenak* (40).

Biografia bi hauen azterketa egin ondoren, esacretan nabarmentzen den gizarte burubide bera adierazten zaigula ondasunekiko harremanak arautu eta bizitzerakoan ikusten da; hau da, elkartearen eta arduraren garrantzia eta propietate pribatuaren ahultasuna azpimarratzen duen gizarte burubidea. Idazki honetan, liburu bi hauetan adierazten zaigun gizarte burubidea zehatz-mehatz aurkeztea gehiegizkoa bada ere, interesgarria iruditzen zait, adibide bezala, gurenire kontzeptuak ondasunekiko harremanetan nola agertzen diren aurkeztea. Hala nola, *Arbol Zarraren Kimuak* liburuan GURE kontzeptua 25 aldiz eta NIRE kontzeptua inoiz ere ez dela agertzen ondasunekiko harremanetan eta *Erramun Arginarene Oroitzapenak* liburuan, GURE kontzeptua 24 aldiz eta NIRE kontzeptua 11 aldiz ikus genezake. Zalantzarik ez dago elkarte nagusitzen dela liburu bi hauetako ondasunekiko harremanetan ere.

Hiru *corpus* hauen azterketak eman dizkigun ondorioak hasieran aurkeztu ditugun hiru eredu teorikoen aurrean jartzen baditugu, lehenengo aurkezten ge-

(39) AZPIROZ, J.M.: *Arbol Zarraren Kimuak*. Etor, Donosti, 1988.

(40) ETCHEBARNE, E.: *Erramun Harginaren Oroitzapenak*. Etor, Donosti, 1989.

nuen ereduarekin, hau da, elkartearen eta arduraren garrantzia eta propietate pribatuaren ahultasuna aldarrikatzen duen ereduarekin adosago daudela ikusten da. Dena dela, eta bukatu baino lehen, argi eta garbi utzi nahi nuke lan honen helburua ez dela izan Euskal Herrian ohituraz bizi izan diren ondasunekiko harremanei buruzko eztabaida konpondu eta behin betirako bukatzea. Izan ere, gai honen inguruko xehetasun gehiago ziurtasunez jakiteko oraindik ere ikerketa asko egin beharra dagoela ez dut inolako zalantzarik. Ikerketa hau, gai honen inguruko ekarpen bat gehiago bezala aurkeztea nahi nuke, beraz; gai honen baitan argi gehiago ematen duen ikerketa bat bezala, alegia.

Bestalde, nire aurkezpen honekin ahozko literatura eta, berezki, esaerak azterketa soziologikorako guztiz erabilgarriak direla azpimarratu nahi nuke; hau da, esaerak egokiak direla gizarte burubideen azterketa zehatza burutzeko. Zentzu honetan, soziologiaren ohiko metodoekin (sakoneko elkarrizketa, inkesta, behaketa, esperimentoak...) lortzen diren datuez gain, ahozko literatura eta, bereziki, esaerak informazioa lortu eta azterketak egiteko iturri garrantzitsuak dira ere. Euskal Herrian ahozko literaturak duen aberastasuna ikusirik, ez dago zalantzarik euskal soziologoek Euskal gizartearen iragana, oraina eta geroa aztertu eta ulertzeko altxor paregabea dutela eskuartean.

AIPATUTAKO BIBLIOGRAFIA

- ADAMSON, H.E. eta WEABER, T.: *Antropología y experiencia humana*. Ediciones Omega, Barcelona, 1985, (5. argitarapena).
- AEK: *Euskalduntzerako Helburuak. Esakuneak*. Artes Gráficas Rontegui, Bilbo, 1990.
- ANGULO LAGUNA, D.: *Derecho Privado de Vizcaya*. Hijos de Reus, Madrid, 1903.
- AZKUE, R.M.: *Cancionero Popular Vasco I eta II*. Euskaltzaindia, Bilbao, 1990.
- AZPIROZ, J.M.: *Arbol Zarraren Kimuak*. Etor, Donosti, 1988.
- BARANDIARAN, J.M.: "Rasgos de la mentalidad vasca", *I Semana de Antropología Vasca*.
- BARANDIARAN, J.M. "Folklore Vasco. Necesidad de su estudio", *Obras Completas de Barandiarán, V. Tomoa*. Editorial de La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1974, 309. orr.
- CELAYA, A.: "El sentido jurídico de nuestro pueblo", *I Semana de Antropología Vasca*. Editorial de la Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1971.
- CELAYA, A.: "El Derecho Privado de Vizcaya en la concepción del Fuero de 1452", *La Sociedad Vasca Rural y Urbana en el Marco de la Crisis de los Siglos XIV y XV*. Publicaciones de la Excm. Diputación de Vizcaya, II Simposio que tuvo lugar en la Biblioteca Provincial de Vizcaya, 1973.

- CELAYA, A.: "El derecho foral vasco desde la perspectiva del derecho civil", *Euskal Herria, Errealitatea eta egitasmo. Realidad y proyecto*. (Joseba Intxausti zuzendaria) Lankide Aurrezkoa, Jakin, 1985.
- CELAYA, A.: "Propiedad Troncal y Patrimonio Familiar: La Troncalidad en Bizkaia", *Euskal Erakunde Zibilei Buruzko Nazioarteko Ihardunaldiak*. Bilbao, Bizkaiko Foru Aldundia, Deustuko Unibertsitatea, 1991.
- CELAYA, A.: *Derecho Civil Vasco*. Universidad de Deusto, Bilbao, 1993.
- ETCHEBARNE, E.: *Erramun Harginaren Oroitzapenak*. Etor, Donosti, 1989.
- FERNANDEZ DE PINEDO, E.: *Crecimiento económico y transformaciones sociales del País Vasco 1100/1850*. Siglo Veintiuno editores, Madrid, 1974.
- GARCIA DE CORTAZAR, J.A.: *Vizcaya en la alta edad media*. Caja de Ahorros Vizcaina, Colección "temas vizcaínos"/IX. urtea/105. zenbakia.
- GARCIA DE CORTAZAR, J.A.: *Vizcaya en el Siglo-XV, Aspectos Económicos y Sociales*. Ediciones de la Caja de Ahorros Vizcaina, Bilbao, 1966.
- GARCIA DE CORTAZAR J.A.; ARIZAGA B.; MARTINEZ OCHOA R. M. eta RIOS M. L.: *Introducción a la Historia Medieval de Alava, Guipuzcoa y Vizcaya en sus textos*. Editorial Txertoa, San Sebastian, 1979.
- GARCIA DE CORTAZAR J.A.: "Medievo y mundo urbano", *Los Vascos a través de la Historia, Comportamientos, mentalidades y vida cotidiana*. Gipuzkoako Kutxaren Argitarapenak, Jose Luis Orella (Zuzendari eta Koordinatzailea), Donosti 1989.
- GARCIA DE CORTAZAR J.A. eta ARIZAGA, B.: *Euskal Herria Erdi Aroan I eta II*. Gaiak, Donostia, 1991.
- GARCIA DE CORTAZAR, F. eta MONTERO, M.: *Historia de Vizcaya, Tomo I.- Los orígenes, la Edad Media, el Antiguo Régimen*. Editorial Txertoa, San Sebastian, 1980.
- GARCIA DE CORTAZAR, F. eta MONTERO, M.: *Diccionario de Historia del País Vasco I eta II*. Editorial Txertoa, Donosti, 1983.
- GARCIA DE CORTAZAR, F. eta LORENZO, J.M.: *Historia del País Vasco*. Editorial Txertoa, San Sebastian, 1988.
- GARMENDIA, F.: "Euskal Erakundeak. Sarrera", *Euskaldunak, Euskal Etnia, III*. Etor, Donosti, 1978.
- GARMENDIA, F.: "Gure Mendiak eta Euskal Gizartearen Eraketa", *Mendiak I. Berezko eta giza-giroturiko Eusko Lurra*. Etor, Donosti, 1981.
- GARMENDIA, F.: "Erronkari Araneko Elkartasun-Bizitza", *Mendiak IV. Berezko eta Giza-Giroturiko Eusko Lurra*. Etor, Donosti, 1982.
- GARMENDIA, F. eta IRIARTE, J.L.: "Arauketa Gipuzkoan", *Euskaldunak. La Etnia Vasca III*. Etor, Donosti, 1978.
- GARMENDIAK, F.: "Egingo Ote Euskalerria Geroaren Jabe?", *Donostiako Udako IV. Ikastaroak. Euskal-Herria Presente y Futuro* (Enrique Freijo Balsebre Zuzendaria). EHU-ko Argitarapen Zerbitzua, 1985.

- GEREÑO, J.: *Diccionario de Modismos, Con ejemplos de aplicación Euskara-Castellano, Castellano-Euskara, Esaeren Hiztegia*. Joseba Gereño, Bilbao, 1980.
- IDOATE, F.: *La Comunidad del Valle del Roncal*. Diputación foral de Navarra, Pamplona, 1977.
- IHARTZATAR HEIKO SAGREDO: "Euskal Gizarte-Asmo Batentzako Oinharri Ideia Batzu", *Zehatz I*, Donosti, 1977. eko Urtarrila/Otsaila.
- IRALA, A.: *Keperin de Jemein-i idatziriko eskutitzak* (Argitaratu gabeak).
- IRALA, A.: *Bat bitan banatzen da II. Mao Tse-tung-en azkon zorrotza*. Etor, Donosti, 1976, 9. orr.
- IZAGIRRE, K.: *Diccionario de locuciones del euskera y correspondencias españolas, Euskal Lokuzioak, fictionarie des locutions de l'euskara et correspondances françaises*. Hordago, Donostia, 1984, VII. orr.
- LAFOURCADE, M.: "El Particularismo Jurídico", Haritschelhar, J. (Director): *Ser Vasco*. Ediciones Mensajero, Bilbao, 1986.
- LEKUONA M.: "Eusko Institutuzunak", *Euskaldunak. La Etnia Vasca I*. Etor, Donosti, 1978.
- LEKUONA, J.M.: "Erri literaturaz. Atsoitzak eta esaerak", *Lekuonatar Manuel Jau-naren Omenezko Idazki-Bilduma III*. Kardaberaz Bazkuna, 1977.
- LEKUONA, J.M.: "Literatura Oral Vasca", *Cultura Vasca II*. Erein, Donosti, 1978, 65. orrialdean eta Euskaltzaindia: "Ahozko Euskal Literatura", *Euskararen liburu zuria*. Euskaltzaindia, Elkar, Bilbao, 1978, 167. orr.
- LEKUONA, J.M.: *Ahozko Euskal Literatura*. Erein, Donostia, 1984.
- MOKOROA, J.M.: *Repertorio de Locuciones del Habla Popular Vasca I eta II*. Etor, Donostia, 1990.
- OTAZU Y LLANA DE, A.: *El igualitarismo Vasco: Mito o Realidad*. Editorial Txer-toa, Donosti, 1986, (Bigarren Argitaldaria).
- SARRAILH DE IHARTZA, F.: *La Nueva Vasconia*. Ediciones Vascas Argitaletxea, Oiartzun, 1979.
- VILLASANTE, L.: *Axular-en hiztegia*. Oinati, 1973.
- WEBER, R.P.: *Basic Content Analysis*. Sage University Paper 46, 2. argitara.

LOS REFRANES EN LA LITERATURA

Durango, 7-XII-1996

Louis Combet,
Profesor emérito de la Universidad de Lyon

Para que las cosas sean bien claras, y a riesgo de parecer algo pesado, quisiera recordar algunas definiciones. ¿Qué es exactamente un *refrán*? ¿En qué se distingue el *refrán* del *proverbio*, del *adagio*, de la *sentencia* o *máxima*? Para el *refrán*, bastará con reproducir la definición que he dado en varias ocasiones:

“Frase breve y de uso común, que dispensa una enseñanza de orden práctico, material o moral, expresada en forma metafórica o a veces directa, y provista de elementos poéticos (ritmo, rima, asonancia)”.

Del *proverbio* y del *adagio*, diré que no se distinguen en nada del *refrán*. En cuanto a las *sentencias* y *máximas*, que considero expresiones sinónimas (como también el *aforismo*), me parece que se diferencian del *refrán* por su carácter más culto o erudito. Muchas de ellas proceden de fuentes conocidas (profanas o sagradas), y se encuentran con frecuencia en la literatura moral y ascética, algunas veces en unión con los refranes. Adviértase, por fin, que los críticos y los historiadores de la literatura usan a veces indebidamente la expresión *proverbios morales* para designar las sentencias, con lo cual pueden producirse algunas confusiones.

Desde la emergencia de las literaturas *escritas*, se nota la presencia de las sentencias y de los proverbios en los libros sagrados y profanos. Por ejemplo, en el mundo mediterráneo, la Biblia y, más tarde, la literatura griega y romana. En el siglo XVI, Erasmo recogió este tesoro paremiológico en sus *Adagia*. Pero sabido es que los adagios compilados por Erasmo no son siempre, ni con mucho, verdaderos proverbios populares (1). En contra de lo que se cree a veces, el autor de los *Adagia* no tenía especial afición a lo popular, y muchas de las paremias que recoge son en realidad expresiones eruditas que consideraba sobre todo adornos lingüísticos, destinados a ser saboreados y a veces utilizados

(1) Véase “Les principes de la parémiographie érasmienne”, en *Richesse du proverbe* (2 vols.), vol. 2, “Typologie et fonctions”, Université de Lille III, “Travaux et recherches”, Presses Universitaires de Lille, 1984, pp. 9-23.

por una élite. Entre ellas se admitían los proverbios populares —con tal que no fueran triviales o groseros.

Sin embargo, este último caso no era el más frecuente y, en España (como en otras partes en Occidente), los proverbios se han conservado, por así decirlo, pese a Erasmo. Me refiero aquí sobre todo a los proverbios castellanos, a esos *refranes* que debieron de madurar desde la formación de los lenguajes vernaculares y que han florecido en el dominio del castellano con un vigor impresionante antes de ser recogidos por escrito a partir del siglo XIV.

Mucho se ha escrito sobre los refranes, especialmente por lo que respecta a su origen, su naturaleza y su función. Aquí me limitaré al examen de este último punto.

Como es sabido, existen refranes en casi todos los pueblos o grupos humanos del planeta, hasta los más “primitivos” —sólo se señala su ausencia en algunas lenguas africanas, como la de los Pigmeos y la de los Wakanongo de Tanzania (2). Esta universalidad no puede dejar de tener alguna significación. ¿Será el refrán un puro ornato lingüístico?, ¿Un pedazo de sabiduría?, ¿una simple ilustración en las conversaciones?, ¿o una muestra de la estupidez del vulgo, como pensaban Quevedo, Baltasar Gracián, el Padre Feijóo y, tras ellos, los filósofos del Siglo de las Luces, desde Voltaire a Hegel y sus discípulos en los siglos siguientes y hasta en el nuestro?

Todas estas interrogaciones tenía yo presentes en aquellos años en los que preparaba mi tesis doctoral, que salió a la luz con el título *Recherches sur le “refranero” castillan* (1971). En este trabajo de investigador novato, enfocaba ya la cuestión desde el punto de vista sociológico. No repudío del todo lo que escribí entonces, si bien hoy ese planteamiento me parece necesitado de algunos complementos. De modo que cuando hace un par de años las amistosas solicitudes de Julia Sevilla me convencieron de que, inesperadamente, los refranes habían vuelto a despertar en España un nuevo interés, volví a considerar el problema de la función proverbial y expuse el resultado de mis cavilaciones en dos conferencias que pronuncié respectivamente en mayo de 1995 (Facultad de Filología de la Universidad Complutense de Madrid) y en abril de 1996, con motivo del I Congreso Internacional de Paremiología (Madrid). La primera ha sido editada en el n.º 4 de la revista *Paremia*; la segunda ha de figurar en las *Actas* de dicho Congreso (en un próximo número de la misma revista).

Con la mayor brevedad posible, voy a resumir lo que expliqué entonces. Después, en una segunda parte, abordaré el problema de la relación refrán/literatura. Para no alargar demasiado esta ponencia, me limitaré al examen del refranero castellano y a la literatura castellana entre el siglo XIII y el siglo

(2) Véase F. RODEGEM, “La parole proverbiale”, en *Richesse du proverbe*, *op. cit.*, vol. 2, p. 130, nota 7.

XVII (pero me parece que, tanto mis análisis como mis conclusiones pueden considerarse valederas para los demás países de estructura social más o menos parecida).

Los refranes de mayor interés para el examen de la función del refranero castellano son los que suelen llamarse “morales” o, a veces, “filosóficos”. A mi modo de ver, sería más exacto calificarlos de *psicosociológicos*, puesto que se trata de enunciados de índole demostrativa o persuasiva, que atañen esencialmente a la vida afectiva y al comportamiento de los individuos en su relación con los miembros de la sociedad, y que formulan o sugieren avisos y consejos. Algunos ejemplos:

“Más vale pájaro en la mano que ciento volando.”

“A quien madruga, Dios le ayuda.”

“A hierro candente, batir de repente.”

“Más vale mal ajuste que buen pleito.”

“La mujer honrada, la pierna quebrada y en casa.”

Se trata pues aquí de esos *refranes de las viejas*, cuyas advertencias constituyen la famosa *sabiduría popular*, que los humanistas españoles llamaron también “filosofía vulgar”, por oposición a la “gran” filosofía profana (la de los pensadores y moralistas de la Antigüedad clásica) y también a ciertos aspectos del dogma y de las enseñanzas de la Iglesia.

En cambio, dejaré a un lado otra categoría de refranes, como son, por ejemplo, los refranes laborales (de oficios y profesiones), meteorológicos y agrícolas, que son quizás los más antiguos pero que por su naturaleza misma, son destinados a tener una existencia más o menos efímera, debido a la evolución de las técnicas y las ciencias.

Los refranes morales o psicosociológicos gozan de una mayor longevidad. No sabemos si existían ya en las épocas prehistóricas; pero los había en el reino de Sumer, que floreció hace casi cinco mil años en el Oriente Medio, y también en la antigua China, el viejo Egipto y luego en el mundo grecolatino.

Ahora bien, en estas civilizaciones, como en las que vinieron después, estos refranes expresan una concepción del mundo y de la vida social muy cercana a la que nos proponen los refraneros actuales. ¿Cómo explicar esta coincidencia? Simplemente con observar que en aquellas épocas empezaban a hacer las sociedades modernas, a raíz del descubrimiento de la ganadería y la agricultura. Acontecimientos de inmensas consecuencias, puesto que nuestros antepasados aprendieron entonces a producir y conservar grandes cantidades de alimentos animales y vegetales. Lo que vino después es bien conocido: desarrollo de los intercambios, invención de la moneda, de la aritmética y la escritura, acumulación del capital, creación de grandes aglomeraciones y, lo que

para nosotros es aún más interesante, división de la sociedad en clases diversificadas y jerarquizadas: aristocracia pudiente y guerrera; clerecía; clase media destinada a las tareas serviles pero también, a veces, al comercio y a la finanza.

Por supuesto, es esta clase “inferior” la que ha llamado sobre todo la atención de los folcloristas y los paremiólogos, que no han dudado en pensar que, dado el carácter utilitarista y práctico de los avisos de los proverbios, y también su moral prudente y ramplona, lo normal era considerar que la “sabiduría” del refranero no podía emanar sino del pueblo, cuya voz (*vox populi*) se equiparó extrañamente a la *vox Dei*. Lo cual nos lleva de la mano al problema, nunca definitivamente resuelto, de la *función* del proverbio.

Problema irritante, y por muchas razones. Y es que si salimos de los caminos trillados, nos damos cuenta de que el hecho proverbial no se deja analizar tan fácilmente. La paremiología dista mucho de ser una ciencia exacta y, dada la naturaleza misma del refrán, el contenido de la “filosofía vulgar” queda en parte dependiente de la subjetividad. Y para colmo, hace falta destacar un hecho que, por evidente, pasa a veces inadvertido: a saber, que para el análisis correcto de la función psicosocial de un refrán o de un grupo reducido de refranes no basta con estudiar por separado este refrán o este grupo. En este caso, la sola unidad verdaderamente pertinente es el *corpus*, o sea el *conjunto* de los refranes en uso en tal época en un lugar determinado. Sentado esto, voy a exponer brevemente mi punto de vista sobre la función de los proverbios, tal como lo expliqué en mis conferencias madrileñas. Como verán, no se trata de revelaciones revolucionarias, ni siquiera inéditas. Mi supuesto es el siguiente: en Castilla, a partir del siglo XIV, el refranero ha sido utilizado más o menos conscientemente en la literatura castellana como instrumento destinado a favorecer los intereses de la naciente burguesía nacional.

Y aquí una precisión: esto que acabo de decir no invalida la opinión común que hace del “pueblo” el creador de los refranes. En efecto, existen los proverbios en sociedades y grupos humanos todavía retrasados y hasta primitivos. Pero es interesante constatar que, a pesar de sus diferencias circunstanciales, todos los *corpus* paremiológicos del mundo expresan la misma concepción del grupo social y de las relaciones humanas, cuyos rasgos básicos son: el individualismo, el pragmatismo, la prudencia, el repliegue sobre la esfera privada, la avaricia y, finalmente, el egoísmo. Este “materialismo” (en el sentido vulgar de la palabra) negativo y pesimista es lo que ha impresionado desfavorablemente a los impugnadores de la *sabiduría popular* que se han dedicado, a partir del siglo XVII, a esa “crítica reforma de los comunes refranes” propuesta por Baltasar Gracián en el *Criticón*. Pero ¿quién no ve que esta “sabiduría” también constituye, por sí sola, una “ideología negativa”, por así decirlo, o, si se prefiere, una *contraideología* que el “pueblo” opuso instintivamente a las ideologías “oficiales” que, desde la formación de las sociedades modernas, los de-

tentores del poder civil y religioso tratan —en vano, como lo veremos— de imponer a las masas?

Sin embargo, esta dimensión crítica y “contestataria” del refranero puede manifestarse también según otras modalidades. Algunas han sido ya señaladas. Me limitaré a dos casos.

El primero concierne a las *contradicciones* observables en los *corpus* proverbiales (digo bien, en los *corpus*, ya que un solo proverbio no puede contradecirse a sí mismo). En su tiempo, Baltasar Gracián y el Padre Feijoo señalaron esta singularidad.

“...hay muchos adagios —escribe Feijoo—, no sólo falsos, sino injustos, inícuos, escandalosos, desnudos da toda apariencia de fundamentos, y también contradictorios unos a otros. Por consiguiente, es una necesidad insigne el reconocer en los adagios la prerrogativa de *evangelios breves*.” (3).

Después del P. Feijoo, otros estudiosos han hecho hincapié en las contradicciones de los proverbios y han puesto en tela de juicio su función práctica y moral. Citemos, por ejemplo, estas líneas de Alfonso Reyes:

“Refranes ni proverbios han servido nunca para regir la conducta de nadie (...) Los refranes, además, se contradicen unos a (...) otros y yo mantengo que sólo sirven para narrar, para explicar y discutir. El refrán no tiene más fin que servir a las conversaciones e ilustrarlas. Hasta lo ayuda en ello aquella tendencia a generalizar lo individual, que ya apunté arriba como motivo de amoralidad.” (4).

Ante este ataque en regla, los defensores de los refranes alegan a veces la “variedad de las circunstancias” en las que éstos suelen emplearse. Pese a sus méritos, la explicación no es muy convincente. Si hay proverbios para todas las circunstancias y si se puede justificar cualquier conducta, ¿no es la validez de su mensaje lo que queda aniquilado *ipso facto*? Confieso que siempre me ha costado trabajo admitir que un fenómeno social tan general en el espacio y en el tiempo no sirva absolutamente para nada. Finalmente, pienso haber encontrado una explicación satisfactoria. La luz, en este caso, me vino de la lectura de un librito del sociólogo francés Jean Baudrillard. Su título: *A l'ombre des majorités silencieuses* (París, Cahier d'Utopie quatre, 1978).

En este trabajo, Jean Baudrillard, que toma por objeto de su estudio la sociedad francesa de la década 1970-1980, se esfuerza por esclarecer las razones del *rechazo de las ideologías* manifestado por lo que él llama las *mayorías silenciosas* o más simplemente las *masas*. Cabe precisar que si Baudrillard no aborda *directamente* el tema de los proverbios, lo que afirma acerca de la naturaleza y del funcionamiento de la sociedad francesa concierne plenamente a la cuestión que examinamos aquí. Resumo, pues, su demostración.

(3) Fray B.J. FEIJOO, “Falibilidad de los adagios”, en *Cartas*, B.A.E., t. LVI, p. 552.

J. Baudrillard dice que las “masas” son refractarias a las *teorías*, a los *sistemas*, a las *doctrinas*, a los *dogmas* —resumiendo, a las *ideologías*— y que su poder reside esencialmente en su *fuerza de inercia*. Ustedes pueden adivinar los problemas que las “mayorías silenciosas” plantean a la sociología, que ni siquiera puede nombrarlas ni identificarlas con precisión. Las masas, pues, no son “de derechas” ni “de izquierdas”, ni “progresistas” ni “reaccionarias”, ni “democráticas” ni “fascistas”, y por este motivo, es igualmente falso pensar que pueden ser “enejenadas”. Y si, en ocasiones, se dejan manipular, siempre es con segundas intenciones.

Así aparece la *homología* de las advertencias mudas que despiden las masas y del mensaje que, con suma discreción, envían los refranes. Y vemos entonces que las supuestas “incoherencias” del refranero no son, en definitiva, sino la ilustración humorística de una de sus funciones esenciales. Si admitimos, con Baudrillard, que las masas o mayorías silenciosas suelen manifestar su repulsa hacia las solicitaciones de las ideologías dominantes más por *lo que callan* que por lo que explicitan, entonces esa *inercia* (aparente) puede considerarse una forma de destrucción del *sentido* que nos obliga a situar el *verdadero* territorio de la “sabiduría popular” en sus *silencios*. Y efectivamente Baudrillard llama la atención sobre una de esas omisiones más espectaculares de los folclores (y por consiguiente de los proverbios): la ausencia de interés manifestada por la literatura de signo popular por el problema *religioso* en sus aspectos fundamentales (un fenómeno de mucha mayor trascendencia que el anticlericalismo observable en la mayoría de los refraneros occidentales). Las masas, explica, siempre han retenido de Dios sólo la imagen superficial que de él dan las prácticas religiosas:

“Nunca las alcanzó la Idea de Dios (...) ni las angustias del pecado ni la salvación personal (...). Lo que han retenido es la magia de los mártires y de los santos, la del juicio final, la de la Danza de los muertos; es la brujería, es el espectáculo y el ceremonial de la Iglesia, la inmanencia del ritual (...). Paganas fueron y siguen siéndolo a su modo, nunca obsesionadas por la Instancia Suprema, sino nutriéndose de la calderilla de las imágenes, de la superstición y del diablo (...). No es que no hayan podido acceder a las luces superiores de la religión: las ignoraron (...). Para las masas, el Reino de Dios siempre ha estado en la tierra, en la inmanencia pagana de las imágenes, en el espectáculo que la Iglesia daba de ellas. Corrupción fantástica del principio religioso. Las masas han absorbido la religión en la práctica hechicera y espectacular que tenían de ella.” (pp. 16-18).

Corrupción, pues, del principio religiosa (no sin razón se ha hablado a veces del “paganismo” de los refranes). Pero también me parece que se podrían sacar semejantes conclusiones del examen de otros sectores de la Cultura (oficial). La Historia, por ejemplo, y también la gran literatura (culto).

En efecto, en vano se buscaría en el refranero castellano la menor muestra de interés por el destino nacional de un gran país que pasó en poco tiempo de

la oscuridad a la gloria, y de ésta a la decadencia. Apenas se vislumbra en el refranero la huella de la Reconquista, de la gesta del Cid y de tantos héroes nacionales. Nada tampoco sobre los grandes momentos del Imperio de los Austrias, sobre el descubrimiento, la conquista y la evangelización del Nuevo Mundo o la lucha del pueblo español contra Napoleón. En cambio, los refranes recogen con abundancia la expresión de antagonismos y conflictos sociales limitados. Pero entonces se trata por lo regular de cuestiones de interés material, que enfrentan a ricos y pobres, nobles y plebeyos, habitantes de la ciudad y aldeanos, etc., y también de conflictos entre las generaciones, entre los sexos, entre familias rivales o miembros de una misma familia... En definitiva, la “pequeña” historia.

Constetamos, por fin, la ausencia en el refranero de toda alusión al arte y a la Cultura. Nada, por ejemplo, sobre las artes plásticas. Nada, tampoco, sobre la filosofía y la literatura culta. Ni siquiera han despertado su interés esas obras maestras cuya relación con el folclore y los refranes queda claramente establecida: por ejemplo, el *Libro de Buen Amor*, el *Lazarillo de Tormes*, el *Quijote*... Todo, pues, sucede como si la “gran” literatura pudiera nutrirse del folclore, mientras que el folclore no muestra ningún interés por la gran literatura.

Acabamos de descifrar lo que se podría llamar el “mensaje mudo” de las mayorías silenciosas. Pero los mecanismos que acabo de describir no constituyen, ni mucho menos, los únicos modos defensivos de las masas contra la presión de la Ley. También existen otras formas expresivas de la misma repulsa, que se realiza tanto a través del lenguaje como mediante otras actitudes vitales. Citemos las más significativas: la sumisión sin reservas a la ley, incluso la más absurda, el ultraconformismo, el embrutecimiento voluntario, la falsa ingenuidad, los desvíos lingüísticos, el uso de los “chistes” y de las palabrotas... Todas estas técnicas de protesta, “absurdas” y “ridículas”, cuyo denominador común es, a fin de cuentas, lo que algunos autores llaman a veces la *ironía*, pero que prefiero llamar el *humor*.

El humor, arma del débil frente al poderoso, temible pese a su apariencia anodina. Del humor, el novelista (y moralista) Milan Kundera nos dice que procede “de la certidumbre que no existe certidumbre”, (que) “vuelve ambiguo todo lo que toca y constituye un juicio implícito acerca de la realidad y sus valores, una especie de suspensión provisional que lo hace vacilar entre el ser y el no ser” (4). De él volveré a hablar pronto. Sólo quiero ahora hacer notar que esta “especie de suspensión” de la que habla Kundera nos remite exactamente a las “omisiones” y “contradicciones” a las que me refería más arriba. “Omisiones” demasiado enormes para ser involuntarias; “contradicciones” que anulan de hecho toda pretensión a lo serio. Lo que explica sin duda la desconfianza y la animosidad que todas las doctrinas religiosas, filosóficas o po-

(4) Milan KUNDERA, “Ambigüedad de la novela”, *El arco y la lira*, México, 1986, p. 227.

líticas de la Modernidad han manifestado siempre hacia los refranes y los folclore. Si la Iglesia católica trató a veces de establecer una especie de *modus vivendi* con los refranes (en particular en el caso de la predicación popular), mucho menos tolerantes se han mostrado en cambio las ideologías modernas de tipo racionalista que han tenido su origen en el Humanismo renacentista y su consagración en el Siglo de las Luces: fragua de los totalitarismos modernos empeñados en plasmar, cada uno a su modo, el “hombre nuevo” liberado de los antiguos prejuicios de las épocas “oscurantistas” y, naturalmente, del “individualismo” y del “egoísmo” del hombre “natural”. En suma, del hombre del *refranero*.

No se me escapa que estas reflexiones podrán parecerles sorprendentes, o quizás inaceptables. Si éste es el caso, les envío, entre otros estudios, al hermoso libro del historiador François Furet, *Le passé d'une illusion* (5); al artículo del universitario francés Jean Breuillard sobre la relación antagónica entre los proverbios rusos y el poder político en tiempo de los zares y en la U.R.S.S. (6); y también al interesante trabajo del Prof. Wolfgang Mieder sobre los proverbios de *Mein Kampf* (7). François Furet ha mostrado cómo, pese a diferencias evidentes, los partidos comunistas y los fascismos europeos del siglo XIX son hijos del mesianismo revolucionario y “regeneracionistas” procedente del siglo XVIII; J. Breuillard hace ver cómo las autoridades soviéticas han censurado y groseramente adulterado los viejos proverbios rusos; y el prof. Wolfgang Mieder analiza agudamente las manipulaciones que Adolfo Hitler infligió a los proverbios alemanes para expresar sus teorías hegemónicas y racistas. (Para más detalles, remito a mi conferencia de 1995, en Madrid.

Pero ya es tiempo de volver, después de tantos rodeos, a la literatura y su relación con los *refranes*.

2

El problema que quiero examinar concierne a la función de los refranes como “indicadores” ideológicos en la literatura (aquí trataré únicamente de la literatura española de la Edad Media y del Siglo de Oro). Mi punto de partida es el siguiente: en las épocas a las que me refiero aquí (a grandes rasgos, entre el siglo XIV y el siglo XVII), los refranes empiezan a aparecer con singular abundancia en algunas obras literarias. Citemos las más significativas (por su valor intrínseco y por su posteridad): el *Libro de Buen Amor*, *La Celestina*, el

(5) François FURET, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Paris, Robert Laffont/Calmann Lévy, 1995, chap. 6.

(6) Jean BREUILLARD, “Proverbes et pouvoir politique: le cas de l'U.R.S.S.”, en *Richesse du proverbe*, op. cit., vol. 2, pp. 155-165.

(7) Wolfgang MIEDER, “Proverbs in Adolf Hitler's *Mein Kampf*”, en *Proverbium*, 11, 1994, pp. 159-174.

Guzmán de Alfarache (y la retahila de sus continuaciones e imitaciones, que constituyen lo que suele llamarse la *novela picaresca* o, a veces, el *género celestino-picaresco*). Ahora bien, existe una afinidad profunda entre la visión del mundo que despiden los refranes y la que, según muchos estudiosos, se desprende de los libros de Juan Ruiz, Francisco de Rojas y Mateo Alemán. Visión del mundo crítica y contestataria respecto a los valores de las clases sociales superiores (nobleza y clerecía) y que, pues, parece reflejar no sólo la “mentalidad popular” sino más bien el “espíritu” de la burguesía castellana en trance de formación.

Especifiquemos más: hablar de “nobleza” o de “clerecía” no es sino manejar abstracciones. Va mucha diferencia del duque al caballero y de éste al hidalgo; y también del obispo al monje o al humilde párroco. Ahora bien, entre todas las categorías y subcategorías que integran las dos clases “superiores”, ¿cuáles son las que atraen más directamente la censura de los refranes? La respuesta es obvia: los hidalgos (y escuderos) y los curas y los monjes; o sea, las capas *inferiores* de la casta nobiliaria y del clero: exactamente, en ambos casos, los grupos que están más en contacto con la *clase media*.

Pero tampoco el estado llano fue, entre el siglo XIII y el siglo XVII (como tampoco en otras épocas), un cuerpo social homogéneo. El estatuto social de un bracero no era el mismo que el de un labrador o villano rico. Y mucha diferencia había entre un modesto artesano y un rico mercader o un banquero. De modo que no será de más preguntarse cuál era exactamente dentro de la clase media, el grupo social que pudiera demostrar la mayor animosidad envidiosa. Los trabajos de algunos pensadores modernos (filósofos y sociólogos) permiten, al respecto, formular una hipótesis admisible (por lo menos es lo que creo): si observamos, en efecto, nuestras sociedades modernas, podemos darnos cuenta, por ejemplo, que el blanco de la envidia de un simple obrero de una gran empresa (digamos, una multinacional) no va a ser, en la mayoría de los casos, el director, ni tampoco, entre los mandos de esta empresa, el mando directivo, sino más bien el *mando intermedio*, el cual, a su vez, va a envidiar al mando directivo, el cual, va a envidiar al director... Este mecanismo psicológico de “proximidad repulsiva”, descrito por Alexandre Kojève, y luego por Jacques Lacan, René Girard, Michel Serres (8), ha configurado buena parte de la literatura europea, especialmente la narrativa. *El Lazarillo de Tormes* y el *Guzmán de Alfarache* han trazado la pauta, que van a seguir después Daniel de Foe y Lesage y, a orillas del siglo XIX, Balzac y Stendhal. Pero ya los proverbios habían desertado de las obras de estos novelistas ingleses y franceses. Y por una razón bien sencilla: a partir del siglo XVII, en Francia y en Inglaterra, las burguesías nacionales ya se habían hecho con el poder (por lo menos el poder económico); mientras que Juan Ruiz, Rojas y Mateo Alemán

(8) Para una síntesis, véase René GIRARD, *Mensonge romantique et vérité romanesque*, Paris, Grasset, 1961.

“vivían” la lucha de la burguesía castellana por la dominación y, desde luego, por la riqueza (que siempre van juntas). Así, podemos sentar ahora este axioma: *la ausencia o la presencia —más o menos importante— de refranes en una obra literaria funciona como un revelador que nos dice algo o mucho del grupo social que la inspiró.*

Apliquemos ahora este criterio selectivo a los principales géneros literarios vigentes en España desde los albores de la literatura nacional. Apenas si los refranes asoman en la épica primitiva (o tardía), en la prosa didáctica, moral o ascética (rica, en cambio, en sentencias, máximas y aforismos), en la poesía lírica (juglaresca y tardía), en el teatro primitivo, en las novelas caballerescas, pastoriles, moriscas y cortesanas, en los romances viejos o más modernos y, naturalmente en la literatura religiosa, ascética o mística. Sin embargo, se les encuentra ya en mayor número en las obras de Gonzalo de Berceo, el *Caballero Cifar*, el *Conde Lucanor*, los *Proverbios* de Sem Tob de Carrión, el *Libro de Alexandre*, el *Rimado de Palacio*, y, por supuesto, el *Libro de Buen Amor* del Arcipreste de Hita y el *Corbacho* del Arcipreste de Talavera. Se nota también su presencia en la poesía satírica de los *Cancioneros*, en la sátira político-social, en las obras del Marqués de Santillana y, por fin, a granel, en la *Celestina* al final del siglo XV. Pero habrá que esperar el siglo siguiente para verlos invadir la prosa narrativa con la aparición de un género literario hasta entonces inédito en las letras castellanas: la novela picaresca, que nace con el *Lazarillo de Tormes* y florece magníficamente medio siglo más tarde con el *Guzmán de Alfarache*, el *Buscón* de Francisco de Quevedo, la *Pícaro Justina* y las demás obras que han sido recogidas bajo el dudoso título de *Novelas picarescas españolas* en el volumen de la Editorial Aguilar (Madrid). Allí figuran, además de las obras maestras que acabo de citar, *La Ilustre fregona*, *Rinconete y Cortadillo*, *El casamiento engañoso* y *Coloquio de los perros*, de Cervantes; *La hija de Celestina*; *La vida del escudero Marcos de Obregón*; *El donado hablador*; *La vida y hechos de Estebanillo González*; *El diablo cojuelo*; *la Vida de Torres de Villarroel*, etc. A todas estas novelas se las puede calificar de “realistas”, sin duda porque el ambiente en que se desarrollan es por lo regular el universo de los pícaros, ganapanes y ladrones, mendigos y prostitutas, fregonas y celestinas. Por eso, y tal vez porque en algunas de ellas abundan los refranes, también se les ha pegado a veces la etiqueta de “literatura popular”. Pero a ustedes no les extrañará si les digo que a todas estas designaciones quisiera yo añadir la de “literatura de signo burgués” o “de inspiración burguesa, satírica y humorística”. Y estos mismos calificativos se suelen también aplicar a la *Celestina* y sus numerosas imitaciones. Por lo cual algunos estudiosos han inventado el marbete “género celestino-picaresco”, dentro del que sería razonable admitir el *Libro de Buen Amor* (al fin y al cabo, Trotaconventos sirvió de modelo a Rojas para configurar el personaje de Celestina).

No ignoro las divergencias de los historiadores profesionales acerca de si hubo o no hubo una “verdadera” burguesía castellana entre el siglo XIV y el XVIII. Algunos de ellos, en este caso, recomiendan el uso del término “pre-burguesía”; pero todos admiten que al final de la Edad Media, empezaron a formarse en España embriones de grupos sociales que se dedicaron a las actividades fabriles y comerciales en unas cuantas provincias de la periferia peninsular: Vizcaya, Castilla la Vieja, Cataluña y Levante, Andalucía (en Sevilla y también Málaga y Cádiz). Aquí nos interesa sobre todo la situación en Castilla (Segovia, centro de la fabricación de las lanas, y Burgos, por su papel en la exportación hacia los puertos cantábricos), y también en la baja Andalucía, con sus prósperos banqueros nacionales e internacionales. Cierto, estos núcleos “burgueses” no tuvieron por mucho tiempo conciencia de pertenecer a una clase “en sí” (ni siquiera existía el vocablo “burgués” en el lenguaje común), y no poseían una “cultura” propia. Además no tuvieron nunca mucho prestigio (muy pocos ministros y dignatarios del Estado salieron de las clases medias hasta bien entrado el siglo XVIII), y nunca pudieron competir con la aristocracia nacional, globalmente más rica e influyente. No obstante, por comodidad, seguiré hablando en esta ponencia de “burguesía castellana”, como lo hacen en sus trabajos Américo Castro, Claudio Sánchez-Albornoz, Marcel Bataillon, José Antonio Maravall, Francisco Rico, Guillermo de la Torre, Edmond Cros, Maurice Molho, Michel Cavillac, y tantos especialistas que han visto y siguen viendo en el *Libro de Buen Amor*, en *La Celestina* y en la novela picaresca una contradicción de los ideales caballerescos, “una reacción anti-heróica en el ambiente literario español”. Tomo esta definición del admirable trabajo de Claudio Sánchez-Albornoz: *España, un enigma histórico* (9), en el que el eminente medievalista no vacila en definir el *Libro de Buen Amor* como obra “burguesa” que “constituye una novedad en el conjunto de las voces poéticas de la España cristiana y de la Romania” (I, 453). He aquí algunos pasajes de este gran libro que van en el mismo sentido (I, cap. VIII, pp. 528-532):

“La modernidad de la ironía de Juan Ruiz estriba (...) en su bufo enfrentamiento con una sociedad en trance inicial de crisis...”

“Me inclino a creer que la ironía de Juan Ruiz ha sido muy dejada de lado como faz esencial del *Buen Amor*. Nadie ha pensado, por ejemplo, en relacionarla con el primer relampaguear del espíritu burgués de la Castilla del trescientos. Y sin embargo me parece seguro que Juan Ruiz inició ese cambio en la sensibilidad literaria castellana y creo que la consideración de su obra a la luz de ese relámpago ayudará a comprenderla (...). En cuanto tuvo de disidencia, de ruptura y de novedad frente a lo teocéntrico, lo caballeresco, lo señorial (...), el espíritu burgués empezó a manifestarse mediante burlas, más o menos vivaces, de todo lo que había constituido hasta allí el eje de la vida medieval. Mediante burlas salidas de hombres inquietos y cargados de humorismo...”

(9) Claudio SANCHEZ-ALBORNOZ, *España, un enigma histórico*, 2 vols. (1956), Buenos Aires, Edit. Sudamericana, 1962, t. 2, p. 382.

“Juan Ruiz, por cuya pluma refan y se burlaban las masas burguesas —burguesas en el sentido de habitantes de los burgos—, adivinaba que la institución real estaba empujando la crisis de lo caballeresco y clerical hacia su desenlace. La derrota de la monarquía en Montiel afirmó por algún tiempo la vieja armazón señorial y eclesiástica, y la burguesía naciente no pudo desplegar (...) sus alas. Ni pudo madurar de prisa la condición burguesa...”

Sabemos que la situación de la burguesía nacional castellana no cambió esencialmente durante los siglos que siguieron inmediatamente al libro del Arcipreste de Hita y, también, por qué no se produjo esta “maduración”. Las consecuencias de este retraso social son bien conocidas. Espero que me perdonen si les parezco un poco cínico, pero a pesar de las calamidades que sufrió España a consecuencia de esa tardanza, tenemos una razón —no desdeñable si bien un poco egoísta— de regocijarnos, ya que esa situación, políticamente negativa, fue el mantillo donde florecieron la *Celestina*, *El Lazarillo de Tormes* y el *Guzmán de Alfarache*, con su idéntica dimensión moralizadora y, no lo olvidemos, con su inmenso caudal de refranes. Y justamente, a propósito del *Guzmán*, planteemos nuevamente la cuestión de la relación numérica entre los refranes y las obras que integran la modalidad narrativa del género “celestino-picaresco”: o sea, las *novelas pícarescas*. Como acabo de insinuarlo, la “esencia” de la picaresca literaria está estrechamente vinculada a la presencia *masiva* de los refranes en las novelas comunmente designadas como tales. Pero el aceptar este criterio selectivo nos lleva a una conclusión bastante inesperada: a saber, que entre todas las novelas llamadas “picarescas”, sólo el *Guzmán* merece plenamente esta designación, y habría que quitar este marbete a las que figuran en la edición a la que me refiero aquí, incluso las más famosas, como el *Lazarillo* y el *Buscón*. En efecto, los dedos de la mano bastarían para contar los refranes del librito del Anónimo; y los buscaríamos en vano en el relato de las andanzas de Pablos de Segovia.

Pero quizás ustedes piensen que estas elucubraciones son el fruto de una mente algo perturbada por un exceso de erudición universitaria. Para tranquilizarles, preciso que muchos eminentes especialistas han llegado, por otros caminos, a semejantes conclusiones. Marcel Bataillon, por ejemplo, opinaba que el *Lazarillo de Tormes*, antes que una obra satírica, era sobre todo un eslabonamiento de episodios jocosos inspirados en las historietas tradicionales. Y también ha habido quien nos explicara que el pesimismo *absoluto* de Pablos de Segovia anula de antemano toda posibilidad de *transcendencia*, requisito indispensable del verdadero “espíritu” picaresco. En su admirable prefacio a *Romans pícaresques espanyols* (Gallimard, “Bibliothèque de la Pléiade”, 1968), Maurice Molho ha mostrado cómo, a pesar de su infancia, el pícaro literario se esfuerza por pertenecer a la humanidad y, por consecuencia, pone en tela de juicio su destino y el código moral que rige la conducta de los otros miembros de la comunidad cristiana y se juzga digno de gozar de la gracia divina. En cambio, para Pablos de Segovia, no hay posibilidad de salvación eterna. Y Francisco Rico ha podido escribir que Quevedo, en el *Buscón*, se contentó con

“entrar a saco en el repertorio de elementos constitutivos del género (picaresco), dispuesto a competir con el Anónimo quinientista y con el sombrero (Mateo) Alemán, para vencerlos a punta de ingenio. Pero la suya era una inteligencia (...) ‘inventiva sólo a nivel del concepto y del lenguaje’ (la cita es de Lázaro-Carreter, L.C.), dada a desperdigarse en el detalle más que a demorarse en el enfrentamiento global de temas y problemas” (10).

No hay que quitar una palabra a estas observaciones para aplicarlas también a la *Pícaro Justina*, obra que constituye uno de los temas predilectos de la reflexión crítica de Marcel Bataillon, y también enjuiciada severamente por Francisco Rico, que ve en la protagonista una “figura de la incoherencia casi escandalosa” y en el relato (citando a Bataillon) una retahíla de “melindres, dulces facecias, símiles, apodos, conceptillos, cuentos, accesorios, fábulas, jergolíficos, humanidades, erudición retórica y carretadas de refranes...” (11). Ciertamente, el análisis no carece de mérito, si se exceptúa la alusión final a la “carretada de refranes”. Supongo que con la palabra “refranes” el crítico designa en realidad las frases hechas, las locuciones y modismos, que los maestros del conceptismo literario siempre supieron utilizar artísticamente y que se encuentran a cada paso en la *Pícaro Justina*. Obra, según Bataillon, “plagada de claves enigmáticas y de referencias a la actualidad cortesana” (12). Pero, como para el *Buscón*, los refranes no figuran sino por excepción en este pasatiempo para uso de refinados.

Así, se puede admitir que tanto la *Pícaro Justina* como el *Buscón* pertenecen al género picaresco sólo por su exterioridad, y que los valores que los han inspirado no eran los de las clases medias castellanas —como era de esperar de la posición social de sus respectivos autores: el linajudo montañés Francisco de Quevedo, ultraconservador y tradicionalista, y el fraile dominico leonés Fray Andrés Pérez (al que muchos estudiosos atribuyen la paternidad de la *Pícaro Justina*). Sea como sea, los modestos e irrespetuosos refranes no parecen haber formado parte del universo mental de esos prodigiosos estilistas.

Sin embargo, si la crítica literaria no es una ciencia exacta, tampoco hay regla que no tenga excepción. Piénsese, por ejemplo, en el jesuita Baltasar Gracián, autor del *Criticón*, obra que ciertos estudiosos no han vacilado en adscribir al género picaresco pese a todas las particularidades que la distinguen del prototipo proporcionado por Mateo Alemán. J.L. Blecua, por ejemplo, señala la intención moralizadora de la novela y la inserción de copiosas digresiones pedagógicas y morales en el relato (13). M. Romera-Navarro llama la atención sobre su calidad satírica y su humorismo, a través de los cuales se

(10) Francisco RICO, *La novela picaresca y el punto de vista*, Barcelona, Seix Barral, 1970, p. 121.

(11) Id., *Ibid.*, p. 119.

(12) Cit. por Francisco RICO, *Ibid.*, p. 120.

(13) J.L. BLECUA, “El estilo de El Criticón de Gracián, en *Sobre el rigor poético en España y otros ensayos*, Barcelona, Ariel, 1977.

expresa una filosofía cercana a la del *Guzmán* y la *Celestina* (14). Este último rasgo, explica Romera-Navarro, es particularmente notable en la caricatura burlesca, pero también en los juegos verbales entre los cuales sobresale el empleo profuso de los refranes —más de doscientos en total. Ciertamente, entre ellos figuran los setenta que Gracián censuró en la famosa “crítica reforma de los comunes refranes” (Tercera parte, Crisi I), pero la forma de citar los demás es del todo clásica. ¿Será entonces el *Criticón* una variante “barroca” de la novela picaresca a lo *Guzmán de Alfarache*? Uno de los más agudos comentaristas de la obra de Gracián, Benito Pelegrín, observa en efecto que hay un abismo entre la filosofía del heroísmo desarrollada por Gracián en sus primeros libros didácticos a partir del *Héroe* (1637) y la moral prudente y neutral que propone el *Criticón*, su último libro. Moral “burguesa”, en suma, que según Paul Benichou, citado por B. Pelegrín (15), “se asemeja a la de los jansenistas en la denuncia de la falsa grandeza y en la demolición del héroe”. No es de extrañar, pues, si tantos refranes pueblan las páginas del *Criticón*, aunque a veces se trate únicamente de criticarlos. Un buen ejemplo de esta contradicción: el debate entre un aficionado al vino y un detractor de esta bebida. A la retahíla de refranes favorables al vino que alega el defensor, Cratilo (que es el detractor) contesta sobriamente:

“A todo esos (...) responderé yo con este solo: *Quien es amigo del vino es enemigo de sí mismo*. Y advertid que otros tantos como habéis referido en su favor pudiera yo decir en contra, pero baste éste por ahora, con este otro: *El vino con agua es salud de cuerpo y alma*.” (Tercera parte, Crisi II)

Con el *Criticón* se extingue en España un género de excepcional trascendencia. El espíritu de las Luces y el Clasicismo van a dar la puntilla a la novela picaresca y, por consecuencia, los refranes desaparecen de la prosa narrativa. Fenómeno perfectamente previsible: del mismo modo, el potente desarrollo de la burguesía de Francia a partir del siglo XV habían tenido por efecto la desaparición casi total de los innumerables proverbios que habían poblado hasta entonces la literatura nacional: sólo Rabelais los sigue usando en el siglo XVI, y, en el siguiente, Molière y sobre todo La Fontaine en sus *Fábulas*. Pero quizás ustedes se preguntan por qué los proverbios desertaron de la literatura francesa justamente en el momento en que la burguesía de este país empezaba a ocupar una posición preponderante en la vida nacional. De hecho, se trata de un fenómeno general, una especie de ley psicossociológica: a saber, que a partir del momento en que un grupo social se hace con el poder en detrimento de otro, que ocupaba hasta entonces la posición dominante, aquel grupo “inferior” tiende a hacer suyos los valores del grupo desplazado (o por lo menos algunos de ellos). Esto es lo que pasó con la burguesía francesa respecto a la casta

(14) M. ROMERA-NAVARRO, *Estudios sobre Gracián*, Austin, 1950.

(15) Benito PELEGRIN, “Ethique et esthétique du Baroque”, *Actes Sud*, Hubert Nyssen, éditeur, 1985, p. 209.

nobiliaria. Y una vez afianzada en el poder, ya no tuvo necesidad de una literatura que defendiera sus intereses de clase.

Las cosas corrieron casi parejas en España, aunque incompletamente y con mucho retraso. Pero finalmente los progresos de la industrialización, el desarrollo de las clases medias y la difusión de las ideas filosóficas venidas de Francia, inutilizaron, por lo menos en la literatura, los venerables “refranes de las viejas”. Y desde entonces nos cupo a nosotros, los universitarios y folcloristas, dedicarnos a salvar del olvido lo que podía serlo todavía.

Pero volvamos a las obras maestras del seiscientos y del setecientos y sobre todo a su posteridad literaria y su relación con los refranes. Como era de esperar, éstos abundan en la *Segunda Celestina*, la *Tragicomedia de Lisandro y Rosalia*, la *Eufrosina*, la *Policiana*, la *Comedia Selvagia*, la *Hipólita*, la *Serafina*, y otras obras por el estilo, que repiten más o menos mecánicamente la lección de la obra de Francisco de Rojas. Más original es el caso de la descarada *Lozana andaluza*, en la cual figuran numerosos e interesantes refranes. Pero más extraño aún es el interés manifestado por el gran Lope de Vega hacia la *Celestina* y la materia refranesca. Aparecen tipos celestinescos en no pocas comedias suyas (*El anzuelo de Fenisa*, *El rufián Castrucho*, *El arenal de Sevilla*, *El caballero de Olmedo...*), y naturalmente en *La Dorotea*, una de sus obras predilectas en la que figuran más de ciento cincuenta refranes (ciento cincuenta y tres en la lista establecida por Edwin Morby, en su edición de la tragicomedia, Castalia, 1958, pp. 493-501). Esta afición de Lope a los refranes puede sorprender a quienes consideran al Fénix un portavoz de los valores oficiales de su tiempo. Pero se sabe que, pese a sus pretensiones nobiliarias, sus actividades de familiar de la Inquisición y su tardía ordenación, Lope siempre se sintió atraído hacia la cultura “popular”. De ello testimonian, además de su inclinación por los refranes, los muchos retazos de poesía de tipo tradicional que salpican sus escritos y en particular sus comedias (cuyos títulos aparecen a veces en forma de refrán —procedimiento literario que también se encuentra en las comedias de sus discípulos e imitadores).

Sin embargo, no se crea que ese “popularismo” de Lope obedezca únicamente a razones estéticas y estilísticas; más que mera nostalgia “prerromántica” por una Edad Media idealizada, ese retorno a las formas de la lírica tradicional deja adivinar una percepción intuitiva de las transformaciones que se estaban produciendo en la sociedad española de entonces. Es lo que, con fino instinto, captó Rafael Alberti, gran admirador de la lírica y la dramaturgia lopesca, a las que rindió homenaje en una conferencia pronunciada en La Habana (abril de 1935), con motivo del tercer centenario de la muerte del Fénix (*Lope de Vega y la poesía contemporánea*) (16).

(16) Esta conferencia fue publicada en la *Revista cubana*, vol. II, n.ºs 4-5 y 6, abril, mayo, junio de 1935, págs. 68-93. Fue reproducida en *Lope de Vega y la poesía contemporánea*, seguida

“Lope —dice Rafael Alberti— alzó el telón del siglo con un gesto modernísimo de hombre de teatro. Se derramó a raudales sobre los problemas latentes de su época (...). Ciudadano nuevo, siente clarear los derechos civiles del burgués que comienza. Como Cervantes, él también presencia el choque de dos economías en pugna. No avillana a sus villanos, los remonta de clase, los clasifica en la nueva clasificación del derecho (...). Nuevas democracias facilitan el camino.”

De ahí, también, la “Modernidad” de los viejos ritmos (cantares y cantarillos, letrillas y bailecillos, coplas, versillos de seis, de cinco, de ocho sílabas, refranes) que Lope rehabilitó para convertirlos en armas “cargadas de futuro”; de suerte que Rafael Alberti pudo declarar, en conclusión de su conferencia, que la “gran lección de temporalidad” que nos dió Lope lo ha hecho “eterno” porque, “humano sin teologías”, vio hundirse un mundo y ascender otro, “el que está vivo en nuestro más nuevo concepto de la historia”.

Pero hay otro aspecto de la genialidad de Lope que cabe destacar también: aludo a la creación, en la *comedia nueva*, de la *figura del donaire*, o sea, el *gracioso*. Personaje heredado (parcialmente) del bobo del teatro castellano primitivo y sobre todo del “lacayo cómico” de las comedias de Lope de Rueda y Torres Naharro, el *gracioso* lopesco tiene, sin embargo, más afinidad con el *pícaro* a lo Guzmán. Existe una abundante literatura crítica sobre la “figura del donaire”; pero quería yo ahora llamar la atención sobre el librito de Charles David Ley titulado *El gracioso en el teatro de la península (Siglos XVI-XVII)* (17), en el que el autor constata que, en el siglo XVII, nacen en la literatura española “unos personajes que representan casi un concepto del humor enteramente nuevo (y) (...) que buscan un sustento aquí y allí mediante su ingenio” (p. 31);

“Es el hombre hábil de la clase media, que (...) cuando tenía que procurarse la vida por sus instintos, se llamaba Pícaro; y colocándose en un puesto servil en la casa de un noble, se convertía en el gracioso.” (Ibid.).

Cierto, Ch. David Ley aclara que el universo de la picaresca y el mundo en que suele vivir el gracioso son cosas distintas, y que, además, si “el pícaro puede llegar a ser un gracioso (...), éste no pasa por la vida del hampa” (pp. 35-36). No estamos muy lejos, me parece, del ambiente celestino-picaresco” y de este pasaje del Guzmán (citado por Ch. David Ley, p. 33) en el que figura esta declaración del protagonista:

“el tiempo que servía al embajador, mi señor, como has oído, yo era su gracioso.” (II.ª Parte, Libro I, cap. II).

de *La Pájara pinta*, Paris, Centre de Recherches de l'Institut d'Etudes Hispaniques, 1964 (89 pp.) (La conferencia ocupa las pp. 1-36).

(17) Charles David LEY, “El gracioso en el teatro de la península (Siglos XVI-XVII)”, Madrid, *Revista de Occidente*, 1954.

Correspondencias de este tipo abundan el libro de Ch. David. Ley. Considérese por ejemplo este pasaje (p. 19):

“Andando los tiempos, el elemento del *gracioso* del teatro de Lope se convertirá en algunas de las comedias de Molière en la voz del buen sentido burgués, que para Molière era la voz de la razón, y a la luz del buen sentido llegarán a ser ridículos los propios aristócratas. Algo de esto, por cierto, se apunta ya en Lope, siempre en lucha con su posición social humilde, y por la misma razón Calderón, que era verdaderamente de buena familia, sigue una tendencia contraria a la de Lope, y busca envilecer todo lo posible la figura del gracioso, cargándola con gran número de vicios cómicos, si bien es verdad que no inventó ningún defecto que no se pueda encontrar en alguno de los innumerables graciosos de Lope.”

Y considérese también este último ejemplo, en el que Ch. David Ley analiza la relación *amo/lacayo* en las comedias de Lope y constata que, frente a la gravedad del amo, el servidor no tiene más remedio que acogerse al humor (p. 40):

“El humor, prerrogativa de la gente baja, sólo empezaba con el lacayo y los de menor categoría aún. El humor es compensación, es reconocer que la vida no es capaz de satisfacer todas las apetencias, estoicismo y, a veces, bondad. Si el humor es virtud, es una virtud poco practicada por aristócratas poderosos. En cambio, el gracioso compensa con sus donaires el no ser noble y poderoso, como secretamente desea”.

Me parece que estas opiniones de Charles David Ley no están muy alejadas de las que sustento en esta ponencia.

Sea como sea, y para volver a la *Dorotea*, casi me atrevería a insinuar que este fruto tardío de la tragicomedia de Fernando de Rojas es más afín a la verdadera esencia de la picaresca literaria que muchas de las seudonovelas picarescas posteriores al *Guzmán*, en las que, las más de las veces; el protagonista actúa, por así decirlo, más como *persona* que como *personaje*. Entiendo por *personaje* el pícaro reflexivo y moralista del *Guzmán*; y por *persona*, el pícaro en su *materialidad*, que vive groseramente y sin escrúpulos su existencia pecaminosa. Así, el *personaje* es un puro ente de razón y de ficción; la *persona*, ella, es la designación de lo que hoy se llamaría un “pillo”, un “granuja” o un “sinvergüenza”, sujetos que encontrados a cada paso en la vida cotidiana y también en miles de novelas o películas que no tienen nada que ver con el “espíritu” de la picaresca literaria. En suma, el “pícaro-personaje” es una *esencia*; el “pícaro-persona”, un pedazo de *existencia*, exactamente lo que en francés se llamaba le “gueux”, protagonista de los “romans de gueuserie”, que son sin duda lo mismo que las “novelas con pícaros” aludidas por Francisco Rico en su obra citada (18). Herederas más bien del *Lazarillo* y del *Buscón* que del *Guzmán*, estas novelas (a veces meros cuadros de costumbres) constituirán uno

(18) *La novela picaresca y el punto de vista*, p. 135.

de los elementos básicos en la formación de la novelística moderna a partir del siglo XVIII (sobre todo en Francia y en Inglaterra, patrias de las burguesías triunfantes). Su posteridad literaria directa será lo que se llama en Francia el “roman de formation” o “roman du parvenu” —o “roman du Bâtard” en la terminología de la psicoanalista Marthe Robert (19)—, o sea el relato de la ascensión social de un joven pobre y ambicioso (y muchas veces poco escrupuloso) en la sociedad burguesa. Las novelas de Balzac, Stendhal y Dickens corresponden, en el siglo XIX, a esta definición. Pero en los dos siglos precedentes muchas obras maestras, en Francia y en Inglaterra, habían preparado esta eclosión, o “explosión”, de la novela moderna y contemporánea. Citemos los autores y los títulos más relevantes: Furetière (*Le roman bourgeois*); Charles Sorel (*La vraie histoire comique de Francion*); Scarron (*Le roman comique*); Daniel de Foe (*Robinson Crusoe*, *Moll Flanders*); Lesage (*Le Diable boîteux*, *Histoire de Gil Blas de Santillane*, *Turcaret ou le Financier*); Diderot (*Jacques le Fataliste*); Sterne (*Tristram Shandy*); Beaumarchais (*Le mariage de Figaro*); Henry Fielding (*Tom Jones*)... Por supuesto, en todas estas obras figuran muy pocos refranes —aunque no los ignoraron del todo algunas novelas de Balzac y de Dickens (20).

Pero tal vez ustedes piensen que estas consideraciones nos han llevado muy lejos de España y de sus refranes. Ya es tiempo, en efecto, en conclusión de esta ponencia, de abordar un último problema que he dejado para postre: la huella de la picaresca literaria en la obra de Cervantes.

Hemos visto que algunas obras narrativas de Cervantes han sido calificadas de “picarescas”. Es el caso de *Rinconete y Cortadillo*, *La ilustre fregona*, *El casamiento engañoso* y *Coloquio de los perros* y también, algunas veces, de unas cuantas otras que pertenecen al género dramático: *Pedro de Urdemalas*, *El rufián dichoso* (el primer acto), *El rufián viudo*. Ahora bien, repito, todas estas obras no tienen de picaresco sino algunos rasgos formales y superficiales. De suerte que no les extrañará a ustedes si les digo que, fuera de *Pedro de Urdemalas* (comedia que recoge numerosos elementos folclóricos), todos estos escritos cervantinos están desnudos de refranes. Bien conocido, en efecto, es el poco entusiasmo que Cervantes manifestó hacia el género picaresco, y en particular hacia el *Guzmán*. Recuerden, en el *Quijote* (I, 22), el episodio del encuentro de don Quijote con Ginés de Pasamonte, galeote y gran bellaco, como Guzmán, y, como él, autor del relato de su propia vida (*La vida de Ginés de Pasamonte*). Al responder a don Quijote que le hace preguntas sobre la calidad de este libro, Ginés puntualiza que en él “se trata de verdades y que son verdades tan lindas y tan donosas que no puede haber mentiras que

(19) Marthe ROBERT, *Roman des origines et origines du roman*, Grasset, 1972.

(20) Véanse, por ejemplo, Alain JUILLARD, “Discours proverbial et écriture romanesque dans la *Comédie humaine*: le cas de Un début dans la vie”, en *Richesse du proverbe*, op. cit., vol. 2, pp. 261-272; María BOQUERA MATARREDONA, “La traducción en español de paremias en *The Pickwick Papers*: refranes y proverbios”, en *Paremia*, n.º 3, Madrid, 1994, pp. 89-96.

se le igualen". Admiramos el humor cervantino. Las verdades a las que alude Ginés son sin duda del mismo tenor que las que Guzmán asesta profusamente en la novela de Mateo Alemán. Ahora bien, Cervantes también plasmó otro impenitente y prolijo refranista. Pero a diferencia de los de Guzmán, los refranes de Sancho distan mucho de constituir una doctrina coherente. En la conferencia que pronuncié con motivo del I Congreso Internacional de Paremiología, traté de mostrar que la forma en que los citaba el Escudero —de modo contradictorio y hasta absurdo, "a troche moche" (II, 43), y a menudo en ristas interminables (prohibidas por los doctos)— constituía el exponente más perfecto del humor. De tal suerte que la incontinencia paremiológica de Sancho se ha hecho proverbial, mientras que los "sermones" de Guzmán, que acaban por "ahogar" la ficción, quitan, a fin de cuentas, mucha eficacia al alcance "filosófico" —y tal vez artístico— de la inmensa novela de Alemán. Sancho, en cambio, es inmortal, como lo son también sus hermanos culturales: los "tontos listos" que poblaron los folclores del mundo y que se llamaron Juan Tonto en España, Jean (le) Sot en Francia, Jan lo Bardot en Occitania, Zane en Venecia, Hodja o Djoha en tierras musulmanas..., y no olvidemos el Til (Eulenspiegel) alemán y flamenco, el Simplicius Simplicissimus de Grimmelhausen y, naturalmente, el soldado Chveik de la novela de Hasek.

Finalmente, no estoy muy seguro de que a Cervantes le importara mucho el destino de la burguesía nacional o de cualquier otra clase social. Lo que imagino, es que era demasiado escéptico para creer que bastara con cambiar de gobierno para cambiar la humana condición. Acaso, para él, el refranero, con su naturalismo ingenuo y socarrón, revelaba la verdad del hombre... Pero basta de filosofías, que "al buen callar llaman Sancho", o "santo", como también dicen algunos que, según la extraña glosa del maestro Correas, "no entienden el misterio de Sancho".

ESAERAK ETNOGRAFIA IKUSPUNTUTIK

Durango, 1996-XII-07

Juan Manuel Etxebarria Ayesta

Arrastion entzuleok!

“Min bako arrana ugerra(k)tx(y)an” dino Zeberioko esakera zahar batek, baina nire arranak badaragoio eragon be eta ganoso gure euskal mundu zaharren edertasunak etorkizunera bideratzen, bildursartu barik, “eztan bedarra berez igertu” esakerari eutsiz.

Etnografia ikuspunturik goratuko diot euskal esaeren munduari eta horretarako, Bizkaiko Etniker taldekide lez, On Jose Migel Barandiaran, gure maixua aipatu behar, besteak beste, bere interdisziplinari biltze lanetan, esaerek euren leku apartekoa dutelako.

I. ATLAS ETNOGRAFIKOAREN PROPOSAMENA

On Jose Migel Barandiaran, gure maixua, aipatukeran, berak, 1968an Zaragozako “I Congreso Nacional de Artes y Costumbres Populares”eko “Bosquejo de un Atlas Etnográfico del Pueblo Vasco” hitzaldian, eta, 1969an “V Jornadas de Estudios Folklóricos Aragoneses”eko “Criterios generales para una investigación etnográfica de los Pueblos Pirenaicos” berbaldian jorratutako puntu programatiko batzuk aipatuko ditut.

1. Gure Etnografia lanetan bildutako datuak, gure herriaren tradizioetik hartuak dira gugana heldu diren neurrian. Gaur eguneko kultura ez da urteetan zehar gure herri zaharretik etorri zaiguna bakarrik, ezpabere, lau haizeetatik gugana heldu eta onartutakoa ere.

2. Gure ikerketariko asko deskripzio estatikoak dira, ia morfologikoak, kontestotik atereak. Baina, gauza bat da datu biltzea beste barik eta beste bat “izate kulturala”ren berri ematen diguna. Beraz, herri-bilketa giza-kontestutik isolatzea eta objektibatzeak, errealitatetik urrunduko gaitu.

3. Irudi ikustetik bakarrik ezin dugu gure kulturaren berri sakona jakin, gizakiak bere medioan bizi duena zehatz jasota baino. Bizi ez dena nekez ulertuko da etnologian.

4. Gauza edo jasoera baten deskripzioak ez du estatikoak izan behar. Herri baten, gizartean, elementu bakoitzak fisikoki eta izakeraz jokatzen du gi-

zatasunean, bizitzaren joanean-joanean, norbere eta gizartearen kultura garatzen.

5. Gure bilketa lanean, jaso den materiala zenbateraino bizi den adierazi behar da batetik, eta herrian edo herriz kanpo noraino hedaturik dagoen bestetik.

6. Euskal Herrian, oraindik, leku zabal edo txiki asko dago bilketa-lana egin gabe. Eginbehar urgentea dugu. Batetik lekukoak zahartuz doazelako eta bestetik mundu modernoari begirako aldaketa arin bat bizi dugulako.

7. Lurralde bakoitzeko herri-jakituriadun lekukoaren norainoko akulturazio prozesuaren deskribapena egiteko daukagu neurri handi baten.

8. Esandako guztiagatik, urgentea eta behar bahaurrezkoa dugu, bilketa proiektu hau, metodo egoki batez aurrera eroatea Euskal Herri luze zabalean. Talde-laneko monografia zehatz hauekin, Euskal Herriaren bizitze kulturala jasoko dugu.

On Jose Migel Barandiaranek proposatu zuen Atlas Kultural hau aurrera eroateko, Etniker taldeak sortu zituen. 1969an, Departamento de Arqueología de la Universidad de Navarra. 1972an, Gipuzkoan, Sociedad de Ciencias Aranzadi de San Sebastián. 1973a, Bizkaian, Departamento de Etnografía del instituto Labayru de Bilbao. 1974an, Araban, Seminario Alavés de Etnografía. 1986an, Iparraldean, Association Lauburu de Bayonne.

II. ESTRATEGIA ETNOGRAFIKOA

Etniker taldeen ikerketa bidea, puntu hauetan laburtuko genuke, beti ere, On Jose Migelen Barandiaranen erizpidea jarraituz.

1. Ikerlari bakoitzak, norbere herrian egingo du azterketa. Alde batetik barrurik hara ezagutzen duelako bere herria eta bestetik herritarrenganako harremanetarako bidea egina daukalako.

2. Kuestionario berdinez eta metodologia berberaz ezagutaraziko da herri baten bizikera eta bere kultura.

3. Ikerlari bakoitzak, tokian tokiko hizkuntza-erregistroa ezagutuko du. Era honetara, zehaztasunez jokatuko du transkripzio lanetan.

4. Bilketa ez da morfologia hutsa izango, izakera bakoitzaren funtzioa eta kontesto kulturala adieraziko da.

5. Datu etnografikoak, lekukoaren memoria heltzen denerainokoak izango dira. Ez dira pasatutakoak bakarrik izango. Noraino bizi eta onartu diren ere adieraziko da. Gainera, bizikera berriak ere jasoko dira, noraino berriak zaharra aldatu duen esanez kultura aldaketa prozesuan.

6. Etniker talde-lanak kontrastatu egingo dira lurraldeka lehenengo eta urteroko talde guztien bileran.

III. KUESTIONARIO EDO GALDEBIDEA

Lehenago ere esan denez, Etniker taldekideok kuestionario berbera darabilgu gida bezala gure kanpo-lanetako bilketa egikeran. Baldintza hau behar beharrezkoa da osotasuneko bilketa lan bat egiteko.

Horretarako, On Jose Migel Barandiaranek "Guia para una encuesta etnográfica" sortu zuen eta bertan, 850 galdera agertzen dira, bederatzi kapitulu nagusitan banatuz:

0. Auzo eta herrien datu geografikoak.
1. Sail domestikoa: etxea, elikadura, janskerak, familia eta harremanak...
2. Sail domestikuko usadioak: tresneria, garbikusia, jolasak, gaisoak, erligioa, pasaje erritoak (jaiotza, bateoa, ezkongaiaroa, ezkontza, heriotzea...).
3. Ekintza saila: nekazaritza, artzaintza.
4. Ekintza saila: Itsas tresnak eta arrantza.
5. Ekintza saila: nekazal-explotazioa.
6. Ekintza saila: Artesania eta gainetikoak.
7. Lurralde saila: Herria, auzunea. Lege eta ohitura araudia.
8. Kulturizazioa: Etxea, eskola, siniskerak, jaiak, urteoroak, mitoak eta gainetikoak.
9. Biografia-etnografikoak: Berriemailearen datuak, formazioa, bizitze neurria, harremanak, statusa, kultura aldaketa, gainetiko bizikerak...

Kuestionario hau, gida komun bezala darabilgula esan dut, absoluto kutsua albo batera utzita. Izan ere, tokian tokiko elkarrizketak egin ahala, galdera berriak etortzen zaizkizu gogora eta hori ere jaso egiten da eta gero kontrastatu.

IV. INKESTA

On Jose Migel Barandiaranen inkestaren helburua hauxe litzateke: Gure herriaren izakera bereizten duten arau-sistema, estruktura eta funtzioak aztertzea.

Eginbehar honetan, gure herriarenganako obserbazioa eta informazioa lirateke biltze ardatz nagusienetariakoak.

a) Obserbatze hau ikuspuntu bitatik egindakoa izango da: alde batetik, morfologikoa eta bestetik funtzionala.

Ikerketa morfologikoak objektua bere elementuetan analizatuko du euren sintesia eginaz. Esate baterako, etxe bat, bere plano eta orokorrean aztertuko bada ere, bere zatiak ere egingo dira osotasun horretara heltzeko.

Azterketa funtzionalak ostera, konportamentu, helburu eta esangurak edukiko ditu aztergai bezala. Funtzioa, zatiturik azter daiteke baina gero espazio-denporan estrukturatu behar da, gizakiaren urteetan zeharko humanizazio eta guzti.

Gure azterketak, ba, objektu materialetik funtzio fisikora joan behar du lehenengo eta hortik esangura edo bizikera kulturalera.

b) Informazioak obserbazioa osatu behar du. Inkestalariak gutxienez aurreko mendeko datuen berri jakin behar du, (zaharragoak baditu hobe), EBO-KAZIO itxurazko bat lortzeko.

Berriemaileak, ahal dela, natiboak izan behar du. Bere aurrekoak bertakoak izan badira hobe kontesto diakroniko on bat egiteko.

V. ESAERAK

Etnografiako ikuspuntu orokorra eman ondoren, esaeren munduan sartuko gara eta esandako guztiaren barruan kokatu.

On Jose Migel Barandiaranek, bere “Guia para una encuesta etnográfica”-ko “Grupo doméstico” deritzon atalean hauxe dino: *Cada lugar, accidente geográfico, objeto y hecho que se describa, debe ir acompañado del nombre y de los dichos populares que al mismo se refieren, procurando que la transcripción se haga con la mayor exactitud.*

Esaerak ez dira bizitzatik apartekoak, bizitzarenak dira, espazio-denporan mamituak eta belaunaldi bakoitzak onartuak bizitzaren joanean joaneango legean.

Bide bat zelangoa den jakiteko, norbera bertatik ibilita egotealakarik ez dago. Ni, On Jose Migel Barandiaranek sortutako ETNIKER taldekidea nauzue eta bere inkesta Zeberio neure herrian egiten nabil hogeitau urte luzeotan.

Inkestaren barruko Esaera mundua biltzeko, nik neuk egin dut neure bidea. Zein eta hauxe: Nire neure gurasoak ditut berriemaile. Esaeretarako batez ere neure ama.

Hasieran, inkesta egin ahala, esaeren galdera egiten hasi nintzen baina emaitza urritxua sugertatu zitzaidan.

Baina nire neure bidea zabaldu nahian, bitargi bat ikusi nuen esaeren ebokazioa lortze bidean: “Bizitza non esaera han”. Eta orduan esan nion neure amari: Kuaderno bat ekarri dizut, urte barruko egun, jai, ospakizun, ekintza, bizikera, ohitura eta abar guztiei buruzko esaerak bertan idazteko.

Asteburuetan, Zeberrioko baserrira joaten nintzen eta naizenetan, han neukan eta daukat nire ama kuadernoa zabalik esaerak edo eta antzekoak erakutsi nahian.

Nire lana, esaerok fitxatu eta aztertzea da. Dagoeneko, 500 etik pasatu gara eta urteetan ibili arren, oraindino ez da agortu esaera-iturria.

Beraz, arrazoia du On Jose Migel Barandiaranek, ni neu ez banenbil barrurik harako bilketa egiten, pentsatu ere ez horrelako altxorrik aurkitzerik. Esaera batek askotan, beste bat dakar eta nik neuk ere gurasoengandiko esaera asko bizi dituk eta hori oinarrizkoa da ebokazioa lortzeko.

VI. BILKETA METODOA

Ahorik hara zein magnetofono edo bideorik harako esaera bat, ahal denik eta zehatzen idatzi behar da iturri zuzena adierazteko.

Aurgorazkoa izan arren, nik neuk hiru erataria idazten ditut esaerok: Alde batetik transkripzio fonologikoan, bestetik, fonetikoan eta azkenik literario arautuan. (Lehenengo bere euskalkian eta gero nahi bada batuan).

Gehiago oraindik; esaera bat, bere kontestuan sartu behar da eta horrela ere argitasun gehiago behar bada, eman egin behar da, sarri askotan, bizitzaren joanetorrian zaharkiturik geratu delako edo eta beste edozein arrazoigatik. Horrez gainera, eta etorkizun luzeari begira, ondo legoke beste hizkuntza batera itzultzea ere.

VII. ESAERAREN NONDIK NORAKOA - NEURE BIDEA

Jarraian datozen esaera edo eta antzerako guztiak, neure amagandik jaso ditut urteetan zehar.

Lehentxoago ere esan dut baina galdeketa bakoitzean esaera bidiru baino ez nituenez lortzen, azkenean, koadernu sistemara jo behar izan dut. Eta gaur bat, bihar bi, hona hemen bostehunetik gora, urteko bizitzatik atereak, oraingoz alfabeto-ordenaz eskeiniatz.

Dena den eta argitasun bidean, neure amari bildutako esaera bat edo besteri jarraipena egingo diot, Zeberiotik kanpo, behar bada, ezagutu ere ez direlako

egingo. Nik haragokoari eskeintzen diodanaren antzerakoa neugana baletor, pozik baino ere pozago hartuko nuke altxor eder hori neurea aberasteko.

Adibide batzuk hartuz, hona hemen horietariko esaera bat edo beste bere inguru eta guzti:

1. “árdurak lagundukotzu” Lit. ardurak lagunduko deutsu. Bat. Ardurak lagunduko dizu.

Esaera honek bere historia du. Nire amamak kontatzen zigun bera txikia zela sarri entzuten ziela esaera hau bere aurrekoei. Lehenengoz entzun zuenean hauxe gertatu zitzaion: Orandino umea zela, uretan joateko esan zion bere amak. Garai artan, ura errekatik ekarri behar izaten zen, kantin bi lepoan, beste bat eskuan eta sarritan erradea buruan dela. Nire amamak, hartu zituen tresnok eta errekarantz abiatzerakoan esan zion bere amari: ama, buruko erradea nok altzatuko dit ba burura? Ardurak lagunduko deutsu- erantzun zion eta joan zen nasai. Errekara heldu, tresnok urez bete eta han zegoen ezarrita ardurari itxaroten. Itxaron eta itxaron, gogait eginda zegoenez, hartu erradea erdi hutsik, imini buruan zelanbeist eta etxera bueltatu zen. Etxera allegatzean badinotso amari ernegusartu eta guzti: ama, ez dit ba beorrek esan árdurak lagunduko didala? Bai- erantzun zion bere amak- joan zaizu árdura laguntzera. Horduxean ulertu zuen esaera horren esangura.

2. “Saldaingo txakurrena pasau yako”. Lit. Saldaingo txakurrarena pasatu jako. Bat. Saldaingo txakurrarena pasatu zaio.

Eta zer gertatu zitzaion Saldaingo txakurrari? Ba, hauxe: Saldain, Zebe-rioko elbarrengo auzune bat da eta hango txakurren bat, seguru, eguerdiko go-sean, bere etxeko bazkariari itxaroten egon barik, Uriondoko auzunera joatea pentsatu zuen, behin haraz gero, han tertziozago bazkaiteko. Joan, joan zen baina Uriondora allegatu zenerako, han denak bazkalduta. Orduan, etxerako bideari eragon zion eta Saldainera heldu zenerako, berekoak ere bazkalduta. Egun horretan bazkalduta barik lotu zen eta hortik esaera hau.

3. “kontu erratuena batzean”. Lit. kontu erratuarena batzean. Bat. kontu erratuarena batzen.

Behin baten, gizonen bat ei zebilen eskean etxerik etxe eta zerena batzen zuen itauntzen ziotenean, hauxe erantzuten ei zuen: “Ba hara, kontu erratuarena batzen nabil. Orain dela urte batzuk, zenbat urte biziko nintzen kontuak atera nituen eta urte bakoitzerako neure haziendetarik urteko honenbesteko bat jaten hasi nintzen. Alosoko bizimodua neukan, egia esateko. Urteak joan urteak etorri, haziendak amaitu zitzaizkidan baina bizitzako urteak ez, horregatik nabil eskean kontu erratuarena batzean”.

4. “Estan bedarra beres igertu” Lit. ez dan bedarra berez igartu. Bat. Ez den bedarra berez ihartu.

Herritarren artean, era askotako kritikak egiten dira eta sarri askotan fundamentubakoak, enbidia edo txartoikusigureak eraginda. Berbabidetariko bat nesken ernaritzea izaten da. Sarri askotan, neska bat mutil batekin ikusiz batera, berbabideak hasten dira: bateko ernari egongo dena, besteko eztaikit zer etab. Honelako kritiken aurrean, ondogureko edozeinek erantzuten duen esaera hau xe da: “egia bada, denporak agertuko dau edurra mendian eta ezpabere, eztan bedarra berez igartuko da”.

5. “mendie artu”. Lit. mendia hartu. Bat. mendia hartu.

Esaera hau ganaduentzat erabilten da batez ere baina pertsonetara ere pasatu da. Artzainak ganaduentzat barruti bila ibiltzen dira, solorik solo edo mendirik mendi. Udagoienerantz, denporaldi handiak egiten dituzte ganaduek mendian eta pastoreak egunero joaten ibili beharreen, noizbehinka baino ez dira joaten. Horretarako ganaduak lekuingurune jakinean euki behar izaten dira. Horregatik, aldeztu aurretik, mendia hartu edo egokitu egin behar dute urrunegi aldatu ez ditzeten. Mendia hartzea, EGOKITZEA da, pastu-mendiari gustua hartzea.

Pertsonetan beste hainbeste gertatzen da, baina ez pastuagatik, ezkontzagatik baino. Lehenago, batenbat ezkontzen bazan baserri batetik bestera, “mendia hartu” behar izaten zuen ondo izateko, “mendia hartu” ezik, beleak beti bere haitzera!

ERANSKINA

I. ESAERA, ESAMOLDE, HITZ BEREZI EDO ANTZERAKOEN ZERRENDA

Ohar bezala, zerrenda honekin ez dut ezelako sailkapenik egin, entzundako moduan alfabetoz jarri baino. Zerrenda amaitu gabe honek beste era bateko tratamendua behar du baina kasu honetan “korpus”eko zati bat bezala baino ez da agertzen. Lehenago ere aipatu dut, baina hauze duzue nik Leonor Ayestari (neure amari) egindako eskaritik jaso ahal izan dudana eta jasoten ari naizena. Beraz, korpus osoaren sailkapenari dagokionez, Zeberioko euskera, Uriondo eta Undurrakoa zehatzago izanik.

“Abaderik esta yausten gastaña ganetik.

Abogaduek esbaieri inderra.

Adinon yaok egunero.

Agindue bat, emona bi, aginduegas kontentu ixin ai.

Agindu bayakon esauen ingo.

Agindute ine baño kokorioagoa.

Aginetan sarratuta nao.

Agogan berotu barik botaten yosak agokadak.

Ago biguneko artxoak ama bien esneak edan.
 Ago bixerrakas dao.
 Ago itxien esta aulirik sartuten.
 Agoko ogie baño gurago dau.
 Agoko ogie emongo lauke.
 Agotik urtenak agotik sartu.
 Akordatzakoan etorri yatak.
 Aldekoakas bakarrik eskondu sen.
 Ai, Jangoikoa, bat eta bera naikoa.
 Aitek in bauen be.
 Aldienak artu dau.
 Alla bako okeranak dariola.
 Altzaren ondoan altza ernetan dok.
 Amasulo utze da.
 Amaka bider esan yako baie.
 Amarrak, erantetortu mamarrak.
 Andafuerasko yantzie.
 An dalakoan emen.
 Andiago ingo estala umekerietan.
 Andiagoape entzun, Ikusiko... yusek!
 Andie dopa! (dok ba).
 Andragine dok gixon ori.
 Andramari Martikotik sortzire kukue espadator, onrak in.
 Andra in de.
 Andratara yakik.
 Andrea aratona, sarri faltauko da gausona.
 Andreari mosurikosoenak: begien, agoan eta usoan.
 Angeru beta ori (bat da).
 Ango ixikerea urek emoten yok.
 Ankartekoa bekokien balauko andreak, iñor enamorau bes.
 Anka yokoa dauko emetik.
 Aragoan be txakurrek ortosik.
 Arantzabako lora gitxi dao.
 Ardien erruek, bildotzak pagau.
 Ardurak lagundukotzu.
 Aren gibelak etxaukiek arrik.
 Arimea apartaurik, kortako txarrie dirudi.
 Arimeak urtengotzu.
 Arkiloka suster barik.
 Armin daoenak miñe sorrotz.
 Arrana(k)tx(y)o dotzies.
 Arrautza bi esin in abi beten.
 Arrautza mokoletik urtenda dao.
 Arriek estauko begirik.

Arri te orma dabil.
 Arteak artu esinik.
 Artu te artu mundue akabau.
 Artu temon mundue aurrera.
 Artzea baño sabalagoa.
 Artzea les dao.
 Asagariek seinbet eta maldasiño geao, bustena arroago.
 Asiek ine dirudi, inek urregorrie.
 Asiterako moduko gixona.
 Asko da ba!
 Askon ardiek otzoatxan (otzoak yan).
 Aspireak ekarriko yok etzera.
 Aspitik-aspitik esta gausona.
 Aspitikoa gañetu yako ortuarieri.
 Astakirten mandasain bet.
 Astegun burusurien kopea?
 Astoa atzerantza baño temosoagoa.
 Astoak esan leiok mandoari: kenai orti belarriandi ori!
 Asto askok lasto asko.
 Astue espada gero ori!
 Asune baño berdeago.
 Asur baltza yatzu ori.
 Aubea moskortute ta sagie osoan esin lei.
 Au da umean bereinkitue.
 Au dok sasoia ta bearrik es.
 Auriek, nagie yoten dau lelengo.
 Aurkitu dau neurriko sapatea.
 Aurrekoripe etxok ikusten.
 Aurten dana aryoa.
 Ausoko baiek, beti esne geao.
 Auxe dok kaka buruti bera itea.
 Atzamar puntetan asie da ori.
 Asbegiek (atz-begiek) susen dakaselata...
 Atzemardo egin.
 Atze ona dauko ta.
 Atzoa ta aburea asarratu dire, arkalenatire ta aituko dire.
 Bakean satos?
 Bake santue in dok.
 Bakotxak, bere opileri putz.
 Baspiek erantau.
 Bastarrakustietxan.
 Baten in da sarri kontau.
 Bat esan da bera bes.
 Beargin onantzat erreminta txarrik es.

Bearrak, bearra erain.
 Bearrestana beresbe agartuko da.
 Beatzakas arrie joten beti.
 Begi biekas ikusten dau bere kutune.
 Begiek urten inixtabik, inbidis yosite.
 Begiepaño gurago dau.
 Begiepota bearrean es yoan.
 Begi gustiek estaudie egun baten negar iten.
 Begipixuen saldu ganadue.
 Bekanekoa bota.
 Belea baltzago esta ingo.
 Beleak, beti bere atxera.
 Bepuruek astun.
 Beragas bixi bear estauena ondo dao.
 Bere andreagas bixi bea dau.
 Bereatarabil ori.
 Bere burue seosertzatauko.
 Bere fraketan enaunke on gure.
 Bere narruen enaunke on gure.
 Bereskorik estao iñon.
 Beroana kendu bea yako.
 Beste mutilok agartu dire.
 Beti allego bille.
 Betiko eskara ta.
 Beti labankerietan.
 Beti bastarrak enderdetan.
 Bideapetean dabil.
 Bidertzeko aratxak eta tabernako krಿದೆak, sarri sirrie.
 Biderdi in.
 Bietatik esite egon.
 Bijon daiela!
 Biosbakoa andreantzat.
 Biosberatute dabil.
 Bisi alargun dao.
 Bisiek, bisi lan, ile lurretzan.
 Bisipixuen saldu ganadue.
 Bitzetan bixi de.
 Burdiepe untau eskero irrintzarik es.
 Burlesar ibili.
 Buru barrie in.
 Burus belarri in.
 Burutu esinik ibili.
 Dabilela nondikure.
 Dabilenari pasetan yako ori.

Damuek urdaiek balitu, estau bear txarrie ilterik.
Dana bearrean ibili.
Dana be esta esa.
Danantzat estao beti feri txarrik.
Denporeak erakutziko dau edurre mendien.
Diruc, satza!
Domekako bearra astelenera esta allegetan.
Drogeak argi urtengo dau.
Drogosoa da galanta ori.
Edanbako ordie.
Ederra ta galanta batera estao adosein lekuten.
Ederra ta galanta basan be, ondo galdurita.
Edertasune lelengo umeataro.
Edur urtea, urte ona.
Egalak sabal dabis gausonerako.
Egiek, gusurreri yarrite etxon.
Egunek egune ur dauko.
Egun argis apartau oba batzukes.
Egunes amesetan.
Egunes kako ta kako, gaubes luse.
Egur eskarmantadue sugin ona.
Eguskie ta aurie batera, sorginek orrastuten.
Ekine baragarrie da, esine baragarriagoa.
Elexeak estau ori aspian sapalduko.
Elexastikue yatzu ori.
Emen serue t'an serue, esta gausa segurue.
Entzun de gor, ikusi te itzu.
Epebako pirrie.
Eperdibete leku ingo dau orrek.
Eperdien gatza dauko.
Eperdien mun iok oin.
Erdiek eta beste ainbeste.
Erdis erdisean itxi.
Era onari txera ona.
Errekadu iten yoateko barik eriotzean eske agintako obea.
Errementarien etzean sotza burrunntzi.
Errementarie untzezin begi gorrie.
Errenak, sala barrien be koxo.
Errentorea arri labanean bixi de.
Esa eskuen daukok.
Esanak esanda be.
Esan be itea.
Esan txarrekoa.
Esatea neke.

Esaten diren gustiek estire mesak.
 Es aukie da ona esiteko.
 Esebesa begireko da ona.
 Eser es eta saratea.
 Esiek iru urte, txakurrek iru esi aldi, saldiek iru txakurraldi, gixonak iru saldi aldi.
 Eskola sasi in.
 Eskondu arte larri, gero baragarri.
 Eskonparriten, galbaian be ure, gero erradan bes.
 Eskontzea estok malamasustea, sirrie(k)tx(y) aukona deabruen untzea.
 Eskontzea eta odolostea bero beroan.
 Eskurdunena: Aurten eskur asko yaok. Nok esan doa? ta naukure.
 Esnea ganas daoenean esku bete gatz surtera beieri errapea sein galdu.
 Estakisule? Dakisun aldea erretan basaunke «ai» ingo saunke.
 Esta luserorako.
 Estan bedarra beres igertuten da.
 Estao asbolarik errama iger bakorik.
 Esta parte onekoa.
 Estaukon les balauko, jaunekobea.
 Etortekoa bada etorriko da.
 Etorten badaki ba.
 Etzea esta barkue.
 Etzeatarrenagas pasau.
 Etzerako ingo dau orrek.
 Etzerako moduko gixona da.
 Etze utze gerra utze.
 Eun duket iteko trasea bea da auki.
 Frakapetean dabil gixajoa.
 Fraka(k)p(b)uruti yasten ibili de.
 Fraketan estu dabil.
 Galarteko babea.
 Galbarra oker dauka gausonerako.
 Ganeko gixona dan.
 Gariek: Nau nok bedarrik onera Artoak: ni ñaoan lekuen be etxaokoserik.
 Garrastealango mutile.
 Gasbako koadrillea.
 Gasteak, buruen be esteak.
 Gasteritxoanda.
 Gaubeko bearrak egunes agartu.
 Gatzetako be estu in gaur.
 Gerixaripes.
 Gixonagas da txakurregas es fiau, ormara iten daurie txixe.
 Gixonan anbisiñoa andrea eperdien akabetan da.
 Gixonari sentzune potroatara bajatu eskero estao sereginik.

Gixon in de.
 Gixon musturgorrie, edallea seguru.
 Gixonak il in bea dau ona ixiteko.
 Gogo esarri.
 Goien serue ta bean lurre lotu de.
 Gorbaaien begie atereape yoko lauke gurera.
 Gordetako leku onean auki osu ba.
 Goruetan ardazbidea libre atera san.
 Gois gorri arasti iturri.
 Gosea ona ser yar auki eskero
 Gosunea etorri yatak.
 Gurasoak umeari dana dotzo sor.
 Gureak in dau.
 Gure danerako orpoetan arrik es.
 Gure diruek arratosak.
 Gusur bi batera esin bota.
 Gusurre aginepañño aurrerago.
 Gusurre biderdikoa da.
 Gusurre dariola dabil.
 Il-bisiko dao.
 Ilean txal batarak frabikatik.
 Ile bistuko lauke salda onek.
 Ile lurrek selan yan alan aistu.
 Ilerikures da bixiteko gauses.
 Iluntze gorri ongarrri.
 In banau te... olangoak, goseak il ausen Bergaran.
 Inbidie sarnea balitz i beti aska.
 Inek in bakoari etxon.
 Infernuko deabrueri be kandela biges in bea yako argi.
 Inikidadeak kontetako esta.
 Iñon boltzako diruegas es kontau.
 Iñor es eta gerixea.
 Iñor esotute-n estaoela dao.
 Iñorriena: udan txirtxir da neguen eskean amak esan dau iñor estaoela etzean.
 Iperrandie sartu dau eta bator lanbroa.
 Irikiten estauen lapikoa sein do(k)p(b)a?
 Itaurren ondo gitxitaki.
 Iturrien beti txixelarri.
 Itzesoa be eskontzeak lotu i auen.
 Itzesoko aurie, urrineko egur igerra ta pobrean erresoia beti sobra munduen.
 Itzuen garrotadea letxe.
 Itzueri argi iteko ona yaok ori.

Itzulumurdiak andrari.
 Ixorrabari saos ala?
 Ixorrai!
 Jaunekobea.
 Jaungoikoak, beste leku beteti lagunduko dau.
 Jaungoikoakure dauena ixin daitela.
 Kaka larri barik in beako yostek.
 Kaka mokordoa emen itxite yon da.
 Kakapirri utze da.
 Kakitute dao.
 Kakokoa badauku te
 Kamiñeruen ixerdie agineko minerako ona.
 Kandelario egunean, eguskie baño otzoa ardi artean obe.
 Kanpoan larrosa, etzean arantzak eta sorrotzak.
 Kanpo ederra atzean gerra.
 Kaskie dariola dabil.
 Kaskondute dao umea.
 Katue alanbran baño estuago.
 Katue baño salagoa da.
 Katuek surtera adi, aurie seguru.
 Katu-katu inde etorri de.
 Keak galantagana yoten dau.
 Koipetzu beta ori.
 Kokorio ori alango ori!
 Kontzelau be esin de.
 Kontu erratuentzat batzean dabil.
 Korta bearrak.
 Kuarreak anegerdi esin artu.
 Labesue berogi auki eskero, ogiek erregi atera.
 Lagunabarra topau dau eskontako.
 Lanbrotik aurie nekes iten dau.
 Lapilotxeak, bete orduen ganas.
 Laratzu baltzak besbas baleki.
 Laratzu baltzak esotuko dau.
 Lardangañe irabasten dau.
 Larra be txarra da gero.
 Larregi eta bapesa bardinek.
 Lastan asko ta maite gitxi, asko gure ta bertan itxi.
 Lau marien pupue ta sortzien trapue.
 Leku onetik librau de.
 Lenago moro.
 Lepoak altzau.
 Leposurie yatzu ori.
 Lotzarri gitxiko gixona.

Lotzabakoantzat mundue, irabasten dauanantzat serue.
 Lotzabakoari lotzabako t'ardi.
 Lurmen bada yoko dau etzera.
 Lurre, sainbet eta bigunago, arra barrurago.
 Lurre yota dabil aspaldien.
 Luse beste sabal dao.
 Mai ondradue apartaute... Ori kaka dok.
 Makina bat bider entzun dau.
 Marabidein lau gixon, aun duketea andrea.
 Mayetza, lenago be otzak il i auen.
 Mendi arteko odaie.
 Mendie artu dau beingobaten.
 Mendiek estauko mendien bearrisenik, gixonak, gixonana bai.
 Mendiek estire alkartuten baie gixonapai.
 Min bako arrana ugerraxan.
 Min utze da ori.
 Miñegas irabasi eta lepoagas pagau.
 Miruek arra letxe.
 Miske bixi de ori propiedadean.
 Miskerie langaisto.
 Mosolloak etze ondoan kantetan, aurie seguru.
 Mugarrietan barruregi sartu de ta.
 Nabo-asi urte. arto urte.
 Nagien urek tenple bi, berogi edo otzegi.
 Naiko dauko surreti sartzean.
 Narrue berotu.
 Narrue yo.
 Narrue kendu.
 Narruten txonteari be ingo ñauskiok.
 Nauk in dot!
 Neska galantak dotea arpegien.
 Neska galantan bentajea, sirriek iteko ona parajea.
 Nire begiek estotzie kalterik in.
 Nogas gure ta exegas.
 Nondikure ta andixik.
 Nor? eta bera.
 Nogas? eta beregas.
 Noina? eta berea.
 Etab. etab... (sistema osoa).
 Nora gure ta araxe.
 Norbere burue erretako egur bille.
 Norberetzako gurestana etxako iñori emoten.
 Norbertzat onik es da, aurrekoari kalte.
 Nordeak iru egun ditu bereak.

Notara be badauko.
 Odolak ur iteko be.
 Odolostea barrizue da.
 Odol-utzitu in de.
 Ogieri yagi bi.
 Okile egarri danean aurie seguru.
 Ona dao ori eskontako.
 Onakaos.
 Onak, txarra dakar (denporea).
 On bille on bille bombille.
 Ondasun bidebakoak, deabruék ekarri ta deabruék eroan.
 Ondo bada eskerrik es eta txarto bada sesana.
 Ondo bearrean in dau.
 Ondo inen pague ate ostaién palue.
 On iteko beste yan dau.
 Onesean agoko ogie, txarresean kontus.
 Oñeskori(k)k (g)ures da saldiskorik etorries.
 Or doa mundurik aramayo.
 Ori be estok erralde andie.
 Ori bixiritao infernuen.
 Ori esta asko urrutuko.
 Ori esta gari garbie.
 Ori estok, gauberdiko astoan arrantzea.
 Ori te esku bete auli egobako.
 Ori txakur sarra da.
 Orpoetan ar barik ibili.
 Orpogoririk es ekarri gero eskonaurretik.
 Orrek iñori txarrik es, baia lagundu bes.
 Orrek lapiko andie barruen.
 Orrek titerea barruen d'arin bete.
 Orren esanagas es urrin yoan.
 Orren esanagas es yoan Bituriera gariten.
 Orren gaxoa ta txakurren koxoa bardin.
 Osasune dauku te.
 Otzoak otzokirik estau yaten.
 Otzoan agoti librau de.
 Parte txarrekoa da.
 Pitxin puntea baltzitude yaukok.
 Plageak arturik ibili.
 Plasa gixona yatzu ori.
 Pobrean umildadea es aukie.
 Porreapuruen yo arte.
 Putz-erroskillea emongoat.
 Saku bateko garie.

Saldaingo txakurrena pasau yako.
 Samaraño nao.
 Samasikue da.
 Santa Barbara, Santa Krus, Jauna balio sakigus, iñosentean ogie, Jaunen
 miserikordie.
 Santiagotan aurie kaballeroa.
 San Yurgi, artoak ereiteko goxegi (apirilaren 23) San Markos, artoak erein-
 de balegos (apirilaren 25).
 Sapoia dauko barruen.
 Sarama bes nire ondoan.
 Sar on in saitiela.
 Sartanak labeari eperbaltz.
 Sartan eperdi suririk ikusi ok ala.
 Sasbako ereitzea ta pobrean eskontzea bardinek.
 Sasien saratea bada seoser ixingo da.
 Sasi ostaire eroan.
 Saspi sutea da.
 Sator yoa ugeri.
 Seinakio dao sarri.
 Seinde...
 Seinekeaoka dabil.
 Selango alango bat.
 Selango baldea alango tresnea.
 Selango musikea alango yantzea.
 Selan gure ta alantxe.
 Semea semean ganean.
 Semendien San Martinek orio sagiek aurretik sein atzetik botaten daus.
 Semendiko idergie da argiena.
 Senar-emasteen asarrea sarri es aukie.
 Sainbet eta bigunago arra barrurago.
 Ser gure ta axe.
 Ser ikusi a ikisi.
 Ser yana faltauko da lenago sesana baño.
 Sie edango lauke.
 Sirkinipes.
 Sorieoneko bearra.
 Soro dao ondiño ori.
 Sorotz iok oin.
 Sorrak kanpaiak ordaintzen daus.
 Sorri-bideak inde dao arpegien.
 Sorri bistue baño txarragorik estao.
 Sorrik onena baño arkienik txarrena obe.
 Soso lumorrastubakoa.
 Sotzalbo be estau in.

Sue ta ure onak, baie belaunpetik.
 Sulorik sulo dabil.
 Suñe iñon kunako seño.
 Suseraturitabil.
 Susterbakoakas nora yoango sara ba.
 Tardentzea eskatu urlieri.
 Temosoari ekinago ta txarrago.
 Tragauko al das.
 Tripesile gogorturitauko.
 Txakur amesak iten.
 Txakurre ixin balitz, onaskero ausikadea.
 Txakurre(k) putzitan **ibili** de.
 Txakur txiker bat estau baligo.
 Txaramela langoa dauko barritzu orrek.
 Txarrie ilten dan astea ta eskontan dan urtea onenak.
 Txarto esateko geao dao itzueri argi iteko baño.
 Txarto iten dauena, bera apartetan da bidetik.
 Txiteapeste buru estauko.
 Txiterdi esanorduko badator.
 Txitipe estau atera.
 Txorie erramatipotateko moduko beroa iten dau.
 Txorie les dao.
 Txori errea agora etxatok ain fasil.
 Txorixoa burrunztien baño estuago.
 Txotxoka in.
 Txotxoka eltxoari be bai egas doala.
 Txurie goraka lamiñak.
 Uda goieneko loreak inder gitxi.
 Ukondoa ur baie mosurik esin emon.
 Umeak aman magalpe ondoan.
 Umeak Madrilen be ume.
 Umeak saratatzu... bota bea daus denporeak.
 Umean sentzune etzean entzune.
 Umeari kordela luse, edosein gause.
 Ume es asie.
 Ume galdue.
 Ume larrie.
 Umetik, gixona nekes.
 Ume yasoa da ori.
 Untxe te untxe be ingo saunke suk.
 Untze yoa.
 Urdaye katuen atzean.
 Urdaiek, Maietz luseataroas.
 Urdaieri gardamue baie pernileri eltxarra.

Urek emoten yok orko ixikerea.
Urikoa da ori.
Urlie esta gause esetako.
Urlie estok burutik mankuc.
Urliet, begiek itxi orduen, orkoak in dau.
Urliet, bepuruek astun.
Urliet etxaukok askapeko sorginik.
Urlien peseteak sei erreal baligo yosak.
Urliet esan beistike.
Urliet estauko nagiamarrarik.
Urliet etzeikusie in dau.
Urlie txarto dao, lur gorria atera espalei.
Urliet e... mosubelarriangoatxaukosak.
Ur otzeko sopak.
Urrekurtzealango semea.
Urrinean danak aberatzak.
Urrumen andi baritxabik.
Urteripe etxoako.
Uskaiek urten inik.
Yakatzu dabil gaxokarik egones ganera.
Yoskilean etzean erropa sarra kakoan.”

TRADIZIOA, IDAZLEAREN KALE KANTOITIK

Durango, 1996-XII-07

*Anjel Lertxundi,
euskaltzain urgazlea eta idazlea*

1

Hitzek, esapideek eta esaerek gutariko bakoitzak bizi izandakoa, oroimena, ahots joanen oihartzuna gordetzen dituzte beren altzoan: gure unibertso pertsonala izendatzen, deskribatzen eta kontatzen dute batetik eta, bestetik, unibertso kolektiboa, hizkuntza jakin bateko hiztun guztiek metatu duten jakituria eta jakinmina osatzen dute.

Katea luze baten katanbegia da idazlea, eta, adanismoaren tentaldia gainditurik, unibertso kolektiboak eraikitako tradizio literario zabala du bere inspirazio-iturri eta lan-eremu. Borges-ek honela deskribatzen zuen katea bere poema ezagun batean:

...zu zeu zara zure garaira heldu ez zirenen
jarraipen eraginkorra,
eta beste batzuk izango dira (eta dira)
mundu honetan hilezkor egingo zaituztenak.

Zer funtzio betetzen du, ordea, tradizio horrek idazle baten eginkizunean? Edo, beste modu batez galdeturik, zer egin dezake idazle batek tradizioarekin?

Tradizioa ez da fosil baten antzeko trepeta zaharkitu bat. Hizkuntza dinamikoa da, eta dinamika horrek eman dituen fruituen multzoa da tradizio literarioa: ahoz nahiz idatziz, belaunaldiz belaunaldi transmititzen den eta denboraren poderioan finkatzen den literatur ondarea. Erlatiboa eta kapitxosoa izan ohi da, ordea, ondare horren hainbat emaitzen iraupena: nire belaunaldiko idazleek modaren atzaparretan ikusi ditugu jaiotzen eta moda beraren atzaparretan desagertzen *laket, kausi, taferna, populu, pairatu, domeinatu, paia* eta antzeko hitzak; aski da, bestalde, hiltzat daukagun hainbat hitz, esaera, esapide edo poema baten halako ahapaldi bat garrantzizko testu moderno batean txertatzea, zaharkituztat geneukan horri bizitza berria emateko. Hitz eta esapide asko dago hiztegien bidegurutzeetan guk noiz jaramon egingo. Batzuk hil egingo dira betiko, eta beste batzuek uste genuen baino bizitza gehiago zutela demostratuko digute gutxien espero dugunean: demagun, kasu, sehaska-kantu xumeetako ha-

sierako hitzek eragin duten Obaba lur literario emankorra; *Zazpi urtez etxiki dizut senar hila kanberan* balada ezaguna baliatu zuen Mirandek *Eresi Kantari* ipuinean, hamazazpigarren mendeko gertakizun batzuk hogeigarrenera ekartzeko. Xalbadorrek Laphitzen esamolde bat, *Odolaren mintzoa*, erabili zuen bere oroitzapen-liburuko izenburu. Nik dakidala, Lizardi baino lehen ez zen *bihotz-begiak* esapidea erabili; bai, ordea, *bihotz belarriak*. Klitxe ezagun baten arragoan betikoa dirudien esapide berri bat osatu zuen Lizardik bere jario estetikoaren iturriak laburbiltzeko: *Biotz begietan*, bada. Garaitsukoak dira *bihotz-ezpainetan*, *bihotz-arimetan*, *bihotz-ahotan*, *bihotz-zainetan*... espresioak ere. Lizardiren *Biotz-begietan* horren ispiluan sortua da Orixeren *Barne-muinetan* ere. Orixek berak aitortzen du zorra liburuaren eskaintzan:

— Nori dioket opa
nik *Barne-muinetan*?
— Hiri, hik oroi baitidak
Bihotz-begietan.

Orixek Lizardiri egiten dion gorazarrea ikusiko zenuten guztiek hor. Bada, ordea, besterik ere: omenaldiaz gainera, Orixek garbi utzi nahi du bien poetiken desberdintasuna: baten poesiak *bihotz begietan* du iturri, bestearenak *barne-muinetan*, izpiritua irudikatzen duen toki definigaitz batean. Joan-etorrien bidaia etengabea da, bai, literatura.

Esperientzia bizi-bizia da obra literario oro, lehenaren oraina gauzatzen baitu, eta oraina etorkizunerako prestatzen. Tradizioa da, bestalde, idazle batek aurki dezakeen askatasun-eremurik bikainena: imitatu egin dezake, hautsi egin dezake, sortu egin dezake, eta hori guztia zilegi bazaio, tradizioari zor dio.

2

Nire belaunaldiaren haurtzaroan, etxeetan egiten zen euskararen eta tradizioaren transmisioa, eta transmisio horrek ahozketasuna zuen eusgarri. Liburuekin zerikusirik duten lehendabiziko oroitzapenen artean, berriz, txokolatetabletetan bildurik zetozen ipuin liliputiense batzuk ditut gogoangarrienak: izenburu arrotzak dituzte niretzat, baina berehala egingo zaizkit familiarrak: Cenicienta, Caperucita Roja, Ali Babá, Pulgarcito, La casita de chocolate... Irakurtzen dudana gaztelaniaz dator, liburuxketako hizkuntzak letra idatziaren eusgarri lustreduna du, eta, gainera, txokolate usainaren *plus*-a dakar. Lustrea eta prestijioa liburuetan dago, txokolate usaineko liburuhi haietan zein eskolakoetan. Liburuetako hizkuntza hura entzuten dut etxeko irrati handian ere... Bat dira liburuaren lilura eta gaztelaniarena.

Entzuten ditudan ipuinak, berriz, euskaraz kontatzen dizkidate, eta bada garai hartako ipuin bat gure amonari entzunda ikasi nuena. Zorri baten larruz egindako danborra baten ixtorioa zuen ipuinak kontagai, eta nik ezin nuen uler-

tu nola egin zitekeen danborrik zorri txiki baten larruaz. Artean ez nuen eza-gutzen, jakina, ez fantasiaren teoriarik, ez Gianni Rodariren binomio fantastikorik. Handik hamabost bat urtetara edo, amonari entzuten nion ipuin huraxe aurkitu nuen Azkueren *Euskalerrriaren Yakintza*-n. *Errege-zorria* du titulua, eta, Azkuek dioenez, Baztango Elbeteako gizon baten ahotik jaso zuen. Azkuerenak ez du alde handirik nik txikitari entzundako ipuinarekin:

Erregina batek alaba ttipito bat zuen, eta bein batez orraztatzen ari zelarik, zorri bat harrapatu zion. Zorri hura hil beharrean, nonbait gorde eta hazi behar zela erabaki zuten, zenbat handitzen zen ikusteko. Eta hala, egunak joan eta egunak etorri, zorria bargosta bat bezalakotsukoa egin zen. Baina zahartu ere egin zen, eta gero hil. Atsekabe handia hartu zuten horretaz erreginak eta alabak. Eta zorriaz zerbait oroitzapen egin behar zutela eta, larrua kenduz, danbore bat egin zuten. Gogoak ematen zelarik, danborea jotzen omen zuten, eta zorriaz oroitu.

Azkuerenean ere aurkitu izanak liluratu egin ninduen, orduan ikusi bainuen lehendabiziko aldiz eta praktikan nire amonaren ipuinekin ere bazutela liburuaren lustrerik. Pozik nengoen: literatur-lilura ez zegoen, bada, txokolate usaineko liburuki erdaldun haietan bakarrik.

Ipuina berridatzi nuen, forma berri bat eman nion, orijinalak (amonari goratzen nionak, nahiz Azkuerenak) ez zeukan umore pittin bat ere erantsi nahi izan nion, eta ipuin bilduma batean, *Gizon kabalen piurak* izenekoan, argitaratu nuen.

Aurkikuntza berri batek sendotu egin zuen, gainera, ahozkoztatuen eta idatziaren arteko lotura hura, behin, paper zaharren begirantzan, Iparraldeko egitura erritmiko honekin egin bainuen topo:

Halako gisaz, halako gisaz!
ez dakit zerk eman zidan gogora
eskua sartzeko kolkora,
handik atera nuen zorri handi bat,
hartaz egin nuen ehun kantaretako zahagi bat.
Gezurra ez badiat, egia diat.

Handik urte batzuetara, ordea, Daudet-en *Tartarin de Tarascon* gazteleraz irakurtzen ari nintzela, esaldi labur honekin egin nuen topo: *resonaba su viejo tambor de piel de pulga*. Garai beretsuan, berriz, *Zorri-larrua ezagutu zuen deabrua* izeneko ipuin bat irakurri nuen Alemaniako ipuin-bilduma batean. Antza pixka bat bazuen, ez gehiegi, nire amonak kontaktutakoarekin, eta bi aurkikuntzok bat-batean hondatu zidaten *Errege-zorriaz* nuen orijinaltasun-ustea, altxor literario amankomuneko gai baten aurrean bainengoen. Orainsu bi urte edo, XVII.en mendeko Gianbattista Basile idazlearen *Lo cunto de li cunti* irakurtzen ari nintzela, *La pulce* (Zorria) ipuina irakurri nuen. Amonak kontatzen zidan eta Azkuerenean dagoen ia ipuin berbera da. Nire amonaren ipuinak eta txokolate tabletetakoak familia berekoak dira.

Museum poeta greziarraren Hero eta Leandro poema gogoratzen zion Humboldt-i Izaro uhartean kokaturiko maitasun-istorio batek. *Don Pacheco eta doña Incarnación* irri-ipuin bat txertatu zuen Jean Baptiste Elizanburuk bere *Piarres Adame* nobelan: Molière-ren *Le medecin malgré lui* komediaren aldaera bat da. Webster-ek iparraldean bilduriko ipuin ugarien artean bada bat, *Mustroa*, Apuleioren *Eros eta Psike* narrazio famatuaren bertsio laburtua.

3

Ahozko tradizioan ere elementu ustez desberdinak (edo orain desberdintzat dauzkagunak) elkarren artean loturik ikusten ditugu sarri: haurren egitura askok zer-ikusi zuzena du, esate baterako, astolasterretako irain-bertsoekin: haurrek helduen egiturak bereganatu dituztela dirudi. *Dindan balendan* gisako egituratan, Peru zapatariak zer egin ote duen galdetzen denean, *emaztea urkatu!* erantzuten da, eta *hori ez da bekatu!* erantzuten jarraian. Haurrak *Errak to!* bezalako astolasterretako egiturak bereganatu ditu, eta jolas bihurtu.

Erdi Aroan oso baliatua izan zen Herioren sega berdintzaileak atzo hura, gaur hori, bihar ni eramango gaituela, eta pertsona-mailen enumeraketaz osaturiko klitxea. Etxeparek:

Non dirate egun hartan hemengo jaun erregiak
noble, konde, markes, zaldun eta bertze jaun nobliak...
eta haien armadako gizon sendoen balentziak?
Ordu hartan baliako gutxi haien potentziak.

Topiko horixe bera biltzen du testu idatziren batetik aterea dirudien gure folkloreko egitura batek:

Ez du ez pobrerik, ez aitunen semerik,
ez du ez haurrik, ez agurerik,
ez du ez arik, ez emerik,
Herioak berezten.

Herioari buruzko topiko horren sega itzaltsua hizkuntza guztietara heldu da, literaturaren bazter guztietara iritsi, ideia bera ageri baita, esate baterako, haur tipitaki batean ere:

Tipitaki, tapataki, zer ote den nork daki: Errege eta noble, zaldun eta bilaun, xinurri eta lehoi, denak garaitzen ditu.

Har dezagun, bestalde, *Odolkiak ordainetan* esaldia. Esaera askok bezala, badiu aldaera gehiago ere. Hiru ekarriko ditut hona. Interes handikoak dira, elkarren arteko hurbil-urrundu dinamikoa idarokitzen baitute:

- Txerri-muinak ordainetan.
- Txerrimoniak ordainetan.

— Zeremoniak ordainetan.

Txerri-muinak, txerrimoniak zeremoniak... Nondik nora egin du bidea le-
rraketa semantikoak?

Azken urteotan entzute polita lortu dute *Today-ko neskatilak* izeneko ber-
tsoek, hainbat tokitan argitaratuak izan baitira. *Idatz & Mintz* aldizkariak ha-
malau bertso horien faksimila argitaratu zuen 1984.ean:

Today-ko neskatilak
janzten dira pretty,
powder ipini eta
enseguida all ready
side-walkien pasatzen den
people guztiari
begia ginatu eta
come on right, in honey.

Bertsook, izatez, 1932. urtekoak dira, “Boise, Idaho-n, Euzkaldun batek
jarriak”. Euskaldun hori Simon Gandarias elantxobearra zen, eta bertso paperak
© moduko ohar bat dakar: “proibitia, nere berri gabe berriro bertso hauek in-
prentatzea”.

Ohargarria da *Today-ko neskatilak* horrek Euskal Herri osoan hedaturiko
trikitietako *Oraingo neskatilak* klitxe ezaguna duela oinarri.

Konpara ditzagun *Today-ko neskatilak* eta *Oraingo neskatilak* saileko edo-
zein irri-kopla Arnaud Haranburuk iragan mendearen erdi aldera argitaratu
zuen bertso-sail bateko ahapaldi batekin:

Les coquetes de ce your modak segitzeko,
vendraient leur pauvre mère ongi apaintzeko,
ceci est fort surprenant, gaitz da sinesteko
entrons dans les détails honen frogatzeko.

4

Ahokotasunaren altzoan jaioa da idazle batek esku artean darabilen esa-
pideen eta abarren mundua, eta han izan zuen bere lehendabiziko habia, eta
han aurkitzen du gerora ere abaro.

Aztartzeke dago ahokotasunak gure idazle klasikoengan duen eragina, eta
Villasantek Axularri buruz egindako ahalegina izango da, seguru asko, sal-
buespenik markagarriena. Gure autoreengan ere, batzuetan aise eta besteetan
nekez, jarrai daitezke ahokotasunaren urratsak eta urrats horien nondik-no-
rakoak. Laphitzen eta Xalbadarren *Odolaren mintzoa* eta Lizardiren *Bihotz-
begietan* aipatu ditut hasieran. Beste adibide batzuk ekarri nahi ditut orain
hona:

Etxepareren poema-liburuaren garaiko euskarazko eztei-agiri batek (1552), Mari Migel eta Diego direlako batzuen ezkontza klandestinoaren berri ematen digu:

— Nik Diego de Zufia ematen dizut neure fedea zuri Maria Migel ez bertze emazterik egiteko.

— Halaber, nik Mari Migel, ematen dizut zuri Diego neure fedea ene seartzat eta ez bertze senarrik egitekotz zu baizik.

Egunak joan egunak etorri, Mari Migelek tribunaleetara eraman zuen bere senarra, hark ezkonlegerik kunplitzen ez zuelako. Horretarako, ordea, ezkontza klandestinoaren berri eman behar izan zuten Mari Migelek eta eztei-eguneko lekukoek. Hona haietako batek, Martin de Carlos-ek, emandako lekukotza:

“Dice que le dijo el dicho Diego de Zufia que había dicho a la dicha María cuando le pidió que le diese su fe, *yo te doy mi fe si te cabalgo*, lo cual lo dijo en bascuence por estas palabras:

”— Nik ematen dizut neure fedea baldin baldin *jo baneza* haren senar izateko”.

Hitz horiek entzunda, nor ez da gogoratzen Etxepareren bertso famatuaz?:

Io badeza dardoaz ere gorputzaren erditik,
ainguriak baino oboro ez lerrake gaizkirik.

Ezin hilez bizirik ageri da Etxepareren beraren bertso batean, *ezin hilez bizi da Ote da mundu huntan* baladako judu erratua ere.

Axularrek, beste alde, *ijitoen kondea* deitzen zion ukimenari: “Zeren hura da ohoinen kapitaina: ijitoen kondea, besteen ebatzietan ere parte duena”. Axularren *Gerok* baino ehun urte gehiago dituen agiri zahar batean ere, Sunbilan izandako lapurreta batez ari delarik, *Uztaritz* gaitzizeneko ijito lapur baten aitormena jasotzen da:

“...deciendo en bascuenze, *bai egiazki jan ginduzen hiru ardiak eta urdea...*”.

Agiri berean hainbat aldiz deitzen zaio *conde* Uztaritz ijitoari: y luego el dicho *conde* dixo que era verdad (...) confesó el dicho *conde* estas palabras, *Arraiotzetik behin zamari bat jan genuen (...) bai, hiru lagun ginen*, y esto dixo el *conde* (...) y el dicho *conde* respondió *bai, guk ezeze, bertze ijitorik ere baduk Baztanen...*

Astolasterretakoak dira, berriz, Axularren beste esaldi famatu bateko iturria eta giroa: “Amorantea zen nagusi: no zen to: emaztea gizon, oiloa oilar”. Honela dio *Errak, to!* saileko astolasterretako elkarrizketa errimatu batek:

- Errak, to.
- Zer duk, to.
- Badakika berri?

- Zer berri?
- Gurdoenean oiloa nagusitu zaiola oilarrari.
- Zer ari dituk? Oilarra erruten?
- Ez oraino, baina oiloa kukurruku egiten.
- Josepe dea oilotu?
- Ba, eta Margarita oilartu.
- Berri horren ohoretan,
jo adarra errepikan,
klin! klan!

5

Gurean aranismoari egotzi izan zaio ahozko tradizioarekiko arbuioa. Jarraera hori, ordea, askoz ere zahartagoa da. Aranismoak baino ehun urte gehiago ditu gutxienez.

Anjel Zelaietak Peru eta Marixe ipuinen aurkako hiru testigantza interesgarri bildu zituen Juan Mateo Zabalaren *Fábulas en dialecto vizcaíno* liburua-ren hitzaurrean.

“Badago puntu bat, dio Zelaietak, Mogel zaharrarengandik atera, eta bai Bizentak eta bai Zabalak onartzen dutena. Ilustrazioaren usteei loturik, jende ikasiak badaukala zerbait gehiagorik, herri xeheak baino”.

Peru Abarkak bere semeaz dioena gogorarazten digu gero Zelaietak:

“Seme bata eskolatua da, liburu zalea; badaki erdara, eta euskaratzen dizkigu, gaua igaroteko, irakurri dituen ipuinak, baina ipuin onak, garbi eta inoren kalte gabekoak. Egoten gatzazkio ahoak zabalik entzuten, ume txikarrek Peru eta Marixaren *ipuin gatz gabeak* entzuten dituzten garraz. Lehengo egun batean berak buruz ikasita, esan zigun ipuin txit eder bat abade batek ipini zuena berba neurtu eta soinutuaz”.

Handik urte batzuetara, Bizenta Moglek ia hitzez-hitz eman zuen osabaren iritzi bera:

“Umeago nintzenean, berriz, entzun ohi nituen, zoro-zororik, eta pozez erotuta, atso ipuinak. Sinisten nituen egia handi batzuk bezala, *Peru eta Mariaren* ipuin barregarri eta *sustrai gabeak*”.

Gauza berbera dio, garai beretsuetan, Juan Mateo Zabalak ere:

“Gogoan dut oraindik zelan umetan entzuten genituen, ahoa zabalik, eta adurra zerigula, Peru eta Mariaren ipuin *sustrai gabeak*. Oraingo hauek dira sustrai handikoak, mami ederrekoak, eta on eta onura zabalekoak”.

Moglek, bada, Peru Abarkaren bidez, Peru eta Marixeren herri-ipuuingintza arbuizatzen du, eta *ipuin gatz-gabeak* direla esaten. Ordainetan, fabula sa-

siklasiko bat (*ipuin txit ederra*) kontaktzen jartzen du bere seme Txomintxo. Zer gertatu da? Peru Abarka osatzen ari den irudi naturalista hori ere *asmatur* dela, *sortur*, ideologia baten arabera *osatur*, eta hor ez dira Peru eta Marixe xaloak kabitzen: baserritar eskolatugabe horiek ez dute hitzen balio metaforikoa, ironikoa, polisemikoa ezagutzen, eta, batez ere, ez dute *letraren lustrerik*. Hizkuntzaren ikuspegi aurre-kontzeptuala dute.

Baina kritika ez da ohartu oraindik Peru Abarkaren emazteak ere Marixe izena duela (eta ez dut uste kasualitatea denik: Peru eta Marixe *Peru Abarkako* senar-emazte!).

Herri ipuinetako matrimonio axolakabe, arlote, zurruteroak ez duen sendotasun ideologikoa eman nahi dio Mogelek Basarteko bikoteari, Basarteko Peru eta Marixek osatzen duten bikote berria *eredu* izan dadin. Herri ipuinetako pertsonaia *gatz-gabe* berak dira Mogelek hautatu dituenak ere, baina, ideologiaren galbahean iragazirik, lustre berriz duindu ditu: galbaheketan *osatu nahi litzatekeen gizon euskaldunak* baztertu beharreko osagarriak kendu dira (alferkeria, zurruta, liskarra, hizkera narratsa...) eta berriak erantsi (fedea, oreka, bizitza bertutetsua, euskara garbia...). Ezjakinetik ikasira dagoen bidea eginak dira Mogelen pertsonaiak.

Mogelek *hil* egin behar zituen herri ipuinetako Peru eta Marixe, eta berriak sortu. Ni nago Mogel baliatu egin dela, Cervantes zaldun-nobelez bezala, herri-ipuinetako pertsonaia arloteen esistentziaz, bere neurriko euskalduna osatzeko. Mogelen Peru eta Marixek ez daukate deus herri literaturako Peru eta Marixerenetik. Hizkera bera ere desberdina dute, eta Peru zurruteroak nekez ulertuko lioke Basarteko Peru katedratikoari darabilen erretolika...

6

Oroimena nork bere neurrira josten duen kapa izaki, begira dezadan berriro neure haurtzarora. Oso garbi ikus dezaket euskaraz bakarrik dakien haur hura. Mundu oso-osoa du eszenategi. Garden daukat gaztelania ikasi berri duen haurraren isla ere. Bi eszenategi ditu, hizkuntzen arabera markatuak: ordu arteko mundu bera —etxea, lagunak, herria— eta letraren bidez manifestatzen zaion mundu exotikoa —eskola, liburuak, zinea—. Orain eszenategi bakar bat eta gero bi, ez daukat koszientziarik haur hark bizi izandako aldaketaz, aldaketaren prozeduraz eta prozeduraren denboraz. *Río* eta *ría* berezten dituzte don Antonio maisuak eta naturak, haurrak ordurarte *erriyua* ikusten zuen tokian. Bi hitzak, *río* eta *ría*, idatziko ditu don Antoniok pizarran. Haurraren *erriyuak* ez dauka pizarririk.

Osaba-izebak ditut Azkoitian, eta Oriotik Azkoitiara joan nintzen behin oporrak pasatzera. Bazkaltzen ari ginela, izebak postre garaian: —Anjel, txermenik nahi? Nik, ezetz. Gero, nire lehengusuak-eta postrea jaten ikusi nitueanean, gogoratu nintzen, asko gustatzen zaizkidala udareak.

Hamaika urte bete berri, etxetik irten, eta Seminariora noa. Joseba izeneko mutil bat ezagutuko dut hara iritsi helduko. Aurkezpenak egin ditugu gaztelaniaz. —Me llamo Angel. —Yo, Joseba. —¿Joseba? ¿Qué nombre es ése? —José, en vasco. —¿José, en vasco? Pero ¿José no es, pues, Jose en vasco?. Gogoratzen dudan nire lehen galdera esplizittoa da eszenategiez. Euskararen eszenategia menostua eta hautsez betea dago ordurako. Gaztelaniak dauka kulturaren lustre osoa. Familia eta lagunak nituen euskararen erreferentzia. Orain, ordea, gaztelaniaz mintzatzen naiz lagun berriekin. Etxean ere ama irudika dezaket nik bidaltzen dizkiodan gutunak irakurritz. *Querida madre*.

Hona oroitzapenok hemen gogoratu izanaren arrazoiak: bi hizkuntzen eszenategiak desberdinak dira, eta hizkuntza bakoitzak ere eszenategi ugariak ditu. Gorabehera amankomun asko dituzte elkarren artean, dudarik ez dago horretaz, baina eszenategi bakoitzak bere logika propioa du, bere amaraun propioa josten du.

7

Lizardik *Barne-muinetan* argitaratu zuenean, eten handia eragin zuen euskal poetikan. Bai hizkerak eta baita gai lirikoak garatzeko manera poetikoak ere ez dute zerikusirik aurreko poesiarekin. Etendura baino gehiago, amildegia egon zitekeen obraren eta irakurlearen artean. Baina, paradoxikoa badirudi ere, ni nago orduko irakurleak arazo handiagoak izan zituela hizkerarekin, Lizardiren poesiak ekarri zuen talaia-aldaketarekin baino.

Zein da, funtsean, Lizardiren orijinaltasuna? Lizardik guztiz desberdin diren bi gora-behera, europarra eta euskalduna, uztartu nahi zituen. Orixek bezala. Baina Lizardik tradizio europar garaikidea ekarri nahi izan zuen, eta tradizio horrek konotazio jakinak ditu (abangoardia, profanoa, begiak eta bihotzaren uztarketa, halako plastikotasun sentibera transmititu nahia...).

Orixek edaten duen tradizioa, berriz, ez da garaikidea. Atzera begiratzen du, eta, poesia mistikoaren tradizioarekin bat eginik, hango gaien alderdi intelektualenak ekartzen ditu, eta sentzualenak baztertzen. Orixeren garaian poesia katolikoak garrantzi eta ospe handia zuen, gogoratu besterik ez dago Paul Claudel-en *L'annonce faite à Marie* entzutetsua, eta poesia mistikoa sinbolismoaren hainbat alderdirekin uztartu zuena. Orixeren heziketa literarioa, ordea, oso bestelakoa zen, eta klasikotasunaren zentzu estatiko eternala zuen. Horregatik jo zuen, poesia mistiko garaikidearekin konprometitu ordez, San Juan de La Cruz-en balore seguruetara.

Lizardik zein Orixek euskaraz ez dauden bi poesia-mota garatzen dituzte. Eta darabilten hizkera literarioa? Lizardik baino errazago zeukan Orixek: San Juan de La Cruz-ek poesia herrikoira jo zuen, eta Orixek ere gertu zeukan gure kantutegi, balada, marijesien mundua batetik, eta eliz-giroko poesia eta kantutegiaren tradizio zabala bestetik.

Lizardik antolatu nahi duen poesiak ez dauka gertuan eredu poetikorik, baina zarauztarra ez da hutsetik hasten, askok pentsatu izan duen bezala. Espainiako poeta garaikideek hamazazpigarren mendera, barrokora, jo zuten bezalatsu egin zuen Lizardik ere, eta Oihenarteren hainbat ekarri poetiko bereganatu zuen: aditz trinkoa, hiperbatona, metro laburrak...

Labur adierazteko: idazle guztiok jotzen dugu, bakoitzak bere ezagupideen neurrian eta apeten arabera, tradizioa, baina tradizioaz egiten dugun hautamenak berezten gaitu, anitza baita tradizioa.

Idazle batzuk motz geratzen dira ahaleginean. Badakizue Lizardirengatik esaten dena: Lizardi, mon petit poète: Rimbaud etorri duk hitaz galdezka...

Hitz horiek adierazten ez dituzten beste kezka batzuk bizi zituen, ordea, Lizardik:

“Guk badakigu idazle errazak, olerkari errazak, gure aldean *publico* handia dutena; gure bakartasunean otzan-otzan etsitzen dugun ezker, zer dela eta zuek guri harrika?”. Eta aurreraxeago: “Baina elerti-gaietan ez da biderik zuzenena, norbere zale eta joeratik aterata ibilaraztea”.

Gordin esan beharra dago: ezin dira erritmo, neurri eta arnasa guztiz desberdinetako bi tradizio parez pare jarri. Talaiaren arazoa da.

Lizardiren kasuan, gainera, idazle bati estimatzen zaion gora-behera garrantzitsu bat dago, eta guztiz nirea egiten dudana, bai hizkera poetikoari dagokionez, baita materia poetikoari berari dagokionez ere: tentsioa. Idazlearen gogoak *aitzina, beti aitzina!* egin nahi luke, baina esku artean daukadan baliapide poetiko landu gabeen errealitateak ukalondotik oratzen dit, esanez bezala: hi, amigo, ez al hoa urrutiegi?

Pozik nengoke tentsio horixe nabarmenduko balitzaie gure literatur lanei: tentsioa hizkerarekin, tentsioa kontagaiarekin, idazleok tradizio zabal baten, tradizio horri eman nahi geniokeen etorkizunaren eta irakurleen artean soka batez marraturiko triangeluaren ertzak bat egin nahirik gabiltzan txerpolari baikara bokazioz.

8

Idazten hasi nintzenean, haritz, lizar eta pagoez beterik zegoen nire literatura. Lizardiren sagasti berri, sagasti zuriek halako ukitu piktoriko bat eskaintzen zioten euskal baso klasikoari. Mikel Lasak, berriz, bere haurtzaroko tamariza eta pikondoak desagertu direla oharturik, *gure denbora hunen desolamendua!* kantatzen zidan. Gabriel Arestiren *Maldan beheraren* ondorengo paisaia urbanoan ez neukan arbolarik. Deskrubritzeke (entitate poetikorik gabe, alegia) zeuden (eta daude) artelatzak, olibondoak, mahastiak, kainaberadiak...

Horrelakoxeak dira idazleok literaturaren zelaian dauzkagun aukerak: daukagunaren inguru-mariko glosa egitea, falta zaigunari arnasa ematea, edo, erre-

ferentzia multzo izugarri hori itogarrizat harturik, hortik ihes egin, eta euskal basoari su ematea. Ez dago besterik. Oso sinplea dirudi, baina zelai labur horretan dauzka idazle batek bere aukera guztiak.

Horixe da nire eremua ere: ez dut haritzez eta pagoez hitz egin nahi, zinez estimatzen dut Lizardiren sagastiek ekarri zuten aldaketa imaginarioa, tamarizen faltak adierazten duen hartzaro galduak bizi nau zuetariko asko bezala, eta ez daukat basoari su emateko bokaziorik. Nire poetikaren ardatz bihurtu ordez, erabili egiten dut basoa: ekintzen eszenategi soila da batzuetan, gertakizunen mezulari edo iragarle da bestetuetan, deskribapenei kolorea emateko elementua gehienetan... Eta izena jenerikoa du beti arbolen multzoak: basoa. Basoko argi xehetuak erakartzen nau. Adar artetik iragazten den lanbroak. Orbelaren hots hezeak... Horrekin guztiarekin akzio jakin baten giroketa lortu nahi nuke. Tradizioa neureganatzeko manera da.

Hizkera narratzaileari buruz, berriz, zer esan? Egiteko asko daukat. Ez ditut Tartas, Joanategi eta beste hainbat behar bezala ezagutzen. Seguru nago Tartaserenean aurkituko dudala esaldi bat baino gehiagoren antolamendu berririk. Egingo huke Joanategik badituela interesatzen zaizkidan parrafo-hastapen interesgari bat baino gehiago. Orain arte ez nuen, aitor dut, Duvoisin-en *Baigorriko zazpi liliak* ezagutzen. Egun hauetan irakurri ahal izan dut folio solteetan, eta parrafo ordenamenduari buruzko hainbat ohar jaso dut. Horretaz gainera, orain badakit hartzak nola galdu zuen buztana, badakit animaliek noiz galdu zuten hizketerako dohaina. Badakit azeriari ezagutzen nizkion hainbat izenez gainera (Luki, Luki Barrabasa, Axarko...) Iparraldeko tradizioan Borjatto ere deitzen ziotela. Eta orain ezagutu egiten dut, halaber, *Xerezaderengandik* edo Bocaccio-ren *Decameron*-etik datorkigun aitzakia baten inguruko ipuin bilketaren euskal testigantza bat gehiago: zazpi ahizpa ederrek ipuin bana kontatu beharko dute Baigorriko herriko jaunaren dotea nork jasoko...

9

Literaturak artifizioa du oro. Baita herrikoitasunaren sustrai herrikoenetan jasotako totem literario herrikoienak berak ere. Txiritak, gai serio bat kantatzen duenean, halako goi-sena batez janzten ditu bertsoak, garaiko hitz kultoak-eta bertsoetan tartekatuz. Gaurko bertsolari gazteak errejistro herrikoien bila ibiltzen dira, eta badakite hainbat girotan Txiritra bera baino askoz ere jatorrago izaten. Ilustreen kongresu batean, berriz, berehala adieraziko dizute, halaber, berak ere ikasiak, eta filologoak, eta ilustreak direla.

Eta herrikoitasunaren altxor eta gordailu izan nahi zuen *Euskaldunak* poeman Orixek honelako perlak sartzen dizkigu etengabe: "Tximist-ostotsez, erakus, Jauna, gure Sinai-mendi hontan, bakar zerala Jainko". Aurreraxeago: "Bebil, inguru, lur biribilla gaiztoz ta gaitzez naasirik. Gurutz-oineko Bildots-alboan zora bage egon nai dut nik, eguna sortzen den aldera".

10

Lapurdiko *Aitak eman daut dotea* kantu jostaria baliatu nuen *Otto Pette* nobelan Jonaneren eta Errondalen izua azpimarratzeko. Errondalek azpilik aurkitzen ez dion xalotasun batez hasi da Jonane kantari:

Aitak eman dit dotea
neurea, neurea:
Urdeño bat bere umekin,
oilo koloka bere txitoekin,
tipula gorda guzti haiekin.

“Jonanek maiz kantatzen zuen —jarraitzen du testuak— haurretako jolas hura. Haur taldeko bik beren eskuez zubi baten moduko arkuak osatzen zuten, gainerantzekoak, makurturik, arkupetik pasa zitezten; arkuak osatzen zutenek bakarrik ezagutzen zuten kantuko hitz seinalaturen bat esan arte ibiltzen ginen haurretan, harik eta hitz seinalatuarekin batera arkupean egokitua preso gelditzen zen arte, arkuak osatzen zutenen beso artean.

»O-tso-o-oak jan daut urdea,
neurea, neurea...

»*Otsoa* hitz ezkutua esan orduko, Jonanek bi besoak bizkar gainetik pasatu, eta preso hartu ninduen. Musu eman zidan ezpainetan.

»Nik, musuari erantzun ordez, Jonane ikusi nuen zure borrhoroen atzapurretan...”

Izuaren atari gisa erabili nuen nik, bada, Leon Barbier-ek Azkueri festagiroko kantu moduan eman ziona, gauza jakina baita egunerokotasunaren erraietan bazkatzen dela izua:

Otsoak jan daut urdea,
neurea, neurea, azeriak oilo koroka,
arratoin batek tipula korda,
adios, neure dotea!
adios, neure dotea!

11

Tradizio jakin bat tradizio jakin batetik. Ez dugu gure tradizioarekiko axolarik izan, eta, gainera, ia hizkuntzurtz utzi gintuzten haurtzaroan. Horregatik egiten zait beharrezkoa nire tradizioaren ezagutza, horrela bakarrik zorrotzuko baitut nire trepeta literarioa. Horrek ez dit, ordea, nire zereginaren beharra ezkututzen: albokoek zer egiten duten begiratu, eta aurrera egiteko naiz katea luze baten katanbegi.

Literatur tradizio oro apokrifoa da (baina ez iruzurra), eta giza errealitatearen interpretapen desberdinen biltoki da mendez mende eraiki den jauregi literarioa.

Eta hor, jauregi literatio eder horretan, neuk ere, ahal dudantxoan, literatura erantsi nahi nioke literaturari.

IV. HERRI LITERATURA JARDUNALDIAK

ONDORIOAK

Paremiologia gaitzat hartuta Euskaltzaindiak bere egin dituen Herri Literaturaren IV. Jardunaldiak amaitzerakoan, Jardunaldiok antolatu dituen Herri Literatura azpibatzerdeak, ondorio hauek ateratzen ditu ekinbide honen azken une honetan:

1. Azpibatzerde honen helburu nagusia herriliteraturako alderdi desberdinak ikertzea denez, eta mundu honetako teoria eta praxia sustatzea, bete-betean esan daiteke Jardunaldiok emaitza berezia eskuratu dutela taldearen helburua bete dadin.

2. Kanpoko jende espezialduen ekarria, oraingoan ere, garrantzizkoa izan da, guretzat osabide ezin-utzizkoa. Informazio ugaria emateaz gainera, metodologia zehatzak eta aberasgarriak aurkeztu dizkigute, eta ikuspegi berriagoak eskaini, guretzat lagungarri estimatzekoak. Gure eskerrona ikerle horientzat.

3. Bestalde, euskal unibertsitateko departamentuetan ari direnen ekarria ere aipagarria eta eskertzekoa da zinez, alderdi oso desberdinak eskaini dizkigutenez: euskal munduko informazioa, bilketa lana eta konparaketa beste hizkuntzetako paremiekin, alderdi linguistikoak, sozioalinguistikoak, etnografikoak eta etnologikoak, literarioak eta abar.

Beraz, euskal paremiologian azken urteotan egin den berrikuntza eta aurrerapena uka ezina eskaini zaigu, agian oraindik sakondu beharrekoa, batez ere gainerako jende espezialduen eginiko lana gurearekin erkatzean.

4. Ikuspegi berriak agertu zaizkigu, bai ikerketa aldetik, bai zabalkunde eta dibulgazio aldetik, bai praxi literario baten aldetik. Eta honenbestez azpibatzerdeak hornituztat ematen ditu bere helburuak.

5. Jardunaldiak Durangoko egin izanak esanahi berezia bereganatzen dutela aitortzen dugu. Eta bereziki Jardunaldiak, *Refranes* y *Sentencias* liburuaren lehenengo argitalpenaren (1596) IV. mendeurrenean, eta Euskaltzaindiaren lehen euskalegunen 75. urteurrenean egin izana, orduko ikerlarien eta gaurkoen arteko lotura azpimarratzen dugularik. Eta, bide batez, Jardunaldiak egiteko eskaini zaigun laguntza eskertu nahi genioke batez ere bertako Udal eta "Cafés Baqué" enpresari.

6. Jardunaldiotako hitzaldi eta txosten guztiak 1996 urteari dagokion *Euskera* aldizkariaren azken alean argitaratuko dira.

7. Azkenik, gure eskerrik beroenak Jardunaldiotan azaldu zareten guztioi, eta denon artean emango ahal ditugu ezinbesteko zaizkigun aurrerapausuak. Honelako nahikundez amaitzen ditugu Herri Literaturaren IV. Jardunaldiok.

Durango, 1996-XII-07

EUSKALTZAINDIAREN ERABAKIAK

EUSKALTZAINDIAREN ARAUAK

64

HIZTEGI BATUA

epai - erretratu

- epai
 epaiketa
 epail *Heg h. martxo*
 epaile
 epaimahai
 epaimahaiburu
 epaimahaiko iz
 epaitegi
 epaitu, epai(tu), epaitzen
 epe
 epeka
 epel
 epeldu, epel(du), epeltzen
 epeltasun
 eper
 eperki
 eperkume
 epifania
 epika
 epiko
 epistola
 epopcia
 epotx* c. ipotx
 era
 era berean
 erako (izond: *aziendentzat txit leku ona eta erakoa*)
 erara (adlag: *nire gogamenak erara eta egoki adieraztea*)
 craz (adlag: *auzotegi honetako baserritarrak nahikoa eraz eta polito bizi ziren*)
 erabaki 1 erabaki, erabakitzen ad
 erabaki 2 iz
 erabakiarazi, erabakiaraz, erabakiarazten
 erabakigarri
 erabakior* c. erabakigarri
 erabakitzaille
 erabakizun
 erabat
 erabateko
 eraberritu, eraberrri, eraberritzen
 eraberritze
 erabide
 erabilaldi
 erabilarazi, erabilaraz, erabilarazten

erabilera
 erabilerraz
 erabilgaitz
 erabilgarri
 erabilgarritasun
 erabili, erabil, erabiltzen
 erabilpen h. erabilera
 erabiltzaile
 eradoski, eradoski, eradoskitzen
 eragabe
 eragabekeria
 eragabeki
 eragaitz 1 iz. 'zailtasun, eragozpen': *bi eragaitz aurkitzen dizkiot nik gaztelaniari neurtitzerako;*
 2 izond
 eragiketa
 eragile
 eragin 1 eragin, eragiten, *du/dio ad : hotzak dardara eragiten du; gizon batengan eragin nahi izan*
zuen ezbehar eta okerragatik; motorrak eragiten dio ardatzari
 eragin 2 iz
 eraginarazi, eraginaraz, eraginarazten
 eragingarri
 eraginkor
 eragite = eragin 2
 eragon *Bizk: lanari daragoio, 'lancan ari da'*
 eragotzi, eragotz, eragozten: 1 *Ipar, zah. 'egotzi'; 2 Heg 'debekatu'. Objektua aditza dencan: argia*
ikustea eragozten didatenak; 3 erdarazko molestar, deranger: eragozten dizu hain berandu
deitzeak?
 eragozgarri
 eragozle
 eragozpen 'lanak': *barka eragozpenak*
 eragozpide
 eraiki, eraiki, eraikitzen
 eraikiarazi, eraikiaraz, eraikiarazten
 eraikin
 eraikitzaile
 eraikuntza
 erail, erail, erailtzen, *du ad*
 eraile
 erailketa
 eraitsarazi, eraitsaraz, eraitsarazten
 eraitsi, eraits, eraisten: 'jaitsarazi, bota': *agintedunak eraisten ditu beren aukietatik*
 erakargarri
 erakarmen
 erakarpen
 erakarrarazi, erakarraraz, erakarrarazten
 erakarri, erakar, erakartzen
 erakatsi *Ipar h. irakatsi*
 eraketa
 erakunde
 erakusbide
 erakusgai
 erakusgarri 1 iz: *orduko hizkuntzaren erakusgarri zenbait; 2 izond: hau bai amodiozko proba era-*
kusgarria
 erakusketa
 erakusle
 erakusleiho
 erakusmahai
 erakusmen

erakuspen
 erakustaldi
 erakustareto
 erakustazoka
 erakuste: *erakuste oneko liburuak*
 erakustoki
 erakutsarazi, erakutsaraz, erakutsarazten
 erakutsi 1 erakuts, erakusten ad
 erakustera eman: *biziki maite nauela erakustera eman dit*
 erakutsi 2 iz: *ez duzu nire erakutsien beharrik*
 eraldatu, eralda(tu), eraldatzen
 eraldatze: *egurraren eraldatze-prozesuak*
 eralgi, eralgi, eralgitzen: *dirutza handia eralgi zuen*
 eralgiarazi, eralgiazez, eralgiazezten
 eralki, eralki, eralkitzen h. **bahetu**
 eramaile
 eraman, eraman, eramaten
 aitzina eraman
 atoian eraman
 atxilo eraman
 aurrera eraman
 gogoan eraman
 gaizki eraman
 eramanarazi, eramanaraz, eramanarazten
 eramangaitz
 eramangarri: *askoren artean banatu da karga, eramangarriago gerta dadin; lanpa eramangarria, konputagailu eramangarria*
 eramankizun iz 'sufrimendu'
 eramankor: *onginahi eta amodio egiazkoa eramankorra da*
 eransgarri
 eranskailu
 eranskin
 eranskor
 erantsi, erants, eransten
 erantzi, erantz, erantzten
 erantzuera h. **erantzun 2**
 erantzuki 'Norbaiti bere hutsa, hobena edo gaizki egina aurpegira botatzea edo gaitzestea': *norbaitek erantzuki hau egin dio Euskaltzaindiari: espainol gisa jokatu duela*
 erantzukizun = **erantzunbehar**
 erantzule
 erantzun 1 erantzun, erantzuten ad
 erantzun 2 iz
 erantzunarazi, erantzunaraz, erantzunarazten
 erantzunbehar = **erantzukizun**
 erantzupen h. **erantzun 2**
 erasan, erasan, erasaten, *dio* ad: 1'craso, eragin': *eguzkiak erasan dio; gure herriek biziro erasan zioten; 2 'esazarazi'; 3 Naf 'curia egin': berandu arte erasan du; erasaten badu, elurra eginen du*
 erasi, eras, erasten. Batez ere *Ipar* 'hitz egin, murmurikatu'. Batez ere forma trinkoetan
 erasia iz
 erasian
 erasiaka
 erasiatu, erasia(tu), erasiatzen *Ipar* 'errieta egin'
 eraskin* c. **eranskin**
 craskor* c. **eranskor**
 eraso 1 eraso, erasotzen ad
 eraso 2 iz
 erasoaldi

erasoka
 eraspen 'debozioa'
 eratorbide
 eratorpen
 eratorri, erator, eratorzen
 eratu, era(tu), eratzen
 eratziki, eratziki, eratzikitzen
 eratzan Liter 'etzanarazi'
 erauntsi 1 eraunts, eraunsten. Batez ere forma trinkoetan eta *dio* ad: *ateak ateari darauntsanean*
 erauntsi 2 iz
 erauntzi *Ipar* h. erantzi
 erausi 1 ad; g. er.; 2 iz da gaur batez ere
 erauzi, erauz, erauzten
 erauzketa gaur 'ateratze', etab
 erazagutu, erazagut, erazagutzen. Jas, Liter 'ezagutarazi'
 erazi* e. arazi
 eraztun
 erbatz batez ere *Bizk*: *erbatza bezain latza da; zuk horretaz ez dakizu erbatzik ere*
 erbeste
 erbestera, erbestera(tu), erbesterazen
 erbestera: *hainbat erbesterazeren ondorioz, beldurgarriki urritu zen irlandarren kopurua*
 erbestetar
 erbi
 erbikume
 erbinude
 erdaldun
 erdaldundu, erdaldun(du), erdalduntzen
 erdalkeria
 erdaltzale
 erdaltzaletasun
 erdaltzaletu, erdaltzale(tu), erdaltzaletzen
 erdara *erdal* forma dagokio hitz-elkarketako lehen osagai dencan
 erdarakada
 erdaratu, erdara(tu), erdaratzen
 erdeinatu, erdeina, erdeinatzen
 erdeinu
 erdera* e. erdara
 erdi 1
 erdi bana
 erdi bi egin
 erditik egin
 erdiz erdi
 Erdi Aro
 erdi maila
 erdi lo
 erdi 2 erdi, erditzen, *da* ad: *seme batez erdi zen*
 erdialde
 erdibanatu
 erdibide
 erdibideko
 erdibitu, erdibi, erdibitzen
 erdibitzaille
 erdietsi, erdiets, erdiesten
 erdigune
 erdikari
 erdikide
 erdimin
 erdipurdi

erdiragarri

erdiratu, erdira(tu), erdiratzen: 1 lehen *du* ad 'erdibitu, hautsi' batez ere *bihotza erdiratu* esapidean erabilia; 2 *da/du* ad 'erdian jarri, erdira eraman, bota': *baloia erdiratu zuen*

erdotsu: *erdotsuan utzi dute; oren erdotsu baten buruan etorriko da*

erditu, erdi, erditzen, *da* ad: *alaba batez erditu zen*

erditze

erdiuharte = penintsula

erdizka

erdizkatu, erdizka(tu), erdizkatzen

erdu *Bizk*: *erdu nire Aitaren bedeinkatuok* = 'zatoz(te)'

ere: *guk ere (bai); etxea ere; gaur ere; esan ere; batez ere; hala ere; *ere bai; *ere ez*

eredu**ereduzko****eredugarri**

eregi *Bizk* h. *craiki*

ereile

erein, erein, ereiten

ereinaldi**ereintza**

ereman* *Ipar* e. *eraman*

eremu**eremutar****ereserki****eresi****eretze(e)****ergatibo****ergel**

ergeldu, ergel(du), ergeltzen

ergelkeria**ergeltasun****ergji**

eri 1 'hatz'; 2 'gaixo'

erialdi**erietxe****erikor**

eriondo: *eriondoa ospitalean eman zuen*

eritasun**eritegi**

eritu, eri(tu), eritzen: 'gaixotu'

eritzi* e. *iritzi*

erizain**erizaindegi****erizaintza**

erizantza* e. *erizaintza*

erizpide* e. *irizpide*

erkatu, erka, erkatzen

erkatz *Ipar* h. *erratz*

erkide 1 iz 'partaide, bazkide'; 2 izond = **komun**

erkidego**erkin**

erkindu, erkin(du), erkintzen

erlakume* e. *erlekume*

erlastu, erlats, erlasten

erlategi**erlatibitate****erlatibo****erlauntz**

erlauntza* e. *erlauntz*

erlazain* e. erlezain
 erlazantza* e. erlezaintza
 erlazio
 erlazonatu, erlazona, erlazonatzen
 erlazkuntza* e. erle-hazkuntza
 erle
 erle-hazkuntza
 erlekume
 erlezain
 erlezaintza
 erliebe
 erlijio
 erlijioso
 erlijiozko
 erlikia
 erlisione *Ipar* h. erlijio
 erloi* e. erloju
 erlojari* e. erlojugile, erloju-konpontzaile, erloju-saltzaile
 erloju
 erloju-denda, erloju denda
 erloju-konpontzaile, erloju konpontzaile
 erloju-saltzaile, erloju saltzaile
 erlojugile
 erlojugintza
 erlojutegi
 ermita
 ermitatxo
 ermitau
 ernaberritu, ernaberi, ernaberritzen
 ernagarri
 ernai *ernai egon* esapidetan erabilia, batez ere
 ernalarazi, ernalaraz, ernalarazten
 ernaldu, ernai, ernaltzen
 ernalketa
 ernamuin
 ernarazi, ernaraz, ernarazten
 ernari
 ernatu, ernai, ernatzen
 erne 1 izond eta adlag
 erne 2 erne, emetzen ad
 ernearazi, ernearaz, ernearazten
 ernegarazi, ernegaraz, ernegarazten
 ernegatu, ernega, ernegatzen
 ernegazio
 ernegu
 ernetasun
 ero 1 izond eta iz
 ero 2 ero, eraiten, *du ad zah.* Ik **hil**, **erail**
 eroaldi
 eroale Fis
 eroan, eroan, eroaten. 1 Batez ere *Bizk* eta *Zub*: ik **eraman**; 2 Fis: *beroa eroan*; *elektroiak eroan*
 eroapen
 croetxe
 erokeria
 erorarazi, eroraraz, erorarazten
 erorbide
 erori, eror, erortzen
 erorialdi

eroriko
 erorka
 erorketa h. eroriko
 erorkor: *hosto erorkorra*
 erorkortasun
 erortoki
 erortze
 erosi, eros, erosten
 erosketa
 erosle
 eroso
 erosokeria
 erosotasun
 erospen
 erosta
 erostari
 erostun
 erotu, ero(tu), erotzen
 erpe
 erpin
 erpuru
 errabia
 errabiagarri
 errabiatu, errabia(tu), errabiatzen
 errada* e. edarra
 erradiadore
 erradiazio
 erradikal
 erradio
 erradioaktibitate
 erradioaktibo
 erradiografia
 errai plur 'gorputzaren bularralde eta sabelaldeko barne-organoak'
 errail
 errain 1 'semearen emaztea'
 errain 2 *lpar* 'giltzurruna'
 errainu
 errakuntza
 erralde
 erraldoi
 erramu 'ereinotza'
 erran, erran, erraten
 errape
 erratu, erra, erratzen
 erratz
 erraustu, errauts, errausten
 errauts
 erraz
 errazional* e. arrazional
 errazki
 erraztasun
 erraztu, erraz(tu), errazten
 erraztun* e. eraztun
 erre, erre, erretzen
 erreaktibo
 erreakzio
 erreal iz 'txanpona'
 errealdi

errealismo
errealista
errealitate
errearazi, errearaz, errearazten
errebal
errebelatu, errebela, errebelatzen: 1 Batez ere *Ipar* 'galdu, bidetik atera': *ardi errebelatuak; Parisko*
karriketan errebelaturik; 2 'argazkiak errebelatu'; erlijioan: *Jainkoak elizari errebelatu dizkion*
egiak
erreberentzia
erreberritu, erreberri, erreberritzen *Ipar* h. **berritu**
errebess
errebista h. 1 ikuskapen; 2 aldizkaria
errebolber
errebolta
erreboluzio h. iraultza; bira, itzulia
errebote
errediza h. altzari
errefain* e. atsotitz
errefau *Raphanus sativus*
errefera *Ipar* 'pilota-jokoan sakea edo botea itzultzea'
erreferatu, errefera(tu), erreferatzen *Ipar*
erreferentzia
erreflexio* e. 1 gogoeta, hausnarketa; 2 Fis islapen
erreflexu
erreforma
errefrau h. atsotitz
errefusatu, errefusa, errefusatzten
erregai
erregaitz
erregalatu, erregala, erregalatzten *herr, Heg;* h. **opari** egin
erregalu *herr, Heg;* h. **opari**
erregarri: *sukar erregarria; egia, askoren erregarria*
errege
errege bide, errege-bide
errege-erreginak: *Espainiako errege-erreginak etorri dira*
erregealdi
erregagai
erregego 'erregetza, erregetasun'
erregela
erregelamendu *Ipar* h. **araudi, arautegi**
erregelatu, erregela(tu), erregelatzten h. **arautu**
erregorde
erregetasun
erregetiar: *euskaldun erregetiar eta bonapartetiarrak*
erregetu, errege(tu), erregetzen
erregetxo
erregetza
erregezko: *erregezkoak, aitoren semeak eta herri xehea*
erregina
errege-erreginak
erreginagai
erregu 1 eskaria, otoitza
erreguka
erregu 2 'neurria': *bi erregu bihi*
erregular: *aditz erregular, poligono erregular*
erregutu, erregu(tu), erregutzten
errein* e. errain
erreinaldi

erreinatu, erreina, erreinatzen

erreinu

erreka

erreka jo

errekaitatu, errekaita, errekaitatzen. *Ipar*, zah. h. 1 bildu; 2 zaindu, artatu

errekaitu *Ipar* 1 'arta'; 2 'erreminta'

errekaratu, errekara, errekaratzen, *Ipar* h. erreka jo: *etxea errekaratu zaio*

errekasto

errekatxo

erreketa

erreki

errekina

errekora

errekordun

errektore 'hezkuntza sistemakoa'

erremate 1 *herr*, *Heg*; 'azkena, bukaera': *erremate txarra eraman = fin gaizto egin*; 2 'enkantea'

errematean atera

errematean ipini

errematea egin

errematera atera

erremediatu, erremedia, erremediatzen

erremedio

errementaldegi h. errementeria, aroztegi

errementari

errementeria

erreminta = lanabes

erremolatxa *Heg Beta vulgaris*

erremusina *Ipar*, zah. h. amoina, limosna

erremuskada *Bizk* h. purrustada

erren* e. errain

errendarazi, errendaraz, errendarazten

errendatu, errenda, errendatzen

errendimendu

errenditu, errendi, errenditzen

errenkada

errenta

errenteria

errentero *Heg* h. maizter

erreparatu, errepara, erreparatzen: 1 *Ipar* 'ordaindu, osatu': *egin kalteak erreparatu*; 2 *Heg* 'ohartu, hauteman': *errepara iezaiozu haur horren ibilerari*

erreparo *herr*, *Heg*

errepide

errepika

errepikapen

errepikarazi, errepikaraz, errepikarazten

errepikatu, errepika(tu), errepikatzen

errepikatzailer

errepira *Ipar*

errepresentatu* e. antzeztu, irudikatu, ordezkatu; adierazi, etab

errepublika

errepublikano

errepublikazale

erres askotan ez-sing 'bahia, bermea'

erresa 'zahi-mota berezia edo zahi-hondakina'

erresaka

erresalbu

erreserba

erresiñol h. urretxindor

erresinul* e. erresiñol
 erresistentzia
 erreskada h. errenkada
 errespetagarri
 errespetagarritasun
 errespetarazi, errespetaraz, errespetarazten
 errespetatu, errespeta, errespetatzen
 errespetu
 errespotsu
 erresuma
 erresumin
 erretaula
 erretegi
 erreten
 erreteila 'teilatutako konpontzea'
 erretilu
 erretiratu, erretira, erretiratzen
 erretiro
 erretiroa hartu
 erretoki
 erretolika
 erretor* e. erretore
 erretore 'parrokiako arduradun nagusia'
 erretoretza
 erretorgo *Ipar* h. erretoretza
 erretorika cf erretolika
 erretoriko: *ez dago hor sasi-galdera erretorikoa baizik*
 erretiratu Batez *erc Heg: 1 'argazkia'; 2 'giza irudia'*

(Euskaltzaindiak, Bilbon, 1996ko azaroaren 29an onartua)

65

HIZTEGI BATUA

erretreta - esplotazio

erretreta

erretxin izond: *agure erretxina*erretxina iz: *pinuaren erretxina*

erretzaile

erretze

erreuma

erreus 'akastuna': *arkume erreusa etxean jan ohi dugu, ez baita on ez saltzeko ez aurrerako; zuk batutako intxaurretatik erdiak baino gehiago erreusak ziren*

erreximenta 'marmelada moduko janaria'

errexin* e. erretxina

errezatu, erreza, errezatzen, *Heg*

errezel

errezelo 1 'susmoa': *banuen horren errezeloa; 2 Ipar 'akatsa'*

errezeta

errezibitu, errezibi, errezibitzen

errezoz *Heg*

erribera

errirent *Ipar 'eskola-maisua'*errirentsa *Ipar 'eskola-maistra'*

errieta

errieta egin

errieta eman

errima

erriro *Bizk*errinozero *Rhinoceros*

erritmo

errito

erro

erroak egin

errotik atera

errotik maite

erroz gora

errodura

erroi *Corvus corax*

erroitx

erroitxu, erroitz, erroitzen; g. cr. h. **amildu**

erroketa

errokizun

errola: *biztanle-errola*

Erromako zubi

erromania *Ipar h. erromero*

erromaniko

erromantiko
 erromantizismo
 erromantze
 erromeria
 erromero 1 'landarea' *Rosmarinus officinalis*; 2 'arraina' *Remora*
 erromes 1 'pelegrina'; 2 'pobrea'
 erromesaldi
 erromeskeria
 erromestasun
 erromestu, erromes(tu), erromesten
 erronbiko
 erronbo
 erronboedro
 erronda
 erronka *Heg* cf *herronka*
 erronka jo
 erronka bota
 erronka egin
*erropa** e. arropa
 errore Mat
 errota 1 'eihera'; 2 'gurpila'; 3 'paparoa'
 errotari
 errotarri
 errotazain
 erroti(ka)ko
 errotu, erro(tu), errotzen
 erru
 errudun
 erruduntasun
 errugabe
 errugabetasun
 errugbi
 errugbilari
 errukarri
 erruki
 erruki-ctxe
 erruki izan
 errukigabe
 errukior
 errukitasun
 errukitsu
 errukitu, erruki(tu), errukitzen
 errumes* e. erromes
 errun, errun, erruten
 errunaldi
 errute
 erruz
 ertain
 erten* e. irten
 erti
 ertigintza
 ertilari
 ertz 1
 ertz 2* e. ertz(e)
 ertzain
 ertzaingoa* e. ertzaintza
 ertzaintza
 esaera

esacra zahar
esaka: *ongi esaka, gaizki esaka*
esakune Bizk 'esacra'
esakuntza
esaldi
esale
esamesa
esan
esanahi
esannahitsu
esaneko
esaneקותasun
esanezin
esangin Bizk 'esaneko'
esangura
esanguratsu
esankizun
esapide
esatari
esate
 esate baterako
 esaterako
esateke
esateko
eseki, eseki, esekitzen
esentzia
eserarazi, esereraz, esererazten
eseri, eser, esertzen
eserialdi
eserleku
esertoki
esetsaldi
esetsi 1 ad; 2 iz
esfera
esferaerdi
esferiko
eskabide
eskaera
eskailburu h. **eskailera-buru**
eskailera
 eskailera-buru
eskaini, eskain, eskaintzen
eskainka
eskaintza
eskakizun
eskala
eskalada
eskalapoi
eskalapoin* e. **eskalapoi**
eskale
eskalera* e. **eskailera**
eskaletasun
eskandalu
eskaner
eskapada egin
eskapatu, eskapa, eskapatzen, h. ihes egin
eskapulario
eskaratz* e. **ezkaratz**

eskarazi, eskaraz, eskarazten

eskari

eskarmentatu, eskarmenta, eskarmentatzen *herr*

eskarmentu

eskarniatu, eskarnia, eskarniatzen *Ipar*

eskarnio

eskarnio egin *Ipar*

eskarola

eskas 1 *Ipar* iz 'eza': *lo-eskasa*; 2 izond 'bere mailara iristen ez dena, betea ez dena'

eskas izan 'falta izan, ez aski izan': *ura eskas dute*

eskasia 1 'gabezia'; 2 'urritasuna, aski ez izatea': *ur-eskasiak eragindako galerak*

eskastasun

eskastu, eskas(tu), eskasten, *zaio* ad

eskatima 'liskarra'

eskatu, eska, eskatzen

eskatzaile: *laguntza eskatzaile, laguntza-eskatzaile*

eskaut

eske

eskean

eskez: *besteren eskez egin du*

eskegi, eskegi, eskegitzen *Bizk*, -eseki-

eskeko

eskeleto

eskema

esker

esker on(eko)

esker gaizto(ko)

esker txar(reko)

-ri esker: *bizi banaiz, zuri esker bizi naiz*

eskerrak: a) *eskerrak zure laguntzari!*; b) *eskerrak ez dela etorri, eskerrak etorri ez den*

eskerrak eman

eskerrak bihurtu

eskerrik asko

mila esker

eskerga

eskergabe

eskergabekeria

eskergaitz

eskertu, esker(tu), eskertzen: *eskertzekoa da zure ahalegina*

eski

eskiatu, eskia, eskiatzen

eskiatzaile

eskilara* e. eskailera

eskizofrenia

esklabo

esklabotasun

eskola

eskola etxe, eskola-etxe

eskola ume, eskola-ume

eskolagabe

eskolastiko

eskolatu, eskola(tu), eskolatzen

eskolau -meza laguntzaile-

eskolaurre

eskolazain

eskoletxe* e. eskola-etxe

eskopeta

eskopetagile

eskorga**eskorta****eskribau****eskribautza****eskribitu, eskribi, eskribitzen, h. idatzi****eskritura****esku****esku bete:** *esku bete lan***esku eman:** *elkarri esku emanez***eskuz esku****esku hartu****esku-hartz****esku-hartzail****esku sartu****esku-sartz****esku-zarta** 'txaloa'**esku-zartaka** 'txaloka'**-ren esku egon****esku-huska(ko)****esku-hutsik****eskura (izan, egon, eduki)****eskura eman****eskura ordaindu****eskutik:** *etsaien eskutik galdu du bizia***eskutik eraman****eskutik eskura****eskubakar****eskumotz****esku-erakutsi****eskuaira****eskuaira** *Ipar* 'trebetasuna'**eskualdatu, eskualda, eskualdatzen****eskualdatze****eskualde****eskualdekatu, eskualdeka, eskualdekatzen****eskualdekatze****eskualdi** 1 'karta jokoan, jokaldia'; 2 *pintura eskualdi bat eman***eskuare****eskuarki****eskuarte** 'baliabideak': *bizitzeko adina eskuarte ez zaie faltako***eskuarteko** iz 'diru xehea'**eskubi*** e. eskuin**eskubide****eskubila*** e. eskuila**eskudantzia** *Jas* 1 'ausardia'; 2 'boterea'**eskudel****eskudun****eskuera****eskueran izan****eskueran eduki****eskuetaratu, eskuetara, eskuetaratzen****eskugain** *Ipar* 1 'eskuarte, baliabideak': *gurasoek eskugain zerbait bazuten*; 2 'abantaila': *beste edozein mintzairaren aldean zer eskugaina duen euskarak***eskui*** e. eskuin**eskuila****eskuilatu, eskuila(tu), eskuilatzen**

eskuin

ezker-eskuin
ezker eta eskuin

eskuinalde**eskuindar****eskuizkribu****eskukada** h. eskutada**eskukaldi** 1 'esku ukaldia'; 2 'laguntza'**eskuko:** *ni neure eskuko naiz***eskulan****eskulangile****eskulangintza****eskularru****eskuleku** = eskutoki**eskuliburu****eskultore****eskultura****eskuma** *Bizk.* h. eskuin**eskumakila:** *guztien nagusi beharra, guztien eskumakila eta morroin gertatu zen***eskumen****eskumikatu,** eskumika, eskumikatzen**eskumiku****eskumuin** Batez ere plur *Heg* = goraintzi

eskumuinak eman, egin

eskumutur**eskumuturreko****eskuoihal****eskupe:** *bere eskupe edo agindura dauden guztiak; handikien eskupetik herria atera zenean; berak ezetz esango du, baina eskupetik laguntzen die***eskupeko:** *eskupekotzat hamar pezetako bat eskaini zion mutikoari; eskupekoa eman zion***eskuperatu,** eskupera, eskuperatzen**eskuraezin****eskuragaitz****eskurakoi****eskuratu,** eskura(tu), eskuratzen**eskuratze****eskusoinu****eskutada****eskutitz****eskutoki** = eskuleku**eskutrapu****eskutur** *Bizk.* h. eskumutur**eskutzar****eskuzabal****eskuzapi****eskuzatar****eskuzerra****eskuzorro****eskuztatu,** eskuzta, eskuztatzen**eskuztatze****esleipen****esleitu,** eslei, esleitzen**esna** 'lo hartu gabe egon'**esnarazi,** esnaraz, esnarazten**esnatu,** esna(tu), esnatzen. Batez ere *Gip* 'iratzarri'**esne**

esne belar, esne-belar *Euphorbia*

esne denda, esne-denda

esne gauza, esne-gauza
 esne jaki, esne-jaki
 esne hauts, esne-hauts
 esne zopa, esne-zopa
 esne tela, esne-tela
 esneko hortz

esnedun 1 'esnea duena'; 2 'esneketaria'

esnegain

esneketari 'esne banatzailca, esne-banatzailca'

esneki

esnetegi = esne denda, esne-denda

esnetsu

esnezale 1 'esnea maite duena'; 2 'esneketaria'

espa

espageti

espal 'azaoa'

espaloi

espantagarri 'harrigarria'

espantatu, espanta, espantatzen, 'harritu'

espantu

espantu egin

espantuka

esparadrapu* e. esparatrapu

esparatrapu

esparrago h. zainzuri, frantses(-)porru

esparru

espartin

espartzu

espatsu

espazial

espazio

espedizio

espektro

espeleologia

esperanto

esperantza

esperantzetan egon, izan: 'haurdun egon'

esperientzia

esperimental

esperimentatu, esperimenta, esperimentatzen

esperimentu

espero

espero izan: *denek espero zuten txapeldun izatera iritsiko zela*

esperoan (egon)

espetxe = kartzela, presondegia

espetxealdi

espetxeratu, espetxera, espetxeretzen

espetxezain

espezialista

espezializatu, espezializa, espezializatzen

espezic

espezifikoa

espiritu

Espiritu Santu

espirituz

espirituzko

espiritual

esplikatu, esplika, esplikatzen

esplikazio
esplizitu
esplotatu h. leher egin; ustiatu, etab
esplotazio h. ustiapen

(Euskaltzaindiak, Azkoitian, 1996ko abenduaren 20an onartua)

BATZAR AGIRIAK

Gasteizen, 1996ko irailaren 27an

Haritschelhar, J., euskaltzainburua
Lekuona, J.M., euskaltzainburuordea
Knörr, E., idazkaria
Arana, J.A., diruzaina
Altuna, P.
Charriton, P.
Davant, J.L.
Diharce, X.
Goenaga, P.
Irigoyen, A.
Kintana, X.
Krutwig, F.
Larre, E.
Oihartzabal, B.
Ondarra, P.
Peillen, Tx.
Salaburu, P.
Sarasola, I.
Satrustegi, J.M.
Villasante, L.
Lizundia, J.L., idazkariordea
Zearreta, J.J., ekonomia eragilea

Gasteizko udaletxean, 1996ko irailaren 27an, goizeko hamarretan, bildu da Euskaltzaindia. Aldamenean aipatzen diren euskaltzainak etorri dira. Ezin etorria adierazi dute Miren Azkaratek eta Juan San Martinek.

Agiriak

Uztaileko bi agiriak onartu dira, Charriton, Davant, Irigoyen eta Oihartzabal jaun-en oharrak jaso ondoren.

Hiztegi Batua

Diapositiba-dotrina hitz saila, uztailean banatua, eztabaidatu da egungo batzarrean. Pello Salaburu mintzatu da batzordearen izenean lehenik, baina gero, beste batzar batera joan behar izan duenez, Ibon Sarasolak hartu du eginkizun hori. E. Knörrek igorriko oharrak, berandu iritsi zirenak, sartu dira batzar karpetan.

Batzordeak eztabaidarako utzi *diligentzia / dilijentzia* auziak denbora luzea eraman du. Lehenbiziko formaren alde agertu dira zenbait euskaltzain (Kintana eta Knörr, besteak beste), horrelako hitzak *g* letraz idatzi behar direla esanez, non ez diren mailegu zaharrak. Aldiz, I. Sarasolak *j* letra defendatu du eta ahoskera alderdiak aipatu. Gaia orokorra denez gero, espreski ikertzea erabaki da. Beste ohar batzuk ez dira onartu. Adibidez, *diosal* izango da sarrera, ez *diosala*; *diti* eta *ditare*, ez *t-*. Azken bi hitz haue-taz bozketa izan da eta batzordearen proposamena nagusitu. *Dona* ez da agertuko zerrandan, bozketa ere horrela erabakirik. Onetsi da, berriz, *diskurtso* zerrendatik kentzea eta *dostatu* aipatzea, “hobe: *jostatu*” adieraziz.

Hiztegi batuko batzordeak erabakitzeke utziriko *doktrina / dotrina* bikotearen gainean luzaz eztabaidatu da. Beti *dotrina* idaztea eskatu du E. Knörrek bere oharretan. X. Kintanaren iritziz, *doktrina* hobetsi beharko litzateke. J.M. Satrustegirentzat, kultismoengatik ezin bazter daiteke euskararen ondarea. P. Goenaga eta beste euskaltzain batzuk Satrustegi jaunaren iritzikide azaldu dira. Azkenean, bozketen bidez bi idazkerak, *doktrina / dotrina*, onartu dira, esanahia bereizi gabe.

Halaber eztabaidarako ekarri den *doan / dohainik* pareta izan da minutu anitzetako mintzagaia. *Doan* “bizkaiera” markaz agertzea zen E. Knörren proposamena, eta *do-*

hainik forma orokor gisa. Ildo beretik mintzatu da X. Kintana. J. Haritschelharrek eta Tx. Peillenek ere *dohainik* aldeztu dute. I. Sarasolak ukatu du *dohainik* formaren indarra, eta J.M. Satrustegik esan du hobe zela biak uztea. P. Goenagak galdetu du zein izango den *dohainik* formari dagokion izenondoa. Hau izan da erabakia, inor aurka azaldu ez delarik: *doan / dohainik*, batetik, eta, bestetik, izenondoa oraingoz *doako* bakarrik.

Hurrengo hitz saila, *dozena-entzutetsu*, banatu da egun. Oharrak urriaren 8rako behar dira igorri, hileko batzarra 18an izango baita.

Onomastika zerrendak

“Mundu zabaleko uharteak”, “Bibliako izen ohikoenak” eta “Greziako izen klasiko batzuk”, uztailako batzarrean aurkeztu zirenak, geroko utzi dira. Gai hauen gainean, Ibon Sarasola kezkatu agertu da, ezen Euskara Batuko batzordeak ez ditu aztertu zerrenda hauek, eta lana multzokatzen da. Euskaltzaindiak erabakizun premiatsu asko (esaterako, *guzti / guzi*) dituela esanez bukatu ditu bere hitzak.

J. Haritschelharrek esan du Onomastika batzordeari dagokiola zerrenda horiek batzarrera aurkeztea, salbu izen bereziak ez direnean (*uharte / irla*, adibidez). E. Knörr Onomastika batzordeburuak esan du orain arteko zerrenda guztiak Euskara Batuko batzordera pasa direla, osoko batzarrera aurkeztu baino lehen, eta elkarlanaren alde mintzatu da, Akademia bat eta bakarra baita, eta berdin hizkuntza. J.L.Lizundiak, lankidetzaren beharra azpimarratu ondoren, ponte izenei buruz erabakiak hartzeak presa gorria duela esan du.

A. Irigoyenek “Bibliako izen ohikoenak” eta “Greziako izen klasiko batzuk” txostenez berak egindako oharrak aipatu ditu. Gainera, esan du, ponte izenak direla eta, udal errodari begiratu behar zaiola. J.L. Lizundiak eskatu du oinarritzko materialaren eta material osagarriaren artean bereiztea, eta fotokopiatzeak dakazkien xahupenez gogoeta egitea.

X. Kintanak Hebreeraren Akademiatik hartu duen gutuna, osoko batzarraren karpetan sartua, azaldu du laburki. Izen judu batzuek, Kintana jaunaren ustez, bi forma izan litzakete, hala nola *Isaak* eta *Yitzak*.

Eskuarteoak

Hurrengo batzarra Tolosako udaletxean, urriaren 18an, izango dela aditzera eman du euskaltzainburuak. Jose Ariztimuño “Aitzol” idazle eta euskaltzalearen sortzearen mendeurrenkari eta heriotzaren 60. urteurrenkari egingo da hiri horretan. Jagon sailaren Jardunaldiak 18an eta 19an izango direla esan du berebat J. Haritschelharrek. Gai honen haritik, P. Charrittonnek esan du P. Andiazabalek Ariztimuñoek Lafitteri idatziriko gutun batzuk aurkitu dituela. Tolosan berri ematea eskatuko zaio Andiazabal jaunari.

Urte bukaerari begira Euskaltzaindiaren diru egoeraz egin dute gero agerpena J.A. Arana diruzainak eta J.J. Zearreta ekonomia eragileak. J. Haritschelharrek Euskaltzaindiaren eta Gasteizko Udalaren artean goizean sinaturiko hitzarmena aipatu du ondoren. Hitzarmenaren testua eskuratu dute euskaltzainek. 1996ko urtean 8.000.000 pezeta ja-

soko du Akademiak, hizkuntzaren esparruan udalarentzat egin eta egingo diren zerbitzuen ordain. Hauen artean izango da udalbarruti osoko toponimia azterketa, batzorde-lanaren zuzendaritzapena, lantalde baten laguntza.

J.A. Arana Martija jaunaren zahar-saritzeagatik Azkue Liburutegian gertatu den hutsunea betetzeko deialdi publikoa egingo da. Epaimahaia J. San Martin, J.A. Arana, P. Altuna, E. Knörr euskaltzainek eta J.L. Lizundia idazkariorde-kudeatzaileak osatzea proposatu du euskaltzainburuak. Horrela erabaki da aho batez.

Azken ordukoak

P. Charritonek Jagon sailak antolatu dituen Jardunaldiei buruz hitz egin du. Xarles Videgainen artikulu bat aipatu du eta Tolosako Jardunaldietan sar litekeenez galdetu. Bestalde, Euskaltzaindiak euskararen jagote eremu horretan gehiago egin lezakeela esan du. E. Knörrrek erantzun du Jagon sailburua batzarrean ez delarik hobe puntu horiek harekin mintzatzea. Nolanahi ere den, esan du Tolosako egitaraua aspaldi hetsi zela. Bestalde, oroitarazi du azken urteotan Akademiak jagote eremuan burutu lana, bai eta Iparraldean ere, eztei zibiletako testuen alde, adibidez. Bukatu du esanez Euskaltzaindiak bakarrik inola ere ezin duela lan astun hori aurrera eraman eta agintariei dagokiela gehienbat eginkizuna.

X. Kintanak Michel Malherbe irakaslearen *Les langages de l'Humanité* izeneko liburuan (Paris, Robert Laffont, 1995) huts asko direla, eta ez guti euskarari eskainitako atalean, esan du. Kintana jaunaren arabera, gutun bat idatzi beharko litzaioke egileari. Idazkariak erantzun du gutunak baino aise egokiagoak direla aldizkari berezitueta agitaratzen diren kritikak.

A. Irigoyenek Euskaltzaindiari egin gutuna banatu da, Jose Luis Lizundiak Bilboko *El Correo Español-El Pueblo Vasco* egunkarian abuztuaren 21ean argitaratu zuen artiku baten ganean. Irigoyen jaunak dio egunkari horren bidez jakin zuela Euskaltzaindiak egin zuela International Congress of Onomastic Sciences delakoaren 1999ko biltzarra antolatzeke eskaria.

E. Knörr Onomastika batzordeburuak erantzun du Euskaltzaindiaren aurtengo otsail-leko batzar agiriaren pasarte bat, puntu horri dagokiona, irakurritz, hots, Akademiak eskari hori egitea eta Euskal Herriko Unibertsitateara jotzea, lankidetzeta bila, erabaki zen parrafoa. Esan du, gainera, euskaltzainek jakin behar dutela Alfonso Irigoyenek eta Ricardo Cierbidek asmo horren kontra hitz egin zutela elkargo horretan, Dieter Kremer buruzagitzakideak apirilaren 19an idatzi gutun batean ageri denez.

J.L. Lizundiak egunkarietan idazteko duen eskubidea defendatu du eta Euskaltzaindiaren eta Euskal Herriko Unibertsitatearen eskaria baztertzearan bortxa giroak izan zuen eragina berretsi, Aberdeen-en entzun ziren iritzia lekuko, deus ere kendu gabe biltzarren antolatzaile izendatu zen Santiagoren abantailei.

Eta beste gairik ez zela bukatu da batzarra.

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Endrike Knörr,
idazkaria

Tolosan, 1996ko urriaren 18an

Haritschelhar, J., euskaltzainburua
 Lekuona, J.M., euskaltzainburuordea
 Knörr, E., idazkaria
 Arana, J.A., diruzaina
 Altuna, P.
 Azkarate, M.
 Charritton, P.
 Davant, J.L.
 Diharce, X.
 Goenaga, P.
 Kintana, X.
 Krutwig, F.
 Larre, E.
 Oihartzabal, B.
 Ondarra, P.
 Peillen, Tx.
 San Martin, J.
 Sarasola, I.
 Satrustegi, J.M.
 Villasante, L.
 Zabaleta, P.

Lizundia, J.L., idazkariorde-kudeatzailea

forma gainerako erabileretako proposaturik. E. Larrereren aburuz, jende gehiena euskaraz jantzia ez izaki, hobe da bereizketa baztertzea. Bozketa egin da, bereizketa egin behar denentz, eta hau izan da emaitza:

bai	10 boto
ez	8
abstentzioa	2

B. Oihartzabalek honako hau ezartzea proposatu du ondoren: “*dotrina*, hobe *kristau ikasbide*” eta “*dotrina*, hobe *doktrina*”. Proposamen honek euskaltzain gehienek atxikimendua bildu du.

Egungo zerrendaren azalpen-egilea M. Azkarate izan da, P. Salabururen ordean. Batzordearen proposamenari zenbait aldaketa egin zaizkio.

Dragoi izan da eztabaidaturiko lehen hitza. Honek eta *herensuge*-k sarrera bana izatea erabaki da aho batez. *Drain* eta *drainatu* agertuko dira, E. Knörren proposamez. X. Kintanak eskaturiko *ebasko* eta *edaran ez*, *ebasgo* eta *eradan* erabaki da, testuetan duten pisua kontuan hartuz. *Edesti* hitzari dagokiola, X. Kintanak eta E. Knörrek “hobe

Tolosako udaletxean, 1996ko urriaren 18an, goizeko hamarretan, bildu da Euskaltzaindia, aldamenean aipatzen diren kideak etorri direla. A. Irigoyen eta P. Salaburuk beren ezin etorria adierazi dute.

Agiria

Iraileko agiria onartu da, P. Goenagaren zuzenketa batekin.

Hizkuntz Arauak

Dozena-entzutetsu hitz saila aztertu da egungo batzarrean. Oharrak X. Kintanak, E. Knörrek eta P. Ondarrak igorri dituzte. Eztabaidan sartu baino lehen, ordea, irailako batzarrean erabaki gabe gelditu gai bat erabili da: *dotrina* / *doktrina*. P. Goenagak *dotrina* forma defendatu du, haren ustez bereizteko premiarik ez denez gero. X. Kintanak *dotrina* eraren alde hitz egin du. “katixima” esanahiarekin, *-k-dun* forma

historia” eranstea proposatu dute beren oharretan. Kintana jaunak Euskaltzaindiaren 1959ko erabakia ekarri du solasera. P. Goenagak esan du *edesti* hitzak ez duela zerrendan trabarik egiten. Bestalde, *hobe* eta antzekoak ongi azaltzea eskatu du. Kintana eta Knörrek proposaturikoa sartuko da.

Ediren eta *eriden* erabaki da, X. Kintanaren proposamenaren aurka. Aditz izena *edireten* ala *edireiten* izango denentz eztabaidatu da ondoren. B. Oihartzabalek aditz izenarentzako deribazio normala ematea eskatu du, irizpide orrokorrei jarraiki. Bide beretik mintzatu da I. Sarasola. Puntu honen gainean txosten bat aurkeztuko du batzordeak azaroko batzarrean. *Eduki* onartu da, *edukin*-en kaltetan. X. Kintanak iradokirik, eta *egin* sarreran izen kategoria ere adieraziko da. *Egoskor* sarrera dagoen dagoenean utziko da, nahiz esanahiak desberdinak izan. P. Ondarraren oharraren arabera, *egotez* forma sartuko da. *Egunoro* eskatu du E. Knörrek, ez *egunero*, baina batzordearen proposamena onartu da. *Ehizi* eta *ehizketa* kentzea erabaki da; *ihizi* bere tokian agertuko da. *Ehunki* hitzari “*hobe mende*” erantsiko zaio, X. Kintanak eskatu gisa. *Ekoitzi* izango da forma arautua, ez *ekoiztu*. *Enparantza* hitzaren ondoan “*hobe plaza*” ezartzea zen E. Knörren iritzia, eta hori izan da bozketaz erabakia, eztabaidaren ondoan.

Onomastikako zerrendak azaroko batzarrerako utzi dira.

Eskuartekoak

Euskaltzaindiak, Bilbao Bizkaia Kutxaren laguntzaz, antolatzen dituen literatur sarien epaimahaiak izendatu dira, era honetara:

Txomin Agirre eleberri saria: Xabier Gereño, Txomin Peillen, Ana Toledo.

Toribio Alzaga teatro saria: Eugenio Arozena, Daniel Landart, Patri Urkizu.

Felipe Arrese Beitia poesia saria: Jon Kortazar, Mikel Lasa, Juan M. Lekuona.

Mikel Zarate saiakera saria: Adolfo Arejita, Andolin Eguzkitza, Alfonso Irigoyen.

Bestalde, Iruñeko udalak antolatu duen gazteentzako literatura sariketari Jose M. Sarrustegi izango da epaimahaikide, Euskaltzaindiaren izenean.

Eta beste gairik ez zela, bukatu da batzarra.

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Endrike Knörr,
idazkaria

AITZOLen mendeurrenaren agerizko bikura

J. Haritschelhar, euskaltzainburua
 E. Knörr, idazkaria
 J.M., Lekuona, buruordea
 J.A. Arana Martija, diruzaina
 P. Charritton,
 J.L. Davant,
 X. Diharce,
 P. Goenaga,
 A. Irigoien,
 E. Larre,
 Tx. Peillen,
 J. San Martin,
 J.M. Satrustegi,
 L. Villasante, euskaltzainak
 X. Altzibar,
 J.M. Aranalde,
 G. Aulestia,
 J. Garmendia Larrañaga,
 A. Iñigo,
 J. Kortazar,
 J.L. Lizundia,
 L.M. Mujika,
 K. Otegi,
 P. Salaberri,
 A. Toledo,
 P. Urkizu, euskaltzain urgazleak

60. urteurrena betetzen den egunean, hain zuzen, nahi izan duela Akademiak Aitzol gogoratu, ospakizun honekin eta orain bi urte Bilbon, I. Jagon Jardunaldiak egin ziren bezalaxe, orain Tolosan eginez. Aitzoli buruzko zenbait aipamen eginaz, eskerrak bihurtzen dizkio Tolosako udalari, bere babesa eta harrera onagatik.

Ondoren, lau hitzaldi hauek ematen dira: Martin Ugalde ohorezko euskaltzainak, bere osasunagatik ezin etorria adieraziz, Jean Haritschelhar euskaltzainburuak irakurtzen duelarik: "Aitzolen garaia" izeneko txostena igortzen du, urte haietako euskalgintzan zihardutenen izen eta lanak Aitzol ardatz hartuta; Xabier Diharce "Iratzeder" euskaltzain osoak: "Hiru aldiz ikusi dut Aitzol" izeneko txostena, benetan unkiagarria; Xabier Altzibar euskaltzain urgazle eta Literatura Ikerketa batzordekideak: "Aitzolen kazetaritza" izeneko ikerlan luze eta zehatza; eta Lourdes Otaegi Hernaniko Batxiler Institutuko eus-kara irakale katedradunak: "Aitzol euskalzalea" izeneko txoten jakingarria.

Jean Haritschelhar,
 euskaltzainburua

Endrike Knörr,
 idazkaria

Mahaipuruan eseri dira Antton Gonzalez Monfort, Tolosako alkateordea, zeren Jose Gurrutxaga alkate jauna Mexikon baita, eta Jean Haritschelhar, euskaltzainburua.

Tolosako Antonio Maria Labaien kultur-etxean, 1996.eko urriaren 17an, arratsaldeko 7 eta erdietan

Fernando Pérez de Viñaspre, Nafarroako Gobernuako Hizkuntza Politikarako zuzendari nagusiak bere ezin etorria adierazi du.

Antton Gonzalez Monfort alkateordeak bere ongi etorria ematen die bilduei, oso pozik hartzen duela Udalak Euskaltzaindia adieraziz Jose Ariztimuño "Aitzol" en mendeurrenkari, hileroko losoko bilkura eta Jagon Jardunaldiak hiri honetan egiteagatik.

Jean Haritschelhar euskaltzainburuak erantzuten dio poza Akademiarena berea dela, oroitaraziz Euskaltzaindiak ohitura duela, euskaltzale euskal idazle eta euskal ikerlariak beren sorterrian omentzekoa. Ohitura horri jarraiki Aitzolen mendeurrenaren karietarat, eta bere hilketaren

Bilbon, 1996ko azaroaren 29an

Haritschelhar, J., euskaltzainburua
 Lekuona, J.M., euskaltzainburuordea
 Knörr, E., idazkaria
 Arana, J.A., diruzaina
 Altuna, P.
 Azkarate, M.
 Charritton, P.
 Diharce, X.
 Goenaga, P.
 Irigoyen, A.
 Kintana, X.
 Krutwig, F.
 Larre, E.
 Oihartzabal, B.
 Ondarra, P.
 Peillen, Tx.
 Salaburu, P.
 San Martin, J.
 Sarasola, I.
 Satrustegi, J.M.
 Villasante, L.
 Zabaleta, P.

Lizundia, J.L., idazkariorde-kudeatzailea
 Gorrotxategi, M., Onomastika batzorde-
 idazkaria, zegokion puntuan

eta jokatueta, nola eman behar diren eztabaidatzen du txostenak, adibidez, *ediren* eta *erran* aditzak: *edireten*, *erraten* ala *edireiten*, *erraiten*? Oraindainoko jokabidea jarraitzea proposatzen du testuak, hau da, euskara batuaren lege orokorretan sarraraztea. Txosten hori aho batez onartu da. Gai honekin loturik, eta P. Goenagaren eskariaren arabera, *Iparraldea, hobe* eta bestelako oharren esanahia zehaztuko da orri batean, Hiztegi Batuaren hastean tartekatuko dena.

Egungo hitz sortari buruz jaun hauek aurkeztu dituzte oharrak: P. Goenaga, X. Kintana, E. Knörr eta Tx. Peillenek.

Besteak beste direla, *erail* forma sartuko den ala ez, eta baiezkoan nola, eztabaidatu da luzaz. Azkenean, hitz berri hori bazterterik ez dela ikusi da. Ez da onartu X. Kintanaren proposamena, *erho* forma onar zedin, eta irizpide bera nagusitu da *eri* / *erhi*-ri buruz, hots, bi kasuetan ez da bereizteko premiarik ikusi. Bestalde, *erakutsi* izena ere dela adieraziko da. *Erla- / erle-* auzian, lehen forma aldeztu du Kintana jaunak, bere

Bilbon, Plaza Barriko egoitzan, 1996ko azaroaren 29an, goizeko hamarretan, bildu da Euskaltzaindia. Aldamenean aipatzen diren kideak etorri dira. Ezin etorria adierazi dute J.L. Davantek eta A. Zavalak.

Agiriak

Urriko bi agiriak onartu dira.

Dolumina

Gaietan sartu baino lehen, Jean Haritschalharrek B. Oihartzabalen aitaren heriotzaren berri eman du. Dolumina agertu dio zenduaren semeari gutzien izenean.

Hiztegi Batua

Epai-erretratu hitz saila aztertu da egungo batzarrean. Lehenik, ordea, "Euskalkietako hitzen morfologia finkatzerakoan agertzen den arazo batez" deritzan txostena, batzordeak onetsia, irakurri du Beñat Oihartzabalek. Euskalki hitzak euskara batura pasatzean, forma eratorrietan

oharretan idatzi bezala. M. Azkarateren egindako erantzuna banatu da, *Orotariko Euskal Hiztegia*-n ageri diren datuetan oinarritua; datu horien arabera, *erle-* nagusi da konposizioan (*erlezain, erlekume*, e.a., eta *erla-* eratorpenean (*erladi, erlategi, erlauntz(a)*), e.a. Bi bozketa egin dira, bata *erlakume / erlekume* bikoteaz eta bestea *erlazain(tza) / erlezain(tza)*-z. Hauek izan dira emaitzak:

<i>erlakume</i>	6 boto
<i>erlekume</i>	12
abstentzioak	4
<i>erlazain(tza)</i>	4 boto
<i>erlezain(tza)</i>	13
abstentzioak	5

P. Goenagak proposaturik, *ernegu* eta *erreteila* hitzak sartuko dira. Batzordeak eztabaidarako utzi duen *erregalo / -u* bikotearen gainean hitz egin da eta *erregalu* hobestea aho batez onartu. Tx. Peillenek proposaturikoen arteik ere batzuk onartu ditu batzordeak eta egungo osoko batzarrak berretsi, hala nola *eriondo, ernetasun, erokeria* eta *errealidi*.

Abenduan aztertuko den *erretreta-esplotazio* saila banatu da. Oharrak abenduaren 10erako bidali behar dira Euskaltzaindira.

Santutegiko izen ohikoenak

Hurrengo, E. Knörr Onomastika batzordeburuak eta M. Gorrotxategi batzorde-idazkariak azaldu dute *Hiazinto - Zuria* bitarteko zerrenda, aurtengo ekainez gero erabakizun. Zerrendaren osagarri zenbait material banatu da.

P. Salaburuk, Euskara Batuko batzordearen izenean, eskatu du izendegi hau proposatzeko erabili diren irizpideak ekar daitezen, eta zerrendaren eta materialaren arteko kontraesanen bat edo beste adierazi. B. Oihartzabalek santuen izenak eta pertsonaia historikoen izenak bereiztea eskatu du. E. Knörrek erantzun du batzordea prest dagoela irizpide multzoa ekartzeko. Hala ere, kexu agertu da zerrenda hau onartzean gertatu diren atzerapenengatik. Bestalde, santuen izenak eta pertsonaia historikoen izenak %90tan berdinak direla argitu du. J. Haritschelhar euskaltzainburuak ere oroitarazi du aspaldi dagoela zerrenda hau erabakiaren zain.

Batzordeak irizpideak aurkeztea erabaki da.

1997ko batzar egutegia

Jose Luis Lizundia idazkariorde-kudeatzaileak 1997ko batzar egutegia aurkeztu du. Ohiz kanpoko hiru ospakizun aipatu ditu: Polikarpo Iraizoz euskaltzainaren (1897-1971) mendeurrenkari egingo den batzarra, Ultzaman, martxoan; Antoine d'Abbadieren omeneko XV. Biltzarra, Euskaltzaindiak eta Eusko Ikaskuntzak antolatua, Hendaian, iraillean, eta Federiko Krutwigen omenaldia, Bilbon, azaroan. Euskaltzaindiaren X. Barne jardunaldiak martxoko batzarrarekin batera egingo dira.

Eskuartekoak

J. Haritschelhar euskaltzainburuak Zuzendaritzak Espainiako Hezkuntza ministro andrea den Esperanza Aguirreri urriaren 30ean egindako bisitaren berri eman du. Elkarriketa atsegina gertatu zen. Akademiaren lana azaldu zion Haritschelhar jaunak Aguirre andreari, orobat lan hori aurrera eramateko diru gehiagoren beharra. Ministroak 1997ko aurrekontuan igoera handi bat izango dela esan zuen, orain arteko kopuruaren aldean. Igoera hori lortzeko J.J. Gonzalez Txabarri diputatuaren ahaleginak aipatu zituen Aguirre andreak.

Eusko Alderdi Jeltzaleak gonbitarurik, atzo bilkura bat izan zela esan du berebat J. Haritschelharrek. Sabin Etxea deritzanean izan zen bilkura hori. Alderdiaren burua den Xabier Arzalluz, hiru burukide eta Tomas Uribeetxebarria Bizkaiko Kultur diputatua izan ziren EAJren izenean, eta Zuzendaritza osoa Euskaltzaindiarenean.

Euskaltzaindiaren aurrekontua izan zen elkarriketaren gai nagusia.

Donostiako Udalak azaroaren 11an hartu zuen erabakia azaldu du ondoren Lizundia jaunak. Euskaltzaindiaren eskaria ontzat emanez, toki bat eman zaio Akademiari Fermin Calbeton kalean. *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren lantegia kokatuko da han. Gela bat izango da, gainera, beste egistamo batzuen batzarrak egiteko.

Azkenik, Herri Literaturaren IV. Jardunaldiak gogorarazi ditu idazkariordeak. Parremiologia izango dute ardatz, *Refranes y sentencias* liburuaren laugarren mendeurrenkari. Durangoko historia museoa egingo dira.

Eta beste gairik ez zela, bukatu da batzarra.

Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua

Endrike Knörr,
idazkaria

Euskaltzaindiko karguak hautatzeko bilkura berezia

Eguneko aztergaietan agertzen zen bezala, 1996.eko azaroaren 29an, eguerdiko ordu batean bildu dira Bilbon Euskaltzaindiaren Plaza Barriko egoitzan P. Altuna, J.A. Arana Martija, M. Azkarate, P. Charriton, X. Diarce, P. Goenaga, J. Haritschelhar, A. Irigoien, X. Kintana, E. Knörr, F. Krutwig, E. Larre, J.M. Lekuona, B. Oihartzabal, P. Ondarra, Tx. Peillen, P. Salaburu, J. San Martin, J.M. Satrustegi, L. Villasante eta P. Zabaleta euskaltzainak. J.L. Lizundia idazkariorde-kudeatzailea, erakundeko karguak aukeratzea helburu. Jarraikook euren egonezagatik ahala utzi dute beste euskaltzain baturengan, hots: I. Sarasola, P. Salabururengan, J.L. Davantek, E. Larrerengan eta A. Zavalak, J.M. Lekuonarengan, Mahaiburuan, F. Krutwig, aintzinakotasunez euskaltzainik zaharrena, eta, azkenik sarturikoa, idazkari euskaltzaina kagu baterako aurkezten delako, X. Kintana, azken aurretik sarturikoa, idazkari gisa jarri dira, J.L. Lizundia idazkariorde-kudeatzailea laguntzaile izanik.

Hitz batzuk egiten ditu hasieran J. Haritschelhar jaunak. Zuzendaritzarako bere proposamena aurkeztu du, hots, burutzarako bera; buruordetzarako E. Knörr; idazkaritzarako P. Goenaga, eta diruzaintzarako, J.A. Arana Martija. Ondoren, bere esker ona agertu dio J.M. Lejonari, azken zazpi urteetan ederki bete baitu bere lana. Jarrai lezan nahiko lukeela esan du, baina Lekuona jaunak beste kargualdirik ez izateko gogoia adierazio zion aspaldi.

A. Irigoienek bere burua aurkeztu du kargu guztietarako, diruzaintzarako izan ezin.

Euskaltzainburu kargurako bozketa egin ondoren, emaitza hauek lortu dira: J. Haritschelhar jaunak 18 boto; A. Irigoien jaunak 2 boto; zuri, 4 boto. Ondorioz J. Haritschelhar gelditzen da izendaturik bi urterako.

Ondoren, euskaltzainburuorde kargurako bozketa egin da, honako emaitza hauekin: E. Knörr jaunak 16 boto; P. Goenaga jaunak 3 boto; A. Irigoien jaunak 2 boto; zuri, 3 boto. Beraz, E. Knörr hautagai jauna izendatu da urte birako.

Hirugarren bozketa idazkari kargurako egin da, ondorio hauekin: P. Goenaga jaunak 22 boto; A. Irigoien jaunak 2 boto. Hortaz, P. Goenaga gelditu da izendaturik.

Azken bozketa diruzaintzarako izan da, hortik atera diren emaitzak honako hauek izanik: J.A. Arana Martija jaunak 22 boto; zuri, 2 boto. Ondorioz, kandidatua kargu honetarako izendatu da bi urterako.

Bozketak egin eta gero, F. Krutwig jaunak euskaltzain bilduen aurrean emaitzak ofizialki aldakarrikatu eta hautatuei zorionak eman dizkie, bere karguan arrakasta opatuz.

Besterik gabe, bilera amaitu da.

Azkoitian, 1996ko abenduaren 20an

J. Haritschelhar, euskaltzainburua
E. Knörr, euskaltzainburuordea
P. Goenaga, idazkaria
J.A. Arana, diruzaina
P. Altuna
M. Azkarate
P. Charritton
J.L. Davant
X. Kintana
F. Krutwig
E. Larre
J.M. Lekuona
B. Oihartzabal
F. Ondarra
J. San Martin
I. Sarasola
J.M. Satrustegi
L. Villasante
eta
J. L. Lizundia,
idazkariorde-kudeatzailea
J.J. Zearreta,
ekonomi eragilea
eta
M. Gorrotxategi, Onomastika
batzorde idazkaria (1.1. gaiari)

Azkoitian, Udaletxe batzar aretoan, 1996ko abenduaren 20an, goizeko 10ak eta 25 direla, eman zaitzazue hasiera Euskaltzaindiaren hileroko bilkurari. Ondoko zutabearen aipatzen diren kideak etorri dira. Ezin etorria adierazi dute Tx. Peillen eta P. Salaburu euskaltzainek.

Aurreko agiriak onartzea

Azaroko bilkura ohikoaren agiririari ohar bat egin zaitzazue: *eraill* hitza dela eta, aditza hori bere horretan onartu zela adierazi da, zer litzatekeen hobe eta horrelakorik gehitu gabe. Agirian hala agertuko da, hortaz.

Kargu berritzeko bilkura bereziaren agirian ere ohartxo bat egin da. J. M. Lekuonari buruorde gisa zazpi urte egotzen zaizkio agirian. Zazpi urte ez ezik zortzi ere bete dituela eginbehar horrena, eta agirian hala adieraztea erabaki da.

Euskaltzainburuaren hasiera hitzak

a. A. Irigoienek heriotza ezustekoa aipatu du lehendabizi eta honek sortu duen samina eta dolua. Hileta elizkizunetan Euskaltzaindiak ere parte hartu nahi izan zuela esan du eta, hala, hamabost euskaltzain oso, hogeita hamaika urgazle eta bi ohorezko izan zirela Lekeitioko hiletetan.

Hurrengo bilerarako X. Kintanaren eta F. Krutwig-en artean prestatuko dute Irigoien zenaren nekrologia.

Heriotza honek Euskaltzaindian hutsune bat sortu du. Arautegiaren 33. artikulua arabera, hutsune hori hornitzeko proposamenak datozen bi batzarretan (urtarrilekoan eta

otsailekoan) aurkeztu ahal izango dituzte euskaltzainek. Hautatzea, berriz, martxoko bazarrean egingo da.

Hautaketa hau dela eta, M. Azkaratek esan du hautagaiak aurkezten hasi baino lehen on litzatekeela euskaltzainon artean zerbait hitzegitea. I. Sarasolak galdegin du ea hautagaiak bizkaitarra izan behar duen. Onartutako arautegi berriaren arabera, edozein euskalkitakoa izan daitekeela erantzun zaio, dagoeneko hiru bizkaitar bai baitira Euskaltzaindian. P. Altunak dioenez, hori horrela bada, are beharrezkoago egiten da M. Azkaratek egindako eskaria onartzea. Eta hala egin da. Datorren hileko bileran egin daiteke elkarrizketa hori, euskaltzainek jadanik hautagaiak aurkezteko duten eskubidea gorabehera.

Ondoren, J. San Martinek hartu du hitza eta "bizkaitarra" esaten denean, hori hizkuntz alderditik interpretatu behar dela argitu nahi izan du. Honen haritik, berari dagoen aspaldiko kontu bat atera du: bera ez zen Akesoloren ordezkari izan hautatua, J. A. Aranaren sarrera-hitzaldian baieztatzen denaren kontra. Kontu horrek hainbat kalte eta eragozpen sortzen omen dizkio eta Euskaltzaindiari oker hori zuzentzeko eskatu dio. Aranak onartu du okerra. J. San Martinek, euskaltzain oso izendatua izan zenean, ez zuen Akesolo jaunak libre utzitako aulkia bete, honen hutsunea geroago gertatu baitzen. Hain zuzen, euskaltzainen kopurua hemezortzitik hogeita laura igo zenean, aulki berria estreinatua zuela San Martin jaunak. Honenbestez, San Martin jaunak dio aski litzatekeela agiri batean behar bezala jasotzea eskatu duen zuzenketa. Horrenbestez, agiri honetan jasoa gelditi bedi Akesolo jaunak utzitako aulkia J. M. Barandiaranek bete zuela eta J. San Martinek aulki berria hartu zuela.

b. Ondoren, Euskaltzainburuak eskerrak eman dizkie euskaltzainei azken hauteskundeetan zuzendari talde berriari eman zaion konfidantzagatik. Euskaltzaindia, eskuartearen dituen lan eta asmoetarako behar dituen baliabideak ziurtatzen saiatuko dela esan du. Hori dela eta, Fundazio bat sortu nahi litzateke. Sanchez Asiain BBV Fundazioko buruarekin izandako elkarrizketa aipatu du. Nolanahi ere, datozen bi urteotan helburu hori betetzea lortzen bada, gauzak ez direla gaizki izango esan du.

c. Espainiako Senatuan ere onartze bidean da ehun mila diru laguntza. Gonzalez de Txabari eta Madrilaren diharduten beste zenbait pertsonari esker gauzatuko da. Euskaltzaindiak denek bere esker ona adierazi nahi die.

Dirulaguntzen kontu honek hizpidea emanda, I. Sarasolak esan du erakunde baikoitzak, ematen duenaren arabera izango lukeela kontuak eskatzeko eskubidea era. Bestela egiteak denbora galtzea dakarrela. Kontu hau garbi utzi beharko litzateke. Adibidez, Madrilera dirulaguntza proiektu jakin batzuetarako izan liteke, euskal erakundeek hauen kontu eman beharrik izango ez litzatekeelarik. Nolanahi ere, gai hau sakonago eta lasaigo aztertu beharko litzatekeela esan da.

Hizkuntz arauak

1.1.1. Santutegiko izen ohikoenak finkatzeko irizpideak aurkeztea

X. Kintanak egin du irizpideen azalpena. Argitu nahi da zer den ponte izena, zer santu izena eta abar. Nolanahi ere, zerrenda osatzeko dago.

M. Azkaratek Euskara Batuko Batzordearen iritzia azaldu du: elizaren tradizioari eman behar zaio pisua, erdaren eragina gorabehera. Herrietako jaien izenak ere kontuan hartu beharra aipatu da, nahiz eta herri batetik bestera alde handia egon daitekeen. Puntu honetan bi maila berezi beharko lirateke: maila ofiziala eta herri maila, herri bakoitzean erabiltzen dena alegia. Hala ere, J. M. Satrustegiren arabera, herrietako erabilera guztiak ezin dira besterik gabe onartu. Adibidez, Iturmendin “Karmesak” esaten dute. “Santakitz” bezalakoak ere ba omen dira. Mailak daude, hortaz, eta erabilera guztiak ez dira baliagarri. Beste iturri batzuk ere aipatu ditu Lizundiak: kantak, atsotitzak eta abar. Tx. Peillenek hauetariko zenbait bilduak omen ditu.

Oharraur aurkezteko epea, urtarrilaren 20a da. “+” ikurra ezarri zaienak eztabaida sortzen dute eta eskatzen diren oharraur hauei buruzkoak izango dira batez ere. Dena den, oharraur irizpideen gainean zein zerrendako izenen gainean egin daitezke, eta bereziki “+” ikurra dutenen gainean.

1.1.2. Mundu zabaleko uharteen zerrenda aurkeztea

Zerrenda hau ere hurrengo bileran aztertzeko da. Baina hemen ere irizpideak argitu behar dira. Irizpide hauek hurrengo bileran aurkeztuko dira oraindik erabat landu gabe baitaude.

1.2.1. Hiztegi batuko *erretreta-esplotazio* bitarteko zerrenda onartzea

Hiru euskaltzainen oharraur jaso dira (X. Kintanarenak, E. Knörrenak eta Tx. Peillenenak).

E. Knörren oharraur aztertu dira eta honako aldaketak egingo zaizkio zerrendari: *errezatu* hitzari, Heg. marka gehituko zaio. *Errezo* hitzari ere, koherentziaz, “Heg.” ikurra gehituko zaio. *Errezelo/errezelu* eztabaidaz batzordea *-u*-dun forma onartzeko prest agertu da, baina bozkatu ondoren (*errezelo*-k 10 boto, *errezelu*-k 6, gehi bi boto zuri), *errezelo* forma onartzen da. *Errient* hitza sartzeara eskatu du Knörrek, baina aldaketa hau ez da onartu. Onartu da *errejent* hitza sartzeara, baina bigarren bueltan. *Errukari*, *errukiren* ondoan *urriki* ‘damu’ ere badela onartu da. Hitz hau dagokion lekuan eta garaian agertuko da. Oraingoz, hortaz, *erruki*-ren sarrera bere horretan utziko da. *Erten* sarrera ere onartu da “e. *irten*” gehiturik. *Erti* sarrera ere eztabaidan jartzen du Knörrek, Kintanak bezala. Eztabaidan J. San Martinek ere hartzen du parte. Azkenean, bozkatu egin da eta batzordearen proposamena bere hartan onartu da (10 boto, alde eta 7, kontra). *Esamina* sartzeko eskaera dela eta, eztabaidagarritzat eman da, baina hiztegian *etsamina* forma proposatuko denez, hitz honetara iristerakoan egingo da eztabaida hori. *Eskailarapeko* sarrera hurrengo bueltarako utzi da. *Eskukaldi* hitza sartzeara onartu da, honako bi adiera hauekin: *kolpe*, 2. *laguntza*. *Espantagarri* hitza sartzeara ere ontzat eman da baina ez “h. *harrigarri*” oharra.

Espiritu / *izpiritu* eztabaida Knörrek ez ezik Kintanak ere jasotzen du. Bataren eta bestearen aldeko arrazoiak pisatu ondoren, azkenean batzordearen proposamena onartu da. Horren arabera, *izpiritu* sarrerara iristerakoan, hitz honek “h. *espiritu*” oharra era-

mango du alboan. Proposamen honek 14 boto izan ditu alde eta 3 kontra. Beste boto bat zuria izan da.

X. Kintanak egindako proposamenetarik, gorago aipatuez hartutako erabakiez gainera, *esparrago* hitzari buruzkoa onartu da. Honela geldituko da sarrera: “esparrago h. zainzuri, frantses-porru nahiz frantses porru.” *Espezia* hitza, berriz, hurrengo bueltan sartuko litzateke.

Tx. Peillenen proposamenetatik *espal* hitza sartzea onartu da ‘azao’ esan nahi duela adieraziz. Gainerako proposamenetatik, honako hitz hauek hurrengo bueltarako utzi dira: *esgrima*, *eskoadrilla*, *eskuburdinak*, *esmalte* eta *esmeralda*.

1.2.2. Hiztegi batua: *esponja-expres*

Hurrengo bileran eztabaidatzeko, *esponja-expres* hitz zerrenda banatu da. Oharrak egiteko epea, ohi bezala, urtarrilaren 20a artekoa da.

2. IV. Herri Literatura Jardunaldien ondorioak

J. M. Lekuonak irakurri du *IV Herri Literatura Jardunaldiak. Ondorioak* izeneko txostena. Euskaltzainburuak jardunaldi hauen garrantzia eta adituen partehartzea azpimarratu ditu. E. Knörrek, berriz, Jardunaldi hauek eta Tolosako Jagonekoek behar baino jende gutxiago erakarri dutelakoan, hausnarketa egin beharra aipatu du. Lekuonak eskatzen den hausnarketa hau batzordean egingo dela adierazi du eta ateratzen diren ondorioak Euskaltzaindiari aurkeztuko zaizkiola.

3. Sailburuak eta ordezkariak izendatzea

Euskaltzainburuak zuzendaritzaren proposamena aurkeztu du, hots: B. Oihartzabal, *Iker* sailburu; M. Azkarate, *Jagon* sailburu.

Ordezkaritzetarako, honako hau izan da proposamena: P. Charritton, Baionarako; J. M. Lekuona, Donostiarako eta P. Goenaga, Gasteizerako. Iruñerako, J. M. Satrustegiri galdegin zaio ea onartuko duen ordezkari-tza hori. Honek ordezkari-tza erabat hustua dagoela esan du, lehengo hainbat eginkizun orain zuzendaritzatik zuzenean bideratzen baitira. Eginkizunak eta ardurak argitzen ez diren bitartean eta orain arte bezala jarraitze-kotan, beste norbait bilatzeko eskatu du. Gauzak horrela, hurrengo bileran egingo da Iruñeko ordezkari-tzarako proposamena.

HABE-ren patronatorako, M. Azkarateren izena proposatu da. Eusko Jaurlaritzaren Euskal Komunitateekiko Kanpo Harremanetako Kontseilurako Euskaltzaindiaren ordezkari gisa, E. Knörr. Herri Agintee-kiko Hitzarmenaren Jarraipen Batzorderako, J. Haritschelhar euskaltzainburua eta P. Goenaga idazkaria. Hauek boto eta guzti. Beste lau kideak honako hauek izatea proposatzen da: E. Knörr eta J. A. Arana, zuzendaritza taldekoak alde batetik eta, gehienetan ekonomi arazoez aritu beharra izaten denez, orain

arte Jagon eta Iker Sailburuek bete dituzten lekuak, J. L. Lizundiak eta J. J. Zearretak betetzea proposatu da.

Madrilgo Biblioteka Nazionalerako J. A. Aranaren izena proposatzen da.

Eta azkenik, Euskal Herriko Unibertsitatearen eta Euskaltzaindiaren arteko hitzarmenaren jarraipen batzorderako, P. Goenaga eta J. A. Arana.

Baiespena eman zaio euskaltzainburuak aurkeztutako proposamen honi.

4. Eskuartekoak

a. *Azkue saria*. Epaimahairako iazko izen berak proposatu ditu Euskaltzainburuak eta hala onartu da.

b. Alfonso Irigoienek heriotza dela eta, hainbat pertsonak eta erakundek beren dolumina adierazi diote Euskaltzaindiari.

Azkoitian, 1996ko abenduaren 20an

Jose Inazio Aranaren mendeurrenaren ospakizun-batzar irekia

J. Haritschelhar
 E. Knörr
 P. Goenaga
 J. A. Arana
 P. Altuna
 P. Charriton
 X. Kintana
 F. Krutwig
 J. M. Lekuona
 B. Oihartzabal
 J. San Martin
 eta L. Villasante
 euskaltzainak
 eta X. Aranburu
 J. L. Lizundia
 eta J. J. Zearreta
 euskaltzain urgazleak

Azkoitian, Udaletxeko batzar aretoan, 1996ko abenduaren 20an, arratsaldeko 6etan, eman zaio hasiera Euskaltzaindiak A. Jose Inazio Aranaren heriotzaren mendeurrena ospatzeko antolatu duen batzarri.

Mahaian Euskaltzainburuaz gainera, Azkoitiko alkate den Nerea Zubizarreta andrea eta Juan Bautista Mendizabal kultura zinegotzia eseri dira. Baita hitzaldiak eman behar dituzten Arana eta Altuna euskaltzainak ere.

Lehendabizi, herriko alkate andreak ongi etorria egin dio Euskaltzaindiari. Ekitaldia Azkoitiko herriak ohore handizat duela esan du eta hurrengoan ere Euskaltzaindiak atea zabalik izango dituela herri honetan.

Ondoren, euskaltzainburuak bildurikoak agurtu ditu, herri ordezkariak eta azkoitiar idazlea omentzeko bildutako gainerako entzule guziak.

Agur hauen ondoren, J. A. Aranak hartu du hitza *Jose Inazio Arana bibliografoa* izeneko txostena irakurtzeko. Hitzaldian garbi azaldu da Aranaren bibliografo alderdi hau.

Ondoren, P. Altuna, Jose Inazio Aranaren bizitzaz eta lanaz mintzatu da. Batez ere, haren egunkaritik jasotako zenbait berri eman ditu Altunak, haren bizitzaren argi-ilunak erakutsiz. Eta ez bakarrik haren bizitzari dagozkionak, baita haren garaiko zenbait eskalarirekin izandako harremanak ere.

Azkenik, alkate andreak, hasierako asmo on berberaz agurtu ditu bilduak eta ho-rrera, zazpi eta erdiak inguruan bilera amaitutzat eman da.

Jean Haritschelhar,
 euskaltzainburua

Patxi Goenaga,
 idazkaria

1997.URTERAKO EUSKALTZAINDIAREN BATZAR EGUTEGIA

Bilbo, 1996-XI-29

*Jose Luis Lizundia,
idazkariorde-kudeatzailea*

Urtero legez, lehendabizi Zuzendaritzakoei aurkeztu diet 1997.erako batzar egutegiaren proposamena. Horretarako euskal bibliografiari begirada bat eman diot ohi bezala, Jon Bilbaoren *Euskal Bibliografia*, gure *Euskera* agerkaria, Luis Villasante, Santi Onaindia eta besteren literatura historiak, entziklopediak eta abar.

Datorren urterako ez dut ikusi lehen mailako ospakizun bat besterik, hau da: **Antoine d'Abbadie** jaunaren heritozako mendeurrena. Horrez gain, guretzako gomutagarria da aita **Polikarpo Iraizoz** nafar euskaltzainaren jaiotzeko ehun urteburua. Euskaltzaindiaren barnean, bestalde, azaroaren 29an beteko dira 50 urte **Federiko Krutwig** euskaltzain oso izendatu zela, gutxik legez, urre ezteiak ospatuko dituelarik.

Antoine d'Abbadieren heritozako mendeurrena. Ez dut hemen bere biziuz luzapenik emango, bai ordea, eranskina ezarriko. Aspalditik Euskaltzaindiak erabakia du bere XIV. Biltzarra irailean antolatzea Eusko Ikaskuntzarekin batera. Abbadieren mendeurrenean parte hartuko dute beste zenbait erakundek ere. Irailean, baita ere, beteko dira 100 urte, Hegoaldean, eta, zehazki Arratiako urian, hots, Areatza/Villaron, Euskal Jaiak egin zirela. Euskaltzainburuaren ideia bat dakart hona eta hau da: Bilbao Bizkaia Kutzari datorren urteko bere poesiako lehiaketa, irailera aurreratzea.

Aita Polikarpo Iraizoz 1897.eko urtarrilaren 31n jaio zen Nafarroako Ulzaman. Haren bataio izena Agustin Zarranz Bermejo zen (alboan doatzue *Euskera XXVI*, 2.enean, haren oroimenez, Francisco Ondarra eta Juan San Martinen artean egindako hil berri txostena eta bibliografia). Urtarrila ez da data bat ere egokia Nafarroarako. Bestalde, datorren urtean X. Barne Jardunaldian egitea tokatzen da, bi urtean behingo txanda jarraituz. Bi aldiz egin ditugu Bizkaian, 1979an Foruan eta 1993an Zornotzan; bi aldiz Gipuzkoan, 1981ean Loiolan eta 1989an Lazkaon; bi aldiz Araban, 1983an Angoston eta 1995ean Legutiano/Billerlen; bi aldiz Iparraldean, 1987an Angelun eta 1991n Ziburun; eta baten bakarrik Nafarroan 1985ean Lekarozen, hain zuzen. Horregatik bada,

datorren urtean X.enak Nafarroan egitea proposatzen dut, Zuzendaritzako berriztatzearen ondoren, Arautegiaren 50. artikulua aipatzen dituen gainerako karguen eta arduren horniketa: sailburu, ordezkari, batzordeburu, batzorde idazkari eta batzordekide, abenduan, urtarrilean, otsailean burutu eta hornituz, gero, martxoaren bukaeran X. Barne Jardunaldi hauek egin, gogoeta eta hausnarketarako gaia aurretiaz finkatu ondoren. Nafarroan non egin ordea? Zuzendaritzak Ultzaman uste du. Iraizozen omenezko ospakizunen barnean. (Patxi Ondarrari aipatu genion “Euskararen Lekukoetarako” aita Iraizozez lanak paratzea eta prest dago, hobeki esan jadanik aurreratuak ditu eta lehen Rodriguez Otxoa jaunari aipaturikoa, orain Fernando Pérez de Viñaspre Nafarroako Hiskuntza Politika zuzendari jaunari berrikitan zerbait adierazi beharko zaio).

HAEE/IVAP eta UZEIk antolakizun ardura eramanez, **Terminologiako Biltzar** bat egiteko asmoa agertu digute Euskaltzaindiari. Esan zaie ezin dela egin iraila-urrian. Azaroan, egitekotan, Eusko Ikaskuntzaren Biltzarraz kidekaturik gomendatu zaie. Urtearen bukaeran hobe edo, agian, hurrengo urtearen hasieran, Aizkibelen mendeurrenarekin batera. Dena dela, datorren urtean Euskaltzaindiak ez luke beste Jardunaldirik edo Biltzarrik antolatuko edo parte hartuko Abbadieren omenezko XIV. Biltzara bukatu arte eta X. Barne Jardunaldiez kanpo.

Bigarren mailako beste euskal idazle edo euskalariren baten ospakizuna balego herriren baten, bertako udalaren edo erakunderen babespean, antola daitezke batzordeen bilkurak. Horretan Literatura Ikerketa azpibatzaordea eredu-garri izan da eta egin ditu zenbait bilkura, Erreterian, **Jautarkolen** omenez; Hondarribian hil honen 22an, **Satarkaren** omenez; Markinan, 1995eko abenduan **Mogelen** omenez eta abar; Onomastika batzordeak ere ospakizun edo gertakizunen baten kariatarat egin ditu, aurtan bertan, Arrasateko Udaletxean, Iruñean, Gasteizen, Uztaritzen Eugène Goyhenecheren omenez, Andoainen eta abar. Beraz, batzorde hauen antzera beste batzordeen bilkurarekin bete daitezke horrelako ospakizunak, ez baita ahanzi behar Euskaltzaindia zazpi herrialdeetako instituzio bakarra dela.

1897.eko urtarrilaren 3an kaleratu zen *Euskalzale* aldizkaria (asterokoa) R.M. Azkueren zuzendaritzapean “euskaraz guztia eginaz”. Uste dugu Euskaltzaindiak zerbait egin beharko lukeela aldizkari horren mendeurrenean. Urtarrileko osoen bileran aipamen bat, gutxienez. Euskaraz oso osorik idazten zen Hego Euskal Herriko lehen aldizkaria. Merez du ospakizunen bat, J.A. Arana Martijak dioenez.

Beraz, Jean Haritschelhar euskaltzainburuak, 1990etik harrezkero eman-dako agindua betez, hots, 4-4-3 delakoa begiratzea, alegia, urteko 11 hilabete-tako bilkurak, abuztua salbu, honela banatuko lirake: 4 Bilbon, egoitzan; beste hainbeste, Donostian; eta bana, Araban, Iparraldean eta Nafarroan. Heldu den urtean ez dugu, ditugun xehetasunen arabera, ospakizun berezirik Araban.

Guzti honegatik bada, 1997. urterako batzar egutegi hau proposatzea onartu du Zuzendaritzak, Donostian, hil honen 15ean egindako bilkuran.

1997rako batzar egutegiaren laburpena

— **Urtarrilaren 31n**, azken ostiralez, hileroko bilkura arrunta, egoitzan, Bilbon. Arratsaldean *Euskaltzale* aldizkariaren mendeurren ospakizuna.

— **Otsailaren 28an**, azken ostiralez, hileroko bilkura arrunta, Donostian.

— **Martxoaren 21 eta 22an**, azken aurreko ostiralean -azkena, Ostiral Santu baita- Ultzaman, hileroko bilkura eta X. Barne Jardunaldiak.

— **Apirilaren 25ean**, azken ostiralez, hileroko bilkura arrunta, egoitzan, Bilbon.

— **Maiatzaren 30ean**, azken ostiralez, hileroko bilkura arrunta, Donostian.

— **Ekainaren 27an**, azken ostiralez, hileroko bilkura arrunta, egoitzan, Bilbon.

— **Uztailaren 18an**, azken aurreko ostiralean -25a Jaundonejakue baita- hileroko bilkura arrunta, Donostian.

— **Irailaren 26an**, hileroko osoko bilkura, Hendaian, Abbadieren omeneko XV. Biltzarrarekin batera.

— **Urriaren 31n**, azken ostiralez, hileroko bilkura arrunta, Arabako ordezkartzan?

— **Azaroaren 28an**, azken ostiralez, hileroko bilkura arrunta eta Federiko Krutwig euskaltzainari omenaldia, egoitzan, Bilbon.

— **Abenduaren 19an**, azken aurreko ostiralez, hileroko bilkura arrunta, Donostian.

SAILBURU ETA ORDEZKARIAK (*)

Sailburuak eta ordezkariak izendatzea ezartzen du. Beraz, euskaltzainburuak Zuzendaritza entzunda proposamen hauek egiten ditu eta onartzen dira:

Iker sailburua: **Beñat Oihartzabal**

Jagon sailburua: **Miren Azkarate**

Gipuzkoako ordezkaria: **Juan Mari Lekuona**

Arabako ordezkaria: **Patxi Goenaga**

Iparraldeko ordezkaria: **Pierre Charritton**

Nafarroako ordezkaria: **Andres Iñigo**

Herrialde ordezkarietz kanpo, Euskaltzaindiak Erakundearen zenbait ordezkari ditu. Hara hor, proposatu eta egun onartutakoak:

HABEko Patronatoko ordezkaria: **Miren Azkarate**.

Euskal Gizatalde eta Etxeekiko Lantalde Harremanetarako Aholku Batzordekidea: **Endrike Knörr**.

Herri Aginteeekiko Hitzarmenaren Jarraipen batzordekideak: 6.2. atalaren arabera-koak: **Jean Haritschelhar**, euskaltzainburua eta **Patxi Goenaga**, idazkaria. Eta 6.3. atalaren arabera-koak: **Endrike Knörr**, buruordea; **Jose Antonio Arana Martija**, diruzaina; **Jose Luis Lizundia**, idazkariorde-kudeatzailea eta **Juan Jose Zearreta**, ekonomi-eragilea.

Id. Madrilgo Biblioteca Nacionalekoa: Jose Antonio Arana Martija.

Id. Euskal Herriko Unibertsitatearekiko Hitzarmeneko ordezkariak: **Jean Haritschelhar**, euskaltzainburua; **Patxi Goenaga**, idazkaria eta **Jose Antonio Arana Martija**, diruzaina.

(*) *Azkoitian, 1996ko abenduaren 20ean onartua.*

JASOTAKO TXOSTENAK

ONOMASTIKA

GRUMERAN EDO TRIANO MENDIKATEAREN OKERREKO IZENAZ

Bilbo, 1996-X-11

Mikel Gorrotxategi Nieto,
Onomastika batzordeko idazkaria

Gauza ezaguna da joan den mendearen amaieran Bizkaian burdin meategiak hustutzen hasi zirela. Prozesua ez zen leku guztietan era berdinean gauzatu, eta dudarik gabe gunerik garrantzitsuena Somorrostro harana (egungo Muskiz Abanto-Zierbena, Ortuella eta Trapagaran udalerriak batez ere) eta horren ingurua izan zen. Biztanle kopuruak erabateko aldaketa jasan zuen auzo berriak sortuz eta inguru fisiko erabat itxurraldatuz. Mea iparraldera zegoen lerrokaturik Ibaizabal ibaiaren mendebaldean. Esan bezala, kokagunik aberatsena Somorrostro haranean zegoen. Barakaldoko Errekaortu auzotik Abanto-Zierbenako Gallartaraino, erdian Arboleda, Matamoros eta Triano auzoak zeudelarik. Meategi handienak ere hor zeuden, *La Franco-Belga* (Societe Franco-Belgue des Mines de Somorrostro), *Orconera* (Orconera Iron Ore Co.), *Luchana Mining*, etab. Horren mendebaldean Galdamezko meatokiak zeuden, udal hau eta Somorrostro artean egon arren Galdamezkoak soilik diren mendietan, eta oker, azken urteotan *Montes de Triano* deiturikoak.

Baina izen hau oso berria izateaz gain mendi horien ekialdean, eta urruti (Ibaizabal Inguruko herrietan), baino ez da erabiltzen, mendebaldean Galdamez eta Sopuerta-Garapen ez da izen hori inoiz erabill, eta ez da erabiltzen, *El Alta* edo *El Alta de Galdames* baizik, gauza bera gertatzen da Triano auzoan edo ekialdean mendi hauen magaletan dauden auzo txikietan. *Montes de Triano* izena erabat arrotza eta ezezaguna da. Azpimarratu behar da mendi hauek Galdamezko udalbarrutikoak direla, muga ez dagoelako mendi gailurrean, ohi bezala, Somorrostro aldeko mendi hegalean baizik (Peñas Negras izeneko lekuan, ezaguna museo txiki bat gauzatu dutelako). Horretaz gain Galdamez aldean badira auzo batzuk (*Laia*, *Ledo*, *Akendibar* eta *Urallaga*) nahiz eta bertan oso jende gutxi bizi, honek garrantzia du meategiak agertu arte mendi hartako biztanle bakkarrak Galdamezko baserritar batzuk eta abeltzainak baino ez zirelako, gaur egun berriz inguru guztiko jendeak erabiltzen du, aisiarako batez ere.

Hala ere, mendi hauen izen historiko ez da ez bata ez bestea **Grumeran** baizik eta horrela agertzen da oraindik Bizkaiko Herri Basoen zerrendetan eta Galdamezko artxi-boan mendeetan zehar, azkenengo aldiz 1827an, baina artxi-boa mendearen amaieran erre zutela azpimarratu behar da. *Grumeran* izena aipatu meategiak sortzean galdu zen inguru hartako biztanlekoak % 50 gorako gehiketa jaso baitzuen.

Triano eta *Alta* izenak sortzeko arrazoiak desberdinak izan ziren. *Alta* izena, idazki batzuetan *La Alta*, erratasunagatik sortu zen izen generikoa toponimo bihurtuz, *Montes*

de Triano izena berriz, jendearen ezagutza faltaz sortu zen. Horrela Somorrostro haranean bizi den jendearentzat erabat ezezagunak ziren (eta dira) mendi horiek, haiekiko loturarik ez baitute, eta aurrean zegoen auzo ezagunaren izena erabiltzen hasi ziren. Joera hau idazle askok ere hartu zuten, burdin-mea hobiak zeuden gunearen izena *Montes de Triano* atzekaldeko mendiari zabalduz.

Hiri edo herrietako biztanleek (kaletarrek) mendiez duten ezagutza faltari gehitu behar diogu biztanle kopuru eta izaeraren aldaketa. Horrelako izen aldaketak hobeto ulertzeko mendi horren gaur egungo izena Ibaizabalen ezker aldean ikustea besterik ez dago, liburuetan izen ofiziala ikasi dutenak alde batera utzita jende gazteak ez du ez *Triano*, ez *Grumeran*, ez *El Alta* izena erabiltzen *La Arboleda* edo *Monte de La Arboleda* baizik, mendi horietara joateko biderik erabilena Trapagarango *La Arboleda* auzoan hasten baita.

Labur esanda mendi horien izen generikoa **Grumeran** izan da, mende honen hasieran *El Alta* edo *La Alta* izenaz erabat ordezkatu zena, eta *Montes de Triano* ezagutza faltaz sortu eta zabaldutako izena baino ez da Gorbeiar *Monte de Murgia* edo *Monte de Zeanuri* Bizkaitik edo Arabatik ikusita, deitzea bezalakoa.

LEKIKOGRAFIA

ERROIBARKO LEXIKOAREN GAINEAN

1996-X-8

Orreaga Ibarra Murillo,
Universidad Pública de Navarra
Nafarroako Unibertsitate Publikoa

0. SARRERA

Lan honen helbururik nagusia, Erroibarko lexikoa arakatzea da. Hegoaldeko goinafarrera barruan kokatua den hizkera hau galtzeko zorian dago, gelditzen diren azken hiztunak oso zaharrak dira eta datozenek ez dute hemengo hizkera egiten, hau dela eta, eremu honetako bilketa lanari premiazkoa deritzogu.

Jakina denez, dialektologiaren arloan askotan oso balio gutxi eman zaio lexikoari. Alde batetik, lexikoaren aldaketak askoz ere usuago eta ugariagoak izaten direlako; eta bestaldetik, antzinaldeari buruz ez digutelako gauza handirik argitzen, izan ere beihalako dokumentuek lexiko gutxi erakusten dute.

Honako arrazoiak aipatu dira lexikoaren azterketari buruz:

...Uno tiene la impresión de que los componentes del léxico se distribuyen dentro de una familia de dialectos como los genes de una población, a veces se tiene la impresión de que se están extrayendo bolas de una urna.

Y aunque las coincidencias de vocabulario den testimonio de contacto entre dialectos, estas coincidencias, lo mismo que las divergencias, no tienen por qué ser antiguas (Mitzelena 1985[1976]: 84).

Estrukturalismoren ikuspegitik konparagarritasuna bideratzeko moduak biltzen ziren, alor semantikoak parekatuko zuten bideak arakatzuz eta hitz zerrendak ekidinez. Horrela, egitura alderatzera jotzen zen arazo semasiologikoak eta onomasiologikaok gaindituz. Izan ere, egokiago ikusten zen sistema lexikoak parekatzea, alegia, haien arteko oposaketak eta asoziazioak, hizkuntzaren egiturak item hauei emandako baloreak azpimarratuz.

Baina, alor semantikoak ere ez dira errazak antolatzeke, askotan batek ez daki non bukatzen duen bat eta non dagoen bestearen hasiera. Gainera, eremu semantiko bat osatzeko, behar beharrezkoa da beronen mugak zedarritzea, hala nola ezaugarri zedarriztaileak eta berau osatzen duten semema kopurua.

Guk uste dugu, hala ere, lexikoa egitura geolinguistikaren islada dela, eta horregatik kontutan hartu beharrekoa. Horrela, hiztegitxo hauen bidez, item askoren banaketa geografikoa argitzen da, nahiz eta aintzat hartu behar den dialektoa entitate supralokala ere badela, eta bere baitan biltzen dituela eskualde ezberdinetako hizkera.

Zentzu honetan, interesgarria da jakitea eremu honetan hainbat ezaugarri lexiko kokatzen direla: *erran, anitz, altzine, gibela, txipi, bota* (caerse), *erori*-ren orde, *heldu etorri*-ren adizki trinkoen orde, *iruetan ogei, karrika, sarri* etab.; dudarik gabe, hainbat hizkeratan ere arruntak direnak.

Bestaldetik, lexikoa da herriko kulturaren eta ontasunaren ispilua, eta gure gizataldean, bizimoduaren galerarekin batera desagertu dira herriko bizitzarekin, abereekin eta landareekin loturiko hainbat hitz, eta, gainerakoak abiada bizian galduz doaz, hitzuneekin batera. Are gehiago, Erroibarko hizkera heriotz bidean dagoen une honetan, gazteleratikako maileguen kopurua gero eta nabarmenagoa da, eta honetan, lexikoa da eragin zuzenena jasaten duena. Ikusi besterik ez dago Etxaideren galdeketeri (1979) emandako erantzun asko Erroibarren: *fuellea, razimo, otóñoa, rekesune, dedálea, intestinoak, limákoa, ardille* eta n/s (no sabe) ugariak.

Horrela ba, ez gara abiapuntu semantizista sakon batetik abiatzen, baina, pisuzkoak eta adierazgarriak diren ezaugarriak ekartzen ditugula uste dugu. Jakin ere badakigu hemengo item gehienak inguruko hizkeretan ere gertatzen direla, eta bakar-bakarrik hizkera honetan aurkituko balira eta ez, beste inon, izango lirateke hemengo berezitasunak, baina hori gutxitan gertatzen da.

Bestaldetik, ez gara mugatuko item lexikoen zerrenda bat egitera soilik; izan ere, fonologiak item batean eragin duenean itxura berezia ematen dio. Horregatik, euskaraz dugun arazoa, beste hizkuntzetan ez daukatena, hitza mugatzailearekin edo mugatzailerik gabe jartzea da. Kasu honetan eta fonologiak ematen dion itxura islatu nahi dugunez, hitza mugatzailearekin eta guttiz sartu dugu zerrenda honetan.

Izan ere, horrekin hasten dira eremu dialektalak banatzen, alegia, hizkuntz eremuen azpisailak, eta horiek osatzen dute hizkera baten arau multzoa. Are gehiago, eremu dialektalen arteko elkar ulermena, maiz askotan, ezaugarri hauetan oinarritzen da.

Modu berean egin ziren Izagirreraren hiztegi moduko lanak (Ultzamakoa eta Altsatsukoa). Izan ere item zehatz horren ondoan hitzaren erabilerari buruz zerbait esaten bada, alegia, ahozko produkzioak sartzen direnean, sintaxiaren eta morfologiaren gaineko datu batzuk agerian gelditzen zaizkigu. Honez gain, eremu honetako euskararen egoera larriaz jabetu ezker, dena suertatzen da interesgarri biltzea.

Biltzeko medotologiaz ezer gutxi aurreratu dugu orainarte, esango dugu hizkera honen inguruan sakabanaturik dauden material guztiak erabili ditugula:

Echaide 1979-koa, Perpetua Saraguetak utzitakoak, hauek beharreko ardura-ekin, izan ere andre honek kanpoko eragina jasaten zuen, anitz irakurtzen zuelako. Hau dela eta, item bat agertzen bada haren lanetan soilik, hala notatzen dugu (Mez.P). Izan ere, ez dugu ziurtasunik hemen erabiltzen zen edo irakurritakoaren ondorioa zen.

Honezaz gain, Picabearen lana (Pic) —Lintzoainen eta Zilbetin eginda-koa—, EAEL, Echaide (1979) eta Erizkizundi Irukoitza *EI*, baliogarriak izan zaizkigu hizkera zehatz honi buruzko informazioa jasotzeko. Hala nola Iribarrenen *Vocabulario Navarro* eta Dámaso Intzak Mezkitritzen bildutako esaera zaharrak (Intza).

Dena den, material gehiena galdeketen bidez lortu dugu, jakina denez harran honetan oso hitzun gutxi gelditzen dira. Hau dela eta, galdekizunak honako hiru herri hauetan egin ditugu gehienik: Lintzoainen (Lin), Mezkitritzen (Mez) eta Zilbetin (Zil) bereziki, baten bat Urnizan (Ur) eta Bizkarreta-Gerendiainen (Ger) ere (hemen hitzun bakar bat geratzen da). Beste herriez emandako datuak bibliografiaren bidez lortu ditugu. Gainerako herrien laburdurak hauek dira: Auz (Auzperri), Erro, Aintzinoa (Ai), Ardaitz (Ar), Larraingoa (Lar).

Horrela, hitzak heri gehienetan aurkitu ditugunean, ez dugu ezer eransten, aldiz, herri bakar batekoak direnean horrela zehaztu dugu.

Transkribaketari dagokionean, ez dugu alfabeto fonetikoa erabili nahi izan, gauzak ilundu daitezkeelako argitu baino. Horregatik, alfabeto arruntarekin egin ditugu ñabardura gehienak. Horrezaz gain “y” zeinua ere erabili dugu, igurzkarri sabaikoa ordezkatzeko, eta “j” aldaera belarerako. Bestaldetik, *h*-ak kendu ditugu, eremu honetan ordezkapen fonetikorik ez dutelako, halaber, bokal berdinen artean geminaziorik ez zegoenean, bokal bikoitza kendu dugu.

1. ERROIBARKO HIZTEGITXOA

A

Abantxu: casi. *Segur naiz abantxu dekálitroat edan zuela.*

Abarra: ramita para hacer fuego (Mez, Zil). *San Juan egunian bediketu abar batzuk, gero ondoko urtian botatzeko.*

Abarrikatu: romper, destrozar.

Abendua: diciembre.

Abia: tábano, mosca que pica a las vacas en días de calor.

Abie: arándano. *Uden juaten gine dena Ligeztara neskakoak amarekin abiek eske.*

Abilkeria: astucia.

Aborrezitu: aborrecer, aburrirse. (Lin) *Aborrezituik zagon.*

Abria: caballería utilizada para trabajo o en la labranza.

- Adarrukaldika:** a cornazos.
- Afera:** asunto, problema.
- Agá:** vara. *Tranka badu gáñian goitik bera agatzen duena.*
- Agatu:** sujetar con una vara.
- Agilona:** tejado con vertiente muy rápida a cuatro aguas (Auz).
- Agoa:** boca. *Itze agotik atra baño len, bi buelta emazkio miiari (Intza).*
- Agoxtenpat:** espera un poco, utilizado en sentido sentencioso, “sí, sí, ya verás”. Eusk. ago ixtent bat!!
- Agostía:** Agosto (Ai).
- Agoztegie:** pajar (Mez).
- Aguandie:** bocazas. *Urde agoandi ori!!*
- Agudo:** rápido, ligero.
- Aida, aida!:** expresión utilizada para arrear a las vacas.
- Aide urrun:** pariente lejano.
- Ailtzurtu:** escardar.
- Aingirua:** ángel.
- Aire gaixtua:** rayo (Mez).
- Airia bota:** eructar (Lin).
- Aise:** fácil.
- Aiskola:** arveja.
- Aitaiarreba, aitañarreba:** suegro.
- Aitatxi, apitxi:** abuelo.
- Aitu:** oír
- Aixkidantza:** amistad.
- Aixkidia:** amigo.
- Aizeratu:** aventar.
- Aizpe:** hermana.
- Akabantza:** final, remate.
- Akabatu:** rematar en el juego de la pelota (Lin).
- Ako!:** se ha acabado. Voz utilizada con los niños.
- Alaber:** igualmente, también. Respuesta habitual después de un saludo.
- Alamote:** almud.
- Alaya:** escalera (Lin).
- Albidedia:** habilidad.
- Alborendo:** pulmonía (Mez.P).
- Aldrebesian:** al revés.
- Alegie:** quizás (Lin).
- Alferra, auferra:** vago (Mez, Lin).
- Alkabelarra:** tipo de hierba silvestre, ancha, dura, triangular y siempre verde.
- Alkea:** vergüenza.
- Alkegabia:** sinvergüenza.
- Alkeizungarrie:** vergonzoso.
- Alkia:** asiento.
- Alkítze:** pondón utilizado para cortar las tximtxas de avellano.

Alkortze: 'Atajo' Etim. *curtiare*.

Alo: ¡Vamos!! *Alo mogie!!! Vamos muévete*.

Alorra: pieza para siembra.

Altxarre: primer bocado que se toma después de matar el cerdo, se saca de la tela del vientre.

Altxatu: esconder.

Altzairua: acero.

Altzina, altzine: 1. adelante. 2. delantero.

Altxirria, altxirria: estiércol de las ovejas cuando está convertido en polvo.

Altzoa: regazo.

Altzurre, atzurre, aitzurre: azada.

Amaiarreba, amaiñarreba: suegra.

Amarrekoa: punto que equivale a cinco sencillos en el juego del mus.

Amatxi, amitxi: abuela.

Ameka: once.

Amen: aperitivo, comida entre horas. *Yaten duzu amen bat edo otamen bat* (Lin).

Amesketan: en sueños (Lin).

Amorraea: trucha (Ur).

Anditu: hincharse los animales.

Anitz, aunitz: mucho. *Anitz yende zagon*.

Ántxue: oveja de un año que todavía no tiene cría.

Antxumia: cabrito.

Antxuzaiia: el que cuidaba los antxus.

Antzi, atzendu: olvidar.

Añegue: centeno.

Apa matia: dar un beso en el lenguaje infantil. *Karri (a)pa amatxiri* (Lin).

Apaldu: agachar la cabeza.

Aparexua: aparejo.

Aparra: baba, espuma de la boca.

Apitxi: abuelo.

Apondile: renacuajo (Lin).

Apozarra: sapo (Mez).

Aprille: abril. *Martxoan elurre norartio, aprillen elurra arartio* (Intza).

Aprobetxategi: aprovechado, vivo, el que no pierde ocasión de lucrarse en su empleo, o cargo.

Apurre: pan desmigado. *Ogi apurrek*.

Ara, ara!: ¡Mira, mira!

Arakaya: carne de ganado ovino.

Arana: arañón grande.

Aratxia: ternero en general (Lin, Mez). *Aratxe arai orotsa eta emei urrix*e.

Arboladie: arbolea.

Arbolarie: simple. *Arbolari tzar bat da*.

Arbolea: árbol (EAEL).

- Arданbilloa, armamiloa (Mez), armanbiloa (Lin):** araña.
- Ardi antxue:** oveja estéril.
- Ardimenatza:** oveja rasa.
- Area:** instrumento agrícola con tres puntas de hierro utilizado para desterronar y allanar la tierra.
- Argiko:** para el amanecer. *Argiko atratzen gine.*
- Aria:** hilo.
- Ariatu:** arar.
- Arimelkerie:** animalada.
- Arine:** ligero, ágil.
- Arixkoa:** macho cabrío castrado.
- Ariztie:** robledal.
- Armambilo sarea:** tela de araña.
- Arpatu:** encontrar (Zil).
- Arpoa:** horca de hierro de dientes. curvos.
- Arra:** gusano.
- Arraildu:** rajar los troncos con una cuña.
- Arraina:** trucha.
- Arramaskada:** arañazo hecho con ramas.
- Arramizkatu:** arañar.
- Arrandiko, arrandatx:** *arrandiko, arrandau, eso es para mí.* Cuando un grupo de niños veía una cosa, decían esta fórmula. El que antes la decía se quedaba con ello.
- Arrantzure:** a pescar (Urni).
- Arrapoa:** sapo.
- Arraspa, arrastelue:** rastrillo.
- Arratoña:** rata.
- Arrausia:** bostezo.
- Arrautzea, arrotzia, arroltzia:** huevo (Mez).
- Arraxpa:** rastrillo.
- Arrayua:** ¡demonios!
- Arrazoine:** razón.
- Arrebutxi:** tirar las monedas a voleo, para que se las disputen los chiquillos o el público.
- Arrekapetas:** juego en el atrio del suelo, sin determinar (Lin).
- Arretxintxin:** llevar a otro a horcadas, o sentado sobre los hombros.
- Arribetu:** llegar (Zil).
- Arroitaundi:** bocazas, que hace mucho ruido.
- Arroitu (Ai), aurritto (Ar):** ruido.
- Arront:** muy. *Arront ongi.*
- Arrotze koskilla:** cáscara del huevo.
- Artegie:** sitio para guardar las ovejas. Artégia, Mezkirizko etxe baten izena da.
- Arteka:** ranura.

- Artizela:** sitio abundante en bojes, donde se cobijaban las ovejas. *Batzuetan... uxu zegoen tokien (ezpela) artizela erraten gindekon* (Mez).
- Artorri:** sitio donde se siembra el maíz (Lin, Mez).
- Artsa:** noche, atardecer. *Atzo artsian. Atsarrian yoain da.*
- Artzale:** el que coge algo. *Artzale ona, (e)mantzale txar* (Intza).
- Artzantza:** mardano, morueco (Lin).
- Artzea/ Artzaea/ Artzaia:** pastor.
- Artzitu:** operación para poner hueca la lana.
- Arzarra:** oveja vieja (Ger).
- Aska:** 1. Abrevadero. 2. Gamella o artesa.
- Asotsa:** ruido.
- Astie:** tiempo. *Eztut astie.*
- Astirigarra:** arce (Erro).
- Astopile:** gandullón.
- Ataka:** portillo en general.
- Ataria:** puerta. *Ertsi atari goi faborez.*
- Atra:** salir.
- Atrija:** estornudo (Ai).
- Atsa:** olor. *Onek badu atsona.* Buen olor (Ai). *Bertzen umeak, atsa kirets* (Intza).
- Atsalaskaria:** merienda (Auz).
- Atsalde apalian:** al atardecer, cuando el sol se está metiendo.
- Atsosatu:** amedrentar. *Or, atsosátuik ttarrak ginelaik, losatuik idukitzen zigute.*
- Atx!:** expresión de dolor.
- Atxatxun:** especie de desmayo.
- Atxune, asune, asuñe:** ortiga (Ar, Ai).
- Atzaparra:** mano.
- Atzendu:** olvidar.
- Atzurra:** azada.
- Auferra:** vago (Lin, Mez).
- Aunkeka:** ladrando.
- Auntzalia:** cabrero (Ger).
- Auntze:** cabra.
- Aurmena:** gavilla.
- Aurpegie:** cara.
- Aurridia:** hermanos. *Oye bazire amar o amaika aurride.*
- Aurtiminten:** hace poco tiempo, hace un rato.
- Aurtzea, aurtzegie:** niñera.
- Aurzutue:** niñez.
- Auserki:** en abundancia.
- Auskoa:** fuelle.
- Ausnabartu:** rumiar.
- Auteman:** notar (Zil).
- Autse:** ceniza.

Auxiartu, auxi!!: espantar, despachar, ahuyentar. Auxi!!!!

Auzelana: trabajo colectivo o vecinal. Trabajo que realizan todos los vecinos del pueblo, en general, uno de cada casa en beneficio del pueblo, como limpiar las calles.

Axarinbodak: arco iris, momento en que sale el sol y llueve a la vez (Mez, Lin).

Axatu: azuzar al perro para que acometa.

Axerie: zorro. *Axeriek buztana berekin.* Bakoitzak bere hutsak eta ajeak berekin (Intza).

Ayarte: planta parecida a la hiedra con la que se hacían las nazas.

Ayoska: a gritos.

Azaroa: Noviembre (Ai).

Azazkala: uña.

Azkurrubia: planta utilizada para quitar las verrugas.

Azpia: muslo.

Aztalpala: pala ancha para echar tierra a la carbonera.

Aztatu: acertar (Zil).

B

Babaratza: fruto del haya (Mez).

Babatxa, babatza: fruto del haya (Ai, Zil).

Baboxa: hierba ancha y corta, de segundo corte con la que se hinchaban las ovejas.

Bagoa: haya.

Baikorle, beikorle (Mez), Baikorral (Ger): especie de corral situado entre casas donde se guardaban los animales denunciados de otros pueblos.

Bakarrak, bakarretan: algunos, alguna vez. *Bakarrak torri dire:* algunos han venido. *Bakarretan oitu naiz:* zenbat aldiz oroitu naizen.

Bala: fajo de miés.

Balanga: varas gruesas que se utilizaban en los portillos.

Balataka: portillo hecho con balangas.

Baldarra: torpe, desmañado.

Balin be: ¡Cómo no!

Balketan: haciendo fajos.

Baltegie: cubierto donde se almacenaba la miés traída del campo para luego trillarla.

Baltsa: balsa, pozo, sitio donde abunda las ranas.

Banaz bertze: uno con otro.

Baratu: quedar, parar.

Bardia: pieza de cuero que se ponía debajo del yugo para meter el timón.

Barreatu: esparcir, extender una noticia.

Barridia: 1. vecino (Lin). 2. barrio, vecindad (Mez). *Mezkiritzek bi barride ditu: Txorrondo eta Biritxikar.*

Basauntza: ciervo (Zil, Ger).

Basta, bastea: albardón.

Batazi: hacer que las crías mamen. *Oroitzen aniz ni axúriek eta batazte tarrrian* (Mez.J).

Bateatu: bautizar.

Bateoa: bautizo.

Batio: a una, a la vez. *Zureki batio joain naiz.*

Batre: nada.

Batu: mamar. *Ardiek batzera eman.*

Baya: criba.

Bazka: comida de los animales.

Bazterreko: madero grande que se pone a un lado del fogón.

Bazterretxia: caserío (Lin).

Iritzzerri, iretzarri: despertar.

Bea: vaca.

Begietan hartu: coger odio o manía.

Beilun: triste.

Beitegie: cuadra (Zil).

Belaia: terreno verde, de pasto.

Belarrazi: ligarza, los niños la solían fumar (Erro).

Belatxa: corneja (Lin).

Belazie: simiente de la hierba, que se desprenden después de recogerla seca (Mez).

Belezarra: cuervo.

Beoka: potra, yegua pequeña.

Berant: tarde.

Beratz: cobarde, que no da la cara.

Beraxiloa, belarziloa: agujero para echar la hierba desde el pajar a la cuadra (Auz, ZII).

Berdela, puzker berdea (Mez), **puzkerra** (Mez, Lin): lagarto.

Berendue: merienda.

Berokie: lugar abrigado.

Berregun: doscientos.

Bertzune, burtzine (Mez): hierro del fuego.

Besana: pañuelo al cuello (Mez.P).

Bestalea: juerguista.

Betagarrie: leña que se echa a la carbonera.

Bezkoa (Ai): caldera del fogón.

Biarra: necesidad.

Biarrangile: pendiente (Lin).

Biarrie, biarria: oreja.

Bibiroak: gemelos.

Bide, bider (Mez), **bida** (Ai): dos. *Bider o iru urtetaik.*

Bider o irutreituz: dos o tres veces.

Bidezenda: sendero.

- Bilazi:** reunir (< bildu erazi).
- Biligarroa:** malviz.
- Bilintxi-balantxa:** tambaleándose.
- Bilkorra:** manteca (Mez.P).
- Biloa:** pelo.
- Bilurre:** atadura hecha de ramas utilizada para atar los fajos o para fabricar nazas para las abejas.
- Bioka:** potra.
- Biorra:** yegua.
- Biortzekoa:** oveja de dos dientes, lauortzekoa de cuatro y tres años, seiortzekoa de cuatro años y seis dientes.
- Biorzaia, biorzaña:** yeguacero.
- Biramun goizian:** al día siguiente.
- Biribile:** telero.
- Birika:** especie de longaniza hecha con los pulmones cortezas y restos mas inferiores del cerdo.
- Birle:** bolo (Mez.P). *Boloetan aitu dut birlekin yostatzen zirela.*
- Bisaia:** cara (Zil).
- Bisosekoa:** moneda de dos céntimos.
- Bitreituz:** por dos veces, por partida doble (Lin).
- Bixardekoa:** sarde de dos púas.
- Bizerra:** lirón.
- Bizerziloa:** agujero de lirones.
- Bizitoria:** persona muy trabajadora, que no puede estar quieta.
- Bizkar-zura:** madera del caballete.
- Bizkarbesta:** fiesta que se realiza al acabar una casa.
- Bizkarr:** caballete del tejado, madero caudal que descansa en la cruz de la tijera.
- Bizkerlarrue:** piel de la oveja que se pone en la espalda para protegerse de la lluvia.
- Bizkerrezurre:** espinazo, espina dorsal.
- Boneta:** boina (Mez).
- Bor-bor:** ruido que emiten los alimentos al hervir.
- Borda:** edificio donde se guarda el ganado y la hierba.
- Bordaldia:** finca con borda.
- Borta, Borte:** hijo natural. *Seme bortak.*
- Borta:** puerta (Lin). *Paratzen tzen yantza benta orren bortan.*
- Bortxarin:** a la fuerza.
- Bortzegie:** calzado de cuero grande y ordinario.
- Bota:** caerse. *Bota naiz lurréra.*
- Boxtu, boxtuik:** contento. *Boxtuik egoten gine* (Lin).
- Bulbie:** acequia, desagüe.
- Bulkatu, bulketu:** empujar un coche, dar la vuelta el carro.
- Bulutsi, buluzi:** desnudo (Mezk), bilusi (Zil).

Burdine, burrina (Ai), birrune (Ar): hierro.

Burtzine: hierro de la cocina utilizado para el fogón (Mez).

Buruka(k): cabezas sueltas de cereal que quedaban en el campo.

Burukapuseta: especie de capucha que se ponían los hombres por la cabeza.

Burutea: rodillo de tela utilizado por las mujeres para sostener la herrada.

Burutzetu: cruzar (Lin).

Buzterrie, uztarrie (Mez), buzterra (Ger): yugo (Mez).

Buztine: arcilla, tierra especial, de color amarillento que mezclada con agua se utilizaba para hacer los suelos de los corrales y las paredes. Distinto de loya.

D

Dallue, tallue: guadaña.

Danbolinausi: mayordomo (Auz).

Danboline: 1. Tamboril que usan los txistularis que golpean con un palillo. 2. Tambor para asar las castañas.

Dantzaldie: baile.

Debekazioa: prohibición (Lin).

Dermioa: término. *Emengo dermio ontan bada urritzek.*

Desankatu: romperse la pierna (Lin).

Dil-dil: temblar el pulso.

Dilinden: colgando (Mez).

Donao: solterón.

Doseneko: racimos de avellanas de dos, cinco o seis unidades respectivamente. *Cincoeneko, seieneko.*

Duikebe: sin duda.

E

Ebatsi: robar.

Edea (Ai), edie (Ar), eria: dedo.

Egie: ladera.

Egotzi: moler (Mez).

Egozkalia: vómito. *Egozkaleka ari de* (Lin).

Eguerri: Navidad.

Egun: cien.

Egundeño: nunca. *Ez dut egundeño olakoi kusi* (Mez).

Egune: 1. hoy, 2. día.

Eguzalia: tejedor.

Eizia: caza.

Ekea: humo.

Ekendu: quitar.

Ekilikua: eso es.

Eldu: venir. *Eldu de Pello.*

Elea in: hablar.

Elia atra: facilidad de palabra. *Aträtzen tze elia.*

Èlia (Mez) ellea (Zil), ella (Mez): lana.

Elizeko atarie: atrio (Zil).

Elorria (Ai), ilorrie (Ar): espino.

Eeltsua: mosquito.

Eltxabur arbolia: nogal.

Eltzagur: nuez.

Eltzea: puchero.

Eltzemutzue: hucha (Mez).

Eltzetzikine: el puchero negro del café.

Elurraldie: nevada.

Ellea: lana (Mez).

Ellegatu: llegar.

Elletzizpur: de pelo rizado. *Nor zen eltetzizpur ure?*

Emagine: comadrona.

Emagintza: trabajo de la comadrona.

Emanzale: chófer. *Orai eztugu emantzáleik Iruñera joateko.*

Enanzo: fuerza, vigor en el trabajo. Avanzar en una labor o trabajo con rendimiento.

Endaya: pala de hierro para recoger la brasa al hacer el pan (Mez.P).

Entregue: Ser capaz. *Ezpaizen entregu joatera bakarrik. 2. grande y fuerte. Gizon entregue.*

Erbiiunidia: comadreja.

Erbixenta: cañada (Lin). *Emendik pasten duk erbixenta. (< Ardi + xenda).*

Erdiberrie: recién parida.

Erdietsi: conseguir, lograr.

Ereiki, eraiki, ereki: sembrar. *Ereiki ginue.*

Ereki: abrir.

Ergela: simple.

Eri dago: está enfermo.

Eria, erie: dedo.

Erie: enfermo.

Eritu: enfermarse.

Erlauntzie: colmena.

Erlea: abeja.

Erlesaskia: naza para las abejas.

Erleustela: avispa (Lin).

Erlojua (Ai), relojia (Ar): reloj.

Erlumia: cría de abeja.

Erostone: comprador. *Eztait izein den erostunik.*

Erozein: cualquier, a.

Erran: decir.

Errapia: ubre.

- Erregue:** robo.
- Errenka:** fila.
- Erreposki:** despacio. *Zazi erreposki.*
- Errextan:** arrastrando.
- Erroa:** ubre de cualquier animal (Mez). *Bertzen beyek erroak aundi.*
- Erroitze:** barranco (Mez).
- Errokatu:** tejer.
- Errotazaia:** molinero (Auz).
- Erte (Auz, Mez), etxertea:** espacio estrecho entre dos casas.
- Ertxi:** cerrar.
- Ertzmine:** intestino delgado de cordero o carnero.
- Ertzia:** intestino.
- Erua:** jerón.
- Esie:** seto vivo.
- Eskalapuine:** chocles fabricados con madera de tilo.
- Eskalea:** escalera (Lin, Mez).
- Eskañua, eskañie (Ai):** escaño.
- Eskaratzia:** vestíbulo, entrada.
- Eskarpine:** calcetines de paño, se llevaban con abarcas.
- Eskugaña:** reverso de la mano.
- Eskupea:** anverso de la mano.
- Esneketaria:** lechero (Mez. EAEL).
- Esoala:** seto hecho con varas metidas en el suelo.
- Espantu aundia:** exagerado.
- Espartiñe, ezpartine:** alpargata.
- Esposatu:** casar.
- Estegie:** pequeños corrales que se improvisan cuando nacen los corderos para que estén con sus madres.
- Esti:** atrás!! *Esti buru goi.* Expresión que se les dice a las vacas y bueyes del yugo para que echen atrás la cabeza.
- Estrabilia:** cuadra (Mez, Lin).
- Estrazie:** rastrillo.
- Estrongua:** estaca (Auz).
- Etxabola, txabola:** choza en el monte.
- Etxalekua:** planta de la casa (Auz).
- Etxamine, etxeminia:** chimenea. *Etxaminen pean ezautuko ute ori nor den (Intza). Etxe ontako andreak ez du etxaminetik kea ere utzi at(e)ratzen.*
Bear diren gauzetarako ere ez du txanponik eman nahi.
- Etxola:** 1. chabola. 2. tablilla que se ponía en los tejados.
- Etxondoa:** campo colindante a las casas.
- Etxidemu:** al día siguiente de pasado mañana.
- Euneko:** terrible. *Euneko súbiak.*
- Exkortea:** portillo de varas que se quitaba y ponía para el paso de carros.
- Eyarte, Ayarte:** ligarza seca que se usaba para atar fajos y nazas.

Ezi: domar los animales.

Ezkabie: sarna. *Ezkabie kanpora!!*

Ezkibela: tímido.

Ezpondon, ezpuenda: parte inferior de un campo.

Ezporia: mosca grande que pica en el verano y hace grandes abones. *Ezporre batek ozka in dire*

F

Fan: ir (Ur).

Fardela: desarreglado, mal apañado.

Fardelenekua: mal vestido, desaliñado.

Farranduska: mujer callejera que anda de una parte a otra y es poco amiga de estar en casa.

Farrastatu: deshojar las cañas de maíz.

Ferratu: herrar.

Fierki: mucho. *Maiteteu fierki. Orren ozka da fierki gaixtoa.*

Fierra, fiarra: fuerte. *Ezpela anitz fierra da.*

Filde: cincha de los animales que se les ajustaba debajo de la tripa.

Finitu: acabar. *Nola in, ala fin. Nola bizi ala il.*

Fisutxe, fitxutxe: ventisca.

Fite: rápido. *Fite erre ituzu bordak.* Agudo aspertu zara lan edo lagun edo etxe hortaz (Intza).

Frailea: espigón de piedra que sale a ambos lados de la fachada.

Fulleroa: orgulloso, ruidoso. *Mutiko fulleroak (Mez).*

Furrillo: pestillo de madera, andabilla (Mez).

Furrunda: enfado súbito, desaire.

G

Gabatxa: fruto del haya (Lin).

Gaberdie: media noche.

Gainbera: cuesta abajo. *Gainberatian asi ze...*

Gaitxes: desgraciado, que no lo quiere nadie.

Gaitze: alto, fuerte, grande. *Pile gaitze.*

Gaixtua: malo.

Gaizoa: desgraciado, indefenso.

Galdin: preguntar, pedir. *Ibiltzen tze galditen limosna etxez-etxe.*

Galondoa: cerviz (Pic).

Galtxaperlotea (Auz), Galtxaxabala (Mez), galtzamotzea: especie de polaina hecha de lana.

Galtzalea, galtzalua: especie de calcetín tejido con lana tupida y abrochado a la altura del tobillo que se ponía con las abarcas.

Galtzuñe, galtzuine: calcetín gordo.

Ganbara: paso o pasillo muy grande en una casa.

Ganbela, ganbela: pesebre hecho con el hueco ahuecado de un árbol para depositar el pienso.

Garagartzaroa: junio (Ai).

Garbitu: 1. limpiar. 2. matar. *Autoek garbitu zuzten katu oek.*

Garie: trigo.

Garilla: Julio (Ai).

Garizuma: cuaresma.

Gatua: gato (Lin).

Gaya: trabajo, tarea. *Gaian abietzeko.*

Gazta/ gasna: queso (Mez).

Gaztamenta: hojas de menta (Erro).

Gaztamine, gaztazarra: queso fuerte y picante hecho después del proceso de putrefacción.

Gaztanbera: requesón.

Gernue: orina.

Gerruntzia: lomo, riñones, parte inferior de la espalda.

Gibela: atrás. *Kara kara elea franko; eta gibeletik aztalak yan (Intza).*

Gisa guzietara: de todas maneras.

Gisa: 1. clase, tipo. 2. modo. *Azienda gisa hori.*

Gixajo: incauto, infeliz.

Gizandu: engordar. *Txerri gizanduak saltzen dire.*

Gizongaya: novio.

Goatzia, guatzia: cama (Mez).

Godolioa: musgo.

Go(g)orra, gorra: mucho. *Sos goorra ze denborartan. Famile gorra giñen.*

Gogotik: con ganas.

Goibela: nube (Mez, Lin, Zil).

Goibeldu: nublar.

Goixtertu: amanecer. *Jeiki aiz, goixterten ai duk.*

Goizeko izarra: el lucero del alba.

Goiztertu: madrugar.

Goratasune: altura (Lin).

Gordeka: a escondidas.

Gorki: muy, mucho. *Gorki ona da. Gorki guti yaten du orrek.*

Gosarie: almuerzo que se hace sobre las 10h de la mañana.

Gostatu: costar.

Gurie: blando.

Guripa: pícaro, tunante, bribón.

Gustuan: a gusto.

Guti: poco. *Mezkiriz ta Olondriz; ogi guti ta aur aunitz.*

Gutire-gutire: poco a poco.

Gutiz goiti-beiti: poco más o menos.

I

Ibilerie: andarín.

Idie: buey.

Idorketa: sequía (Mez).

Idortu: secar.

Iduri: parecer. *Oyek iduriak dire. Yende bearrak eroa iduri.* Beharrak eta go-seak, egingo ez lirakeen gauza asko eragiten (Intza).

Idurikekoa: parecido. *Otakak dire pínoain idurikeko, ttarragókoak gelditzen baitire (Mez) Elórriai idurikekoak (Mez) Elórrie ezta idurikekoa pínoai niondik ere.*

Iduzkie: sol.

Igitaia (Ai), igitea (Ar): hoz.

Igorri: mandar, enviar.

Igual!!: ¡No me digas!

Igureya: aguacil (Mez.P).

Ilerra: 1. guisante. 2. alubia.

Ikeztogie, ikaztoya: carbonera.

Ilarra, ilerra: alubia.

Ilarreskoa: escoba dura hecha de de larre o brezo.

Ilarrosi: extender.

Ilberrie: luna en creciente.

Ildokie: parte más gruesa del leño.

Ilergie: luna.

Ileri, ilerikoa: funeral (Zil, Mez).

Ileri-bazkaria: comida de funeral (Mez).

Ileri: cementerio.

Ileune: pajuz, lo que queda después de separar el grano.

Ilinoi: tubo digestivo del cerdo. Era una de las primeras cosas que se comían nada más matar en cerdo en la brasa.

Ilortzalea (Mez) Ilketarie (Zil): ayudas que hacían los niños cuando alguien moría: velar al muerto, ayudar a hacer el agujero etc. *Gu ilortzale joate gine.*

Ilotza: muerte. *Egunen bat ilotza etorri ezkeroz akabo (Mez).*

Iltzelia: el matarife del cerdo.

Iltzerra: luna en menguante (Lin).

Ilune: 1. oscuro. 2. triste.

Ilunezkila: campanas que se tocaban al atardecer.

Ilunian, ilunabarrean: al atardecer.

Ilunkera: oscura. *Ilunkerak zire urigelak.*

Ilarraka: seta de brezo.

Íllea, ellea: lana.

Illeba: sobrino-a.

Illeune: pajuz.

Inbuluzkeka: dando vueltas.

Indurie: habilidad, fuerza, garbo.

Intxagurre: nuez (Lin).

Intze: rocío.

Iñalaki: “egin ahalak egin” Hacer los posibles, a más no poder. *Orain iñalakin mokoka neri. Batzuk pulpilotik iñalakin oyúka.*

Iñautia (Auz), iautrea (Auz, Mezk, Erro), iñautrea (Zil), irautrea (Erro), iotea (Ur): carnaval. *“Iautre koskote txerri txar bat il duzie eta orain main duzie txingar puxkar edo arrotze zerbait”.* *Iutre, miutre!!* se gritaba para avisar de la llegada del carnaval (Mez).

Iñezture: trueno.

Iorri, igorri: enviar.

Iorketa: enterramiento (Mez.P).

Ipete: Cerrado cercano al pueblo donde se guardan los ganados de labor que se van a utilizar al día siguiente. *Ipete, Ipetezelai.*

Ipurdi zoka: juego-castigo practicado en Zilbeti consistente en coger a los niños de las manos y los pies y balancearlos golpeándoles en el culo.

Ipuruko, ipruko: pieza de cuero que se pone en la frente de los bueyes, para evitar que les haga daño el roce de la coyunda.

Irelekua: helechal (Lin).

Iretsi: 1. tragar, beber. *Zer iretzi ote du Fernando orrek?* 2. tragón. *Iretsi zar bat aiz.* Ez aiz deuseki asetzen.

Iretzarri: despertar.

Irezi: ganar.

Ireztorria, iraztorria: helechal.

Irri in: reir.

Irrizterrie: resbaladizo. *Ezpela irrizterrie izeten tze. Irrizten tze ezpelaikin.*

Irulario: juego consistente en poner una leña torcida apoyada en una piedra. Había que hacer saltar la leña fuera del cuadro.

Iruli: dar la vuelta.

Itxasura, ituxure: gotera. *Etxe bateko kontrariorik aundienak; kea, ituxure, ta andre mozkorra* (Intza).

Itxola, etxola: cabaña.

Itzea: boyatero.

Itzia: clavo (Lin).

Ixtapea: entrepiera. Por extensión se aplica cuando de un tronco de árbol salen dos ramas gruesas, se dice ‘tiene un ixtape’.

Ixtenpat: un momento.

Iyan/ iyen: subir.

Iyaurkie: cama del ganado hecha con hojas de roble etc. (Lin).

Iyo: moler.

Izigarria: terrible.

Izile: tiempo calmado, cuando el aire no se mueve. *Denbora izile.*

Izitu: asustar.

Izotza: hielo.

Izotzila: enero.

Iztupea: hinojo, cáñamo.

J

Ja ere: nada. *Ja ere gabe ibili biarko dugu.*

Jama: especie de baste utilizado para el transporte, pero que no se pegaba a la carne.

Jinestatu/ sinestatu/ sinetsi: creer (Mez).

Joan (Mez, Lin, ZII): ir.

K

Kadera, katedera, katadera, katedra: silla (Mez. Ger).

Kaduria: moco cervical de las vacas que indica que se van a poner en celo.

Kafie: nido. *Txori kafi anitz baze.*

Kagategie: letrina.

Kaiku: tonto.

Kakalana: mal trabajo, chapuza.

Kakamokordoa: 1. Excremento humano. 2. Utilizado en sentido despectivo.
Ai zu kakamokordo!

Kakamuñike: boñiga de vaca.

Kakapikorra: excremento reciente de las ovejas que forma bolitas. Se utiliza también en sentido despectivo, para insultar a la gente.

Kalaka: matraca hecha de tres tablillas utilizada en Semana Santa.

Kalamarroa: utensilio utilizado para dar vuelta a la madera que se bajaba del río.

Kalamue: cáñamo (Mez). *Calamo erria* (top).

Kalba: juego consistente en tirar piedras a un madero tieso para derrumbarlo.

Kalerie (Mez), Kalarie (Zil): balcón.

Kalforroa: milano, ratonero.

Kaloyoa: cría de la oveja que muere al nacer o inmediatamente.

Kamaña: camastro.

Kana: medida de grosor, aplicada a troncos de árboles utilizados para competiciones de hachas entre aizkolaris.

Kanaerdi: Tronco de media cana, de 54 pulgadas (125 cm).

Kanibeta, kanibita: cuchillo.

Kanille: tobillo (Lin).

Kanposantue: cementerio (Zil).

Kaparra: garrapata. Término que se aplica a la persona pegajosa.

Kapatxoa: bolso o cesta de esparto utilizada especialmente para llevar la simiente al campo, por extensión, cualquier bolso.

Kapiroya: capirón, maderos que partiendo de los aleros suben montando sobre los anteriores hasta el caballete.

Kapona: renacuajo (Mez).

Kapusaya: capa que utilizaban las mujeres mayores.

Karabilkatu: enroscar, enrollar.

Karrañatu: reñir, estar malhumorado.

Kario: caro (Mez).

Karri: traer.

Karrike: calle.

Kartaldie: carta o mensaje, que se enviaba si había vacas denunciadas de otro pueblo.

Kartola: puertas de madera que se ponen a los lados del carro para que no se caiga lo que hay dentro.

Kasketa: cabezonería que cogen los niños.

Kasko: 1. Cabeza. 2. Punta vértice, cúspide. *Kasko artan daude ardiek.*

Kaskuandi: cabezón.

Kaso!: ¡Cuidado!

Kasoratu: darse cuenta. *Enaiz kasoratzen.*

Kaxka: golpe. *Main dizut kaxkat.*

Kaxkaka: pegando golpes.

Kaxkulo, kazkulo: madero, tocón para jugar a la calva. *Kaxkulo bat paratzen zute, ezpelezkoa inik. Sei erregetaik bi kazkulo kartzen zinue!!*

Kazkarratu, kazkurretu: ponerse pesado a causa de la bebida o enfurrñado. *Kazkurretzen zire.*

Kazkarreko: coscorrón, golpe dado con la cabeza.

Kazkarria: trozo de excremento seco adherido a la piel de los animales.

Kazoleta: guantelete de madera que emplean los segadores para protegerse las manos.

Kea: homo.

Kedarria (Ai): hollín.

Kerrena: espada para asar el cordero.

Kia!: no me digas!

Kiderra: mango.

Kili-kili: cosquillas.

Kili-kolo: medianamente, medio enfermo, inseguro, no afianzado, poco firme.

Se dice de piedras dislocadas, de personas enfermas de dientes movidos.

Kiliketu: cosquillear.

Kirriski-karraska: onomatopeya de mordisquear la fruta, la corteza del pan, y en general los alimentos que crujen.

Klariona: tiza, también la que se utiliza para marcar la tela.

Klaska: cencerro rectangular que se les pone a las ovejas.

Klaxketa, krixketa: pestillo.

Klisketa: pieza donde se apoya el dedo pulgar para abrir el pestillo.

Kofa: hueco grande hecho en un árbol debido al rayo o a la vejez, a menudo sitio de bizerres.

Kofia: ponedero de las gallinas.

Kofoña: colmena.

Koixtin: malparir (Lin).

Kokola: chocolate (Mez).

Kokotza: barbilla.

Kolderen biarrak: hojas que salen del arado.

Koldia: arado de una punta de hierro, utilizado para sembrar.

Kolkoa: espacio entre la camisa y el pecho.

Kondatu: contar.

Konparazio baterako: por ejemplo.

Kontraxintxurri: irse la comida por la laringe.

Koñube, konyube: depósito de leñas y patatas situado en el zaguán bajo las escaleras.

Kopa: funda de madera donde se guardaba la piedra de afilar la talla.

Kopeta: frente.

Korda, soka: cuerda.

Korputze (Ar, Ai): cuerpo.

Kortxille (Mez): agujero por donde se tira la hierba desde el pajar a la cuadra.

Koska: muesca.

Kozka: golpe.

Kozkorra: 1. nervio, vigor, fuerza. 2. parte dura de una madera.

Krisketa: planta medicinal (sin identificar), que se picaba y con manteca de cerdo se obtenía una pasta que se colocaba sobre la zona afectada para quitar los diviesos.

Kuadratu: gustar. *Etzaide kuadratzen neska goi.*

Kukatu: guiñar el ojo.

Kuku: cuclillo.

Kukula: pulga (Ain) “Sarna fuera, kukula atera fuera”.

Kukurrubiko: agachado en cuclillas (Mez).

Kukurruxte: cresta de la gallina (Lin).

Kukusua: pulga.

Kupue (Ger): 1. especie de presa cercana al molino donde se almacena el agua, en el verano se tenía que llenar el kupu para poder moler. 2. agujero para echar la hierba del pajar a la cuadra (Ger).

Kurixa: tijera.

Kurrusko: parte extrema de la barra de pan, dura y crujiente.

Kuskarri: regalo que se le lleva a alguien cuando está enfermo.

Kuskuseatu: fisgar, husmear.

Kutrea: arado con reja, se utiliza para cortar la tierra. Se decía “Ese tiene unas miras más estrechas que un kutre”.

Kutretu: pasar el arado. *Joan biar dugu kutretzera.*

Kutsue: noción, residuo, rastro; *Oroitzen naiz ni lenágo kutsue.* Tengo una pequeña noción.

Kutune: acerico, almohadilla pequeña para clavar las agujas.

Kutxa: arca o arcón de roble.

Kutxarateroa: cucharero.

Kutxeta, kuxeta: cuchara.

Kux-kux!!: llamada a los cerdos.

Kuxetailia: cucharero.

Kuxinetas (Mez), Kuxiniketas (Erro): juego con trocitos de taza de loza.

Kuzkulleko: los cencerros más pequeños que llevaban los antxus (Ger).

Kuzkuta: planta parásita, con aspecto de hilo fino que abunda en las ollagas.

Se utilizaba para curar las verrugas.

L

Labakie: artiga, rotura; operación de romper el terreno para cultivarlo, después de quemar el monte bajo y las ramas de todos los árboles que hay en él.

Laixtertu: darse prisa.

Laka: pago por la molienda.

Laketu: hallarse bien en algún sitio, acostumbrarse.

Lamikeka: lamiendo.

Lamizkatu: lamer, arañar en sentido figurado.

Landra: landara; además de *Ongarriz landra*.

Langarria: tipo de lluvia muy fina propia del País Vasco.

Lantegie: cuarto donde se fabricaban las cucharas o las espuelas, taller.

Lantzurdia: escarcha.

Lañua, lañue: niebla.

Laparra: matorral.

Laratza, legatza (Lin): llar.

Lardeka: timón del carro con sistema de frenado utilizado para el transporte de madera.

Lareun: cuatrocientos.

Larra: zarza.

Larre: 1. Brezo. 2. Tierra inculta con matorral.

Larria (Ai), larrue (orok): piel.

Larrie: grande, de edad avanzada. *Jende larrituik*.

Larrua: juego de pelota sin frontón, marcando una raya en medio, jugaban los pastores al lado de las txabolas.

Larrutu: despellejar.

Lastalla: Octubre (Ai).

Lata: tabla que se pone en el armazón del tejado.

Latxa: 1. Raza de ganado lanar, de lana larga y lacia y carne deficiente, distinta de la raza churra, de cuerpo grueso, carne sabrosa y acaracolada. 2. Persona flaca, pálida, deslucida esmirriado.

Laya: instrumento de labranza en forma de *h* para levantar y mover la tierra.

Laudenegu: ante anteyer.

Lautenogei: ochenta.

Laxtu: soltar.

Lazki: muy. *Etzue osasune lazki ona. Lazki májua baze.*

Leatxune: artilugio hecho con dos palos y cuerda para transportar hierba las caballerías y las personas.

Legena: tiña.

Lekutu: apartarse.

Lemexikoa: el primero.

Lengusia: prima.

Lengusua: primo.

Leoa: ventana (Auz).

Lepokoa: collar.

Lerra: pino (Mez, Zil).

Lerriteko: un montón. *Lerriteko euria in du* (Lin).

Lezia: sima, cueva. *Lezestali:* cueva escondida. *Lezemotz:* sima corta. Mez-kirizko toponimoak dira.

Lieko: terreno de labranza que se deja sin cultivar.

Lisontsie: flor de saúco.

Lixondoa: lejía.

Lixtue (Ar), lixtia (Ai): saliva.

Lixua, lixue: colada.

Loka: gallina clueca.

Lolo: a dormir.

Lorta: autillo (pájaro nocturno) (Lin).

Lotbidia: agarradero, recurso. *Orrek badu lotbidea.*

Lotsatu: asustarse. *Lotsatzen baize joatera bakarrik.*

Loya: barro.

Lukerike: longaniza.

Lurzurie: pájaro abundante en sitio de brezo, que acostumbra a estar comiendo en el suelo (Lin).

Lutozilo: agujero en la tierra, sitio profundo, hondo, especie de sima, dolina. *Tutozilo* (Auz).

M

Magara: magra.

Maindrea (Ai), mandria (Ar): sábana.

Maingerie: cojera.

Maingitu, maingutu: cojear. *Ni ez naiz maingutzen.*

Maingu, maingi: cojo.

Maixtertogie: vivienda pequeña y adosada a la grande, generalmente en arriendo.

Maiztegie: sitio donde guardaba el maíz (Erro).

Makilukaldike: a puñetazos.

Makola: pala con forma de media luna utilizada para el pan en los hornos.

Makurgunea: inclinación. *Bagoak norata duen makurgunea, arata erortzen da* (Intza).

Makuto: bolsa donde se llevaba la comida al campo.

- Malda piko:** cuesta puntiaguda.
- Malkarra:** paja de las legumbres y especialmente de las habas.
- Maltza:** hileras de montones de hierba recién cortados en los prados.
- Malluxka:** martillo (Mez).
- Manatu:** ordenar, mandar.
- Mandarra:** delantal, mandil.
- Mandataria:** recadero.
- Mandazaya:** el que cuida los machos.
- Mandokoa:** mulo. Cruce entre yegüa y burro.
- Mandulie:** mosca de macho.
- Mantxadera:** especie de escalera colocada horizontalmente en la pared del pesebre, donde se pone la hierba que van a comer los animales. Iribarrenen arabera, frantsesetik *manger*, *mangeoire* eta cat. *manchar*.
- Mar-mar:** murmurar. *Zeaizera or marmarka*.
- Marea:** limaco (Mez, Ai).
- Maribisteko:** limpieza superficial, para aparentar, aplicado también a objetos de bonita apariencia pero de corta duración y pésimo resultado.
- Marifurrunda:** mujer malhumorada.
- Marimutiko:** marimacho. Chica que tiene aspecto, actitudes o aficiones de muchacho, que juega habitualmente con los chicos etc.
- Marizerrenda:** mujer descuidada en el vestir.
- Marizikin:** mujer sucia.
- Marmarriatu:** protestar.
- Marraka:** 1. balido de oveja. 2. maullido de gato.
- Marraka:** maullar.
- Marrakuku:** pan especial hecha con harina de maíz con queso por dentro, que con el calor se deshacía. 2. *Baztandarrei esaten zitzaien: Baztandar tuku-tuku, kolkoan mile marrakuku* (Intza).
- Marraska, marraskaka:** llorando y chillando.
- Marraskatan:** bramando.
- Marraza:** hierro para dar forma a las cucharas del palo.
- Marroa:** juego consistente en tirar una ochena contra la pared para que se aproximara al rebote a una línea marcada.
- Marrusketa, makurre:** aparato para refinar la boca de las cucharas de palo. *Marrusketa edo makurre aora finatzez erabiltzen da.*
- Martotsa:** zarzamora (Ai).
- Mastoa:** macho del cerdo.
- Matatxerri:** matanza del cerdo.
- Mataza:** madeja.
- Matelazurrekoa:** tortazo.
- Matsa:** uva.
- Matxardia, matxarrea:** parrilla para hacer talos.
- Mauge:** manga (Lin).
- Maurgie (Mez), Maurrie (Lin), marurie:** fresa.

- Maxelarría:** cedazo para cerner la harina.
- Maxkila, mazkila:** fajo de hojas o de helecho.
- Mayatzea (Ai):** mayo.
- Mayolatu:** fajar a los niños recién nacidos con los brazos dentro.
- Mazkaroa:** mancha de suciedad o de tizón en la cara.
- Maztia:** mujer.
- Mazurtzia:** mora (Lin).
- Menturatu:** atreverse.
- Menuzale (Lin), menuziale (Erro):** 1. restos de veza, alholba o jerón que se obtenían después de trillar, que contenían piedrecillas etc. 2. Forraje que no es trigo.
- Meta:** pila de hierba o helecho.
- Meza laguntzailea:** monaguillo.
- Mezasarie:** pago de una misa que se ha encargado. *Joan nitze mezasariet maitera.*
- Mezturte:** especie de tortas duras y de poco sabor que se hacían con harina, cuando no había pan.
- Mie:** lengua. *Ori ez da bere miiitik galduko (Intza).*
- Mila, mile:** mil.
- Milesker:** muchas gracias.
- Milindre:** mal comedor.
- Mingarratxe:** planta con hojas verdes comestibles con sabor amargo y que quitan la sed. *Acedera.*
- Miondokoa, meondokoa:** enfermedad de vacas y cerdos se ponían con los ojos hinchados y la boca abierta. Bajo la lengua se les hinchaba una vena que había que cortar.
- Miretu:** observar con detenimiento.
- Mirue:** milano.
- Misino:** gato.
- Mizka, mizkatu:** pedazo pequeño de una cosa.
- Mizkinkerie:** restos, cosas pequeñas. 1. gula, gastronomía. 2. golosina.
- Mokarte:** zona estrecha que queda entre dos casas.
- Mokokarie:** renegón (Lin).
- Morkotsa:** 1. erizo de la castaña. 2. racimo de uva.
- Morrosko:** mocetón, chicarrón.
- Morraua, marroa:** Mardano, morueco. *Karri morro ori, bota biar dugu ardíre (Ger).*
- Motxa:** vulva.
- Motxalea:** esquilador.
- Moxkorsalda:** se le denomina a la sopa de ajo, que se solía tomar al día siguiente de una buena juerga (Ger).
- Mugatu:** establecer mugas o límites entre tierras, términos.
- Mugarrie:** muga o mojón de piedra.
- Mukizu:** mocosco.

- Mukurru:** lleno a tope. *Esporta hau mukurru dago* (Lin).
- Multxue:** montón, conjunto. *Ardi multxue*.
- Muña, muñe:** seso, tuetano (Ai, Ar).
- Murria:** enfado, mala cara, enojado.
- Murrizke:** gruñido de los cerdos.
- Murtxuriaundi:** llorón, quejica. *Or dago murtxuriaundi ori*.
- Musitue:** lacio, ajado, arrugado, consumido.
- Mutile:** criado.
- Mutilzarra:** mozo viejo, solterón.
- Muttu:** callado, reservado.
- Muturketu, muturkiatu:** 1. darse de bruces. 2. hozar los cerdos.
- Muturluze:** malhumorado, morrón. *Urde muturluze ori!!*
- Muturre:** morro.
- Muturreko:** 1. golpe dado en la boca, morrazo. 2. alambre que les ponen a los cerdos atravesándoles el morro para evitar que morreen u hocen.
- Muturzikin:** cara sucia.
- Mutzurdine:** moza vieja, solterona en sentido peyorativo, aplicado a cualquiera.
- Muzikona:** 1. puño. 2. golpe dado con fuerza.
- Muzina:** dicese de la mujer susceptible, de la que se resiente y ofende con facilidad.
- Muzizarkoa (Zil, Auz), Mutizárkoa (Mezk), Mozizarkoak, mozizarkoa (Auz):** 1. disfraz que cubre la cabeza, utilizado en carnavales. *Muzizarko zaratrako. Quitate ese trapo*. 2. En Lintzoain *muzizarkotan* ‘carnavales’.
- Muzturre:** excremento muy duro.

N

- Nabala, labana:** navaja. *Orren nabalak ere baitu bi ago*.
- Nasgarrie:** comida que se les daba a los cerdos.
- Nasie:** revoltoso.
- Naskie:** mezcla hecha con paja y hierba.
- Naskurie:** mal ambiente en el pueblo. *Gure errien badugu naskurie*.
- Nastalia:** revoltoso (Lin).
- Negurtu (Ar):** medir.
- Nekatu:** cansarse.
- Neskatikoa:** chica, jovenzuela.
- Neskatoa:** criada.
- Neski:** seguramente.
- Nigerti:** llorón.
- Niñerea, nineria (Mez):** golondrina.
- Niok, nior:** nadie.
- Noizepeinka:** de vez en cuando.

Ñ

Ñarro, ñañarro: pequeñajo, canijo.

Ñiki-ñaka: expresión que se utiliza para denotar los reproches, tiradillas.

O

Obe ones: por mejor.

Obena: culpa (Mez.P).

Obenean: quizás, a lo mejor.

Obie: fuesa (Mez).

Odoltoa: musgo (Lin).

Ofea: cama (Zil).

Olada, olata: ofrenda de pan hecho en casa que se llevaba a la iglesia.

Ollitxue, ollitxie: becada.

Oloen lekue: gallinero (Lin).

Ollotegie: gallinero (Mez).

Ondalana: labor de desfonde con laya o con azada que se da periódicamente.

Ondarra: 1. finalmente, el ultimo. *Ondarra ematen zue nere aitek otoitza. Ondar nagusiek.* 2. restos, residuo, poso sucio que dejan los líquidos al sedimentarse.

Ongarina: capa utilizada por las mujeres mayores.

Ongarrie: 1. estiércol. Se utiliza en sentido despectivo, equivalente a sucio o a borracho en último grado. *Zaude ixilik ongarrie!!*

Ongarritegie: fimoral.

Oñaldia: paso. *Lemexiko oñaldiak:* los primeros pasos.

Oñazka: huella.

Opettoa: morcilla hecha con el intestino ciego.

Orantza: levadura.

Orbela: hojas seca, de haya o de roble. Se recogían en Erro.

Ordea: la vuelta de algo que has llevado anteriormente. *Man biar dizut ordea.*

Ordik: desde ahí.

Orgatik: por eso.

Oritze: calostro.

Oromaya: artesa (Mez).

Oronbata: la una del mediodía. (Lin). *Bioronak* (Mezk).

Oroxa: ternero macho.

Orraartio: hasta ahora.

Orrea: enebro.

Orrea: Orreaga/ Roncesvalles (Mez).

Ortosketa: tronando.

Ortotsa: trueno.

Ortoxi, urtuxi: descalzos.

Ortzeguna: jueves. *Ortzeguna, atso-eguna: ortziralia, atso-aulzalia: larunbata, atso-olata* (Intza).

Órtzi: enterrar.

Ortziralia: viernes. *Ortziralia, begi-illun, nola argitu, ala illun, larunbata, aren lagun* (Mez).

Ortzitokie: tumba (EAEL).

Osagarrie: salud. *Nik uste dut denbora oso ona dela osagarriendako.*

Oska: muesca, incisión.

Ospela: terreno frío.

Otea, otaka: argoma.

Otsaila: febrero. *Otsaila, firilli-faralla.* Otsaila txiki eta gehienetan txarra.

Otsalarrak: matorral (Mez).

Oyala, oyalia: cencerro (Ger).

Oyana: monte con arbolado.

Oyansalta: saltamontes.

Ozka in: morder.

Ozkareka: temblando (Lin).

P

Pa: beso. *Karri pa.* En el lenguaje infantil.

Palmoa: juego consistente en tirar contra una pared una moneda y luego medir la distancia de separación con un palito.

Papagorrie: petirrojo.

Paragosa: paraguas.

Parespunte: clavo (Lin) (< Punta de París).

Pastu: pasar.

Pataterrie: terreno sembrado de patatas.

Patxaka: fruto pequeño y agrio del manzano silvestre.

Patxarra: aguardiente.

Pausue: paso en el camino o en el monte.

Paza, paxa: faja negra y larga de unos dos metros.

Pean: debajo. *Bazuten pean tapa bat.*

Pelealdie: pelea.

Pentzia: campo de hierba (Zil, Ai).

Peñakadie: terreno con peñascos (Lin).

Pertika: vara de madera, que en la punta lleva un hierro para azuzar a los animales del yugo.

Petik: desde abajo.

Petikora: de abajo para arriba. *Petikora duaye.*

Petorra: orzuelo (Mez P).

Petralea: viga (Auz).

Pierrile: objeto con el que se juega a los bolos. Hay que derribar los pierriles con las bolas.

Piketu: operación de picar la talla.

Pikortegie: granero.

Pilarea: poste.

Piltzoa: la morcilla mas grande, hecha con el estómago.

Pinerie: pinal.

Pinturria: marca utilizada para decorar los collares de las vacas una vez que ha sido calentada al rojo.

Pintxeta: tenaza (Auz).

Pipatu: fumar (Zil).

Piperropile, piporropile: pastas hechos con harina, huevos, anís y azúcar, que en forma de ocho se hacían al horno. Se los ofrecían las mayordomas a los mozos en fiestas.

Pipia: pepita, enfermedad de los pollos y gallinas que consiste en un tumorcillo que les sale bajo la lengua y les impide cantar y cacarear.

Piripi: alegre, achispado.

Pirla: juego practicado por las mujeres en casa, consistente en acercar bolas a un candelabro.

Pitilie: pene.

Pitzontzie: 1. Vejiga del cerdo. 2. Orinal.

Pixarreka: regata de orina.

Pixatokie: lugar donde se orina.

Pixilia: ganas de orinar (Lin).

Pizka: porcion pequeña de una cosa.

Polliki: despacio.

Pollita: bonito.

Ponpoxo: 1. apelativo cariñoso, equivalente a limpio, arreglado, presumido. 2. orgulloso.

Pote-pote: juego infantil, consistente en tirar un bote y esconderse.

Potea: recipiente.

Potoka: potro recién nacido.

Potolo: regordete, rechoncho.

Potte: orgulloso (Mez).

Pottoko: potro pequeño en general.

Pozoye: veneno, genio. *Orrek pozoi ederra du.*

Primedera: primavera.

Priorea: mayordoma (Auritz).

Probu: prueba. *In biar ginuela probu.*

Propie: guapo. *Ori neska propie.*

Protxatu: aprovechar.

Punpa: los cencerros más grandes.

Pupue (Mez), kupue (Ger): 1. depósito y presa contigua al molino donde se almacena el agua. 2. agujero en el piso del desván por donde vierten la paja al depósito de la cuadra. Se le denomina así al sitio donde se deposita el agua para el molino de Ureta.

Purdie, ipurdie: trasero. *Gizon apalak (i)purdie apal.* Buru edo diru gutxi duenak gauza haundirik ezin eman (Intza).

Purtergie, putergie: luciernaga, gusanito de luz.

Puska: trozo pequeño.

Putsue: pozo.

Putz-putz: observar.

Putzikatu: romper, hacer pedazos.

Putzurrine: 1. olor a pedo. 2. El que se quedaba en el juego del lorón con la carta del as de oros sin descartarse.

Puzkerra: 1. ventosidad. 2. lagarto (Mez).

Puzkolore, putzkolore: palidez.

Puztena: cola de los animales.

R

Rada: herrada.

Rafia: alero del tejado.

Raxpa, arraxpa: rastrillo.

S

Sabaya: pajar, parte superior de la casa (Zil, Ger).

Saetsa: orilla del río.

Sagalea: pieza para llevar en caballerías, a la que le cuelgan dos bolsas grandes donde se mete la hierba.

Sagarroya: erizo.

Sagoya (Mez), saroya (Ai): campo. *Bertzen sagoietan (saroietan) belarrak aundi.*

Sague: ratón.

Sagukarakola: caracol de color grisáceo y de buen sabor (Mez).

Sakatu: sacar en el juego de la pelota.

Saltarine: saltamontes (Lin).

Samarra: se dice de una madera cuando al doblarla para hacer collares tiene facilidad para romperse.

Sanogabe: sin fundamento.

Sardea: horca. Utensilio con dos púas de hierro para recoger la hierba.

Saria: trampa, red.

Sarralde: oeste.

Sarriartio: hasta pronto.

Satarra: 1. rata. (Mez.S) 2. enfermedad del vacuno, incurable en algún tiempo, para curarla se hacían cortes en la piel del animal en los que se introducían ajos.

Satxa: Retama, escoba. Planta abundante que tiene flores amarillas.

Segundila, sugendille: lagartija.

Seurik, sorik: al menos. *Ni suerik joain naiz.*

Sobra: demasiado. *Atso zarra mukizu, sobra malizie badakizu (Intza).*

Soinburue: hombro (Ai, Lin).

- Soña:** Hombro, cuerpo. *Soñan erematen gindue*. 2. Sonido. *Soña iten zuen* (Ger).
- Soñatu:** tocar un instrumento.
- Sorayua:** 1. persona sin fundamento. 2. se dice del cerdo que tiene tocino que al freír salta.
- Sorgin afarie:** recena, la que se hace a la madrugada (Lin) (Lin).
- Sorgina:** bruja, hechicera.
- Soroa:** campo de hierba (Lin, Mez).
- Sortokie:** manantial (EAEL).
- Sortuetxia:** casa nativa.
- Sortuik:** sordo. *Erdi sortuik nago*.
- Sosa:** dinero en general. Del francés sou: 'sueldo, moneda'. 'Moneda de cinco céntimos'.
- Sostruk:** a cambio de dinero.
- Subia (Ai, Lin), sugia (Mez):** culebra.
- Subilero, sukilero:** tronco especial que se ponía en Navidad en los fogones de las casa.
- Sugerrie:** leñas que se echaban para hacer las caleras.
- Sukile:** tronco de árbol, cuando está cortado y dispuesto para acarrear (Lin).
- Sulso, txultxo:** champiñón común.
- Sumindera:** daño en las manos producido por el agua fría.
- Supasterra:** hogar.
- Susel:** celo de la vaca.
- Sutokia:** fogón (Auz).
- Sutopile:** torta de pan.

T

- Talo:** torta aplastada y redonda que se hace con masa de harina de maíz sin fermentar.
- Talla-malla:** hilera de hierba hechas al cortar con la talla.
- Tallarrie:** tallador (Mez).
- Tallue:** guadaña.
- Tallukiderra:** mango de la guadaña.
- Tapa-tapa:** expresión para indicar la labor constante, el esfuerzo metódico y cotidiano, y el andar seguido.
- Tarrapataka:** a toda prisa (Lin).
- Tarrata:** rasgón en las vestiduras.
- Tarratuloa:** berbiquí para agujerear la madera.
- Tartarreatu:** hablar mucho y con poco fundamento, dando la tabarra. *Tartarrian ai dira or*.
- Tartarro:** charlatán.
- Tas-tas:** azote, en lenguaje infantil.
- Tellatua, etxegaña (Auz):** tejado.
- Tenorea:** tiempo, momento. *Afáltzeko tenoria arte lanera*.

Tetela: tartamudo (Lin).

Tilixa: lenteja.

Tipula: cebolla.

Tiraburdine: pieza de madera por la que se pasaba una argolla y se clavaba en los troncos para ser transportada monte abajo.

Tiraldi: tirón.

Tirripittine: niña pequeña y graciosa, se utiliza en sentido cariñoso.

Tokilo: 1. gordinflon, tranquilote. 2. picatroncos (pájaro carpintero) (Ger).

Tordantxa: malvizo.

Trebea: alegre y chistoso.

Tripaundie: barrigudo, tripudo.

Tripontzie: comilón.

Tripota: morcilla.

Triztatu, txistatu: picar por ej. una culebra. *Sugeak triztatu badizu.*

Trokola: especie de polea (Erro).

Troska: tabique de adobe (Auz).

Tronpatu: tropezarse. *Tropatu nauk eta erori nauk.*

Trostan: a trote.

Truketu: cambiar.

Tsusie: feo.

Ttako: operación que se les hacía a los cerdos para extraerles ampollas de la boca; cuando se les ponían negra, los animales morían. Fiebra aftosa o glosopeda.

Ttanta: una gota de líquido, vino.

Ttarra: pequeño, época de la niñez. *Gu ttarrak giñelaik.*

Ttipie: pequeño.

Ttunttune: txistu.

Ttunttunero: txistulari.

Tufa, tufarra: toba, piedra caliza porosa y ligera.

Tuku-tuku, ttuku-ttuku: onomatopeya para significar el andar o huir callando, sin hacer ruido, sin llamar la atención; y el hacer las cosas sin ser notado.

Tupikie: cobre.

Tur-tur, ttur-ttur: onomatopeya de andar despacio.

Tutu, tuto: fuente, término de Gerendiain donde mana una fuente (Ger). 2. agujero, hondonada. Probablemente derivado de *luto* (Mez, Auz).

Tutue: 1. cilindro de madera. *Basatutu ori paratu duzie?* (Mez).

TX

Txagurra, txaurra (Ai), txaurre (Ar): nuez.

Txakurtegie: hogar, espacio que ocupa el fogón.

Txaltxigorri: torrezno o chinchorta.

Txaltxita: torta de txaltxigorri.

Txapa: juego que consistía en tirar dos monedas al aire, si caían al mismo lado, seguía echando el primero. Si sucedía al contrario, era el turno del siguiente (Mez).

Txarra, ttarra: pequeño.

Txekorra: ternero en general.

Txerri aketza: masto del cerdo.

Txerri ardikoa: hembra del cerdo.

Txerribazka: comida del cerdo. Por extensión a una comida de revuelto y poco sabrosa.

Txerritokie: pocilga.

Txetxorra (Ai), txitxorra (Ar): granizo.

Txikerra: pequeño. Usado en la toponimia, en Mezkiritz existe un barrio denominado *Biritxikar*.

Txilkua: ombligo.

Tximindegia: chimenea (Auz).

Txindie: chispa (Lin).

Txindirioa: callosidad (Mez.P).

Txingerra, txingarra, txingorra: tocino.

Txingili: juego a la pata coja con siete losas.

Txinguli-manguli: andar de aquí para allá, de cualquier manera.

Txingurria: hormiga.

Txintxa: los cercos más pequeños con forma de campanilla, que se les pone a las vacas.

Txintxalelurre: montones hechos en la tierra por las lombrices, más pequeños y finos que las toperas.

Txintxarro: juego en el suelo no determinado (Lin).

Txintxerie: lombriz (Pic).

Txintxo: 1. tono de voz fina o chillos agudos. 2. fiel, honrado.

Txintxurrie: 1. garganta. 2. foz.

Txintxurro: carámbano de hielo, churro de los tejados.

Txipe: foxino. Pececillo abundante en los ríos.

Txipi, txiki: pequeño.

Txirdile: colgajo, pingajo.

Txiringola: aro de hierro que se conducía con otro recto y que servía de juego para los niños. Por extensión, pulsera, cualquier aro.

Txiripa: casualidad.

Txirribile: devanadera.

Txirribis: despect. Individuo, pequeñajo, descarado.

Txirrika: rueda de hierro. Polea.

Txirrinta: ansia, anhelo.

Txiskorratu: quemar los pelos del cerdo con helechos.

Txispurri: el que tiene el pelo negro y rizado.

Txita: pollo pequeño.

Txitaberri: embarazo de pocos días, cuando provoca mareos en las mujeres.

- Txitxi:** en lenguaje infantil, carne comestible.
Txitxirio: garbanzo.
Txitxorra: granizo.
Txokarratu: requemar.
Txokle: zuecos de madera.
Txoriburue: despistado, chiflado.
Txotxolo: tonto, simple.
Txoriyantzalia: gavilán. Ataca y mata a otros pájaros.
Txosnea: pan alargado.
Txuku-txuku: onomat. Imita la murmuración.
Txultxo, sulso: champiñón silvestre.
Txungurre: hueso que queda después de quitado el magro al pernil y que se utiliza para condimentar la sopa.
Txurrukale: hojas de sabor amargo que quitan la sed.
Txurrutada: trago.
Txurrutaina: juego consistente en ponerse inclinados boca abajo y que los demás salten encima. En castellano “el burro”.
Txurruzte: cascada, agua que mana de un orificio.

TZ

- Tzikiroa, zikiroa:** macho cabrío castrado. *Falta zuen tzikiro bat ta.*
Tzimizte, tximitxe: tiras de avellano utilizadas para hacer cestas.
Tzingerra, txingerra: tocino.
Tzinurrie: hormiga.
Tzinurritegie: hormiguero.
Tzirriztiloa: trampa hecha con pelo de caballar para coger pájaros.
Tzirurike: silvando o tocando algún instrumento. *Nor ari da or tzirurike.*
Tzitzorra: granizo.
Tziz: Juego que consiste en tirar una moneda a la pared y después medir la distancia con un palo.
Tzizte: pincho, espina. *Elorriek tu tzizte anitz.*
Tzorielia: gavilán.

U

- Ude:** verano.
Udondoa: otoño.
Ugeldia: río. *Gu beartu orduko, ugeldian ez da urik izein.*
Ugelia (Lin), ugela (Mez): correa.
Ugezama: madrastra.
Ukeraya: muñeca (Lin).
Uketu (Ar), ukitu (Ai): tocar.
Ukondoa: codo.
Ukurtuik: agachado.

- Ulia:** mosca.
Ultzie: trilla.
Umealdia: cuadrilla de críos.
Unea, unea: vaquero (Mez).
Untzea: búho.
Untzie: vajilla.
Untzitu, ultzitu: dar unas tortas a un niño. *Ultzituko dizut eh!!* les decían las madres a los niños (Lin).
Urbilen egunian: al día siguiente.
Urdeya: jamón (Zil).
Urdezikiñe: sucio, marrano. *Urdezikin ori.*
Urdindu: enmohecerse. *Doblon urdindu, Alkazarneko.*
Urigela: rana.
Urina, urine: grasa, sebo.
Uriñeztatu: engrasar.
Urria (Ai): septiembre.
Urrine: olor.
Urrisoroa: hierbín, segunda cosecha de las hierbas.
Urrize, urrix: 1. hembra de los animales en general. 2. ternera.
Urrun: lejos.
Urtuxi, urtuxik: descalzo.
Usetu: acostumbrar. *Usetuik balinbazaude berarekin iten duzu nauzuna* (Lin).
Astoak dire temosoak usetzeko.
Usina: grieta u hoyo. *Pareta orrek badu usina.*
Usmetu: olfatear.
Usu: espeso, cerrado. *Baze ireztorri bat usu.* Mezkirizko esapidea da: *Elurra ari du? Bai, usu ta larri.*
Usuala: pattarra, aguardiente inferior (Mez.P).
Utse: puro, simple, desprovisto de mezclas. *Abendue, xai uts eta gau uts* (Intza). Jaia eta gaua besterik ez dagoela adierazteko.
Uxkurre: humilde, atemorizado.
Uxua: paloma.
Uztea, uzteya: collar hecho de madera de avellano para los animales.

X

- Xai:** día de fiesta, como Corpus Christi, Todos los Santos. *Xai atsalde batez.*
Xaloki-xaloki: suavemente.
Xamurtu: enfadarse (Mez).
Xapa!: grito a los perros para que azuzen a las ovejas.
Xarmanki: estupendamente. *Xarmánki ai dire ikesten.*
Xarmanta: bonito. *Ongi xarmarta gelditzen zire.*
Xartaxa: trapo con que se les tapa los ojos a las ovejas para que no se pongan en celo.
Xaskittoa: cesta con velas que se llevaba a la iglesia.

Xaxarie (Mez), Xixerie (Lin): el que lleva en cuenta los tantos en el juego de la pelota. *Pilotari zarra xaxari on (Intza).*

Xela: cuarto ciego en la parte baja de las casas para guardar patatas y enseres.

Xerpatu: operación que se les hacía a las ovejas primalas, consistente en ponerles una tela cosida para que no las cruzase el mardano.

Xerradatu, zerradatu: aserrar.

Xiame: comida formada por el garganchón y los altxarres.

Xiaurrie: plantas que daban frutos bajo tierra parecidos a los ajos, sacaban flores blancas y eran comestibles. *Azk. yezgo.*

Xo!: silencio.

Xorratu/jorratu: escardar.

Xuri: derramar. *Xurtzen ai de.*

Xurialde: montón de ropa blanca. *Nik arropa xurialde bat erosi nue.*

Y

Yagoenik: sobre todo, más que todo.

Yaguen-yaguena: principalmente, sobre todo.

Yantza: baile (Lin).

Yarduki: hablar. *Yardukien ai zen.*

Yardularie: hablador. *Mazteki yardularien ele ederrez ez fie (Intza).*

Yari: manar. *Orren eltziari esnia yariten ez (Intza).*

Yarri: sentarse. *Yarri zaite emen.*

Yastatu: probar (Lin).

Yatza: escoba (Auz).

Yaus: nada.

Yautsi: bajar.

Yauzkatu: saltar (EAEL). *Yauzkatu du.*

Yazteko tokie, yeiztegie: sitio para ordeñar en la chabola (Auz).

Yendakie: pariente (Lin).

Yendea: persona. *Nik zautu ittut egun ta emezortzi yende.*

Yinkoa: Dios.

Yoale mie: badajo.

Yoalia: cencerro (Mez, Lin).

Z

Zaborra: suciedad, escombros, residuos.

Zae (Gur), zare (Lin): cesta.

Zafra (Lin): patada. *Man zire zafrat.*

Zaye: salvado.

Zainzurie: buitre.

Zakarra: torpe, zafio.

Zakarrerria: torpeza, rudeza, fealdad.

Zakutoa: alforja, saquito.

Zalapartaka: haciendo ruido, bailando. *Aitu gine zalapartaka yantzan. Oyuz zalapartaka asi gine.*

Zalie: cazo. *Ori eltze anitzetako zalie da.*

Zalkia: veza.

Zalui: ágil, rápido. *Austen bada zalui konpontzen da. Mugi ai zalui.*

Zamuke: albarda donde se depositaban los fajos.

Zanbaluzka: columpio (Mez).

Zangaluze: piernas largas. *Ai urde zangaluze!!*

Zangoa: pie.

Zanpaka: Onomatopeya de caer con fuerza de arriba a abajo, o de pegar golpes. *Arrunt ai duk elurre zanpaka.*

Zanparra: catarro fuerte.

Zanpatu: golpear.

Zaña: raíz.

Zapaburue: renacuajo.

Zapatu: pisar, aplastar la hierba.

Zapeta: zapato.

Zapia: juego que consistía en colocar monedas, cada jugador ponía una, y con otra moneda se tiraba hacia el montón. El que conseguía que se acercara más, tenía la vez la siguiente ronda (Mez, Lin).

Zapukatu: aplastar.

Zaragata: ruido, follón.

Zaraka: haya delgada. Se marcan generalmente unas cuantas para el lote de una familia cada año.

Zaranda: madera con hierros que se pasaba para igualar la tierra.

Zarandaja: lío, jaleo.

Zarata: ruido.

Zaratrako: disfraz de hombre con una cabeza grande.

Zarboratuik: viejo, avejentado (Lin).

Zarmanta, xarmanta: bonito, hermoso.

Zarpa: 1. mano grande y fea. 2. pata de un animal.

Zarrakamalda: marrazo. Gancho para quitar matas de los ribazos.

Zarrerria: la vejez con sus achaques.

Zarrio, zarrioso: sucio, manchado.

Zarta, zartakoa: tortazo. *Emain dizut zartat.*

Zartegia: sartén.

Zarzutue: vejez. *Aurzutue ta zarzutue, beti aur-kontue* (Intza).

Zata: abarca muy tosca.

Zaundu, ezautu: conocer.

Zaupeya: buen conecedor; *orrek zaupeia ona du ardiendako.*

Zeape, ziape: mostaza amarilla, planta perjudicial que sale en los cultivos y en los patatales.

Zentzue: fundamento. *Sekulen ez aiz zentzuen sartiko.*

Zerbitzerie: ama del cura, serora.

Zerike: qué tal. *Fernando zerike dago?*

Zernaitako: para cualquier cosa.

Zerra: sierra.

Zerrenda: fila, hilera.

Zeyue: hierro para agujerear las cucharas de palo.

Ziarraizea: viento del oeste, vendaval.

Ziendokoa (Or), eltziondokoa (Mez): utensilio de hierro de forma semicircular para apoyar los pucheros en el hogar.

Zikinkerie: suciedad, cochinada.

Ziloa: agujero.

Zilerra: plata.

Zimiterioa: atrio de la iglesia.

Zimitza, Tximitxa: 1. utensilio cilíndrico empleado para elaborar quesos. 2. Tiras de avellano utilizadas para hacer espuestas.

ZInbili-zanbala: columpio (Mez).

Zingilie: cincha para atar a lo burros.

Zirikiatu: enredar, provocar.

Zirine: líquido. *Orrek aterako dizu zirine bai.*

Zirriki-zarraka: sin cuidado, zarrapastrosamente.

Zitua: gitano. *Zituen gise: azken itze bere.*

Zizela: Utensilio de hierro forjado que se utiliza para rajar los troncos a la hora de hacer collares.

Ziztue in: silvar.

Zoketa: guantelete de madera que emplean los segadores para protegerse de las manos.

Zokoteatu: mirar los rincones.

Zolda: mugre, suciedad.

Zoladura: suelo del piso.

Zolatu: echar el suelo. *Orai estrabiliak zimentaz zolatu dituzte.*

Zolue: suelo.

Zorritsue: piojoso.

Zorroka: ronquido fuerte.

Zorrotz: afilado, agudo.

Zotine: hipo.

Zotz, txotz: palo fino.

Zugarroa: olmo silvestre.

Zumia, zumerikea: mimbre.

Zurgina: carpintero.

Zuriel, zuriale: hierba con cabeza amarilla, y con una especie de vainas granadas. El fajo de hierba mezclado con eso hacía mucho ruido.

Zurra: paliza.

Zurre: agarrado, tacaño. *Amatxi, zurre, aitatxi zurre!!* se cantaba en los bautizos.

Zurrietue: zurriado, trabajado.

Zurrunga: ronquido.

Zurtu: escasear. *Ure zurtzen delaik.*

Zuzenian: al derecho.

2. ALOR SEMANTIKOEN INGURUKO OHAR BATZUK

Bildutako lexia honetan, alor semantikoen inguruko ohar batzuk egitea interesgarria iruditu zaigu. Jakina denez, metafora oso erabilia da herriko lexi-koan, hau dela eta, herriak sortutako izendapenetan argi islatzen da izen askoren motibapena. Aldiz, zientzak modu objetiboan izendatzen ditu gauzak, adierazle-adieraziaren arteko harremana ongi gordez.

1. Esaterako, abereen izenei dagokionean, ohikoa da baliabide honen erabilpena. Honatx 'saltamontes' eta 'lagarto' izendatzeko moduak, lehenengo *oyansalta*, *saltarine* eta bigarrena *puzkerberde*, *puzkerra* eta *berdela*, azken hau duen kolorearengatik, dudarik gabe. Lehenengo zatia *muskerra/ puzkerra*-ren arteko nahasketa eman dela dirudi, Luzaiden eta eremu handian *muskerra* baita nagusi. Ohar bedi, kolore txarra azaltzeko *putzkolore* hitza ere erabiltzen dela. Azkenik, Mezkiritzen *kapona* bildu dugu 'renacuajo' esateko, alegia, gaztele-raz duen zentzuarekin 'persona o animal castrado' buztana faltako zaiolako edo adieraziz?

Eguraldian ere oso arruntak dira baliabide hauek, horrela *aire gaixtoa* da 'rayo' edo *moxkorsalda* 'sopa de ajo, la que se toma después de una buena borrachera' edo *sagukarakolak* marroi antza direnak. Hari honekin jarraituz *el-tzemutzue* 'hucha' da, bigarren partea *mutu/mutzu* hemen erabiltzen den zentzuarekin, "mudo, reservado", edo, agian, Azkuek dakarrenez, "orificio obs-ruído."

Beste egoera batzuk azaltzeko ere, honetara jotzen da, horrela *txitaberri* esapideak adierazten du haurdunaldiaren lehen hilabeteak, hain zuzen ere gora botatzeko gogoak eta horrelakoak daudenean eta *sorayo* fundamento gutxiko jendea adierazteaz landara, salto egiten duen txingerra ere bada. Modu berean, *ixtape* hitzak *izter-pe*: 'debajo de la pierna, entrepierna' dugu. Hemendik abiatuz, zuhaitz batetik bi adar ateratzen direnean arbol horrek *ixtapia* duela esaten da.

Naturarekin jarraituz, hiztegiaren alor batzuetan, eta bereziki animalenetan, argi ikusten da antzinako sinismen zaharrak, berauetan folkloreaken eragina ere handiagoa delarik. Esaterako, nabarmena da 'arco iris' edo euria eta eguzkia batera egiten duen momentua izendatzeko erabiltzen den esapidea, alegia, "axarinbodak". Hemen ere, Euskal Herriko eremu batzuetan arrunta den izena gogoratzen dute zaharrek doi-doi. Izendapen hauek nolabaiteko "animismoa" izkututzen dute, alegia, azéri bat balitz fenomeno meteorologiko harrigarri honen azpian dagoena (ik. Ibarra 1995: 622). Rholfsek (1966:129) ematen du

modu egokian honen inguruko azalpena, haren ustez, “vetula” ren erreprezentazio bat da:

“No es raro que la vieja se esconda en la figura de un animal. Así como el diablo que produce la lluvia con sol puede tomar tal figura (volpe ‘zorro’, así también la VETULA del aire que brilla se ha convertido en zonas del Piamonte en cabra.”

Sinismenekin erlazonaturik dago erleari deitzeko modua ere, “ainyire” bildu dute Saraguetak eta Barandiaranek Mezkitzen eta Auzperrin, “ainyire ederra, bil etxera” esaten zaie bi harri jo eta erleak kofoinoera bildu nahi direnean. Argi adierazten du honek erleei zor zaien begirunea.

Hain zuzen ere, kilometro batzuk beherago, Luzaiden, izen hauxe darabilte *comadreja*-ri deitzeko “anyiyerra”; abere honi beldur handia zaio, aziendak ozka eta hil ditzakeelako. Gainera, hiltzen saiatzen bazara eta lortzen ez baduzu, zure kontra edo azienden aurka joango dela sinisten da. Erbinudearen inguruko sinismen hauek Europa osoan barna hedatu dira eta, horrekin batera, izendatzeko modua ere. Izan ere, hain gaixtoa den abere batengatik faboreak lortu nahi dira, García Moutonek dioenez (1987:190) “De ahí esa adulación propiciatoria, esa «captatio benevolentiae» con que el hablante intenta ganarse al animal temido”.

2. Adjetiboa maiz erabiltzen den prozedura da abereen izenetan, bereziki *zarra* eta *txarra*; jakina, zentzu peioratiboa dutenetan. Hona bada Mezkitzen bildutakoak *sapo* eta *cuervo*-ren ordainak galdetzerakoan *apozarra* eta *belezarra* erantzun zidaten, Izaban ere *apozar* deitzen da.

3. Alor semantiko bat osatzen dute *Mari*- aurrizkiak hasten diren hainbat lexema. Honen bidez, itxuraz, emakumeei dagozkien hainbat jokaera azaltzen dira. Horrela, *maribisteko* ‘limpieza superficial, hecha para la vista’, *marifurruna* ‘mujer que se enfada con facilidad’, *marimutiko* ‘mujer con ademanes de chico’, *marizerrenda* ‘mujer descuidada en el vestir’ eta *marizikin* ‘mujer sucia’.

4. Izen deskriptiboak erabiltzen dira abereen izenetan; horrela, *txorijantzalia* ‘gavilán’ (*ollojalea* eta *txorizalea* Izaban (cf. SHLV: 318), *papagorrie* ‘petirrojo’, *erleustela* ‘avispa’ eta nola ez gizakien jokaeretan *muturluze* ‘morón’, *begilune* ‘tristón’, *muturzikin* ‘cara sucia’, *mutzurdine* ‘solterona’.

Era berean, ardiaren adina hortzen arabera izendatzen da. Horrela dugu, *biortzekoa* ‘oveja de dos dientes’, *lauortzekoa* ‘de cuatro dientes y tres años’, *seiortzekoa* ‘de cuatro años y seis dientes’.

Eremu honetan jarraiki, *antxuek* dira urtebeteko ardiak, umerik gabekoa nahiz eta esanahia ‘estéril’ den; azken honetarako *ardi antxúe* uzten delarik.

5. Isoglosarik marraztuko ez dugun arren, mugatik hurbil dagoen eremu honetan aise da ikustea frantsesaren eragina, horregatik hizkuntza honetatik

mailegatutako hitz batzuk eridengo ditugu: *lerra* (pino), *kanibeta*, *finitu*, *fite*, *arribetu* (Zil), *xarmanta*, *bisaia* (Zil), *fierra*, *zafirat*. Ohikoa denez, hurbilago daudenek, Mezkiritzek eta Zilbetik, gehiago erakutsiko dituzte hegoaldekoek baino, horrela, *lerra* da nagusi Mezkiritzen eta Zilbetin, urrutiago daudenetan, ordea, *pine* dugu; *pinebizker* toponimoa Larraingoan eta Urnizan *pine*.

Beste batzuk gazteleratik datoz, antzineko erabilera zaharretik, hona Lintzoainen darabilten *parespunte* < *punta de París*, iltzeei hasieran eman zitzairen izena.

6. Askotan gertatzen da erabiltzen den materialak izena ematen diola gauzari, horrela, *birika* ‘pulmón’ eta ‘especie de longaniza hecha con los pulmones y cortezas del cerdo’, *meztura* ‘especie de tortas duras y de poco sabor que se hacían con harina, cuando no había pan’, ziurrenik nahasketa edo ‘mixture’ adierazten duena. Gauza bera gertatzen da *tximitxa* edo *zimitza*-rekin, izen bakar batekin izendatzen dira bi gauza ezberdin, baina material berarekin eginak direnak.

Argi ikusten du Videgainek (1991: 1065) arazo hau:

“Kontuz hartzekoa da, bereziki tresnen izendapenean, ezaguna den metonimia eta sinekdokearen eragina. Tresna osoaren izena eta bere zati funtzionalaren izena bereiztea gaitz dirudi edo ez da egiten. Adibidez dailu izaiten ahal da «faux» (tresna osoa) eta bai «lame de la faux» (tresnaren parte bat). Zer esanik ez, tresna-mota batek aldaketa teknologiko asko jasan dituelarik mendeetan zehar, etsenplu ezagunena delarik golde-nabarrera.”

7. Bestaldetik, oso arruntak dira hitzen arteko neutralizazioak eta desplazamenduak, edo beste abereekiko nahasketak, bereziki abereen alorrean. Hona, *kalforro* hitzak ia-ia edozein harrapakariri egiten dio erreferentzia eta honako balioak izan ditzake: ‘ratonero, gavilán, milano’. Ber gauza gertatzen da ‘muriélago’ hitzarekin, *inaria*, *gabinéria* da erabiltzen dena, lehenengoa ‘golondrina’ ere adierazteko. Edo *salamandra*-z galdetzerakoan, askotan *escorpión* eta *alacrán*-ekin nahasten dute eta honako erretra ekartzen dute burura hori esaterakoan: “Si te pica el alacrán no comerás más pan”.

8. Anitzetan gertatzen da hitz batek ematen diola izena alor semantiko bati, horrela, *menuzale* Lintzoainen da ‘restos de alholba o jerón que se trillaban aparte’, aldiz Erron ez dira ondarrak, baizik eta landareak berak. Edo *bellarrázi* Erron adierazten du “ligarza” umeek erretzen zutena, eta, aldiz, Mezkiritzen eta orokorrean *belazi* da “belar hazia”, belar idorra bildu ondoren erortzen dena.

Euskarazko esapide batzuk lexikalizaturik agertzen dira eta horrela mailegatu dira gaztelaniara. Hona batzuk: *iñalakin* ‘hacer los posibles’. *Hemen gaude iñalakin*, edo *agoixtenpat* ‘espera un poco, ya verás’. Era berean, gaztelera-euskara interferentziaz osaturiko hitzak eriden ditugu, hona bada: *doseneko*, *cincoeneko*, eta *seieneko*, urraz osaturiko multzoak.

Azterturiko eremuan ezberdintasun diatopiko handirik ez dagoen arren, bada lexiko mailan isoglosa batzuk marraz daitezkeenak; batzuek fonetikari zor diote ezberdintasuna, baina horiek alde batera utziko ditugu. Lexia ezberdina markatzen dutenak baizik ez dugu nabarmenduko hemen.

Ardantza (Mez, Lin)/ *mórroa* (Ger)

Agoztégie (Mez, Lin)/*sabáya* (Ger, ZII)

Beraxílo, belarzilo (Auz, Zil)/ *kortxilla* (Mez)/ *kúpue* (Ger)

Péntzia (Ai, Zil, Auritz)/ *sagóya, saróya* (Mez, Lin, Zil)

Tellátue, etxegaña (Auz)/ *tellátue* (Mez)

Atsalaskaria (Auz, Luzaide)/ *beréndue* (Mez)

Kanposántua (Zil)/ *zimitérioa* (Lin)

Erlesáskia (Auz)/ *kofóña* (Mez, Lin)

Pine (Lar)/ *lerra* (Zil, Mez)

Bisaia (Zil)/ *aurpegie*

Muga egiten eremu honetan nabarmena da Pirineo ekialdean erabiltzen diren hitz erromaniko askoren sartzea, adib. *borta* Lintzoainen *ataria*-rekin batera, edo *kalérie, kalárie* eta *galería* Aragoiko Aran eta inguruetan bezala, Luzaiden ere *galerie*. Azpimarragarria da, era berean, *Urria/ lastalla* pareta, '*septiembre/ octubre*'-ren ordaintzat, Nafarro Garaian ia osoan bezala Echaidek (1989:38) frogatzen duenez.

Azkenik, zenbait itemen ñabardura semantiko batzuk egitea gelditzen zaigu. Bistan denez, *lotsatu* aditzaren esanahia 'avergonzar' da eta *xamurtu*-k Mezkirizko hiztun batzuek darabiltena 'enfadar' zentzua dauka: *ze, xamur zaudede?* haur bati esandako esaldia ohikoa da. Halaber, azpimarratu behar da 'erabili' eta 'ibili' kideak direla, eta *Ni orai enaiz erailtzen* bezelakoak argi entzun daitezke Lintzoainen, *ibili* zentzuarekin.

Lexikoarekin jarraiki, Erroibarren eriden ditzakegu ekialdeko hizkeretara hurbiltzen dituzten hitz ugari. Hona hemen:*Xin* mantentzen da (Zilbetin erabilitako esapidean "yoantxin" da Iruñera egiten zen joan-etorria ikatzaren bila), *atsalaskaria, gasna, pentzia, xamurtu, bazterretxea, elea atra, oróna, txipia, anitz, eskaratza, oben, aurzutu, zarzutu, alkea, ezpartiña, urtuxik, buluxik, kafia, usu, goatzea, lotsatu* 'avergonzarse'. Era berean, gaurregungo hizkeran galduak dauden beste hainbat hitz bildu dugu: *igureia* 'alguacil', *unea* (1) *ilor-tzale, axarinbodak* etabar luzea. Hauek ez dira usu ateratzen, izan ere hiztunak zahartzen doaz, ohiturak aldatuz, eta euskareren erabilpena urrituz.

(1) *Unaia* izen bezala erabiltzen da Ertaroko Auzperriko jendearen artean.

Azkenik, atal txiki bat eskeini nahi diogu toponimiari, izan ere, toponimiak iraganeko argitasuna ematen digu, eta honezaz gain, lagungarria da gune geografikoen izendapena zein den jakiteko. Laster aterako da Nafarroako Gobernuak eremu honetan egiten ari den *Nafarroako Toponimia eta mapagintza*-ren lanak (NTM), bitartean, ohar batzuk besterik ez.

Hona hemen maizen erabilitakoak: *malkorra* 'tierra muy pedregosa', *uberka* 'presa', *lapitz* 'piedra lisa en la superficie del río'. Bestalde ibar honetan ugaria da *ipete*, *ipetezelai* izena, honako esanahia duena: 'lugar cercano al pueblo donde llevaban las vacas con crías pequeñas o los bueyes que tenían que trabajar al día siguiente' lehenengo zatia argi dago, baina bigarrena ilunago da, agian (< idi + batze?).

Bonaparterekin jarraituz, azpimarragarria da zulo eta urarekin erlazionaturiko hitzen erabilera; horrela, alde batetik *luto*, *lutozilo* dugu, 'agujero grande en el suelo, caverna' eta *tuto*, *tutozilo* (Auz) esanahi berarekin. Halaber, Gereineko toponimoa da *tutu*, iturri bat dagoen eremuari esaten zaiona. Ziurrenik *lutho*-tik 'hondo, profundo' eta ondoren asimilazioak *luto* > *tuto*, *tutu*.

Antzeko asimilazioak gertatu dira honakoetan: *pupu* (Mez), eta *kupu* (Ger) 'presa oscura donde se guarda el agua del molino' adierazteko. Honetaz landara, Aezkoan eta Gerendiainen *kupu* da 'agujero desde el pajar a la cuadra para la hierba', ziurrenik denak latinezko *kupa*-tik (ik. Agud & Tovar).

Bestaldetik, *Usain*, *Usainbizker* bezalako toponimoak erabiltzen dira erreka estutzen den tokiaren ondoan dagoena 'barranco, hondonada' adierazteko; *Txintxurri* (Loizu) 'garganta'-rako eta *Odia* Sorogainen dagoen 'encañada, barranco' azaltzeko.

Legarre (Mez) toponimoa dugu leku harritsurako, eta 'sitio sombrío' adierazteko *Mospel* eta *Elus*-en eratorriak ditugu: *Mospele* (Mez), *Elutseta* Esnotzen, *Luseder* Erron, *Tartelus* Orondritzen eta *Ilalus* Aintzioan. Era berean, *txikar*, *txiger* dugu toponimian, nahiz hizkera arruntean ez den agertzen, *Birtixikar* (< bide -txikar) dugu Mezkiritzen eta *Urtxiger* Lintzoainen, azkenik *abariko* da *abaro*-ren erdal txikigarria 'arboleda que sirve de refugio al ganado'.

Bukatzeko, nabarmendu behar dira *-erri*-z osaturiko toponimoak; alegia, *patata*, *baba*, *artoz* ereindako lurrei izena ematen dietenak: *El babari* (Esnotz), *Artorri* (Mezk), *Pataterri* (Ar, Lin). Bestaldetik, Nafarroan hain hedatua dagoen *euntze* hitza 'prado', ohikoa ez den arren, agertzen da toponimian: *Untxalde* eta *Untxe* (Or). Izan ere, Erroibarren arruntenak dira *sagoi/ saroi / saboi* 'prado' adierazteko: *sagoietas* (Mez), *saroiandi* (Zil), *saroiherri* (Auz), *saboialde* (Ur), *sariope* (Ar). *Alorra*, berriz, ereindako lur puska da eta *urrisoro* edo *soro* (Zil) hutsik, 'hierbín'.

BIBLIOGRAFIA

- APAT-ECHEBARNE, A. (1974): *Una geografía diacrónica del euskara en Navarra*, Colección Diario de Navarra.
- ARTOLA, K. (1992): "Hegoaldeko goi-nafarreraren azentua dela-ta (Hurbiltze-saiakera)", *FLV* 60, 187-227.
- AURREKOETXEA, G. (1992): "Nafarroako euskara: azterketa dialektometrikoa" in *Uztaro* 5, Udako Euskal Unibertsitatea, 59-109.
- BALDA, X.; RODRIGUEZ A.; ULIBARRENA O.; ULIBARRENA Z. (1984): "Manuel Villanueva Lusarreta maestro cestero-collarero en Mezquiriz", *CEEN* XVI, 39-66.
- BALDA X.; ULIBARRENA O.; YARNOZ D.; YARNOZ, J. (1981): "Kuxetalari bati egindako inkesta", *CEEN*, n.º 37, 123-132.
- ARANBURU M. (1985): "El último ttuntunero de Erroibar", *Txistulari* 12, 6-9.
- ARANZADI ZIENTZI ELKARTEA (1983): EAEL, *Euskal Atlas Etnolinguistikoa*, Donostia 2 ale.
- BRENZINGER ed. (1992): *Langage Death*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- CAMINO, I. (1990): "Euskalki batzu hiltzorian", *Argia* 1990/ I / 14, 1275 zbk., 19-26.
- (1991b): "Aezkerazko testuak II: Orbarako dotrinak", *ASJU* XXV-3, 929-960.
- (1995): "Abiaburu bat aezkeraren azterketarako", *ASJU*-ren gehigariak, *Euskal dialektologiaren kongresua* 1991.
- (tesi argitaragabea) (1996): *Aezkera: dialektologi azterketa*, UPV/EHU Unibertsitatea.
- CHAMBERS J.K.; TRUDGILL, P. (1980): *Dialectology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ECHAIDE, A.M. (1966): "Regresión del vascuence en el valle de Esteribar, Navarra", *Problemas de la Prehistoria y de la Etnología vascas*, Pamplona, 257-259.
- (1976): "Distribución de las variantes palatalizadas y no palatalizadas de «l» y de «n» debidas al contexto fónico en los dialectos vascos (...)", *FLV* XXIII, 163-169.
- (1984): *Erizkizundi Irukoitza*, Iker- 3, Euskaltzaindia, Bilbo.
- (1989): *El euskera en Navarra* (1965-1967), Eusko Ikaskuntza (= Hizkuntza eta Literatura, 8. zb.), Donostia.
- ECHENIQUE, M.T. (1979): "Implicaciones dialectales y repercusión fonológica en el sistema palatal vasco derivada de la interferencia de un fonema castellano". *RESEL* 9-1, 59-66.
- EUSKALTZAINDIA (1992): *Nazioarteko dialektologia biltzarra*, Agiriak 1991-X-21/25, Bilbo, Iker 7.

- EUSKERAREN ADISKIDEAK (1929): "Situación del euskera en Garayoa, Burguete, Cilveti y Orbara (Navarra)", *Euskal Eснаlea XIX*.
- FAGOAGA, B. (1961): "Algunas frases inéditas del euskera antiguo", *Euskera VI*, 27-29.
- (1962): "Datos para la Geografía Histórica del euskera en Navarra", *Euskera VII*, 205-213.
- GARCIA MOUTON, P. (1984): "El arco iris: geografía lingüística y creencias populares", *RDTP XXXIX*, 169-190.
- IBARRA, O. (1991): "Mezkirizko toponimiaz", *FLV 58*, 301-357.
- (1995): *Ultzamako hizkera. Inguruko euskalkiekiko harremanak*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- (1996): "Cispamplonés hizkeraren inguruan", *ASJU*-n argitaratzeko.
- INTZA, D. 1927, "Esaera-zarrak", *Euskera 1927*, 146-149.
- IRAIZOZ P. (1978): "Vocabulario y fraseología de J. de Lizarraga", *FLV X 29 zb.* 245-297; 30 zb. 461-486; XI 31zb., 121-162; 32 zb., 303-332.
- IZAGIRRE, E. (1966): "Uitzamako euskeraren gai batzuk", *BSVAP XXII*, 403-407.
- (1967): "Altsasuko euskeraren gai batzuk", *ASJU I*, 45-97.
- MARTINEZ, M.; OZKOIDI J.; ORTZADAR EUSKAL FOLKLORE TALDEA (1991): "Folklore de Erroibar", *Cuadernos de Sección, Folklore 4, Eusko Ikaskuntza*, 9-99.
- MITXELENA, K. (1964): *Sobre el pasado de la lengua vasca*, Donostia.
- (1967): "Notas fonológicas sobre el salacenco", *ASJU I*, 163-177, Berrarg. in Mixelena (1987), 221-234.
- (1976a): "Acentuación alto-navarra", *FLV 23*, 147-162.
- (1976b): "La fragmentación dialectal: conocimientos y conjeturas", *RSEL 6.2.*, 309-326.
- (1977): *Fonética histórica vasca [FHV]*, 2.ª ed. corregida y aumentada. ASJU-ren gehigarriak 4, San Sebastián. [1990].
- (1987): *Palabras y textos*, Bilbao, EHU/UPV.
- (1988): SHLV, *Sobre historia de la lengua vasca*, ASJU-ren gehigarriak 10, J.A. Lakarra (arg.), Donostia.
- NAFARROAKO GOBERNUA (1990): *Nafarroako euskaldunen mintzoa*, Euskalerría Irratia.
- N'DIAYE G. (1970): *Structure du dialecte basque de Maya*, The Hague, Mouton.
- ONDARRA, F. (1972): "Producción literaria de J. Lizarraga (1748-1835)", *FLV 11*, 265-281.

- PICABEA, M.L. (1985): "Expresiones temporales en el habla coloquial del valle de Erro", *Euskera* XXX (2. aldia), 227-232.
- ROHLFS, G. (1966): *Lengua y cultura*, Ediciones Alcalá, Colección Románica, Madrid.
- SALABURU, P. (1984): *Hizkuntz teoria eta Baztango euskalkia: Fonetika eta Fonologia*, bi liburuki, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbao.
- SARAGÜETA, P. (1979a): "Trinidad Urtasun, Bertsolaria (1894-1978)", *FLV* 32, 333-338.
- (1979b): "Nere oroimenak", *FLV* 31, 171-175.
- (1981): "Mezkiritz (Erroibar)", *Cuadernos de Etimología y Etnografía de Navarra*, n.º 3, 5-36, Príncipe de Viana, Pamplona.
- (1982-3): "Mezkirizko etxe barnea", *AEF* 31, 31-48.
- (1984): "Mezkirizko langintza", *AEF* 32, 115-134.
- SATRUSTEGUI, J.M. (1985): "Perpetua Saragueta andrearen euskal ipuiak", *Egan*, Vol. XLIII, 131-139.
- (1987): *Euskal testu zaharrak*, Euskaltzaindia, Iruñea. Shouten, M.E.H. & Reene, P.Th. van (ed) (1989): *New Methods in Dialectology*, Publications in language sciences, Foris Publications.
- TRUDGILL, P. (1986): *Dialects in contact*, Language in society, Ed. Peter Trudgill, British Library Cataloguing in Publication Data.
- TXILLARDEGI et. al. (1983): *Euskal dialektologiaren hastapenak*, Iruñea, Udako Euskal Unibertsitatea.
- VIDEGAIN, X. (1991): "Lexiaren inguruan Euskal herriko atlas linguistikoaren inkestagintzan", in *Memoriae Luis Mitxelena*, ASJU-ren gehigarriak, 1059-1092.
- (1992): "Lexikoaren bilketaren baldintza zenbait", *Iker-7*, Nazioarteko dialektologia biltzarra. Agiriak, 559-576.

COMMENTAIRE CRITIQUE SUR LES “MATERIALES PARA
UN DICCIONARIO ETIMOLOGICO DE LA LENGUA VASCA”,
ASJU XXVI, 1992-1, pp. 281-340

30-XII-1996

Michel Morvan

p. 283

Galbota V ‘residuo de trigo que queda en la criba’. Simplificación, sin duda, de *galbae* + *bota* (más que *gal-igari*).

C'est possible, mais *gal* + *bota* va aussi bien me semble-t-il.

p. 283

Galdarrastau V ‘escaldar, pasar las viandas por agua hirviente’. De *galda*. No se ve claro el segundo elemento *arrasta*?

Lorsqu'on a une forme verbale terminée par *-tau*, il faut restituer *-tatu*, soit ici **galdarrastatu*, et analyser **arrastatu*, de **arrasta* “mouvement traînant ou de frottement”.

p. 284

Galderna V, G ‘pulgón’.

Ce terme n'est suivi d'aucun commentaire ni analyse d'aucune sorte. Dans ce cas, il faut au moins indiquer “étymologie obscure” si l'on n'a rien à proposer.

p. 290

Galü S, galoin (faltan en Azkue) ‘galón’. Del fr. *galon*.

Pourquoi du français? Le terme peut aussi bien venir de l'espagnol. Quant au souletin *galü*, c'est évidemment un emprunt au béarnais *galoû* (S. Palay, *Dict.*, p. 510).

p. 291

-gan² N, V, G, S, -kan R, salac. Tovar sugiere (considerándolo igual que el anterior?) el análisis *ga-n*; entonces la var. *gain* o sería puramente fonética, con *i* delante de la *n*, o tendría *i* en una alternancia consonántica con *r* (cf. *gara*, etc.). En esta forma se consideraba antes muy probable una derivación del lat. exactamente equivalente al aesp. *en cas de*, mod. *en ca de*; así también Sch. *Heim. und fremd. Sprachgut* 76, que al inclinarse por esta solución, descartada naturalmente el nub. *ka* ‘casa’ para la comparación. Tovar *La lengua vasca*, 54 al creer que *baita* era seguramente román., se inclinaba por esta explicación en *gan*. La existencia de *ga-n* resultaría clara si comparemos, p. ej., *ga-tik* (q.u.) Azkue *Morfología* 303 decía: “que *baita* sea originariamente vasco me es tan difícil de creer como que *gan* no lo sea”, con razón, sin duda

Contra la relación de *-ga-* con roman *ca(sa)* se han pronunciado Lafon VI *Congr. Intern. des Linguistes* (Paris) 507 y Bouda *EJ* 5, 219. Lafon, *RIEV* 4, 150-61 y *Word* 7, 236 identifica *-gan*, postposición (“que puede ser ampliada con sufijos casuales y sirve para determinar el acompañamiento y diversas determinaciones espaciales”), con *gan-* preverbio que indica alejamiento. En el primero de los citados artículos (con un extenso estudio sobre el sufijo que tratamos) dice que el sustantivo **gan* que ha servido para formar estas postposiciones (y que no ha dejado restos en la lengua) está emparentado en su radical probablemente con el radical de *gatik*. Sobre el sentido de los sustantivos **ga* y **gan* las hipótesis son inverificables. Sobre el origen romance de **ga*, del lat. *casa*, incide una vez más Sch. *Primitiae* 11, 12 (según el mencionado artículo de Lafon *RIEV* 4, 150-61, que insiste en la diferencia con *-gan* procedente de *gain*); Uhl. *RIEV* 16, 365 no está convencido de ese origen románico.

Dejando la relación roman. con *ca(sa)* de, que quizá puede haber influido en construir la postposición combinada con el genitivo, en el aspecto etimológico, Van Eys pensaba que no es ni más ni menos que el adv. *han, an* ‘alli’, cosa imposible, pues *gan* en vez de *h-* o *ϕ-* solo se halla dialectalmente. Lafon, *RIEV* 24, 154 y 166 aproximaba georg. *-gan* a *-k'* del activo mingr.-lazo y a svano *k'a* usada también como postposición y preverbio indicando separación, alejamiento, salida. Pero este autor trabajaba con materiales de Tromb. *Orig.* 73, que comparaba lazo *s-k(h)a-ni* con vasco *hi-gan* ‘en tí’, tab. *do-γan* ‘de él’, georg. *ma-ga-n* ‘de éste’, terminación de abl. *-ga-n*; sin embargo Lafon, l.c. critica a Tromb. y no acepta que en georg. se pueda analizar *-gan* en *-ga-n* y para él lazo y mingr. *sk'ani* ‘de tí’ no tiene nada que ver con *-gan*. Holmer *IALR* 1, 168 y 172 compara con *-gan* (quizá sin conocer estas críticas de Lafon) el abkh. *-qnd* suf. de loc., avar *-gun* ‘con’, georg. *-gan* ‘en’, y en nota añade burush. *-gane*. Parece indudable que este sufijo, sí responde a la definición que le da Azkue de “infijo que se interpone entre los relativos de movimiento y

los números de seres animados", nada tiene que ver con *-gan*, procedente de *gain* con la significación de 'parte superior'.

Il faut en finir une fois pour toutes avec ces hésitations successives au sujet de *-gan*, qui à mon avis n'a pas à figurer comme entrée de dictionnaire étymologique puisqu'il est en concurrence avec *-gana* et *-gandik*, etc. Il est bien évident que *-gan* ne peut en aucun cas être comparé à l'ablatif géorgien *-gan*, puisque le monème basque est composé du morphème *ga* suivi du morphème *-n* marqueur de l'inessif (locatif sans mouvement). Ce qui est vrai, c'est que le *-n* est devenu le locatif en général, d'où les formes *-gan-a* pour le directif ou adlatif, *-gan-dik* pour l'ablatif ou élatif. On notera que l'ablatif causal *-gatik* perd le *-n*-locatif, ce qui est logique.

Par conséquent nous sommes bien en présence d'un infixe ou d'une post-position *-ga-* suivie d'un marqueur locatif *-n*. Je propose de nommer cet infixe suivi d'un autre marqueur, le **co-affixe** *-ga-*. Le rapprochement avec le roman ne me paraît pas du tout convaincant. Il ne repose sur aucune base sérieuse, pas plus d'ailleurs que *baita*, contrairement à ce qui est dit. La forme *baita* "maison" est une forme dialectale qui n'existe que dans une zone très restreinte du Labourd. Elle provient en dernier lieu de *bai* affirmatif comme je l'ai montré ici même (voir M. Morvan, Commentaire...in *Euskera*, 40, 1995, p. 1055). Quant au co-affixe *-ga-*, il convient de le comparer au co-affixe *-ga-* de l'ouralien que l'on trouve en samoyède et en youkaghir. Cf. M. Morvan, *Les origines linguistiques du basque*, Bordeaux, 1992, p. 364. Ce co-affixe est suivi par ex. en samoyède de *-n* locatif et de *-d* ablatif: *-ga-n* et *-ga-d*.

p. 294

Gandela L, *gandera* BN, V, *kandela* N, V, L, R, *kandera* BN 'vela, candela'.

Curieusement cette entrée n'est suivie d'aucun commentaire ni analyse étymologique. Il s'agit bien sûr d'un emprunt au cast. *candela*.

p. 298

Gantzagi V 'manteca', 'cuajo', *gatzagi* BN, V, G, L, R, S, *gatzagi* R. Azkue explica la segunda acepción como sinónimo de *gatzagi*, que sin embargo debe de ser distinta raíz.

La forme *gantzagi* est isolée en biscayen; par conséquent *gatzagi* 'cuajo' dérivé de *gatz* "sel" n'est pas différent de *gantzagi* qui n'est qu'une variante influencée par *gantz* "graisse de porc", etc.

p. 302

Garagar ‘cebada’.

Les rapprochements avec le caucasien sont les bienvenus (tsakur *gargar* “céréale”, tab., agul *gargar* “avoine”. Mais il est dit que Charencey, *BSL* 16, p. 423 et *RIEV* 4, 511 “quiere reconocer en *garagar* el occit. *garag* ‘guéret’ (barbecho) con un suf. -ar, y descarta como parecido fortuito el hebr. *gargar* ‘grano, semilla’ ”. Je pense au contraire que la forme hebr. *gargar* citée est du plus haut intérêt et vient confirmer le caractère méditerranéen du terme de base (diffusion culturelle péri-méditerranéenne de l’agriculture).

p. 304

Garaio S ‘(árbol) achaparrado, casi en redonde’. *EWBS* relaciona con esp. *garrancho*. En cambio Lh. remite a fr. *grêle*.

Aucune de ces hypothèses n’est satisfaisante ni convaincante.

p. 312

Gardi V (arc.) ‘parecer, opinion’.

Aucun commentaire ne suit cette entrée.

p. 320

Garoil G ‘septiembre’. Campión *EE* 41, 380 lo explica de *garo*⁶ + *il*, como ‘luna del helecho’, pero es mejor explicar *il* por ‘mes’.

On ne voit pas l’intérêt de cette nuance. Le terme (*h*)*il* est bien entendu à la fois “mois” et “lune”.

p. 321

Garzelai/garzetai V ‘bestia de grupa ancha, pocos huesos’. De *gara* + *zelai* explica Azkue. Segundo elemento, quizá mejor *zela* (q.u.). Para el primer elemento *gara* (q.u.), Azkue hace la observación de que “tratándose de bestias más que ‘cráneo’, significa ‘grupa’ ”.

Le terme *zelai* signifiant “plat”, la proposition d’Azkue est tout à fait recevable (ancha “large” va souvent de pair avec “plat”). L’idée de *zela* “selle”

n'est pas nécessaire ici et on ne voit pas pourquoi le second terme aurait un -i final s'il n'était pas précisément *zelai*.

p. 324

Garrasko (ms. Lond.) 'carrasco'. Para Azkue es forma extraña a la lengua. En realidad, dada la frecuente variación de *rd/rr*, podría ser esta forma tan vasco como *gadaska* (q.u.). Hubschmid *ELH* 1, 37 compara cat. *carrasca* 'encina, encina pequeña' R *arta-karro* 'encino', cat. *garric* 'matorral de encina', *karrica* 'terreno cubierto de matorral' y formas correspondientes galo-romanas. En salm. y murc. *carral* 'pin-carrasco'. Hubschmid deriva todas estas formas de **kario-* (comp. también **karri* 'piedra' junto a **kario-*), a los que añade léon. *quiruegas*, port. *geiroga*, gall. *queiroa*, etc. Señala el propio autor calabr. *karro* 'cerro' y *carrigliu*, corso *carôgnu* 'especie de encina'. Var. con *e* serían el pre-lat. *cerrus* y el bereb. *akerruš* 'quercus ilex'. Este mismo autor en *ZRPh* 71, 241 da varios ejemplos de la citada alternancia *rd/rr*. Con otro suf. menciona Gers *gardawo* 'gratte-cul', Ariège *garrabo* 'id.', arag. (Bielsa) *karron*. (Cf. del mismo *Thes. Praerom.* 2, 94). Krüger *Probl. etimol.* 67 piensa que sobre la misma base de *gardaska*, *gardats* podría explicarse el discutido origen de *kardo*, *karlats*, *karlots* y el mismo *karro*, del que serían var. *gardots*, *gargots*. Cree que hay que separar por un lado *carrasco* y por otro *karlo* y todo lo demás, pues semánticamente parecen formar campos distintos. Por otra parte, aunque el origen de *garrasko* sobre las formas esp. es indudablemente claro, sin embargo no puede prescindirse de lo dicho s.u. *gardaska*, por las implicaciones que estos términos han podido experimentar.

A quoi peuvent bien servir tous ces détours inutiles pour une étymologie qui crève les yeux? Bsq. *garrasko* est un emprunt à l'esp. *carrasco*!!

p. 328

Gastiga 'castigar'. Lh. señala un origen latino.

Certes, mais il est plus vraisemblable et plus précis d'y voir un emprunt au roman.

p. 330

Gatz 'sal'. Cf. *gazi* 'salado', G, 'agrio'. Cf. el verbo *gatzatu* 'cuajar, cuajada', con una etimología que hay que tener en cuenta en *gazta/gazna*. C. Guis. 273 compara con *gesal/gezal* (q.u.). No es admisible la relación que éste intenta

establecer con lat. *sal*, gr. *hals*. La etimología continúa siendo oscura. Tromb. *Orig.* 121 señala paralelos en dirección cam. sem. y Africa, en silluk *kado*, *kadè*, *kadda* ‘sal’ (coincidiendo con Sch. *RIEV* 7, 304, que añade bag. *kas*, hausa *gĩsiri*, som. *tširi*, etc.); por otro lado da pul *hadi* ‘ser amargo, salado, agudo, etc.’, bantu *kale* ‘amargo, acido, salado, etc.’. Respecto al cauc. propone rut. *qāl*, tab. *qel*, gek y bud. *kaal* ‘sal’. Todo lo cual se da a título de información. G. Garriga *BIAEV* 6, 95 señala como pura coincidencia, naturalmente, quechua *katxi*, y Lewy *Kl. Schrift.* 639 menciona quiché *ats’ám*. No es más afortunado *EWBS* acudiendo a un origen egeo; reconstruye una forma **gars* **gals* que quiere derivar del gr. ya citado, y menciona otras formas de lenguas indo-e. incluso acude al burush. *sAl* ‘Mahlstein, Salzbarren’. Acaso haya que tener en cuenta *gazur* V, G ‘suero’; observese *gatzaga* V, G ‘salinas’, *gatzagi* BN, V, G, L, S ‘cuajo’.

Le parti-pris des auteurs des *Materiales...* réapparaît de nouveau ici avec des termes du genre “señala como pura coincidencia, naturalmente, quechua *katxi...*”. Pourquoi “naturalmente”?? Il n’y a rien de “naturel” là-dedans. Le TABOU qui empêche de comparer le basque a d’autres langues du monde, même très éloignées, DOIT être levé. Il se trouve que c’est précisément en mongol et sans doute même en quechua que l’on a les meilleures correspondances avec le basque. Ainsi du mongol *gasi-gun* “amer”, *gas-lax* “saler”! On notera que le quechua *katxi* “sel” a un dérivé *katxipa* “fromage”, soit dit en passant. Nous sommes de toute évidence en présence d’un très vieux terme EURASIEN (le basque est une langue EURASIENNE!!) qui aura tantôt conservé une sonore a l’initiale, tantôt une sourde. La correspondance bsq. *g-/mo.* *g-* (cf. aussi toung. *gasi* “amer”) n’a rien d’étonnant. Avec le hongrois on aurait *mo.g-/hgr. k-*, cf. *mo. gar* “main”/hgr. *kar* “bras” (ceci pour ceux qui continuent de refuser la parenté entre l’ouralien et l’altaïque). Le turc osmanli et le lapon ont fait passer *k-* initial à *g-* également. Rappelons que le basque ancien distingue à peine *g-* et *k-* (Cf. aquit. *cison*/bsq. mod. *gizon* “homme”, türk *kis/gis* dans le nom des *Kir-ghizes* “hommes” (*gis*) de la steppe (*kir*). Quant à *gazur*, on se demande bien pourquoi cette hésitation à le rattacher à *gatz*. C’est évident: *gaz-ur* “liquide” amer, aigre. Pas d’hésitation non plus pour *gatzaga* et *gatzagi*. Il faut y ajouter *gazun* (B) “saumure”. Enfin il faudrait se demander s’il n’y a pas un rapport entre *gatz* “sel” (amer, aigre) et *gaitz* “mauvais”.

p. 337

Gazte ‘joven’. El término es sin duda antiguo, y nada explican las comparaciones propuestas, que tomamos a título de información. Charencey, *RLP hC* 23, 307 y 24, 73 relaciona nada menos que con prov., cat., esp. *casto* (!) C. Guis. 122 acude a ser (superl.) *yávistha-* ‘muy joven’, que descompone mal en *ya(vi)stha*. Giacomino *Relazioni* 13 compara copto *gate* ‘crecer’. Lahovary

EJ 5, 226 da el alb. *gots* (?) 'ser joven' y fr. vulg. *gosse* (que es, según Gamillscheg una palabra jergal del S. XIX). N. Holmer, *BAP* 12, 388 sugiere una relación del georg. *k'ac-*, mingr. *k'oc* 'hombre', por un lado con sum. *gašan* 'señor, valiente, maestro', etc., por el otro con el vasco *gatz* (?) y *gazte*. *EWBS* le busca un origen africano: reconstruye **agas-te* que quiere relacionar con bereb. *agëz* 'bewachen, behuten', *agzi* 'hijo'. También gal. *darg-aghessa* 'jung, mannbar' (!).

Parmi tous ces rapprochements, le plus intéressant est peut-être celui qui relierait *gazte* "jeune" et *gatz* "sel, amer". Il n'est pas absurde d'envisager que le "jeune" est considéré comme un être encore "vert", acide et aigre, pas encore mûr, sens contenus dans *gatz* et *gazi*.

p. 337

Gaztelu² G (*ms.* Lond.) 'parte superior de la espiga de trigo'.

Aucun commentaire ni aucune proposition d'étymologie ne suit cette entrée.

COMMENTAIRE CRITIQUE SUR LES “MATERIALES PARA
UN DICCIONARIO ETIMOLOGICO DE LA LENGUA VASCA”,
ASJU XXVI, 1992-2, pp. 645-694

30-XII-1996

Michel Morvan

p. 647

Gera¹ AN, S, salac.; era AN, hera BN, L, sera R, xera R ‘molleja en que deposita la gallina las piedrecillas que engulle’. Bouda, *Euskera* 1 (1950), 133 apunta al lat. *gigeria*, de donde el fr. *gésier* (así también en *EWBS*), como *REW* 3760, bearn. *žizé*. Supone que -s- del fr. es por influencia de *gosier* (sigue a Sch. *ZRPh* 28, 445). Si *gera* y (*h*)*era* pueden reducirse a la misma forma, no ocurre lo mismo con *sera/xera*.

Tout d’abord ne serait-il pas plus judicieux de mettre la forme *hera* en entrée? Il me semble que c’est la forme la plus utilisée. S’il est vrai que l’étymologie de ce terme demeure incertaine, en revanche la remarque finale sur *sera/xera* ne me paraît pas justifiée. On sait bien que les formes roncalaises peuvent faire passer *h* à *x* (et de *x* à *s* sans difficulté particulière), certes habituellement plutôt à l’intervocalique.

p. 648

Gereka V ‘intranquilo, sin base sólida’ (= *geraka*, de *geratu*?).

Il conviendrait d’expliquer cette étymologie. Que représente le -*ka* final? S’agit-il du suffixe adverbial -*ka* “à la manière de” ou bien plutôt du caritif -*ka* “sans”, forme réduite de *gabe*?

p. 648

Gerenda L ‘roca’, AN ‘camino estrecho en las peñas’. Rohlfs *Gascon*, 53 señala el parecido con gasc. *garrén*, *guerrénh* ‘roca abrupta’, *garri-nèro* ‘ca-

dena de rocas'. Es muy cauto, y al aproximar las formas gasc. dice 'rappellent un peu le basque *gerenda*'. Este mismo autor en *ZRPh* 47, 400 y 52, 77 menciona también bearn. *gerén*, *garroc*, *garrot* en la misma relación. Para *EWBS* es roman, en relación con cat., rosell. *quer* 'peña', con suf. *-en-da* y una raíz *ger-(?)*

La possibilité d'une variante *ger-* de la base pré-i.-e. **gar* "roche" existe en effet. Pour la finale, il ne faut pas oublier que le terme *inda* "sentier" existe en basque et qu'il pourrait avoir ici pris la forme *enda* (?) Sur l'alternance *i/e*, cf. *indagora/endagora* "talon" Pour *inda* (BN, Sal.), cf. Azkue, *Dicc. VEF*, I, p. 412 qui glose le terme par "vereda, voyette". Ou bien faut-il imaginer que le castillan *vereda* aurait été emprunté par le basque *vereda* > *gere(n)da*, du moins en ce qui concerne la forme haut-navarraise (?) A priori je préfère partir de **ger-* "roche".

p. 653

Getaria (Larram., Araq.) 'atalaya donde se hacen señas con humo'. En estos autores aparte del dato que puede ser exacto en lo fundamental, se aprecia la preocupación etimológica (relación con *ke* 'humo'). Gavel *RIEV* 15, 554n. le da origen gascon: *getari* 'vigía', 'puesto de vigía'. Como indica Mich. *Apellidos* 53, existía efectivamnete en *Guéthary* un puesto de vigía para los balleneros. Segun éste hay otre sufijo que es *-iri*, distinto de *-ari* (p. ej. el de *atari*).

Un problème se pose ici avec le rapprochement fait entre *getaria* et le toponyme *Guéthary*. En effet les formes anciennes de ce toponyme font apparaître un *a* et non un *e* dans la première syllabe: *Cattarie*, *Gatari*, ce qui complique singulièrement les choses. D'une part il existe des micro-toponymes *Gatarre* à l'intérieur du Pays basque (avec toutefois *-arre* et non *-ari* comme second élément) et d'autre part les formes romano-gasconnes issues du germanique pour "guetter" sont soit *gaytà* soit *goaytà* qui a donné le souletin *goaitatu* "attendre", soit enfin avec la forme en *e*, *guytà*. Si cette dernière a évolué en *guet-* et permet donc un rapprochement avec la forme récente du toponyme *Guéthary* en revanche elle ne s'accorde pas avec l'ancien *Cattari*, *Gattari*. Il faudrait alors partir de *gaytà*. Mais dans *Cattarie* n'apparaît aucune trace de la semi-consonne *i*, *y*. Il faudrait admettre que *gaytà* ait perdu sa diphtongue et soit passé à *gata-*, mais aussi à *cata-*, alternance sourde/sonore qui caractérise le basque ancien (cf. *cison/gizon* "homme"). Il n'est pas facile d'admettre d'emblée qu'un emprunt au roman *gayta* ait pu donner *catta-*, car lorsqu'il y a emprunt direct du basque au roman, un toponyme devrait conserver la forme à sonore initiale du terme emprunté. Le débat reste donc ouvert.

p. 653

Gesi/gexi V 'momento futuro', *gesu* V, *gizi* V 'tiempo inmediato, momento despues', *gesuko* V 'inmediato' (sobre todo en las expresiones *gesi baten* o *gesu baten*). Tovar sugiere que se trata de la expresión esp. *en un* (*decir*) *Jesús*, tomada en un tiempo en que se reproducía la *j* del esp. mod con la *g* vasca; cf. *Jesus* V, L, R, S, *salac*. 'momento'. Bouda *BAP* 12, 255, reconstruyendo una raíz **kes*, intenta comparar con abkh. *k'ač* 'corto'.

L'explication de Tovar est très intéressante et tout à fait plausible. Sinon, il faudrait faire appel à un composé de *gero* "après".

p. 655

Gezna 'mensaje' (Larram. Suppl.), *geznazaia* 'mensajero'. No hay otro testimonio. Mich. *Fuentes Azkue*, 103 ha considerado la posibilidad de que *gezna* saliera del conocido *mezua* por alguna corrupción; es difícil, sin embargo, que *m-* se haya formado por *gu*.

Une évolution de *m-* à *q-* me semble tout à fait possible en phonétique basque. En revanche, c'est la transformation de *u* en *n* qui est assez délicate. Etant donné que les messages, au Moyen-Age étaient parfois envoyés enroulés autour d'une flèche sous forme de rouleau de parchemin, on pourrait peut-être envisager aussi un dérivé de *gezi* "flèche". Sous toutes réserves.

p. 658

Giberri V 'ganado lanar de cualquier edad', 'cabrito de más de un año'. Hubschmid *Vox Rom.* 14, 190 señala un sufijo *rr* (cf. M. Pidal-Tovar, *BRAE* 38, 201), y apunta a una relación con *chiva*₂ y con suizo al. *gibe* 'llamada a la cabras'. Para esa relación de *giberri* con *gibe* y con *chiva*, v. G. Diego, *Etimologías* esp. 603. Corominas *Top. Hesp.*, 2, 297s. compara prov. *gimerre*, *jumerri* 'mulo de gran talla' (que a Tovar le parece derivado fantástico de *jumentum*), y fr. *jumart* 'res monstruoso o híbrida'. Rechaza a *FEW* 2, 636 que acude al gr. *khimaros* 'cabrito', y cree que es relacionable con *umerri*. Innesario Wölfel 57 al acudir al bereb. *ebeker* 'carnero jvven', lat. *caper*, celta *gabar*, a. nord. *gumar* 'macho cabrío'. Lo mismo Bouda *EJ* 4, 62 que analiza un elemento *gi-* y compara dargwa *kiva*, lak *ku*, avar *kuy*, čeč *ka* 'carnero'. Separa *berri* pero la división de la palabra parece equivocada, y acaso es preferible *gib-erri* (?).

Il y a en effet plusieurs explications possibles, mais il me paraît bien imprudent d'abandonner aussi vite l'hypothèse selon laquelle le second élément

serait *berri* “nouveau”, d’autant qu’Azkue (*Dicc.*, I, 345) précise pour le biscayen d’Izpatzer, ce qui n’est pas signalé par les auteurs des *Materiales...*, que le terme désigne “toute bête a laine qui n’a pas encore engendré” (todo ganado lanar que no ha padrado). Cette précision me paraît fondamentale même si elle ne concerne qu’une petite zone dialectale.

p. 662

Ginarraba V, *ginharreba* (Leiz), *giarraba* V, G, *giharreba* S ‘suegro’ Bähr *Euskera* (Nombres de parentesco 28; separata cree que hay que separar esta forma de *arreba*. No parece relacionado con *giñarre* ‘vástago, renuevo’, con cuyo análisis restaría un elemento *-ba* que senala Sch. *RIEV* 7, 321. En *ginarreba-gizon*, Van Eys veía una corrupción de *aita-ginarreba*, que, con alguna duda, explica con *aita-egin-arreba* (?) Más, difícil de admitir aún es la supuesta procedencia del ár. *kinn-arrabba(ti)* ‘casa de la madrastra’ que apunta *EWBS*. Remite éste a *arreba* al que atribuye origen egeo.

L’étymologie de ce terme demeure donc obscure. Il me semble évident que l’élément final *-ba* est le suffixe des noms de parentés. Le fait que l’on ait *aita-giñarreba* semble montrer qu’en fait le terme désignait à l’origine aussi bien le beau-père que la belle-mère (*ama-giñarreba* avec précision *ama-*). C’est exactement le sens du terme somoyède *ñina-ba* “beau-père” ou “belle-mère” avec suffixe de parenté *-ba* comme en basque. Le *ñ* ou le *g-* initial peuvent être des prothèses (Cf. *Ipuzkoa/Gipuzkoa*, etc.). C’est le cas en samoyède où le terme cité possède aussi la forme *ina-ba*. Le reste du composé s’explique mal, sans doute par l’influence de *ar* “mâle” ou de *arreba* “soeur” ou bien encore par un simple remplissage (?).

p. 662

Ginatü S ‘guinar’. Lh. traduce ‘mirer, guigner’. La etimología de esta voz es muy complicada (sic), como expone Corominas 2, 832s. Comparar en port. *guinar* ‘desviarse un poco un navío del rumbo que lleva’, cat. *guenyo* ‘bizco’, *ganya*, *ganyota* ‘mueca’, occit. *guinhar* ‘mirar furtivamente, hacer una seña’ (ital. *ghignare* ‘reirse sarcásticamente’). Tendríamos en todas ellas formas expresivas. Corominas l.c. rechaza la etimología germ. *wink*, *winken*. Al mismo grupo pertenecen vasco *keiñu/keinu*.

Mais non l’étymologie de ce terme n’est compliquée du tout! Elle est au contraire très simple et évidente. Il s’agit d’un emprunt direct au roman *guigna*, soit au castillan, soit au gascon. Plus probablement au gascon/béarnais vu la localisation souletine.

p. 670

Gizkai/gizkei BN, *gixkei/kixtei* L 'cucharón'. Es quizá un uso del románico *guizque* (y *bizque*) 'aguijón' que Iribarren 269 registra en Navarra? Desde el punto de vista semántico todo se opone a esta comparación. Para *guizque* y sus significados v. Corominas 2, 848. EWBS lo deriva de *gizen* + el sufijo *-kai* = *gei*, lit. 'cazo para quitar la grasa' (!). Este autor busca otras relaciones igualmente insostenibles; p. ej. separa *kiskei* de *gizkai*. En el 1.º analiza *kix* = *khits* 'remover'. Llega a reconstruir **ekhitz-* para derivar del lat. *excitare*. Todo inaceptable.

Je ne vois pas bien en quoi l'hypothèse de Löpelmann, pour une fois, serait choquante. Partir de *gizen* "gras, graisse" pour nommer une cuillère à pot ne me semble pas inacceptable du tout.

p. 671

Gizotso BN 'duende' (de esté *gigotso* BN, L 'hombre huraño, semisalvaje') Azkue explica que según la creencia popular, sale de noche... La forma *otso-gizon* que encontramos en Pouvr. y en Mug. *Dicc.* explicaría nuestro término como compuesto de *giza-/gizon*, con *otso* 'lobo' como segundo elemento. Así en EWBS, que traduce por 'hombre-lobo'.

Très franchement je ne pense pas que la forme de Pouvreau et de Mugica soit à l'origine de notre analyse de *gizotso* en "homme-loup". On aurait trouvé cette étymologie évidente même sans connaître la forme *otso-gizon*!

p. 673

Goait 'observación', L 'presto, alerta', *goita* S 'observando, custodia, guardia', *guaita* S 'acechando', *guaitatu* BN, S 'acechar, espiar', *guitatze* S 'id.'. Se trata del bearn. *goaita*, como ya señala Lh., o *goeyt* según FEW 17, 457. Es término románico de origen germ.: franc. **wahta* 'guardia'... La palabra *guetari* gasc., que significa 'vigía' o 'puesto de vigía' es la que forma los nombres *Guethary* (y *Guetaria*) donde se sabe que existía un puesto de vigía (Mich. *Apellidos* 79).

J'ai déjà émis des réserves sur cette dernière étymologie. Un emprunt au gascon *guetari* est peu vraisemblable, car les formes anciennes du toponyme sont *Cattarie*, *Gatari*. Michelena a contribué à propager l'étymologie traditionnelle. Même si l'on veut conserver l'idée de "guet, vigie", il faudrait au moins partir du roman ou du gascon *gayta* plus ancien que *gueta* (le fr. *guetter*

vient du vieux-fr. *gaitier, guaiter*) et accepter ensuite que cette forme ait perdu sa semi-consonne pour donner *gat-*, mais aussi *cat-* (?).

p. 681

Goiztabar G 'mañana'. Un análisis *goiz* + *t* posesiva + *abar* presentaría dificultades en la significación de este último.

On ne peut faire ici l'impasse sur le terme de structure voisine *ihunabar* "crépuscule, tombée de la nuit".

p. 683

Golde-nabar R, S, salac. 'arado', *goldenabarkari* R, S, salac. 'arador' Campion *EE* 39, 516 analiza *golde* + *abar*, en cuyo caso *n* es de genitivo; el análisis sería, por tanto, *goldenabar*. Sin embargo, tenemos la forma *nabar* N, V, G, R, S 'reja del arado', G, R 'surco abierto con este arado', incluso 'cuchillo', y *nabas* V, R, salac. 'arado'. Se trataría entonces de un geminado semántico (?).

L'étymologie de Campión est fautive en effet, même si *abar/adar* peut désigner la branche recourbée qui a servi de charrue archaïque. Dans le cas présent on a bien *nabar* "coutré, soc" alternant avec *nabas*. Il convient d'ajouter à ceci que le terme espagnol *navaja* "couteau" a la même origine que le terme basque.

p. 683

Goleta V, G, L 'cuello, lechugilla, gola'. Es término románico, pero no del esp., que tiene *golilla* (cf. Corominas 2, 736s). Sin duda se trata de un origen ultrapirenaico (cf. a. fr. *gollée* en Littré). Entre otras formas, vemos en *FEW* 4, 308 el m. fr. *golette* 'parte de la armadura que cubre la parte superior del pecho', berr. *goulet* 'cuello'; aunque no encontramos un término que pudiera ser arranque del que nos ocupa. *EWBS* deriva simplemente del fr. *collet*, compara el cat. *collet*, espñ *coleta* y port. *colete*.

Que l'étymologie soit romane et dérivée de **col/gol-*, c'est évident. On peut envisager tout simplement une forme romane **colet(a)*, **colleta*. Je ne vois pas bien l'intérêt qu'il y a ici à mentionner le berrichon (sic) *goulet* "cou, col" en l'occurrence, sinon comme illustration en général de la racine **gol-* + diminutif.

p. 685

Gomon V (arc.) 'acomodo', *gomondu* V (arc.) 'acomodar'. Como deformación del esp. *acomodo*, *acomodar* lo señalan M.L. *RIEV* 15, 235 y C. Guis, 246.

Une dissimilation *comod-* > *comond-* > *comon* > *gomon* est peut-être possible. On peut aussi toutefois envisager un emprunt direct à une forme romane **comon*.

p. 686

Gona AN, V, G 'saya', L (Van Eys) 'refajo'. Van Eys, Unamuno *ZRPh* 17, 142. Lh., *FEW* 4, 327 indican su procedencia del prov. *gona* lo mismo que en las demás lenguas románicas circundantes (cf. esp. ant. *gona*, fr. *gonne*). Habían propuesto un origen céltico Thurneysen *Keltrom.* 64, *REW* 3919, Tovar *BAP* 1, 36 y *Estudios* 77...

Puisque nous avons le vx castillan *gona*, la référence au provençal n'est pas nécessaire. A une certaine époque, on avait tendance à confondre provençal et occitan en général.

p. 688

Gopor BN, L, *gophor* BN 'cuenco pequeño' *kopor* AN, G 'cuenco', *khopor* S 'copa' R 'escudilla', *opor* N, G, L 'escudilla', N, L, 'gamella, cuenco'. Cf. *potor* V, G 'cuenco con mango'. Parece derivado del lat. *cuppa*.

Cette explication de *gopor* comme dérivé du lat *cuppa* n'est pas bonne. Il s'agit de bien autre chose, d'une ampleur et d'un enjeu considérables pour l'histoire du basque et du pré-indoeuropéen eurasién en général. Ce terme est construit sur la racine eurasiénne **gop-/gob-* "creux" ou "bosse" (soit **gVp-/kop-* ou *gVb* avec sourde douce suivie du suf. nomino-adjectival *-or* (*-vr*) eurasién que je postule pour le protobasque. On retrouve cette structure dans d'autres termes eurasién en finnois et en hongrois par ex. où l'on a fi. *kopor* "bosse" ou bien hgr. *hoporcs* "dos". En basque des termes comme *labur* "court" (**lab-ur*) ou *mokor* (**mok-or*) ont la même structure. Quant à la perte de l'initiale *g-* elle est tout à fait courante, d'où la var. *opor*. De cette même racine **gVb-* proviennent des termes comme *abu* "mortier" (de **gabu*) ou même *sabel* "ventre", var. de **gabel*, au même titre que *gogor* "dur" a une var. *sogor* "sourd" pour ce qui est de l'alternance *g-/s-*. La forme lat. *cuppa* vient aussi de cette racine eurasiénne **gVb-*. En revanche la forme *potor* citée

par les auteurs vient d'une autre racine **pot-* indiquant également le renflement et suivie ici du même suf. -*Vr* eurasién. On la retrouve dans le basque *potolo* "gros, replet", *potro* "testicule" ou le hongrois *potroh* "panse, bedaine", etc.

COMMENTAIRE CRITIQUE SUR LES "MATERIALES PARA UN DICCIONARIO ETIMOLOGICO DE LA LENGUA VASCA",
ASJU XXVI, 1992-3, pp. 825-914

30-XII-1996

Michel Morvan

p. 826.

Gorphitz BN, S 'cuerpo', *gorputz* AN, V, G, L, *gorphutz* BN 'cuerpo', AN, G, L 'cadáver', *gorpu* V, *gorphitzhill* BN 'cadáver', *khorphitz* S 'id.', *korpitz* R 'cuerpo', S 'corsé', *korputx* salac. 'justillo, corpiño', *korputz* G, salac. 'cuerpo'. Gavel, *RIEV* 12, 155 plantea la cuestión sobre la final como representante del lat. -s, aunque sin resolver nada. Mich., *FHV*, 288 confirme el tratamiento por africada de la -s lat. en préstamos antiguos (cf. *borthitz*, *oputz*, de *fortis*, *opus*, etc.). Esa -s prueba el origen culto, lat. ecles. *corpus*. Han afirmado la procedencia lat., entre otros, Philips 3 y 12, Bonaparte EE9, 488 y *RIEV* 2, 783, Sch. *BuR* 21, Vinson *RIEV* 10, 60, Tromb., *Orig* 31, Rohlf's *RIEV* 24, 335, Lh., Azkue, *FEW* 2, 1218, Bähr, *Bul.* 29, Caro *Mat.* 41, Mich., *FHV* 51, *Hom. Martinet* 1, 133 y *FLV* 17, 197.

La longue liste qui précède est-elle vraiment nécessaire? L'emprunt au latin *corpus* est évident. Ce qui l'est beaucoup moins en revanche, c'est la curieuse idée qu'ont eue les auteurs de mettre la variante secondaire *gorphitz* en entrée. Elle n'a rien à y faire me semble-t-il.

p. 828.

Gorra 'ave que vive de peces marinos'.

Aucun commentaire ne suit cette entrée.

p. 828.

Gorregosi. BN, L 'calor grande que despide la tierra'. El segundo elemento parece *egosi*. El primero está acaso en relación con *gori*.

Le premier élément comporte un *r* fort *gorr-* dont il faut tenir compte. Ce qui rend l'hypothèse de *gorri* "rouge, sec" meilleure que celle de *gori* proposée.

p. 832.

Gosta BN, S, 'probar' (falta en Azkue). Se trata del lat. román. *gustare*, muy usado en esta acepción. Cf. esp. *gustar*, fr. *goûter*, etc.

Il est évident qu'il faut se tourner ici vers un emprunt au gascon *gostà* "goûter".

p. 833.

Gozerro 'Glycorrhiza glabra' (no esta en Azkue). Calco de 'palo dulce', como se llama también al regaliz (da la forma Bertoldi, *Arch. Rom.* 18, 227); por tanto, de *gozo*.

Il faut expliquer le second élément qui est *erro* "racine".

p. 834.

Granpoi V 'armella, pieza de hierro que sirve para sostener parras, ventanas, etc.', 'pestillo, pasador de puertas', 'cañones de plumas que se queman después de desplumar un ave'. Su origen debe de estar en el fr. *crampon* (cf. en Corominas 1, 934 *cramponado* como término técnico heráldico). Es voz que procede del germ.

Etant donné la localisation biscayenne, il convient de vérifier si le terme existe en castillan ou en gascon.

p. 836.

Gu. c., *gü* S 'nosotros'. En forma enfática *geu* V. En V. de Cigoitia *guck* (act.) 'nosotros mismos' (probablemente ya en las *Gl. Emil.*, como apunta Mich. *FHV*, 92); en V c. *geuk* 'id.'. (Como prefijo de la pers. pl. *g-*; como suf. de la pers. pl. *-gu*. Se encuentra como sujeto *-gu* y como sujeto y objeto *g-* en la conjugación. (Relación genética supuesta por Trombetti y Winkler). La forma *gare* 'somos' más arcaica que *gera* se podría identificar con abkh. *hara* 'nosotros' (Uhl. *RIEV*, 15, 577). Desde el punto de vista externo, llama la atención el parecido con georg. *gu-* ya señalado por el P. Fita y aceptado por Campion *EE* 44, 9, Dumézil, *Introd.* 138 hace notar que el elemento *gw-*, *gv-* que se halla como índice de la pers. pl. indir. en el verbo georg. no es de uso general en georg. ant., y falta en mingr. y lazo, mientras se halla en svano. Winkler, *RIEV*, 8, 292 pone de relieve la coincidencia vasco-cauc. en este punto. Coincidencia que también apunta Lafon, *Système*, 1, 529, *Word*, 8, 82 y antes *RIEV* 24, 161 donde, remitiendo desde el punto de vista del cambio *k > g-* a Gavel, *REV*, 12, 365 dice que *gu* repose sin duda sobre un antiguo **ku* (como podría verse en L *dauku* frente a G. *digu*). Este mismo autor sugiere que el prefijo dado por Dumézil es de carácter objetivo. En *Etudes*, 65 volvió sobre el tema y compara tab. *ixu*, av. *n-i*, etc. 'nosotros'; en cambio rechaza la comparación de Trubetzkoy de tab. con abkh. *h-*. (Uhl., *RIEV* 15, 577 dice

que lak *zu*, kür. *čun*, čeč. *thxuo* o remontarían a un **gu*). Liga al vasco el prefijo verbal georg. y svano *gw* (en función de dativo).

Vogt, *BSL* 51, 136 ha criticado la relación vasco-cauc. respecto de este pronombre, especialmente en lo que se refiere a las formas del CNO, en lo que sin duda tiene razón, como en otros puntos de su artículo. Tromb., *Orig.* 17 aparte del georg. *gw-* anota el elam. *niku* y el čeč *oxu* (que compara con vasco *guk*, la forma activa, como si fuera la raíz!), y se extiende al indoch., al maya, etc., incluso al esquim. *-gu-*. C. Guis. 43 a la vez que insiste en el paralelo con el georg., le parece que es semejante al ide. gót. *weis*, hit. *wes*. Uhl., *RIEV*, 2, 513 señalaba la coincidencia con el esquim. *-gu-* (pl. y dual) y negaba la relación con Africa. Sin embargo ni han faltado propuestas africanas, con no mejor base que lo antedicho...

Il ne faut pas tout mélanger! Le système basque des pronoms et marqueurs personnels repose sur un schéma eurasién croisé *ni/gu* pour la première personne (sg. et pl.). Au sg. il y a une alternance *n/t* ou *n/d* (*dut*, *dudan*, etc.), alternance somme toute naturelle. La forme principale est *ni*. Au pluriel on a *gu* aussi bien pour le pronom indépendant et préfixé que pour le marqueur suffixé *-gu*. La parenté génétique entre les deux *gu* est évidente et ne nécessitait même pas d'être soulignée comme l'ont fait certains auteurs. On peut toujours essayer de reconstruire une base commune **ndi* pour la première personne du sg. comme le fait A. Martinet, mais cela ne nous avance guère. Si l'on observe la deuxième personne, on voit que l'on a également un schéma croisé *hi/zu* et pour la deuxième du sg. un suffixe *-k* qui invite à restituer *hi* < **ki* ou **gi* (avec sourde douce). Une ancienne symétrie est hautement probable, ce qui pour la première personne nous donne sg. *ni*, pl. *nu* ou bien sg. *gi*, pl. *gu*. On voit que de *ni* à *gi* et de *nu* à *gu*, l'écart n'est pas énorme, du point de vue phonétique. On peut donc sérieusement envisager des évolutions proto-basques **nu* > *ηu* > *gu* pour le pluriel, tandis que le sg. resterait *ni* dont le *n* alterne secondairement avec *-t* ou *-d*. L'alternance de la deuxième personne **ki/zu* nous amène à restituer une symétrie de type **ki/ku* ou bien **zi/zu*. Les formes *zi/zu* peuvent remonter soit à **ki/ku*, soit à **ti/tu* (évolution *t* > *ts* > *s*).

L'alternance *k/t* est un classique de la phonétique basque comme de toute l'Eurasie. Quant à la première personne sg., on trouve *mi* ou *ni* sur tout le Continent eurasién, soit une alternance proto-eurasiénne primitive *m/n*. Il n'est pas du tout insensé de tenir compte du pronom *-gu-* de l'esquimo, d'autant que celui-ci alterne avec *-mu-*, *-pu-*. Compte tenu du fait que des langues comme le samoyède ou le ghiliak ont *ni* comme première personne du sg., l'algonquin *ni* et les autres langues eurasiénnes *mi* (*mu* au pluriel en ouralo-altaïque), on voit que *mi/ni* est l'alternance eurasiénne principale pour le sg., *mu/nu* pour le pluriel. La première personne pluriel basque *gu* provient donc certainement de *mu* ou de *nu* comme on l'a vu plus haut, peut-être par un intermédiaire **ηu*, ou bien directement de *mu*.

p. 837.

-gü S, -gu R: sufijo derivato que se agrege al infinitivo para formar nombres locales que indican cierto destino expresado en la palabra simple (Azkue). Cf. -go.

Attention à ne pas confondre le suf. -go (var. gu) indiquant une fonction et le suf. -gu "lieu", forme courte de gune.

p. 838.

Gubi (falta en Azkue), *gupi* (Pouvr.) 'curva', 'giboso'.

Ce terme provient de la racine eurasiennne pré-i.-e. *gub- "forme creuse ou bosse" (*gub avec sourde douce).

p. 838.

Gudu N, V (arc.), (Leiz. y RS, pero no en Dech. y Land.) 'guerra', 'combate, resistencia'.

La parenté avec le germ., souvent évoquée, est problématique. Celle de l'ibère *gudua* dans l'inscription *gudua deisdea* est meilleure. Il faudrait aussi tenir compte de l'influence de *buru* "tête" (combat d'animaux à cornes, cf. *buduka, guduka*).

p. 840.

Gune N, L, R, *güne* BN, S 'paraje, lugar', R, salac. 'espacio, trecho', L 'gesto, ademán', R 'entonces, en aquel tiempo'. Mich. FHV 305 lo considera como un caso especial respecto a la *n* intervocálica. Compara *une* AN, V, G 'instante, ocasión, espacio, trecho'. Nota también la frecuencia de *gune* como sufijo (*estalgune, pausagune*), así como la firmeza de su *n* como palabra autónoma y en composición, en contraste con la toponimia de Navarra, donde es frecuente -gue, tras sibilante -kue (*Echagüe, Egozcue, Olagüe*, etc.). Respecto a la falta de *g-*, este mismo autor *Via Dom.* 5, 8 recuerda que la desaparición de una oclusiva inicial está bien atestiguada en la Edad Media (*Soracoiz* s. XIII < **Soro-bakoitz, Echarri* s. XIII < *Etxa-berri*, etc.). La variante *une* está en *alaune* V (arc.) 'majada', según R, salac. *alagune*. La variante -ume la encontramos en G: al lado de *artizkuna*, -kune (y *artizune*, con -une) 'lugar donde se ordena el ganado', tenemos *artizkuma*, cuyo análisis no es dudoso, como dice este autor: *ardi* (> *art-*) 'oveja', *jeitz* 'ordeñar', *gune* 'lugar'. Una antigua *n* puede aparecer algunas veces en forma de *m* o de *n* después de *u* o *i*. Para -*gune* como sufijo, cf. Uhl. REV 3, 211s., que también considera que se trata del mismo elemento...

Les auteurs n'ont pas tenu compte du fait que dans la toponymie basque ancienne, c'est très souvent la forme -un qui apparaît pour désigner un "lieu". Cf. par ex. *Ibarrun* en Basse-Navarre, commune de Saint-Pée-sur-Nivelle.

p. 849.

Gustu, erregustu 'gusto de quemado'. Del occit. (o del esp.), con una etimología popular en relación con el prefijo *-re*.

Il n' y a pas besoin de faire appel ici à une étymologie populaire ni au préfixe *re-* qui n'est pas présent dans cette forme *erregustu*. Il s'agit en fait du verbe *erre* "brûler" (goût de brûlé) + *gustu* "goût", tout simplement.

p. 850.

Guti N, L, *güti* S, *gutti* L, *gutxi* AN, G, *guttu* L (dimin.), *gitxi* V 'poco'.

Il s'agit d'un vieux thème eurasién. Cf. le dravidien *kutti* "petit, peu" et le toungouse *ñuti*, **ñuči* "id." (reconstruction de Starostin).

p. 851.

Guthun (Ax., Leiç.), *güthun* S (arc.), 'libro', 'todo escrito', 'carta', *buthun* (Ax.), *kutun* BN, L 'carta, epistola'; también tienen la significación de 'amuleto' (*kutun* 'bolsita colgada al cuello con algo escrito'). Mich. BAP 20, 192, *Pas. Leng.* 128, n.º 95, *Zephyrus* 21-22, 287, *Apellidos*, 117 no ve fonéticamente dificultad si se parte del ar. *kutub*, pl. de *kitab* 'escrito, documento, libro'. Esa es también la opinión de Berger, comunicada verbalmente, y de Thalamas, BAP, 29, 159 que toma de Michelena.

Les propositions de Schuchardt et de Löpelmann étant inacceptables, on ne les rappellera pas ici. Mais l'explication par le pluriel de l'arabe *kitab* "écrit", c'est-à-dire *kutub*, demeure bien fragile me semble-t-il, un peu tirée par les cheveux, même si elle est assez séduisante.

p. 851.

i N, V, G, *hi* BN, L, S, *yi* R (eu forma enfática) 'tu'.

C'est la forme *hi* qui devrait figurer en entrée et non pas *i*. Quant à son étymologie, Vinson avait raison de le rapprocher de l'algonquin *ki* de deuxième personne. Il faut ajouter le ghiliak *či* et le mongol *či*, le toungouse *hi*, *si*. La forme eurasiénne de base est **ki/ti* (alternance *k/t*). Au pluriel on a *zu* qui provient de **ku/tu* (*tu* > *tsu* > *su*). Cf. toung. *su* pour la deuxième pers. pl. Voir ce que j'ai dit au sujet de *gu* première pers. pl.

p. 870.

Ibai N, V, G, L, S, *hibai* BN, L 'río', *ibar* V, G 'vega', *ibaso* (Har.) 'río', *ibar* S 'pradera llana y extensa'. El primer problema es el de la relación de esas distintas formas. En segundo lugar, pudiera pensarse en la existencia de varios sufijos; algo semejante a lo que hemos señalado para *jaun/jaur-/jaus-* o para *amai/amar/amas-*. El análisis de *ibai/ibar* como términos emparentados, y su aproximación al nombre de río Ebro (*Iberus*, jon. *Ibéros*) lo vemos en

Sch. *Iber. Dekl.* y *ZRPh* “”, 465, y en Tovar *El eusk. y sus par.* 50 a quien sigue L. Anderson, *FLV* 8, 115s. Relaciona también Sch. el lusitano *Ibarra* (*Iber. Dekl.*, 4), *Uxama Ibarra* (‘Uxama im Taler), *Baigorri* un desconocido Βαγορ en Apiano, y hasta *Baetis*, *Baetulo*, *Baeterrae*, e incluso *Baegensis*, que formarían un puente con la forma moderna *vega*. En efecto, todo parece que lleva a explicar el esp., port. *vega*, ant. *vaica*, *baica* de un **ibaika*, formación adjetival de la que hay otros ejemplos en palabras de origen vasco: así lo admiten (incluyendo igualmente el campid. *bega*, que constituiría acaso prueba de la antigua difusión de este sustrato, pues la voz en Cerdeña está atestiguada en el s. XII, antes de la presencia de hispanos en la historia medieval de la isla. Bertoldi *ZRPh* 57, 148, *La parola del pasato*, 8, 420s. (con preferencia en p. 422 al susstrato afro-ibérico), Wartburg *Die Entstehung der rom. Völker* (1951), 21 y *FEW* 4, 818, Holmer, *BAP* 5, 408 (con un arriesgado acercamiento a la palabra galesa *Iwerddon* ‘Irlanda’...

Tout de même, le fait que *ibai* “fleuve” et *ibar* “vallée” soient effectivement apparentés ne justifie pas, à mon avis, de les mettre sous une même entrée d’un dictionnaire étymologique. La différence sémantique est aujourd’hui, en synchronie, trop importante pour que l’on ne traite pas séparément ces deux termes, qu’ils aient ou non la même étymologie à l’origine, ce qui est à peu près certain.

p. 883.

Ifingei V ‘remiendo’, *ifingetadu* V ‘remendar’.

Aucun commentaire ni proposition d’étymologie ne suit cette entrée. On pourrait envisager *ipiñi* “mettre, poser” et *gei* “chose” (var. *gai*).

p. 892.

ii V, G, *ihi* S ‘junco’, *iña* AN, ‘mimbre, junco’, *ia ira* V (Vergara), *inhi* BN, S.

Il faut mettre *ihi* en entrée et non *ii*, étant donné le basque standard et l’étymologie de ce terme dont le *h* est d’origine.

p. 896.

Ikasi N, V, L, R, *ikhasi* BN, L, S ‘aprender, estudiar’.

La racine est **kas* bien mise en évidence comme celle de *ikusi* “voir” et de nombreux verbes ou noms basques enchâssés par un préfixe et un suffixe vocalique, le préfixe ayant d’ailleurs empêché la transformation d’une sourde en sonore le plus souvent. La racine **kas* semble apparaître en ouralien dans le verbe vogoul *khas-i* “savoir, apprendre, étudier”.

p. 899.

Ikus-. Il manque une entrée pour le terme *ikurriña* "drapeau" dont le radical est *ikur-* "signe", et la racine **kur* qui alterne avec la racine **kus* de *ikusi* "voir" (cf. vieux-turc *kur/kus* "voir", turc osmanli *güz, göz* "id.").

p. 900.

Ikuz AN, V, G, *ikhuz* BN, L, forma indeterminada de *ikuzi* AN, V, G, salac.; *ikhuzi* BN, S; *ekuzi* R, *ukuzi* V, *kuzi* N (Múg., *Dicc. ikuztu, ekurtzi, ikurtzi*) 'lavar'.

Quel est l'intérêt de mettre la forme indéterminée en entrée dans un dictionnaire? Il faudrait alors distinguer entre dictionnaire étymologique classique et dictionnaire des racines ou des radicaux.

p. 901:902.

il AN, V, G, R, salac., *hil* BN, L, S 'morir, muerto', AN, G, R, salac. *hil* BN, L 'matar', BN, L, R, salac. 'apagar', *hil* BN 'difficile'. En el terreno cauc. ha comparado Bouda *Verwandtschaftsverh.* 64 el chukche *jil, jel* 'luna, mes', comparación que acepta Uhl. *Gernika-EJ*, 1, 178.

Il faut mettre *hil* en entrée. D'autre part le tchouktche n'est pas une langue caucasienne mais paléo-asiatique!

p. 908.

Ildo AN, R, *hildo* BN, L, S 'surco que se abre en el campo y la tierra que al efecto levanto', AN 'terron', *ilduki* V 'surco'. No convence la explicación de EWBS: de *il-*, contracción de *ihaul-* (*ihauli, irauli*) y un sufijo *-dol-du*, que a su vez considera muy lejano el lak *χuldu* 'camino' propuesto por Bouda *BKE* 121 y *Hom. Urq.* 3, 219.

Le terme *ildo* provient du proto-basque **bildo* issu de la racine **bil-* ou *bild-* "forme arrondie, ramassée" (cf. le fr. *billon* "partie renflée du sillon").

LITERATURA

LOS RESTOS DE LA BIBLIOTECA DE FRANCISCO IGNACIO DE LARDIZÁBAL

12-IX-1996

José Garmendia Arruebarrena

Hace ya muchos años (el 18 de agosto de 1968) y en las páginas del diario donostiarra *El Diario Vasco* publicábamos un artículo con el título de “La biblioteca de Francisco Ignacio de Lardizábal”. Decíamos en él que “quizás el cambio profundo y rápido de vida, que caracteriza el ambiente de nuestros días, sea lo que explique el interés por las cosas antiguas llamadas a desaparecer. Un ferviente afán, en unos por mercantilismo y en otros por cariño a todo lo que se refiera al País, está devastando de útiles iglesias y caseríos. Han caído ya muchas manos sobre la presa codiciada de devocionarios, “argui zayolas”, cuchas, arcones, armarios, aperos de labranza y otros objetos. En nuestros días, quizá como en ninguna otra época de su historia, viene despertándose el interés por las cosas y figuras del País. Empieza a nacer —seguíamos— en muchos vascos el romanticismo del que tan carentes hemos sido en nuestra historia y que ojalá este interés hubiera sido patrimonio de generaciones anteriores, ya que contaríamos hoy con muchas cosas, cuya desaparición lamentamos.

Decíamos que entre estas sensibles pérdidas por abandono e incuria teníamos que incluir las bibliotecas de *Galbarioko bidea* del sacerdote zaldibitarra, Jauregui, y del autor de *Testamentu zahar eta berrico condaira*, Francisco Ignacio de Lardizábal. Que Lardizábal fue amigo del ilustre cantor de los bailes vascos, a quien sin duda ayudó en la publicación de sus obras, y del no menos distinguido D. Severo Adriani, obispo de Pamplona, quien le honró con los cargos de notarios eclesiástico y visitador de conventos de religiosas, amigo de muchos libros. (Indiquemos de paso que nada hemos hallado respecto a la persona de Lardizábal en el archivo diocesano de Pamplona).

Algunos estudios hemos consagrado a la memoria del insigne euskaldun zaldibitarra. Recordemos *Sobre el autor de Testamentu zahar eta berrico condaira*, *Lekuona-tar Manuel Jaunaren omenezko idazki bilduma*, vol. III, Gasteiz 1977, pp. 157-178 y *Noticias desconocidas sobre Francisco Ignacio de Lardizábal*, BAP XXXVI (1980), 407-409.

La nueva edición de *Testamentu Zarreko Kondaira 1*, de Blanca Urguellen, en *Klasikoak*, vol. 72, *Euskal editoreen Elkarte*, con un largo y profundo

prólogo, con numerosas anotaciones, nos empuja a una publicación más detallada, ordenada y completa de lo que llamamos *Los restos de la biblioteca de Francisco Ignacio de Lardizábal*. Todo ello sirve para un mayor y mejor conocimiento de la persona con los libros que alimentaron su espíritu y días.

Ya sabemos que son numerosísimos los inventarios de bibliotecas publicados, tanto de particulares como de instituciones. No obstante, son más bien escasos los trabajos que se han realizado sobre estas materias, al menos en el ámbito de la provincia de Guipúzcoa. Sin duda alguna, no faltan los materiales para realizar y creemos que en la documentación notarial tienen que existir menciones a librerías privadas. Claro que quizá no tanto como en aquellas ciudades como Sevilla y Cádiz, en las que circulaban muchos libros (1).

Fue muy triste lo que sucedió con la biblioteca de Francisco Ignacio de Lardizábal a la muerte o fallecimiento de su hermano José M.^a, beneficiado de Zaldibia. Tanto como mi abuelo y mi padre, por tratarse de la casa vecinal con una huerta, fueron testigos de la quema de muchos papeles, documentos y libros. Tal quema duró varios días. No dudo que entre ellos estaban documentos numerosos y papeles del autor.

Parte de esta biblioteca, al comprar la casa en que viviera Lardizábal, fue a parar a manos del médico de Lazcano, D. José Lasa, quien la trasladó al caserío de su propiedad Celaa, en Zaldibia, al borde de la carretera, kilómetro y medio antes de la villa de Zaldibia. Allí estaban —y quedan todavía algunos— hasta que un raro bibliófilo, sin permiso para ello y aprovechándose de la buena fe del “cahsero” los hurtó, llevándose los de mayor interés en un coche.

No ocurrió pues con la biblioteca de Lardizábal, por quedar en manos de su hermano José María, como con la de Iztueta, en que a los pocos días de su fallecimiento se hizo el inventario, que bien nos suministra las fuentes de lectura que frecuentó.

Ya hace muchos años —unos cuarenta— tomamos apuntes de los libros que allí hallamos. Algunos traen fecha y lugar de su compra. Conviene que anotemos aquí aquellos libros que traen su firma o alguna aclaración. Sea el primero *Galbarioco bidea*, de Francisco Ignacio de Jáuregui, quizá el único ejemplar que exista y está en nuestro poder. Dice así, escrito de su puño y

(1) Nosotros hemos publicado en el Boletín de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País las bibliotecas del contador de la Casa de la Contratación de Sevilla, Domingo de Urbizu, de Irisarri, director de la Real Compañía Guipuzcoana de Caracas. También en *Obras inéditas de Iztueta* publicamos el inventario de sus libros a la hora de su fallecimiento.

Es de interés citar *LIBRO Y CULTURA BURGUESA EN CADIZ*: la biblioteca de Sebastián Martínez, por Antonio García Baquero González, Cádiz, 1988. En sus 115 pp. se hace un estudio detallado de casi 1.000 libros en español, francés, italiano y libros latinos. Véase también la biblioteca del arquitecto Torcuato Cayón (1783), por Manuel Ravina Martín, en *Anales de la Real Academia de Bellas Artes de Cádiz*, pp. 171-193, año 1995.

letra: "Soy de Francisco Ignacio de Lardizábal". Se publicó en la imprenta de Pío Baroja en San Sebastián el año 1844.

En *TEOLOGIA MORALIS*, por Alfonso Ligorii hallamos esta anotación: "El día 28 de enero de 1833 le dí a Dn. José Ignacio de Elósegui, beneficiado de Gainza, el compendio Salmaticense castellano que me costó el mismo mes en Pamplona once pesetas por esta Teología Moral del Beato Ligorio y tres pesetas en dinero y para que conste su precio firme, que en suma es ocho pesetas. Firmado Francisco Ignacio Lardizábal".

BIBLIOTECA PORTATIL en francés por Mr. Tricalet. Imprenta Real 1790. La anotación siguiente: "Esta obra que tiene diez tomos compré a Ramón Semperregui en 44 reales vellón en 1842. Firmado Lardizábal.

MANUALE ECLESISATICORUM. Imprenta Barcelona Pablo Riera, 1840. Costó en Pamplona 18 reales vellón, en junio de 1847.

DICCIONARIO LATINO-ESPAÑOL por Petrum de Salas. Imprenta de D.M.A. Domech año 1761. Este catecismo es para el uso de D. José M.ª de Lardizábal, discípulo del R.P. J. Ignacio Aranzaba, maestro de gramáticos en Mondragón, año de 1828.

En *EJERCICIOS DE PERFECCION Y VIRTUDES CRISTIANAS* por Alfonso Rodríguez hallamos la firma "D. Francisco Ignacio de Lardizábal, beneficiado de Zaldivia".

EL SACERDOTE SANTIFICADO, por D. Francisco Ordoqui. Imprenta de D. Plácido Bravo López, 1788: "Este libro con su segundo tomo compré por 14 reales a fray Félix de S. Pedro Martín, organista del convento de Lazcano con condición de devolver siempre que reclame él a alguno de la comunidad. Lardizábal, hoy 28 de octubre de 1840".

En *SISTEMA O CURSO COMPLETO DE CIRUGIA*, tomo 1.º, Benjamín Bell dio principio a la gramática latina mi hijo Francisco Ignacio de Lardizábal. Zaldivia. Nombre del preceptor D. Lorenzo de Ochoa Alaiza Alava Ezquerrecocha.

DIALOGOS, de Luis Vives (1809) en el que se encuentra su firma.

MEMORIA DE LA VIDA CRISTIANA, con palabras suyas.

EL SACERDOTE SANTIFICADOR. Algunas anotaciones, del día 28 de octubre de 1840.

INTRODUCCION AL SIMBOLO DE LA FE, del P. Luis de Granada, con anotaciones suyas.

Estos son los libros en que hemos hallado la firma o anotaciones de Lardizábal. No deja de llamar la atención los pocos libros en euskera o vascuence. Señalemos *ELEIZACO ZAZPI SACRAMENTUREN ICASQUIZUNA*, de Aita

Fray Bartolomé, Rada Alargunaren liburuquillan, 1819 urtean. La obra de José Ignacio de Guerrico, Tolosan Mendizabal alargunaren moldizteguian, 1858 urtean. Lardizábal falleció en 1855, por lo que hay que suponer que pertenecía a su hermano José María.

Hagamos una ordenación por temas, empezando por los comentarios a la Sagrada Escritura. Anotemos en primer lugar *COMENTARII TOTIUS SCRIPTURAE*, de Joannis Stephani Menochi, Venettis, año 1743. Dos tomos. *COMENTARII IRIANI MEROPIANI IN SACRAM SCRIPTURAM*, año 1734. Ya indicamos antes Biblioteca portátil de los Padres y Doctores de la Iglesia, año 1843, en 10 tomos.

Obras sobre catecismo y explicación de la doctrina cristiana:

OPUSCULOS Y DOCTRINAS PRACTICAS por el P. Pedro de Calatayud. Imprenta de Francisco Delgado, año 1754.

CATECISMO EXPLICADO Y PREDICADO, por el Dr. Antonio Marsal, presbítero. Imprenta de Francisco Suria, año 1762.

COLECCION DE PLATICAS traducidas al español por D. Joaquín Castellot, oficina de la Vda. de Barco López, año 1815.

EL JARDINERO INSTRUIDO, por José Antonio Samaoil (?). Imprenta de Benito Caro, 1798.

Obras sobre sacerdocio y pastoral:

LEXICON ECLESIASTICORUM, año 1792, latino-español, por fray Didaco Jiménez Arias.

SPECULUM PARROCORUM, 1724. Por Sebastián de Abreu. Imprenta Valloniana, 1724.

EJERCICIOS ESPIRITUALES, por A. Molina, año 1622 e *INSTRUCCION DE SACERDOTES*, del mismo autor, año 1612.

EL SACERDOTE SANTIFICADOR. Anotaciones de Lardizábal, 26 de octubre de 1840.

EL SACERDOTE SANTIFICADO, por D. Francisco Ordoqui. Imprenta de D. Plácido Barea López, año 1780.

TEOLOGIA MORALIS (año 1767), en el que hay letras de Lardizábal.

No podían faltar los Ejercicios de perfección cristiana, del P. Rodríguez, obras del P. Granada, *DESERTADOR CRISTIANO* (tres tomos), *MEMORIAL DE LA VIDA CRISTIANA* (1656), *PASION DEL HOMBRE*, por el P. Avila (1651).

Obras de carácter general:

DICCIONARIO DE LENGUA CASTELLANA, HISTORIA DEL REINO DE NAVARRA, DIALOGOS DE LUIS VIVES, EL CATOLICISMO (Madrid). Revista a la que estaba suscrito. *CARTAS CRITICAS*, por Fray Francisco Alvarado "Filósofo rancio". Imprenta de E. Aguado, año 1824.

OBSEQUIO CATOLICO, por José Areso. Imprenta Bayona Duart, año 1838.

HISTORIA DEL REINO DE NAVARRA.

CARTAS ERUDITAS, del P. Feijóo. Pamplona, 1787.

A éstos habría que añadir algunos otros libros y opúsculos, sin olvidar las obras de Tulio Cicerón, Ovidio Nasón, Virgilio, Horacio.

No hay que dejar de destacar la atención prestada por Lardizábal a las obras del P. Granada, autor muy leído, como un día constatamos en alguna que otra versión que del libro de Granada hace Francisco Ignacio de Jauregui en su *Galbarioco bidea*.

Un poco resumidos, éstos son los libros que todavía podemos hallar en el desván del caserío de Zelaa, y que nosotros registramos hace demasiados años para que entendamos hoy bien las anotaciones que ofrecemos.

IZTUETA Y EL EUSKERA

12-IX-1996

José Garmendia Arruebarrena

Dos son los aspectos que nos proponemos estudiar en este trabajo. Está, en primer lugar, el aprecio sin medida que hizo Iztueta del euskera, y, en segundo lugar, la consideración de nuestro personaje como escritor euskérico. Aspectos, como se ve, bien distintos pero que pueden ser complementarios y comprensibles dentro del título que encabeza estas líneas.

Comencemos por lo primero, esto es, qué siente, qué escribe, cómo vive Iztueta el euskera. Leyendo su obra entera (especialmente el libro de las danzas y su Historia de Guipúzcoa, sin desdeñar la correspondencia que conocemos) abundan sus alusiones al euskera. En cuanto al libro de las danzas guipuzcoanas editado el año 1824, ya en el prólogo hace manifestación y defensa del euskera cuando afirma que “de entre todas las lenguas que hasta el presente se conocen, únicamente la nuestra, razonada e inteligente, ha conservado puros y auténticos en su hogar los nombres de todas las cosas que Dios hizo para el servicio del hombre sobre la tierra...”. Escribe que “un testimonio de esta verdad, a pesar de la ingratitud de muchos enemigos avinagrados y ruines... se encuentra en las excelentes y memorables obras que han visto la luz”. Iztueta pone entre los más señalados de estos vencedores en recia lid contra muchos y poderosos enemigos al infatigable P. Larramendi, al sabio Astarloa y al avisado Erro. Continúa diciendo que “son increíbles los trabajos y esfuerzos de estos varones en pro de nuestro idioma, arrinconado desde hace tiempo en los oscuros antros...”.

Para ocuparse de las danzas dice que se necesita lengua más fina y pluma mejor cortada que las suyas, ya que es hombre de poca instrucción escolar. De lenguas —continúa y ocultando el conocimiento que tenía del castellano y del francés— no sé más que la que aprendí de niño en mi hogar, y ni ésta mucha cosa, sino en la forma y manera que me enseñó mi madre”.

Iztueta escribe repetidas veces de aquellos ignorantes y charlatanes que desprecian a los bersolaris “que si carecen de instrucción sólida, sin embargo con la misma leche materna mamaron la dulzura de su lengua vernácula...”.

Sobre todo, son de destacar las coplas euskaras para los vascos en zortzicos, en las que hace un canto al euskera, las dificultades que han tenido que

vencer y los hombres que han destacado en este menester. Así da remate a su libro de danzas, honrando con canto al euskera.

Declara que si ha visto días aciagos, con intentos de desterrarla por parte de extraños, hoy se la ve hermosa y muy joven aún, y que si hace unos cuantos años no creyeron que el euskera llegaría a rejuvenecerse, todo ha sido en vano. Por sus nobles hijos, bellamente ataviado ha sido el euskera de los riscos afuera para afirmar taxativamente que no existe otro idioma que igualerle pueda.

Después de alabar sus cualidades y decir que entre todos los idiomas es el más primitivo y su inventor nuestro Señor de lo alto, entre los enemigos del euskera menciona a Mayans, Llorente y Osorio, quienes sudaron por despedazar nuestra nativa lengua, contra los que salió el P. Larramendi.

No sale muy bien parado Joaquín Traggia, quien fue desbaratado y deshecho por Astarloa y sus meritorias obras. Que sepa el mundo entero —proclama— que el euskera tendrá vida, así ahora como siempre, según el calor y brío con que escribe desde hace tiempo Erro, quien ha dado a luz dos trabajos muy recientes. De ligero de mollera y fatuo trata al cura de Montuenga, ya que donde quiera, se encuentra bien limpio el euskera.

Podrán encontrarse más textos a lo largo de su libro sobre las danzas guipuzcoanas, pero con lo dicho basta.

Esta preocupación, que fue constante en su vida, se palpa y observa más aún en su *Historia de Guipúzcoa*. No conviene que dejemos a un lado, sino que también recojamos, si no exhaustivamente, al menos en lo más principal e importante. Hay que empezar para ello por el prólogo. En él hace descender nuestra lengua nada menos que del patriarca Tubal, quien trajo la bella lengua que este bienaventurado jefe con sus familiares, el idioma euskérico, el que íntegro, vivo, hermoso y lleno de esplendor lo tenemos guardado bajo nuestros techos”. Continúa diciendo que “el hecho de que este idioma, sin tacha, haya impuesto sus nombres tan oportunos y tan propios a los montes, ríos, mares... significa bien a las claras que él ha sido el solo y el único idioma que, por primera vez, apareció en este gran Reino y que es de los más primitivos”.

Los guipuzcoanos, a fin de conservar sin mácula al filo de tantos años esta sabia lengua, tuvieron y se vieron precisados a toda clase de enfrentamientos. Por lo que a los honrados labriegos de Guipúzcoa... es de toda necesidad hablarles en la dulce habla que mamaron juntamente con la leche de los pechos maternos”.

De los 120.000 habitantes en Guipúzcoa afirma que de éstos unos 100.000 no saben hablar otra lengua que no sea el euskera y que son contados, los que de entre ellos saben el castellano. Dice ser doloroso, además de vergonzoso, el hecho de que en las escuelas de los pueblos de Guipúzcoa pongan maestros que no saben ni una palabrita en euskera y que si algún niño se descuida en

que diga una sola palabra en vascuence, le den azotes duros y que ello se considere justo para concluir que estos enemigos no sólo son de fuera, sino también los de cerca, los mismos guipuzcoanos.

Iztueta en el mismo prólogo condiciona la vigencia de los Fueros al Euskera, porque se hallan ambas —escribe— completamente adheridas la una a la otra, en mutuo abrazo, de forma que la una no pueda subsistir sin la otra y que una vez muerto el euskera no sobrevivirán los Fueros; quien ama los Fueros, debe amar el euskera y que quien ama el euskera, debe hablar y expresarse en euskera con los euskaldunes, en cuantas cosas atañen a los mismos, y que de otra forma, se marchitará el euskera.

Aduce, después, la carta que el 15 de marzo de 1747 dirigió el P. Larra-mendi al P. Mendiburu y que empieza por decir que los pequeñuelos estaban pidiendo pan y no había quien lo repartiese. También ahora y eso mismo podemos decir en relación con el País Vasco. Ataca después Iztueta a los que ocupan la tribuna sagrada predicando en castellano. ¿No es vergonzoso —se pregunta— el hecho de que nos pretendan hablar a los euskaldunes y en tierras vascas, no en el idioma que todos sabemos, no en el lenguaje de nuestros padres y de nuestro pueblo, no en la primera lengua que chupamos juntamente con los pechos maternos, sino en la extraña lengua de los castellanos? Continúa en este estilo, achacando a los predicadores el que se burlen de su auditorio, con tan escaso fruto por parte de los oyentes.

Iztueta declara de que es consciente de sus escasas energías y que son de corto alcance para emprender el trabajo, profano en la materia, sin mayor escuela, pero porque los dones y los derechos de nuestra amada Madre Guipúzcoa, lejos de hallarse registrados en el limpio idioma euskérico, se hallan, como si no existieran, arrinconados su amor fogoso, vivo y ferviente le lanzan a la empresa para la que no está capacitado. Por ello “os ofrezco —dice— puesta en euskera la vida limpia de la Madre Guipúzcoa”.

En el capítulo primero, en que trata de cuándo y cómo se produce el origen de la provincia de Guipúzcoa, en el capítulo segundo, vuelve a repetir que el euskera es la lengua hermosa, ilustrada, suave y limpia que trajo nuestro dicho Patriarca Tubal y que Tubal era un euskaldún de purísima cepa. El euskera, por su sabiduría e inteligencia, en tanto que viva, conocerá sus huellas, aún en el extremo del mundo, y que es verdad que aunque ha estado arrinconado entre estas peñas, como dominado por un sueño, al fin se ha despertado. Hace de nuevo un repaso a los enemigos más fuertes que ha tenido el euskera, contando entre ellos a Mariana, Mayans, Armesto, Osorio, Nicolás Antonio, Martí, Velázquez, Ledesma y D. Joaquín Traggia y que contra ellos, el P. Larra-mendi publicó el *Diccionario de Euskera y la Gramática*, a la que puso el título de *El imposible vencido*. Cita después a los sucesores Astarloa y al inteligente Erro.

Más tarde, en el capítulo séptimo de la tercera parte, dice que habiendo guardado íntegro y limpio de toda contaminación el lozano, hermoso y dulce idioma que fue el primero en llegar a esta gran nación y que no ha sufrido contaminación alguna por parte de aquéllos (cartagineses y romanos que la invadieron) y que el hecho de que el euskera permanezca íntegro y limpio de todo contagio es suficiente prueba de que los euskaldunes nunca han estado bajo yugo de nadie.

Al citar los hijos ilustres de las villas guipuzcoanas y a su término manifiesta el deseo de que hombres ilustrados e inteligentes... que aman la dulce y sin par lengua vasca continúen la gran empresa a la que él ha dado inicio.

OTRAS FUENTES

Hasta ahora no hemos hecho otra cosa que escardar lo que Iztueta escribe sobre el euskera en sus dos obras, en el libro de las danzas y en la Historia de Guipúzcoa. Pero hay otras fuentes, de donde podemos sacar muchos datos sobre sus preocupaciones sobre el vascuence. Habría que repasar todo el epistolario que conocemos: con Agustín Pascual Iturriaga, con el que se juntaba al pie del monte Oriamendi, con Lecluse, Abbadie y tantos otros. No deja tampoco de tener mucho interés la correspondencia entre Iztueta y José Pablo de Ulibarri Galindez o el herrero de Abando.

Iztueta en Guipúzcoa es el primer seglar en publicar obras en euskera. Fue un gran trabajador. Así le escribe a Ulibarri que en cuarenta días no ha podido apenas dormir y que ha tenido que perder muchas noches; ha tenido que componer estrofas de verso y otras cosas. No olvidemos que Iztueta es autor de un *Diccionario vasco o Iztegia*, que lo guardó en Toledo Aizquibel y que hoy se encuentra en la Fundación K. Mitxelena y está a punto de editarse.

IZTUETA COMO ESCRITOR EUSKERICO

No todos los escritores vascos que han juzgado el euskera de Iztueta están acordes: el P. Villasante dice que “como escritor vasco, Iztueta ha sido bastante discutido”. Ya dijimos que al P. Zabala no le merece buen concepto el libro o el lenguaje del libro de las danzas. También el príncipe Bonaparte tenía en baja estima el vascuence de Iztueta. Cuando encargó al P. Uriarte la traducción de la Biblia al vascuence, se barajaron los nombres de los autores que se podrían tomar como norma o modelo. Lardizábal y Aguirre fueron escogidos como los preferibles para el fin indicado; de Iztueta, en cambio había que guardarse como de lupuac (orugas o escorpiones). “Convengo también con su Alteza en que el vascuence de Iztueta es afectado y malo, y que como dice muy

bien S.A. debemos precavernos como de lupuac” (véase en cartas del P. Uriarte al príncipe Bonaparte, carta 21, 117 de agosto de 1857).

De otro modo juzgarán otros. Así Carmelo Echegaray: “Entre éstos no podemos menos de citar con elogio el nombre modesto de Iztueta, prosista galano y abundantísimo, más rico de voces que ningún otro de los escritores euskaros... tuvo especial intuición de las bellezas de la lengua vasca, y las puso muy de relieve en sus obras, que son de las que se dejan leer con más gusto...”.

No cabe menos que estar de acuerdo con el P. Villasante, cuando escribe que “Iztueta se nos presenta como el hijo auténtico del pueblo; adherido con mil raíces a la tierra que le vio nacer, identificado y compenetrado con su país y con cuanto éste tiene de representativo, ya sea la lengua, ya las danzas, usos y costumbres, apegado al paisaje y a la tierra...”.

Orixe es otro que tributa grandes elogios a la persona y obra de Iztueta. No cabe duda que Iztueta fue haciéndose con gran acopio de voces, sobre todo en el Diccionario del P. Larramendi. Toda esa búsqueda y confrontación de palabras enriqueció mucho su cultura. La diferencia es notable entre el primer libro, publicado en 1824 y el póstumo de 1945. Ya hemos dicho que no poco influyeron en él tanto el P. Larramendi, Astarloa o Juan B. Erro.

A los que hemos leído con pasión y repetida insistencia, el lenguaje de Iztueta es rico, galano, a veces demasiado profuso y ornamentado, incluso en algunas ocasiones romántico. No cabe la menor duda el mucho entusiasmo que puso en ello, sobre todo desde antes de la publicación de su libro sobre las danzas.

ASPECTOS DE LA PERSONALIDAD DE IZTUETA

12-IX-1996

Jose Garmendia Arruebarrena

I. SU IDEOLOGIA POLITICA

Casi parece excesivo hablar de ideología. Ciertamente que Iztueta fue liberal por su modo de ser y de obrar. En este sentido, están bien probadas su postura y talante, si nos atenemos a algunas declaraciones suyas y las amistades que mantuvo en vida, aunque en la práctica se doblegó muchas veces a las circunstancias que fueran convenientes para sí.

De todos modos, es básico tener en cuenta la sociedad vasca de aquellas calendas, dividida en dos direcciones: una dirección liberal, manifestada y culminada en las Cortes de Cádiz, y otra de conservadurismo y monárquico. En una palabra, la división que hubo en el País Vasco entre zuriak eta belzak (los blancos y los negros).

Iztueta da muestras de sus tendencias liberales. Nunca fue carlista. Así su afrancesamiento en Azpeitia, por lo que a la vuelta de Fernando VII sufrió la condena de su actitud en la cárcel de Tolosa en 1814 y 1815. Podemos también recurrir al folleto que publicó en Londres a través de su amigo Mendívil, a raíz de la aparición de su libro sobre las danzas. Están después sus amistades con Agustín Pascual Iturriaga, Luis de Astigarraga, etc., que los mantuvo hasta el final de su vida.

Aclaremos, hasta donde es posible hoy en día, sus tendencias en materia política, o las posturas que adoptó en las diversas circunstancias de su vida. Hay que afirmar ante todo que fue un "txuri" de tomo y lomo, tal como por tradición oral se le conocía en Zaldibia, un especialista en el dolo, disimulo, la hipocresía, la ambigüedad, etc., porque son muy diversas las posturas que adopta según las circunstancias imperantes en la época.

Al leer detenidamente sus escritos u obras, se advierte lo prudente que se muestra, lo mucho que disimula, lo que exagera, lo mucho que calla. Mejor es que pongamos algunas muestras. Escribe, por ejemplo, que no sabe más lenguas que la que aprendió de los pechos de su madre, cuando bien sabemos que dominaba el castellano así como el francés. En el capítulo último de su *Historia de Guipúzcoa* dice "haber leído en la prensa francesa...".

Otro ejemplo es cuando escribe que por un accidente no pudo estar en el jurado, para el que había sido designado, en el concurso de bertsolaris celebrado en Villabona. Más hubiese acertado escribiendo que en esa fecha estaba en la cárcel. Otra clara muestra es cuando en su original de *Guipuzcoaco condaira* no pone las estrofas, preciosas por cierto y un poco largas, dedicadas a las cabras y que después por mano de otro aparecen en la publicación de su historia. Y es que había entonces dos bandos muy enfrentados sobre los bienes o males que producían las mismas. Iztueta evitó tomar postura en el asunto. Del mismo modo procede al tratar sobre la disputa dinástica del año 1833. Escribe así: “No entro yo ahora a zanjar con razones la cuestión, pues menos conozco yo la ley de sucesión que un ciego de verdad los colores. Dice solamente que los alaveses y vizcainos juntamente con los guipuzcoanos se echaron al monte a ciegas, atropelladamente contra todo el ejército.

Aunque elogie en sobremanera las cualidades belicosas de Zumalacárregui, no se confesará carlista. No esperemos nunca que Iztueta nos diga a qué tendencias políticas está afiliado. Sería pedir demasiado a una persona tan sumamente discreta en sus afirmaciones.

Iztueta a la edad de 42 años en 1809, después de los años de cárcel y quizá como vengativo de la Inquisición, es del todo rebelde y aparece como un destacado afrancesado en Azpeitia, y condenado, después del regreso de Bayona, de Fernando VII. Con motivo de la publicación de su libro sobre las danzas guipuzcoanas, escrito de su propio puño y letra y publicado en Londres el año 1825 por medio de su amigo Mendívil, habla de la libertad de la que goza el pueblo vasco, si no en los medios de comunicación, sobre todo en la prensa, a través de bertsolarismo. Nada favorable al rey Fernando VII se muestra allí. En cambio hay que ver el elogio a Fernando VII, que hace en el prólogo de su libro de melodías, de fecha 2 de julio de 1827, de quien dice “*que nuestro amado y justo soberano acaba de ofrecernos el más relevante motivo de gratitud, ratificando las franquezas que tiene juradas observar...*”. Termina la dedicatoria con estas palabras en vascuence: “Bici bedi guipuzcoatarren biotz biguñetan beti betico sarturik aurquitcendan Erregue on Fernando zapigarren maite maitegarria”. Ya hemos dicho que la dedicatoria en San Sebastián lleva la fecha de 2 de julio de 1827, cuando vino el rey en visita. Y todo esto después de la paliza que recibió del rey, los años 1814 y 1851, con los días en su casa, encarcelado nueve meses.

Existe también una carta muy significativa, escrita en Zaldibia el 14 de octubre de 1827 por el carmelita fray Isidro de Jesús y dirigida a Iztueta en San Sebastián, en la que le dice que pedirá que Dios mire con buenos ojos a nuestro rey Fernando “gozo, biguñ eta maitagarriari”, para que venza a los realistas que se levantaron contra la constitución so capa de religión y que tanto han hecho contra ella”. Termina diciendo que ya conocerán los guipuzcoanos que han amparado al rey a la Religión.

Después de todo esto está la amistad que tuvo con Pablo de Mendivil en Londres, así como con Pascual de Iturriaga y al sabio Luis de Astigarraga que por afrancesado sufrió destierro.

Está más que claro que Iztueta fue liberal, un rebelde en su juventud y ya en edad madura con clara postura de oposición al orden establecido, tanto del mundo religioso como del civil. Esta postura bien clara se extiende hasta los años 1814 y 1815.

Después de los años de cárcel en Tolosa, Azpeitia, Logroño y de nuevo en Tolosa los años 1814 y 1815, Iztueta cambia y aprovecha todas las oportunidades que sean para su bien y familia. Pero lo que siempre fue y llevó en su ser fue ser liberal. De esto no cabe dudar.

II. FUERISTA

Uno de los aspectos más evidentes y obvios de la persona de Iztueta es su fuerismo. Es algo que rezuma en sus obras, tanto en el libro de las danzas y más en su *Historia de Guipúzcoa*. Para Iztueta los Fueros Vascos son la ley pública que el pueblo vasco se dio así mismo; es un derecho autóctono de raíz vasca, no privilegios otorgados por reyes, según piensan Llorente, González Balparda y otros.

En su fondo, el libro de las danzas es una constante afirmación de esta verdad. No solamente en las “Coplas euskaras para los vascos” damos con este espíritu, quiero decir de la lengua como identificación de un pueblo, sino también las danzas y melodías. Así puede escribir Iztueta que “habéis de estar convencidos de que, si se conservan las melodías, no se perderán nuestras danzas ni danzantes y asimismo, si aquéllas viven y persisten, persistirán también las honestas costumbres de nuestros mayores, y conservando éstas íntegramente, nos sonreirá sin duda la dicha”.

Pero es, sobre todo, en su *Historia de Guipúzcoa*, donde hallaremos el espíritu fuerista de Iztueta. Ya en el prólogo nos habla de los Fueros cuando escribe: “Todos los habitantes honrados de Guipúzcoa saben que su bienestar les viene de los honestos Fueros, *que poseen por naturaleza*; mas son en extremo pocos los que saben qué es lo más necesario para guardar en su integridad y pureza aquéllos. Para servir a los Fueros en lo que son —continúa—, el agarradero más firme y el fundamento más seguro es atender bien al Euskara; porque se hallan ambas cosas completamente adheridas la una a la otra, en mutua abrazo, de forma que la una no pueda subsistir sin la otra. Una vez muerto el Euskara, no sobrevivirán los Fueros, pero mientras viva el Euskara, resucitarán los Fueros. Quien ama los Fueros, debe amar el Euskara; y quien ama el Euskara, debe hablar y expresarse en Euskara con los Euskaldunes, en cuantas cosas atañen a los mismos. De otra forma, se marchitará el Euskara,

se incomodarán los Euskaldunes y huirán los Fueros”. Postura bien clara y definida para Iztueta.

En el capítulo XXIII de la tercera parte, el hablar de la disputa dinástica de 1833, escribe que Maroto y Espartero creyeron que la mejor manera de poner fin a aquella guerra, no había de ser otra que el sellar una paz duradera firme con los vascos, dejando a éstos sus fueros, costumbres y leyes tradicionales propios y no otorgados por nadie.

Así, después del abrazo de Vergara, dice que los soldados vascos regresaron a sus faenas domésticas, llenos de satisfacción porque en adelante también habían de disfrutar de los fueros, costumbres y leyes que heredaron de sus antepasados.

Estos términos de “usos, costumbres y leyes”, o los fueros es una constante en Iztueta, así como hablar de antepasados. En este sentido no aciertan ni dan con el espíritu de Iztueta aquellos que creen que Iztueta escribió su *Historia de Guipúzcoa* durante los últimos años de su vida en el retiro de Zaldibia. Ya mucho antes nuestro folklorista se dedicaba a ello.

Ya el 18 de junio de 1829 y desde Vergara le escribe Santiago de Unceta a que “se anime Ud. a decir más y más de nuestro Euskara y del genio, usos y costumbres de los antiguos euskaldunes, a quienes ojalá imitémos en todo y por todo”.

Su amigo Agustín Pascual de Iturriaga, el año 1840 escribe que Juan Ignacio de Iztueta se ocupa hace tiempo en escribir una obra en describir el carácter y uso de los vascongados y solicitando una pensión vitalicia.

Lo mismo revelan los libros que tenía a la hora de su fallecimiento, en el inventario que se hizo días después. No es posible mirar la vida de Iztueta sin este ingrediente tan fundamental en su visión de lo vasco. Vaya que sí fue fuerista y destacado Iztueta. Es éste un aspecto que no hemos podemos dejar a un lado en el estudio de su rica y polifacética personalidad.

III. ESCRITOR PAISAJISTA

El 1 de septiembre de 1929, el grupo “Eusko-Ikaskuntzak”, al frente el P. Donostia, colocaba sobre la pared de la casa en que naciera Iztueta, en acto sencillo pero emocionado una lápida, cuya inscripción rezaba de este modo:

Juan Ignacio Iztueta
Guipuzkoako dantzak liburua
 eguin zuanari
 1824-26. Eusko Ikaskuntzak 1929.

También el homenaje se extendió a su discípulo y continuador, el dantzari Olano, colocando otra lápida encima de la puerta principal de Iturrizta.

Muy compleja es, sin embargo, la figura de Juan Ignacio de Iztueta, en aquellos tiempos muy poco conocida, para considerarlo tan solo como maestro y cantor de las danzas guipuzcoanas. Hijo de hidalgo, marraguero en los primeros albores de su vida, fue amante de las costumbres, tradiciones, danzas y canciones de su historia, en una palabra, de todo lo bello encerrado en el relicario de Guipúzcoa. Tuvo un corazón tierno y romántico y un oído muy fino para las melodías y el bertsolarismo, desde su juventud. Hay que ver cómo en los villancicos de Navidad, en el titulado *Gau pozgarriagoria* que en el proceso de Logroño quiso que figuraran en los folios de la causa, canta dichoso:

Zarrac eta gazteac
goacen bertatic.
Jesus adoratcera
biotz biotcetic
gucioc salbatcera
jehida cerutic.
¡Nor dantzatuco ez da
Jesús gaur zugatic!

Muchos años más tarde ¡qué bien torneó sus estrofas amorosas a Kontxesi desde la cárcel de Logroño! Estrofas redondas, llenas de hondo sentimiento, perfectas, de verdadero clásico. ¡Cuánta razón le asiste al P. Villasante cuando en su *Historia de la literatura vasca* escribe de él “que se nos presenta como el hijo auténtico del pueblo, adherido con mil raíces a la tierra que le vio nacer, identificado y compenetrado con su país y con cuanto éste tiene de representativo, ya sea la lengua, ya las danzas, usos y costumbres, apegado al paisaje y a la tierra, a sus riscos, bosques, ríos...”.

Claro que hay que leer y releer las páginas de su libro de danzas y su *Historia de Guipúzcoa* para captar todo ese mundo iztuetano. Iztueta vive el aire y respira hondo en esa realidad. Así escribe: “siendo yo muy joven le oí a un pastor anciano, dantzari de mi pueblo, cómo las tocatas que el tamboril ejecutaba en la plaza de Villafranca, él las bailó a placer en un monte alto de Zaldibia”, y que eso mismo le sucedió a él un día de la Virgen de agosto. “Yendo yo a Lazcano aquella mañana, desde una colina llamada Albichueta, oí claramente las alboradas que tocaba el tamborilero de Orendain, a pesar de haber de un lugar a otro la distancia de hora y media”.

Sobre todo es en las páginas de su *Historia de Guipúzcoa* donde encontramos auras y esencias campestres, que rezuman sus recuerdos. Nos queda en el alma la impresión de un Iztueta como el más delicado y exaltado intérprete de la orografía guipuzcoana, como un paisajista enamorado del lienzo que pinta. Creemos saludar en Iztueta a uno de los primeros adelantados escritores paisajistas de la literatura vasca.

Iztueta que ama y piensa en vasco y en vasco escribe, mucho mejor sin duda que en castellano, no es extraño que ni Manterola ni Azkue en su famoso diccionario ni nadie haya sido capaz de traducir al castellano el verso inicial de la poesía a Kontxesiri: “Maite bat maitatzen det maitagarria”. Ni es un escritor y poeta de “estados”, que necesita de escenario y ambiente emocionales para hacer aflorar a las páginas el hondo sentimiento lírico represado en su corazón. Iztueta es un gran escritor y poeta vascongado, precisamente por su inspiración tierna y espontánea. A todo se acerca con ingenuidad (al menos aparente) de alma de niño, como si todo estuviera por ver y descubrir. Y así, de sus numerosas andanzas por el País Vasco con su irrefrenable curiosidad y consabido amor será un auténtico y original, el pintor de paisajes dulces y soledosos de la húmeda Guipúzcoa.

¡Cuántas veces su corazón se serenó en las bellezas que le ofrecía el paisaje tan montuoso! Cuanto de hermoso tiene la montaña (“mendi zoragarri oec”) con su cielo limpio (“ceru me eder garbi ta alai”), y su silencio rumoroso del tilín de las esquilas, con sus amaneceres y crepúsculos de tonalidades vagas, se adentró en su corazón hasta formar un hondo remanso de paz espiritual, y le sirvió de evasión de la vida que muchas veces se le mostró tan airada.

De su casa, situada cabe el camino y en el arranque de la sierra de Aralar, sube muchas veces, sin otra cosa que hacer, a la cumbre de Txindoki, Larrunari o Ñañarri —gigantesco como pétreo de la sierra vasco-navarra. Unas veces queda aquí, en la altura, estático “bebiendo” el paisaje sin jamás poder hartarse (“campo zabal icusgarriari beguira ezin aspertuz”). Ningún escritor vasco de aquellas calendas le aventaja en ese aprecio de la naturaleza. No dejemos sin apreciar esta perla. Escribe así: “Desde la punta de la elevada peña de Aralar denominada Larunarri, vése con claridad la mayor parte del territorio de Guipúzcoa, los montes y pueblos de Navarra; muchos parajes de Vizcaya y de Alava... más de una vez he escuchado la de esta encumbrada peña y he contemplado sin poder saciarme, desde allí, anchos campos que son un placer para la vista...”. Mejor está en su original: “Aitz goititu onen erpiñera beste eguiteco bague igoric, egon izandu naiz neur bein baño gueiagotan, campo zabal icusgarriari beguira ezin aspertuz”. Hay queda eso. En la mencionada sierra oirá de labios de rudos pastores narraciones y leyendas antiguas.

Otras veces visita los bellos parajes, surcados de fuentes y manantiales y la canción de cristal llega a su corazón con el ritmo de un surtidor (“azpitic gora pill pill pill”).

Aunque es mucha verdad que copia mucho en su *Historia de Guipúzcoa* del Bachiller Zaldibia, Zamácola, etc., tiene Iztueta capítulos muy propios y personales como cuando relata fuentes y manantiales como en el caso de su pueblo natal. Nos dirá que “en la jurisdicción de Zaldibia existen más de cuarenta fuentes, que dan agua dulce, limpia y buena y en abundancia; que hay

también cinco fuentes de agua mineral, otra fuente ferruginosa un poco más arriba de Osimberde y éste nace en pozo profundo, lanzando pil-pil sus aguas de abajo arriba, a modo de un puchero que está hirviendo” y otras descripciones sin olvidar que abunda en truchas que en cualquier sitio tienen buena aceptación.

En medio de los muchos avatares, la vida de Iztueta estuvo jalonada de entrañables recuerdos en los rincones que conocía de Guipúzcoa. Sus ojos, desmesuradamente abiertos, quedaron prendidos de la magia del paisaje, contemplando su maravilloso paisaje: la línea quebrada de las tierras de labranza, los caseríos blancos de cal, diseminados en las “enloquecedoras cumbres”, el curso de los ríos que trabajosamente se abrían camino en la hondonada de los valles, los manchones negros de árboles seculares, y por fin, en lontananza, difuminado como un vago ensueño, el tumulto de grandiosas montañas, piedra y tierra hechos delirio.

Toda esta sensación de color y equilibrio paisajistas —cielo de cumbres, rumor de fontanas, tipismo del país— queda palpitante en su *Historia de Guipúzcoa*. Con aquel lirismo, con aquel amor encendido al aire y cielo guipuzcoanos, de haber nacido Iztueta en nuestros días, no cabe duda que hubiera sido un raro escritor paisajista, como se nos ha mostrado.

Aralar y la cumbre del Larrunarri, las montañas que rodeaban el reducido caserío de 18 casas de que contaba Zaldibia en su centro —como él mismo escribe— adentraron tan hondamente en su corazón que allá dentro quedaron para ser evocados y recordados en los últimos años de su vida.

Zaldibia, hoy muy distinto de aquel otro pastoril y rural, pero como entonces a la sombra del Aralar y bajo el amparo del vigía alerta del picacho de Larrunarri, se apresta a conmemorar el 150 aniversario de su fallecimiento en agosto de 1845. Hace bien en celebrar esta efemérides y dedicar un gozoso recuerdo a quien con amor cantó las excelencias de su villa natal.

IV. SUS AMIGOS Y LA GEOGRAFÍA DE SUS ANDANZAS

Un largo capítulo se necesitaría para hablar de las amistades que tuvo Iztueta en su vida, así como un estudio, un poco apurado, de la geografía de sus andanzas.

Nosotros vamos a proceder con cierta brevedad, indicando las noticias más destacadas de ambos aspectos. Ante todo, hay que decir que Iztueta fue un extravertido, en continua apertura a la vida y a los hechos sociales y a las relaciones humanas. Habría que comenzar por recordar las intensas relaciones que tuvo con sus paisanos como destacado bertsolari y capitán de danzantes, ya en los años de su juventud. En Zaldibia hay que contar, además, con los

concejales del Ayuntamiento, en cuyas sesiones se hace presente desde 1790 a 1800, sus familiares, sobre todo con su cuñado Mancisidor, casado con una hermana suya, como con el sobrino e hijo de éstos, con algunos sacerdotes y religiosos carmelitas de Lazcano, que hacían funciones de sustitución en la parroquia.

En los últimos años, es decir, en ocho años hasta su fallecimiento en 1845, trató con Francisco Ignacio de Lardizábal, y su hermano José M.^a, quien a la hora de su fallecimiento aparece como su confesor.

Fuera del ámbito local están otros muchos, principalmente Agustín Pascual Iturriaga, cuya larga correspondencia conocemos. El fue quien le consiguió la única pensión vitalicia en 1840 de seis reales diarios. También trató con Mogueel, con Juan Bta. de Erro, etc. En la Diputación de San Sebastián y con trato muy frecuente están Arocena, consultor de la provincia, Juan Bta. de Arrizabalaga, Ramón de Guruceta, etc.

Pero, sin duda, los amigos más apreciados de Iztueta fueron aquellos que se movían en ambiente cultural destacado. Entre ellos hay que contar con el diputado vergarés Unzueta y todos aquellos que ocupaban puestos en la Diputación de Guipúzcoa. Tuvo también Iztueta conexiones con los franceses Lecluse al encargarse a Iztueta traducciones, así como con Abbadié.

Estébanez Calderón en *Escenas andaluzas* habla de su amigo Iztueta. No hay que olvidar el magisterio que sobre él ejercieron el P. Larramendi, Astarloa, Juan Bta. de Erro, Zamacola, etc. Como se observa, incluye un extenso panorama de amistades en cuanto a economía o medios de subsistencia, amistades creadas en el aspecto político y cultural. Son realidades que esperan ser investigadas y estudiadas mucho más ampliamente que aquí solamente hemos querido indicar.

En la geografía de sus andanzas hay que incluir muchos pueblos de Guipúzcoa, aunque no "todos" como más de una vez dice en el libro de las danzas. Conocía muy bien el Goyerri: Zaldibia y pueblos limítrofes como Abalcisqueta, Gainza, Arama, Alza, Beasain, Lazcano, Villafranca de Oría u Ordizia, Isasondo, Legorreta. En particular, Tolosa, Villabona, Andoain, el valle de Oyarzun, Urnieta, San Sebastián con Pasajes, Lezo, Rentería, Fuenterrabía e Irún.

De la parte francesa, Hendaya, San Juan de Luz y Bayona. También, como no, Idiazabal, Segura con sus pueblos limítrofes, Zumárraga, Vergara. Y más allá Gasteiz o Vitoria, Burgos, en donde tenía casada una hija. Más allá llegó aún nuestro Iztueta. Según escribe estuvo en Madrid, dando una conferencia en casa de Vinuesa. A eso podríamos reducir el marco de las andanzas de Iztueta.

Una vida, como se observa, siempre agitada en visitas a ferias de pueblos, danzas y muchos desplazamientos en los años de la dominación francesa. De

todos esos íres y andares descansó cuando se acogió al retiro en su casa natal de Iztueta, aunque la primera morada en 1837 fue en Zaldibia a Aztiriaga, más próxima a su casa natal, en donde a los 78 años había de fallecer el mes de agosto de 1845.

Para completar esta breve reseña se puede leer *Iztuetaren euskara eta idazkera*, pág. 117 del libro por Maizpide Euskaltegia, 1993.

BERRIAK

GASTEIZKO UDALA-R.A.L.V./EUSKALTZAINDIA

HITZARMENA / CONVENIO

Vitoria / Gasteiz, 1996-09-27

Vitoria / Gasteizen, 1996ko irailaren 27an, bildurik alde batetik, José Angel Cuerda Montoya jauna, Vitoria / Gasteizko Udaleko alkate-udalbatzarburua, eta bestetik, Jean G. Haritschelhar jauna, euskaltzainburua.

Biok aitortzen diote elkarri zeinek bere Erakundearen izenean *lankidetz*a-hitzarmen hau izenpetzeko legezko gaitasuna, eta, hobeto uler dadin, honako hau

ADIERAZTEN DUTE:

1. Euskal erakunde publikoek bere egin beharreko zereginak direla euskaldunon kultur ondareztat jotzen den euskarari irauaraztea eta berori garatzea, baita ondare hori zaintzeko ardura Estatutua tarteko bere gain hartua duen erakundeari eustea ere.

2. Vitoria/Gasteizko Udala arduratsu ageri dela, bere aginpidearen esparruan, euskararen sustapenari eta garapenari buruz, eta herritarren hizkuntz eskubideak bermatzeari buruz.

3. Euskal Herriko Autonomia Estatutuak Euskaltzaindiari aitortua diola, euskarari dagozkionetarako, erakunde aholku-emaile izaera.

4. Ohiko iharduera. Euskaltzaindiak, dela bere Zerbitzu Orokorretatik, dela Arabako ordezkarietatik bertatik, herritarrek eskatzen dioten informazioa eta laguntza eskaintzen jarraituko du. Orobat, kultur hedapenerako ekintzak, ikastaroak, hitzaldiak eta abar bultzatuko ditu Euskaltzaindiak lurralde honetan, dena delako instituzio eta erakundeekiko elkarlanean.

5. Finantzaketa. Vitoria / Gasteizko Udalak diru-ekarpen bat zehaztuko du urtero, ohiko aurrekontuetan. Urtealdi honetan zortzi milioi pezetakoa izango da.

6. Iharduera-plana eta urteko *Oroi*idazkia. Urte bakoitzaren hasieran, iharduera-plana aurkeztuko du Euskaltzaindiak, eta urtero egingo du *hitzarmen* honen gauzaketari buruzko *Oroi*idazkia, zein Vitoria / Gasteizko Udalarari igorriko baitio.

Hitzarmena zabaldu nahiz aldatzekotan, bi aldeen arteko adostasuna dela medio egingo da.

Hala erabaki eta onetsi dute, Vitoria / Gasteizen, gaurko egunez; eta horren fedemateko, izenpetu egin dute.

* * *

En Vitoria / Gasteiz, a 27 de septiembre de 1996, reunidos, de una parte, D. José Angel Cuerta Montoya, Alcalde-Presidente del Ayuntamiento de Vitoria / Gasteiz, y de otra, D. Jean G. Hartischelhar, presidente de la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia.

Ambos se reconocen recíprocamente capacidad legal para suscribir en nombre de sus respectivas Instituciones el presente *Convenio* de cooperación, para cuya mejor comprensión,

EXPONEN:

1. Que el mantenimiento y desarrollo del euskera, considerado como patrimonio cultural de los vascos, así como el sostenimiento de la institución que estatutariamente tiene asignada la tutela de ese patrimonio, son tareas que deben ser asumidas por las instituciones públicas vascas.

2. Que el Ayuntamiento de Vitoria / Gasteiz está comprometido, en el ámbito de su competencia, en el fomento y desarrollo del euskera, y en la garantía de los derechos lingüísticos de los ciudadanos.

3. Que el Estatuto de Autonomía del País Vasco asigna a la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia el papel de órgano consultivo en materia lingüística.

4. Actividad ordinaria. Euskaltzaindia seguirá facilitando tanto desde sus Servicios Generales como desde la propia delegación de Alava, la información y la colaboración requerida por los ciudadanos. Asimismo, Euskaltzaindia impulsará en este territorio actividades de difusión cultural, cursos, conferencias, etc. en colaboración con las instituciones y entidades correspondientes.

5. Financiación. El Ayuntamiento de Vitoria / Gasteiz, consignará en el presupuesto ordinario de cada año una aportación, que en el presente ejercicio será de ocho millones de pesetas.

6. Plan de actividades y *Memoria* anual. Al comienzo de cada año Euskaltzaindia presentará un plan de actividades y elaborará una *Memoria* anual relativa a la ejecución de este *Convenio* que será elevada al Ayuntamiento de Vitoria / Gasteiz.

Cualquier ampliación o modificación del presente *Convenio* se realizará de mutuo acuerdo entre ambas partes.

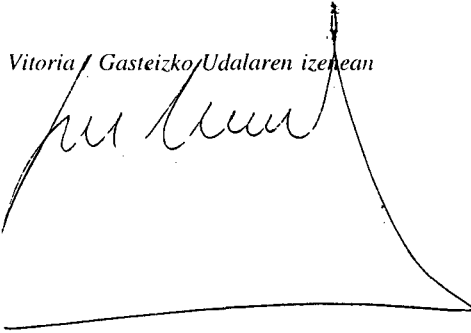
Así lo deciden y otorgan, en Vitoria/Gasteiz en el día de la fecha y de lo que dan fe con su firma y rúbrica.

José Angel Cuerda Montoya,
Por el Ayuntamiento de Vitoria / Gasteiz

Jean G. Hartichelhar,
Por la Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia

Vitoria / Gasteizko Udalaren izenean

Euskaltzaindiaren izenean

A large, stylized handwritten signature in black ink, written over a horizontal line. The signature is cursive and appears to read 'José Angel Cuerda Montoya'. The line below the signature is a simple horizontal line that tapers slightly at the ends.A smaller, more compact handwritten signature in black ink, written over a horizontal line. The signature is cursive and appears to read 'Jean G. Hartichelhar'. The line below the signature is a simple horizontal line that tapers slightly at the ends.

PALABRAS DE JEAN HARITSCHELHAR, PRESIDENTE DE LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA/EUSKALTZAINDIA, CON OCASION DE LA AUDIENCIA CONCEDIDA POR LA EXCMA. SEÑORA DÑA. ESPERANZA AGUIRRE, MINISTRA DE EDUCACION Y CULTURA A LA JUNTA RECTORA DE LA INSTITUCION EL DIA 30 DE OCTUBRE DE 1996

Excelentísima Señora:

Deseo que mis primeras palabras sean para mostrar el agradecimiento que siento, con toda la Junta de Gobierno, por esta oportunidad que V.E. nos concede hoy para exponer, siquiera brevemente, el trabajo que nuestra Institución lleva a cabo, y también las inquietudes y preocupaciones que nos rodean.

De todos es sabido que la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia nació en 1918, expresión de una necesidad de la que hablan abiertamente muchos autores vascos en el siglo XIX, secundados por investigadores extranjeros. Fue en 1918 cuando, bajo los auspicios de las Diputaciones de Alava, Vizcaya, Guipúzcoa y Navarra, fue fundada Euskaltzaindia, que al año siguiente ya daba sus primeros pasos. La labor era ingente, pero aquellos miembros fundacionales y los que con posterioridad se nombraron merecen nuestro aplauso por su entrega generosa y su infatigable dedicación, en una tarea interrumpida por la guerra civil y sus duraderas consecuencias.

Tras la etapa que podríamos llamar “catacumbaria”, en la década de los cincuenta se reanudaron los trabajos de forma regular, aunque en medio de muchas dificultades, hasta llegar al año 1976, en que el Decreto Real reconocía oficialmente a Euskaltzaindia, con el rango de las demás Reales Academias, siendo Ministro de Educación D. Carlos Robles Piquer.

Pasados veinte años desde aquel reconocimiento, son patentes los cambios obrados dentro y fuera de nuestra Institución. Sin olvidar la mejora en nuestras dependencias, y muy particularmente por lo que toca a la sede central en Bilbao, la Real Academia no ha sido ajena, desde luego, al acceso de los estudios de la lengua vasca a la enseñanza, desde la Universidad —con la primera cátedra creada en una Universidad pública española, en 1977, ocupada por el inolvidable Luis Michelena— hasta los niveles inferiores. Es evidente el efecto de la incorporación de jóvenes investigadores y profesionales en los cometidos propios de Euskaltzaindia, en un marco legal, además, de cooficialidad por lo que respecta a las cuatro provincias, y que deseáramos se extendiera al conjunto de Euskal Herria, pues es sabido que en la Vasconia aquitana ello no es así, situación que, como V.E. puede muy bien comprender, soy el primero en sufrir y lamentar.

La nueva situación se ha reflejado también, desde luego, en las aportaciones económicas de los poderes públicos, tanto del Gobierno Vasco y Diputaciones de Alava, Vizcaya y Guipúzcoa y Gobierno de Navarra, como del Gobierno central. Hay también unas cantidades, modestas, sí, pero cada vez más importantes, de las autoridades citrapirenaicas. Y no podemos dejar de mencionar las aportaciones de la Unión Europea, en cuyas gestiones hemos contado con la mediación inestimable de D. Marcelino Oreja Aguirre. Sin estas ayudas no hubiera sido factible la realización de tantos trabajos de estos años, con un crecimiento muy significativo de la labor académica, resumida en las Memorias que anualmente publicamos y presentamos a los respectivos responsables políticos.

Con todo ello Euskaltzaindia pretende seguir sirviendo a sus dos objetivos fundacionales, a saber, la investigación de la lengua, con la importante vertiente de la normativización, y su tutela, dentro de la consideración de la lengua vasca como patrimonio cultural que ha de preservarse y desarrollarse por encima de todo credo e ideología.

Es ésta una ocasión propicia para agradecer una vez más la ayuda que durante estos años hemos recibido. Adscrita como está la Real Academia al Ministerio de Educación y Ciencia, también se le han otorgado subvenciones del Ministerio de Cultura, con destino a publicaciones, sobre todo. Reunidos ahora ambos Ministerios en uno solo, estamos seguros de que seguirá reinando en nuestras relaciones el mismo clima de mutua comprensión y colaboración, de tal modo que esta Euskaltzaindia, que —no lo olvidemos— tiene carácter supracomunitario, prosiga con sus trabajos.

Cabe mencionar asimismo que la Real Academia de la Lengua Vasca presta su contribución en trabajos propios del Ministerio, singularmente en la participación en los Jurados de los Premios Nacionales de Literatura y en el Patronato de la Biblioteca Nacional. Euskaltzaindia tiene también en marcha una colaboración con el Ministerio de Justicia para la edición de un catálogo de unos cuatro mil apellidos vascos susceptibles de oficializarse en su forma euskérica, según un derecho que asiste a los ciudadanos.

No podemos ocultar nuestro deseo de ver aumentadas las cifras de las subvenciones del Ministerio para Euskaltzaindia. Preciso es decir, en efecto, que hay tareas que no podemos acometer por la escasez de los ingresos. Hay publicaciones que aguardan el momento oportuno. Hay campos de la investigación no explorados, o no lo suficiente, por falta de dinero. Nos vemos obligados a abonar unas dietas de asistencia sensiblemente modestas, y muchos dictámenes y estudios no pueden ser compensados sino de forma humilde. La misma infraestructura material de esta Real Academia (locales, maquinaria, etc.) se ve afectada por una situación francamente mejorable por lo que toca a las ayudas económicas.

He aquí, pues, nuestro propósito: lograr una situación satisfactoria, de tal manera que Euskaltzaindia pueda cumplir dignamente los objetivos señalados por todos los textos legales. Como Presidente de la Institución, y en su nombre, me permito expresar esta confianza.

Por lo demás, conoce V.E. el interés de esta Real Academia en que la lengua vasca encuentre dentro de España el puesto que le corresponde, para general conocimiento del patrimonio cultural que es, como queda dicho, y también en su proyección externa. Estamos seguros de que desde el Ministerio se redoblarán los esfuerzos en un camino

que no ha de reportar más que beneficios para todos, y puede V.E. estar segura de que en todo momento contará con la colaboración de Euskaltzaindia.

Reitero mi agradecimiento y el de toda la Real Academia por esta visita, que espero fructífera, y puede V.E. contar con la sincera y leal ayuda de nuestra parte.

Jean Haritschelhar,
Presidente

AURKEZPENAK

AURKEZPENA

JUAN MATEO ZABALA: SERMOIAK (I)

Euskararen Lekukoak-18

JUAN MATEO ZABALA: *SERMOIAK (I)*

AURKEZPENA

*Bizkaiko Foru Diputazioan,
1996-XI-28, goizeko 11etan.*

*Ricardo Badiola Uriarte,
argitalpen eragilea*

Mahaibururuan:

1. Tomas Uribeetxebarria jauna, Bizkaiko Kulturako foru diputatua.
2. Jean Haritschelhar, euskaltzainburua.
3. Luis Villasante, euskaltzainburu ohia, euskaltzaina eta liburukiaren prestatzailea.

Aretoan izan dira, besteak beste, zenbait kazetari eta beste prentsa arduradun zenbaitzuk.

Goian aipaturikoetatik at, hurrengo hauek izan dira, alegia:

1. Euskaltzaindiko Zuzendaritzakoak, hots: Juan Mari Lekuona, buruordea; Endrike Knörr, idazkaria; J.A. Arana Martija, diruzaina; J.L. Lizundia, idazkariorde-kudeatzaile eta urgazlea.
2. Alfonso Irioi, euskaltzaina.
3. Beste zenbait urgazle: Karmel Etxenagusia, Xabier Gereño, Patxi Uribarren, Jose Antonio Retolaza, Federico de Barrenengoa, Andres Urrutia Badiola eta R. Badiola Uriarte.
4. Bestalde, Euskaltzaindiko lankideak: Rosa Mari Arza, liburua banatu duena kazetari eta etorri diren artean; Itziar Rekalde, liburukiaren jotzailea eta Pello Telleria, eragile-tekinikaria.
5. Argazkilaria: Dabit Zabala Enbeita.

Mintzatu direnak:

1. Tomas Uribeetxebarria, Bizkaiko Kulturako foru diputatua:

Zorionak Aita Luis Villasanteri Arantzazutik etorri eta liburuki bikain hau aurkeztera Bizkaiko Foru Aldundira hurbidu delako. Liburuki honetan, Aita Juan Mateo Za-

bala bilbotarrak bizkaiera goxoa eta aberatsa erabilten du bere sermoietan. *Sermoiak* dira, behar bada, askorentzat, aspergarriak..., baina hizkuntza aldetik bizkaieraren berezitasunak ikertzeko oso bikaina dela dakusagu, J.A. Mogel, Añibarro eta abarrekin batera.

Berriz ere, zorionak Aita Luis Villasanteri eta eskerrik asko burutu duen lanagatik. Zorionak, baita, Euskaltzaindiari egin duen ahaleginarengatik liburuki hau horren txukun eta bikain argitaratzeko.

AITA JUAN MATEO ZABALA:

SERMOIAK (I)

Bilbo, 1996-11-28

*J. Haritschelhar,
euskaltzainburua*

Tomas Uribeetxebarria, Bizkaiko Kulturako Foru diputatu jaun agurgarria, Karmelo Etxenagusia, Bizkaiko apezpiku-orde eta euskaltzain urgazle jaun agurgarria, Euskaltzainkideak,

Andereak eta Jaunak, agur.

Bizkaiko Foru-Aldundiak eta Euskaltzaindiak harreman aspaldikoak dauzte. Duela bi urte Bizkaiko Foru Aldundiak Bizkaiko "Seme bikain" izendatu zuen Aita Luis Villasante euskaltzainburu ohia. Ospakizun egunean Aita Villasante-k galdegin zion Jose Alberto Pradera, orduko diputatu nagusiari diru-laguntza bat J.M. Zabalaren *Sermoiak* argitaratzeko. Erantzun ziolarik diputatu nagusiak hitzeman zion bi liburukitan agertuko ziren J.M. Zabalaren *Sermoiak* babestea.

Hitza hitz. Aurkezten dugu lehen liburukia egun Foru-Aldundi honetan, liburu edarra, bizkaiera garbi batean idatzia. Ene eskerrik beroenak doaz Bizkaiko Foru-Aldundiari lehenik, zuri bereziki Tomás Uribeetxebarria, Aita Villasanteri gero egin duen lanaren gatik ahanzi gabe honen laguntzaile guztiak: Itziak Rekalde Gasteizko ordezkartizan lanean ari dena jo duelakotz manuskrito osoa, Jose Luis Zurutuza, Arantzazuko fraide frantsiskotarra liburukia taiutzen eta orrazketak burutzen lagundu duelakotz, Rikardo Badiola Euskaltzaindiko argitalpen arduraduna, honen gain direlakotz liburuaren kudeaketa guziak.

Bizkaiera txukun eta argi bateko eredia da liburu hau. Ikus daiteke ez duela Euskaltzaindiak bizkaiera baztertzen, ez baititu sekulan euskalkiak arbuia, euskara batua bultzatzen baldin badu ere.

Berriz ere, eskerrik asko denoi.

AITA ZABALAREN EUSKAL SERMOIEN ARGITALPENA

(1. liburukia)

Bilbo, 1996-XI-28

*Luis Villasante,
euskaltzaina eta liburukiaren prestatzailea*

Jaun agurgarriak:

Egun on denoi!

Gaur dudan poza ez da txantxetakoa. Hainbeste urte dira —neronek ere ez dakit zenbat—, Itziar Rekalde, Gasteizko Euskaltzaindiaren ordezkari zako langilea, hasi zela, nire eskariz, Aita Zabalaren euskal sermoiak ordenagailuz kopiatzen. Nire asmoa zen noizbait sermoi horiek argitaratzea. Eta horra non gaur ikusten dudan amets hori, neurri batean behintzat, betetzen hasia.

Nola ez dut, bada, neure poza agertuko eta eskerrak emango Bizkaiko Diputazioari? Batzutan iruditzen zait, liburua inprimatua ikustean, ametsetan nagoela.

Horrelako garrantzia ote du, bada, sermoi-liburu bat inprimatua ikusteak? esango du agian baten batek.

Ez dakit, baina nik dakidana da hizkuntza landu denetan idatzi diren idazki on, edo arrazoi bategatik edo bestegatik estimagarri direnak, argitaratu, edo holakoen bilduma behintzat, egiten dela. Hizkuntzaren altxorra dira, izan ere. Ikusten duzuenek, liburu honek ere “Euskararen lekukoak” bilduman 18. zenbakia darama.

Liburu honek, bada, arrazoi edo leku askotatik begiratuta, uste dut merezi duela kolekzio batean argitaraturik egotea. Fruituak eta ondorioak gero ikusten dira.

Niretzat egun zorionsua da, bada, gaurko hau benetan.

Aita Zabalaren sermioen lehenengo liburua —beraren eskuz idatzia— Bermeoko gure komentutik etorri zitzaidan, Aita Hilario Barrenak ekarria.

Irungo Pasionistetatik, berriz, Juan Jose Zearretak ekarri zidan bigarrena.

Eta Jerusalemdik Araozko semea den Aita Nikolas Zumaldek hirugarrena.
Arantzazuko bibliotekan ere aurkitu dira Aita Zabalaren sermoi batzuk.

FRAY MATEO DE ZABALA

AITA JUAN MATEO ZABALAREN
SERMOIAK (I)

18

Edizio kritikoa
Fr. Luis Villasante Kortabitarte

Eta horiekin guztiekin bilduma bat egitea komeni zela iruditu zitzaidan. Gaur ager-
tzen dena lehen tomoa besterik ez da. Eskerrak eman beharrean naiz, bada, Bizkaiko
Diputazioari.

Nik uste dut euskara hobeki ezagutzeko eta sakontzeko mesede ederra egin deza-
ketela Aita Zabalaren sermoiek. Eskerrik asko, bada, Bizkaiko Diputazioari bere la-
guntzagatik!

* * *

A LA EXCMA. DIPUTACION DE BIZKAIA

Hace ya algunos años, con ocasión del homenaje que me tributó esta Excma. Di-
putación, tuve el atrevimiento u osadía de pedir al Sr. Pradera, entonces Diputado Ge-
neral, que la Diputación de Bizkaia costeara la publicación de los sermones vascos del
Padre Juan Mateo de Zabala, franciscano bilbaino, que nació aquí en Bilbao en 1777,
y murió en 1840 en el convento de Zarauz, donde residió muchos años, y de donde
salía a predicar misiones en Bizkaia y parte de Alava, pues el dialecto vasco que él
dominaba era el bizkaino, que lo sabía desde casa y después lo estudió y perfeccionó,
y no parece que utilizara otro.

Hombre culto y muy dedicado a los estudios vascos, a él se debe la codificación
del verbo vasco del dialecto bizkaino y otros trabajos, que, por la situación aciaga del
país y de las Ordenes religiosas, el P. Zabala dejó inéditos al morir. Pero luego vino
el Príncipe Vascófilo Bonaparte, quien publicó muchos de ellos a sus expensas. Tam-
bién la Diputación de Gipuzkoa publicó a sus expensas el verbo bizkaino codificado
por el P. Zabala.

Desde el convento de Zarauz, pues, donde vivía, el P. Zabala salía a predicar
—como hemos dicho— misiones, sermones, etc. a Bizkaia y pueblos de Alava en que
se hablaba este dialecto.

Parece que al morir él, los sermones vascos suyos se los llevaron consigo algunos
frailes exclaustros para servirse de ellos en sus predicaciones, etc. Al morir también
éstos, los dichos sermones quedaron por ahí semiperdidos y desperdigados, hasta que
al fin en nuestros días se han podido localizar, reunir y preparar para su publicación.

El P. Zabala, pues, ingresó franciscano en Bilbao, donde había nacido. Eran tiem-
pos aciagos. En España reinaba José Bonaparte, el hermano de Napoleón. Cierta día,
no sé con qué motivo, se levantó en el pueblo de Bilbao una algarada contra los fran-
ceses, y a la misma parece que se sumaron también los frailes del convento donde
residía el P. Zabala. La reacción de la autoridad fue fulminante. El convento fue cerrado
y los frailes expulsados del mismo.

Entonces nuestro Padre Juan Mateo de Zabala, huyendo, se fue hasta Galicia, y en un pueblo de Coruña —Herbón—, donde había un convento franciscano, residió durante un par de años o tal vez algo más. Se trataba de un convento de retiro y de frailes predicadores de misiones populares.

Al P. Zabala le gustó en extremo la vida que en él se hacía. Entonces recordó que también en su Provincia franciscana de Cantabria había un convento de esta índole —el de Zarauz—, y tomó la resolución de pedir —cuando volviera al país— ser destinado al dicho convento de Zarauz, como lo hizo en efecto. Digamos, pues, que fue en Galicia donde encontró su vocación. Es decir, la vocación de hacer una vida misionera, combinada con una vida de retiro y oración.

Es de advertir también que en estos sermones no se halla la más mínima alusión a la política. No porque ésta no existiera, sino porque el P. Zabala conocía demasiado el paño y, sin duda, estaba escarmentado. Sus sermones se limitan a exponer la doctrina y moral cristiana en su pureza, con algunos ejemplos y sucedidos. El sabe adaptarse al público sencillo que tiene delante.

JUAN MATEO ZABALA: *SERMOIAK (I)*

Bilbo, 1996-XI-29

*Tomas Uribeetxebarria,
Bizkaiko Kulturako foru diputatua*

Aita Luis Villasanteri Bizkaiko Foru Aldundiak omenaldia eskaini zionean euskararen alde egin duen lan luze eta oparoagatik, agindu zion baita ere Aita Juan Mateo Zabalaren sermoiak argitaratzen lagunduko zuela.

Hona non gauden argitalpen horren lehen alea aurkezten, eta horretarako Aita Villasante bera etorri zaigu Arantzazutik. Eskerrik asko, beraz, ohore hori egin diguzulako eta guztioi aukera eman egin duzun lana zurekin batera aurkeztu ahal izateko.

Jean Haritschelhar Euskaltzainburu jaunari, beste Euskaltzainei eta hona hurbildu zareten guztioi ere eskerrik beroenak.

Aita Juan Mateo Zabala bilbotarraren bizkaiera goxoa eta aberatsa da eta haren sermoiek aukera emango digute euskara hobeki ezagutzeko. Sermoiak direnez, haren lana aspergarri gerta dakiguke, baina euskararen eta formaren aldetik bizitasun handia lortu behar izaten zuten misiolariak eta horregatik sermoi horien irakurketak hizkuntzaren plazerra sortzen du.

Eskertzen diogu Aita Luis Villasante-ri egin duen lana eta jakin dezala, zorionik zintzoenez batera, bigarren alearen zai gauzkala.

Euskaltzaindiari ere zorionak eta eskerrak liburuki hau horren txukun eta arin argitaratzen egin duen ahaleginagatik.

***AURTEN BAI* FUNDAZIOA-EUSKALTZAINDIA**

EUSKALTZAINDIA ETA AURTEN BAI FUNDAZIOAREN ARTEAN EUSKERA AGERKARIA INFORMATIZATZEKO

HITZARMENA

Batetik, Jose Luis Lizundia Askondo jaunak, Euskaltzaindiako idazkariorde-kudeatzaileak, Euskaltzaindiaren izenean, eta bestetik Begoña Azarloza Goiria andreak, Aurten Bai Fundazioko gerenteak, Fundazioaren izenean, honako hau dute adierazten:

Euskaltzaindiak 1919. urte ezkeroz, bere aldizkari ofiziala argitaratzen aritu dela.

Dagoeneko hauetatik zenbait ale agortuak direla, eta beraz, ezinezko zaiela interesa dutenei eskuratzea. Horrez gain, oso zaila dela horrenbeste liburuki artean bilatu nahi den zerbait aurkitzea.

Hori dela eta, interesgarri ikusten duela Euskaltzaindiak bere aldizkari osoa informatizatu eta aurkibide desberdinekin antolatzea.

Bestalde, Aurten Bai Fundazioak, EUSKERA agerkaria Euskaltzaindiaren ondarea dela onartzen duela, eta ondorioz, honako hau dute

ERABAKITZEN

1. Aurten Bai fundazioak *Euskera* aldizkaria informatizatuko du. Horretarako *Euskera* aldizkaria eskaner bidez digitalizatuko du, orrialde guztien irudiak hartuz. Ondoren behar diren aurkibide informatikoak egingo ditu.

Informazio guzti hori baliagarri izateko software berezia garatuko du, eta azkenean CD-ROM euskarrian argitaratuko.

2. Argitalpena, Euskaltzaindia eta Aurten Bai Fundazioaren izenean egingo da.

3. Euskaltzaindiak erabakiko du, noiz argitaratu eta zenbat aleren informazioa sartu CD-ROM bakoitzean.

4. Salmentarako prezioa Euskaltzaindia eta Aurten Bai Fundazioak adostasunarekin jarriko dute. Dagoeneko *Euskera* aldizkariko harpidedun direnentzako erraztasunak eskainiko dira.

5. Salmentarako ohiko diren bide guztiak erabiltzen saiatuko dira, bai Euskaltzaindia bera, eta baita ere, Aurten Bai Fundazioa.

6. Sei hilabetero, Erakunde biek, bakoitzaren salmenten berri emango die elkarri, eta ondoko atalean jarritakoaren arabera kitapena egingo.

7. Salmentaren irabaziaz bi erakunderen artean banatuko dira: % 60a Aurten Bai Fundazioarentzat eta % 40a Euskaltzaindiarentzat.

Eta jarritakoaren adostasuna adierazteko, Bilbon, 1996.eko urriaren 21an izenpetzen dute,

Jose Luis Lizundia,
idazkariorde-kudeatzailea

Begoña Azarloza,
Aurten Bai Fundazioko idazkaria

**BILBAO BIZKAIA KUTXA-
-EUSKALTZAINDIA:**

LITERATURA-SARIAK

BILBAO BIZKAIA KUTXA-R.A.L.V. / EUSKALTZAINDIA: LITERATURA SARIAK

Bilbo, egoitza, 1996-XII-13

*Jean Haritschelhar,
euskaltzainburua*

Berriz bilduak gara aurten ere BBK eta Euskaltzaindiak eskaintzen dituzten sarien emateko, lau sari orotara. Nahi nituzke berehala agurtu eta eskertu, Mancisidor jauna. BBK-ko ordezkaria; irrati, telebista eta prentsako kazetariak, hemen dauden euskaltzainkideak, epaimahaietako adiskideak eta saristatuak direnak. Denei ene ongi etorririk hoberena.

Ene kezka agertzen dut egun lau sarietarik biga egon baitira hutsik: eleberriarena eta olerkiarrena hain zuzen eta lehen aldikotz gertatzen delakotz. Parada honetaz baliatzen naiz goresmenik emaiteko *Txomin Agirre* sariaren eta *Felipe Arrese Beitia* sariaren epaimahaikoei. Erabaki dute saririk ez ematea aurten. Arrazoiak bazituzten eta onartzeakoak dira. Alabaina, kalitatezko lanak saristatzen ditu Euskaltzaindiak eta diot, epaimahaikoekin bataginez, kalitatea behar duela zaindu Euskaltzaindiak.

Har bitzate bertze bi saridunek ene goresmenik bizienak bai *Toribio Altzaga* antzerki-sariaren irabazleak Mattin Irigoien Iparraldeko idazleak eta bai *Mikel Zarate* saio-sariaren irabazleak Julen Zabalo Bilbao kartzelatuak, haren lagunak bereganatuko duelarik lortu duen saria.

Bertzerik ez, Jaun-Andereak, agur.

BILBAO BIZKAIA KUTXA-EUSKALTZAINDIA
LITERATURA-SARIAK

Bilbo, 1996-XII-93

*Jon Mancisidor,
BBK-ko ordezkaria*

Egunon, Jaun-Andreok.

Berriro bildu gara hemen, ohikoa denez urtero egun hauetan, sari banaketa egiteko eta, bide batez, Bilbao Bizkaia Kutxak, euskal kulturaren garapenarekin duen konpromezua berrizatzeko, kasu honetan, zehatz esanda, euskal literatura, euskaraz egiten den literatura sustatzeko.

Berba batzuk baino ez ditut esango, gure eskerrak adierazteko, lehiaketaren arlo desberdinetan parte hartu dutenei, nahiz eta aurtan, dirudienez, besteetan baino gutxiago izan. Bihotzez eskertzen diegu, proiektu honetan laguntzeko erakusten duten ahalegina eta lana. Eta irabazleei, zelan ez, gure zorionik beroenak eta arrakasta opatzen diegu, euren lanek argia ikusten dutenerako. Eskerrak baita ere epaimahaietako partaideei, egindako lanagatik eta erakusten duten prestutasunagatik.

Amaitzeko, ate-joka ditugun Gabon jaietan, bakea eta zoriontasuna opatzen dizuegu zuoi guztioi, Euskaltzaindiko kideei eta lagunei, bai egunotarako eta baita Urte Berri-rako ere.

RESPUESTA DE LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA/EUSKALTZAINDIA AL DIARIO DE NAVARRA

Vitoria / Gasteiz, lunes 30 de septiembre de 1996

*Sr. D. Fernando Pérez Olló
Diario de Navarra
PAMPLONA*

Distinguido amigo:

Quizá es Vd. conocedor de la nota adjunta, remitida por la Academia Vasca a finales de junio al *Diario de Navarra* como publicidad pagada, y cuya aparición no se produjo por haberlo impedido el periódico, cuando ya se había hecho el abono de la elevada cantidad del anuncio.

Ciertamente, nos es difícil comprender tal actitud de la dirección, teniendo en cuenta además la posibilidad, después llevada a efecto, de la difusión de ese texto por otros medios. Responsables políticos, parlamentarios, escritores, profesores, en fin, un amplio abanico de la sociedad navarra, saben ya lo ocurrido y han recibido la nota que se les ha enviado desde la Delegación de Euskaltzaindia en Pamplona, por no hablar de su pronta publicación en *Euskera*, el órgano de la Academia.

Para quienes creemos en una Vasconia pacífica, próspera y respetuosa de todo su caudal de cultura, este episodio se une a otros muchos, de un signo y otro, que alimentan el desánimo, al que, sin embargo, no debemos sucumbir.

Me ha parecido oportuno dirigirle estas breves líneas, teniendo presente nuestra amistad, y para estar completamente seguro de que Vd., ajeno por completo a lo sucedido, conoce la nota.

En la confianza de podernos encontrar próximamente, le manda un cordial saludo su amigo

*E. Knörr,
secretario/de la R.A.L.V./Euskaltzaindia*

NOTA DE LA REAL ACADEMIA DE LA LENGUA VASCA / EUSKALTZAINDIA SOBRE ALGUNAS AFIRMACIONES DE D. JOSE JAVIER URANGA EN EL DIARIO DE NAVARRA

La Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia ha manifestado más de una vez su inquietud y pesar ante la expresión pública de opiniones erróneas o malévolas acerca de la lengua vasca y ante la manipulación del euskara como baza política por individuos o colectivos de un signo u otro. Nuestra Corporación, actuando así, ha cumplido con uno de sus fines fundacionales de 1918, ratificado por el Decreto Real 573 de 26 de febrero de 1976, a saber, la defensa de los derechos de la lengua como patrimonio cultural de Euskal Herria por encima de credos o ideologías. Por esta razón,

Euskaltzaindia se ve obligada a salir al paso de conceptos vertidos con no poca frecuencia en el *Diario de Navarra*, y en particular en artículos de D. José Javier Uranga, ex director del periódico, que habitualmente forma con el pseudónimo "Ollarra".

Por ejemplo, el Sr. Uranga, el pasado 17 de marzo, negó al euskara el carácter de "lengua de cultura" e intentó predisponer al lector navarro contra la lengua literaria común. Más recientemente, con fecha 2 de junio, el Sr. Uranga ha publicado otro artículo, titulado "Viejos y nuevos topónimos", que debemos condenar sin paliativos. Contra lo que escribe el autor, con el trabajo de normalización de los nombres de pueblos y ciudades de Navarra no se ha inventado nada ni se ha modificado la ortografía a capricho, sin criterio alguno. Por encargo del Gobierno de Navarra, la Real Academia de la Lengua Vasca-Euskaltzaindia, Institución reconocida en la Ley Foral del Vasuence, llevó a cabo una investigación sistemática de esos nombres, recogiendo la documentación antigua y moderna, publicada e inédita, y recabando testimonios de los habitantes. Este trabajo, realizado por la Comisión de Onomástica y aprobado por el pleno de la Academia, fue publicado por el Gobierno de Navarra con el título de *Nafarroako Herri Izendegia / Nomenclátor Euskérico de Navarra*, Pamplona 1990.

En la obra, que viene precedida de una pormenorizada explicación de los criterios establecidos, hay unos pocos nombres susceptibles quizá de reconsideración, a la vista de datos aportados por los últimos trabajos de investigación en este campo. Hay que tener presente que la Onomástica, de cualquier lengua y país, ofrece no pocas veces diversas soluciones. Por lo demás, debemos recordar que el libro ha recibido el aplauso general por el cúmulo de información que proporciona, nunca antes reunida, y por la claridad de exposición.

Por otra parte, es bien sabido, aunque algunos traten de olvidarlo, que esta labor de recuperación de los nombres vascos de los pueblos, con su reflejo en los carteles viarios (*Lizarrá, Gures*, etc.), fue emprendida por la Diputación Foral de Navarra en el período anterior a 1936. En su origen está sobre todo la generosa y entusiasta iniciativa de tantos insignes navarros, principalmente a partir del nacimiento de la Asociación Euskara de Navarra (1878), entre ellos Campián, Ansoleaga, Iturralde y Suit, etc. La guerra civil de 1936-1939, con sus terribles consecuencias para la lengua vasca, dio al traste con aquellos esfuerzos por devolver al euskara el lugar que le correspondía en la sociedad navarra.

Los escritos como los de José Javier Uranga no sólo revelan una ignorancia supina, sino también una abierta hostilidad ante el proceso de dignificación del euskara en Navarra. Hay que repetir que no es posible la justicia sin un tratamiento equitativo de las dos lenguas de esta comunidad. Oponerse, como lo hace Uranga, incluso a los carteles *Aeropuerto/Aireportua*, y llamar a eso "signo de subnormalidad" (!), es un gravísimo insulto a la sensibilidad de todos los navarros, sean vascófonos o no, y es también un claro ataque a la dignidad del euskara, y a lo dispuesto por los textos legales acerca del respeto debido a las lenguas.

La Real Academia de la Lengua Vasca / Euskaltzaindia espera que en las cuestiones de lengua reine siempre un ambiente de tolerancia, para el mantenimiento del patrimonio cultural de Navarra plasmado en los dos idiomas, y confía asimismo que la legislación vigente —Ley del Vasuence y disposiciones derivadas de ella— sea observada por todos, sin exclusión de la prensa escrita, que debe contribuir a ese ambiente de comprensión y respeto.

Pamplona, 28 de junio de 1996

**EUSKALTZAINDIAREN AURKITEGIA
ETA ORGANIGRAMA**

ORDEZKARITZAK / DELEGACIONES / DÉLÉGATIONS

ARABA / ALAVA (Gasteizko ordezkaritza)

San Antonio, 41
01005 VITORIA / GASTEIZ
Telf. 945-23 36 48; Faxe: 945-23 39 40
Ordezkaria: Patxi Goenaga

GIPUZKOA / GUIPUZCOA (Donostiako ordezkaritza)

Hernani, 15, behea
20004 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN
Telf. 943-42 80 50; Faxe: 943-42 83 65
Ordezkaria: Juan Maria Lekuona

NAFARROA / NAVARRA (Iruñeko ordezkaritza)

Conde Oliveto, 2, 2
31002 IRUÑEA / PAMPLONA
Telf. 948-22 34 71; Faxe: 948-21 07 13
Ordezkaria: Andres Iñigo

IPARRALDEA / PAYS BASQUE NORD (Baionako ordezkaritza)

37 rue Pannecau
61000 BAIONA / BAYONNE
Telf. 07-33-(0) 559 25 64 26
Fax 07-33-(0) 559 59 45 59
Ordezkaria: Pierre Charritton

**EUSKALTZAINBURUGOA, ERAGILEAK ETA ORDEZKARIAK /
CARGOS ACADEMICOS, EJECUTIVOS Y DELEGADOS**

Euskaltzainburua / Presidente: Jean Haritschelhar

Buruordea / Vicepresidente: Endrike Knörr

Idazkaria / Secretario: Patxi Goenaga

Diruzaina / Tesorero: Jose Antonio Arana Martija

Iker Sailburua / Presidente *Sección Investigación:* Beñat Oihartzabal

Jagon Sailburua / Presidente *Sección Tutelar:* Miren Azkarate

Idazkariorde-Kudeatzailea / Vicesecretario-Gerente: Jose Luis Lizundia Askondo

Bibliotekaria / Bibliotecario: Jose Antonio Arana Martija

Bibliotekako Zuzendaria / Director de la Biblioteca: Prudentzio Garzia

Ekonomi eragilea / Gestor económico: Juan Jose Zearreta

Argitalpen eragilea / Ejecutivo publicaciones: Ricardo Badiola Uriarte

Eragile Teknikaria / Coordinador técnico: Pello Telleria

ORDEZKARIAK / DELEGADOS

HABEko Patronatoko ordezkaria: **Miren Azkarate.**

Euskal Gizatalde eta Etxeekiko Lantalde Harremanetarako
Aholku batzordekidea: **Endrike Knörr.**

Herri Aginteezko Hitzarmenaren Jarraipen batzordekideak: 6.2. atalaren araberakoak: **Jean Haritschelhar**, euskaltzainburua eta **Patxi Goenaga**, idazkaria. Eta 6.3.atalaren araberakoak: **Endrike Knörr**, buruordea; **Jose Antonio Arana Martija**, diruzaina; **Jose Luis Lizundia**, idazkariorde-kudeatzailea eta **Juan Jose Zearreta**, ekonomi eragilea.

Id. Madrilgo Biblioteca Nacionalekoa: **Jose Antonio Arana Martija.**

Id. Euskal Herriko Unibertsitatearekiko Hitzarmeneko ordezkariak: **Jean Haritschelhar**, euskaltzainburua; **Patxi Goenaga**, idazkaria eta **Jose Antonio Arana Martija**, diruzaina.

EGOITZA / SEDE

Plaza Barria, 15
48005 BILBO / BILBAO

BULEGOAK / OFICINAS

Telf.: 94-415 81 55
Faxa: 94-415 81 44

Idazkariorde-Kudeatzailea: Jose Luis Lizundia Askondo

AZKUE BIBLIOTEKA

Telf.: 94-415 27 45
Faxa: 94-415 00 51

Zuzendaria: Prudentzio Garzia

**EUSKALTZAIN OSOAK/
ACADEMICOS DE NUMERO/
ACADÉMICIENS TITULAIRES**

1. Patxi Altuna, Universidad de Deusto, Mundaiz. Apdo. 1359 Postakutxa, 20080 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 31 00; faxa: 943-29 26 35; 943-27 39 32.
2. Jose Antonio Arana Martija, Karmelo Etxegarai 6, 48300 GERNIKA (Bizkaia), 94-625 07 01 (etxea); 94-415 27 45 (bulegoa).
3. Miren Azkarate, Antso Jakituna, 26, 6 D, 20010 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-46 75 85 (etxea); 943-47 22 99; Lanekoa: telf.: 943-464 61 55; faxa 943-31 10 56.
4. Pierre Charritton, 3 impasse Port Neuf, 64100 BAYONNE/BAIONA, 07-33-(0) 559 59 81 27 (etxea); 07-33-(0) 559 25 64 26 (ordezkaritza).
5. Jean-Louis Davant, Iratzabal, Aizagerria, 64130-ARRAST-LARREBIEU/ÛRRÛXTOI-LARRABILE, 07-33-(0) 559 28 81 67.
6. Xabier Diharce "Iratzeder", Abbaye Notre Dame de Belloc, 64260 URT/AHURTI, 07-33-(0) 559 29 65 55.
7. Patxi Goenaga, Landazuri, 17, 5. ezkerre, 01008 VITORIA/GASTEIZ, 945-13 65 57; U.P.V. / E.H.U.; 945-18 30 00; faxa: 945-26 78 82; 945-23 36 48 (ordezkaritza): 945-23 36 48; faxa: 945-23 39 40.
8. Jean Haritschelhar, Elorrieta, 24 route de Lamigotte, 64600 ANGLET/ANGELU, 07-33-(0) 559 03 85 06.
9. Xabier Kintana, Haritzezkieta etxea, Askorbeko-Ugarte bidea, 3 Goierrri-Martiartu 48950 ERANDIO, 94-464 88 00, luzapena 2080 (Euskal Herriko Unibertsitatea), faxa: 94-464 95 50; 94-417 04 91 (etxea).
10. Endrike Knörr, Mateo Múgica, 8, 2. C, 01009 VITORIA / GASTEIZ, (834 Postakutxa), 01080 Etxea: 945-22 38 03 (telf. + faxa); Lasarte: 945-14 48 34 (telf. + faxa); Mugikorra: 908-67 28 98; lanekoa: 945-18 13 00.
11. Federico Krutwig, Berastegi, 1, 2. ezkerre, 48001 BILBO, 94-423 78 87.
12. Emile Larre, Curé, Hegiluxenea, 64220 UHART-CIZE / UHARTE GARAZI, 07-33-(0) 559 37 36 41.
13. Juan Mari Lekuona, San Esteban, 2, 1. A, 20180 OIARTZUN, 943-49 20 74; 943-42 80 50 (ordezkaritza).

14. Beñat Oihartzabal, Haizpurua, Herauritz/Heraitze, 64480 USTARITZ/ UZTARITZE, 07-33-(0) 559 93 09 81.
15. Francisco Ondarra, PP. Capuchinos, Errotazahar, 42, 31014 IRU- ÑEA/PAMPLONA, 948-14 95 99; faxa 948-12 56 23.
16. Txomin Peillen Ibarburu, 64 560 SAINTE ENGRACE / SANTA-GRAZI, 07-33-(0) 559 28 62 44; 5 Ch. Aranceta 64 100 BAYONNE/BAIONA, 07-33-(0) 559 28 62 44; 59 52 50 00; Baionako etxekoa 07-33-(0) 559 63 16 48.
17. Pello Salaburu, Sarriena, 153, 48940 LEIOA, 94-464 21 24; Euskal Herriko Uni- bertsitatea / Universidad del País Vasco, 94-463 76 53; faxa: 94-464 74 46.
18. Juan San Martin, Bidasoa ibilbidea, 12 Apartado Correos 53, Postakutxa, 20280 HONDARRIBIA, tef.-fax: 943-64 14 35.
19. Ibon Sarasola, Paseo Duque de Mandas, 37, 1, 20012 DONOSTIA / SAN SE- BASTIAN, 943-28 33 40; Verdi, 143, 1, 08012 BARCELONA/BARTZELONA, 93-237 29 63; Unibertsitatea: 93-318 42 66 (2784).
20. Jose Mari Satrustegi, Milikonea, 31840 ARRUAZU, 948-46 48 25; faxa: 948- 46 48 71.
21. Andres Maria Urrutia Badiola, Notaritzza, Rodriguez Arias, 6, 6. (1. depart.), 48008 BILBO, 94-479 09 00; faxa: 94-479 08 58.
22. Luis Villasante, Arantzazuko Santutegia, 20560 OÑATI, 943-78 09 51; faxa: 943- 78 33 70.
23. Patxi Zabaleta, Amaia, 2, C, 1., 31002 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-26 71 39 (etxea); 948-22 84 71 (bulegoa); faxa: 948-21 31 12.
24. Antonio Zavala, San Ignazio ikastetxea, Galtzada Zaharra, 26 / Calzada Vieja de Ategorrieta, 26, 20013 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 95 00.

Oharra:— Frantziara deitzeko: 07-33-(0) 5 eta gero zortzi zenbakiak.
— Frantziatik deitzeko: 00-34 eta gero beste zenbakiak, salbu 9.

**EUSKALTZAIN OHOREZKOAK/
ACADEMICOS DE HONOR/
MEMBRES D'HONNEURS DE L'ACADÉMIE**

1. Jacques Allières, 25, route d'Espagne "L'Orangerie" 31300 TOULOUSE, 07-33-(0) 561-40 15 10; 61-89 09 38.
2. Iñaki Eizmendi "Basarri", Ntra. Sra. del Pilar, 10, 20800 ZARAUTZ, 943-84 15 37.
3. Bernardo Estornes, Secundino Esnaola, 13, 3. ezk., 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN.
4. Jon Etxaide Itharte, Paseo de Colón 33, 4. ezk., 20002 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-23 78 18.
5. Jose M. Jimeno Jurio, Monasterio de Usun, 4, 2. C esk., 31011 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-26 05 72.
6. André Martinet, 16 rue Pierre-Bonnard, 92260 FONTENAY-AUX-ROSES, 07-33-(0) 146 61 12 04.
7. Pedro Pujana, Virgen de Begofía, 41, 48006 BILBO, 94-412 69 27.
8. Rudolf de Rijk, Newtonstraat, 69, II, 1098 HA AMSTERDAM (Holanda), 31 206, 935 650.
9. Carlos Santamaria, Buen Pastor, 13, 20005 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-41 52 97.
10. Martin Ugalde, Almirante Juan Allondo, Villa Carolina, A, 4. esk., 20280 HONDARRIBIA, 943-64 15 05.
11. Terence Harrison Wilbur, Department of Germanic Languages, University of California, 90024 LOS ANGELES (USA).
12. Pedro de Yrizar, Lagasca, 54, 28001 MADRID, 91-576 63 93.
13. Augustin Zubikarai, Sabin Arana, 4, 4, 48700 ONDARROA, 94-683 02 87.
14. Guri Zytsar', Ligovsky Prospect 65, Apart. 62. St. Petersburg, 92260, C.I.E./E.B.E., 19 10 40.

**EUSKALTZAIN URGAZLEAK/
ACADEMICOS CORRESPONDIENTES/
MEMBRES CORRESPONDANTS DE L'ACADÉMIE**

Jesus Acha, Avda. Sancho el Fuerte, 96 Irrintzi, 31011 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-25 70 21.

Jose Antonio Aduriz, Ategorrieta hiribidea, 23, 2., 20013 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 73 46; 943-17 33 77 (bulegoa); faxa: 943-15 79 44.

M.ª Dolores Agirre, Urbieta, 5, 2., 20006 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-42 43 03.

Eugenio Agirretxe, San Francisco, 2, 20800 ZARAUTZ.

Gexan Alfaro, Librairie Zabal / Liburudenda, 52 rue Panneau, 64100 BAYONNE / BAIONA, 07-33-(0) 559 59 43 90.

Xabier Altzibar, Ibaundi-Erdi, 1, 2.ezk. 48277 ETXEBARRIA, 94-616 62 26; Gizarte eta Komunikazio Zientzia Fakultatea, Sarriena, z. g. 48940 LEIOA 94-464 77 00; 94-464 96 00: luz. 2324.

Jose Luis Alvarez Enparanza "Txillardegi", Bidarte, 20150 AMASA, 943-69 21 87; Lanekoa: 943-31 06 00; faxa: 943-31 10 56.

Dionisio Amundarain, Areso, 16, 1. esk., 20210 LAZKAO, 943-88 88 83.

Xabier Amuriza, Andikoa auzunea, 48240 BERRIZ, 94-622 51 69.

Pierre Andiazabal, Grand Séminaire, Avenue Darrigrand, 64100 BAYONNE / BAIONA, 07-33-(0) 559 59 16 88.

Marcelino Andrinua, Abadetxea, 48212 MAÑARIA, 94-682 40 04.

Juan Apezetxea, Avda. de Guipúzcoa, 5, Villa Antonia, 31012 IRUÑEA / PAMPLONA, 948-11 21 31.

Jose Mari Aranalde, San Ignazio Auzunea, 9, 1. D, 20400 IBARRA, 943-21 60 44; 943-67 46 87 (etxea).

Xabier Aranburu, Miracruz, 28, A, 4. esk., 20001 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-27 97 04; Legebiltzarra, 945-24 78 00.

Antton Aranburu, Heriz pasealekua, 153, 4.b, 20009 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-46 92 55; faxa: 943-46 82 36.

Xipri Arbelbide, 14 rue Salie, 641000 BAYONNE / BAIONA, 07-33-(0) 559 59 31 14.

Adolfo Arejita, Labayru, 28, pral. ezk., 48010 BILBO, 94-444 64 56 (etxea); 413 90 00 hedapena 548 (Deustuko Unibertsitatea); mugikorra: 909-48 36 15.

Josu Arenaza, Gran Vía, 82, 2. ezk., 48011 BILBO, 94-441 41 81.

Begoña Arregi, Pío Baroja, 8, 4. C, 20008 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-21 62 06.

Pakita Arregi, Alfonso XIII, Plaza, 2, 4. C, 20008 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-21 25 32.

Joxe Agustin Arrieta, Erriberane, 3, 1, 20180, OIARTZUN.

Bernardo Atxaga (Joseba Irazu), 01208 ZALDUONDO. Faxa: 945-31 46 28.

Mikel Atxaga, Diario *DEIA* egunkaria, Carlos I, 3. behe, 20011 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-46 24 88.

Gorka Aulestia, Joaquin Collar, 2-7 D, 01002 VITORIA / GASTEIZ, 945-28 12 92.

Gotzon Aurrekoetxea, Ziarrusta auzunea, 27, 48141 DIMA, 94-673 67 20 (etxea); 94-415 81 55 (bulegoa).

Jose Mari Azpiroz, Dermitaleria, 3, 1. esk., 31001 IRUÑEA / PAMPLONA.

Jose Azurmendi, Arriola Pasealekua, 50, 2. eskl, 20009 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN.

* * *

Ricardo Badiola Uriarte, Errotalde, 17, J, 48990 GETXO, 94-460 05 11 (etxea); 94-415 81 55 (bulegoa).

Luis Baraiazarra, Karmeldarrak, Goiko portala, 48270 MARKINA, 94-616 60 19 (telf. + faxa).

Gaizka Barandiaran, San Ignazio ikastetxea, Galtzada Zaharra, 26/Calzada Vieja de Ategorrieta, 26, 20013 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-28 95 00.

Federico de Barrenengoa, Plaza Plácido Careaga, 12, 5. ezk., 48014 BILBO, 94-475 38 19.

Iñaki Barriola, Isturin, Paseo Ayete, 20009 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-21 16 73.

Serafin Basauri, Txirio kale, 1, 3. ezk., 20600 EIBAR, 943-11 35 90.

Erramun Baxok, Mendigaraia, 64990 MILAFRANGA, 07-33-(0) 559 44 92 12.

Iñaki Beobide, Narrica, 31, 3, 20003 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-42 09 82.

Julene Berrojalbiz, Rodríguez Arias, 29, 3. ezk., 48011 BILBO, 94-443 79 43.

Pedro Berrondo, Gral. Lersundi, 6 ent., ezk., 20007 DONOSTIA/SAN SEBASTIAN, 943-46 18 57.

Milagros Bidegain, Sancho-enea, 9, 20100 ERRENTERIA.

Koldo Biguri, Ospitale plaza, 4, 2. J. 01004 VITORIA / GASTEIZ.

Antonio Bilbao, Zuetza baserria, Ganbe, 48115 MORGA, 94-674 36 02.

Felix Bilbao, Frantziskotarrak, 48393 FORUA, 94-625 20 01.

Dr. Gunter G. Brettschneider, Nubailee 27, D-5030 HÜRTH, 92260, 02233-43777 (telf.); faxa: 02223-45397.

Joseba Butron, Domingo Iturrate, 5, 3. B, 48990 GETXO, 94-430 18 77.

* * *

Joseph Camino, Evêché, Place Mgr Vansteenbergh, 64100 BAYONNE / BAIONA, 07-33-(0) 559 59 16 88.

Junes Casenave-Harigile, Apez etxia, 64470 ALÇAY/ALTZAI, 07-33-(0) 559 28 54 66.

Jorge Cortés Izal, Monasterio Velate, 5, 7, 31011 IRUÑEA / PAMPLONA, 948-25 57 59.

Jean Pierre Curutchet, 64780 HELETTE / HELETA, 07-33-(0) 559 37 61 04.

* * *

Jean-Baptiste Dirassar, Lotissement Arrantzaleak, 64500 CIBOURE / ZIBURU, 07-33-(0) 559 26 05 95.

Pierre Duny Pétre, Maison Héguitoa, 4 chemin d'Olhonce, 64220 SAINT-JEAN-PIED-DE-PORT/DONIBANE-GARAZI, 07-33-(0) 559 37 04 91.

* * *

Andolin Eguzkitza, Iturribide, 10, 5, esk., 48006 BILBO, 94-416 08 20.

Kepa Enbeita, Auzo-lana, S.A., 01449 (ABORNIKANO) URKABUSTAIZ, 945-43 70 70.

Martzel Ensunza, Colón de Larreategui, 3, 2. A., 48001 BILBO, 94-423 76 83; 94-464 88 00 (Unib.).

Karmele Esnal, Txofre, 2, 2.B, 20001 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-27 15 76.

Pello Esnal, Kasino, 8, 3. A, 20800 ZARAUTZ, 943-83 33 20 (etxea); 943-41 26 00 (bulegoa); HABE faxa: 943-41 26 01.

Eñaut Etchamendy, Professeur Agronome, 64120 BEYRIE-SUR-JOYEUSE / MITHIRIÑA, 07-33-(0) 559 65 80 95.

Jean-Baptiste Etcharren, Chemin Kurutxamendi, 64220 SAINT-JEAN-PIED-DE-PORT / DONIBANE-GARAZI, 07-33-(0) 559 37 31 99.

Pierre Etchehandi, Abbaye Notre Dame de Belloc, 64240 URT / AHURTI, 07-33-(0) 559 29 65 55.

Jacques Etcheverry, Foyer André Harambillet Hauts de St. Crois, Avenue André Harambillet, 64100 BAYONNE / BAIONA.

Jose Mari Etxaburu, Villa Ongi-etorri, Amute auzoa, 20280 HONDARRIBIA, 943-64 30 02.

Ana Mari Etxaide, Trav. Baiona, 1, 2. G, 31011 IRUÑEA/PAMPLONA, 948-26 08 80.

Jose Mari Etxebarria, Universidad de Deusto, Mundaiz, 50, Aparad. 1359, Postakutxa, 20080 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-27 31 00; 943-65 30 09 (komentua).

Juan Manuel Etxebarria, Zamakoa, 29, 4. B, 48960 GALDAKAO, 94-456 83 10.

Igone Etxebarria, Elexalde auzoa, 27, 1, 3. B, 48390 BEDIA, 94-631 43 37.

Pilartxo Etxeberria, Liborioenea, 32, 1.D, 20014 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-45 02 28.

Peter Etxeberria, 491 Court, 89501 RENO, NEVADA (USA).

Karmelo Etxenagusia, Virgen de Begoña, 41, 48006 BILBO, 94-412 70 91; 94-412 69 27 (etxea).

Luzien Etxezaharreta, 15 Pontrique karrika, 64100 BAIONA / BAYONNE, 07-33-(0) 559 59 86 33.

Jesus Mari Etxezarreta, Alda. Calbeton, 2, 2., 20820 DEBA, 943-60 35 45; 943-60 16 22.

Eustasio Etxezarreta, Urdaneta, 10, 579 Postakutxa, 20080 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-46 53 26.

* * *

Patrik Farrell (Darragh), 41 Nutley Lane, DUBLIN (Irlanda), 69 26 41.

Jazinto Fernandez Setien, Arantzibia, 12, 4. A, 20130 URNIETA.

* * *

Salome Gabunia, AM Anger, 17, 85053 Ingolstadt, ALEMANIA.

Bitoriano Gandiaga, Arantzazuko Santutegia, 20560 OÑATI, 943-78 13 02.

Iñaki Gaminde, Artazuriña, 6, 3., 48004 BILBO, 94-411 12 62.

Sebastian Garcia Trujillo, Andikollano, 2, 2., 48903 BARAKALDO, 94-499 16 99; 487 62 36 (lanekoa); BBV, Gran Vía, 1, 2. solairua, 48001 BILBO.

Jose Garmendia Arruabarrena, Consulado, 8, 2. B, 20011 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-47 28 41.

Juan Garmendia Larrañaga, Mayor, 1, 20400 TOLOSA, 943-67 09 19.

Salvador Garmendia, Mugika-enea, 20270 ANOETA, 943-65 25 39.

Xabier Gereño, Agirre Lehendakaria, 18, 3. esk., 48104 BILBO, 94-475 52 63.

Manex Goienetxe, Chikitoys, Route d'Aritzague, 64600 ANGLET / ANGELU, 07-33-(0) 559 42 39 33.

Juan Luis Goikoetxea, Santiago etorbidea, 4, 48016 DERIO, 94-454 01 76; Institutua: 94-454 32 58; faxa: 94-454 32 62.

Bernard Goity, Evêché, Place Mgr Vansteenbergh, 64100 BAYONNE / BAIONA, 07-33- (0) 559 59 16 88.

Mikel Gorrotxategi, Euskal Herria, 23, 3. F, 48990 GETXO, 94-460 72 75; bulegokoa 94-415 81 55.

* * *

Mariano Iceta, 31700 ELIZONDO, 948-58 07 55.

Roger Idiart, Curè, 64250 AINHOA, 07-33-(0) 559 28 51 65.

Arantza Idiazabal, Tolarieta, 6, 1. esk., 20180 OIARTZUN.

Itziar Idiazabal, Sarriena, 54, 48940 LEIOA, 94-464 26 08.

Joseba Intxausti, Arturo Kanpion, 15, 20009 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, (telf./faxes) 943-31 12 76.

Andrés Iñigo, Sangüesa, 1, 3, 31003 IRUÑEA / PAMPLONA, 948-24 74 74 (etxea); Hizkuntza Eskola, 948-22 22 02/03; faxa: 948-21 14 25 (ordezkaritza): 948-22 34 71; faxa: 948-21 07 31.

Jose Angel Irigaray, Aldamar, 9, 1. esk., 20003 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-42 64 89.

Joan Mari Irigoien, Elizazu, 16, 6.c, 20017 ALTZA.

Jose Mari Iriondo, Nafarroa, 11, Eguzki-lore, 2, 3. B, 20800 ZARAUTZ, 943-83 43 51.

Michel Itçaina, Secrétaire de Mairie, 64250 CAMBO / KANBO, 07-33-(0) 559 29 72 55; 07-33-(0) 559 29 75 30.

Fermin Ixurko, Residencia sacerdotal "Argarai", Avda. Baja Navarra, 64, 31004 IRUÑEA / PAMPLONA.

* * *

Ramuntxo Kanblong, 34 Allée Fontaine Laborde, 64600 ANGLET / ANGELU, 07-33-(0) 559 63 79 91.

Xabier Kaltzakorta, Guen kalea, 7, 48270 MARKINA, 94-616 66 03; 94-413 90 00 (Deustuko Unibertsitatea).

Jaime Kerexeta, San Roque, 24, 48230 ELORRIO, 94-682 00 12.

Jon Kortazar, Elorriaga, 8, 3, 48100 MUNGIA, 94-674 29 02; lanekoa: 945-18 13 49.

* * *

Joseba Andoni Lakarra, Euskal Herriko Unibertsitatea / Universidad del País Vasco - Euskal Filologia-, Marqués de Urkixo, z/g., 01006 VITORIA / GASTEIZ, 945-18 30 00.

Daniel Landart, Villa Heleta, 64990 MOUGUERRE / MUGERRE, 07-33-(0) 559 93 25 25; Euskal Kultur Erakundea: 07-33- (0) 559 93 25 25.

Jose Mari Larrarte, P. Pasionistas, Avda. Tudela, z.g., 31300 TAFALLA, 948-70 02 48.

Mikel Lasa, Lauaxeta etxea, z.g. Askizu auzoa, 20808 GETARIA; 943-42 90 99 (lantokia).

Jose Manuel Lasarte, Muguiro, Miguel Astrain, 10, 1. A, 31006 IRUÑEA / PAMPLONA, 948-15 00 14.

M.ª Pilar Lasarte, Portuene, 10, 3. ezk., 20008 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-21 50 15; LEITZA: 948-51 02 08; 943-42 80 50 (bulegoa).

Imanol Laspiur, Aldatze, 3, 2. ezk., 20600 EIBAR, 943-12 18 00.

Anjel Lertxundi, Villa Teresita, z.g., 20800 ZARAUTZ, 943-83 05 91.

Juan Antonio Letamendia, Gabriel Aresti torrea, 1. C, 20280 HONDARRIBIA, 943-64 35 14; 943-64 20 48 (institutua).

Xabier Lete, Plaza San Juan, 20, 20130 URNIETA, 943-55 18 49.

Jose Luis Lizundia, Bruno Mauricio Zabala, 22, 2. F, 48200 DURANGO, 94-681 41 09 (etxea); 94-415 81 55 (bulegoa).

Jose Antonio Loidi, Farmacia, Paseo de Colón, 93, 20300 IRUN, 943-61 26 78.

* * *

Peli Martin Latorre, Manuel Iradier, 9, 4. ezk., 01006 VITORIA / GASTEIZ, 945-23 29 59.

Xabier Mendiguren, Doctor Delgado, 8, 4. C, 20001 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-27 29 51; faxa: 943-29 29 31 (bulegoa).

Fernando Mendizabal, Camino Zarategi, 12, 2. C, Marrutxiñi, 20015 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-47 33 77 (bulegoa).

Marie Jeanne Minaberry, Journaliste, 64480 USTARITZ / UZTARITZE.

Jose Antonio Mujika, Plaza del Cedro, 3, 9. esk., Bidebieta 1, 20016 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-39 25 28; 943-28 82 11 (bulegoa); faxa: 943-28 29 48.

Luis Mari Mujika, Zabaleta, 49, 4. esk., 20002 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-28 36 37.

Abel Muniategi, Bizkaiburu, 12, 6. A, 48370 BERMEO, 94-420 78 83 (telf. + faxa).

* * *

Juan Carlos Odriozola, Euskal Herriko Unibertsitatea / Universidad del País Vasco - Zientzi Fakultatea- 48940 LEIOA, 94-464 88 00.

Jesus Oleaga, Elcano, 18, ent., esk., 48008 BILBO, 94-443 69 57.

Miren Lourdes Oñederra, EHU, Filologia, Geografia eta Historia Fakultatea, Urkixo markesa, z. g., 01006, VITORIA / GASTEIZ, 945-18 30 00; faxa: 945-14 42 90; etxekoa: 945-18 60 94.

Jean-Baptiste Orpustan, Tipirena, 64780 OSSES, 07-33-(0) 559 37 73 14.

Jon Ortiz de Urbina, Deustuko Unibertsitatea / Universidad de Deusto -Ingeles Filologia, (1 Postakutxa), 48080 BILBO, 94-413 90 00.

Karlos Otegi, Jose Pablo Ulibarri, 7, 1. A, 01002 VITORIA / GASTEIZ, 945-27 41 21; faxa 945-14 42 90.

* * *

Rosa Miren Pagola, Avda. de las Universidades, 3, 4. ezk., 48007 BILBO, 94-413 06 67; Deustuko Unibertsitatekoa: 94-413 90 00.

* * *

Manex Pagola, Larrea, 64990, URKETA, 07-33-(0) 559 42 90 96; Euskal Erakustokia, 07-33- (0) 559 59 08 98.

Patziku Perurena, Amazabal, 23, 4.ezk., 31880 LEITZA, 948-51 04 35.

Georges Rebuschi, 13, Avenue du Château, 54220 MALZEVILLE.

Jose Antonio Retolaza, Iburguengoitia, Eleizaldeburu / Ugartegoikoa, 8, 48392 MUXIKA, 94-625 43 24.

Karmele Rotaetxe, Plaza Bombero Echaniz, 4, 6. ezk., 48010 BILBO, 94-421 40 33.

Manuel M.ª Ruiz Urrestarazu, Berroztegieta, 59, 01194 BERROZTEGIETA, 945-18 18 18 (bulegoa).

* * *

Andoni Sagarna, Eguzki-etxea, Kale Zahar auzunea, 20170 USURBIL, 943-36 53 73.

Ramón Saizarbitoria, Peña y Goñi, 1, 6. esk., 20002 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-28 79 90.

Patxi Salaberri Zaratiegi, Trav. Jose Jimeno, 2, 4.ezk., 31015 IRUÑEA / PAMPLONA, 948-16 95 17 (Unibertsitatea); faxa: 948-16 94 48.

Pedro Sancristóval, Postas, 41, 6, 01004 VITORIA / GASTEIZ, 945-27 76 82.

Jose Mari Sánchez Carrión, Udaletxeko Plaza, 1, 6, 31001 IRUÑEA / PAMPLONA.

Joseba Sarrionandia, Landako etorbidea, 1, 3, 48200 DURANGO, 94-681 18 82.

Iñaki Seguroola, Paulo VI, 10, 20730 AZPEITIA, 943-47 02 84; (bulegoa): 943-47 02 84, faxa: 943-45 99 64.

* * *

Natela Sturua, 1711 Massachusetts avenue, NW apart. 126, WASHINGTON DC 20016 EEUU.

Suzuko A. Tamura, Hamadayama, 3-35-1-301, SUGINAMI-KU, TOKYO, 168 Japon.

Jose Ignacio Tellechea, Usandizaga, 27, 5. ezk., 20002 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-28 00 62.

Ana M. Toledo, Santa Marina, 30, 1., 20800 ZARAUTZ, 943-13 07 46; Deustuko Unibertsitateko: 943-27 31 00.

Juan Mari Torrealdei, Tolosa hiribidea, 103, 1. C, 20009 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-21 80 92.

* * *

Patxi Urizarren, Begoñako Karmelo, 10, 48004 BILBO, 94-412 43 43; (bulegoa): 94-420 79 39; faxa: 94-420 78 30.

Patri Urkizu, Santo Kristo plaza, 4, 20100 LEZO, 943-52 72 24.

Ignacio Urquijo, Munibe, 48270 MARKINA, 94-616 60 31.

Arantza Urretabizkaia, Avda. Madrid, 8, 9. A, 20011 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-42 87 56; Fco. Silbela, 27, 8. E, 28028 MADRID.

Thomas Ūthurry, Professeur, Grand Séminaire, Avenue Jean Darrigrand, 64100 BAYONNE / BAIONA, 07-33- (0) 559 63 33 40.

* * *

Jose Mari Velez de Mendizabal, Naparroa etorbidea, 9, 3, 20500 ARRASATE, 943-79 36 82 (etxea); 943-31 08 55 (bulegoa); faxa: 943-21 39 56.

Xarles Videgain Zolakia, 7 avenue des Près, 64100 BAYONNE / BAIONA, 07-33- (0) 559 55 37 57 (etxea); 07-33- (0) 559 63 66 29 (bulegoa).

* * *

Mikel Zalbide, Carlos I, 13, 9. C, 20011 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-46 54 62; (bulegoa) telf.: 945-18 83 41; faxa: 945-18 83 36.

- Anbrosi Zatarain, Zubieta, 40, 20007 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-42 12 36.
- Juan Jose Zearreta, Andrandi auzunea, 7, 3., 48340 ZORNOTZA, 94-673 15 20 (etxea);
94-415 81 55 (bulegoa).
- Koldo Zuazo, EHU, Filologia, Geografia eta Historia Fakultatea, Urkixo markesa, z.g.,
01006 VITORIA/GASTEIZ, 945-18 30 00; 945-18 39 84.
- Jose Ramon Zubimendi, Etxeberri Txiki, 20160 ZUBIETA, 943-37 14 57.

BATZORDEKIDEEN HELBIDEAK
(Euskaltzain ez direnenak)

Kepa Amezaga, Alda. Urkijo, 58, 4. esk., 48011 BILBO, 94-441 80 06.

Aurelia Arkotxa, "Goiz eder", 22 rue Bigarren, 64700 HENDAIA, 07-33-(0) 559 20 40 11.

Manu Arrasate, E.I.T.B., 48200 IURRETA, 94-681 66 00.

Isaak Atutxa, Agirre Lehendakaria, 16, 1. esk., 48140 IGORRE, 94-631 90 52.

Jon Aurre, Cortes, 40, 6.ezk., 48003 BILBO, 94-416 83 63; IRALE, 94-410 44 62.

Jon Casenave, Eleparria, 64640 HELETA, 07-33-(0) 559 37 67 91.

Jon Castañares, Juan de Ajuriagerra, 22, 2.ezk., 48009 BILBO, 94-423 43 88.

Ricardo Cierbide, Avda. Gasteiz, 48, 01009 VITORIA / GASTEIZ, 945-24 89 19.

Xabier Erdozia, Paseo Jose Luis Iñarra, 9, 20500 ARRASATE / MONDRAGON, 943-79 59 34.

Izaskun Etxebeste, Camino Konkorronea, 40, Casa Duran, 2 centro, 20012 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-42 91 04; 943-42 17 10 (bulegoa).

Jesus Mari Etxezarreta, Alda. Calbeton, 2, 2., 20820 DEBA, 943-60 35 45; 943-60 16 22.

Jose Antonio Gonzalez Salazar, Casa Cural, 01139 DOMAIKIA, 945-43 00 02.

Juan Carlos Hernandez, IRALE. *Donostia*, San Bartolomé 7, 2. ezk. 2., 20007 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-21 10 69; (bulegoa): 943-39 39 21; faxa: 943-39 78 35.

Jose Ignacio Hualde, Department of Spanish, Italian, and Portuguese, 4080 Foreign Languages Building, 707 South Mathews Avenue, Urbana, IL 61801 (USA); faxa: 07-1-2172440190; telf. 07-1-2175333390.

Bernhard Hurch, Koblinger Hptstr. 20/7, A-1190 WIEN (Austria).

Juan Cruz Igerabide, Sonola etxea, 20150 ADUNA, telf. 943-69 16 46.

Iñaki Irazabalbeitia, Elhuyar, Asteasuain poligonoa, 14. pabilioia, Txikierdi auzoa, 20170 USURBIL, 943-36 30 40; faxa: 943-36 31 44.

Alan King, Indamendi kalea, 13, 7. C, 20800 ZARAUTZ.

Adelaida Kintana, Irakaslegoaren Birtzikelai Ikastegia IBI, San Francisco eskola, San Francisco plaza, z.g. 31001 IRUÑEA / PAMPLONA, 948-21 14 24.

Jon Kortabarria, IRALE, *Gasteiz*, Adriano VI, 34, 5.ezk., 01008 VITORIA / GASTEIZ, 945-24 45 67.

Jesus Mari Makazaga, Uribitarte, 1, 4., 20870 ELGOIBAR, 943-74 20 68.

Jose Maria Makua Goienetxe, 'Makua' aholkularitza, Gran Via, 44, 2. esk., 48011 BILBO, 94-423 08 31; faxa: 94-423 44 51.

Koro Navarro, Katalin Erauso, 4, 3. C 20010 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN; 943-45 66 98; lanekoa: 943-28 63 43.

Lurdes Otaegi, Vitoria / Gasteiz kalea, 8, 6. C, 20008 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN etxekoa: 943-21 11 80; lanekoa: 943-52 99 07.

Koro Segurola, Arrobitxulo, 11, Argarbi etxea, 20170 USURBIL, 943-36 00 96; (bulegoa): 943-42 17 10.

Miriam Urkia, Narrika, 21, 4. C., 20003 DONOSTIA / SAN SEBASTIAN, 943-42 06 63; lanekoa 943-47 33 77; faxa: 943-45 79 44.

EUSKALTZAINDIAREN BATZORDE-ORGANIGRAMA (*)

A. Iker saila: sailburua: Beñat Oihartzabal

I. HIZTEGIGINTZA

Buru: Ibon Sarasola

1. OROTARIKO EUSKAL HIZTEGIA lantaldea

Arduradun: Iñaki Segurola
Kideak: Arantza Egia
Gabriel Fraile
Elizabet Kruzeta
Ane Loidi
Ainhoa Otamendi

2. HIZTEGI BATUKO lantaldea

Arduradun: Jose Antonio Aduriz
Kideak: Luis Baraiazarra
Pierre Charritton
Andoni Sagarna
Iñaki Segurola
Jean-Louis Davant

(*) 1997-01-31an, Bilbon, onartua.

II. GRAMATIKA batzordea

Buru: Patxi Altuna
 Idazkari: Jesus Mari Makazaga
 Kideak: Miren Azkarate
 Luis Baraiazarra
 Pierre Charritton
 Andolin Eguzkitza
 Patxi Goenaga
 Alan King
 Jose M. Larrarte
 M. Pilar Lasarte
 Jose Antonio Mujika
 Beñat Oihartzabal
 Francisco Ondarra
 Karmele Rotaetxe
 Pello Salaburu

III. DIALEKTOLOGIA batzordea

Buru: Beñat Oihartzabal

ATLASGINTZA lantaldea

Arduradun: Gotzon Aurrekoetxea
 Xarles Videgain
 Kideak: Isaak Atutxa
 Ana M. Etxaide
 Jose M. Etxebarria
 Izaskun Etxebeste
 Koro Seguro

IV. ONOMASTIKA batzordea

Buru: Endrike Knörr
 Idazkari: Mikel Gorrotxategi
 Kideak: Andres Iñigo
 Jose Luis Lizundia
 Patxi Salaberrri
 Juan San Martin
 Jose M. Satrustegi

Exonomastika kideak:

Andolin Eguzkitza
 Iñaki Irazabalbeitia
 Xabier Kintana
 Federiko Krutwig

Aholkulariak:

Ricardo Cierbide
 Jose Antonio González Salazar
 Jose M. Jimeno Jurio
 Jean-Baptiste Orpustan
 Manuel M. Ruiz Urrestarazu
 Patxi Uribarren

V. LITERATURA batzordea

Buru: Juan M. Lekuona

1. HERRI LITERATURA azpibatzerdea

Arduradun: Juan M. Lekuona
 Idazkari: Pello Esnal
 Kideak: Jose M. Aranalde
 Antton Aranburu
 Juan Manuel Etxebarria
 Jesus M. Etxezarreta
 Jose M. Iriondo
 Xabier Kaltzakorta
 Emile Larre
 Abel Muniategi
 Antonio Zavala
 Jose Ramón Zubimendi

2. LITERATURA IKERKETA azpibatzerdea

Arduradun: Juan M. Lekuona
 Idazkari: Karlos Otegi
 Kideak: Xabier Altzibar
 Aurelia Arkotxa
 Gorka Aulestia
 Jon Casenave
 Jean Haritschelhar
 Juan Cruz Igerabide
 Jon Kortazar
 Luis M. Mujika
 Lurdes Otaegi
 Txomin Peillen
 Ana Toledo
 Patri Urkizu

VI. EUSKARA BATUKO batzordea

Buru: Pello Salaburu
 Idazkari: Miren Azkarate
 Kideak: Patxi Altuna
 Xabier Kintana
 Beñat Oihartzabal
 Ibon Sarasola

AHOSKERA azpibatzordea

Arduradun: M. Lourdes Oñederra
 Idazkari: Pilartxo Etxebarria
 Kideak: Jose Luis Alvarez "Txillardegi"
 Jean-Louis Davant
 Pello Esnal
 Juan Manuel Etxebarria
 Iñaki Gaminde
 Jose Ignacio Hualde
 Bernhard Hurch
 Rosa Miren Pagola
 Xarles Videgain

Lantaldea

Arduradun: M. Lourdes Oñederra
 Lankideak: Pilartxo Etxebarria
 EITBko aholkularia: Igone Etxebarria
 (EAEko) IRALEko irakaslea (Araba): Jon Kortabarria
 (EAEko) IRALEko irakaslea (Gipuzkoa): Juan Carlos Hernández
 (EAEko) IRALEko irakaslea (Bizkaia): Jon Aurre
 (Nafarroako) IBIko irakaslea: Adelaida Kintana

B. Jagon saila: sailburua: Miren Azkarate

Buru: Miren Azkarate
 Idazkari: Xabier Mendiguren
 Kideak: Dionisio Amundarain
 Erramun Baxok
 Joseba Butron
 Piarres Charritton
 Igone Etxebarria
 Patxi Goenaga
 Juan Luis Goikoetxea
 Andres Iñigo
 Patxi Iñigo
 Daniel Landart
 Juan M. Lekuona
 Manuel M. Ruiz Urrestarazu
 Andres Urrutia
 Jose Ramón Zubimendi

C. Bestelako batzordeak

1. ARGITALPEN batzordea

Buru: Jean Haritschelhar
 Idazkari: Ricardo Badiola Uriarte
 Kideak: Endrike Knörr
 Patxi Goenaga
 Jose Antonio Arana Martija
 Miren Azkarate
 Beñat Oihartzabal
 Patxi Altuna
 Juan Luis Goikoetxea

2. AZKUE BIBLIOTEKA batzordea

Buru: Jose Antonio Arana Martija
 Idazkari: Prudentzio Garzia
 Kideak: Andolin Eguzkitza
 Sebastián García Trujillo
 Endrike Knörr
 Jose M. Larrarte
 Juan San Martin

3. LEGE-EKONOMI batzordea

Buru: Jean Haritschelhar
 Idazkari: Jose Luis Lizundia
 Kideak: Patxi Goenaga
 Endrike Knörr
 Jose Antonio Arana Martija

Lege azpibatzerdea

Abel Muniategi
 Andres Urrutia
 Patxi Zabaleta

Ekonomi azpibatzerdea

Kepa Amézaga
 Jon Castañares
 Xabier Erdozia
 Sebastian García Trujillo
 Jose M. Makua Goienetxe
 Juan Jose Zearreta, idazkari

AURKIBIDEA 1996

AGIRRE, Pello:	
— Belapeireren <i>Catechima Laburra-ri</i> buruzko ohar jakingarri zenbait	67
ALTZIBAR, Xabier:	
— Aitzolen kazetaritza	467
ALTUNA, Patxi:	
— Bernard Etxepare: <i>Linguae Vasconum Primitiae</i>	341
ARDANZA, Pilar:	
— Herri Literaturaren IV. Jardunaldiak: Paremiologiaz	607
ARANA MARTIJA, José Antonio:	
— Jon Gotzon Etxebarria Martin	421
— Jose Basterretxea Matoni 'Oskillaso'	433
AURREKOETXEA, Gotzon:	
— EHHako aplikazio informatikoaren aurkezpena	363
ARKOTXA, Aurelia:	
— Bultzi-leiotik espazio-denboraren korripiloetan	31
AZKARATE, Miren:	
— Euskaltzaindiaren araugintza	557
BADIOLA URIARTE, Ricardo:	
— J. M. Zabalaren <i>Sermoiak (I)</i> : Aurkezpena	1037
BERGARA, Josu:	
— Bizkaiko Foru Aldundia-Euskaltzaindia	353
BIDART, Jojo:	
— Euskara batua/euskalkien erabilera Iparraldeko hiru euskal irratietan	541
COMBET, Louis:	
— Los refranes en la literatura	821
CORTES IZAL, Jorge:	
— Frantzisko Tirapu Retegi	429
DAVANT, Jean-Louis:	
— Athanase de Belapeyre, haren familia, bizitzea eta lana	61
— Euskalkien eta euskara batuaren arteko harremana nolakoa den Iparraldean	531
ELEXPURU, Juan Martin:	
— Herri-euskararen eremua	523

ETXEBARRIA, Igone:	
— Euskalkiak EITBn: Orain arteko jokabidea eta ondorioak	547
ETXEBARRIA, Juan Manuel:	
— Esaerak etnografia ikuspuntutik	841
EUSKALTZAINDIA:	
Euskaltzaindiaren ARAUAK	
— 53. Munduko estatuetako hizkuntza ofizialak	123
— 54. Hiztegi Batua: <i>ba</i> - <i>belztura</i>	126
— 55. Hiztegi Batua: <i>bemol</i> - <i>bidari</i>	138
— 56. Hiztegi Batua: <i>bidaro</i> - <i>bizartsu</i>	145
— 57. Euskal herrialdeen, herritarren eta euskalkien izenak	152
— 58. Hiztegi Batua: <i>bizi</i> - <i>buztintsu</i>	154
— 59. Ibaiak	163
— 60. Aintzirak	165
— 61. Hiztegi Batua: <i>C</i> - <i>diametro</i>	166
— 62. Hiztegi Batua: <i>diapositiba</i> - <i>dotrina</i>	171
— 63. Hiztegi Batua: <i>dozena</i> - <i>entzutetsu</i>	174
— 64. Hiztegi Batua: <i>epai</i> - <i>erretratu</i>	881
— 65. Hiztegi Batua: <i>erretreta</i> - <i>esplotazio</i>	891
* * *	
— Euskaltzaindiaren <i>Batzar Agiriak</i> : 1996-01 - 1996-07	187
— Euskaltzaindiaren <i>Batzar Agiriak</i> : 1996-IX, X, XI, eta XII	899
— Euskaltzaindiaren Onomastika batzordearen <i>Ebazpena</i> Metro-Bilbao lurpekoaren geltokien izenez	217
— <i>Dictamen</i> de la comisión de Onomástica de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia sobre denominación de las estaciones del Metro de Bilbao	221
— Euskaltzaindiaren Onomastika batzordearen <i>Ebazpena</i> Bilboko Lurpekoaren geltokien irteeren izenez	225
— <i>Dictamen</i> de la comisión de Onomástica de la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia sobre la denominación de las estaciones del Metro de Bilbao	231
— Euskaltzaindiaren eta <i>Aurten Bai</i> Fundazioaren arteko <i>Hitzarmena</i> , Euskararen Hizkuntza Atlaseko datu base automatizatuaren eguneratzea	347
— 1995.urtean hileroko batzarretan izandakoen zerrenda	397
— IV. Herri Literatura Jardunaldiak: <i>Ondorioak</i>	875
— Gasteizko Udala - Euskaltzaindia: <i>Hitzarmena/Convenio</i> entre el Ayuntamiento de Vitoria/Gasteiz y la Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia: <i>Hitzarmena/Convenio</i>	1025
— Euskaltzaindia eta <i>Aurten Bai</i> Fundazioaren artean <i>Eusker</i> a agerkaria informatizatzeke <i>Hitzarmena</i>	1049

— Euskaltzaindiaren sailburu eta ordezkariak	919
— Euskaltzaindiaren aurkitegia eta organigrama	1059
— Aurkibidea, 1996	1089
GARATE, Gotzon:	
— Ohiturak eta folklorea euskal atsotitzetan	673
GARMENDIA ARRUEBARRENA, José:	
— Los restos de la biblioteca de Francisco Ignacio de Lardizabal ...	1001
— Iztueta y el euskera	1007
— Aspectos de la personalidad de Iztueta	1013
GOIKOETXEA ARRIETA, Juan Luis:	
— <i>Ipuin eta Bertsok</i>	319
— Euskara batua eta bizkaiera ikasgelan	517
GONZALEZ, Antxon:	
— Aitzolen mendeurrena. Aitzolen jarduera akademikoa	447
GORROTXATEGI, Mikel:	
Onomastika batzordeko idazkaria: <i>Diktamenak</i> :	
— Aiara	237
— Kanpezu	238
— Koartango	240
— Burgelu	242
— Erribera Beitia	243
— Gesaltza-Añana	244
— Donemiliaga	245
— Turtzioz	246
— Ametzaga (Asparrena)	247
— Atiaga	248
— Artatza, Elexalde, Lamiako	249
— Egino	250
— Etxabarri-Kuartango	251
— Luiando	252
— Alda, Kontrasta, Donebikendi Harana, Uribarri Harana	253
— Apodaka	255
— Gaztelugatxe	256
— Izurtza	257
— Mendibil	258
— Altzola	259
— Amorebieta-Etxano, Munibitar/Arbatzegi-Gerrikaitz	260
— Larrea	261
— Areeta	262
— Ziriano	263
— Luku	264
— Euskal Deituren Izendegia: <i>Irizpideak</i>	265

— Nomenclator de <i>apellidos vascos: criterios</i>	271
— <i>Grumeran</i> edo <i>Triano</i> mendikatearen okerreko izenaz	925
HARITSCHELHAR, Jean:	
— Lizardiren mendeurrena	13
— R. M. Azkue Saria: <i>Ipuin eta Bertsoak</i>	321
— Bernard Etxepare: <i>Linguae Vasconum Primitiae</i>	325
— BBK - Euskaltzaindia, 1995.eko Literatura sarien banaketa	369
— BBK - Euskaltzaindia, 1995.eko Literatura sarien banaketa: azken hitzak	375
— Jose Ariztimuño 'Aitzol'-en mendeurrena	449
— IV. Herri Literatura Jardunaldiak: Paremiologi az	609
— Euskaltzaindia, con ocasión de la audiencia concedida por la Excm. Señora Dña. Esperanza Aguirre, Ministra de Educación y Cultura a la Junta Rectora de la Institución el día 30 de octubre de 1996	1029
— Aita Juan Mateo Zabala	1039
— BBK-RALV/Euskaltzaindia: Literatura sariak, 1996	1053
— Euskaltzaindia - BBK: 1996.eko Literatura sariak	1053
IBARRA, Orreaga:	
— Erroibarko lexikoaren gainean	929
IGERABIDE, Juan Kruz:	
— Lizardi: Lurraren arnasa	15
IRATZEDER, Xabier:	
— Aita Gabriel Lerchundi	403
— Hiru aldiz ikusi dut Aitzol	455
IRIGOYEN, Alfonso:	
— Gnomica Biscaiensis: <i>Refranes y Sentencias de 1596</i>	689
IZA, J. M.:	
— Bernard Etxepare: <i>Linguae Vasconum Primitiae</i>	333
JUARISTI, Patxi:	
— Esaera zaharren azterketa soziologiaren ikuspegitik	799
KALTZAKORTA, Xabier:	
— Euskal Atsotitz-bildumak	611
KINTANA, Xabier:	
— Bernard Etxepare: <i>Linguae Vasconum Primitiae</i>	335
LARRE, Emile:	
— Donoztiriko J.B. Etcheberry zena	409
LEKUONA, Juan Mari:	
— Luis Jauregi 'Jautarkol'-en <i>Biozkadak</i> testu azterketa	75

— 1995eko Resurrección M. ^a Azkue Saria	317
— Santiago Onaindia eta euskal olerkigintza	417
— BBK - Euskaltzaindia 1995.eko Literatura sarien banaketa	371
— <i>Refranes y Sentencias</i> : Zenbait baliabide mnemotekniko	791
LERTXUNDI, Anjel:	
— Tradizioa, idazlearen kale kantoitik	861
LIBANO, Angeles:	
— <i>Toponimia Medieval en el País Vasco</i> . Letra A	379
LIZUNDIA, Jose Luis:	
— <i>Arrasateko Toponimia</i>	385
— 1997. urterako Euskaltzaindiaren batzar egutegia	915
MANCISIDOR, Jon:	
— BBK-Euskaltzaindia: R. M. Azkue Saria	315
— 1995.eko BBK-Euskaltzaindia: Literatura sariak	373
— BBK-Euskaltzaindia: Literatura sariak, 1996	1055
MENDIGUREN, Xabier:	
— Euskararen hizkuntz ereduaz eta kalitateaz zenbait gogoeta	583
MORVAN, Michel:	
— <i>Commentaire critique sur les "Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca"</i> , pp. 255-314	281
— <i>Commentaire critique sur les "Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca"</i> , pp. 543-622	287
— <i>Commentaire critique sur les "Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca"</i> , pp. 805-864	303
— <i>Commentaire critique sur les "Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca"</i> , pp. 281-340	975
— <i>Commentaire critique sur les "Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca"</i> , pp. 645-694	983
— <i>Commentaire critique sur les "Materiales para un Diccionario Etimológico de la Lengua Vasca"</i> , pp. 825-914	991
MORVAY, Károly:	
— <i>Harri batez bi kolpe</i> . Cuestiones de fraseología comparada	719
MUJICA, Luis Mari:	
— <i>Lizardi eta paisaiaren trataera</i>	21
MURUA, Imanol:	
— <i>Xabier Agirre Lizardiren mendeurrena</i>	11
OIHARTZABAL, Beñat:	
— <i>Euskararen Hizkuntza Atlaseko Soinuzko CD-ROMen aurkezpena</i> , Bizkaiko Foru Diputazioan egina	355

— Euskararen Hizkuntza Atlas: zenbait ezaugarri	359
— Euskara batua eta euskalkiak	511
ORMAETXEA, Jose Luis:	
— <i>Arrasateko Toponimia</i>	387
OTAEGI, Lurdes:	
— Lizardiren prosaren estiloaz	37
— Aitzol eta Euskaltzaleak	499
OTEGI, Karlos:	
— Lizardiren ametsezko bidaia	47
PAGOLA, Rosa Miren:	
— Bernard Etxepare: <i>Linguae Vasconum Primitiae</i>	343
PEILLEN, Txomin:	
— Marzelin Hegiaphal	431
— Jakes Belakoaren erran zaharrak eta filosofia	769
PEREZ GAZTELU, Elixabete:	
— Jautarkolez: aztarren bila	89
SAN MARTIN, Juan:	
— A. Santi Onaindia Baseta	411
— Jose Antonio Arkotxa Martija	425
SEVILLA, Julia:	
— Sobre la paremiología española	641
TAJADURA, Federico:	
— <i>Linguae Vasconum Primitiae</i> liburuaren aurkezpena	327
— Presentación del libro: <i>Linguae Vasconum Primitiae</i>	329
UGALDE, Martin:	
— Aitzol eta bere garaia	451
UNZALU, Andoni:	
— Bizkaiko Foru Diputazioan, EHHaren CD-ROMen aurkezpena ..	361
URIBEETXEBARRIA, Tomas:	
— J. M. Zabala: <i>Sermoiak (I)</i>	1045
VILLASANTE, Luis:	
— Aita Zabalaren <i>Euskal sermoi</i> en argitalpena (1. liburukia)	1041
ZUBIZARRETA, Xabier:	
— <i>Arrasateko Toponimia</i> : azken hitzak	393